

Andra SIMNIŠKYTĖ

GELEŽIES AMŽIUS SĖLOJE

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Andra SIMNIŠKYTĖ

GELEŽIES AMŽIUS SĖLOJE

2013

UDK 903/904(474.5)
St332

Leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
(Finansavimo sutarties numeris LIT-7-35)

Recenzentai:

Dr. Laurynas Kurila
(*Lietuvos istorijos institutas, Vilnius*)

Prof. habil. dr. Juris Urtāns
(*Latvijos kultūros akadēmija, Ryga*)

Dr. Vykintas Vaitkevičius
(*Klaipėdos universitetas, Lietuva*)

TURINYS

ĮVADAS	9
I. SĖLOS KRAŠTO TYRIMAI KAIP REGIONINĖ STUDIJA	13
I. 1. Teorinis ir metodinis pagrindas	13
I. 1. 1. Trumpalaikiai pokyčiai ir ciklinės raidos idėja kaip regiono kultūros dinamikos rekonstrukcijos gairės	13
I. 1. 2. Šaltinių tyrimų problemos ir metodika	15
I. 2. Teritorija	19
I. 3. Geografiniai-geomorfologiniai krašto bruožai	19
I. 4. Rašytiniai šaltiniai ir istorinės geografijos tyrimai	20
I. 5. Sėlos archeologijos istoriografija	28
I. 6. Archeologiniai tyrimai	30
I. 6. 1. Archeologiniai tyrimai lietuviškojoje Sėlos dalyje	30
I. 6. 2. Archeologiniai tyrimai latviškojoje Sėlos dalyje	33
II. BRŪKŠNIUOTOSIOS KERAMIKOS KULTŪROS PALIKIMAS I TŪKST. PR. KR. PABAIGOJE – I TŪKST. PO KR. PRADŽIOJE	37
II. 1. Piliakalniai ir gyvenvietės	37
II. 1. 1. Piliakalniai	37
II. 1. 2. Papėdės gyvenvietės	39
II. 1. 3. Atvirosios gyvenvietės	40
II. 1. 4. Gyvenvietės ežerų salose	42
II. 1. 5. Piliakalniais vadinamos kalvos	42
II. 2. Ūkio raida	43
II. 2. 1. Agrarinės veiklos dinamika paleobotaniniais duomenimis	43
II. 2. 2. Paleozoologiniai duomenys	45
II. 3. Laidojimo paminklai	46
II. 3. 1. Laidojimo paminklai kaip žemės ir žmonių kintančių santykių rezultatas	48
II. 4. Brūkšniuotosios keramikos kultūros išnykimas Sėlos regione	49
III. KULTŪRINIS KRAŠTOVAIZDIS IR VISUOMENĖ II–V A. VIDURYJE	51
III. 1. Pilkapių su akmenų vainikais kultūra ir jos paplitimas Sėloje	51
III. 2. Piliakalniai ir gyvenvietės	52
III. 2. 1. Piliakalniai ir jų funkcijos romėniškojo periodo kultūriniame kraštovaizdyje	52

III. 2. 2. Gyvenvietės	55
III. 3. Ūkio raida	56
III. 3. 1. Agrarinės veiklos dinamika paleobotaniniais duomenimis	56
III. 3. 2. Verslai	57
III. 3. 2. a. Geležies metalurgija	57
III. 3. 2. b. Spalvotųjų metalų apdirbimas	58
III. 4. Laidojimo paminklai	59
III. 4. 1. Laidosena	59
III. 4. 1. a. Pilkapynai	59
III. 4. 1. b. Pilkapiai, sampilų konstrukcijos	60
III. 4. 1. c. Kapai	62
III. 4. 1. d. Įkapės	64
III. 4. 2. Socialiniai laidosenos aspektai	69
III. 4. 2. a. Lytis	69
III. 4. 2. b. Amžius	70
III. 4. 2. c. Kapų grupavimas pagal įkapių ir jų rūšių skaičių bei derinius	72
III. 5. Sėlos kraštas romėniškųjų įtakų laikotarpio kontekste	76
IV. KRAŠTO „IŠTUŠTĖJIMO“ LAIKOTARPIS	79
IV. 1. Kultūrinės permainos I tūkst. viduryje	79
IV. 2. Apgyvenimo tęstinumas I tūkst. viduryje	81
IV. 2. 1. Piliakalniai ir gyvenvietės: trumpalaikių pokyčių problema	81
IV. 2. 1. a. Juodonių archeologinis kompleksas I tūkst. viduryje	81
IV. 2. 2. Paleobotaniniai duomenys	86
IV. 2. 3. Laidojimo paminklai	86
IV. 2. 3. a. I tūkst. vidurio palaidojimai romėniškojo periodo pilkapiuose	86
IV. 2. 3. b. I tūkst. vidurio pilkapiai	87
IV. 3. Krašto „ištuštėjimas“: realybė ar regimybė?	90
V. SĖLA I TŪKST. 2-OJOJE PUSĖJE	93
V. 1. Sėlos krašto keramika	93
V. 2. 1. Pagrindiniai keramikos tipai (Juodonių duomenimis)	93
V. 2. 2. Ornamentika	97
V. 2. 3. Chronologiniai pokyčiai	100
V. 2. Pokyčiai apgyvenimo geografijoje	102
V. 3. Gyvenviečių sistema	103
V. 3. 1. I tūkst. 2-osios pusės – II tūkst. pradžios gyvenvietės	103
V. 3. 2. Piliakalniai ir papėdės gyvenvietės	104
V. 3. 3. Teritorinių centrų atsiradimas ir jų vaidmuo gyvenviečių sistemoje	105
V. 4. Laidojimo paminklai	109
V. 4. 1. Laidosena	109
V. 4. 1. a. Pilkapynai ar kapinynai?	109

V. 4. 1. b. <i>Kapai</i>	115
V. 4. 1. c. <i>Įkapės</i>	117
V. 4. 2. Socialiniai laidosenos aspektai	124
V. 4. 2. a. <i>Lytis ir amžius</i>	124
V. 4. 2. b. <i>Įkapės kaip socialinio identiteto atspindys ir jų sąlyginės vertės kaita</i>	125
V. 4. 3. Regioniniai skirtumai	128
V. 5. Sociokultūriniai procesai VI a. pab. – X a. 1-ojoje pusėje	130
V. 6. Sėla baltų genčių formavimosi procese	132
V. 6. 1. Sėlos gentinė teritorija	132
V. 6. 2. Sėliai ar latgaliai? Identitetas ir kolektyvinė atmintis	136
VI. SĖLA II TŪKST. PRADŽIOJE	138
VI. 1. Piliakalniai ir gyvenvietės	138
VI. 2. Keramika	140
VI. 3. Ūkinės veiklos dinamika paleobotaniniais duomenimis	143
VI. 4. Teritorinė organizacija Sėloje	143
VI. 4. 1. Teritorinė struktūra	143
VI. 4. 2. Sėlos „sostinės“ klausimas	145
VI. 4. 3. Teritorinių centrų nykimas	146
VI. 5. Laidojimo paminklai	147
VI. 5. 1. Laidojimo papročiai	147
VI. 5. 1. a. <i>Pilkapynai</i>	147
VI. 5. 1. b. <i>Kapinynai</i>	150
VI. 5. 1. c. <i>Griautiniai ir degintiniai kapai</i>	153
VI. 5. 1. d. <i>Žirgų ir raitelių palaidojimai</i>	157
VI. 5. 1. e. <i>Palaidojimai su „aukomis“ ir moteriškų darbo įrankių komplektais</i>	157
VI. 5. 1. f. <i>Įkapės</i>	158
VI. 5. 2. Socialiniai laidosenos aspektai	165
VI. 5. 2. a. <i>Lytis ir amžius</i>	165
VI. 5. 2. b. <i>Socialinių santykių raidos atspindžiai laidojimo paminklų medžiagoje</i>	168
VII. SĖLOS KRAŠTO LIKIMAS XIII–XV a.	171
VII. 1. XIII–XV a. dykros klausimas	171
VII. 1. 1. Antropogeninės veiklos dinamika paleobotaniniais ir archeologiniais duomenimis	171
VII. 1. 2. Laidojimo paminklai. Pilkapių tradicijos likimas	173
VII. 2. Sėlos teritorija	174
VII. 2. 1. Padauguvio Sėla	174
VII. 2. 2. „... terram, quae Selen dicitur, videlicet Meddene, Pelone, Malesine, Thovraxe, cum suis attinentiis...“	176
VIII. GELEŽIES AMŽIAUS DINAMIKA SĖLOJE	180

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	186
SANTRUMPOS	209
PRIEDAI	211
ŽEMĖLAPIAI	217
SĖLOS ARCHEOLOGIJOS SAŲVADAS	226
GEOGRAFINĖ RODYKLĖ	308
THE IRON AGE IN SELONIA	319

ĮVADAS

Tarp Lietuvos ir Latvijos esantis istorinis Sėlos kraštas ligi šiol yra vienas mažiausiai pažįstamų baltų gyventoje teritorijoje. Ne taip seniai prisimintas pats *Sėlos* vardas. Latvijoje šį kraštą nuo Livonijos valstybės laikų dažniausiai Aukščžeme (latv. *Augšzeme*, vok. *Oberland* – Aukštutinė žemė), kartais Aukštutine Kurščžeme (latv. *Augskurzeme*) vadino kaip Kurščžemės hercogystės rytinę – aukštumų – dalį. Istorinio-etnografinio regiono statuso Sėla neįgijo ir Lietuvoje, čia ji yra tiesiog Aukštaitijos regiono dalis (Цимерманис, Моркунас 1980; Stradiņš 1999; 2001; Sēli 2005, 88–90).

Dėl etnonimo *sėliai* kilmės buvo išsakyta keletas nuomonių. Kildintas jis nuo žodžio *sala* (Skruzītis 1889), *sielis* – vandeniu plukdomo rąsto (Bielenstein 1892) ar lybių kalbos žodžio *sālli*, reiškiančio „aukštutiniai“ (Cакс 1958, 157; Šliavas 1982b, 82). Dauguma tyrėjų laikėsi Sėlos vardo hidroniminės kilmės versijos. Etimologiškai šaknis **sel-/sol-* (liet. *sal-*) reiškia „sunktis, tekėti“ (plg. *selėti, salà, sālti* – „tekėti“), iš to kildinami hidronimai *Sėliupis, Sėliupys, Sėlinė*, o jų pagrindu radęsis ir krašto vardas bei etnonimas *sėliai* (Salys 1962; Kuzavinis 1966, 179–180; Karaliūnas 1972; Zinkevičius 1984, 359). Pastaruoju metu suabejota etnonimo *sėliai* ryšiu su giminiais toponimais bei hidronimais ir atkreiptas dėmesys į duomenis, rodančius, kad jie gali būti sietini su baltų kalbų apeliatyvo **sēla* reikšmėmis „kaimas“, „sala; iškilimas, kalva pelkėje“ (Karaliūnas 2005, 294–317; plg. Vaitkevičius 2009).

Kaip atskiras mokslinių tyrinėjimų objektas Sėlos kraštas, jo kultūra ir istorija niekada nebuves. Trūko integralios perspektyvos – Lietuvos ir Latvijos tyrinėtojai dažniausiai apsiribodavo

savo valstybėje esančios krašto dalies kultūriniu paveldu, o disciplininiai tyrimai neskubėjo siekti tarpdalykinio bendradarbiavimo. Beveik šimtmetį svarstomas geležies amžiaus Sėlos kraštui opus etnogenezės klausimas nėra išspręstas. Daugiausia pastangų tam skyrė kalbininkai, tačiau jie tyrinėja mūsų dienas pasiekusių kalbos duomenų visumą ir gali išvesti visų laikų procesų vidurkį, bet negali rekonstruoti paties istorinio proceso, įvertinti visuomenės ir kultūros pokyčių, o retrospektyviai analizuoti galintys archeologai susiduria su etniškumo tyrimų archeologijoje problemomis. Etniškumas dažniausiai suvokiamas kaip genetinė savybė, evoliucijos eigoje susiformavęs kultūrinis prigimtinis paveldas, o materialinėje kultūroje jo ieškoma turint tikslą pagrįsti istoriniuose šaltiniuose minimas gentis, išryškinti jų skirtumus ir nustatyti kilmę. Bandymai išgryninti sėliškąją archeologinę kultūrą nedavė rezultatų: romėniškųjų įtakų laikotarpiu regiono kultūra buvo Pilkapių su akmenų vainikais kultūros, paplitusios taip pat ir Žemaitijoje bei Žiemgaloje, sudedamoji dalis, vėliau jos neįmanoma atskirti nuo latgalių. Žvelgiant iš laiko perspektyvos tenka pripažinti, kad nei Lietuvos, nei Latvijos tyrinėtojams taip ir nepavyko pagrįsti, kas tie sėliai, kokia jų kultūra ir ar iš viso tokia buvo, todėl šio regiono „privengta“, bandyta teisintis tuo, kad kraštas buvo retai apgyvendintas.

Šioje knygoje nesiekama pateikti vienareikšmių atsakymų į visus ligi šiol aktualius, taip pat ir etninės tematikos klausimus. Kartais apsiribota problemos formulavimu, tikintis, kad besipildantys empirikos aruodai ateityje leis į juos atsakyti. Monografijoje gilinamasi į archeologinės medžiagos raidos dėsningumus ilgalaikėje perspektyvoje.

Teritorija, ūkis ir visuomenė nagrinėjami integraliai, lyginama diachroninė šių dėmenų raida ir analizuojami priešastiniai ryšiai. Knygos tikslas – monografiškai apibendrinti geležies amžiaus nuorodų sandūros iki valstybės susikūrimo procesus ir kultūros formų kaitą Sėlos regione. Šis tikslas buvo išskeltas dar rengiant daktaro disertaciją „Kultūrinė dinamika Sėlos regione (I–XIII a. po Kr.)“, apgintą 2004 m. Vilniaus universitete. Pagrindinės disertacijos mintys plėtojamos ir šioje knygoje, kurioje archeologinė medžiaga aprašoma detaliau ir ieškoma įvairesnių jos reikšmių.

Knygoje siekiama išanalizuoti ir susisteminti visų turimų ankstesnių bei pastaruosiu metu atliekamų tyrimų duomenis iš Sėlos krašto, turint tikslą atskleisti geležies amžiaus politines, ekonomines ir socialines sąlygas, aptarti priešistorinės kultūros formas, įvertinti jų tarpusavio ryšį ir diskutuoti dėl kaitos dėsningumų bei priežasčių. Pati knygos struktūra pagrįsta chronologiniu principu. Nepretenduojama įvertinti visų kultūros procesų ir išskirtaisiais etapais analizuoti tik tuos pačius dėmenis. Tematika vystoma atsižvelgiant į atskiriems laikotarpiams būdingos problematikos specifiką ir šaltinius. Dalis knygoje nagrinėjamų klausimų paveldėti iš anksčiau (sėliškosios kultūros santykis su latgališkąja, Sėlos teritorija, kovų su kalavijuočiais meto dykrų klausimas), dalis aktualijų iškilo jau analizuojant medžiagą (Brūkšniuotosios keramikos ir Pilkapių su akmenų vainikais kultūrų santykis, krašto ištuštėjimo I tūkst. viduryje problema, socialinių santykių tematika). Atskiras temas stengtasi analizuoti ne kaip izoliuotus ir statiškus reiškinius, bet kaip neatsiejamas kultūrinio proceso dalis.

Siekiant šio tarp Lietuvos ir Latvijos esančio istorinio krašto vientisumo antroje knygos dalyje pateikiamas Sėlos archeologijos sąvadas. Archeologijos duomenys iš šio krašto jau ne kartą buvo

įtraukti į įvairaus profilio Lietuvos ir Latvijos archeologijos katalogus, pradedant XIX a. pabaigos parodų ir muziejų inventoriais ir baigiant šiuolaikiniais nacionaliniais kultūros vertybių registrais, bet visi jie daliniai – teritoriniu-administraciniu požiūriu (parengti atskirai kiekvienos valstybės arba konkrečiai vienos šalies rajono), objektų specifikos (katalogizuoti tik tam tikro tipo, pvz., piliakalnių) ar jų atrankos (minimi geriau išlikę, žinomi, tiksliai lokalizuoti) prasme. Nors Sėlos teritorija abiejose valstybėse daugmaž vienoda, archeologinio turinio ir tyrimų apimčių pasiskirstymas nėra tolygus, – didžioji dalis tenka Latvijai. Tyrimų rezultatai, deja, dažniausiai neskelbti ir kitos šalies tyrinėtojams menkai žinomi. Todėl sąvade trumpai referuojami pagrindiniai faktai: lokalizacija, glausta objekto ir tyrimų (jei vyko) rezultatų, radinių charakteristika, literatūros, šaltinių, muziejų metrikų nuorodos. Tai sudarė galimybes nuorodomis neperkrauti pagrindinės teksto dalies.

Nuo seno Sėlą lydintys retai gyvenamo krašto epitetai įpareigojo naudotis ne tik informacija apie dabartinę situaciją, bet atsižvelgti į visus duomenis apie regiono archeologijos paminklus ir tai, kas iš jų liko ar kadaise buvo. Informacijos pagrindą sudarė skelbta literatūra ir archyvų šaltiniai bei radinių kolekcijos Lietuvos ir Latvijos mokslo bei kultūros įstaigose (Lietuvoje – LII, LNM, RKM, VDKM, KEM, BKM, ŠAM; Latvijoje – LNVM, VI¹, JkM, VKPAI). Natūralu, kad dirbant su skirtingų šalių medžiaga kilo tam tikrų organizacinių keblumų visų pirma dėl skirtingo duomenų ir pačių objektų prieinamumo. Antra, sudėtinga lygia-verčiai vertinti atskirais archeologijos mokslo raidos etapais gautą informaciją, pateiktą skirtingu tikslumu ir skirtingos apimties. Ne visus duomenis pavyko patikrinti, patikslinti, suderinti kartais prieštaraujančius. Nepaisant šių trūkumų pagal

¹ Latvijos istorijos institute saugoti radiniai 2003–2004 m. buvo perduoti Latvijos nacionaliniam istorijos muziejui, paliekant ankstesnių kolekcijų inventorus numerius.

galimybes siekta išlaikyti maksimalų balansą tarp duomenų ir jų interpretacijos.

Noriu padėkoti žmonėms, vienaip ar kitaip prisidėjusiems prie šios knygos pasirodymo. Nuoširdus ačiū tiems, kurie kantriai skaitė knygos rankraštį ir savo pastabomis, komentarais, nuorodomis daug prisidėjo prie tobulesnės jos formos, visų pirma recenzentams dr. L. Kurilai, dr. V. Vaitkevičiui, prof. habil. dr. J. Urtanui, taip pat kolegoms dr. R. Banytei-Rowell, dr. G. Piličiauskui, L. Tamulynei, dr. R. Vengaliui, dr. R. Tučui – už dalykinius patarimus ir pagalbą. Už bendradarbiavimą įgyvendinant knygoje vystomas idėjas – dr. M. Stanči-

kaitei, už piešinius – I. Maciukaitei, už latviškų vietovardžių ir asmenvardžių rašybos tikrinimą ir su-lietuvintų jų formų pateikimą – dr. L. Kudirkienei. Reiškiu nuoširdžią padėką Rokiškio krašto muziejaus, Biržų „Sėlos“ muziejaus, Kupiškio etnografijos muziejaus, Šiaulių „Aušros“ muziejaus, Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejaus, Lietuvos nacionalinio muziejaus darbuotojams. Už sudarytas sąlygas susipažinti su Latvijos muziejų ir mokslo bei kultūros įstaigų rinkiniais dėkoju latvių kolegoms dr. A. Radiniui, dr. A. Vaskui, J. Cigliui, S. Zirnei, už pagalbą ir draugišką atmosferą – E. Guščikai, R. Rozenvaldui, A. Aboltiniui, E. Ziediniai.

I. SĖLOS KRAŠTO TYRIMAI KAIP REGIONINĖ STUDIJA

I. 1. TEORINIS IR METODINIS PAGRINDAS

Regionų tyrimai kurį laiką buvo vertinami kaip homogeniškų kultūrinių darinių tyrimai. Juose vyravo deskriptyvumas ir humanitarinės empirikos atskirumas nuo socialinės teorijos. Pastaruoju metu kultūrinių regionų sampratos raida vyksta augančio kompleksiskumo kryptimi: nuo kultūrinių bruožų formalios analizės ir paplitimo geografijos prie teritorinių ir socialinių ryšių, funkcinio ir simbolinio kraštovaizdžio tyrimų. Globalizacijos sąlygomis regionistika tampa tarpdisciplina, aprėpiančia labai įvairaus profilio problemas ir spęstinius klausimus, kuriems lanksčiai pritaikomos įvairios mokslinės ar filosofinės perspektyvos (Galaty 2005; Jaskūnas 2008; Kantner 2008; Ragauskaitė 2012). Tokio formato regionistikos disciplinos principų laikomasi ir šioje knygoje, o Sėlos krašto priešistorę ir kultūros formų dinamiką siekiama pažinti vadovaujantis tam tikromis teorinėmis bei metodologinėmis gairėmis.

I. 1. 1. Trumpalaikiai pokyčiai ir ciklinės raidos idėja kaip regiono kultūros dinamikos rekonstrukcijos gairės

Permainų ir tęstinumo problemos jau seniai domino praeities tyrinėtojus. Kaitos principu paremta visa archeologinė periodizacija. Kuo intensyvesnis laikotarpis, tuo daugiau materialinės kultūros pėdsakų ir tikslesnė jo chronologija. Tačiau gyvenimo sąlygos keitėsi, gyvenimo ritmas pulsavo, o veržlios gyventojų veiklos laikotarpius keitė

atoslūgiai, dar vadinami „krizėmis“, „regresijomis“, „tamsiaisiais amžiais“, paprastai prognozuojančiais socioekonominių ir kultūrinių tradicijų kaitą. Įvairaus masto ir trukmės transformacijų dažnumas priklausė nuo visuomenės organizacijos sudėtingumo. Intensyvėjant gyvenimo ritmui „reformų“ daugėjo, kita vertus, jų įtakos galėjo siaurėti, pokyčių mastas mažėti, jos tapo sunkiau pastebimos.

Pokristinis geležies amžius pasižymėjo sparčia sociokultūrinių formų kaita, todėl į šio laikotarpio problemas svarbu žvelgti trumpalaikių pokyčių perspektyvoje. Jų dinamikai pažinti vis dar skiriama nepakankamai dėmesio. Procesų dinamikos nederėtų laikyti evoliucijos, nuoseklaus progreso, linijinio istorinio vyksmo sampratos sinonimu, kuriai artima archeologinių kultūrų „šuolių“ idėja kaip viena kitą keičiančių kultūrinių etapų seka: ilgą laiką buvusi statiška situacija pakinta ir vėl kurį laiką sustingsta. Apibendrinta tokio etapo duomenų įvairovė suvokiama kaip vienalaikis reiškinys, tinkamas analizuoti struktūriškai, nors realiai yra skirtingų chronologinių epizodų rezultatas.

Trumpalaikių pokyčių perspektyvoje veiksmo trajektorija nebūtinai yra tik progresyvi, pabrėžiami reiškinio ar proceso vystymosi netolygumai, pakylėjimai, nuosmukiai, pertraukos. Tokia trumpalaikių pokyčių dinamikos samprata artima ciklinės raidos idėjai, kurios esmė yra mintis, kad žmonija ir kultūra vystosi ritmiškai, išgyvendamos gimimo, kilimo, smukimo ir žūties etapus (Andrijauskas 2001, 475, 491). Ciklinės raidos teorijos kilo iš senosioms civilizacijoms būdingo gyvenimo kaip judėjimo ratu suvokimo. XX a. cikliškumo idėjos

buvo vystomos kaip atsakas į vienpuses tiesines pažangos, pozityvizmo ir evoliucijos teorijas. Ciklinės raidos koncepcija nėra vienalytė, ją formavo tyrinėtojai, turintys skirtingas filosofines pažiūras. Vieni jų griežtai atmetė vienalyčio tiesinio istorijos srauto idėją, propaguodami nutrūkstamą, diskretiškais, netolygiais šuoliais besirutuliojantį ciklo procesą, nulemtą anoniminių jėgų (O. Spengleris), kiti pripažino ir istorinės pažangos motyvą, kai viename etape sukaupta patirtis perduodama kitam (A. Toynbee). Šiuo atveju varomoji pažangos jėga yra „kūrybingoji mažuma“ arba elitas, kuris yra pajėgus tinkamai atsiliiepti į visuomenės raidoje nuolat išskylančius istorinius iššūkius ir patraukti paskui save inertišką daugumą. Pradinė raidos stadija aktyvi būna tik nedidelėje – diduomenės – terpėje, bet yra gili, pasižymi ekspansyvumu, kūrybine energija. Ilgainiui aprėpdama vis daugiau socialinių sluoksnių, kultūrinių formų raiška tampa paviršutiniška, inertiška. Kūrybingumas senka, o santykiai su dauguma virsta tiesiog valdymu, atsiranda daugiau kontrolės, reguliavimo. Prarandančiam galią sociokultūriniam organizmui būdingi socialiniai nesutarimai, karai, jis tampa neatsparus išorinei agresijai, labiau priklausomas nuo gamtinių aplinkybių.

Daugeliui reiškinių visatoje būdingi cikliniai svyravimai. E. R. Dewey (1967) išskyrė per 500 tokių reiškinių 36-iose gamtos, fizinių ir socialinių mokslo srityse bei jų kryptyse, tokiose kaip astronomija ir astrofizika, biologija, klimatologija, geologija, geofizika, medicina, fizika, ekonomika, taip pat humanitarinių mokslų srityje. Įvairių formų ciklinės raidos idėjos taikytos istorijos, etnografijos kontekstuose (Friedman 1982; Rowlands 1987, 9–10), nagrinėjant religines ir mitologines sistemas (Vėlius 1983; Huntington, Metcalf 1991; Mizoguchi 1993, 227–232; Kuijt 2008) ar kultūrinio kraštovaizdžio raidą (Welinder 1975; Digerfeldt, Welinder 1988; Emanuelsson 1988; Stjernquist 1992; Berglund 1969; 1991; 2003; Lagerås 2007). Analizuojant archeologinę medžiagą taip pat atkreiptas dėmesys į kultūros

formų svyravimą (pvz., Parker-Pearson 1984, 71; Cannon 1989; Kristiansen 1991, 34–36; Earle 1991; Bintliff, Hamerow 1995, 2; Halsall 1995; Bintliff 1996, 246–250; Chapman 1997, 142–148; Fleming 1998, 57–58; Goodman 1999; Zedeño 2008). Tai tarsi savotiškos reiškinių „gyvenimo istorijos“ arba „biografijos“ su gimimo, augimo (plėtros), stabilumo ir atoslūgio (mirties) fazėmis. Jų laiko ir erdvės perspektyva gali įvairuoti nuo itin trumpų, sezonais lokaliai pasireiškiančių epizodų iki keliasdešimt metų ar kelis šimtmečius trunkančių diapazonų, apimančių didesnius regionus. Kartais daugiau orientuojamasi į vienos rūšies objektų ar reiškinių kaitą, bet dažniausiai priešastinio ryšio ieškoma tarp įvairių dėmenų – klimato, apgyvenimo, ekonomikos, technologijų, populiacijos, ideologijos, ir *longue duree* perspektyvoje siekiama nustatyti bei paaiškinti kultūrinės raidos ekspansijų ir krizių periodus. Tiesiogiai ar netiesiogiai ciklinės raidos idėja dažniausiai pasitelkiama įvairių kraštų regioninėse studijose. Kultūrinės raidos svyravimų, remiantis archeologine medžiaga, ieškota ir Lietuvoje (Simniškytė 2004š; Tučas 2012š).

Archeologinių vietų, kapų, radinių skaičiaus kitimas – svarus, bet ne vienintelis kultūrinės dinamikos kriterijus, jis turi būti vertinamas santykyje su kokybiniais formų ir stiliaus pokyčiais. Sinchroniškumas, be kita ko, nėra privalomas, kintant vienai kultūros formai kita gali ir nekisti. Ciklo plėtros etapams būdingi naujų reiškinių atsiradimas ir įvairovė. Tai laikoma socialinio nestabilumo požymiu, lyderių konkuravimu, kai, sutrikus ligtoliniam paveldėjimo mechanizmui, pasitelkiamos įvairios „socialinio spektaklio“ formos ir priemonės: architektūra, puotos, sudėtingi laidojimo ritualai, prabanga, importas ir pan. Užmezgami ryšiai su tolimesniais kraštais, sparčiai vystosi ekonomika, plečiasi kultūrinis kraštovaizdis. Stabilumo fazė nuo ankstesniosios skiriasi „ramesnėmis“ kultūrinėmis raiškomis, lėtėjančiais augimo tempais ir grįžimu prie tradicijų. Iš dalies kultūrinį stabilumą lėmė valdžios struktūrų

rų tvirtumas – stabilioms visuomenėms būdingas kultūrinių formų paprastėjimas, elitui nebereikia demonstruoti savęs, daugiau turto leidžiama į apyvartą, iš dalies tai, kad anksčiau „prestižines“ formas pagal išgales kopijavo žemesni sluoksniai. Stabilumo fazė sukelia savotišką „letargo“ būseną gamybos ir komunikacijos sektoriuose: nutrūksta ryšiai su išore, tos pačios gamybos priemonės nebetenkina augančių vartojimo poreikių. Iškyla leistino apkrovimo galimybių perviršijimo grėsmė, sunkiau rasti nenualintų dirbamos žemės plotų, derlingas pievas keičia viržynai, kyla erozijos grėsmė, mažėja produktyvumas. Prasideda recesijos fazė – archeologiškai neraiškūs, „tušti“ etapai. Mažėja dėmesio laidosenai, laidojama kukliai, siekiama kapitalo veltui nebeeikvoti ir kaip įmanoma ilgiau leisti į apyvartą. Kaip tik tuo metu gali būti pastebimas ekonominės veiklos atsigavimas, kurį skatino siekis išgyventi pablogėjusiomis sąlygomis, ir išiečių ieškojimas reguliavimo, migravimo ar technologinių inovacijų būdu.

I. 1. 2. Šaltinių tyrimų problemos ir metodika

Skirtingai nuo discipliniškai orientuotųjų, modernioms regionų studijoms būdingas tarpdiscipliniškumas (Jaskūnas 2008). Ketinimai Sėlos krašto teritoriją, ūkį ir visuomenę nagrinėti integraliai įpareigojo neapsiriboti vienos rūšies medžiaga. Lygiagrečiai buvo analizuojami duomenys iš laidojimo paminklų, piliakalnių, gyvenviečių ir nenustatyto tipo radimviečių bei atsiktinių radinių kolekcijos.

Duomenų įvairovė diktavo įvairialypę tyrimų metodiką. Daug lėmė keliami klausimai ir sprendžiamos problemos – dėl jų pobūdžio net ir tos pačios rūšies duomenims gauti gali būti pasitelkti skirtingi tyrimo būdai. Tai pateisino šios regioninės studijos metodikos lankstumą.

Sėlos regiono archeologija ligi šiol geriausiai buvo žinoma vadinamuoju kultūriniu-istoriniu požiūriu – iš atskirų paminklų medžiagos publikacijų, kuriose daugiausia dėmesio skirta radinių

grupėms ir jų chronologijai (Šnore R. 1930; Šnore E. 1933; 1987a; 1993; 1994; 1997; Moora 1938; Nakaitė 1959; Bresava 1966; Latvijas 1974; Atgāzis 1974; 2006a; 2006b; Michelbertas 1986; Grigalavičienė 1992a; 1992b; Tautavičius 1996; Kazakevičius 2000a; 2000c; Ciglis 2001; 2006a; Simniškytė 2002a; 2002c; Sėli 2005; Radinš 2006; Urtāns 2006b; Vasks 2006; Sėliai 2007 ir kt.). Sukauptas įdirbis ir ankstesniuose darbuose nustatyta chronologija knygoje tapo datavimo priemone, išskyrus pastebėtus probleminius, diskutuojamus ir tikslinamus atvejus. Radinių charakteristika tekste įprasta maniera nekartojama, šiek tiek daugiau dėmesio skiriama buvimo/nebuvimo, dažnumo faktams įvertinti.

Užsibrėžus tikslą tyrinėti trumpalaikius pokyčius detali chronologija yra esminė sąlyga, kuriai ne visada pakanka įprastos tipologinės priegigos. Tuo tikslu atlikti radiometriniai matavimai, nustatytas 19 bandinių iš šešių skirtingų paminklų amžius (1, 2 priedai): 14 – iš archeologinių vietų ir 5-ios – atliekant paleobotaninius tyrimus jų aplinkoje. 18-ka datų apskaičiuotos Kijevo radioanglies laboratorijoje ir viena – Gamtos tyrimų centro radioizotopų tyrimų laboratorijoje Vilniuje. Konvencinės ^{14}C datos buvo perskaičiuotos į absoliutų amžių naudojantis Ox Cal 4.2 kalibravimo programa bei Intcal09 kreive. Radiokarboninės datos interpretuojamos 68,2% tikimybės intervale (1 σ).

Sutaupius radinių aprašo sąskaita daugiau dėmesio skirta kitiems krašto kultūros dėmenims. Apgyvenimo klausimai buvo sprendžiami kartografuojant archeologines vietas ir vertinant jų gamtinį kontekstą. Erdvinio išsidėstymo konfigūracijoje, be kita ko, slypi informacija apie bendruomenių tarpusavio ryšius, teritorinės organizacijos pobūdį, dispersišką ar labiau centralizuotą gyvenimą (Clarke 1977; Callmer 1986; Social 1991; Beck 1995; Ostoja-Zagórski 1995; Fokkens 1996; Roberts 1996; Kolb, Snead 1997; Brück 1999; Brück, Goodman 1999, 1–19; Ashmore 2002; Silverman, Small 2002). Todėl pagal gali-

mybes siekta neapsiriboti vien mechanine objektų kartografija, bet ir analizuoti jų paplitimą atsižvelgiant į objektų išsidėstymą vienas kito atžvilgiu, atstumą tarp jų ir ieškoti socialinės reikšmės jų geografijoje.

Neišvengiamai susidurta su bendrosiomis archeologinio žemėlapiu reprezentatyvumo problemomis (Aston 1985, 98; Schofield 1991; Hedeager 1992a, 14–21; Neustupný 1998b; Williamson 1998; Jankuhn 2004; Vengalis 2009š): archeologinės medžiagos ir praeities realiųjų atitikimo, žvalgymo bei tyrimo masto intensyvumo įtakos, objektų vienalaikiškumo. Didžiausią kartografuojamųjų dalių sudarė duomenys apie laidojimo paminklus. Sunku pasakyti, kiek jų ar kokia išlikusiųjų dalis yra sunykę be pėdsakų. Ilgą laiką priešistoriniai paminklai išliko žmonių kolektyvinėje atmintyje, pasakojimuose, prietaruose, o tai juos iš dalies saugojo (Champion, Cooney 1999, 197; plg., pvz., Jucevičius 1959, 568). Masinis jų ardymas ir nykimas prasidėjo XIX a. pabaigoje – XX a. 1-ojoje pusėje. Žinoma, ir iki tol vykę procesai padarė nemažai žalos. Visų objektų nykimo proporcijos teoriškai galėjo būti apylygės, tad galima daryti prielaidą, kad didesni objektai ir liko didesni, mažesni – mažesni, o žinios apie atsitiktinius radinius geografijos prasme bent jau apytiksliai korektiškos. Informacijos pagrindu imti kiek galima įvairesni ir senesni šaltiniai bei literatūra, taip pat pasitelkti pokario laikų žvalgomųjų ekspedicijų duomenys.

Apgyvenimo geografija rekonstruojama tik iš dalies, jei remiamasi tik laidojimo paminklų duomenimis. Kartais laidojimo paminklų nežinoma ten, kur esama gyvenviečių, bet tuomet dažniausiai kyla jų datavimo problemų. Suardytų gyvenviečių likučiai retai atkreipia tyrinėtojų dėmesį, dažnai tenka apsiriboti žiniomis apie skirtingo intensyvumo kultūrinį sluoksnį be radinių, todėl galima kalbėti vien apie galimą neišskios chronologijos gyvenviečių buvimo faktą. Sudėtinga pasakyti, kiek tarp jų yra geležies amžiaus gyvenviečių, jau nekalbant apie tikslesnį

datavimą. Lipdytinė keramika dažniausiai yra vienintelis orientyras, bet galimybės patikslinti jų chronologiją net ir ją radus labai ribotos, ypač jei tų šukelių – vos kelios. Tokiais atvejais pasitelkiamas papildomas svirtas – kaimynystėje esantys objektai, nors tai padidina pavojų susieti nevienalaikius objektus. Be chronologijos, ateityje aktualūs išlieka gyvenvietės dydžio, jos erdvinės struktūros klausimai, nes ligšiolinė metodika tam skyrė mažai dėmesio.

Tyrimai ne visada išsprendžia datavimo problemą. Tai ypač būdinga ankstesniems laikams, kai ne itin buvo paisoma stratigrafijos. Net ir vėliau ne visuomet pavykdavo nustatyti kultūrinio sluoksnio formavimosi ypatumus. Kultūrinio sluoksnio radiniai – masinė medžiaga, neturinti tikslaus datavimo galimybių, apibendrinama visam nestratifikuotam kultūriniam sluoksniui. Tai gali būti paaiškinama *palimpsesto* sąvoka, reiškiančia, kad materialinė kultūra nėra iš vieno konteksto, bet persiklojė ir susipynė individualūs gyvenimo įvykiai, epizodai tampa nepastebimi kelis ir daugiau šimtmečių apimančioje chronologinėje imtyje (Rossignol, Wandsnider 1991; Neustupný 1998a; Bailey 2007). Vienas ryškiausių tokio ilgalaikiškumo ir tariamo vienalaikiškumo pavyzdžių yra keramika ir jos rūšių bei tipų sudėtis. Procentais apskaičiuotas skirtingų tipų šukių skaičius parodo bendrąją keramikos komplekso sudėtį tik konkrečioje tyrinėtoje gyvenvietės vietoje ir nebūtinai bus toks pat visoje gyvenvietėje visą jos gyvavimo laiką. Į tai pastaruoju metu atkreiptas dėmesys analizuojant, pvz., grublėtosios keramikos egzistavimo Rytų Lietuvoje laiką (Vengalis 2007, 106; 2009š, 48–50, 77–79). Norint patikslinti keramikos chronologiją, būtini išsamūs, absoliutinėmis datomis paremti jos, taip pat ir paties kultūrinio sluoksnio tyrimai. Todėl ligšiol tyrinėtų piliakalnių ar gyvenviečių duomenys nėra palanki terpė spręsti trumpalaikių pokyčių problemą. Iš kitos pusės, tai – vienas objektyviausių ir jautriausių kintančių gyvenimo sąlygų indikatorių. Tai, apie ką netiesiogiai sprendžiama pagal laidoseną – ap-

gyvenimo raida, socioekonominiai pokyčiai visų pirma turėtų atsispindėti gyvenviečių medžiagoje. Todėl analizuojant gyvenamųjų vietų medžiagą knygoje išskirtinis dėmesys tenka stratigrafijai ir jos tikslinimui. Daugiausia remtasi Juodonių piliakalnio ir gyvenvietės komplekso medžiaga, vadovautasi prielaida, kad „vertikalus“ pjūvis ilgalaikiame objekte gali būti atsvara skirtingos chronologijos „horizontalių“ serijų schemai, patvirtinanti ją arba paneigianti.

Lyginimo principu vadovaujamosi ir nustatant paleobotaninių bei archeologinių duomenų santykį. Aplinkos sedimentai yra nepriklausomas šaltinis, objektyviai atspindintis kintantį antropogeninio poveikio aplinkai intensyvumą. Paleobotaniniai duomenys vertingi ne tik specifiniams ūkinės sąrangos ar kraštovaizdžio raidos klausimams, bet ir bendresnio pobūdžio kultūrinėms problemoms spręsti. Į juos buvo atsižvelgta analizuojant Sėlos apgyvenimo raidą ir siekiant įvertinti, kiek materialinės kultūros raida koreliuoja (arba ne) su antropogeninės veiklos ciklais žiedadulkių chronostratigrafinėse diagramose². Tarpdalykiniais tyrimams vietų ieškota prie plačiai tyrinėtų Juodonių ir Petrešiūnų piliakalnių. Gręžinių vietos buvo pasirinktos atsižvelgus į geologinę-geomorfologinę sandarą stereoskopu dešifruojant nespaltotas aerofotonuotraukas (1952 m., M 1:17 000) ir įvertinus apylinkių paviršiaus nuosėdų litologinę sudėtį³: Juodonyse – melioruoto buvusio pelkyno vietoje prie pat piliakalnio, Petrešiūnuose – Lašų ežerėlyje, maždaug 1 km iki piliakalnio. Gręžinių nuosėdų pjūviuose, atsižvelgus į nuosėdų litologinės sudėties kaitą bei atskirų sluoksnių storį, buvo atrinkta po 80 pavyzdžių sporoms ir žiedadulkėms tirti. Viršutinėje pjūvio dalyje, kuri formavosi geležies amžiuje ir vėliau (25–200 cm),

vienas pavyzdys apėmė 2 cm. Pavyzdžiai sporų ir žiedadulkių analizei buvo paruošti pagal standartinę metodiką, chronostratigrafinis pjūvio suskirstymas pagrįstas sporų ir žiedadulkių nuosėdų radioizotopinių tyrimų (¹⁴C) rezultatais (1 priedas). Sudarytose gręžinių diagramose buvo išskirtos vietinės žiedadulkių zonos (VŽZ), kurios koreliuotos su regioninėmis, išskirtomis visai Lietuvos teritorijai, ir Šiaurės vakarų Europos chronozonomis⁴ (Simniškytė ir kt. 2003; Daugnora ir kt. 2004). Bendradarbiavimas su paleobotanikais suteikė ne tik vertingos papildomos informacijos, bet ir naudingos metodinės patirties. Pasaulinėje praktikoje chronostratigrafinės žiedadulkių analizės rezultatai neretai koreliuojami su archeologinių paminklų, nuo tyrimo taško nutolusių iki 5 ar net 10 km spinduliu, chronologinėmis serijomis. Toks principas labiau tinka tyrinėti ilgalaikius laikotarpius, pvz., akmens amžiaus. Siekiant įvertinti trumpalaikius geležies amžiaus pasikeitimus, tiesioginė konkretaus paminklo aplinka – būtina sąlyga (Daugnora ir kt. 2004, 111).

Apgyvenimo raidai, kultūrinėms bei socialinėms permainoms pažinti aktuali laidojimo paminklų medžiaga. Jų teikiamos datavimo galimybės lėmė, kad ilgą laiką laidojimo paminklų duomenimis buvo pasitikima labiau nei gyvenviečių ar piliakalnių, o palaidojimų skaičiaus dinamiką stengtasi paaiškinti bendruoju geopolitiniu kontekstu. Tačiau tenka pripažinti, kad sistemiškai Sėlos laidojimo paminklų medžiaga nėra analizuota. Skirtingu intensyvumu svarstomi laidojimo paminklų tipų, išsidėstymo kitų objektų atžvilgiu, kapų vietos ir įrengimo, įkapių kompleksų, padėties kape klausimai, jau nekalbant apie jų raidos analizę. Knygoje į tai žvelgiama atidžiau, turint tikslą atskleisti būdingiausias, t.y. regioninės

² Tyrimai vykdyti įgyvendinant tarpdalykinius projektus: „Ankstyvosios gyventojų veiklos krizės: gamtos sąlygų ar socialinių santykių kaitos pasekmė“ (2002 m., VMSF); „Trumpalaikiai ekosistemos pokyčiai ir jų įtaka žmogaus veiklos dinamikai vėlyvojoje priešistorėje“ (2003 m., VMSF).

³ Nuotraukas dešifruoti, geologines ir geomorfologines sąlygas vykdant minėtus projektus įvertino dr. R. Guobytė.

⁴ Paleobotaninę analizę atliko ir tyrimų metodiką bei rezultatus vykdant minėtus projektus aptarė dr. M. Stančikaitė.

nius, taip pat lokalius bei išimtinis laidojimo papročius ir jų dinamiką ilgalaikėje perspektyvoje. Per šią laidosenos prizmę siekiama įvertinti regiono homogeniškumo laipsnį ir atskleisti sociokultūrinės raidos skirtingose regiono dalyse netolygumą.

Knygoje taip pat ieškoma laidosenos ryšio su įvairiomis biologinėmis ir socialinėmis kategorijomis: lytimi, amžiumi ir statusu, kurios savo ruožtu priklausė nuo besikeičiančios kultūrinės situacijos. Siekiant nustatyti įkapių ryšį su biologine lytimi ir amžiumi būtina archeologinių ir osteologinių duomenų koreliacija. Deja, osteologiškai tyrinėta tik keliasdešimt šio regiono kapų (3 priedas), todėl tenka pasikliauti kitais kriterijais. Vadovaujantis lyčių darbo pasidalijimo principu įprasta kapus su ginklais priskirti vyrams, be ginklų, su papuošalais ir darbo įrankiais – moterims. Iš esmės tai reiškia ne lyties atpažinimo metodiką, bet išankstinę, šių dienų supratimu paremtą lyčių poliarizaciją, kuri labai riboja lyties ir jos funkcijų praeityje sampratą. Ypač tai akivaizdu vyrų kapų atžvilgiu. Ginkluotų vyrų visuomenėje nebelieka vietos vyriškos lyties individams be ginklo. Moterų įkapės, jei tai tik papuošalai, ne taip tiesiogiai apibrėžia lytį, – moteriškomis jos dažnai laikomos dėl vyriškų atributų nebuvimo. Tai paskatino susilaikyti nuo išankstinio kapų skirstymo į vyrų ir moterų pagal stereotipus ir savotiškai testuoti suaugusių individų kapus suskirsčius į kelias grupes: su ginklais ir kirviais (ar be jų), be ginklų ir kirvių ir tik su kirviais⁵. Taip siekiama nustatyti laidosenos (kapų įrangos, krypties, vietos sampile, inventoriaus) skirtumus pirmose dviejose grupėse ir patikrinti trečiosios grupės artumo joms ryšį. Papuošalų pasiskirstymas analizuojamas rūšių ir tipų lygmenyje, o nagrinėjant santykį su papildomomis įkapėmis buvo aktualu nustatyti ir jų padėtį mirusiojo atžvilgiu, vadovaujantis prie-

laida, kad jo vieta kape gali suteikti papildomos informacijos mirusiojo lyties klausimais.

Esant labai mažai informacijos apie mirusiųjų amžių, įkapių ir lyties santykis apibendrintas visos suaugusių individų grupės. Nesuaugusių individų kapų medžiaga analizuota atskirai – kasinėjimų metu jie atpažįstami pagal skeleto ar kapo duobės dydį, taip pat mažas įkapes. Tačiau išskirti atskiras amžiaus grupes taip pat nepakanka duomenų.

Bendruomenės narių tarpusavio santykius formavo ne tik biologiniai, bet ir socialiniai veiksniai, įgimta ar įgyta padėtis, kurie, žinoma, labai priklausė ir nuo lyties, keitėsi pagal amžių ar keičiantis gyvenimo aplinkybėms. Šių faktorių dešifravimas laidosenoje – sudėtingas uždavinys, o jo interpretacija priklauso nuo duomenų ir jų analizės būdo bei nuo tyrinėtojo požiūrio į juose slypinčius kodus (plačiau – Lehtosalo-Hilander 1982, 37–44; Parker-Pearson 1984; Jørgensen 1988; Steuer 1989, 103–104; Hedeager 1992a; Carr 1995; Härke 2000; Гуляев 2006; Kurila 2009š). Manoma, kad individo narystės visuomenėje pripažinimas jam gyvam esant išlieka ir jam mirus, t.y. laidosena vienaip ar kitaip atspindi mirusiojo socialinį statusą. Vis dėlto išlieka ir pagražinimo momentas ar nutylėjimo galimybė. Specifinės laidosenos apeigos, kapų įrengimas, jų vieta, įkapės, kiekis, deriniai galėjo atspindėti mirusio asmens vaidmenį, gedinčiųjų santykį su juo, religinius įsitikinimus ar vyraujančias madas. Skirtingų visuomenių raiškos priemonės galėjo labai skirtis. Kai kurios iš jų archeologui yra nebeprieinamos, nes sunykusios, kitos – nesuvokiamos ir todėl nepastebimos.

Analizuojant Sėlos kapų medžiagą pagal galimybes atsižvelgta į kelis rodiklius: radinių (įkapių) rūšių skaičių (RRS), įkapių skaičių (RS) kapuose, įkapių kompleksų sudėtį, įkapių sąlyginę vertę, nustatomą pagal jų santykį su komplekso įvairove (kuo kompleksai turtingesni, tuo įkapių

⁵ Kirvis – daugiafunkcis įrankis, tinkamas atlikti daugelį operacijų, todėl sunku nustatyti kokią nors vieną tiesioginę jo paskirtį (Malonaitis 2008, 6). Net ir randami kapuose šalia ginklų šiame darbe kirviai nėra iš anksto besąlygiškai laikomi ginklais.

vertė aukštesnė) bei erdvinį pasiskirstymą. Visos minėtos priemonės yra procedūrinis veiksmas, skirtas analizuoti, grupuoti ir lyginti medžiagą. Grupavimo rezultatai nėra prilyginami paleosociologinėms grupėms, kuriomis dažniausiai vadovaujamosi tyrinėjant praeities visuomenes: vargšai, pasiturtintieji, turčiai ir pan. Dėmesys trumpalaikiams pokyčiams lėmė duomenų atranką, tinkamus laikant tik kapus su radiniais, kad juos būtų galima priskirti konkrečiam laikotarpiui. Todėl pačių neturtingiausių (be įkapių) ratas iš karto buvo atmestas. Randamų kapų skaičius, nesuaugusių individų laidojimo specifika rodo, kad tyrėjams dažniausiai prieinama tik dalis palaikų, tai taip pat verčia abejoti kapų grupių prilyginimo tam tikroms visuomenės grupėms galimybėmis. Kiekvienos bendruomenės organizacija buvo specifinė, todėl sprendimą reikėtų priimti atsižvelgiant į konkretų kontekstą. Žinoma, tam tikras laidosenos „reglamentas“ ir jo ryšys su socialiniais vaidmenimis vis dėlto galėjo egzistuoti ir būti priimtinas platesniam ratui. Pati visuomenė niekuomet nebuvo amorfiška, ji turėjo tam tikrus principus, normas ir tradicijas, kurios būrė žmones į grupes, o jas – į bendrijas ir t.t. Prielaida, kad tokios grupės gali atsispindėti laidosenoje, yra tikėtina, tačiau visuomet reikia įvertinti laiko faktorių, nes tai, kas apibendrinama ir analizuojama kaip vienalaikė struktūra, realiai gali būti sudaryta iš chronologiškai skirtingų elementų. Paisant šių išspėjimų ir buvo ieškoma įvairių „emblemų“, galėjusių reikšti vienokį ar kitokį identitetą bei jo kaitą.

I. 2. TERITORIJA

Tyrimų erdvinės aprėptys nebuvo apibrėžtos iš anksto, jos išryškėjo darbo eigoje. Peržiūrėjus archeologinius duomenis iš Panevėžio, Pasvalio, Biržų, Rokiškio, Utenos, Kupiškio, Zarasų, Anykščių rajonų savivaldybių Lietuvoje ir Aizkrauklės,

Jekabpilio, Daugpilio rajonų⁶ Latvijoje išsiskyrė laikui bėgant erdvėje besikeitusi teritorija. Joje esančios per 316 archeologinių vietų suvokiamos kaip reprezentuojančios Sėlos geležies amžiaus archeologiją (1, 2 žemėl.) ir aprašytos sąvade.

I. 3. GEOGRAFINIAI-GEOMORFOLOGINIAI KRAŠTO BRUOŽAI

Geografinis-geomorfologinis pagrindas laikomas vienu svarbiausių veiksnių, galėjusių turėti įtakos ir kultūros įvairovei (Motuza, Girininkas 1989; Kavoliūtė 2012, 85; Tučas 2012š). Sėlos teritorijos dalis Lietuvoje apima dalį Baltijos aukštumų Vakarų aukštaičių banguotosios plynaukštės, vakaruose užgriebia Vidurio Lietuvos lygumas, o rytuose – labiau išreikštas Aukštaičių aukštumas. Iš esmės galima kalbėti apie dvi geomorfines sritis: rytinę arba aukštumų, iškylančią iki 140–150 m virš jūros lygio, ir vakarinę arba lygumų, esančią 90–110 m aukštyje. Rytinės Sėlos orografijoje išsiskiria kelios sritys (Basalykas 1965; Atlasas 1981, 52, 55; Kavoliūtė 2000; 2012, 53): priemolingoji Rokiškio plynaukštė – aplyginta, monotoniškai banguota, laipsniškai pereinanti į moreninę lygumą, kurios įlomės daug kur užpelkėjusios, vienoje tokių susidariusi Notigalos pelkė; į P nuo šios Rokiškio pakilumos – Jūžintų moreninė aukštuma kalvotu paviršiumi, ją iš Š į P kerta gili Jūžinto ežero rina; į R Rokiškio pakiluma pereina į Sartų duburį su jo rininiais kloniais ir Aleksandravėlės–Stelmužės kalvotą moreninę aukštumą, kuri yra aukščiausiai iškylantis (per 150 m) ir jau Aukštaičių aukštumos sričiai priklausantis lietuviškos Sėlos rajonas. Beje, kaip tik šios aukštumos ir vadinamos Sėlių kalvynu arba Zarasų aukštuma (Kudaba 1996).

Vakarų aukštaičių plynaukštės vakarinę dalį sudaro Čedasų–Salų ir Skapiškio moreninės lygumos, į kurias iš PV įsiterpia Viešintų kalvagubūris.

⁶ 2009 m. Latvijoje rajonai buvo perskirstyti į savivaldybes ir valsčius.

Šiose lygumose vandenis pradeda rinkti Vidurio Lietuvos upės – Lėvuo, Pyvesa, Apaščia. Šiek tiek į V nuo jų aukštupių prasideda „lygumų“ Sėla Mūšos–Nemunėlio žemumoje, geomorfologiškai priklausančioje Vidurio Lietuvos žemumų srityje. Sėlos teritorija Mūšos–Nemunėlio lygumoje driekiasi maždaug iki šoninių morenų ruožo ties Biržais ir Vabalninku. Ją sudaro 25–30 Š–P krypties gūbrių virtinių, atskirtų seklių, užpelkėjusių klonių.

Lietuvos teritorijoje pastebėti reljefo bruožai nusitęsia į Sėlos dalį Pietryčių Latvijoje, kur ji apima Baltijos kalvyno Aukšžemės aukštumos sritis – Sėlių kalvagūbrį vakaruose ir Alūkstos aukštumas rytuose. Sėlių kalvynas – tai 60–70 km ilgio, 8–20 km pločio, 100–110 m aukščio geomorfologiškai raiški kalvota sritis, 7 km nusitęsianti į Lietuvą. Joje galima išskirti kelias viena nuo kitos upių slėniais atskirtas grandis (Atlasas 1981, 52). Šiaurinė kalvyno dalis prie Dauguvos priglunda dviem atšakomis: į ŠR orientuota Sėlpilio aukštuma ir į ŠV nusidriekiančia Secės aukštuma. Jas vieną nuo kitos ir nuo kalvyno ašies skiria Laucės ir Piksterės upės bei Alinanų ir Pliksnių pelkės. Į P nuo Piksterės ežero kalvynas vietomis susiaurėja iki 8 km, reljefas čia ypač kontrastingas, išskylančias kalvas supa žemai plytinčios pelkės. Dar viena kalvyno dalis – į P nuo Viesytės iki Saukos ežero ir jo intako Klaucės upės. Piečiau ir į R nuo ežero, tarp Klaucės ir Dienvidsusėjos upių – aukščiausia Sėlių kalvyno dalis su Uormankalnio viršūne (H_{abs} – 165,4 m), reljefas – labai kalvotas, kalvų santykinis aukštis neretai siekia 35 m (Dievidsėlijas 1995, 14). Topografiškai mažiau įvairi aukštuma į PV nuo Saukos ežero. Pietinė Sėlių kalvyno grandis, padalinta tarp Latvijos ir Lietuvos, – pakiluma tarp Susėjos ir Vyžuonos upių.

Į V Sėlių kalvynas nusileidžia į miškais apaugusią Taurkalnės žemumą, kurioje paraleliai su Sėlių kalvynu driekiasi geomorfologiškai raiškios Zalvės ir Daudzės kalvų grandinės. Į R nuo Sėlių kalvyno palei Dauguvą plyti Dauguvos žemuma ir Aknystos plynaukštė. Jas iš P ribojanti Alūkstos

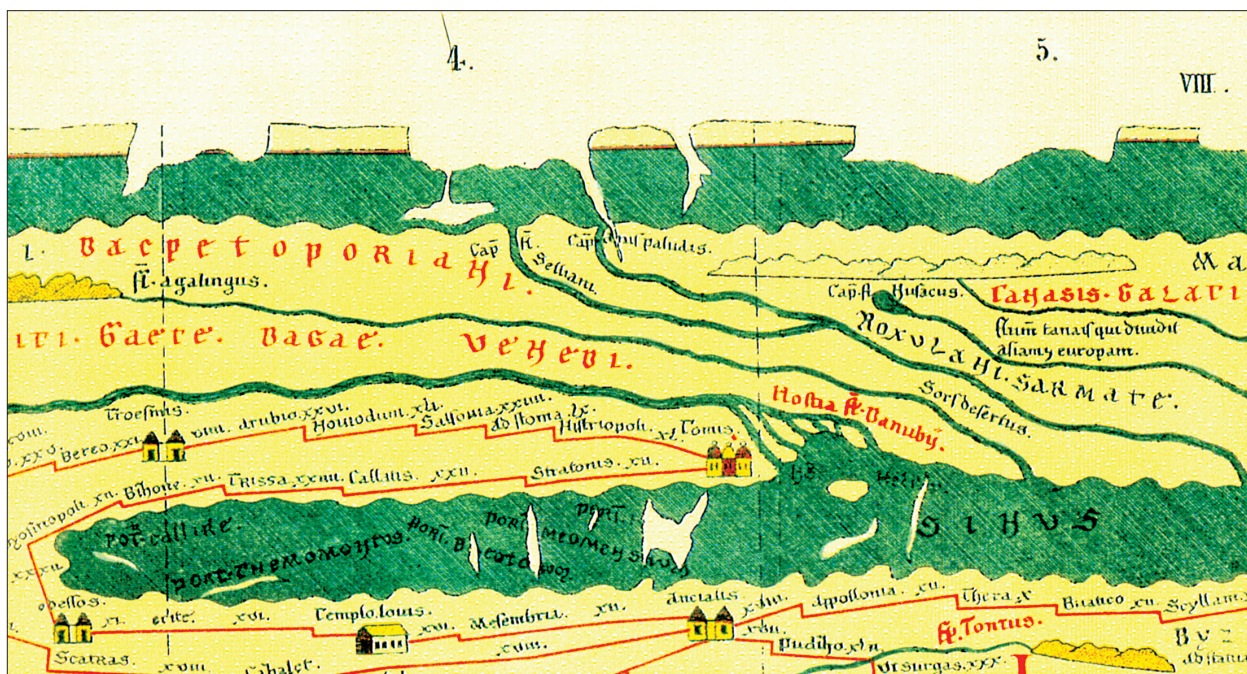
aukštuma yra organiška Baltijos kalvyno Aukštaičių aukštumos Lietuvoje dalis.

Apibendrinant galima teigti, kad geografiniu-geomorfologiniu požiūriu Sėlos krašte vyrauja plynaukštės – banguotos aukštumų nuožlaitės – tarpinės sritys tarp kalvotųjų aukštumų, iškilusių aukščiau nei 150 m virš jūros lygio, ir pakiliųjų žemumų (lygumų) (iki 100 m). Atskiri reljefo prigimtiniai tipai, kontrastinga topografija, hidrozėmas, dirvožemių mozaika lėmė įvairaus kraštovaizdžio spektrą. Moreninėms pakilumoms būdingas geras vandens nutekėjimas ir palyginti derlingas dirvožemis lėmė, kad daugiausia su kultūrintos teritorijos kalvotosios sritys, kur ir dabar laukai kaitaliojasi su sausomis pievomis bei antriniais beržų, eglių ir alksnių miškeliais. Monotoniškoms žemumoms, limnoglacialinėms lygumoms būdingesni ištisiniai šlapai ir pelkingi miško masyvai, kur žmogaus veiklos pėdsakai žymiai mažiau.

I. 4. RAŠYTINIAI ŠALTINIAI IR ISTORINĖS GEOGRAFIJOS TYRIMAI

Sėliai pasauliui buvo žinomi jau Romos imperijos laikais! Šią versiją 1857 m. išreiškė Albertas Richteris. Jis teigė, kad III–IV a. sudarytame ir II tūkst. pradžioje darytomis kopijomis išlikusiame romėnų vandens kelių žemėlapyje (1 pav.) (*tabula itineraria Peutingeriana*) pažymėtos upės žiotys *Cap.Fl.Selliani* yra ne kas kita, kaip „sėlių upė“ pavadinta Dauguva (Richter 1857, 28). Mikas Skruzytis (Skruzitis 1889) pirmasis priėmė tokią versiją. Vėliau nuoroda į šį žemėlapij tapo istoriografinė „prievole“ (Анцитис, Янсон 1962, 100; Ancītis, Jansons 1963, 52; Karaliūnas 1972; Kabelka 1982, 81; Šliavas 1982b; Zinkevičius 1984, 358; Седов 1987, 365; LE 1987, 103; Simniškytė 1999, pav. 1; Kazakevičius 2000b, pav. 1; Zemītis 2001, 5; Топоров 2004; Сėлі 2005, 1.att. ir kt.).

Vieno žymiausių šio žemėlapio tyrinėtojų Konrado Millerio (Miller 1916, 598) nuomone,

1 pav. Peutingerio žemėlapio fragmentas

kuri ir šiandien traktuojama kaip rimčiausia žemėlapio interpretacija, *fl. Sellianus* nieko bendra su Rytų Pabaltijo regionu neturi. *Fl. Sellianus* įteka į *Hypanis* upę – dabartinį Pietų Bugą. Ties jų santaka pažymėta *Roxolani*, iranėnų-sarmatų tauta, gyvenusi Pietryčių Ukrainoje, Moldovoje ir Rytų Rumunijoje. Artimiausios upės į rytus – *Nusacus* tapatintina su Dniepru, o *Tanais* – Donu. Pagal tam tikrus paleogeografinius požymius bei tai, kad šiame žemėlapyje nėra upės Vyslos (Vistula) vardu, manoma, jog būtent ji, o ne Dauguva slypi po *Fl. Sellianus* pavadinimu (Подосинов 2002, 336–337).

Dar ankstesnių žinių apie sėlius bandoma ieškoti II a. viduryje parašytame Klaudijaus Ptolemėjaus veikale „Geografija“ ir tapatinti juos su čia minimais *saloi* (Astrauskas 1990, 6, 8; Zabiela 1999, 36; Топоров 2004; Karaliūnas 2005, 316).

Pagrindiniai rašytiniai Sėlos krašto istorijos šaltiniai vis dėlto yra XIII–XIV a. kronikos ir dokumentai (1 lent.). Henriko Latvio (Henricus de Lettis) „Senosios Livonijos kronikoje“ („*Chroni-*

con Livonicum...“) sėliai lotyniškai vadinami *selones*, o jų žemė *Zelen* (LK 1991, 171). Minimasis jų centras – *castrum Selonum* kairiajame Dauguvos krante, kur buvo patogi brasta persikelti per upę. Rašoma, kad sėliai gyveno kartu su latgaliais ir Kuoknesėje, t.y. dešiniajame Dauguvos krante (LK 1991, 56), bet iš viso informacijos apie sėlius yra mažai, – Henrikas Latvis juos mini vos 5 kartus, o kuršius – 22, žiemgalius – 40, lietuvius – 90, latgalius – 200 kartų (Мугуревич 1997, 259). Sėlių – artimo Polocko Kunigaikštystės kaimyno – dažnai pasigendama tarp Nestoro kronikoje išvardytų, Rusiai duoklę mokėjusių tautų (Bielenstein 1892, 168; Kabelka 1982, 82; Baranauskas 2000, 149).

XIII a. pabaigoje sėlius mini „Eiliuotoji Livonijos kronika“ („*Livländische Reimchronik*“). Joje sėliai vokiškai vadinami *Selen*, o jų kraštas – *Selenland*, kuris vakaruose ribojasi su lyviais, rytuose – su slavais (gudais), pietvakariuose – su žiemgaliais, o šiaurės vakaruose – su latgaliais (Eiliuotoji, 2005).

1 lent. Rašytiniuose šaltiniuose minimų vietovių, spėjamai priskiriamų Sėlai, istorinė geografija.

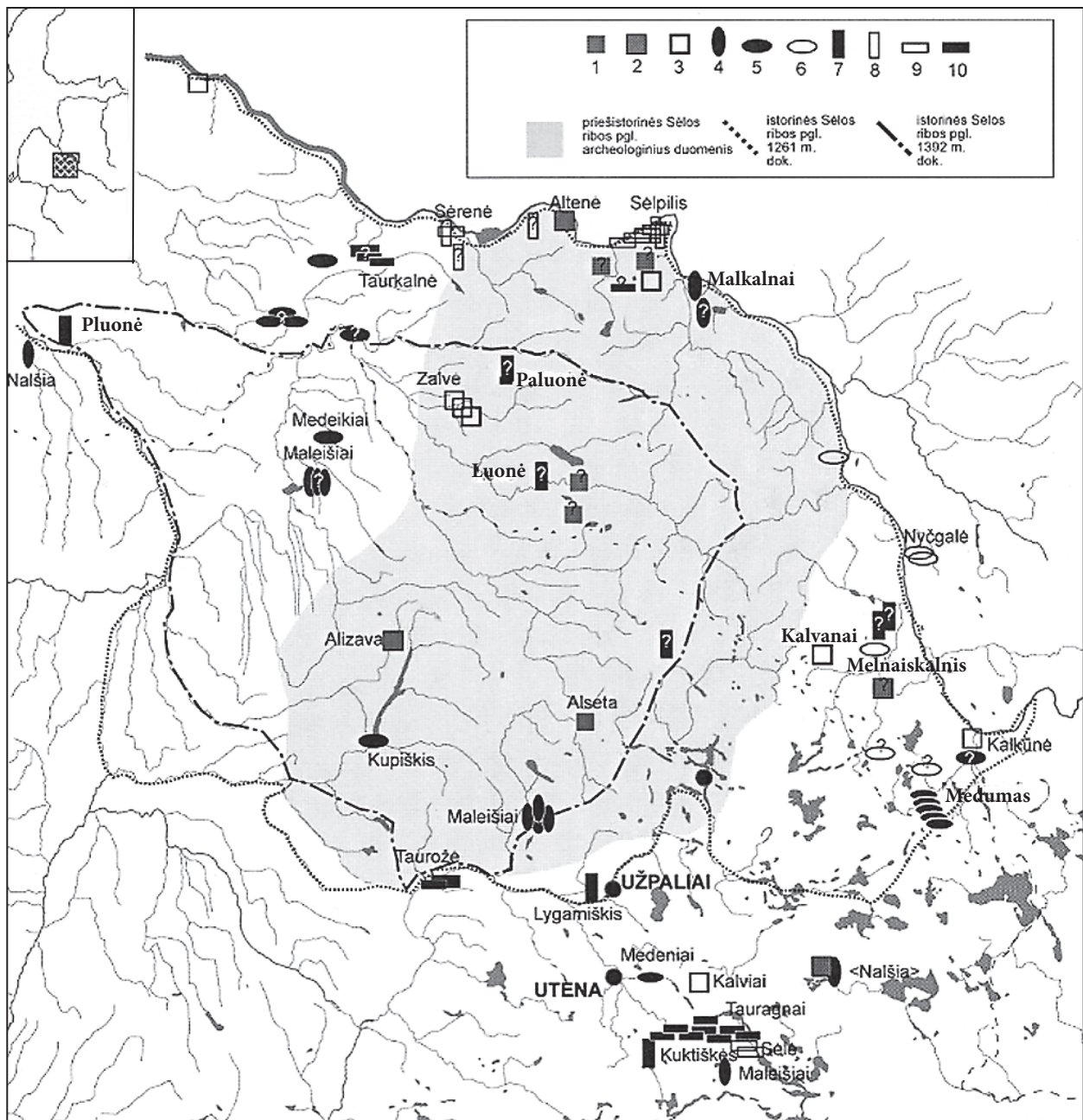
Data	Šaltiniai: *LUB, I, 1853 ** LUB, III, 1857	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1207	LK, p. 54								(castrum) Selonum				
1254.V.23	*Nr: CCLXIX	Allecten		Calve		Medene	Nitczegale	Pelone		Selen			
1255.X	*Nr: CCLXXXVI				Maleysine	Meddene		Pelone			Thovrage		
1255.X	*Nr: CCLXXXVII				Maleisine	Meddene		Pelone			Thovrax		
1256	*Nr: CCLXXXVIII			Calve									
1257.VII.13	*Nr: CCCVIII				Malsine	Medone		Pelone			Thenrax		
1. 2. 6. 1. VII.7(a)	*Nr: CCCCLXIII			Calven	Mallaysen	Meddenen					Thowraggen	Uspal'	Ulten''
1. 2. 6. 1. VIII.7(b)	*Nr: CCCCLXIII	Allcten	Alze	Calven	Mallaisen	Medmenen					Towracken	Uspal'	Ulten''
1392	**Nr: MCCCXXVI				Maleysine	Meddene		Pelone			Towrax		
1238-1260	LK, p. 171				Maleysine	Meddene		Polone			Towraks		
Bögger 1778									priešais Kuoknesę, Bajartų apyl.				
Watson 1822			į V nuo Daugpilio, Meddene žemėje		Malkakai prie Jekabpilio	Medumo apyl., į P nuo Daugpilio		Alūkstos apyl.			Taurkahnės apyl.		
Kruze 1846, 152-155			Allenė, Taurkahnės apyl.	Kalkūnės apyl.	Malkakai prie Jekabpilio	Medumo apyl.	į P nuo Alūkstos	Alūkstos apyl.			Taurkahnės apyl.		
Richter 1857					Sėtų kahtyras	Medumo apyl.		Alūkstos apyl.			Taurkahnės apyl.		
Skrutzis 1889				Zalvės apyl.		Medumo apyl.	Nyčgale		Sėpilis	Serenė			
Bielenstein 1892		Sėpilio apyl.		Sėpilio apyl.	Nalšios žemė, Nolškis	a) Medumo apyl. b) į R nuo Valės	Nyčgale		Sėpilis		Tauragnai, Utenos r.		
Latkowski 1892, 433-435			Nalšia į P nuo Mūšos ir Nemunėlio santakos	Nalšia apyl.	Nalšia į P nuo Mūšos ir Nemunėlio santakos	Medelkiai, Biržų r.		Plūtonės apyl., į S nuo Mūšos ir Nemunėlio santakos	Sėpilis	Sėpilio apyl.	Tauragnai, Utenos r.		
Kętrzyński 1907, 203-204			Alizava		Malėišiai, Biržų r.	Tarp Nemunėlio ir Viesytės			Sėpilis	Sėpilio apyl.	a) Taurkahnės apyl. b) Tauragnai		

VIEŲVARDŲ PAMINĖJIMAI

ISTORINĖS GEOGRAFIJOS VARIANTAI

	ISTORINĖS GEOGRAFIJOS VARIANTAI											
Žebrys 1909											Tauragnai, Utenos r.	
Liegalietis 1928											Tauragnai, Utenos r.	
Lowniański 1932, 68											Tauragnai, Utenos r.	
Būga 1959, 109											Tauragnai, Utenos r.	
Bilkins 1992, 20–22, 28–29											Tauragnai, Utenos r.	
Šmits, P. ir: Bilkins 1992, 21											Tauragnai, Utenos r.	
LIŠ I. 45											Tauragnai, Utenos r.	
Jurginis, J. ir: LK 1991, 171											Tauragnai, Utenos r.	
Dubonis 1991											Tauragnai, Utenos r.	
Kalnāns 1995, 178–179											Tauragnai, Utenos r.	
Mugurēvičs 1999, 65											Tauragnai, Utenos r.	
Baranauskas 2000, 201											Tauragnai, Utenos r.	
Ciglis 2002, 18–19											Tauragnai, Utenos r.	
Šterns 2002, 266–267, XLIII–XLIV											Tauragnai, Utenos r.	

Vietovardžiai pažymėti skirtingais simboliais, kurių numeracija atitinka 2 pav.
* Užpaliai; ** Utena. Šių vietovių geografija lentelėje nedetalizuota.

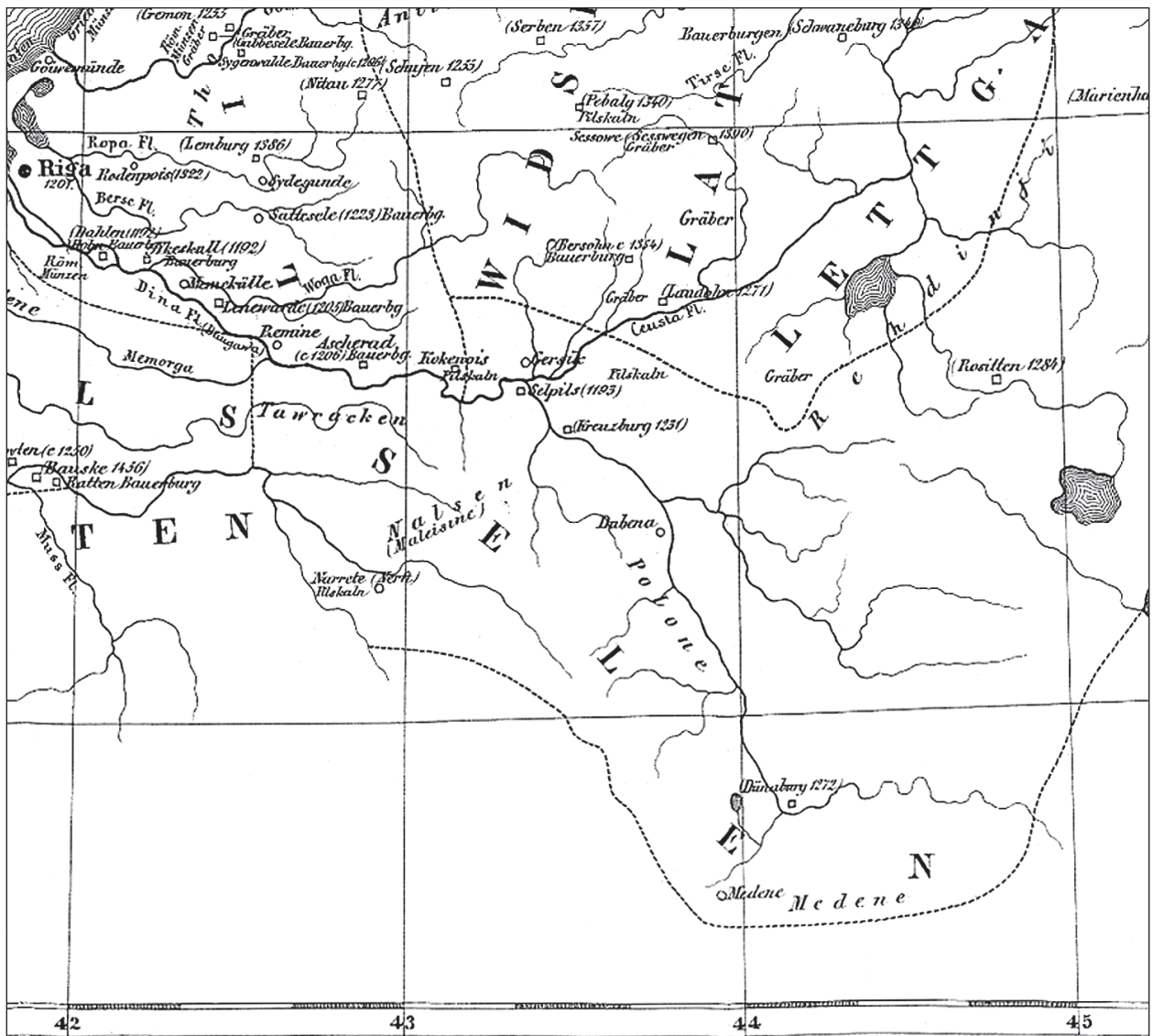

2 pav. Istoriniuose šaltiniuose minimų Sėlai priskiriamų vietovių geografija. Vietovardžiai pažymėti skirtingais simboliais, kurių numeracija atitinka 1 lent. numeraciją. Klausukai rodo apytikrą lokalizaciją (pagal: Simniškytė 2005c).

Iš fragmentiškų paminėjimų sužinome apie trumpai gyvavusią Sėlos vyskupiją (*episcopatus Seloniensis*) – 1218–1226 m. (LUB I, 1853; SLVA I, 1937; Kalniņš 1995, 167–169).

Daugiau informacijos suteikė XIII a. vidu-

rio dokumentai (LUB I, 351, 364–366, 371–373, 394–395), tarp jų ir vadinamieji Sėlos dovanojimo aktai (LUB I, 461–464), savo laiku sukėlę diskusijų dėl jų autentiškumo (Łowmiański 1932, 321; Maleczyński 1936, 46–49; Dubonis 1991, 12), taip

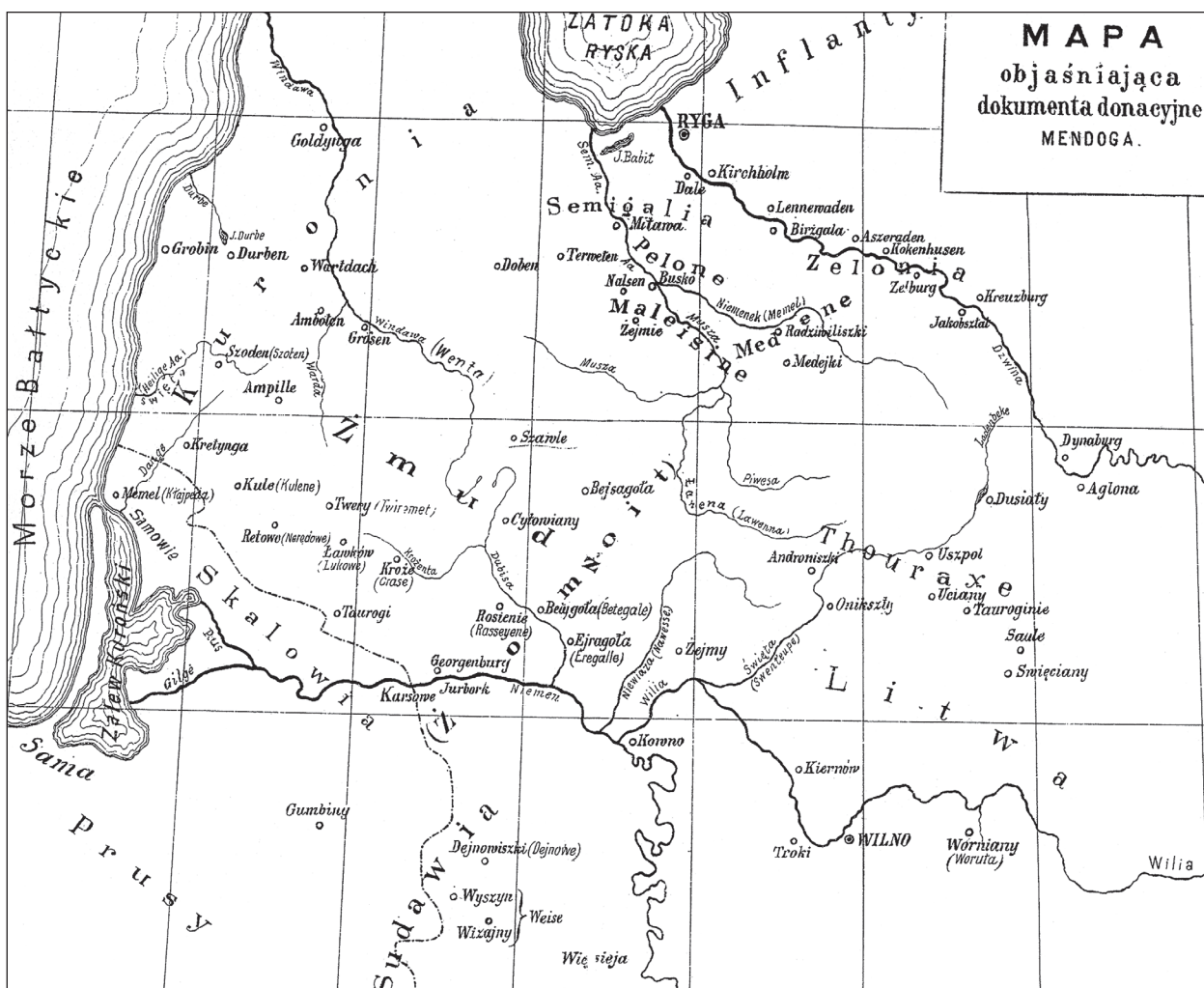
3 pav. Sėla ir jos žemių istorinė geografija (pagal: Richter 1857, žemėlapis įklija „Die Ostseeprovinzen vor Ankunft der Deutschen nach Heinrich dem Letten Alnpeke u. Urkunden...“)

pat 1392 m. Livonijos ordino magistro Kryžiuočių ordino vadovybei pateiktas Sėlos ribų transumpatas (LUB III, 687).

XV a. rašytiniuose šaltiniuose Sėlos vardo nebelieka. Vis dėlto kad ir kokie fragmentiški būtų istoriniai duomenys, juose sušmėžavęs sėlių ir Sėlos vardas atkreipė tyrinėtojų dėmesį, ir maždaug po 300–400 metų jis vėl pasirodė, šį kartą – jau Sėlos istorinės geografijos tyrimų forma.

Natūralu, kad anksčiausiai susidomėta H. Latvijos minimos Sėlių pilies *castrum Selonum* prie Dauguvos lokalizacija (Börger 1778), vėliau pagrindiniu tyrimų objektu ir šaltiniu tapo Sėlos dovanojimo aktai. Aktualiausias buvo jų politinis-diplomatinis turinys, bet bandyta spręsti ir istorinės geografijos klausimus (plg. Ciglis 2002; Simniškytė 2005c) (1 lent., 2 pav.).

1254–1261 m. dokumentuose suskaičiuota 12

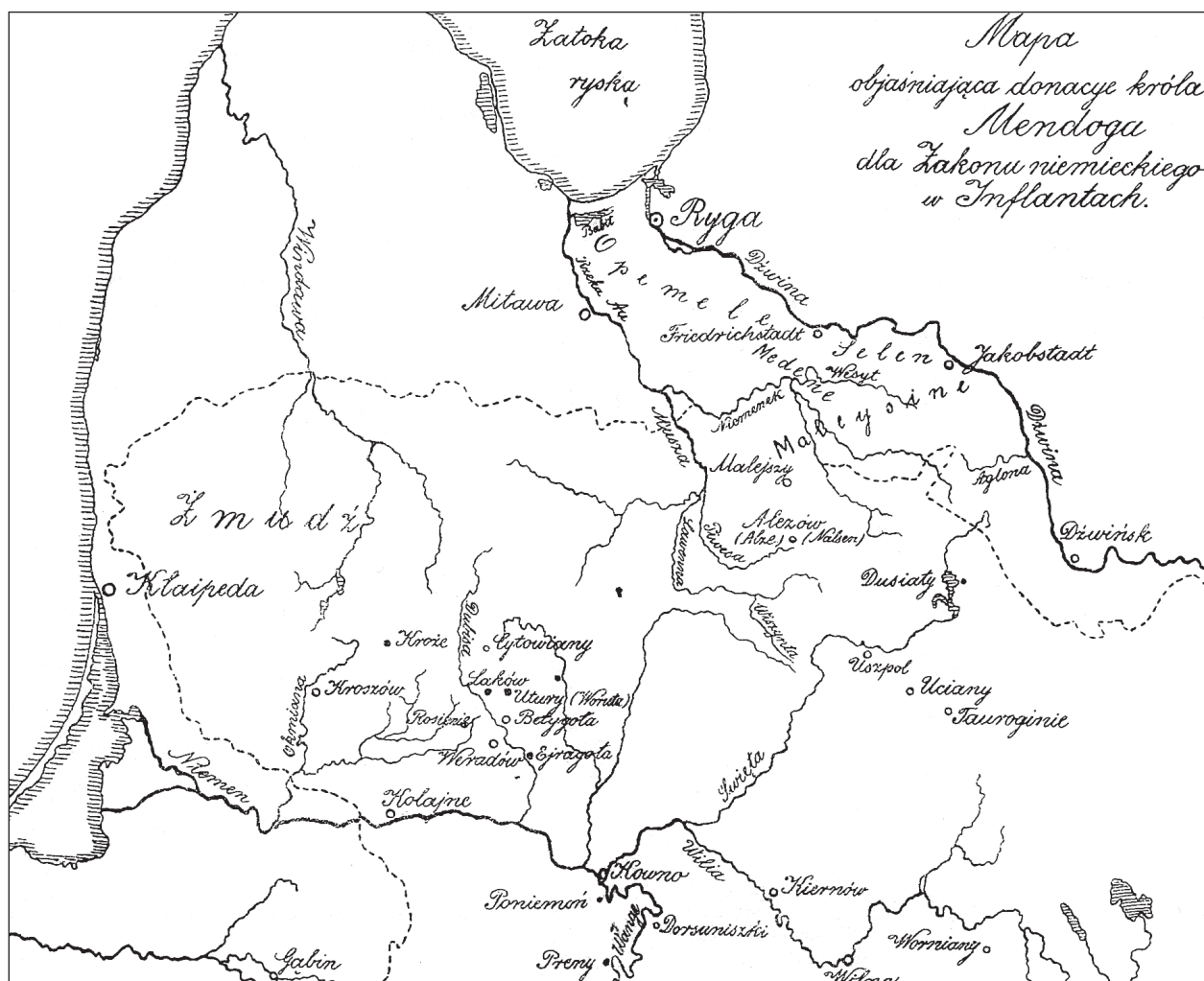
4 pav. Sėlos žemių istorinė geografija (pagal: Latkowski 1892, žemėlapis įklija „Mapa objaśniająca dokumenta donacyjne Mendoga“)

vietovių, kurias tyrinėtojai buvo linkę sieti su Sėla: *Allecten* – *Allciten* (minima 2 kartus), *Alze* (1), *Calve* – *Calven* (4), *Meleysine* – *Maleisine* – *Maleisine* – *Mallaysen* – *Mallaisen* (5), *Medene* – *Meddene* – *Medone* – *Meddenen* – *Medenen* (6), *Nitczegale* (1), *Pelone* – *Polone* (3), *Selen* (1), *Thovrage* – *Thovraxe* – *Theuraxe* – *Thowraggen* – *Towracken* (5), *Uspal* – *Uspal* (2), *Utten* (2).

Minimų vietovių paieška daugiausia domėjosi Livonijos istorikai, jas pagal vietovardžius lokalizavę dabartinėje Latvijos teritorijoje. Ankstyvai-

siais bandymais *Maleisine** lokalizuota Jekabpilio apylinkėse, *Meddene** – ties Medumu į P nuo Daugpilio, *Pelone** – Alūkstos apylinkėse, o *Thovraxe** – miškingoje Taurkalnės srityje (Watson 1822; Kruse 1846; Richter 1857) (3 pav.). Jų geografiją išplėtė Julius Latkowskis (Latkowski 1892) ir Augustas Bylenšteinas (Bienenstein 1892), kurie *Thovraxe* iš Taurkalnės girių „perkėlė“ prie Tauragnų ežero. Daugelis tyrinėtojų vėliau svyravo būtent tarp šių *Thovraxe* versijų. Pastaruoju metu pasiūlytas visai naujas *Thovraxe* geogra-

* Pavadinimai – pagal 1255 m. aktą.

5 pav. Sėlos žemių istorinė geografija (pagal: Kętrzyński 1907, tab. IV „Mapa objaśniająca dokumenta donacyjne króla Mendoga dla Zakonu niemieckiego w Inflantach“)

fijos variantas ties Taurožės upeliu, Anykščių r. (Baranauskas 2000, 201). *Maleisine* nuo XIX a. pabaigos ieškota Ignalinos ir Biržų rajonuose (4–5 pav.), bet ilgainiui apsisistota ties Kazimiero Būgos pasiūlytu Maleišių kaimo Anykščių r. variantu (Būga 1959, 109). Lokalizuojant *Meddene*, Latvijoje svyruojama tarp Medumo netoli Lietuvos–Latvijos sienos (Daugpilio sav.) ir vakarinio Sėlos žemių pakraščio prie žiemgališkosios Upmalės. Lietuvoje *Meddene* buvo ieškoma ir Mindūnuose (Molėtų r.), ir Medeniuose (Utenos r.),

ir Medeikiuose (Biržų r.). Labai įvairi *Pelone* versijų geografija, taip pat ir rečiau minimų *Allecten*, *Calve*, *Nitczegale*.

Apibendrintais duomenimis, Sėlos istorinės geografijos paieškų laukas šiaurėje ir rytuose siekia Padauguvį iki Daugpilio (kartais pereina į dešinįjį upės krantą), pietryčiuose – Kuktiškių apylinkes Utenos rajone ir per Kupiškį pereina į miškingą Taurkalnės rajoną Latvijoje. Toliau į vakarus sutinkami tik pavieniai tyrėjų bandymai lokalizuoti vieną ar kitą vietovę.

I. 5. SĖLOS ARCHEOLOGIJOS ISTORIOGRAFIJA

Sėlos istorinės geografijos klausimais dažniau pasisakydavo istorikai ir kalbininkai, archeologai daugiausia dėmesio skyrė etnokultūrinėms archeologinėms medžiagos interpretacijoms. Pačioje pradžioje buvo jaučiamas vokiečių kilmės tyrinėtojų siekis pagrįsti germaniškąją kultūrą Pabaltijyje. Pirmuosius archeologinius kasinėjimus Sėlos žemėje vykdžiusio Tartu universiteto profesoriaus Fridricho Kruzės (Friedrich Kruse) nuomone, jo tyrinėti turtingi kapai Lejasduopelių pilkapyne, kairiajame Dauguvos upės krante, buvo normanų variagų palikimas sėlių genčių žemėse (Kruse 1842, 11). Po 50-ties metų tą patį pilkapybę tyrinėjęs Antanas Buchholcas čia jau matė sėlius – latvių aukštaičius (*Hochletten*) (Buchholtz 1897). Baltiškąją kairiakrantės Dauguvos gyventojų kilme neabejojo A. Richteris (1857), M. Skruzytis (1889) ir A. Hausmanis (1896, XXI).

XIX a. pabaigoje buvo pastebėta daug panašumų tarp sėliškosios ir latgališkosios materialinės kultūros. Pirmojo Aukšžemės krašto istorijos apžvalgininko A. Bylenšteino nuomone, tai galėjo būti viena priežasčių, kodėl tarp Nestoro kronikoje išvardytų Rusiai duoklę mokėjusių tautų neminimi sėliai (Bielenstein 1892, 168).

Netrukus šis panašumas archeologams, ieškantiems sėliškos kultūros specifikos, tapo didžiausiu galvosūkiu. Tiesa, Lietuvoje šis klausimas nebuvo plačiai svarstomas. Tarp Lietuvos ir Latvijos padalinto Sėlos krašto pietinė lietuviškoji dalis nesiribojo su latgaliais, tad problema atkrito savaime. Be to, Lietuvoje iki pat 8-ojo dešimtmečio daugiausia tyrinėti piliakalniai, kurių medžiagos pagrindu sunku spręsti identiteto problemas. Kalbėdamas apie priešistorinę epochą sėlių vardą bene vienintelis minėjo K. Būga, kurio kalbos tyrimai ir tapo stimulu ieškoti archeologinės sėlių kultūros (Būga 1959, 19–23, 108–110; 1961, 267–282, 559, 563–568, 574–579), bet nuo to laiko turėjo prabėgti maždaug pusšimtis metų, kol iš

archeologo lūpų nuskambėjo pirmasis sėlių kultūros įvertinimas (Tautavičius 1972), ilgokai buvęs bene vienintelis Lietuvoje.

Susikūrus nepriklausomai Latvijos valstybei tapo aktualu pagrįsti jos kultūros tęstinumą, perrašyti istoriją iš nacionalinių interesų pozicijų. Priešistoriniam laikotarpiui skirtas ypatingas dėmesys. Senųjų latvių tautų išskyrimas, jų savitumo tyrinėjimai tapo svarbiu uždaviniu. Tačiau Sėlos krašto archeologijos ypatumai nebuvo palanki terpė: I tūkst. 1-ojoje pusėje Sėlos teritorijoje gyvavo Pilkipių su akmenų vainikais kultūra, kuri buvo paplitusi ir Žemaitijoje, Žiemgaloje, Vidžemėje bei dalyje Latgalos. Šiose žemėse vėlesniais laikais rašytiniai šaltiniai mini žiemgalius, žemaičius, latgalius ir sėlius, bet pastarųjų archeologinė medžiaga faktiškai yra identiška latgalių. Tai neišvengiamai formavo mintį, kad dešiniajame ir kairiajame Dauguvos krantuose gyvenusios tos pačios gentys. Francis Baluodis pirmasis kairiakrantės Dauguvos gyventojus geležies amžiuje pavadino latgaliais (Baluodis, Šnore 1937; Baluodis, Tentelis 1938). Savo nuomonę F. Baluodis grindė 1927 m. Slatės šilo pilkipių tyrimų patirtimi (Šnore 1933), kur rasta romėniškojo laikotarpio kapų ir palaidojimų su VI–VII a. įkapėmis, tokiomis pat, kaip dešiniakrantės Dauguvos latgalių paminkluose. Dviejų laikotarpių kapų buvimą viename paminkle tyrinėtojas suvokė kaip nuoseklios kultūrinės raidos argumentą, įrodantį latgalių kultūros tęstinumą nuo pirmųjų m.e. amžių. Vėliau ne vieną kartą jam antrino jo mokinė Elvyra Šnuorė (Šnore 1933; 1940; 1993; Шноре 1985). F. Baluodžio nuomonei dėl kultūrų tęstinumo iš esmės pritarė ir Hugo Riekstinis (Riekstinš 1935, 29–30). Jo manymu, staigaus etnokultūrinio pasikeitimo nebuvo, o romėniškojo periodo pilkapiai pamažu peraugę į plokštinius kapinynus.

Tuo metu tai buvo ne vienintelė nuomonė. Feliksas Jakobsonas atkreipė dėmesį į tipologinės jungties tarp romėniškojo periodo ir vėlyvesnių laikų medžiagos stoką (Jakobsons 1929, 6). Jo

nuomone, I tūkst. 2-ojoje pusėje įvykę pokyčių, kuriuos reikėtų sieti su latgalių atsikraustymu VII–VIII a., tik neįvardino, kokios tautos čia gyveno dar prieš jų migraciją.

Latgalių kultūros atsiradimą Sėlos teritorijoje į I tūkst. 2-ąją pusę nukėlė ir Edvardas Šturmas. Derindamas lingvistinius (Rūķe 1940, 5) ir archeologinius duomenis jis pastebėjo kylančios – „sėliškos“ – intonacijos ir romėniškojo laikotarpio pilkapių kultūros paplitimo sutapimą (Šturms 1939, 38062–38065). Ilgainiui tai tapo vienu tvirčiausių argumentų ieškant sėlių romėniškuoju periodu.

Kadangi sėliškasis dialektas paplitęs ne tik kairiajame, bet ir dešiniajame Dauguvos krante, Aiviekstės baseine, lingvistai sėlių arealą išplėtė abipus Dauguvos (Анци́тис, Янсон 1962, 101–103; Анц́итис, Јансонс 1963, 54–56; Karaliūnas 1972; Рудзите 1980; Mažiulis 1981; Zinkevičius 1984, 358; Брейдак 1985). Dar neišsprendę kairiakrantės Dauguvos kultūrinio savitumo klausimų, sėlių dešiniajame krante suskato ieškoti archeologai (pvz., Urtāns 1970; Стубавс 1981; Vilcāne 2001). Neišvengiamai kilo klausimas: jei sėlių gyventa Vidžemėje ir Latgaloje, kodėl XIII a. rašytiniai šaltiniai čia jų nemini (išimtis – sėliai Kuoknesės apylinkėse)? K. Ancučio ir A. Jansono nuomone, dešiniajame Dauguvos krante sėliai save pradėjo vadinti latgaliais (Анци́тис, Янсон 1962, 103). Tokiomis aplinkybėmis belieka konstatuoti, kad Sėloje sėliškumu vadinama tai, kas Latgaloje gali būti latgališka. Sėlių archeologinės kultūros paieškas atsidūrus aklavietėje iliustruoja Hario Moros pasiūlytas kompromisinis – sėlių–latgalių kultūros terminas (Moora 1952, 75, 105, 148; Шноре 1961, 135; LE 1987, 194).

Nepaisant visko ir toliau buvo dedamos pastangos atskirti sėlius nuo latgalių. Kaip sėlių etnis požymis įvardijami įtveriamieji B tipo ietigaliai, kurių paplitimas sutampa su kylančia sėliška intonacija (Atgāzis 1974, 162, att. 5). Paradoksalu, tačiau Sėlos teritorijoje kairiajame Dauguvos krante jų rasta ne tiek jau daug; ietigaliai koncent-

ruojasi dešiniajame Dauguvos krante, į V nuo Aiviekstės. Sėliams priskiriamas paprotys į moterų kapus dėti darbo įrankius kojūgalyje, o moterų papuošalų „aukas“ – vyrams, tiesa, nemažai tokių kapų rasta ir Latgaloje bei Vidžemėje (Latvijas 2001, 303; Vilcāne 2001; 2006). Teigiama, kad Sėloje dažniau sutinkamos pasaginės aguoninės segės, Latgalai būdingesnės cilindriniais galais; sėlių moterys mažiau žavėjosi latgalių pamėgtomis skraistėmis, krūtinės papuošalais iš grandelių, labiau mėgo kabučius, karolius (Mugurēvičs 1977, 118; Latvijas 1997, 193; Latvijas 2001, 303). Tarp sėliškų kapų nėra simbolinių, kokių aptikta Latgaloje (Radinš 2006, 62). Dažnai viename ar keliuose sėliškais laikomuose paminkluose pastebėti bruožai subendravardiklinami visam regionui. Pvz., Lejasduopelių pilkapyno medžiagoje nustatytas sėlių antropologinis tipas (gracilūs siauraveidžiai) laikytas ypač svariū etninės sėlių bendrijos ir jos autochtoniškumo, siekiančio dar bronzos amžių, požymiu, skiriančiu juos nuo masyvesnės kranilogijos latgalių (Денисова 1964; 1977; Grāvere 1995).

Sėlišką specifiką bandoma įžvelgti ir gyvensenos ar ūkio ypatybėse. Sudarydamas piliakalnių Latvijos teritorijoje tipologiją A. Stubavas atkreipė dėmesį, kad Aukšžemėje yra daugiausia atskirose kalvose įrengtų A tipo piliakalnių (Stubavs 1974, 76, att. 15; t.p. žr. Urtāns 2006b, tab. 4–6). Lyginant gyvūnų kaulų sudėtį sėlių ir latgalių piliakalniuose pastebėta, kad Sėloje (Sėlpilio ir Dignajos duomenys) vyravo kiaulės, o Latgaloje (Uolinkalnio duomenys) – stambieji galvijai ir žirgai. Kiaulių kaulų gausą kai kuriuose latgališkuose piliakalniuose (Luokstenės, Miežmalų, Jersikos, Asuotės) tyrėjai linkę sieti su sėlių įtaka (Mugurēvičs 1977, 118; Vilcāne 2001).

Iš šių pavyzdžių matyti, kad „sėlių idėja“ gyvuoja begalinio noro retrospektyviniu būdu rasti archeologinių argumentų istoriniuose šaltiniuose minimiems sėliams dėka. Apibūdinant paminklo etninę priklausomybę daug lemia paminklo geografija (sėliai – kairiajame, latgaliai – dešiniajame

Dauguvos krante). Ilgainiui susiklostė tradicija sėliais arba, tiksliau, sėlių protėviais vadinti romėniškojo laikotarpio pilkapių kultūros pietrytinio arealo gyventojus. Kalbinių duomenų dėka romėniškuoju periodu lyg ir užčiuopiamas sėliško identiteto siūlas vėlesniais laikais nutrūksta. I tūkst. 2-osios pusės materialinė kultūra identiška latgaliams, tai niekais paverčia bet kokius bandymus pagrįsti sėliškos kultūros savitumą, kuriai belieka egzistuoti „iš tradicijos“. Painioje sėlių etnogenezės schemoje „(proto-)sėliai → latgaliai (arba latgaliai/sėliai) → sėliai“ perėjimas (nebūtinai chronologine prasme) iš vienos „būsenos“ į kitą lieka detaliau neeksplikuotas, o nuolatinis sėlių ir latgalių materialinės kultūros panašumo akcentavimas byloja, kad klausimas lieka atviras ir vargu ar išspręstinas.

Pastaraisiais dešimtmečiais išaugęs susidomėjimas regionų proistore neaplenkė ir Sėlos krašto. Pasitelkus naujausius duomenis atnaujinamos žinios apie tyrimų istoriją (Simniškytė 1999; Kazakevičius 2000b; Zemitis 2001), aptariama atskirų Sėlos sričių (Zabiela 1998; 1999, 2000; 2009; 2010; Simniškytė 2011) ir objektų rūšių (Gruzdas, Vaitkevičius 1998; Urtāns 2006b) archeologija. Pasirodė ir apibendrinamųjų darbų: apginta disertacija, išleistas straipsnių rinkinys, archeologinės medžiagos iš Sėlos regiono katalogas (Simniškytė 2004š; Sėli 2005; Pētījumi 2006; Sėliai 2007). Probleminiuose tyrimuose atitolta nuo ankstesnės etnokultūrinės mįslės (bet žr. Ciglis 2006b) ir renkamasi kitas temas: apgyvenimo tęstinumo, ribų ir teritorinių struktūrų formavimosi (Vasks 2001; Simniškytė 2001; 2005c; 2010; Simniškytė ir kt. 2003; Daugnora ir kt. 2004; Vaitkevičius 2009), kultūrinio kraštovaizdžio tyrimų (Stančikaitė ir kt. 2004; Urtāns 2006a; 2006b), į juos įtraukiami ir ideologiniai bei socialinių santykių klausimai (Vasks 2000; 2009; Simniškytė 2004š; 2009).

I. 6. ARCHEOLOGINIAI TYRIMAI

I. 6. 1. Archeologiniai tyrimai lietuviškojoje Sėlos dalyje

Pirmuosius kasinėjimus Sėlai priskiriama Lietuvos dalyje vykdė Jasonių (Utenos r.) dvarininkas Pranciškus Vilčinskis, kuris 1844–1845 m. tyrinėjo pilkapius tarp Vaineikių ir Kustų kaimų. Apie tyrimus sužinome iš susirašinėjimų su E. Tiškevičiumi, o medžiaga, sumaišyta su radiniais iš kitų P. Vilčinskio kasinėtų pilkapių Užpaliuose, Šeimyniškiuose, taip pat pilkapių Baltarusijos teritorijoje, pateko į Sankt Peterburgo Ermitažo muziejaus „793 kolekciją“ (Simniškytė 2011d).

Biržų rajone, Kupriuose, 1893 m. S. Kaderis ištyrė 3 pilkapius su akmenų vainikais ir II–III a. kapais (Kader 1895).

Rokiškio krašte vienas pirmųjų archeologija užsiėmė į Ragelius kunigauti (1904–1908 m.) atsikėlęs kunigas Juozapas Žiogas. Žinoma, kad jis tyrinėjo Kubiliškio (Radišių), Norkūnų bei Mičiūnų pilkapynus⁷. Šių kasinėjimų medžiaga neišliko, tikslūs tyrimų metai taip pat nežinomi. 1905 m. J. Basanavičiui pažadėjo atsiųsti keletą straipsnių apie savo tyrimus, vadinasi, iki to laiko jau buvo juos atlikęs. Apie kasinėjimų rezultatus J. Žiogas rengė pranešimą „Norkūnų, Radišių ir Mičiūnų senovės kapinės“, kuris turėjo būti perskaitytas šeštajame visuotiniame Lietuvių mokslo draugijos susirinkime 1912 m., bet dėl nežinomų priežasčių į šį susirinkimą išvis neatvyko ir jo referatas nebuvo paskelbtas (Ramanuskaitė 1999). 2003 m. Kubiliškyje (Radišiuose) ištyrus kelis kunigo kasinėtus sampilus (Simniškytė 2005a) nustatyta, kad jis iškasdavo tik sampilo centrinę dalį, akmenų vainikai likę nejudinti. Pagrindinis kasinėjimų tikslas – radiniai, kuriuos kasėjai, už vieną gaudami po

⁷ Nepatvirtintais duomenimis, jis kasinėjęs ir Baušiškių pilkapius (Puzinas, 1939šb).

kapeiką ar daugiau (Krasauskas 1948š), gana kruopščiai surinkę.

Šiaurės Lietuvos pilkapynus Imperatoriškosios archeologijos komisijos pavedimu 1909–1910 m. tyrinėjo Ivanas Abramovas. Pagrindinius tyrimus vykdė Raginėnuose, bet šiek tiek kasinėjo ir dab. Kupiškio r.: 4 pilkapius ištyrė Skverbų pilkapyne, vieną sampilą, greičiausiai ne pilkapį – Šiaudiniuose, kelias dienas kasinėjo „Subačiaus piliakalni“ (Simniškytė 2011a).

Kauno gubernijoje daugybę pilkapių kasinėdamas sunaikino caro armijos pulkininkas S. Masalitinovas. Jis darbavosi ir Sėlai priskiriamoje teritorijoje: Bajoriškiuose, Kupiškio r., ir Skrebiškyje, Rokiškio r., deja, apie jo kasinėjimus išlikusi tik archeologo N. Makarenko publikacija (Makarenko 1910).

1899 m. buvo suregistruota nemaža dalis Sėlos krašto piliakalnių Lietuvoje (Покровский 1899), o 1909–1911 m. vyko plačios apimties Petrešiūnų ir Moškėnų (Laukupėnų) piliakalnių tyrimai. Jiems vadovavo Liudvikas Kržyvickis, Petrešiūnuose ištyręs beveik visą piliakalnio aikštelę ir didelę jos dalį (apie 930 m²) Moškėnų (Laukupėnų) piliakalnyje (Krzywicki 1914; 1917).

Be dokumentuotųjų, vyko ir daugiau kasinėjimų, informacijos apie kuriuos, jų eigą ir rezultatus išlieka labai retai, kaip, pvz., neautorizuotų 1882 m. kasinėjimų užfiksavimas Baušiškių pilkapyne (Tebelškis 1998a).

Tarpukariumi lietuviškojoje Sėlos dalyje toliau buvo kasinėjami piliakalniai. 1933 m. Petras Tarasenka tyrinėjo Sartų ežero rytiniame apyžemyje esančius Velikuškių, Maniuliškių, Mielėnų, Pakačinių (Dembų) piliakalnius (Tarasenka 1934a; 1934b; 1935š; 1938š). Ypač plačiai darbavosi Velikuškėse, kur piliakalnyje atidengė apie 1400 m² plotą, ištyrė PV aikštelės dalį, padarė net 9 PV–R šlaitų pjūvius, P ir R papėdėje ištyrė 164 m². Iki 80 cm storio kultūriniam aikštelės sluoksnyje aptiktus židinius interpretavo kaip degintinius kapus, kurių pagrindu išplėtota vėliau paneigta hipotezė apie apeiginę piliakalnio

paskirtį (Tarasenka 1934a; Daugudis 1992; Zabiela 1994).

Trečiajame dešimtmetyje Lietuvoje prasidėjo kraštotyrisis sąjūdis, kūrėsi regioniniai muziejai (1928 m. Biržuose, 1933 m. Rokiškyje, 1934 m. Utenoje; 1935 m. užgimė Kupiškio muziejaus idėja), mažesni muziejai steigėsi prie mokyklų, kuriose buvo aktyvių mokytojų, vietos kraštotyrininkų. Mityvos ežero salos Kreipšių gyvenvietę 1923 m. tyrinėjo Skapiškio mokyklos direktorius Antanas Namikas – bene pirmasis diplomuotas archeologas lietuvis. 1932 m. Skrebiškių (Biržų r.) pilkapyne kasinėjo Biržų muziejaus darbuotojas M. Staškevičius. Duomenų apie tyrimų eigą neišlikę, bet radiniai, bent jau dalis jų, saugomi Biržų muziejuje. Pilkapius Skeiriuose tyrinėjo vietos kraštotyrininkas Antanas Sirvydas (1936 m.), pilkapį Vaineikiuose kasinėjo Kunigiškių pradžios mokyklos mokytojas (1939 m.), pilkapį Stuburuose – Salamiesčio mokyklos mokytojas Vėjelis. Dirbdamas Valstybės archeologijos komisijoje Biržų rajone, Anciškio ir Vabalninke 1936 m. kiek kasinėjęs Emilis Šneideraitis (E. Šneideris). 1939 m. šį kraštą pagaliau pasiekė profesionalūs tyrėjai – gavęs informacijos apie naikinamus pilkapius Vaineikiuose, Baušiškiuose ir Kuokšiuose ardomų sampilų likučius ištyrė Jonas Puzinas (1939ša; 1939šb; 1939šc).

Galima išskirti kelis sovietmečio Sėlos tyrimų etapus: XX a. 5–7 ir 8–9 dešimtme. Po karo kelis dešimtmečius regiono priešistorinių paminklų tyrimuose aktyviai dalyvavo Rokiškio kraštotyros muziejaus (RKM) darbuotojai Alfonsas Krasauskas, Stasys Daunys, Kazys Makuška bei Stasys Juodelis. Neretai su jais bendradarbiavo iš Rokiškio krašto kilusi Lietuvos istorijos instituto darbuotoja Laima Nakaitė-Vaitkunskienė.

1948 m. tuometinis muziejaus direktorius Alfonsas Krasauskas kasinėjo vieną apardytą pilkapį Norkūnų pilkapyne (Rokiškio r.) (Krasauskas 1948š). 1964, 1968 ir 1970 m. čia tyrinėjo muziejaus archeologas S. Juodelis (Juodelis, 1964–1970š). Iš viso Norkūnų pilkapyne buvo iširti 8 sampilai. 1958 m. žvalgomieji tyrimai

buvo surengti Turdvaryje (Nakaitė 1958š; Simniškytė 2011c), 1960–1961 m. – Degučiuose (abu – Rokiškio r.), Lygalaukiuose (Zarasų r.) (Juodelis, Daunys 1960–1961š), 1962 m. – Garšviuose (Biržų r.). 1958 ir 1959 m. Lietuvos istorijos institutas ir Rokiškio kraštotyros muziejus, vadovaujami L. Nakaitės-Vaitkunskienės, Juodonių piliakalnio papėdės gyvenvietėje ištyrė 3 perkasas (220 m² plotą) (Nakaitė 1959).

Nuo 8-ojo dešimtmečio vietos tyrėjų indėlis sumažėjo. Vienintelis jų atstovas – S. Juodelis tuo metu buvo susitelkęs ties istorinių laikų senkapiais ir tik 1980 m. ištyrė vieną geležies amžiaus pilkapį Drulėnuose (Juodelis 1982). Veiklos iniciatyvą tuo metu perėmė šalies centrinės kultūros ir mokslo įstaigos. Jų veikla visų pirma pasireiškė žvalgomųjų ekspedicijų forma (Tautavičius, Daugudis 1969š; Daugudis 1970š; Tautavičius 1970š; 1972š; Černiauskas, be metų), kurių metu rinkta informacija Lietuvos archeologijos atlasams (LAA). Žvalgomosios ekspedicijos vyko ir vėliau, jų metu dažniausiai buvo tikslinama atskirų objektų archeologinė vertė (Balčiūnas 1982š; Daugudis 1984š; Balčiūnas, Dakanis 1986; Zabiela 1985š; 1988š; 1990; 1991š; Girininkas ir kt. 1989š).

Biržų rajone kelerius metus intensyviai darbuosi tuometinės Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos (MMT) darbuotojas Juozas Markelevičius. 1974 m. jis ištyrė Igaunių (Totorkalnio) pilkapius, kuriuose nustatė buvus kalkių degimo vietas, pilkapio dalį Juljanavoje (Parupėje) ir 30 m² plotą Vabalninke, o 1974 ir 1975 m. – 5-ių sampilų Muoriškių pilkapyną, kuriame surado 58 palaidojimus ir per 160 dirbinių (Markelevičius 1974ša; 1974šb; 1974šc; Markelevičius, Morauskienė 1977).

Epizodiškai Sėlos krašte dirbo ir kiti tyrinėtojai. Nedidelės apimties tyrimus vykdė Albertas Lisanka spėjamoje Anciškių kapinyno (Biržų r.) vietoje (Lisanka 1976š). 1976 m. Sartų ežero saloje, Dumblynėje, 9 m² ištyrė Vytautas Urbanavičius, norėdamas lokalizuoti tais pačiais metais į muziejų Vilniuje atgabentų dirbinių radimo vietą (LIM

1977, 163), 1978 m. Lygalaukiuose ieškota geležies amžiaus palaidojimų (Tautavičius, Urbanavičius 1977–1978š). Prie geležies amžiaus pažinimo prisidėjo ir akmens amžiaus tyrinėtojai. 1975 m. Algirdas Girininkas, tyrinėdamas Jaros pakrančių akmens amžiaus gyvenvietes, prie Visėtiškių pilkapyno aptiko kultūrinį sluoksnį su I tūkst. 2-osios pusės keramika (Girininkas 1978, 3). Romėniškojo periodo pilkapių Kaniūkuose 1988 m. ieškojo Dalius Ribokas (1990).

Bene didžiausią indėlį į Sėlos krašto tyrinėjimus sovietmečiu įnešė Lietuvos istorijos instituto darbuotojai Vytautas Kazakevičius ir Elena Grigalavičienė. V. Kazakevičius 1985 m. pradėjo Visėtiškių pilkapyno (Anykščių r.) kasinėjimus ir per 5 tyrinėjimų sezonus ištyrė visus 15 sampilų (Kazakevičius 2000c) bei vieną pilkapį Miškinių pilkapyne (Kazakevičius 2000a). Šių kasinėjimų metu bandyta patikslinti ir A. Girininko aptiktos Visėtiškių (Jaros) geležies amžiaus gyvenvietės vietą (Kazakevičius 1985š). E. Grigalavičienė daugiau dėmesio skyrė piliakalniams ir gyvenvietėms. 1985–1986 m. ištyrė beveik visą Kerelių piliakalnio aikštelę (568 m²) (Grigalavičienė 1992b), 1986–1987 m. kasinėjo Juodonių piliakalnį (228,5 m²), 1989 m. – papėdės gyvenvietę (90 m²) (Grigalavičienė 1992a).

XX a. 9-ajame dešimtmetyje į Sėlos krašto paminklų tyrinėjimus įsitraukė Povilas Tebelškis, Kupiškio r. tyrinėjęs Didžiagrašių ir Pyragių kapinynų vietas (Tebelškis 1984š; 1988š). Biržų miesto ribose žiemgališką Astravo kapinyną 1979 m. tyrinėjo J. Balčiūnas (1980).

Atgavus nepriklausomybę dažniausiai buvo apsiribojama ardomų ar privačiose valdose esančių objektų nedidelio masto gelbėjamojo pobūdžio bei apskaitiniais tyrinėjimais. Savo veiklą 1994–1998 m. tęsė P. Tebelškis, tyrinėjęs Moškėnų piliakalnio papėdę, Bugailiškių, Bryzgių bei spėjamą Naujasodės piliakalnį, Krylių ir Degučių radimvietes (Tebelškis 1994ša; 1994šb; 1995š; 1996; 1998b). Eugenijus Ivanauskas žvalgomuosius tyrinėjimus atliko Zoviškių (1994 m.) ir Čedasų

(1997 m.) gyvenvietėse (Ivanauskas 1996; 1998). Priešistorinių palaidojimų vietų ieškota Astrave (Songailaitė 1998b), Vabalninke (Vaškevičiūtė 1999š), Drąseikiuose, Plikiuose (Songailaitė 2000š).

Vieni didžiausių laikotarpio tyrimų vyko Sartų ežero saloje (vad. Gytis Grižas). 1996–2000 m. čia ištirtas 348 m² plotas, rasta gyvenvietė su bronzos amžiaus bei II–VI a. sluoksniais, surinkta apie 200 XI–XII a. dirbinių (Grižas 1998; 2000; Gričiuvienė, Grižas 2002).

Šimtmečių sandūroje vėl suaktyvėjo regiono žvalgymai (Vaitkevičius 1999š; Strimaitienė ir kt., 2000š; Strimaitienė 2003š). Išskirtinio dėmesio sulaukė šventvietės, šių ekspedicijų metu surinkta informacija sugulė į greit pasirodžiusių Aukštaitijos šventviečių katalogą (Vaitkevičius 2006).

Šiaurės rytų Lietuvos paminklus tyrinėjo ir šios knygos autorė. Tyrimai pradėti renkant medžiagą disertacijai, tęsti ir ją apgynus: 1997–1998 m. 3 pilkapiai ištirti Vaineikių pilkapyne (Simniškytė 1998b; 2000b), 1997 m. – suardyto pilkapio liekanos Tumasonių (Lukštų) pilkapyne (Simniškytė 1997š), 2003 m. – keli pilkapiai Kubiliškio (Radišių) pilkapyne (Simniškytė 2005a), 1999 m. ieškota vėlyvojo geležies amžiaus palaidojimų pėdsakų Indriūnuose (Simniškytė 2000a), 2009 m. – Turdvaryje (Simniškytė 2009š), 2007–2008 m. ieškota romėniškojo periodo pilkapių Kaniūkuose (Simniškytė 2007š; 2008š). 2001–2003 m. susitelkta ties piliakalniais ir jų gyvenvietėmis, įgyvendinti keli Mokslo ir studijų fondo remiami tarpdisciplininio pobūdžio projektai (Ankstyvosios 2002š; Trumpalaikiai 2003š), žvalgyta piliakalnių aplinka, atlikti geologiniai ir archeologiniai tyrimai prie Juodonių ir Petrešiūnų piliakalnių (Simniškytė 2001š; 2002b; 2005b; Strimaitienė 2005).

Pastaraisiais metais suintensyvėjus piliakalnių tvarkymo ir pritaikymo rekreacijai darbams, jų metu žvalgymai vyko Kupiškio (Aukštupėnų), Vėliuškių Salos ir Pakačinės (Dembų) piliakalniuose (Petruilienė 2009š; Mačiulis 2010ša; 2010ša), bet papildomų duomenų jie nesuteikė.

I. 6. 2. Archeologiniai tyrimai latviškojoje Sėlos dalyje

Latviškojoje Sėlos dalyje pirmieji archeologiniai tyrimai vyko keleriais metais anksčiau nei P. Vilčinskio kasinėjimai Lietuvos Sėloje. 1834 m. Kuršo literatūros ir meno draugijai (įkurta 1817 m. Jelgavoje) buvo perduota Lejasduopelių pilkapyne rasta kaukolė (greičiausiai po šių žemių savininko – Vygantės dvaro šeimininko Vitenheimo kasinėjimų 1830 m.). 1839 m. liepą Lejasduopelėse kelias dienas kasinėjo Tartu universiteto profesorius F. Kruzė. 1842 m. jis paskelbė krašto senienas apibendrinantį darbą „Necrolivonica“, kur pateikė ir Lejasduopelių pilkapio su akmenų vainiku schemą bei kape rasto svorelio piešinį (Kruse 1842, 11, Taf. 54:14, Taf. 59:V, VI).

Fragmentiškų žinių išliko apie XIX a. vidurio Juliaus fon Šteino (Julius von Stein) kasinėjimus Rukių ir Arbidanų pilkapiuose bei apie Franco Freiherio fon Hano (Franz Freiherr von Hahn) veiklos 1866 m. Svarėnų pilkapyne rezultatus.

Pirmuoju Augžemės krašto istorijos apžvalgininku laikomas A. Bylenšteinas, 1882 m. apkeliaęs Aukšžemę ir Latgalą. Tais pačiais metais vokiečių kalba pasirodė jo „Kelionių po Aukšžemę pastabos“ (vėliau kiek sutrumpinta versija išspausdinta latvių kalba), kur aprašė nemažai krašto piliakalnių, kai kur – Sėrpinuose, Stupeliuose – atliko žvalgomuosius tyrimus (Bilenstein 1882; Bilenstein 1883). Fiksuodamas padavimus apie šiuos piliakalnius tyrinėtojas pastebėjo, kad prie Aukšžemės piliakalnių paprastai būna dar vienas kalnas, kuriuos pagal analogijas Kurše priskyre kulto vietoms. Vėliau šią versiją tikrino Juris Urtanas (Urtāns 1996b).

XIX a. pabaigoje žymus archeologinės veiklos suaktyvėjimas susijęs su 1896 m. Rygoje vykusiu Rusijos archeologų X suvažiavimu. 1896 m. pilkapius Antužiuose, Slatėje bei Pungose tyrinėjo S. Bogojavlenskis (Богоявленский 1900). 1896 m. du pilkapius Lejasduopelių pilkapyne iškasė N. Kamarinas, keturis – Antonas Buchholcas (Buchholtz

1897), 1899 m. dar vieną sampilą – Karlas Liovis of Menaras (Löwis of Menar 1900).

1896 m. išleistame kongreso kataloge (RK 1896) buvo suregistruoti visi ligtol geriau žinomi paminklai ir radiniai. Sėlių teritorijoje – Aukšžemėje – įvardyta apie 10 vietovių. Dar 1899 m. Aknystos apylinkių, tuo metu buvusių Lietuvos teritorijoje, archeologiją aprašė Fiodoras Pokrovskis (Покровский 1899, 47). 1921 m. Aknystos „kyšuliui“ perėjus Latvijai jie, taip pat ir Aknystos (Susėjos) piliakalnis, buvo kiek primiršti.

Kaip ir Lietuvoje, archeologija domėjosi ir kasinėjo vietos dvarininkai, mokytojai, sodybų savininkai. Ypač aktyvus buvo Vecsėlpilio savininko Adolfo Zelmerio brolis Paulis Zelmeris (Paul Sellmer), kasinėjęs (kartais kartu su Skaistkalnės ir Bruknos barono Nikolajaus Korfo dvaro valdytoju Hermanu fon Šteinu (Hermann von Stein) Bebruose, Bikerniekuose, Juozupiuose, Lejaskiužėnuose, Plateriuose, Priekšanuose, Spietiniuose, Strubenčiuose, Vizbuliuose. Nemaža jo sukauptos kolekcijos dalis buvo perduota Latvijos istorijos muziejui Rygoje, bet radinių jis nemetrikavęs, todėl sunku nustatyti, kuris dirbiny iš kurios vietos.

Latvijos Respublikos laikotarpio pradžioje itin aktyvus buvo Jekabpilio mokyklos mokytojas, vėliau Jekabpilio muziejaus direktorius Arnoldas Štokmanis, 1921–1922 m. tyrinėjęs pilkapytus prie Dauguvos: Buokius, Gravanus, Lejasplaterius (Platerius), Priekšanus, Spietinius, Vizbulius (Štokmanis 1926; 1927), taip pat šiek tiek kasinėjęs Kūlinių piliakalnyje. Palyginti su ankstyvojo etapo radinių rankiojimu, jo tyrimai buvo gerokai aukštesnio lygio, pasižymėjo tikslesne fiksacija ir moksliniu požiūriu į iškastus radinius, bandymais juos analizuoti, pvz., pilkapytus skirstė į didesnius, kuriuose randama po kelis kapus sampiluose, ir mažesnius, vieno ar kelių sampilų su keliolika ar keliasdešimčia kapų (Štokmanis 1927, 561).

Sėlos krašte tuo metu jau darbavosi ir profesionalūs archeologai: Haris Mora (Moora), Francis Baluodis (Balodis), Elvyra Šnuorė (Šnore),

Peteris Stepinis (Stepiņš). Daugiausia tyrinėti krašto pilkapiai, kai kurie jų sulaukė išskirtinio tyrėjų dėmesio. A. Štokmanio tyrinėtą Buokių pilkapytą 1925 m. kasinėjo ir H. Mora. Tais pačiais metais jis ištyrė 6 sampilus Slatės šile (Moora 1925; 1928). Po kelerių metų F. Baluodis čia vykdė edukacinę programą su praktiškai atliekančiais studentais ir 1927 m. kasinėjo 12 pilkapių (Šnore 1933). Dar du kapus 1937 m. ištyrė P. Stepinis netoli trečiosios pilkapių grupės, kur kasant žvyrą buvo aptinkama žmonių kaulų ir kitų radinių. 1937 m. P. Stepinis tyrinėjo Rubikių šilo pilkapyne, o 1938 m. kelis kapus ištyrė Salasanchiuose (Stepiņš 1937š; 1938š).

Bene aktyviausiai į Sėlos krašto pilkapių tyrimus įsitraukė E. Šnuorė, po 1–2 ardomus sampilus ištyrusi Melderiškiuose (1933 m.), Zesercelmuose (1934 m.), Razbukuose (1934 m.), Kebėnuose (1940 m.), Stūreliuose (1941 m.) (Šnore 1993).

Iki Antrojo pasaulinio karo surinkti duomenys buvo apibendrinti pirmojoje akademiniame kolektyvinėje latvių monografijoje, redaguotoje Francio Baluodžio (Balodis 1926), bei Hario Moros dvitomyje (Moora 1929; 1938). Duomenys apie tuo metu žinomus laidojimo paminklus Sėloje buvo įtraukti į Raulio Šnuorės parengtą senojo ir viduriniojo geležies amžiaus (toliau – SEGA ir VIGA) laidojimo paminklų Latvijos teritorijoje katalogą (Šnore 1936). Daug dėmesio skirta ir regiono piliakalniams, susisteminti duomenys apie kuriuos publikuoti netgi anksčiau nei apie intensyviai kasinėtus pilkapius. Jau 1922 m. paskelbtas 26 piliakalnių sąrašas (Löwis of Menar 1922). 1923 m. Latvijoje patvirtintas paminklų apsaugos įstatymas, įkurta paminklų apsauga ir apskaita besirūpinanti Paminklų taryba. Ernesto Brastinio iniciatyva 1924 m. Augžemėje buvo aplankyti ir aprašyti 28 piliakalniai bei 4 „pilasės“, sudaryti jų planai (Brastiņš 1926).

1939 m. latviškojoje Sėlos dalyje pirmą kartą surengti plataus masto piliakalnio kasinėjimai. E. Šnuorė Dignajos piliakalnyje ir jos papėdėje ištyrė apie 700 m² (Šnore 1939). Tuo pat metu

žvalgyti ir kasinėti kiti aplinkiniai objektai (Briedyčiai, Strautmaliai) (Šnore 1939š).

XX a. 5–6 dešimtmečiais archeologiniai tyrimai latviškojoje Sėlos dalyje nebuvo vykdomi. Tik Priedniekuose A. Štokmanis jau karo metu kasinėjo 2 pilkapius, kuriuose rado VĖGA palaidojimų (Štokmanis 1942š).

Situacija pasikeitė 7-ajame dešimtmetyje, kai buvo susirūpinta elektros resursais ir nutarta statyti Pliavinių hidroelektrinę. Iškilio reali grėsmė prie Dauguvos upės buvusiems archeologiniams paminklams, kurių didelė dalis pastačius elektrinę atsidūrė po vandeniu. Hidroelektrinė buvo statoma 1961–1966 m., per tą laiką reikėjo suskubti išgelbėti kuo daugiau informacijos, todėl dauguma šalies archeologų buvo įtraukti į šį darbą – archeologinių vietų nustatymą ir tyrimus. Tad XX a. 7-asis dešimtmetis buvo intensyvios archeologinės veiklos etapas, kurio vienu išskirtinių bruožų buvusios 1-oji ir 2-oji Sėlių ekspedicijos.

1-osios Sėlių ekspedicijos (1960–1965 m.) vadove paskirta E. Šnuorė. Žvalgymo ir gelbėjimo ekspedicijų geografija buvo sutelkta buv. Aizkrauklės rajone prie Dauguvos. 1960 m. Milda Bresava tyrinėjo SEGA pilkapius Pungose, 1961 m. – Pakiuose (Bresava 1966). Janis Apalās, Janis Graudonis šiek tiek kasinėjo Bajarų, Kukurų ir Upjanių senovės gyvenvietes, Ainarų archeologinę vietą (Graudonis, Urtāns 1961; Graudonis, Apals 1965). Pati E. Šnuorė tuo metu koordinavo Lejasduopelių archeologinio komplekso kasinėjimus: 1960–1961 m. Lejasduopelių pilkapyne ištyrė 10 pilkapių, rado 40 kapų, datuojamų X a. pabaiga – XIII a. (Šnore 1997). Tyrimų rezultatai vėliau tapo labai svarbūs ieškantiems sėliškosios kultūros ypatumų. Netoliese aptiktos iš dalies to paties laikotarpio kaip pilkapyne kelios gyvenvietės Pigėnų vietovėje. Vienoje jų prieš užtvindant atlikti ypač didelės apimties (beveik 3000 m²) tyrimai (Šnore 1961š; 1962; 1963; Bresava 1964).

2-oji Sėlių ekspedicija darbuosiu buv. Jekabpilio rajone. Maris Atgāzis ir Jolanta Daiga ištyrė 3

sampilus gretimuose Platerių ir Spietinių pilkapyneose bei maždaug 2400 m² plotą keliose gyvenvietėse. Šie tyrimai archeologinį kompleksą išgarsino visoje šalyje ir tapo romėniškojo periodo kultūros etalonu (Daiga, Atgāzis 1962; 1963; 1964; Atgāzis 2006a; 2006b).

1963–1965 m. vyko kasinėjimai Sėlpilyje ir Altenėje (Šnore, Zariņa 1980; Graudonis 1983), 1966 m. pilkapio likučiai ištirti Saleniekuose (Upytėje) (Šnore 1993).

Sėlių ekspedicijos apėmė Padauguvio ruožą, kuriam grėسė pavojus būti užtvindytam, bet darbai virė ir kitose krašto dalyse. 1961 m. prieš tiesiant naują kelią Liucija Vankina visiškai ištyrė Buokių pilkapyne, kuris dažnai laikomas etaloniniu sėlių laidojimo paminklu; šiek tiek tyrinėta ir greta buvusio Priedniekų pilkapyne vieta (Vankina 1961š; Ванкина 1985).

1968 m. surengta J. Grauduonio vadovaujama žvalgomoji ekspedicija Aukšžemėje, kurios metu žvalgyta ir šurfuota 19 piliakalnių bei jų papėdžių, siekiant nustatyti kultūrinio sluoksnio intensyvumą ir chronologiją (Graudonis 1969; 2001).

7-ojo dešimtmečio pabaigoje archeologinių tyrimų tempai šiek tiek atslūgo, bet netrukus vėl išibėgėjo. Čia vėl daug nuveikė E. Šnuorė: 1974 m. ištyrė Zvanytajų pilkapį su 93 XVII a. kapais (Šnore 1993), 1976 m. – Bėrzkalnių pilkapį, kuriame rasti Brūkšniuotosios keramikos kultūrai priskiriami palaidojimai (1979b), 1977 m. kasinėjo Betelių kapinyną (Šnore 1987a), 1978–1979 m. – Ratulanų pilkapį, 1981 m. – Kiuncus (Šnore 1993).

Be E. Šnuorės, prie Sėlos krašto archeologijos darbų daug prisidėjo Adolfas Stubavas, Andrejis Vaskas ir Juris Urtanas. A. Stubavas XX a. 8 dešimtmetyje vadovavo didelės apimties tyrimams netoli Lietuvos sienos. Tyrinėti Stupelių piliakalnis ir papėdės gyvenvietė, gyvenvietė Kryganų ežero saloje (Stubavs 1977; 1978; 1979a; 1979b; 1980a; 1980b). 1989–1990 m. A. Vaskas plačiau tyrimus vykdė Dignajos piliakalnio papėdėje (Vasks 2006). XX a. 9-ajame dešimtm. į Sėlos tyrėjų gretas

įsiliejo J. Urtanas, 1988 m. ištyręs dar XIX a. pabaigoje S. Bogojavlenskio kasinėtą Antužių pilkapyną, surado gyvenvietę šalia jo (Urtāns 1990).

Atgavus nepriklausomybę archeologinių tyrimų Sėlos krašte gerokai sumažėjo. Dažniau čia lankėsi tik J. Urtanas, išskirtinį dėmesį skirdamas piliakalniams ir piliakalniais vadinamoms kalvoms bei įvairiems kulto objektams (Urtāns 1995a; 1995b; 1996a; 1996b; 2001; Уртањс 1996). Šį darbą vainikavo 2006 m. pasirodžiusi knyga „Aukšžemės piliakalniai“ (Urtāns 2006b), kurioje buvo apibendrinta visa ligi tol sukaupta informacija: aptarta piliakalnių tipologija, chro-

nologija, galimos funkcijos, taip pat nurodoma ankstesnė literatūra, muziejuose saugomų radiinių metrikos, pateikiama charakteringų tautosakos pavyzdžių. Pastaraisiais metais tyrinėtojas susitelkė ties Slatės šilo pilkapių grupėmis ir jų aplinkos žvalgymais: pasitelkus tautosakos duomenis pavyko surasti dvi naujas gyvenvietes ir keletą pilkapių grupių (Urtāns 2010; 2012; 2013). Pastaraisiais metais į Sėlos krašto tyrinėjimus įsitraukia nauji tyrėjai: 2011–2012 m. Rubikių pilkapyne gelbėjamuosius tyrimus atliko E. Guščika ir M. Lūsėnas, čia ištyrę 3 apardytus pilkapius (Guščika 2011–2012š).

II. BRŪKŠNIUOTOSIOS KERAMIKOS KULTŪROS PALIKIMAS I TŪKST. PR. KR. PABAIGOJE – I TŪKST. PO KR. PRADŽIOJE

M.e. pradžioje rytinėje Lietuvos ir Latvijos dalyje tebeegzistavo Brūkšniuotosios keramikos kultūra. Tai – vėlyvasis jos etapas, datuojamas I tūkst. pr. Kr. paskutiniais amžiais – I tūkst. po Kr. viduriu, kartais dar dalijamas į kelias fazes: pirmųjų amžių po Kr. – III a. ir IV–V a. (Бакс 1991, 91; Grigalavičienė 1995, 239). Vėlyvoji Brūkšniuotosios keramikos kultūra apėmė Rytų Latviją, Rytų Lietuvą ir Vakarų Baltarusiją. Natūralu, kad taip plačiai paplitusi kultūra nebuvo vienalytė. Tai galima laikyti viena iš priežasčių, kodėl taip skirtingai datuojamas ir jos išnykimas – nuo II/III iki V a. (Danilaitė 1967; Michelbertas 1986, 72; Tautavičius 1996; Лухтанас 2001; Медведев 1996, 57–61; 2011, 76–79; Vaitkevičius 2005, 75–76; Егорейченко 2006, 109–112). Skirtingai vertinamos ir kultūrinių permainų priežastys: anksčiau į tai žvelgta kaip į laipsniškos raidos rezultata, dabar dažniau kalbama apie gana staigų kultūrinį pasikeitimą ir galimas išorės įtakas. Abiem atvejais svarstomi tie patys kultūrinės kaitos požymiai: apleisti piliakalniai, pasikeitusi keramika, atsiradę laidojimo paminklai.

Ligšiol dažniausiai nagrinėtas Brūkšniuotosios keramikos kultūros sąlytis su vėlesnėmis Rytų Lietuvos pilkapių ar Bancerovo kultūromis. Sėlos regione kultūrų virsmas negalėjo kardinaliai skirtis, bet vietos aplinkybės lėmė ir specifinių požymių bei savitą kultūros vystymosi tempą. Didesnėje Sėlos teritorijos dalyje Brūkšniuotosios keramikos kultūrą pakeitė Pilkapių su akmenų vainikais kultūra, kurių ryšys literatūroje ligi šiol mažai nagrinėtas (Забела 1996).

II. 1. PILIAKALNIAI IR GYVENVIETĖS

II. 1. 1. Piliakalniai

Sėlos teritorijoje piliakalniai – svarbi Brūkšniuotosios keramikos kultūros kraštovaizdžio dalis (3 žemėl.). Jų reikšmė ir paskirtis vertinama gana unifikuotai – visi jie vadinami piliakalniais-gyvenvietėmis arba gyvenvietiniais piliakalniais, pabrėžiant jų gyvenamąją funkciją. Piliakalnių vidinės hierarchijos, jų vaidmens gyvenviečių sistemoje klausimas lieka atviras, nors bronzos ir ankstyvojo geležies amžiaus tyrinėtojai pastebi ryšį tarp spalvotosios metalurgijos ir piliakalnių, jų įtvirtinimų, kurį vertina kaip socialinės diferenciacijos, politinio, karinio ir ideologinio autoriteto bei gyvenviečių hierarchijos požymį (Merkevičius 2005, 46–47; Lang 2007, 74; Vaskas 2007, 72–74; bet žr. Čivilytė 2012).

Sėloje suskaičiuota apie 60 piliakalnių. Keli jų tyrinėti plačiau, bet kultūrinio sluoksnio formavimosi niuansai nebuvo deramai fiksuojami, atskirus etapus juose išskirti sudėtinga (Moškėnai, Velikuškės, Maniuliškės). Vis dėlto, regis, m.e. pradžios pokyčiai neaplenkė daugelio, – vieni jų buvo apleisti laikinai, kiti – visam laikui. Toliau gyvenami buvo tik keletas.

II–III a. datuojama Brūkšniuotosios keramikos kultūros pabaiga Juodonių piliakalnyje. Tris kultūrinio sluoksnio horizontus išskyrusi piliakalnio tyrinėtoja E. Grigalavičienė pastebėjo, kad vėlyvosios (briaunosios) brūkšniuotosios keramikos ankstyvajame piliakalnio kultūriniam sluoksnyje

nedaug, o viduriniajame horizonte jos iš viso nerasta. Teigiama, kad Juodonių piliakalnyje ji išnyko dar iki III a. (Grigalavičienė 1992a, 56). Vidurinis horizontas datuojamas ne anksčiau kaip VI a. (Simniškytė 2002a). Taigi II ar III a. piliakalnį apleidus, jame kelis šimtus metų nebuvo gyvenama.

1909–1910 m. L. Krzywickis ištyrė beveik visą Petrešiūnų piliakalnio aikštelę, apie 915 m². Vėlyviausi radiniai – geležiniai peiliai-pjautuvėliai, meškerės kabliukai, ylos, lazdeliniai smeigtukai – datuojami pirmaisiais amžiais po Kr. Ne ką ilgiau gyvavę ir P. Tarasenos 1933 m. tyrinėti Mielėnų bei Pakačinių (Dembų) piliakalniai, kuriuose aptikta medžiaga taip pat būdinga Brūkšniuotosios keramikos kultūrai (Krzywicky 1914; Grigalavičienė 1995, 31–32).

Ankstyviausias Brūkšniuotosios keramikos kultūros išnykimas užfiksuotas latviškojoje Sėlos dalyje, netoli Lietuvos sienos esančiame Stupelių piliakalnyje. Kultūrai priskiriamas sluoksnis neryškus, išlikęs vietomis, daugiausia aikštelės pakraščiuose ir šlaituose. Tuo metu aikštelę supo jos pakraštyje įrengtos akmenimis sutvirtintos medinės konstrukcijos. Pastatų pėdsakų išskirti nepavyko, bet apie juos byloja židinių vietos, jų aplinkoje pasklidę gyvulių kaulai ir indų šukės. Radinių aptikta nedaug, jie neįvairūs: akmeninio kirvio fragmentas, kaulinių adiklių fragmentai, moliniai verpstukai, trinamieji akmenys. Piliakalnio tyrinėtojas A. Stubavas šį piliakalnio etapą (apatinis 6 ir 7 kultūrinio sluoksnio horizontus) datavo I tūkst. pr. Kr. pabaiga – I tūkst. pradžia (Stubavs 1980a, 92). Ankstyviausiu etapu (7 horizonte) buityje vyravo brūkšniuotoji keramika, kuri sudarė beveik pusę visos keramikos – 45,4–48%. Pagal indų formas (briauninės keramikos nerasta) šio etapo pabaiga datuota paskutiniais amžiais pr. Kr. (Backc 1991, 169). I–II a. po Kr. (6 horizonte) brūkšniuotosios keramikos jau nerasta. Čia vyravo keramika grublėtu (44,72%⁸) ir lygiu (36,18%) paviršiumi (Stubavs 1980a). Gy-

venimą piliakalnyje nutraukė II a. gaisras. Ugnis sunaikino ne Brūkšniuotosios keramikos kultūros gyvenvietę – gaisras įvyko tuo metu, kai piliakalnio bendruomenės buityje jau vyravo keramika lygiu ir grublėtu paviršiumi. Po jo piliakalnis buvo beveik tūkstantį metų apleistas.

Skirtingai nei anksčiau minėtuose, Kerelių piliakalnyje gyvenimas, regis, tęsėsi, bet kultūrinių permainų neišvengta ir čia. Iki 1,8–2 m storio kultūriniame sluoksnyje išskirti 3 horizontai, iš kurių vidurinis buvo pagrindinė, storiausia kultūrinio sluoksnio dalis, datuojama romėniškuoju periodu (Grigalavičienė 1992b). Horizontas buvo nevienalytis. Apatinė jo dalis daugiau bendra turėjo su ankstyvuoju (I tūkst. pr. Kr. 2-osios pusės – I tūkst. po Kr. pradžios) etapu, rasta ir briaunotosios brūkšniuotosios keramikos. Horizonto viršutinės dalies turinys buvo artimesnis vėlyvesniam (I tūkst. po Kr. vidurio – 3 ketvirčio) horizontui, brūkšniuotosios keramikos nerasta, vyravo šukės lygiu paviršiumi (Grigalavičienė 1992b, 97). Dėl sluoksnio persimaišymo sudėtinga tiksliai datuoti kultūrinius pokyčius. Matyt, riba buvusi kažkur ties II/III a., tačiau po to piliakalnis nebuvo apleistas, priešingai – aikštelės erdvė performuota panaikinant ankstesniu laikotarpiu ją supusį griovį, kurio sąskaita išplėsta gyvenamoji zona.

Gaisru baigėsi pirmasis Dignajos piliakalnio gyvavimo etapas (Šnore 1939, 49). Tyrinėtojai šio epizodo nedatavo dėl radinių stokos (pagal išskirtuosius 4 kultūrinio sluoksnio horizontus, pirmojo ir antrojo etapų riba galėjusi būti ties erų sandūra). Tačiau čia gaisras nesusijęs su Brūkšniuotosios keramikos kultūros pabaiga – po jo šios kultūros gyvenvietė atkurta ir, pasak tyrinėtojų, gyvavusi iki I tūkst. vidurio. Vėlyva piliakalnio Brūkšniuotosios keramikos kultūrai priskiriama medžiaga yra vienas iš argumentų ilgiausiai Latvijoje išsilaikiusiam Brūkšniuotosios keramikos kultūros Pietryčių Latvijos variantui patvirtinti (Backc 1991, 102–105, рис. 18:4).

⁸ Manoma, kad dalis grublėtosios keramikos galėjo patekti iš viršutinio sluoksnio (Backc 1991, 169).

II. 1. 2. Papėdės gyvenvietės

Sėloje žvalgytos daugelio piliakalnių papėdės, ne vienoje atlikti žvalgomieji (Petrešiūnai, Stasiūnai) ar detalieji tyrimai (Juodonys, Stupeliai, Dignaja). Remiantis šiais duomenimis galima teigti, kad Sėlos regione Brūkšniuotosios keramikos kultūros gyvenviečių sistemoje papėdžių gyvenviečių nėra, nors Lietuvos mastu m.e. pradžioje jos buvo tapusios viena iš piliakalnių aikštelių alternatyvų (Zabiela 1995, 45).

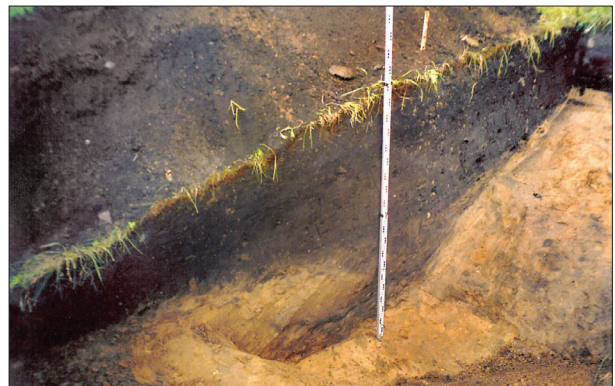
Tiesa, piliakalnių papėdėse neretai aptinkama Brūkšniuotosios keramikos kultūrai būdingų radinių, tačiau tai – dažniausiai nuartas piliakalnio aikštelės kultūrinis sluoksnis. Toks iki 0,9 m storio sluoksnis aptiktas 2003 m. ieškant papėdės gyvenvietės šalia Petrešiūnų piliakalnio (6–8 pav.). Ištyrus 16 m² plotą rasta beveik 700 gyvulių kaulų ir

jų skeveldrų, 25 degusio molio gabalėliai, 35 gargažės, kelios titnago nuoskalos, 1769 keramikos šukės (užregistruotos – 986). Šukės – smulkios, beveik pusę jų (40%) sudarė šukės lygiu paviršiumi, 29% – brūkšniuotu ir 11% – grublėtu/kruopėtu, dar keli procentai keramikos buvo gludintu ir gnaibytu paviršiumi (Simniškytė 2005b). Taip pat rasta 11 individualių dirbinių bei jų fragmentų. Tarp geriau išlikusių paminėtini molinis tinklo svarelis, molinio verpstuko fragmentas, žalvarinis lazdelinis smeigtukas, peilis-pjautuvėlis (105 pav.). Įvardyti radiniai ankstyvesiems piliakalnimis nebūdingi, pagal analogijas juos galima datuoti pirmaisiais amžiais po Kr. (Krzywicki 1914, ryc. 10, 11; Grigalavičienė 1986b, 123, pav. 26:16; 1995, 117, 137; Luchtanas 1992, 69). II–III a. datuoti ir keli atsitiktinai parinkti gyvulių kaulai iš šio sluoksnio, analizuoti radiokarboniniu metodu: 128–342 cal AD ir 86–332 cal AD (1 priedas).

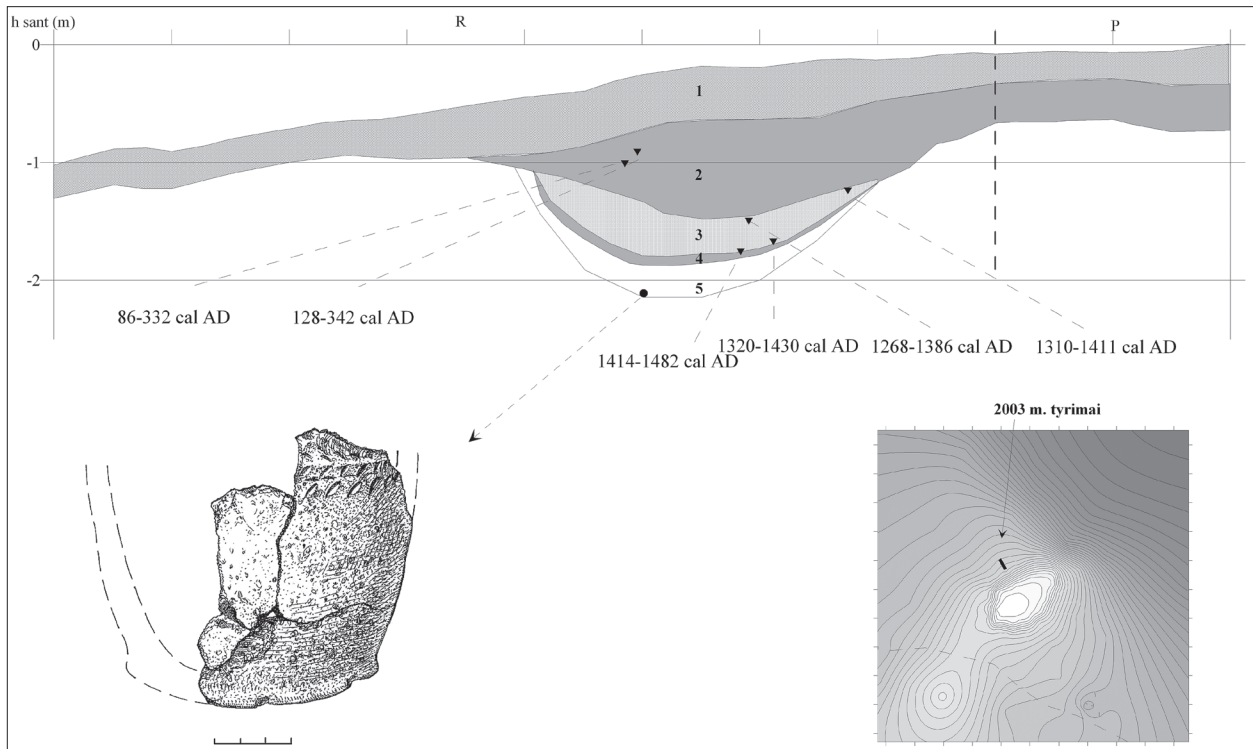
Aptiktos medžiagos gausa netgi paskatino suabejoti, ar tai nėra gyvenvietės kultūrinio sluoksnio pėdsakai. Atsakymas paaiškėjo ištyrus perkasą iki žemio ir nustačius, kad šioje vietoje piliakalnio papėdėje buvo iškastas (vėliau visiškai užslinkęs) jį juosiantis (?) 3 m pločio ir iki 1,8 m gylio griovys. Griovio išorėje po 0,3–0,4 m storio ariamu dirvožemiu pasiektas žemio. Griovys iškastas piliakalnio gyvavimo metu. Jo dugne

6 pav. Petrešiūnai. 2003 m. tyrimai piliakalnio ŠV papėdėje. A. Simniškytės nuotr.

7 pav. Petrešiūnai. 2003 m. tyrimai piliakalnio ŠV papėdėje, griovio pjūvio R sienelė. A. Simniškytės nuotr.

8 pav. Petrešiūnai. Piliakalnio pašlaitėje aptikto griovio pjūvis: 1 – dirvožemis; 2 – nuslinkęs kultūrinis sluoksnis; 3 – gelsvas smėlis; 4 – tamsios žemės tarp sluoksnis; 5 – gelsvai pilkšvas smėlis. Griovio dugne rastas puodelio fragmentas. A. *Simniškytės brėž.*

rasta puodelio lygiu paviršiumi ir gnaibyta briauna, 9 cm skersmens dugnu dalis, datuojama maždaug I–II a. Puodelio fragmentas rastas gelsvai pilkšvame smėlyje, ant kurio buvo susiformavęs velėnos sluoksnis. Vėliau ilgą laiką jokia griovio eroziją ir jo užslinkimą galinti sukelti antropogeninė veikla nebuvo vykdoma, piliakalnio apylinkės buvo apleistos. Tik XIII–XIV a. maždaug iki pusės jo gylio griovys buvo užverstas (užslinkęs?) 0,4 m storio smėlio sluoksniu. Šiame sluoksnyje jokių radinių, išskyrus kelias atsitiktines šukeles, neaptikta, bet gana daug pasitaikė anglių, kurios radioizotopiniais tyrimais datuotos XIV/XV a. (8 pav., 2 priedas). Į likusią dubumą vėlesniais laikais nugulęs piliakalnio šlaitais nuslinkęs kultūrinis sluoksnis. Griovys galėjo būti iškastas kaip papildomas įtvirtinimas, kita vertus, galbūt taip siekta išplėsti gyvenamąją zoną pačioje aikštelėje, užpylus čia buvusį 5–8 m pločio ir 1 m gylio griovį ir iškasus jį papėdėje. Kaip minėta, Kerelių, taip

pat ir Moškėnų piliakalnio aikštelės kaip tik taip ir buvo pertvarkytos – užpylus anksčiau jose buvusį griovį ir galbūt iškasus jį papėdėje ar šlaituose. Piliakalnį nuo gretimos aukštumos skiriantis griovys tyrinėjimų metu aptiktas ir Mielėnuose (Tarasenko 1934b), gynybinių griovių sistema šlaituose ir pašlaitėje – Velikuškių piliakalnyje (Tarasenko 1934a), o Rinkuškių piliakalnis papėdėje apjuostas 1 m gylio ir 7–8 m pločio matomu grioviu.

II. 1. 3. Atvirosios gyvenvietės

Piliakalnių vyravimas Brūkšniuotosios keramikos kultūros kraštovaizdyje sudaro išpūdį, kad jie – vienintelė to meto gyvenviečių forma. Kaip išimtis vertinamos atvirosios gyvenvietės gamtiškai niekaip neapsaugotose vietose. Jų žinoma ne daug, bet jų buvimas patvirtina gyvenviečių formų įvairovę.

Faktiškai visos žinomos Brūkšniuotosios

keramikos kultūrai priskiriamos gyvenviečių liekanos Sėlos teritorijoje yra aptiktos po vėlyvesniais romėniškojo periodo pilkapiais. Jos atpažįstamos pagal kultūrinio sluoksnio pėdsakus pilkapių sampiluose arba po jais ir keramiką brūkšniuotu bei lygiu paviršiumi. Be keramikos, kartais aptinkama su gyvenvietėmis siejamų radinių – geležies šlako, degusio molio, tinko gabalėlių ar titnago skelčių.

Kai kurie pilkapiai supilti iš tamsios žemės su apdegusiais, aptrupėjusiais akmenimis. Pungų pilkapyne po pilkapiu 1 rastas židinytis priklausė gyvenvietei, kurios kultūrinis sluoksnis panaudotas sampilui⁹ (Баскк 1991, 162). Suardytas 0,4 m storio kultūrinis sluoksnis aptiktas tyrinėjant Ratulanų pilkapį I (Баскк 1991, 162). Po Platerių sampilu aptiktas vienas iš keturių gyvenvietėje rastų stulpinės konstrukcijos pastatų su židiniais ir įvairiais radiniais (Граудонис 1967, 28).

Pakių pilkapyne sampiluose aptikta 343 keramikos šukės lygiu ir 42 – brūkšniuotu paviršiumi, taip pat titnago skelčių. Pilkapyje 1 rastas gludiniamo akmuo, pilkapyje 2 – geležinis kaltelis. Kebėnų pilkapyje 1 rastos 62 lipdytosios keramikos šukės: lygiu paviršiumi sudarė 55%, brūkšniuotu – 45%; pilkapyje 2 – 74 šukės: lygiu paviršiumi – 61%, brūkšniuotu – 26%, grublėtu – 13%; Melderiškių pilkapyje I – 468 šukės, dauguma jų brūkšniuotu paviršiumi, rečiau – lygiu ir gludintu; Ratulanų pilkapyje prie Susėjos upės – 312 šukių: lygiu paviršiumi – 84%, brūkšniuotu – 10%, grublėtu – 6%. Kelios lipdytosios keramikos šukės brūkšniuotu ir lygiu paviršiumi rastos Muoriškių pilkapyje 1, nenustatytos faktūros – Baušiškiuose, Kalėjuose.

Atviro tipo gyvenvietės Sėloje žinomos jau bronzos–ankstyvojo geležies amžiaus sandūroje (pvz., Pakiai, Plateriai). Daugiau jų atsirado erų sandūroje, jose dominavo keramika lygiu paviršiumi. Tokių gyvenviečių, be abejo, buvo žymiai daugiau, tik kol kas dažniau aptinkamos tyrinėjant pilkapius, kurie buvo supilti gyvenviečių vietoje. Laidojimo paminklai ankstesnių gyvenviečių

vietoje – dar nuo akmens amžiaus plačiai paplitęs reiškinytis (Madsen 1982, 214; Tilley 1994, 86–87, 117–118, 149; Gramsh 1996, 30–31; Brück 1999, 54, 65; Vask 2009) dažnas ir Lietuvoje (pvz., Eituliai, Staviškės, Liudiškiai, Pajuostis ir t.t.). Sunku nustatyti, kas skatino mirusiesiems laidoti rinktis vietas, kur anksčiau buvo gyvenama, be to, ne visai aišku, ar gyvenvietės iš tiesų visais atvejais ten buvo, ar tai – su ritualais susijusių veiksmų rezultatas. Nepaisant išraiškingų kultūrinio sluoksnio pėdsakų Pakių sampiluose, tikslingų žvalgymų metu gyvenvietės aptikti nepavyko (Bresava 1966, 48, išn. 9). Šukių daugiausia buvo pilkapių pakraščiuose, degėsingose dėmėse, kurias J. Grauduonis siejo su laidojimo apeigomis (Граудонис 1967, 75). Gyvenvietės nerasta ir tyrinėjant šalia Spietinių sampilo, nors pačiame sampile surinkta beveik 300 šukių (Atgāzis 2006b).

Pagal tokius fragmentiškus ir dažnai netiesiogius požymius sunku spręsti apie gyvenviečių erdvinę struktūrą, veiklos zonas jose. Viena plačiausiai tyrinėtų (atskirais plotais ištirta 140 m²) – Platerių gyvenvietė, įkurta 400 m atstumu nuo Dauguvos upės, iš trijų pusių upelių griovų apsuptoje aukštumėlėje. Kultūrinio sluoksnio storis gyvenvietėje siekė iki 50 cm. Aptikti 4 stulpinės konstrukcijos pastatų pėdsakai – 5x5, 7x7 ir 8x7 m dydžio, keli – lyg ovalo formos, su įgilintais 1–1,5 cm skersmens židiniais palei sienas (Daiga, Atgāzis 1962, 5–6; Граудонис 1967, 28). Rasti 63 titnago dirbiniai (strėlių antgaliai, rėžtukai), 2 akmeninių kirvių fragmentai, 6 trintuvai, geležinė yla, meškerės kabliukai. Surinktos 1273 keramikos šukės, lygiu paviršiumi sudarė 76%, kitos buvo brūkšniuotu, jos kiekis laikui bėgant mažėjo nuo 28% apatiniame horizonte iki 17% viršutiniame (Баскк 1991, 160; Vask 1996, 151). Pagal radinius gyvenvietė datuota I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. po Kr. pradžia. II a. gyventojai persikėlė 100 m į Š, į erdvesnę, žemesnę, nuo vėjų apsaugotą vietą anapus upelio griovos.

⁹ M. Bresavos nuomone (1966, 42), židinytis priklausė jau vėlyvesniems laikams.

II. 1. 4. Gyvenvietės ežerų salose

Duomenis apie gyvenvietes šiek tiek papildoma ežerų salų tyrimai. Tai gyvenvietės Sartų ežero Dumblynės saloje ir Kryganų ežero rytinės salos gyvenvietė. Ankstyviausi pėdsakai Dumblynėje datuojami bronzos amžiumi (II tūkst. pr. Kr. pabaiga – I tūkst. pr. Kr. pradžia), Kryganuose – neolito laikotarpiu. Bronzos amžiaus 2-ojoje pusėje – ankstyvajame geležies amžiuje jose negyventa, matyt, dėl per aukšto vandens lygio. Gyvenimas į salas vėl grįžo tik I tūkst. po Kr. pradžioje. I tūkst. priskiriamos ir kelios naujai aptiktos gyvenvietės Mityvos ežero salose (Stončius ir kt. 2010, 446), taip pat Velikuškių gyvenvietė Sartų ežero saloje (Tarasenko 1935š; Zabiela 1998, 39–40, pav. 11), tačiau kol kas trūksta duomenų nustatyti, nuo kada jose buvo gyvenama.

Dumblynėje bronzos amžiaus horizontą dengęs juodas 0,2–0,4 m storio sluoksnis aptiktas visoje žvalgytoje salos R dalyje. Tyrimų metu rasta kelių pastatų pėdsakų, sienų fragmentų, židinių, geležies šlako, tiglių. Iš dirbinių paminėtini verpstukai, audimo staklių svarelis, molinis karolis, yla. Surinkta apie 800 lipdytosios keramikos šukių: lygiu paviršiumi – 39%, brūkšniuotu – 21%, grublėtu – 7%¹⁰. Toks keramikos tipų santykis būdingas Brūkšniuotosios keramikos kultūrai jos nykimo periodu, maždaug I–III a. po Kr.

Kryganų ežero salos gyvenvietėje išskirti trys etapai: neolito, V–IX a. ir X–XII a. Apie Brūkšniuotosios keramikos kultūros etapą čia neužsimenama, bet jos kiekis (9%) V–IX a. horizonte skatina apsvarstyti tokią galimybę, juolab kad horizonto apačioje brūkšniuotosios keramikos kiekis išauga maždaug iki 21,40%, lygiu paviršiumi atitinkamai sudaro 46,09%, grublėtu – 13,38% (Stubavs 1980b, 88). Tyrinėtojo A. Stubavo nuomone, tai rodo Brūkšniuotosios keramikos kultūros tradicijų konservatyvumą, kurį lėmė lokalių ypatybės

ir bendruomenės uždarumas (Stubavs 1980a, 90). Tačiau greičiausiai nemažas brūkšniuotosios keramikos kiekis byloja apie ankstesnę nei I tūkst. vidurys salos apgyvenimą (Stubavs 1979a, 73; Backs 1991, 150–151). Tikėtina, kad čia, kaip ir Dumblynėje, įsikurta dar m.e. pradžioje.

II. 1. 5. Piliakalniais vadinamos kalvos

Mažai ką galima pasakyti apie piliakalniais vadinamas kalvas, kuriose nepastebėta jokių dirbtinių konstrukcijų požymių ar kultūrinio sluoksnio pėdsakų. Prie jų galima priskirti ir kalvas, kurios turi atskirų piliakalnių folklorui būdingų bruožų (padavimus, pasakojimus, specifinius vardus). Tokių kalvų latviškojoje Sėlos dalyje, tarp jų ir Aukšžemės dalyje į R nuo Daugpilio, suskaičiuota 34 (Urtāns 2001, 47–49; 2006c). Gausu jų ir lietuviškojoje Sėlos dalyje, pvz., Bugailiškiuose, Bradesiuose, Dauliūnuose, Gudiškėse, Mičiūnuose, Morkūnuose, Štaronyse, Rokiškio r., Klausučiuose, Biržų r., Vaitkūnuose, Anykščių r. Kartais piliakalniu (ar kita šio žodžio forma) vadinama net ne kalva, bet tam tikra landšafto vieta (pvz., Gikonys, Gindviliai, Rudikai, Kupiškio r., Uvainiai, Rokiškio r., Piliakalai, Staburago vls., Brūveriai, Asarės vls.). Tokių objektų paskirtis ar juo labiau chronologija nėra aiški. Dalis jų galėjo būti sunaikinti tikrieji piliakalniai. Kartais jų papėdėse ar kiek atokiau aptinkama žmonių veiklos pėdsakų: geležies gargažių, keramikos (Bradesiai, Dauliūnai, Aluotos (Druskiai), Papiliai (Apšutai), Radžionys, Strobukiai). Remiantis erdviniu išsidėstymu ir padėtimi kitų objektų atžvilgiu, kultūriniu kontekstu, kaimynystėje randamais radiniais, tarp kurių gana dažnai pasitaiko akmeninių kirvelių, galima daryti prielaidą, kad bent dalis tų kalvų – Brūkšniuotosios keramikos kultūros laikų palikimas (Daugnora ir kt. 2004, 115; Zabiela 2009,

¹⁰ Apskaičiuota remiantis 1997–1999 m. tyrinėjimų ataskaitų duomenimis.

71). Rytinėje Lietuvos dalyje I tūkst. pr. Kr. ūkio pagrindas buvo gyvulininkystė ir lydiminė žemdirbystė, gyventojai periodiškai keisdavo resursų zonas, dirbamos žemės plotus, o tai savo ruožtu galėjo turėti įtakos gyvenviečių judėjimui. Nevienodai patrauklios ir tinkamos ūkininkauti apylinkės galėjo lemti, kad į vienas vietas buvo grįžtama nuolatos, apsistojama ilgiau, o kitos buvusios trumpalaikės ir lankomos rečiau. Ilgainiui formavosi ryšio su tam tikromis vietomis tradicija, kuri išskyrė „tikruosius piliakalnius“ nuo kitų trumpalaikių gyvenviečių aukštumose.

Svarstoma ir specifinė, nerezidencinė, tokių kalvų paskirtis. Apipintos įvairiais padavimais kai kurios jų, pvz., Sėrenės piliakalnis ir „Bažnyčkalnis“ šalia, Muldniekų piliakalnis, vadinamas „Aukų kalnu“, Alsetos piliakalnis, vadinamas „Koplyčkalniu“, galėjo būti didesnės ar mažesnės šventvietės (Urtāns 2006b, 201–205; 2006c, 82; Vaitkevičius 2006, 16).

Tokių kalvų chronologiją nustatyti sunku, tačiau tyrimų dėka kartais tai pavyksta padaryti bent apytiksliai. Pvz., Bryzgių piliakalnio niekas piliakalniu nevadinęs, žmonės kalbėję senovėje čia buvus gyvenvietę ir bažnyčią, kuri vėliau nugrimzdusi ir likusi tik natūrali įduba – Velnio duobė. Tyrimų metu aptikta stulpaviečių ir židinys su keliomis šukelėmis, kurios datuotos I tūkst. pradžia (Tebelškis 1998b).

II. 2. ŪKIO RAIDA

II. 2. 1. Agrarinės veiklos dinamika paleobotaniniais duomenimis

Materialinėje kultūroje antropogeninės veiklos ir ūkio raidą, kintantį jos intensyvumą pastebėti sudėtinga, kur kas jautriau į juos reagavo gamtinė aplinka, kurios kaitą rodo archeologų akiai nematomi žiedadulkių spektrai.

Paleobotaniniai tyrimai buvo atlikti Juodonių ir Petrešiūnų piliakalnių aplinkoje. Jau neolitu

priskiriamoje Juodonių grėžinio žiedadulkių diagramos dalyje (Vs–1378: 5919±590 BP) aptikta atskirų augalų rūšių ir jų grupių žiedadulkių, bylojančių apie dirbamus laukus bei ganyklas ar degimus (Daugnora ir kt. 2004, lent. 7). Gyventojų aktyvumas augo bronzos amžiuje, ypač antroje jo pusėje. To meto nuosėdose pastebimas sumažėjęs atskirų medžių rūšių žiedadulkių kiekis, išaugęs degimuose plintančių augalų bei mikroskopinių angliukų kiekis nuosėdose. Javų žiedadulkių kartu su dėmėtojo rūgščio ir siauralapio gysločio, tipinių pūdymų augalų, yra vieni pagrindinių žemdirbystės įrodymų. Kitos žiedadulkių rūšys (rūgštynių, bastutinių) indikuoja augalų bendrijas, būdingas ganykloms, besiformuojančioms užaugant dirbamiems laukams ir siejamoms su gyvulininkystės plėtra. Tipinių ruderalinių augalų – kiečių, balandų, dilgėlių, klestinčių žmogaus gyvenamojoje aplinkoje, žiedadulkių gausa spektre liudija žmones gyvenus netoli tyrimų vietas, tikriausiai tuo metu egzistavusio ežero pakrantėje. Didelis mikroskopinių angliukų kiekis nuosėdose yra vienas pagrindinių miškų deginimo, o kartu ir lydininės žemdirbystės įrodymų. Tuo metu aplink tiriamą ežerėlį plito bemiškiai plotai, kuriuose galėjo klestėti šviesiamėgiai augalai, įvairios žolės.

Pačiame piliakalnyje akmens ir bronzos amžių pėdsakų nerasta, bet už 6 km į vakarus buvusio Jaros ežero pakrantės buvo tankiai apgyvendintos, šio mikroregiono buferinė zona galėjo siekti ir Juodonis (Daugnora ir kt. 2004). Kelių kilometrų Jaros paežerio ruože žmogaus veiklos pėdsakų aptikta 16-oje vietų, 15 iš jų datuojamos neolito ir bronzos amžiumi. Plačiau tyrinėtose 3 neolitinės Jaros gyvenvietės. Nustatyta, kad ankstyvajame ir viduriniajame neolite čia gyvenusios Narvos kultūros žvejų-medžiotojų-rankiotojų bendruomenės, o vėlyvajame pasirodė Rutulinių amforų kultūros bendruomenės, priskiriamos jau agrarinio neolito kultūros atstovams, kurie vertėsi gyvulių auginimu. Bronzos amžiuje čia aptikta Tšineco

kultūros grupei (1800–1300 m. pr. Kr.) būdingo inventorius (Brazaitis 2000).

Bronzos amžiaus antrojoje pusėje ir ankstyvajame geležies amžiuje Juodonių diagramoje pastebimas itin ryškus antropogeninės veiklos indikatorių pakilimas. Paskutiniai amžiai pr. Kr. – intensyviausios gyventojų veiklos etapas Juodonių apylinkėse – 380-41 cal BC (1, 2 priedai). Tuo metu Juodonių piliakalnis jau buvo gyvenamas, ir daugybė nuosėdose aptinkamų kiečių bei balandų žiedadulkių tai patvirtina. Su ankstyvąja urbanizuota aplinka taip pat siejamas didelis *Aster. sect. Cichor.* žiedadulkių kiekis. Gausybė dilgėlių liekanų yra ne tik antropogeninio poveikio, bet ir azoto turtingo dirvožemio įrodymas.

Medžių žiedadulkių kiekio kaita ir atskirų jų rūšių plėtra sietina su bemiškių plotų atsiradimu ir vėlesniu jų apaugimu. Spektre pasirodžius javų žiedadulkėms išaugo ir beržo žiedadulkių kiekis nuosėdose. Vėliau išryškėja eglės (*Picea*) kreivės kritimas, lydymas pušų ir kadagių plitimo saulėtose augimvietėse. Miško deginimas, kurį liudija didelis mikroskopinių angliukų kiekis nuosėdose ir šakio, tipiško degimų augalo, klestėjimas, buvo vienas iš būdų plėsti dirbamos žemės plotus.

Piktžolių, tokių kaip rugiagėlės, atskirų graižaziedžių genčių, paprastosios kiaulpienės, siauralapės žliugės, aitriojo vėdryno, dirvinės pienės radiniai gali būti siejami su žmogaus veikla ir liudija netoliese buvus dirbamus laukus. Rugiagėlė – tai augalas, plintantis beveik tik su žiemkenčiais, daugiausia rugiais, bei liudijantis sėjomainos atsiradimą. Vargu ar jau prieš mūsų erą Juodonių apylinkėse buvo auginami rugiai, nes šie augalai Europoje paplito vėliau. Tikriausiai toks ankstyvas rugiagėlių pasirodymas Juodonyse gali būti paaiškinamas jų plitimu kartu su laukiniais rugiais, kurie tuo metu buvo gana dažna piktžolė miežių ir kviečių laukuose.

Kitoks gyventojų poveikis aplinkai nustatytas atlikus tyrimus netoli Petrešiūnų piliakalnio, kuris buvo apgyventas kiek anksčiau nei Juodonyse. Didžiąją žiedadulkių dalį sudaro sausų pievų ir

ganyklų indikatoriai. Nuosėdose aptiktas nemažas mikroskopinių angliukų ir degimams būdingo šakio sporų kiekis leidžia teigti, kad gaisrai – vienas iš būdų plėsti dirbamos žemės plotus – buvo gana dažni. Degimuose buvo galima ganyti gyvulius, auginti javus, kurių žiedadulkių, nors ir ne daug, pavyko aptikti ankstyvajam geležies amžiui priskirtoje diagramos dalyje. Ruderaliniai augalai (kiečiai, balandos, kiaulpienės, gysločiai) sudaro tik kelis procentus. Iš esmės per visą periodą prieš Kristų gyventojų ūkinės veiklos poveikis gamtai Petrešiūnuose buvęs mažas ir erų sandūroje (96 cal BC – 208 cal AD) (1 priedas) ji gali būti apibūdinta kaip epizodinė. Ne kiek ji teišaugo ir romėniškuoju periodu. Augalijoje vyravo medžiai, o žolinių augalų žiedadulkių aptikta gana mažai (Trumpalaikiai 2003š).

Juodonių ir Petrešiūnų piliakalnius skyrė vos 20 km, archeologiniu požiūriu tai iš esmės viena laikiai ir lygiareikšmiai Brūkšniuotosios keramikos kultūros paminklai, bet žiedadulkių „metraščiuose“ užfiksuotos ūkinės veiklos intensyvumas gerokai skyrėsi. Juodonyse žmogaus poveikis aplinkai nuo pat bronzos amžiaus buvo intensyvus ir nuolat augo, o Petrešiūnuose – tik epizodinis ir ženklesnės įtakos ekosistemai neturėjo. Tai greičiausiai lėmė atstumas tarp archeologinių objektų ir geologinių tyrimų taškų: Juodonyse – prie pat piliakalnio kadaise telkšojusio vandens telkinio vietoje, Petrešiūnuose – ežerėlyje maždaug 1 km nuo piliakalnio, todėl pastarojo žiedadulkių diagramoje greičiausiai užfiksuota ne piliakalnio bendruomenės veiklos poveikis, bet situacija apyžerėje.

Be šio metodinio skirtumų paaiškinimo, būtina atkreipti dėmesį ir į tarpdisciplininio tyrimo teikiamą galimybę įvertinti ir palyginti ūkinės veiklos intensyvumo kreivę. Materialinė kultūra šiuo požiūriu – pernelyg statiška ir neimli net ir šimtmečiais vertinamiems pokyčiams, o žiedadulkių diagrama byloja apie erų sandūroje maksimaliai išplėtotą gyventojų veiklą bei jos poveikį aplinkai Juodonyse. Chronologiškai šis ekspansi-

jos etapas sutampa su geležies gamybos pradžia, kuri laikoma daugelio pokyčių stimulu, todėl paleobotanikų išvados apie ūkinės veiklos kulminaciją nors ir netikėtos, bet nėra neįtikėtinos. Perpratusi geležies gavybos ir gamybos paslaptis bendruomenė galėjo pasigaminti tobulesnius darbo įrankius, tai savo ruožtu lėmė ūkinės veiklos intensyvumo ir produktyvumo augimą. Dignajos piliakalnio papėdėje iškastoje duobėje aptikta I a. pr. Kr. datuojamos (TA-2589: 2050 cal BP) sutrūnijusios medienos, nustatyta, kad medžiai nukirsti geležiniu kirviu (Latvijas 2001, 202). Tobulėjo ne tik darbo priemonės, bet ir agrarinės technologijos (tręšimas, pirminė sėjomaina). Geležies gavyba pradžioje vyko pačiuose piliakalniuose. Apie tai liudija beveik kiekviename piliakalnyje aptinkamas šlakas, Petrešiūnų ir Moškėnų piliakalniuose rastos rudnelių liekanos. Vis dėlto užsiimti geležies gamyba piliakalniuose buvo nepatogu (dėl nuolatinio vandens poreikio gamybai) ir pernelyg rizikinga (dėl gaisro pavojaus). Galbūt su geležies gamyba susiję asmenys, jų šeimos pirmosios išsikėlė iš piliakalnių ir įsikūrė atokiau.

II. 2. 2. Paleozoologiniai duomenys

I tūkst. pr. Kr. pagrindinė ūkio šaka buvo gyvulininkystė. Jai vystyti reikėjo aukštesnio žemdirbystės lygmens, daugiau pašarų, savo ruožtu gyvulininkystė buvo produktyvios žemdirbystės sąlyga. Gyvuliai buvo maisto šaltinis, susisiekimo, traukiamoji priemonė, iš jų kailių ir vilnos gaminami drabužiai, avalynė, iš kaulų – darbo įrankiai, ginklai, papuošalai, mėsū tręšiama žemė. Apie ūkio struktūros ir faunos santykį bei jų kaitą dažniausiai sprendžiama pagal tyrinėtų piliakalnių ir gyvenviečių osteologinės medžiagos duomenis. Deja, gyvulių kaulai iš XX a. pradžios kasinėjimų Petrešiūnuose, Moškėnuose ar Velikuškėse (duomenys pagal: Daugnora, Girininkas 1996) nebuvo

išskirti į atskirus sluoksnius, tad tūkstančio metų apibendrintas rūšinės sudėties vertinimas nėra vertingas šaltinis norint perprasti trumpalaikius pokyčius. Stratigrafinio principo nesilaikyta ir vėlesnių Kerelių bei Juodonių piliakalnių tyrimų metu, todėl nepaisant plačios apimties tyrimų ir empirinės medžiagos gausos žinios apie Sėlos krašto prasimaitinimo strategijas ir faunos reikšmę jose yra labai fragmentiškos.

Tirtuose piliakalniuose naminių gyvulių kaulai gerokai viršijo laukinių kiekį ir sudarė maždaug tris ketvirčius visų rastųjų: 66–72% – Petrešiūnų piliakalnyje (Лухтан 1986, 16 ir 2003 m. tyrimų duomenimis), 70–89% – Juodonių piliakalnyje, 81–84% – Kerelių piliakalnyje (Daugnora, Girininkas 1996, lent. 49 ir 51 ir Daugnora 1989š duomenimis). Juodonių piliakalnio I tūkst. pr. Kr. vidurio – II a. sluoksnyje daugiausia rasta stambiųjų raguočių ir arklių kaulų (27,91 ir 25,58%), kiaulių čia sudarė 11,63%, o smulkiųjų raguočių – tik 4,65% (Daugnora, Girininkas 1996, lent. 51)¹¹. Petrešiūnų piliakalnyje (I tūkst. pr. Kr. – III a.) vyravo stambieji raguočiai (26,2%) ir kiaulės (23,2%), arkliai sudarė 10,9%. Nuo piliakalnio nuslinkusiame ir papėdėje nugulusiame m.e. pradžios kultūriniame sluoksnyje surinkta beveik 700 kaulų fragmentų, iš kurių 68 buvo identifikuoti rūšine prasme: galvijams priklausė apie 37%, kiaulėms/šernams – 21% (kaulėms – 13%), smulkiesiems raguočiams – 9%, arklio kaulo nerasta nė vieno. Kereliuose, apibendrintais duomenimis, nuo I tūkst. pr. Kr. vidurio iki VI–VII a. vyravo kiaulės (38,64%), perpus mažiau – stambiųjų raguočių (20,45%), smulkieji raguočiai sudarė 12,5%, arkliai – 9,1%. Skirtinguose objektuose naminių gyvulių rūšinė sudėtis skyrėsi, vis dėlto tai visų pirma lėmė metodiniai dalykai, o ne atskirų bendruomenių ūkiniai skirtumai. Iš esmės panašių sudėčių kolekcijų aptinkama ir kituose Lietuvos bei kaimyninių kraštų piliakalniuose (Лухтан 1986; Grigalavičienė 1995, 98–99).

¹¹ Kitais duomenimis (Daugnora 1989š), antri pagal gausumą – smulkiųjų raguočių kaulai.

II. 3. LAIDOJIMO PAMINKLAI

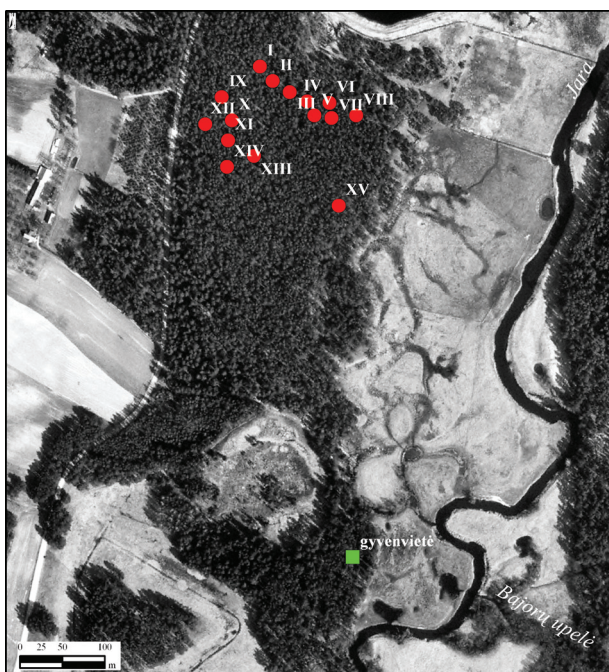
Seniausi laidojimo paminklai Sėlos teritorijoje žinomi dar iš neolito laikotarpio. Tai Virvelinės keramikos kultūrai priskiriami kapai Kryganų ežero saloje (Stubavs 1980b, 91) ir II tūkst. pr. Kr. pradžios kapas Gyvakaruose (Kupiškio r.) (Tebelškis, Jankauskas 2006).

Laidojimo paminklai Brūkšniuotosios keramikos kultūros areale – retas reiškinys. Šiaurės rytų Lietuvoje jų žinoma Anykščių ir Utenos rajonuose, į P nuo Šventosios upės. Tai pavieniai griautiniai kapai Mieleikiuose, Antalgėje, Steponavoje, priskirti ankstyvajam geležies amžiui pagal būdingus papuošalus: kaulinį ašelinį smeigtuką ir žalvarinius šaukšto formos antsmilkinius įvijine vidurine dalimi (LAA 1974, 212, 219; Grigalavičienė 1995, 95, 179). Sėlos teritorijoje, į Š nuo Šventosios, Jaros upės pakrantėje tyrinėtas Visėtiškių pilkapynas, kuriame netoli viena kitos buvo kelios pilkapių grupės (9 pav.). Vienoje grupėje šeši sampilai buvo su akmenų vainikais ir geležies amžiaus kapais, kitoje bei dar viename atokiau buvusiame pilkapyje XV sampilai akmenų vainikų neturėjo, juose kapų arba nerasta (pilkapiai IV–VII, XV), arba aptikta tik po vieną (pilkapiai I–III). Visuose pilkapiuose rasta ankstyvosios lipdytosios keramikos šukių, bet jų kiekis atskiruose sampiluose gerokai skyrėsi. Geležies amžiaus pilkapiuose jų buvo nedaug, po kelias ar keliolika (daugiau surinkta tik pilkapyje XII). Sampiluose be akmenų vainikų jų pasitaikė daugiau, be to, jos buvo labai įvairios chronologijos – ir su augalų priemaišomis, būdingos neolito pabaigai – bronzos amžiaus pradžiai, ir su grūsto granito priemaišomis, būdingomis II tūkst. pr. Kr. 2–3 ketvirčio Tšineco kultūrai (vadinamoji povirvelinė keramika), ir šukių lygiu bei neryškiai brūkšniuotu paviršiumi tiesiais arba lengvai profiliuotais pakraštėliais, kurių dalis gali būti to paties laikotarpio, kaip ir povirvelinė, o dalis – vėlyvesnė ir sietina su Brūkšniuotosios keramikos kultūra (Brazaitis 2000, 109–110). Pastarosios pasitaikė abiejų grupių pilkapiuose.

Beveik visuose sampiluose rasta degintinių žmogaus kauliukų, bet kapų išskirta tik keli. Vienas jų (pilk. XI) datuotas geležies amžiumi, kitas rastas pilkapyje VII be akmenų vainiko, sampilo pakraštyje, beveik pačiame žemės paviršiuje. Kauliukai švariai išrinkti iš laužo ir paskleisti 25 cm storio sluoksneliu 60x60 cm dydžio plotelyje. Įkapių nerasta, chronologija neaiški. Nenustatytas ir anksčiau minėtų sampilo smėlyje pasklidusių kremuotų kauliukų datavimas.

Visėtiškių pilkapynas yra Jaros apyežerio mikroregione, kuriame intensyviai gyventa neolito ir bronzos amžiaus laikotarpiu, todėl analizuojant aplinkybes, kuriomis keramika pateko į pilkapių sampilus, svarstomos kelios galimybės. Keramika į sampilus galėjo patekti kaip laidojimo apeigų dalis, galbūt neišlikusių palaidojimų ar suardyto degintinių kapų įkapė. Pilkapiuose šukės rastos ne tik padrikai, bet ir kompaktiškais lizdais (pvz., bronzos amžiaus Tšineco kultūros indo šukių lizdas pilkapyje V), kurie neišliktų sumaišius gyvenvietės kultūrinį sluoksnį sampilo pylimo metu (Brazaitis 2000, 110). Dirbinių pobūdis sampiluose nesvetimas Tšineco kultūrinei sričiai, kur nedeginti ir kremuoti mirusieji laidoti ir pilkapiuose, ir plokštiniuose kapinyuose, o įkapės dažniausiai buvusios keraminiai indai, akmenys ir titnago dirbiniai. Tai rodytų, kad pilkapiai su povirveline keramika galėjo būti supilti dar bronzos amžiuje.

Tačiau dalis keramikos į sampilus pateko panaudojant gyvenvietės kultūrinį sluoksnį. Kai kur ji rasta giliau, po sampilais (pilkapis VI), kur išryškėjęs kultūrinis sluoksnis su bronzos amžiaus radiniais, šukių lizdais rodo, kad pilkapis supiltas ankstesnės gyvenvietės vietoje. Aplinkui ieškant gyvenvietės pėdsakų kultūrinio sluoksnio su vėlyvąja narviška, virveline ir povirveline keramika aptikta netoli pilkapio XV. Šalia pilkapio VII rastas vieno puodo neryškiai brūkšniuotu paviršiumi šukių lizdas (Brazaitis 2000, 110–111). Jei pilkapiai be akmenų vainikų buvo supilti maždaug vienu metu, tai galėjo įvykti ne anksčiau nei

9 pav. Visėtiškių pilkapių situacija ir geležies amžiaus gyvenvietės pėdsakai į P nuo jų (M 1:6000)

10 pav. Bėrzkalniai, pilkapio kapuose rasti puodeliai (pagal Backs 1991, табл. XXII: г, д)

Brūkšniuotosios keramikos kultūros laikotarpiu. Nuo geležies amžiaus sampilų šie pilkapiai skyrėsi tuo, kad juose kapų nerasta arba buvo tik po vieną. Vienas jų (k. I/1) paaiškėjo esąs vėlyvų laikų palaidojimas, k. II/1 buvo suardytas ir tik k. III/1 svarstytinas kaip galimai susijęs su pilkapio su-

pylimo laikotarpiu. Kapas rastas sampilo centre, 1 m gylyje. Įžemyje išryškėjusi kapo duobė buvo orientuota Š–P kryptimi. Palaidojimui priskiriama žalvarinė įvija ir kažkokio geležinio dirbinėlio (smeigtuko?) fragmentas. Dėl kapo chronologijos nuomonės išsiskiria: vieni jį datuoja I tūkst. viduriu (Kazakevičius 2000c, 82), kiti – ankstyvuojų geležies amžiumi (Brazaitis 2000, 111; Simniškytė 2004š). Brūkšniuotosios keramikos kultūros laikotarpiui galima priskirti ir k. XIII/11 aplinkoje rastą sraiginę įviją, galbūt ir žirgo dantis. Analogiškų radinių aptikta tyrinėjant Pakių pilkapius (Bresava 1966, 52), Pajuostyje (Michelbertas 2004b, pav. 98), kur jie taip pat datuojami ikiromėniškuoju periodu, į pilkapius pakliuvę iš ankstesnės gyvenvietės.

Brūkšniuotosios keramikos kultūros palaidojimų aptikta Latvijoje tyrinėjant „Mantos (Turto) kalneliu“ vadinamą Bėrzkalnių pilkapį, esantį 5,5 km iki Lietuvos–Latvijos sienos (ties Lukštais). Tai 20 m skersmens ir 1 m aukščio pilkapis, buvęs užmestas akmenimis, bet akmenų vainikas (kaip ir ankstyvojoje Visėtiškių grupėje) neminimas. Pilkapyje rasti 5 kapai. Mirusieji palaidoti nedeginti, 0,5–0,9 m gylyje, ant pilkapio pagrindo, galvomis į PR, palei šonus ištiestomis rankomis. Dviejų mirusiųjų galvūgalyje rasta po statinaitės formos molinį puodelį netvarkingai brūkšniuotu paviršiumi (10 pav.). Puodeliai buvo 6,3 ir 12 cm aukščio ir 7,3 bei 12,4 cm skersmens, mažesniajame rastas gyvūno formos kaulinis amuletas. Kapai datuoti I tūkst. pr. Kr. 2-ąja puse. Pilkapyje laidota ir vėliau – rastas vaiko kapas su VIGA2 būdingu trikampio formos kabučiu bei žiedeliu, atsitiktinai aptiktas VI a. ietigalis (Šnore 1977).

Panašus puodelis rastas Placeniuose. Radiomo aplinkybės nežinomos, tačiau manoma, kad jis taip pat gali būti kilęs iš vienalaikio suardyto palaidojimo, galbūt pilkapio (Backs 1991, 152, nr. 111), kaip ir maždaug 7 km į Š nuo Lietuvos–Latvijos sienos, netoli Kryganų ežero prie Strėlių, kasant žvyrą 1929 m. rastas palaidojimas su žalva-

riniais šaukšto formos antsmilkiniais įvijine vidurine dalimi (Ciglis 2011, 54).

Padauguvio Sėloje žinoma kiek kitokio pobūdžio laidojimo formų (Граудонис 1967, 63–67; Бакс 1991, рис. 15). Prie Puormalių rastos trys 0,8 m pločio ir 2 m ilgio akmenų konstrukcijos. Jomis apdėtos 1 m gylio duobės, kuriose aptikta žmonių kaulų (Граудонис 1967, 63). Akmenų konstrukcijoje įrengtas kapas rastas tyrinėjant vėlyvesnę Pigėnų (Lejasduopelių) gyvenvietę. Palaikai gulėjo galva į P, aukštieji, be įkapių, netoliese rastas vaiko kaukolės fragmentas. Šalia buvo dar kelios akmenų konstrukcijos, kurios galėjo būti panašių palaidojimų liekanos (Граудонис 1967, 62). I tūkst. pr. Kr. datuojamas kapinynas su degintiniais bei griautiniais kapais Raganukalnyje prie Jekabpilio (Граудонис 1967, 64–67).

II. 3. 1. Laidojimo paminklai kaip žemės ir žmonių kintančių santykių rezultatas

Šie negausūs palaidojimai dažnai vertinami kaip bendro Brūkšniuotosios keramikos kultūros – kultūros be kapų – modelio anomalijos. Mirusiųjų deginimas, laidojimas vandenyje ar medžiuose – jau svarstytos kapų nebuvimo priežastys (Urbanavičius 1994; Brazaitis 2005, 306). Dar sunkiau paaiškinti pavienius jų atvejus. Tiesiogiai ar netiesiogiai jie siejami su kultūrinėmis įtakomis ar gyventojų migracija, tad natūralu, kad tyrinėtojai pirmiausia siekia nustatyti kilmę, kultūrinę ir chronologinę priklausomybę remdamiesi formaliais požymiais. Rečiau svarstomos galimos jų atsiradimo priežastys, kokioms socialinėms reikmėms jie skirti ir ką jie reiškė praeities bendruomenėms.

Segmentinėse visuomenėse grupių narystė ir jų pasiskirstymas teritorijoje yra išreiškiami ritualais, kurie dažniausiai atliekami specifinėje vietoje. Vienas tokių yra laidojimo ritualas, kuris yra svarbi forma socialinėms taisyklėms nustatyti ir identitetui išreikšti. Jis užtikrina socialinės ir ideologinės reprodukcijos apytaką – normų ir tradicijų perdavimą grupės nariams bei ateities

kartoms. Todėl į laidojimo paminklus žvelgiama ne tik kaip į mirusiųjų mauzoliejus, bet ir kaip į objektus, žyminčius teritoriją, nuosavybę, esančius keliaujančiųjų orientyrais. Dar 1864 m. Fustel de Coulanges teigė, kad privati nuosavybė buvusi civilizacijos esmė, tad romėnai ir graikai savo teises į žemę patvirtindavo garbindami protėvius ir statydami monumentalius laidojimo paminklus – tombus šalia namų (Morris 1991, 156). S. Müller (1904, pgl. Johansen ir kt. 2004, 38) manymu, laidojimo paminklai žymi senovės kelius, komunikacijos tinklus. Lietuvoje panašias mintis dar XIX a. viduryje išsakė Eustachijus ir Konstantinas Tiškevičiai, suskirstę pilkapius į kelias grupes: mirusiųjų kapavietės, labai senų laikų mauzoliejai, atmintinų įvykių ar vietų žymenys, pilkapiai kelrodžiai (Tyszkiewicz 1842, 4; 1850, 55–57; 1868), kitaip tariant, jau XIX a. atkreiptas dėmesys į formaliąją laidojimo paminklų funkciją: jie gali daryti įtaką gyviesiems, reguliuoti jų santykius ir todėl turi būti matomi (Fleming 1973).

Naujosios archeologijos mokyklos įtakoje paplito funkcinis požiūris į laidojimo paminklus. Tai etnografinių visuomenių tyrimais paremta Arthur Saxe (1970) „8-oji hipotezė“, ekologinis modelis, pagal kurį laidojimo paminklai vertinami kaip efektyvi priemonė iškilusioms ekonominėms-ekologinėms problemoms spręsti, esą kritinėmis sąlygomis tapdavo aktualu pabrėžti ryšį su gyvybiškai svarbiais, bet ribotais ištekliais ir įrodyti bendruomenės paveldėjimo teises į juos, pabrėžiant ryšį tarp gyvųjų ir protėvių. To buvo siekiama mirusiųjų laidojant atskirose tam skirtose viešose, matomose vietose.

Toks teritorinis elgesys turi analogų su gyvūnų teritoriškumu, kuriuo reguliuojamas populiacijos dydis. Teritoriškumas yra susijęs su grupės bendrumo pojūčiu, identitetu, pripažįstamomis ribomis ir pasireiškia kaip atitinkamo elgesio forma siekiant įtvirtinti, išlaikyti, apibrėžti tam tikrą erdvę. Teritorijos kontrolė ir gynyba yra pagrindiniai teritoriškumo bruožai, kuriems įgyvendinti pasitelkiamos nustatytos taisyklės, natūra-

lios ribos, sienos, taip pat simbolika (Chapman 1995; Brink 1997; Earle 2000; Zedeño 2008). Pvz., C. Renfrew (1976) teritorinis modelis, megalitų atsiradimą aiškinantis kaip teritorijos žymenį – simbolinę priemonę išaugusios populiacijos ir trinties dėl išteklių sąlygomis, tapo iki tol dominavusios migracinės megalitų plitimo teorijos alternatyva. A. Saxe ir C. Renfrew mintys buvo plėtojamos toliau, analizuojant ryšį tarp pragyvenimo strategijos, socialinių grupių, architektūros ir protėvių kulto (Chapman 1981; Goldstein 1981; Madsen 1982; Charles, Buikstra 1983). Paaikškėjo, kad ekologiniai ir ekonominiai veiksniai ne visada paaikškina laidojimo paminklų paplitimą, todėl pastaruoju metu skatinama įdėmiau ir diferencijuotai pažvelgti į ryšį tarp laidojimo paminklų ir teritorijos bei atkreipti dėmesį į socialinius, simbolinius bei ideologinius teritoriškumo motyvus (pvz., Morris 1991; Chapman 1995; Goldstein 1995; Fabech, Ringtved 1999; Semple 1998; Earle 2000; Bettina 2002; Blake 2002; Mantha 2009).

Ankstyvojo geležies amžiaus laidojimo Sėloje paminklų sąrašas trumpas, todėl sunku pasakyti, ar jie buvo pasitelkti kaip priemonės bendruomenių konkurencijos problemoms spręsti. Turimi duomenys rodo, kad ekonominių motyvų skatinama teritorinė plėtra vyko šiek tiek vėliau, maždaug nuo II a. (žr. III sk.). Vis dėlto pilkapių atsiradimas ankstyvajame geležies amžiuje ar net anksčiau skatina apsvarstyti galimybę, kad agrarinės veiklos intensyvėjimas, individualaus ūkio ir žemės nuosavybės ištakos siekia senesnius laikus. Reikia nepamiršti paleobotaninių tyrimų rezultatų, užfiksavusių ūkinės raidos kulminaciją gerokai prieš masinę romėniškojo laikotarpio laidojimo paminklų plėtrą. Be to, ankstyvojo geležies amžiaus laidojimo paminklai lokalizuojami vietovėse, kurios buvo tankiai gyvenamos ir anksčiau (pvz., Jaros, Saukos apyežeriai). Laikotarpį nuo 1000 m. pr. Kr. iki 200 m. po Kr. Danijos periodizacijos sistemoje netgi siūlyta įvardyti žemdirbių epocha, kai miškingų plotų mažėjo, vyko atviro kraštovaizdžio plėtra, agrarinėms reikmėms buvo

intensyviau naudojama žemė, pradedama reguliariai tręšti laukus. Tai atskirų ūkio vienetų susiformavimo ir jų teritorijų demarkavimo laikotarpis (Randsborg 1990, 190). Tyrinėjant Šiaurės ir Vakarų Estijos priešistorinių laukų sistemas prieita prie išvados, kad jau vėlyvajame bronzos amžiuje visuomenė buvo gana stratifikuota, o pagrindinis jos socialinis vienetas buvo šeima su jos kultivuojamais žemės plotais (Lang 1994, 218; 1996, 500). Manoma, kad individuali teisė į naudojimąsi žeme buvo žinoma nuo pat žemdirbystės pradžios, bet kol pastaroji sudarė tik nedidelį procentą visos ūkio sistemos, žemės nuosavybės teisės nebuvo akcentuojamos (Lang 1996, 626).

II. 4. BRŪKŠNIUOTOSIOS KERAMIKOS KULTŪROS IŠNYKIMAS SĖLOS REGIONE

Brūkšniuotosios keramikos kultūros išnykimas anksčiau buvo vertinamas kaip ilgalaikis procesas, kurio metu nyko brūkšniuotosios keramikos gamybos tradicijos, atsirado ir kurį laiką koegzistavo grublėtoji. Pastarųjų metų geležies amžiaus keramikos tyrinėjimai leidžia teigti, kad skirtingų stilių keramika keitėsi gana sparčiai. Tai galėjo trukti vieną dvi kartas, ir kompleksai su skirtingų stilių keramika rodo ne tam tikrą pereinamąją fazę, bet ilgesnį tos vietos apgyvenimą (Vengalis 2009š, 78–85). Rytų Lietuvoje šis pasikeitimo procesas datuojamas II a. pabaiga – III a. pradžia.

Pokyčiai tuo metu fiksuojami ir Sėloje, bet visam kraštui jų apibendrinti negalima. Pietryčių Latvijoje anksčiau gyvavusio Rytų Latvijos Dauguvos varianto su būdinga S ir I formų brūkšniuotąja keramika arealas I tūkst. pradžioje skaidomas į kelis Brūkšniuotosios keramikos kultūros variantus, patyrusius skirtingą kultūrų kaitą. Anksčiau Rytų Latvijos Dauguvos srities bruožų (centrinės Latvijos grupės Dauguvos varianto vardu) išliko tik Padauguvyje iki Aiviekstės upės ir jos baseine bei vakarinėje Aukšžemėje, t.y. Sėlių

kalvyne (Баскс 1991, рис. 18:4). Toliau į pietus ji tęsėsi Rokiškio, Kupiškio, Biržų rajonuose, kur I tūkst. pradžios sluoksniuose aptinkama gana nemažai keramikos lygiu paviršiumi, o nuo I tūkst. pr. Kr. pabaigos plitusi briaunotoji brūkšniuotoji keramika sudarė tik nedidelį procentą (Grigalavičienė 1986a, 80, 86; 1986b, 124). Nuo II/III a. čia atsiranda pilkapiai su akmenų vainikais, kurių plitimas vienaip ar kitaip buvo susijęs su piliakalnių apleidimu, tačiau jų tarpusavio santykis kol kas nėra aiškus (t.p. žr. sk. III. 2. 1). Rytinė Sėlos dalis Latvijoje patenka į Pietryčių Latvijos variantą Alūkstos aukštumose ir toliau į R (Баскс 1991, 103–106, рис. 18:4), kuris nusitęsia ir į Lietuvos pusę, Aukštaičių aukštumas. Jam būdinga vėlyvų briauninių formų brūkšniuotoji keramika, pilkapių kultūros pėdsakų čia nedaug, tarp jų nėra ankstyvųjų. Šioje Sėlos dalyje Brūkšniuotosios keramikos kultūra datuojama iki IV–V a. (Баскс 1991, 83).

Sunku pasakyti, kiek šie chronologiniai regionų skirtumai atspindi praeities realijas ir kiek juos galėjo paveikti kiti dalykai, pvz., laidojimo paminklų buvimas viename jų bei galimybė tiksliau datuoti. Nestratifikuoto, permaišyto kultūrinio sluoksnio fiksavimo ir datavimo problemos kartais gali likti nepastebimos ir tapti didelių paklaidų priežastimi. Iškalbingas pavyzdys galėtų būti Stupelių piliakalnio ir Kryganų ežero salos gyvenvietės, atstumas tarp kurių – 3,6 km. Pirma jame brūkšniuotosios keramikos nerasta jau m.e. pradžioje, antrajame pasitaiko ir I tūkst. 2-osios pusės horizonte. Tokie ir panašūs atvejai didele dalimi lėmė ligi šiol nesibaigiančias diskusijas, kada išnyko Brūkšniuotosios keramikos kultūra, todėl turimų duomenų fone nėra galimybių efektyviai ieškoti bendrakultūrinio kultūros išnykimo chronologinio vardiklio Sėloje. Galima tik svars-

tyti bendrą proceso rezultatą – daugelio bendruomenių išsikėlimą iš piliakalnių. Šis procesas yra universalus visos Lietuvos mastu. Rytų Lietuvoje grublėtoji keramika brūkšniuotąją pakeitė gyventojams jau išsikėlus iš piliakalnių (Vengalis 2009š, 80, 166). Panašūs procesai vyko ir Sėloje, tik čia pagrindiniu keramikos tipu tapo indai lygiu paviršiumi. Naujojo tipo keramikos kilmė neretai siejama su išorės įtakomis. Manoma, kad Rytų Lietuvoje grublėtoji keramika paplito veikiant vietinės brūkšniuotosios ir iš pietvakariųjų kaimynų teritorijų atkeliavusioms keramikos gamybos tradicijoms, kurias lydėjo ir laidojimo paminklų – pilkapių atsiradimas (Лухтанас 2001; Vengalis 2009š, 82–83). Analogišką schemą galima būtų pritaikyti ir Sėlai, kur apleidžiant piliakalnius kraštovaizdyje plito pilkapiai su akmenų vainikais, siejami su apgyvenimo bangomis, sklidusiomis iš Vakarų (Michelbertas 1986). Vis dėlto Vakarų Lietuvoje tuo metu vyravusios grublėtosios keramikos tradicijos jos su savimi neatsinešė – Sėloje visu romėniškuoju laikotarpiu buvo naudojami indai lygiu paviršiumi.

Sunku pasakyti, kokią įtaką kultūros formų kaitai darė išorės veiksniai, o kiek lėmė vidinis procesas, ruošęs dirvą visuomenės ir jos kultūros pokyčiams. Pagal paleobotaninius duomenis, Brūkšniuotosios keramikos kultūros ūkinė raida labiausiai progresavo erų sandūroje. Ligi tol susiformavęs ūkio pagrindas, ankstesnės agrarinės technologijos galėjo nebeatitikti augančios populiacijos poreikių, lemti žemesnį pragyvenimo lygį, nepriteklus, skatinti ieškoti išeičių ir galop lemti ekonominį pagyvėjimą, galbūt ir socialinės sanklodos restruktūrizavimą. Piliakalnių, jų įtvirtinimų pertvarkymai, atvirųjų gyvenviečių atsiradimas, laidojimo paminklai gali būti vertinami kaip kultūrinės sistemos transformacijų požymiai.

III. KULTŪRINIS KRAŠTOVAIZDIS IR VISUOMENĖ

II–V A. VIDURYJE

III. 1. PILKAPIŲ SU AKMENŲ VAINIKAIS KULTŪRA IR JOS PAPLITIMAS SĖLOJE

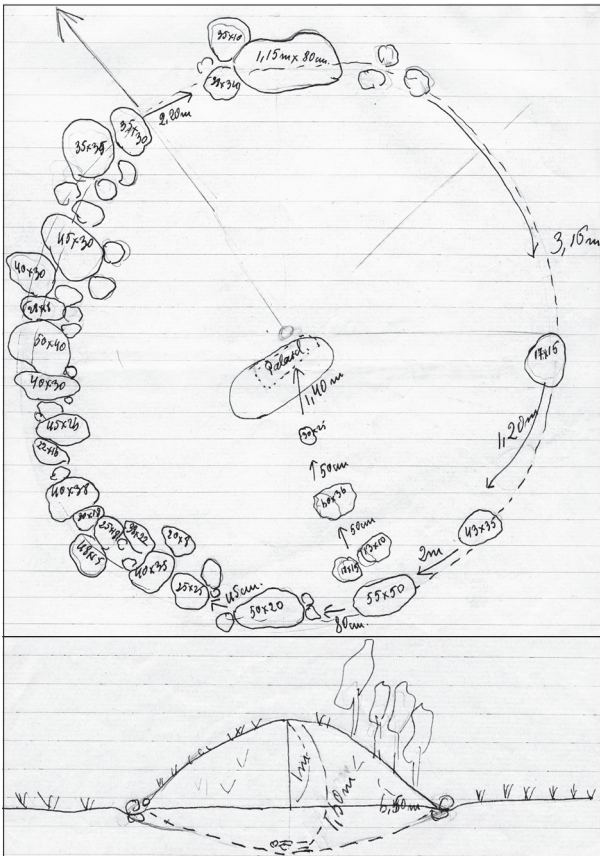
Vienas ryškiausių pokyčių romėniškojo periodo Lietuvos kraštovaizdyje – laidojimo paminklų paplitimas. Tai, kas nuo mezolito laikų buvo sutinkama sporadiškai, pirmaisiais m.e. amžiais įgavo visuotinį pobūdį. Romėniškųjų įtakų laikotarpiu tyrinėtojai skiria 6 kultūrinės sritis. Plačiausiai buvo paplitusi Pilkapių su akmenų vainikais kultūra (Banytė-Rowell 2007, 44, pav. 9). Jos arealas Lietuvoje apėmė Žemaitiją, Žiemgalos lygumą, Nevėžio ir Šventosios aukštupius – čia suskaičiuojama apie 140 pilkapynų (Michelbertas 1986, 54). Maždaug tiek pat (Vaskas 2000, 45; 2001, 41; 2009, 90) randama ir Latvijoje, kairiajame Dauguvos krante – Žiemgaloje ir Aukšžemėje, bei dešiniajame Dauguvos krante Pietvakarių Vidžemėje ir Aiviekstės baseine.

Remiantis paminklų konstrukcijų panašumais ir giminingomis radinių formomis Pilkapių kultūros šaknų ieškoma Vakarų Lietuvos laidojimo tradicijose. Bronzos amžiuje čia žinomi pilkapiai su koncentriniais akmenų vainikais priskiriami vadinamajai Vakarų baltų (Sembos) pilkapių kultūrai. I a. pilkapių pylimo tradicijos Vakarų Lietuvoje atsisakyta – pereita prie mirusiųjų laidojimo plokštiniuose kapinynuose. Senoji akmenų ratų tradicija išliko, tik dabar jie juosė nebe pilkapių

sampilus, bet individualius kapus. Ilgainiui kapinynei plečiantis besijungiančių akmenų vainikai suformuodavo ištisą tinklą. Tokių akmenų konstrukcijų – prie apskritų vainikų prijungtų priestatų – žinoma ir romėniškojo periodo Pilkapių kultūroje Žemaitijoje bei Šiaurės vidurio Lietuvoje, todėl abi kultūros yra laikomos giminingos. Manoma, kad slinkdama rytų kryptimi laidojimo pilkapiuose idėja Sėlą pasiekė maždaug I a. pabaigoje – II a. (Michelbertas 1989; Михельбертас 2004).

Nevienalytėje gamtinėje aplinkoje paplitusiai Pilkapių su akmenų vainikais kultūrai buvo lemta vystytis skirtingai: Žemaičių aukštumoje išsikristalizavo žemaičių etnokultūrinė sritis, Žiemgalos lygumoje – žiemgalių, o Baltijos aukštumų vakariniai rajonai atiteko sėliams¹². Miškingoji Taurkalnės sritis Latvijoje skiria romėniškojo periodo prosėlišką sritį nuo prožiemgališkosios, Lietuvos teritorijoje vakariniu pakraščiu šioje knygoje laikomas Vidurio Lietuvos (arba Žiemgalos) lygumos ir Vakarų aukštaičių plynaukštės ties Mūšos dešiniųjų intakų aukštupiais tarpribis. Čia pilkapių tinklas buvęs tankesnis, todėl sričių skirtumas bandoma išvelgti laidosenoje bei materialinėje kultūroje (pilkapio įrengimo, kapų skaičiaus sampile, tam tikrų įkapių rūšių – segių ir smeigtukų, įmovinių ir pentinių kirvių – buvimo/nebuvimo prasme) (Moora 1952, 76; Michelbertas 1986, 54–68; Jovaiša 1997a, 55; Vaskas 1997, 53, ill. 10).

¹² Rytinei grupei neretai priskiriama ir pilkapių sritis dešiniajame Dauguvos krante, Aiviekstės baseine, t.y. kylančios sėliškosios intonacijos areale. Kultūriniu požiūriu neabejotinai giminingos romėniškojo periodo bendruomenės vėliau vis dėlto liko už istorinės Sėlos teritorijos ribų ir knygoje detalios neaptariamos.

11 pav. Skineikiai, 1938 m. tyrinėtas pilkapis (viršuje) ir jo pjūvis (apačioje) (pagal: Kulikauskas 1938š, VDKM)

Pietrytinės ir rytinės pilkapių kultūros ribos vedamos Dvietės aukštumi ir Eglainės upe (Latvijas 2001, 157., 158. att.). Pavienių laikotarpiui ir kultūrai būdingų radinių aptikta ir už šių ribų, pvz., Medumo apylinkėse prie Laukeso ežero. Lietuvos teritorijoje kultūros ribos brėžiamos Šventosios upe (Michelbertas 1986, 54; Jovaiša 1997a, 55). Pilkapių palei Šventosios upę buvę ne taip mažai ir dalis išliko, bet jie arba netyrinėti, arba tyrinėti neprofesionaliai, ir šios informacijos nepakanka tiksliau datuoti ar suprasti laidoseną (Butėnai, Daugilis, Drageliškės, Grikiapeliai, Kaniūkai–Lūžos, Kloviškiai, Radeikiai, Šaltiniai, Šeimyniškiei, Šventupys, Varkujai). Čia minimi nedideli pilkapynai iš kelių sampilų su akmenų vainikais ir žmonių griaučiai su įkapėmis. Taip

charakterizuojami pilkapiai gali priklausyti tiek Pilkapių su akmenų vainikais kultūriniam arealui, tiek ir ankstyvajai Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai (Simniškytė 1999; spaudoje). Vienintelis sąlyginis orientyras – minimų radinių pobūdis; pastebėta, kad geležiniai kirviai, ietigaliai ar skydo umbai dažniausiai apibūdina I tūkst. vidurio Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai būdingus sampilus, o minimi papuošalai iš žalvario – romėniškojo periodo kultūrą. Todėl greičiausiai tai jau Rytų Lietuvos bendruomenių pilkapiai, kurios I tūkst. viduryje pasiekė Šventąją ir priverstė atsitraukti mažas anksčiau čia išikūrusias pilkapių su akmenų vainikais bendruomenes (pvz., Kaniukuose) (t.p. žr. V.6.1 sk.). Vienas tokių – 1938 m. P. Kulikausko tyrinėtas Skineikiuose, kur rastas ankstyvajai Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai būdingas V a. kapas (Kulikauskas 1938š) (11 pav.). V–VI a. kapų ir radinių aptikta tyrinėjant Galinių pilkapyną, geriau žinomą Užpalių vardu (Simniškytė, spaudoje).

III. 2. PILIAKALNIAI IR GYVENVIETĖS

III. 2. 1. Piliakalniai ir jų funkcijos romėniškojo periodo kultūriniame kraštovaizdyje

Pagal apibendrintą Lietuvos piliakalnių raidos modelį I tūkst. 2-ajame ketvirtyje dauguma jų nebuvo gyvenami (Vengalis 2009š, 154–155). Ne išimtis ir Sėlos regionas. Vis dėlto pavienių II/III–IV a. radinių pasitaiko ne viename piliakalnyje: geležinių peilių-pjautuvėlių – Juodonyse, Kereliuose, Petrešiūnuose, Velikuškėse, Dignajoje; II a. po Kr. 2-osios pusės šarnyrinė segė trikampėje kojele, III a. 2-osios grupės ratelinis smeigtukas ir 2-osios grupės statinėlinis smeigtukas, įmominis kirvis – Moškėnų piliakalnyje, III a. pasaginė emaliuota segė su ataugėlėmis – Velikuškėse, III a. pūsmėnūlio formos kabutis – Dignajoje ir pan. Kaip interpretuoti šiuos radinius piliakalniuose ir kokį vaidmenį piliakalniai atliko to meto kraštovaizdyje?

Literatūroje neretai teigiama, kad romėniškojo periodo 2-ojoje pusėje piliakalnių įtvirtinimai pradėjo sparčiau vystytis jų stiprinimo kryptimi: aukštinti pylimai, statinti šlaitai (Graudonis 1978; Michelbertas 1986, 22, 234; Zabiela 1995, 45; 2005, 16), todėl dažniausiai kalbama apie karinę, gynybinę piliakalnio paskirtį. Patobulinimų pėdsakų pastebima ir Sėlos piliakalniuose, tačiau tiksliai juos datuoti – sudėtinga. Pavyzdžiui, Juodonių piliakalnio aikštelės pertvarkymai, anksčiau datuoti III–IV a. (Grigalavičienė 1992a), greičiausiai buvo atlikti VI/VII a. (Simniškytė 2002a). Erų sandūroje Stupelių piliakalnio aikštelės pakraščiuose ir iš dalies ant šlaito suręsta akmenimis sutvirtinta medinė užtvara jai sudegus nebuvo rekonstruota, o pats piliakalnis apleistas. Bendruomenės saugumu rūpinosi tol, kol gyveno piliakalnių aikštelėse, II/III a. iš jų išsikelus apleista ir įtvirtinimų priežiūra. Piliakalnių tuštėjimas buvo bendras *Pax Romana* (Romėnų taika, 27 m. pr. Kr. – 180 m. po Kr.) laikotarpio požymis (Marquardt, Crumley 1987, 8). Piliakalniuose likusios bendruomenės taip pat nesėmė ypatingų saugumo priemonių. Kerelių piliakalnio aikštelės pakraštyje anksčiau iškastas gynybinis griovys m.e. pradžioje buvo užpiltas, taip praplėtus gyvenamąją erdvę (Grigalavičienė 1992b, 92–93). Jokių didelių įtvirtinimų pėdsakų (griovių ar pylimų) nepastebėta, išskyrus vietomis užfiksuotų spėjamos medinės užtvartos stulpaviečių eiles. Tiesa, papildomos gynybinės konstrukcijos galėjo būti įrengtos netyrinėtoje piliakalnio papėdėje, kaip tai buvo padaryta II/III a. Petrešiūnuose (žr. sk. II.1.2).

Piliakalniams ištuštėjus kraštovaizdyje pasklidusių bendruomenių sodybos gerokai nuo jų nutolo. Atstumas tarp piliakalnių ir pilkapių kelia įvairių minčių dėl tuometinio piliakalnių vaidmens kraštovaizdyje¹³. Iš 115 regiono pilkapių ir juos žyminčių radimviečių 43 atvejais atstumas iki artimiausio piliakalnio viršijo 5000 m spindu-

lio zoną. Tarp likusiųjų atstumas pasiskirstė taip: 12 – 4001–5000 m, 12 – 3001–4000 m, 21 – 2001–3000 m, 19 – 1001–2000 m, 12 – ≤1000 m. Apskaičiavus atstumą nuo piliakalnio iš 60 piliakalnių tik pusė pateko į 5 km spindulio iki pilkapyne zoną, kiti buvo nutolę labiau.

Vienam piliakalniui teko keletas pilkapių. Sėlių kalvyno dalį tarp Viesytės ir Saukos ežero galima pavadinti romėniškojo periodo kraštovaizdžio idealia teritorija. Šios geomorfinės maždaug 100 km² zonos centre stūkso Kūlinių piliakalnis, kurį 3–5 km atstumu supo teritorijos pakraščiuose išsidėstę pilkapių ir pavieniai sampilai: Stuo-cenieikai, Kalnadegliai, Zylytės, Diemantai, Bidlos/Vecpetriai, Lejasmucenieikai, Galvanai (pastarasis buvęs arčiausiai piliakalnio, už 900 m).

Piksterės (Zilaiskalnio) piliakalnio aplinkoje 1,5–4,2 km nutolę 5 pilkapių ir pavieniai sampilai: Ylenanai, Aizpuoranai/Strubenčiai, Arbidanai, Zakėnai, Rukiai. Sudrabkalnio (Puormalių) piliakalnį Sėlpilio aukštumoje 2,2–4,2 km atstumas taip pat skyrė nuo kelių pilkapių. Tai Čakstėnai, Jėrcėnai, Priekšanai (Gryvnieikai), Alinanai/Altbergiai (Juozupiai), Gretės, Pakiai (pastarasis priklauso jau kitai geomorfologinei sričiai).

Pietinėje Sėlių kalvyno dalyje 2–2,3 km atstumu nuo Bryzgių piliakalnio buvo išsidėstę Didso-dės ir Naujasodės pilkapių. Tik 0,3 km nuo piliakalnio buvo (kiek vėlyvesnių laikų?) Jutkių (Zamostės) pilkapių grupė. Jūžintų aukštumoje arčiausiai Nečiūnų pilkapyne, Skeirių pilkapių buvęs Dauliūnų piliakalnis. Paminėtinos ir kitos pagal atstumą išskirtos grupės: Babranų piliakalnis: Avenų, Platerių ir Spietinių pilkapių; Baušiškių piliakalnis: Baušiškiai I ir II, Kubiliškis, Kuokšiai; Kupiščio (Aukštupėnų) piliakalnis: Drulėnai, Didžiagrašiai; Maizyčių piliakalnis: Ciršiai/Staltanai, Slykšanai; Maniuliškių piliakalnis: Joniškis, Lygalaukiai, Maniuliškės; Margaskalnio piliakalnis:

¹³ Skaičiuojant atstumą 5 km spindulys pasirinktas kaip sutartinė ir didžiausia sėlos ekonomikos bendruomenės veiklos teritorijos riba (Bintliff 1999). Šiame etape į piliakalnių ir pilkapių chronologiją ir jų tikslų vienalaikiškumą nebuvo kreipta dėmesio (jį bandyta įvertinti vėliau), išskyrus akivaizdžiai vėlyvų pilkapių atvejus.

Kebėnai, Melderiškiai, Stūreliai (Uogos); Mielėnų piliakalnis: Degučiai, Mielėnai; Petrešiūnų piliakalnis: Mičiūnai, Norkūnai; Saukos piliakalnis: Brūveriai, Terbitanai; Stirniškio piliakalnis: Skverbai, Bajoriškiai; Žiobų piliakalnis: Kupriai, Miegonys, Žadeikiai.

Tarp piliakalnių ir pilkapynų vyravo didesnis nei 2 km atstumas. Tokių buvo perpus daugiau – 56 (≥ 2000 m), plg. 23 (≤ 2000 m). Prisiminus, kad didesnės nei 5 km distancijos atvejai iš viso nebuvo įtraukti į analizę, didelio atstumo atvejų skaičius dar labiau išauga. Vos dešimtadalis (12) pilkapynų buvo nutolę iki 1 km ir tik šeši jų buvo arti piliakalnių (≤ 500 m). Arčiausiai vienas kito buvo Baušiškių piliakalnis ir dvi Baušiškių pilkapių grupės (100–200 m). Vos už kelių šimtų metrų nuo Stirniškio piliakalnio buvęs Skverbų pilkapynas, 200 m skyrė Grūbelių piliakalnį ir Lejaskiuzėnų pilkapyną, 500 m – Vizbulių (Sėlpilio) pilkapyną ir Sėlpilio piliakalnį. Dar keliais atvejais tarp pilkapyno ir piliakalnio užfiksuotas 800–1000 m atstumas (Kūlinių piliakalnis: Galvanai; Saukos piliakalnis: Brūveriai; Bryzgių piliakalnis: Kiemiškiai; Mielėnų piliakalnis: Mielėnai; Grūbelių piliakalnis: Bebrai; Bakšėnų piliakalnis: Nodiejiškiai).

Nedidelis atstumas tarp minėtų porų perša teorinę funkcinių ryšių galimybę. Šiuo atveju aktualus tampa ir jų vienalaikiškumo klausimas, deja, duomenų datavimui – pernelyg mažai. Dažniausiai tai pavienės šukelės – brūkšniuotosios (Grūbelių ir Saukos piliakalniai) ir (arba tik) grublėtosios keramikos (Baušiškiai, Stirniškis). Net ir šiek tiek tyrinėtų objektų (Bryzgių, Maniuliškių ir Kūlinių) atveju rezultatų nepakanka atsakyti į rūpimus vienalaikiškumo ir galimų tarpusavio ryšių klausimus. Įdomu pastebėti, kad piliakalniai, kuriuose iš tiesų rasta analogiškų dirbinių su randamais pilkapių kapuose, buvę gana atokiai nuo artimiausių pilkapynų, pvz., Moškėnų piliakalnį ir Turdvario spėjamus pilkapius skyrė 3 km, o Juodonių, Dignajos, Velikuškių ar Kerelių piliakalnių aplinkoje pilkapių 5 km spinduliu iš viso nežinoma.

Erdvinio objektų paplitimo analizės pagalba nu-

statyta, kad atstumas tarp piliakalnių ir pilkapynų buvo gana nemažas, o to paties piliakalnio aplinkoje būta kelių pilkapynų. Tiek atstumo dėmuo, tiek ir pačių piliakalnių papėdžių tyrimai patvirtina teiginį, kad romėniškuoju laikotarpiu dauguma piliakalnių iš tiesų buvo apleisti, o bendruomenės kūrėsi ne šalia, bet atokiau nuo jų. Vyraujant didesniam nei 2 km atstumui piliakalniai kasdien nebuvo pasiekiami, bet juos pasiekti galėjo ne vieno pilkapyno bendruomenės. Tai galėtų būti užuomina apie jų vaidmenį romėniškojo periodo kraštovaizdyje. Nesant tiesioginių duomenų apie jų saugumą (įtvirtinimus), kol kas nėra pagrindo kalbėti apie piliakalnių teikiamo prieglobsčio pavojaus metu efektyvumą. Beje, dispersiškas apgyvenimo tinklas ir didesnių įtvirtintų centrų nebuvimas laikomi taikių santykių tarp bendruomenių požymiu (Earle 1991, 77). Piliakalniai galėjo būti nuolatinių žmonių susirinkimų, bendruomenės reikalų, ginčų sprendimo vietos (Tautavičius 1996, 15; Kurila, Vaitkevičius 2011, 121–124). Apleisti piliakalniai tokiomis susibūrimo vietomis pasirenkami neatsitiktinai. Jų ryšiai su apylinkių gyventojais buvo palaikomi tradicijų, vietos reikšmės ir kolektyvinės atminties dėka (Hill 1995, 53; Brink 2001, 4–5, 12; Magnusson Staaf 2003). Vėlyvesnių laikų gegužinės, Joninių, Sekminių šventės – tokių tradicijų atgarsiai.

Tiesiogiai su agrarine žmonių veikla susiję darbo įrankiai (pvz., peiliai-pjautuvėliai) radimvietės kontekstui suteikia kasdieniškumo atspalvį, bet jų dažnai randama ir to meto kapuose, kur jų kaip įkapių reikšmė yra simbolinė. Santykiai tarp kraštovaizdyje pasklidusių žemdirbių bendruomenių galėjo būti pagrįsti ekonomine kooperacija, tarpusavio pagalba, kartu atliekant tam tikrus darbus (šienaujant, ganant, valant miškus) (Fleming 1985, 132; Hill 1995, 54). Bendrumo, integracijos veiksmas galėjo būti simboliškai kartojamas ir apeigų metu piliakalniuose, į kuriuos vyкта išėiginiais rūbais, su atitinkamais atributais (ginklais ar žemdirbystės įrankiais), simbolizuojančiais vieną ar kitą veiklą arba žmogaus statusą; su panašiu kostiumu galėjo būti ir laidojama. Galbūt būtent tokių apeigų metu pamesti, o gal

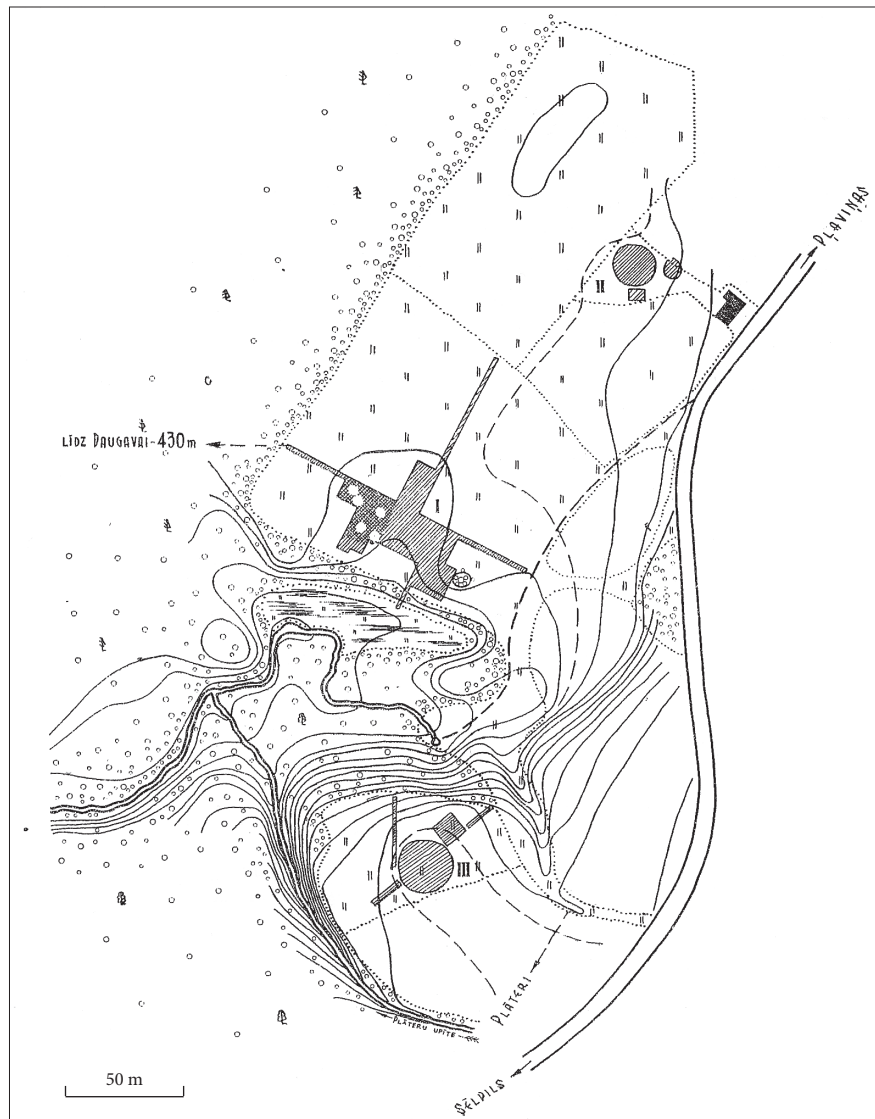
paaukoti daiktai kartu per-
teikia apleistų, bet lankomų
piliakalnių kaip socialinio
susitelkimo vietų vaidmenį
romėniškojo periodo Sėlos
kraštovaizdyje.

III. 2. 2. Gyvenvietės

Apleisti piliakalniai, dar
negyvenamos jų papėdės,
dešimtys ir net šimtai kraš-
tovaizdyje matomų pilkapių
sudaro išpūdį, kad romėniš-
kasis periodas – neįtvirtintų
gyvenviečių klestėjimo me-
tas. Deja, kol kas jų paieškos
Sėloje nebuvo itin sėkmin-
gos, žinomos vos kelios to
paties laikotarpio, kaip pilka-
pynai, gyvenvietės.

Disbalansas tarp gyven-
viečių ir laidojimo paminklų
dažnai siejamas su mobilios
gyvensenos specifika (Hvass
1988; Parker-Pearson 1984,
72; Kuna 1991, 337–339;
Fokkens 1996, 201–204;
Brück 1999, 52–53; Hame-
row 2002, 104–106; Jankuhn
2004, 72). Nuolat keičiant
gyvenamąją vietą nesusifor-

muodavo intensyvus ir drauge lengviau pastebi-
mas kultūrinis sluoksnis. Bendruomenių judėji-
mą galėjo sąlygoti specifinė ūkio forma, resursų
išieškojimas, sanitarija ar ideologiniai veiksniai.
To meto pastatai trumpalaikiai – 10–40 metų¹⁴.
Jiems nykstant sodyba gali būti kuriama naujoje
vietoje arba rekonstruojama senoje, tačiau sanita-
rijos sumetimais paprastai vengta atstatyti tiksliai

12 pav. Spietiniai–Plateriai, pilkapių ir gyvenvietės tyrinėjimai: I – Spietinių gyvenvietė; II – Spietinių pilkapiai; III – Platerių gyvenvietė ir pilkapis (pagal: Daiga 1964, 2.att.)

toje pačioje vietoje. Ilgainiui pastatų vieta kito,
kartu keitėsi visa gyvenamoji-ūkinė zona.

Gyvenvietės „judėjimo“ epizodą iliustruoja
Spietinių ir Platerių gyvenvietės prie Dauguvos.
Maždaug 300 m atstumu čia aptikti keli pilkapy-
nai ir kelios gyvenvietės (12 pav.). Ankstyvoji Pla-
terių gyvenvietė buvo įsikūrusi ant kalvelės, kuri
ilgainiui tapo per ankšta gyventi. Jos vietoje III a.

¹⁴ Eksperimentinės archeologijos ir dendrochronologiniais šlapynių gyvenviečių tyrimais vidutinė priešistorinio pastato gyvavimo trukmė buvusi 25 metai (Fokkens 1996, 212).

supiltas pilkapis, o pati bendruomenė įsikūrė už 100 m į Š, žemesnėje, erdvioje, nuo vėjų apsaugotoje Dauguvos terasoje. Taip atsirado Spietinių gyvenvietė, kurioje aptiktas 0,2–0,6 m storio vienintelis kultūrinis sluoksnis, dolomitinio pagrindo įdubose siekęs 1,1–1,8 m. Pastatų kontūrų, jų matmenų nustatyti nepavyko, su jais siejama intensyvaus kultūrinio sluoksnio juosta Š–P kryptimi, bylojanti apie iš gulsčių rąstų suręstų pastatų eilę su antžeminiais ar kiek įgilintais akmeniniais židininiais. Gyvenvietės PV pakraštyje, atokiau nuo gyvenamosios, maždaug 400 m² plote aptikta su geležies gavyba susijusios veiklos zona. Gyvenvietėje aptikta 513 radinių¹⁵. Ketvirtadalį jų sudarė trinamieji akmenys. Tarp geležinių radinių daugiausia aptikta derliaus nuėmimo, pašaro ruošimo įrankių, nemažai peilių, taip pat ylių ir adatų – siuvimo įrankių, kurie galėjo būti naudojami ir metalurgijoje (Daiga 1964), ir vos keli verpstukai. Surinkti 13 429 keramikos fragmentai, tarp kurių vyravo šukės lygiu ir gludintu paviršiumi – 96,4%, brūkšniuotoji keramika sudarė 2,5%, grublėtoji – 0,7%, tekstilinė – 0,3%, gnaibytu paviršiumi – 0,1% (Backs 1991, 161). Rasta ir papuošalų, paminėtina laiptelinė segė, lazdeliniai smeigtukai didele galvute, statinėliniai smeigtukai, emalio karoliai, pagal kuriuos šis gyvenvietės etapas datuotas II/III–V a.

Kultūrinis sluoksnis buvo pasklidęs 2 ha plote, rasti 63 židiniai. Darant prielaidą, kad netyrinėtoje gyvenvietės dalyje galėjo būti dar tiek pat, ir tai, jog joje gyventa maždaug 400 metų, per kuriuos pasikeitė 16 generacijų, bei tai, kad vienai šeimai galima priskirti 2–3 viena laikius židinius, peršasi išvada, jog vienu metu gyvenvietėje buvo 2–4 sodybos. Įdomu pastebėti, kad po 1500 metų bendruomenės struktūra buvo mažai pasikeitusi, – Spietinių kaimą sudarė 3 ar 4 ūkiai (Atgāzis 2006a).

Dar viena gyvenvietė aptikta Antužiuose, rytinėje latviškosios Aukšžemės dalyje, 60–100 m

nuo pilkapiro su akmenų vainikais ir laikoma viena laike su juo. Gyvenvietė buvusi maždaug 1,5 ha dydžio, kultūriniame sluoksnyje rasta geležies gargažių ir 31 lipdytosios keramikos šukė (tarp jų 18 – lygiu paviršiumi ir 1 – brūkšniuotu).

Teoriškai romėniškojo periodo gyvenvietėms galima būtų priskirti ir tas, netoli kurių žinoma tiksliau datuojamų to laikotarpio pilkapių (pvz., Reiniai I ir II, t. p. Krastai prie Zeltinių (Sėjanų) pilkapiro, Baltiniai I ir II prie Juozupių (Alinanų–Altbergių) pilkapių.

III. 3. ŪKIO RAIDA

III. 3. 1. Agrarinės veiklos dinamika paleobotaniniais duomenimis

Apie gyvenimo ir ūkinės veiklos baigtį piliakalniuose byloja paleobotaniniai gamtinės aplinkos tyrimai. Pagal Juodonių piliakalnio žiedadulkių diagramos duomenis, erų sandūroje maksimaliai išplėtotą, aplinkai daug įtakos dariusią gyventojų ūkinę veiklą, kurios svarbi dalis buvo žemdirbystė, lydėjo regresijos arba veiklos pobūdžio kaitos etapas romėniškųjų įtakų laikotarpiu. Dirbami laukai po truputį pradėjo užaugti, nuosėdose padidėjo medžių žiedadulkių kiekis. Gyslotinių bei rūgštynių žiedadulkių atsiradimas spektre gali būti susijęs su besiplečiančiais sausų miško ganyklų plotais. Šio laikotarpio pabaigoje stebimas ir nedidelis ruderalinių augalų, plintančių apgyventoje aplinkoje, kiekio mažėjimas spektre (Simniškytė ir kt. 2003).

Romėniškojo periodo 2-osios pusės ūkinės veiklos regresija sutampa su duomenimis apie apleistą Juodonių piliakalnį, bet kontrastuoja su apibendrintai vertinama to meto kultūrine plėtra, kurios metu kraštovaizdyje plito pilkapynai. Ši priešprieša tik patvirtina socialinius-ekonominius

¹⁵ Dalis radinių yra vėlyvesni, datuojami I tūkst. 3-uoju ketvirčiu.

pertvarkymus – skylant piliakalnių bendruomenėms ir kuriantis atskirų šeimų sodyboms sumažėjo ūkinės veiklos koncentracija vienoje vietoje, t.y. piliakalnyje. Bendruomenės nuo jų nutolo kelių kilometrų ir didesniu spinduliu. Dispersiją linkstama sieti su padidėjusiu gyvulininkystės poreikiu, kitaip dar vadinamu „antrinių išteklių revoliucija“ (Galaty 2005, 312). Padidėjusį ganyklų indikatorių žiedadulkių spektre kiekį lydėjo darbo įrankių – peilių-pjautuvėlių masinis paplitimas kapuose, tai taip pat gali rodyti gyvulininkystės reikšmės augimą.

Petrešiūnų gręžinyje didesnių permainų, palyginti su ankstesniu etapu, nepastebėta, nors archeologinėje medžiagoje jos akivaizdžios – piliakalnis III a. buvo apleistas. Žiedadulkių diagramoje užfiksuotas, kaip ir anksčiau, nežymus antropogeninis poveikis aplinkai, tarp augalų tebevyravo medžiai, o žolinių augalų žiedadulkių aptikta gana mažai. Tiesa, javų žiedadulkės spektre – tiesioginis žemdirbystės įrodymas. Tipiškų ruderalinių augalų buvimas žiedadulkių spektre liudija žmones gyvenus netoli tyrimų vietos. Nuosėdose aptikta gana nemažai mikroskopinių angliukų, bet degimuose plintančių augalų beveik nėra, todėl spėjama, kad angliukai į nuosėdas pateko iš netoli tyrimų vietos stovėjusių sodybų (Trumpalaikiai 2003š).

III. 3. 2. Verslai

Apleidus piliakalnius dalis jų kolektyvinės atminties dėka galėjo likti simbolinis traukos objektas, bet tuo pat metu visos Lietuvos mastu tampa aktuali ekonomikos centrų problema. Romėniškuoju laikotarpiu masiškai paplitę geležiniai ginklai ir įrankiai, žalvario papuošalai ir aukštas technologijų išmanymo lygis kontrastuoja su pačių gamybos ir produkcijos platinimo vietų stygiumi. Nežinia, ar egzistavo tam tikri židiniai, aptarnavę didesnę ar mažesnę regioną, ar gamyba buvo organizuojama vietoje, o galbūt pagal poreikius naudotasi keliaujančių meistrų paslaugomis.

III. 3. 2. a. Geležies metalurgija

Su metalurgija susijusios veiklos, ypač geležies lydymo atliekų (šlako, gargažių), aptinkama beveik kiekvienoje tyrinėtoje gyvenvietėje ar piliakalnyje (230 metalurgijos radimviečių Lietuvoje), bet pačių geležies lydymo vietų I tūkst. nėra labai daug – 23 vietovėse rasta apie 64 rudnelių liekanų (Salatkienė 2009, 49–52, 74, pav. 1–4), jau nekalbant apie gamybos kompleksus. Skirtinguose paminkluose rudnelių išsidėstymas skyrėsi: vienur jos randamos grupelėmis (pvz., Žardė, Lieporiai, Virbaliūnai), kitur – pavienės, taigi vienur geležiai lydyti buvo skirta konkreti vieta, kitur tai buvusi nedidelio masto, galbūt vienkartinė veikla, kurią keitė kitokia (Vengalis 2009š, 118).

Geležiai lydyti buvo parenkama tokia vieta, kad netoliese būtų geležies rūdos žaliavos, medienos medžio anglims, vandens telkinys rūdai plauti ir molio žaliavos rudnelėms statyti (Salatkienė 2003, 5). Sėlos krašto gamtinės sąlygos tam buvo palankios, bet pačių gamybos ir gamybos vietų iki I tūkst. vidurio žinoma nedaug. Lietuviškojoje krašto dalyje, be jau anksčiau minėtų šachtinių krosnelių Petrešiūnų ir Moškėnų piliakalniuose, dar kelios geležies gaivinimo krosnelės rastos Kerelių piliakalnyje (Grigalavičienė 1992b, 96; Žalnierius ir kt. 2007, fig. 1; Salatkienė 2009, pav. 4).

Vienas didžiausių ir ankstyviausių geležies lydymo kompleksų aptiktas jau minėtoje Spietinių gyvenvietėje (Daiga 1964). Čia rastos 6 geležies gavybos šachtinės krosnelės, kelios jų puikiai išsilaikiusios, 60–100 cm skersmens, 30 cm storio sienelėmis, šalia aptikta židinių geležies rūdai apdeginti. Geležies gavybos zona nustatyta maždaug 400 m² plote ir buvo atokiau gyvenamosios. Čia faktiškai nerasta keramikos ar kitų radinių, išskyrus kelis dirbinius (laiptelinę segę trikampėje kojele, lazdelinį smeigtuką), pagal kuriuos krosnelės datuotos II–III a. Krosnelės išsidėsčiusios maždaug kas 10 m, galėjo būti naudojamos ir vienu metu, tik kelias (3 ir 5-ąją) skyrė 3 m, bet viena jų (3-ioji) buvo kiek vėlyvesnė, pagal neto-

liese rastą ovalinę žalvarinę diržo sagtelę datuota IV–V a. Rudnelių aplinkoje, maždaug 40 m² plote, surinkta apie 232 kg šlako, kurio sluoksnio storis čia siekė 0,25 m. Iš viso gyvenvietėje rasta 1,5 tonos šlako, vadinasi, didžioji dalis geležies gavybos pėdsakų aptikta ne savo vietoje, o buvo išsklaidyta vėlesnių postdepozicinių procesų (pvz., arimo) arba sąmoningai įvairiais tikslais pernešta į kitas gyvenvietės vietas. Gyvenvietėje taip pat aptiktas ir kalvystės amatą liudijantis geležies ruošinys kalimui.

III. 3. 2. b. *Spalvotųjų metalų apdirbimas*

Sunku pasakyti, ar praktikę geležies gavybos ir gamybos meistrai tokie pat kvalifikuoti buvo ir juvelyrų. Apie spalvotųjų metalų gamybą dažniausiai sprendžiama pagal metalų apdirbimo priemones (tiglius, šaukštelius, liejimo formeles) ir žaliavą. Aptariamuoju laikotarpiu Sėloje jų reta, pvz., jie visiškai neminimi romėniškojo periodo Kerelių piliakalnio horizonte. Keletas tiglių aptikta Spietiniuose, šalia kai kurių gyvenvietės židinių, tačiau, palyginti su geležies gavybos verslu, tai tėra užuominos apie galimą veiklą. Gamybos mastai buvo nedideli arba ji vykdyta atskiroje vietoje, netyrinėtoje gyvenvietės dalyje.

Romėniškuoju laikotarpiu spalvotųjų metalų gamybos problema tampa itin aktuali dėl minėto kontrasto tarp kapuose randamų žalvario papuošalų gausos ir retų jų gamybos liudijimų. Juvelyrų veiklos vietų Lietuvoje sąrašą, kuriame ilgą laiką vyravo tik Narkūnų piliakalnio I–II a. amatininkai, šiek tiek papildė pastarųjų metų gyvenviečių tyrinėjimai (Staviškės, Kernavė, Pilviškės). Visos šios gyvenvietės buvo trumpalaikės (Vengalis 2009š, 120). Tokiame kontekste gana įtikinama yra užsakomąją, individualią dirbinių gamybą vykdančių keliaujančių meistrų institucijos versija (Bencard 1984, 91–95; Michelbertas 1986, 214; Simniškytė 2002).

Kol neaptikta pačių gamybos vietų, jų pobūdį bandyta įvertinti šiek tiek netradiciniu būdu,

orientuotu į pačią gamybos produkciją, analizuojant morfologinius požymius ir metalo cheminių elementų sudėtį (Simniškytė 2002c). Tyrinėti Sėloje plačiai paplitę sudėtiniai papuošalai iš vieno tipo detalių: pusbėnulinio formos kabučiai su ataugėlėmis, kurių didžioji dalis sudarė kaklo apvaras (17:1, 81 pav.). Vieną sudėtinį papuošalą sudarę kabučiai (su retomis išimtimis) morfologiškai identiški, išlieti sudėtinėse formelėse pagal modelius iš kietos medžiagos. Vienos apvaros papuošalo detalės dažniausiai buvo lietos pagal vieną ar kelis modelius, bet nerasta papuošalo, kurio sudėtinės dalys (kabučiai) būtų identiškos kitam. Skyrėsi net tame pačiame paminkle rasti to paties tipo kabučiai skirtingose apvarose. Pagaminus konkretų papuošalą formelė, galbūt ir modelis, buvo išmetami, jei amatininkas nežinojo būsimų pageidavimų. Panašaus daikto užsakymą pakartojus, jie buvo gaminami iš naujo. Dėl riboto žaliavos kiekio būtų buvusi per didelė prabanga gaminti atsargai, greičiau atvirkščiai – apvaros kabučių skaičius nemažai priklausė nuo tuo metu turėtos tos pačios rūšies žaliavos kiekio. Nuo pirmųjų amžių po Kr. Lietuvoje paspartėjusi metalo dirbinių gamyba nesant vietinių metalo žaliavos išteklių vertė išnaudoti menkiausias jos įsigijimo galimybes. Dirbinių gamyboje buvo naudojami seni, sulūžę daiktai, gamybos brokas, atliekos ir pan. Turint visa tai omenyje, natūralu tikėtis chaotiškos lydinų komponentų sudėties net ir tame pačiame papuošale. Atlikus metalo elementų sudėties tyrimus paaiškėjo, kad vienos apvaros detalės pagamintos iš labai panašaus metalo lydinio, kurio sudėtis skyrėsi nuo kitos apvaros. Netgi ir gana skirtingos koncentracijos priemaišos apvaroje įvairuoja tendencingai. Vadinasi, gamyba buvo apgalvota, o ne atsitiktinė. Siekta, kad visos vieno papuošalo detalės turėtų panašių savybių: spalvą, kietumą, žvilgesį.

Tarpusavyje derinant morfologinius ir elementų sudėties duomenis galima daryti išvadą, kad SEGA dirbinius kūrė keliaujantys meistrai.

Nepaisant kai kurių dirbinių formų paprastumo, jiems pagaminti reikėjo specialių žinių, kurių galėjo įgyti tik nuolat tą darbą dirbantis ir metalo lydinių savybes gerai išmanantis bei galintis pasirūpinti metalo žaliava asmuo. Nors meistrų profesionalumo lygis buvo pakankamas norint pereiti prie serijinės prekybos rinkoje, šį procesą riboja įvairios priežastys: maža perkamoji galia, žaliavos stoka ir pan. Tokie meistrai profesionalai aptarnavo tam tikrą regioną, platindami jiems būdingą gamybos stilių, kurį mėgdžioti galėjo bandyti ir atskiros vietos bendruomenės. Galbūt todėl ligi šiol vienoje vietoje neaptikta juvelyrinės veiklos struktūruotų kompleksų ar masinės gamybos pėdsakų.

III. 4. LAIDOJIMO PAMINKLAI

III. 4. 1. Laidosena

Išsamią Pilkapių su akmenų vainikais kultūros laidosenos ir jos regioninių skirtumų apžvalgą yra pateikęs M. Michelbertas (1986; 2002). Rytinę sritį jis aptaręs remdamasis paties tyrinėtų Dajėnų, Berklainių, Pajuosčio medžiaga (Michelbertas 2004a; 2004b; 2012; Михельбертас 2006). Pagal šioje knygoje pasirinktą geografiją minėti paminklai neaptariami, o romėniškojo periodo laidosenos charakteristika pagrįsta pilkapių medžiaga iš Vakarų aukštaičių aukštumos ir Aukšžemės, kuri apibendrinta mokslinė apyvarton dar nebuvo patekusi.

III. 4. 1. a. Pilkapynai

Esamų ir buvusių pilkapynų tarp dviejų valsčių padalintoje Sėlos teritorijoje statistika daug maž vienoda: 52 – Lietuvoje ir 62 Latvijoje. Žinių apie juose buvusių pilkapių skaičių turima maždaug iš 100 pilkapynų, apytiksliai suskaičiuota maždaug 350 sampilų. Didžioji pilkapynų dalis (41) buvę nedideli, vieno sampilo. Ketvirtadalį (apie 25) sudarė 2–3 sampilai, 16-oje suskaičiuota

po 4–6, septyniuose – 7–11 ir dar septyniuose minima nuo keliolikos iki keliasdešimties ir daugiau pilkapių. Trys ketvirtadaliai pavienių sampilų (31) aptikta latviškojoje Sėlos dalyje, ypač jų daug Sėlių kalvyno zonoje. Didesnių nei 6-ių sampilų pilkapynų čia nepasitaikė. Tai būdinga visai Latvijos teritorijai. Čia pilkapynai su 1–2 sampilais sudarė 68%, o didesnių nei 20-ties sampilų buvo vos keturi (Vaskas 2001, 41). Lietuviškojoje Sėlos dalyje pačių mažiausių, vieno sampilo pilkapynų buvo gerokai mažiau nei Latvijoje (10), 2–3 sampilų – 14 (Latvijoje – 10 ar 11). Pilkapynai su 4–11 sampilų Lietuvoje ir Latvijoje pasiskirstę atitinkamai 10 ir 13, o didžiausiųjų grupėje 5 buvo Lietuvoje ir 2 – Latvijoje.

Taigi Sėloje vyravo nedideli, vieno ar kelių sampilų pilkapynai. Šiek tiek didesni jie buvo pietinėje jos dalyje, bet Žemaitijai ir Žiemgalai būdingų didelių pilkapynų čia nedaug ir tie patys, regis, bus chronologiškai vėlyvesni. Reikia manyti, nemažai įtakos šiems regionų skirtumams turėjo aplinkos faktorius (Myhre 1999; Lillehammer 1999), lėmęs savitą gyvenseną, specifinius bendruomenių tarpusavio santykius, kurie galėjo atsispindėti ir mirusiųjų laidojime. Įtakos galėjo turėti ir administracinė tvarka – skirtingos gyvenamųjų vietovių bei jų įvardijimo tradicijos. Latviškojoje Sėlos dalyje vyrauja ūkio vienetų pavadinimai pagal jų savininkų pavardes, kurie dar ir keitėsi. Beveik kiekviena sodyba, ūkis (*mājas*) vadinami skirtingais vardais, net jei ir priklauso tam pačiam kaimui, todėl vieno kaimo žemėse ar netoliese esantys archeologiniai objektai gali būti žinomi skirtingais pavadinimais, ir tai sustiprina nedidelių objektų gausos įspūdį (pvz., Bidlos (Vecpetriai), Lejasmucenieikai ir Tyrumai; Salenieikai (Upytės) ir Krustlyčiai (Bebrai); Stuocenieikai ir Kalnadegļi; Spietiniai ir Plateriai (12 pav.). Lietuviškojoje Sėlos dalyje kaimiškoji sistema jungė atokesnius ūkių vienetus bei archeologinius objektus jų žemėse net ir 0,5 km ar didesniu atstumu (pvz., Tumasonys, Muoriškiai, Mielėnai, Stuburai, Skeiriai, Skverbai (13, 109 pav.).

13 pav. Tumasonys (Lukštai), pilkapių situacija (M 1:5000) (pagal: AP duomenis ir 1997 m. tyrimus – Simniškytė 1997š)

III. 4. 1. b. Pilkapiai, sampilų konstrukcijos

Laidosenos apžvalga pateikiama remiantis tyrinėtais 60-čia pilkapių iš 26 pilkapynų (Antužiai, Baušiškiai, Buokiai, Drulėnai, Gravanai, Juljanava (Parupė), Kebėnai, Kuokšiai, Melderiškiai, Muoriškiai, Pakiai, Plateriai, Priekšaniai, Pungos, Ratulanai, Razbukai, Salenieikai, Slatė, Spietiniai, Stūreliai, Tumasonys, Vaineikiai, Vizbuliai, Zvanytajai), kuriuose rasta romėniškojo periodo medžiagos. Kiti pilkapiai, taip pat atsitiktinės romėniškojo periodo kolekcijos į analizę neįtrauktos.

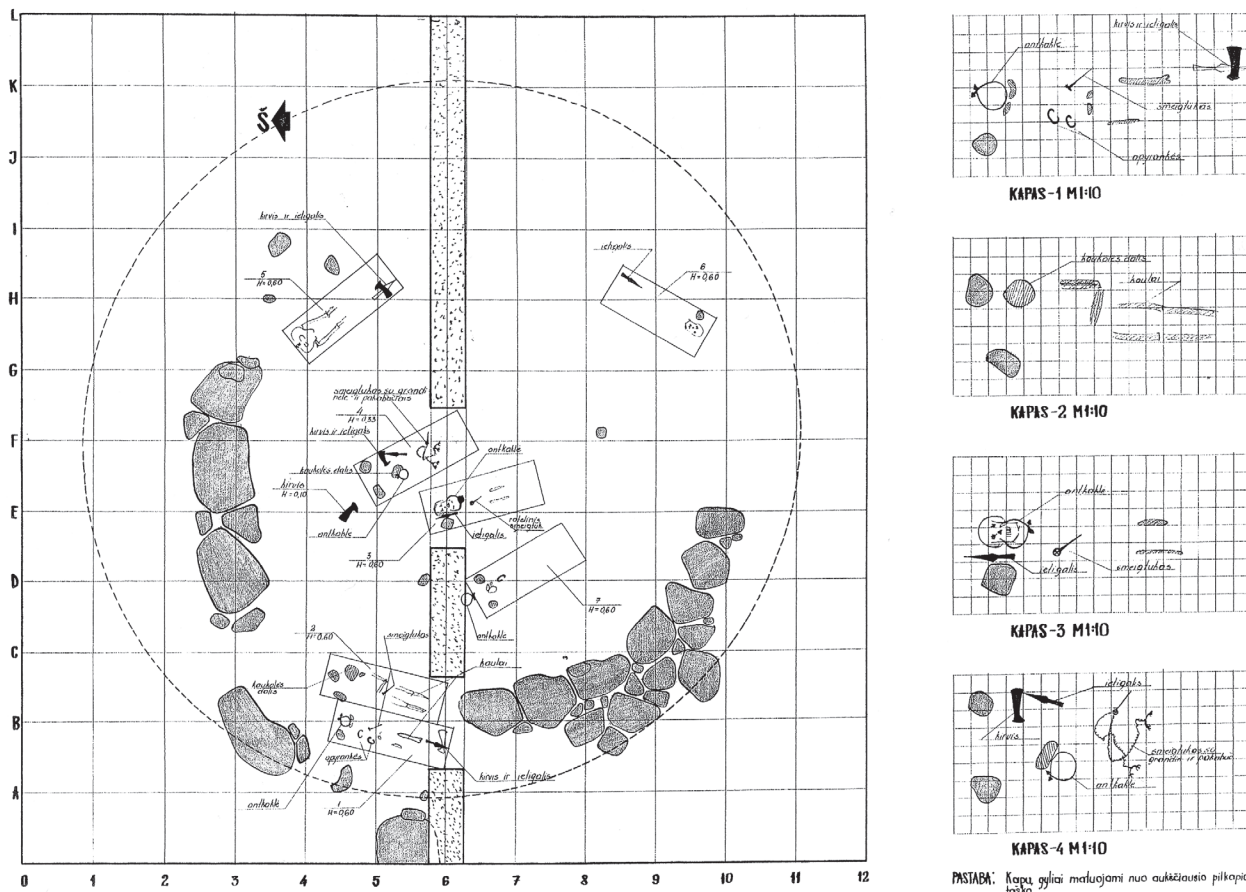
Sampilai. Sėlos pilkapiai aukščiau nepasižymėjo – 2/3 sampilų (39) nesiekė 1 m. Aukštesni buvo tik devyni, bet tai – XX a. pradžios duomenys. Daugiau nei pusė sampilų (34) buvo vidutinio, 8–12 m skersmens. Didesni, 13–17 m skersmens pilkapiai sudarė maždaug ketvirtadalį (14,

visi – Latvijos teritorijoje), o mažų, iki 6–7 m skersmens sampilų žinoma vos keli (Vaineikiai, pilk. 1; Slatė II, pilk. 6, Slatė III, pilk. 2). Sampilų dydis turbūt yra subjektyviausias matmuo – juos ardė laikas ir žmogaus veikla, taip pat ir archeologinė. XIX a. pabaigoje S. Bogojavlenskis tyrinėjo Antužių pilkapį, kuris tuo metu buvęs maždaug 2 m aukščio. Beveik po 100 metų atnaujinus sampilo tyrinėjimus jis siekė vos 0,2 m. 1922 m. tyrinėtas 12 m skersmens Spietinių pilk. 1, po 40 metų nuskleistas sampilas buvo jau 17 m. Prieš pradėdant Platerių pilkapio kasinėjimus 1921 m. jo skersmuo buvęs 11 m, XX a. viduryje – jau 25 m. Šie keli pavyzdžiai rodo, kaip per gana trum-

pą laiką pasikeitė sampilų matmenys, todėl labai sunku įsivaizduoti, kaip pilkapiai atrodė prieš kelis tūkstantmečius.

Akmenų konstrukcijos. Akmenų vainikai – būtinas to laikotarpio sampilų konstrukcijos elementas (14 pav.). Tiesa, gerai išlikusių aptikti pavyksta retai – jų akmenis dažnai išlupdavo ir panaudodavo pastatams statyti (tokie faktai minimi beveik 2/3 tyrinėtų pilkapių). Tačiau jokių akmenų vainiko pėdsakų nerasta (arba neužfiksuota) tik keliuose pilkapiuose (Kebėnai, pilk. 2, Slatė II, pilk. 6, Slatė III, pilk. 2).

Akmenų vainikai dažniausiai aptinkami iki 10 m skersmens (išorinėje vainiko pusėje), maždaug taisyklingo apskritimo formos, nors kartais pasitaiko ir neryškaus ovalo (Slatė I, pilk. II ir 6, Spietiniai, pilk. 2, Salenieikai, pilk. 1) ar netaisyklingo keturkampio formos (Slatė I, pilk. 7).

14 pav. Muoriškiai, pilkapio IV planas (BKM)

Vainikas krautas iš įvairaus dydžio akmenų, didžiausi siekę 1,3–1,5 m (Muoriškiai, pilk. 1, Spietiniai, pilk. 1, Tumasonys), vieno, kartais kelių aukštų (Saleniekai, pilk. 1, Slatė I, pilk. II, III, 6, 7, 8), o keliuose spėjama buvus po kelis koncentrinis ratus (Girbučiai, Plateriai, pilk. 1, Slatė II, pilk. 2). Vakarinėje Lietuvos dalyje dažnai sutinkami akmenų vainikų priestatai Sėlos krašte nebuvo paplitę (Saleniekai, pilk. 1). Neaiškių formų padrikas akmenų konstrukcijas vargu ar galima įvardyti kaip jų analogijas. „Korio“ principą šiek tiek priminė Slatės I, pilk. 8 akmenų vainikas. Pats pilkapis buvęs kriaušės formos, lyg būtų susilieję du skirtingo dydžio sampilai.

Neretai sampiluose pastebimos nedidelės, iki 2–2,5 m skersmens kartais skaldytų akmenų

sankrovos, grindinėliai. Kai kuriuos, ypač aptiktus prie akmenų vainiko, galima laikyti sampilo arba vainiko sutvirtinimo priemone (Spietiniai, pilk. 1, Antužiai, pilk. 1), bet kitų 0,5–1,1 m skersmens akmenų krūvelių paskirtis nėra aiški (Drūlėnai, Vaineikiai, pilk. 1 ir 3) (79 pav.).

Apeigų su ugnimi pėdsakai. Lyginant Sėlos pilkapius su vakariniais kultūros rajonais pastebėta daugiau ugnies deginimo pėdsakų (Michelbertas 1986, 57). Beveik pusėje tyrinėtų pilkapių išryškėjo 10–30 cm storio pilkas degėsingas pagrindas. Vienur jis ryškesnis, kitur menkai tesiskyrė nuo sampilo, ypač jei šis piltas iš juodžemio. Deginimo, pelenų pėdsakai pilkapio pagrinde paprastai siejami su ugnies apeigomis, savotišku vietos pašventinimu. Galbūt būta ir praktinio motyvo:

išdeginama augalija, kad būtų patogiau konstruoti akmenų ratą (akmenys krauti ant peleningojo sluoksnio), gulditi mirusį ir užpilti kapo vietą žemėmis.

Pilkapiui skirtoje vietoje ant išdeginato pagrindo kartais užberdavo kelių centimetrų storio balkšvo smėlio sluoksnelį (Michelbertas 1986, 57). Sėlos krašte toks tarp sluoksnis užfiksuotas tik Kuokšiuose, pilk. 1, ir Skverbuose, pilk. 10. Muoriškiuose, pilk. I ir V, konstatuotas lyg pilkapių pagrindo išlyginimas ir paaukštinimas pilkšvo smėlio su degėsiais sluoksneliu.

Pilkapių formavimas. Sėlos krašte, kaip ir visoje Pilkapių su akmenų vainikais kultūros teritorijoje, pirminiai kapai aptinkami ant buvusio žemės paviršiaus – pilkapio pagrindo, akmenų rato centre. Kiti kapai randami įvairiame gylyje, ir viename lygyje su pirmaisiais, ir aukščiau. Duobėse įžemyje šio laikotarpio kapų faktiškai nepasitaiko, išskyrus atvejus, kai jie randami akmenų vainiko ribose (pvz., Buokiai, k. VIII/12, Vaineikiai, k. III/3). Neatsitiktinai nėra duomenų apie duobių dydį, o išryškėję kontūrai žymi ne pačią duobę, bet kapo vietą griaučių lygyje.

Dar XX a. 1-ojoje pusėje pastebėta (Moora 1925, 388; Riekstiņš 1935, 12; Alseikaitė-Gimbutienė 1946, 230), kad pilkapių sampilai „augę“ belaidojant: virš pirmojo palaidojimo suformuojamas sampilas, ant kurio po kurio laiko vėl buvo laidojamas mirusysis. Spėjusi susiformuoti augalija sampilo paviršiuje prieš laidojant nudeginama, o mirusysis užpilamas žemėmis, kartu paaukštinant sampilą. Tai paaiškina pagrindo lygmens nepažeidžiantį kapų gylį ir degėsingas dėmeles sampile bei šalia kapų (Kebėnai, k. I/2; Slatė II, k. 6/A; t.p. Razbukai, Buokiai), ties galva (Melderiškiei, k. II/5, II/7) ar kitoje vietoje (Melderiškiei, k. I/2). Degėsių sankaupa šalia Melderiškių k. I/7 tyrinėtojams pasirodė panaši į tikrą laužavietę; Slatės I pilk. 2 sampile minimos dvi anglingos dėmės: viena – PV sampilo dalyje, 30 cm gylyje, 45x50 cm dydžio ir 10 cm storio, kita – netoli centro, 70 cm gylyje, 65x75x7 cm dydžio; pilk. 8 sampile aptik-

tos net 3 tokios „laužavietės“ su degėsiais ir apdegusiais akmenimis; Slatės II pilk. 7, prie kapo aptikti 2 apanglėję rąstai; Buokių pilk. 2 po velėna užfiksuota 25–30 cm storio ir 2 m skersmens degėsinga dėmė.

Pakartotinai laidojant dalis mirusiųjų galėjo būti ne tik guldomi ant žemės paviršiaus, bet ir užkasami sampile. Tokiais atvejais, matyt, reikėdavo mažiau paaukštinti sampilą. Laidosenos pasirinkimą galėjo lemti mirusiųjų statusas ir reikšmė bendruomenėje, metų laikas ar elementarios higienos būtinybė (apsaugoti nuo laukinių gyvūnų).

Sampilai su keliais ar keliolika kapų tapo pagrindu sąvokos „kolektyviniai kapai“, apibrėžiančios vienalaikį palaidojimą kapavietėje, bet tai neatskleidžia laidojimo pilkapiuose papročių esmės. Visi vieno sampilo kapai buvo įrengiami individualiai, grupinių nėra. Tik 1896 m. Slatės I pilkapių grupėje S. Bogojavlenskis manė radęs dvigubą kapą I/5, kur du mirusieji (vienoje duobėje?) buvo palaidoti skirtingomis kryptimis, vienas į PV, kitas į ŠV. 1927 m. tame pačiame pilkapyne tyrinėjęs F. Baluodis pilkapi 2 įvardijo šešių kapų kolektyvine kapaviete, tačiau dalies kapų chronologija nėra nustatyta, kolektyviškumo argumentacija neaiški. Dar vienas dvigubas kapas rastas Muoriškiuose, k. III/1–2, bet ir čia palaidojimo chronologija nenustatyta, nes kape nerasta nė vienos įkapės.

III. 4. 1. c. Kapai

Kapų skaičius. Pilkapių su akmenų vainikais kultūros sampiluose randama nuo vieno, kelių iki keliolikos kapų, o rytinėje srityje daugiau nei vakarinėje (Michelbertas 1986). Skirtingai nuo, pvz., Rytų Lietuvos pilkapių, čia visai nebūdingi vadina mieji „tuštieji“ pilkapiai. Bene vieninteliai atvejai, kai nenustatyta nei kaulų, nei radinių, buvo Slatės II pilk. 8, ir Skverbų pilk. 11, bet tai – išimty, kurios greičiausiai yra didelio suardymo pasekmė. Nebūdingi šiam kraštui ir simboliniai palaidojimai. Tokia galimybė išsakyta tik dėl Muoriškių k. V/9, kur nerasta jokių kaulų pėdsakų.

60-yje tyrinėtų pilkapių iš 26-ių pilkapyių rasti maždaug 625 kapai. Tai tik dokumentuotų kapų skaičius – tyrinėjimų metu randami (kartais daug) padiriki kaulai byloja jų buvus kur kas didesnę. Kapus ardė smalsuoliai, ūkinė veikla. Ne mažiau žalos padarė ir pakartotinis ilgalaikis mirusiųjų laidojimas tiek priešistoriniais laikais, tiek ir vėliau. Mažiausiai 212 kapų iš minėtųjų priklausė jau istoriniams laikams. Į romėniškojo periodo kapų grupę neįtraukti teoriškai jai galėję priklausyti kapai be įkapių, mat dalis jų galėjo būti kito priešistorinio periodo. Pvz., Slatės I pilkapyne (H. Moros tyrimai) visi kaulai užfiksuoti kaip atskiri kapai, išėities tašku pasirinkus kaukoles ir jų fragmentus. Taip, pvz., pilkapyje III dokumentuota 19 kapų, bet 11 jų buvo be įkapių (viena rastas peiliukas) ir tik 4 datuojami romėniškuoju periodu.

Iš viso romėniškajam periodui galima priskirti tik 161 kapą: Antužiai (2), Buokiai (21), Drulėnai (3), Kebėnai (17), Melderiškiai (13), Muoriškiai (45), Pakiai (1), Plateriai (4), Priekšani (2), Pungos (3), Ratulanai (1), Razbukai (1), Salenieikai (2), Slatė I (19), Slatė II (14), Spietiniai (1), Stūreliai (2), Vaineikiai (10). Vidutiniškai viename sampile rasta maždaug 2,7 kapo, nors dėl jau minėtos duomenų atrankos šis vidurkis toli gražu neatspindi realios situacijos.

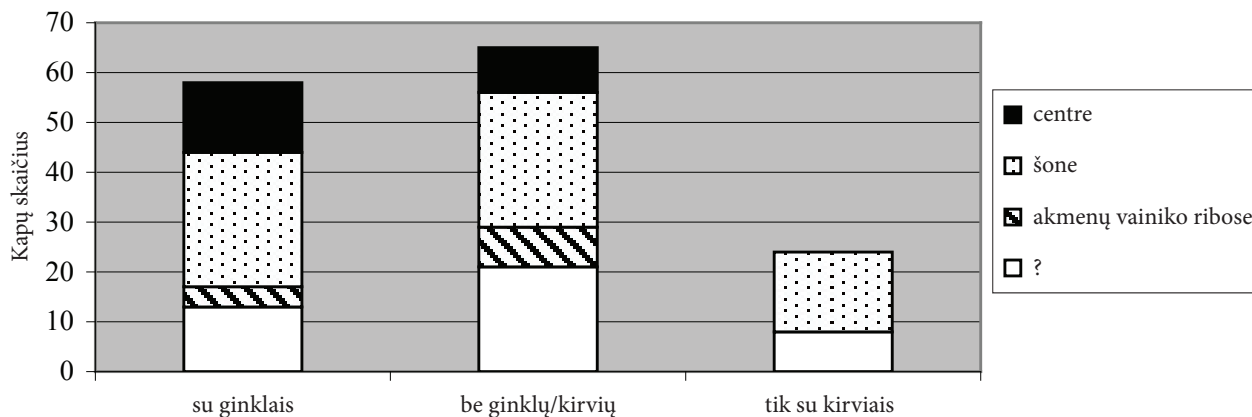
Kalbant apie realius skaičius Sėlos pilkapiuose romėniškuoju periodu datuotų kapų skaičius svy-

raus nuo kelių iki keliolikos: po 4–6 kapus rasta Buokių pilk. 1, 2, 4 ir 8, Melderiškių pilk. I, Muoriškių pilk. 1 ir 2, Vaineikių pilk. 2 ir 3, Platerių pilk. 1, Slatės I pilk. III, Slatės II pilk. II; po 7–10 kapų – Melderiškių pilk. II (8 kapai), Muoriškių pilk. 4 (8 kapai); po keliolika kapų – Muoriškių pilk. 3 (11 kapų), pilk. 5 (16); Kebėnų pilk. I (15). Iš viso 17-oje sampilų rasta po 4 ir daugiau kapų (iš viso 115), t.y. vidutiniškai 6,7 kapo viename sampile. Dar 46 kapai „pasklidę“ likusiuose 43 pilkapiuose.

Atsitiktinių dirbinių skaičius galėtų būti vienas iš kapų skaičiaus „kontrolės“ būdų. 1921 m. tyrinėjimų Spietinių pilk. 1 metu konstatuota, kad čia galėję būti 6 kapai. 1961 m. tame pačiame pilkapyje rasti dar 3 kapai ir 9 atsitiktiniai kirviai. Kirviai kapuose randami po vieną, tai rodo buvus dar 9 kapus. Kartu su tikslios metrikos neturinčiais kirviais iš XIX a. kasinėjimų susidarytų keliasdešimties kapų grupė. Turint galvoje, kad dar bent pusė tiek galėjo būti palaidota be kirvių, galima kalbėti apie mažiausiai 40 individų. Ratulanų pilkapyje iš 76 kapų tik 18 buvo priešistorinio laikotarpio, bet 18 atsitiktinai rastų ietigalių byloja, kad kapų buvo mažiausiai dvigubai daugiau.

Iš 161 kapo suskaičiuoti 146 suaugusių (kapai su ietigaliais ir/be kirvių – 58, be jų – 64 ir tik su kirviais – 24) ir 15 nesuaugusių individų kapai.

Kapų vieta sampile. Iš 146 suaugusių individų 22 buvo palaidoti pilkapio centre (15 pav.). Šiek

15 pav. Kapų vieta pilkapyje

ties dažniau čia aptikta kapų su ginklais (14, arba 24% savo grupės kapų) nei be jų (9, arba 14%), kapų tik su kirviu centre nerasta. 73 kapai rasti erdvinio požiūriu tarpinėje pozicijoje tarp pilkapio centrinės dalies ir akmenų vainiko. Taip laidoti mirusieji tiek su ginklais, tiek be jų, tiek ir tik su kirviu (savo grupėse jie sudarė atitinkamai 47%, 42% ir 67%). Akmenų vainiko ribose aptikti 8 kapai, prie kurių galima pridėti dar kelis, rastus už akmenų vainiko ribų. Tarp ribinių kapų daugiau rasta be ginklų – 7 (10%), su ginklais – 3 (4%). Dar apie 42 kapų (29%) erdvinę padėtį sampile duomenų nėra.

Mirusiųjų orientavimas. Daugelyje pilkapių griaučiai blogai išlikę, kartais ir visai sunykę, tad apie mirusiojo padėtį sprendžiama pagal menkus kapo kontūrus bei įkapių vietą. Pasaulio šalių atžvilgiu dažniausiai guldydavo galvomis į V, ypač ŠV ketvirtį (4 priedas). Taip laidota beveik visuose centriniuose kapuose: į ŠV (15 kapų) ir V (3 kapai). Dar po vieną kapą centre orientuota į R, PV ir P. Nors kitų kapų orientaciją sampilo forma varžė labiau, akivaizdu, kad ir čia laidojant laikytasi tos pačios krypties: į ŠV – 40 kapų, V – 29, PV – 23 bei Š – 16. Skirtumų tarp kapų grupių nepastebėta, o apibendrintos regiono tradicijos kartojasi ir individualių bendruomenių ribose, pvz., Muoriškių pilkapyne į ŠV orientuota 12 individų, Š – 9, PV – 9, V – 5, ŠR – 3, PR – 1.

Akmenų konstrukcijos kapuose. Kaip ir visoje pilkapių kultūros srityje, Sėlos kapuose šalia griaučių ties galva, kojūgalyje arba šonuose po vieną, du, kartais tris aptinkama maždaug 8x14, 10x17 cm ir pan. dydžio akmenukų. Jų pasitaikė pusėje visų kapų (80 iš 161). Daugiausia rasta kapų su galvūgalyje padėta akmenų pora (21) ir po 2 akmenis galvūgalyje bei kojūgalyje (10). Visose trijose grupėse kapų su akmenimis ir be jų rasta beveik po lygiai: su ginklais (29, arba 50% grupės kapų), be jų (31, arba 49%), tik su kirviais (8, arba 33%), o vyraujančios kombinacijos jose buvo vienodos. Dar keliuose kapuose akmenų aptikta virš griaučių: Buokiai, k. IV/9 – krūtinės

srityje, Slatėje I, vaiko kapą 8/B dengė 30x20 cm dydžio, 3–5 cm storio akmens plokštė. Reikia manyti, šie akmenys buvo ne atsitiktiniai, bet sąmoningai slėgė mirusįjį.

Kapų su akmenimis šalia mirusiojo chronologija nėra tokia griežta, kaip Centrinėje Lietuvoje ar likusioje pilkapių srityje, kur pastebėta, kad absoliuti dauguma tokių kapų yra I–II a. (Michelbertas 1986, 63). Sėloje akmenų rasta ir IV ar net V a. pradžios palaidojimuose (pvz., Razbukai, k. I/1; Ratulanai, k. I/25, Slatė II, k. II/A). Akmenys interpretuojami ir kaip ankstesnio periodo akmeninių kapų konstrukcijų reliktai (Sėli 2005, 40), ir kaip priemonė skobtiniam karstui prilaikyti (Michelbertas 2002, 29). Paties karsto likučių sutręšusios organikos pavidalu pavyko nustatyti tik keliuose kapuose (Razbukai, k. I/1 ir Stūreliai, k. I/3), juose taip pat rasta akmenų porų ties galva ir kojomis. Medienos liekanų ties galva aptikta ir Slatėje I, k. 7/D.

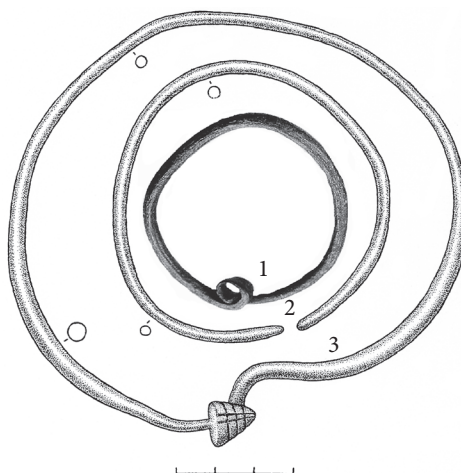
Tarp akmenų kapuose ir kapų padėties sampile galima išvelgti šiokių tokių ryši. 43% kapų be akmenų rasti sampile ir 33% – ant pagrindo, o kapų su akmenimis sampile rasta tik 22% ir net 68% – ant buvusio žemės paviršiaus, kuris nebūtinai buvo pirminis. Galima daryti prielaidą, kad akmenys šalia griaučių kaip ramstis ar simbolinis mirusiojo „apribojimas“ buvo labiau reikalingi, kai mirusieji buvo guldomi ant žemės paviršiaus. Kapui kasant duobę sampile jų neprisireikdavę. Vėlesniais laikais, įsigalėjus mirusiųjų laidojimui duobėse, akmenų dėjimo paprotys išnyko.

III. 4. 1. d. Įkapės

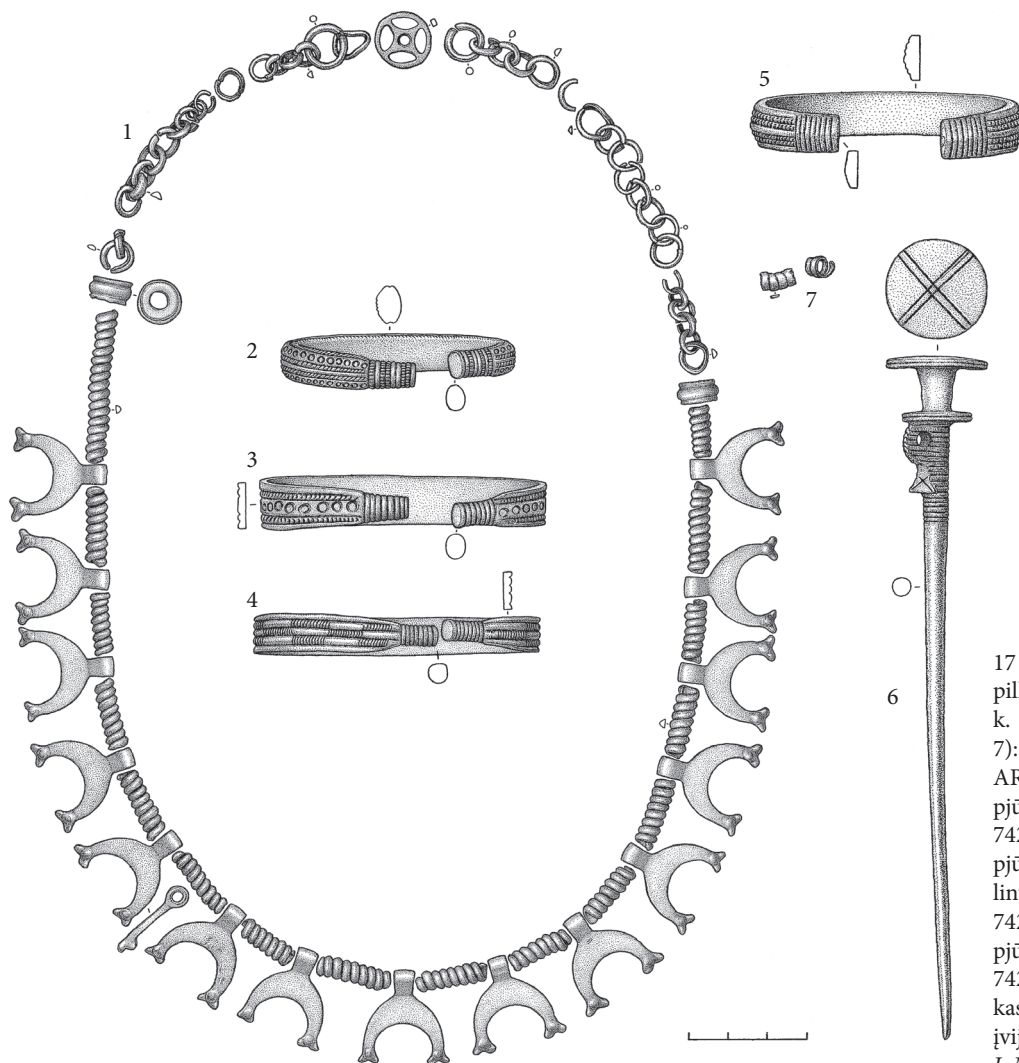
Antsmilkiniai. Šio tipo papuošalų Sėloje sutinkama gan retai, ligi šiol čia neaptikta įvijinių, plokštelių antsmilkinų rasta tik kasinėjant Bajoriškių pilkapius. Šiek tiek daugiau čia pasitaiko žiedinių antsmilkinų – Velikuškių piliakalnyje, Lygalaukių, Skrebiškių, Vaineikių pilkapyuose (16:1, 2 pav.) bei Dusetų apylinkėse. Skirtingai negu rytinėje Lietuvos dalyje paplitę, Sėloje ras-

tieji buvo iš apvalaus skersinio pjūvio vielos, dalis – su sraigine įvija viename gale (Simniškytė 1998a; 2008a). Kadangi tai – atsitiktiniai radiniai iš suardytų kapų, juos tiksliau datuoti sudėtinga, pagal kartu aptiktus dirbinius datuojami III a., galbūt IV a.

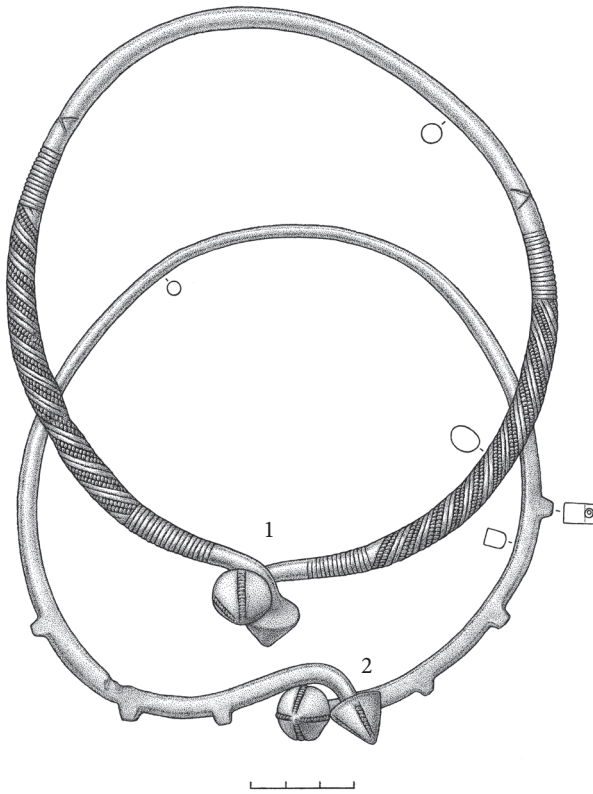
Kaklo apvarų ar jų fragmentų rasta 12-oje kapų, penki iš jų – nesuaugusių individų. Apvaras dažniausiai sudarė įvijelės ir pusbėnulių formos kabučiai (17:1, 61:3 pav.). Kartais likę tik menki įvijelių fragmentai, randami ties galva,

16 pav. Antsmilkiniai (1–2) ir antkaklė kūginiais galais (3). 1 – Vaineikiai, pilk. III, atsitikt. rad., 1998 m. tyrimai, LNM 742:23; 2–3 – Lygalaukių pilkapiai, atsitikt. rad. (privati Pupeikio kolekcija Rokėnuose, Zarasų r.).
I. Maciukaitės pieš.

17 pav. Radiniai iš Vaineikių pilkapyno 1998 m. tyrimų, k. II/1 (1–4) ir k. III/4 (5–7): 1 – kaklo apvara, LNM AR 742:6; 2 – kamuoto pjūvio apyrankė, LNM AR 742:7; 3–4 – stačiakampio pjūvio apyrankės suapvalintais galais, LNM AR 742:9, 8; 5 – trikampio pjūvio apyrankė, LNM AR 742:20; 6 – ritinis smeigtukas, LNM AR 742:19; 7 – įvijelės, LNM AR 742:18.
I. Maciukaitės pieš.

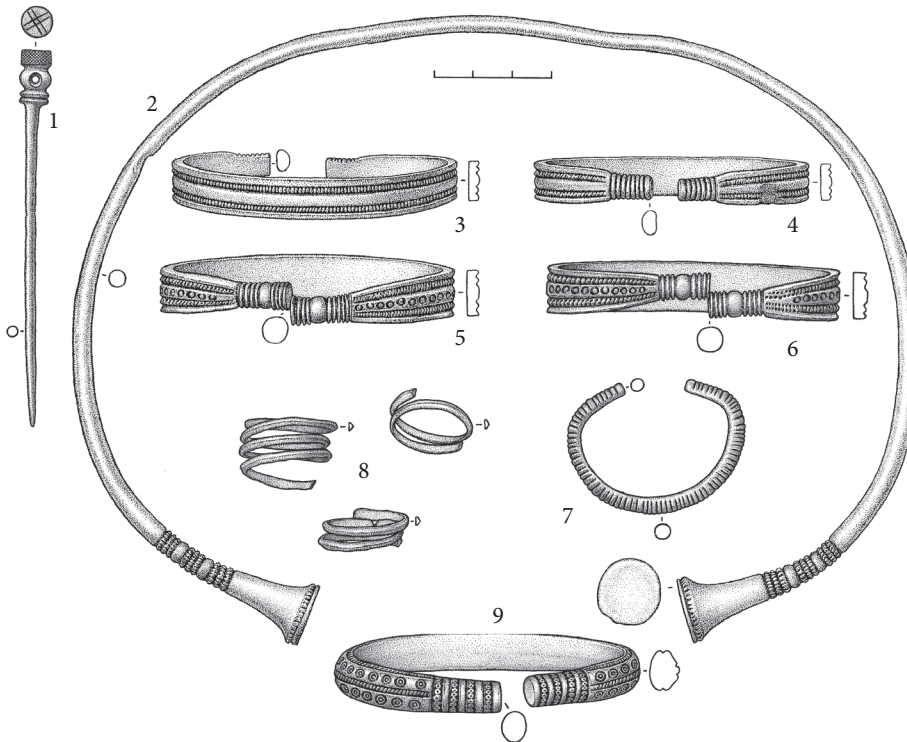

18 pav. Kalpokai, antkaklės kūginiais galais iš pilkapių, atsitikt. rad.: 1 – RKM A 315; 2 – RKM A 314. I. Maciukaitės pieš.

todėl apie jų paskirtį galima tik spėlioti, tai galėjo būti apvaros arba galvos dangos puošimo pėdsakai. Slatėje II, k. II/A ir 7/A, apvaras sudarė vienas ar keli žalvariniai karoliukai. Visuose šiuose kapuose mirusieji palaidoti be ginklų ir kirvių. Dauguma apvarų iš pusbėnelio formos kabučių datuojamos III a. (Simniškytė 2002c).

Antkaklių po vieną rasta 33 romėniškojo periodo kapuose. Visos jos priklausė vienai buoželinių-kūginių antkaklių serijai. Dauguma – III–IV a. 3 ir 4 gr. antkaklės kūginiais galais, tik 6 buvo ankstyvesnės (II a. vid. – III a. vid.) – buoželiniais, 1 ir 2 gr. (po 2 vnt.) (tipologija ir datavimas – žr. Michelbertas 1986). Šių tipų daugiausia ir tarp atsitiktinių dirbinių iš suardytų pilkapių bei kapų (16:3, 18, 62:12 pav.). Kitų tipų pasitaiko retai, tik tarp atsitiktinių radinių. Tai – antkaklės trimitiniais galais iš Bajoriškių, Baušiškių (19:2 pav.), Gintautų (83 pav.), Juozupių (Alinanų), Svarėnų (20:1 pav.) ir kelios antkaklės šaukštiniais galais iš Igaunių (Totorkalnio) bei Paryžės (103 pav.).

Antkaklės – suaugusiųjų įkapė, rasta 13-oje

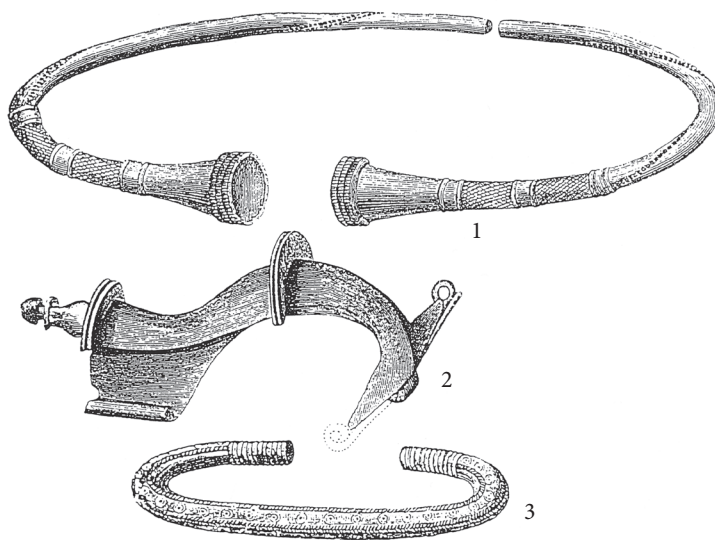

19 pav. Baušiškiai, atsitiktiniai radiniai iš pilkapių: 1 – statinėlinis smeigtukas, RKM A 327; 2 – antkaklė trimitiniais galais, RKM A 326; 3–6 – apyrankės stačiakampio pjūvio lankeliu suapvalintais galais (3 – RKM A 323; 4 – RKM A 322; 5 – RKM A 320; 6 – RKM A 321); 7 – apyrankė apskrito pjūvio lankeliu, RKM A 325; 8 – įvijinių žiedelių dalys, RKM A 328–330; 9 – kampuoto pjūvio apyrankė, RKM A 324. I. Maciukaitės pieš.

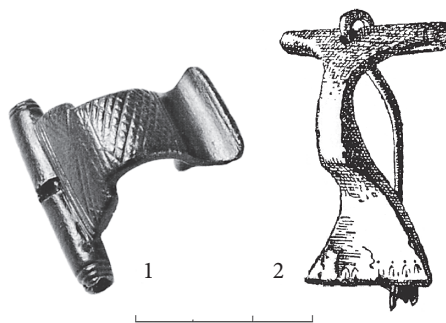
kapų su ietigaliais (22% šios kapų grupės), 17-oje kapų – be ietigalių ar kirvių (26,5%) ir 3-uose – tik su kirviais (12,5%).

Segės. Segės šiam kraštui nebuvo būdingos, kapuose jų žinoma tik dviejose vietose (tipologija ir datavimas – žr. Michelbertas 1986, 112–113, 117, 124, 153; 2001, 47): III a. 2-ąja puse – IV a. datuojama simetrinė arba kaspino formos segė iš Muoriškių k. V/2 ir laiptelinė segė (III gr., 2 pogr.), datuojama III a. 1-ąja puse, iš Melderiškių k. II/7. Dar viena laiptelinė segė (II gr., II pogr.) rasta Spietinių gyvenvietėje (21:1 pav.). Segės kapuose aptiktos kompleksuose be ginklų ar kirvių, vienas šių kapų įrengtas pilkapiu centre. Simetrinių segių prototipai buvę segės trikampe kojele (2 gr.) arba šarnyrinės, datuojamos II a. 2-ąja puse. Jų Sėloje rasta šiek tiek daugiau: Kupriuose (21:2 pav.), Juozupiuose (Alinanuose), Razbukuose, Pungose, Moškėnų piliakalnyje. Deja, visos – atsitiktiniai dirbiniai iš suardytų kapų arba ankstyvųjų XIX–XX a. pradžios tyrinėjimų. Vienalaikės su šarnyrinėmis buvo netoli Lietuvos Svarėnų pilkapiuose rastos kelios profiliuotos segės (IV gr.) (20:2 pav.). Išskirtinę segių koncentraciją Biržų rajone dar papildė nenustatytais aplinkybėmis rastos emaliuotos Nemunėlio Radviliškio segės, datuojamos II a. (22 pav.).

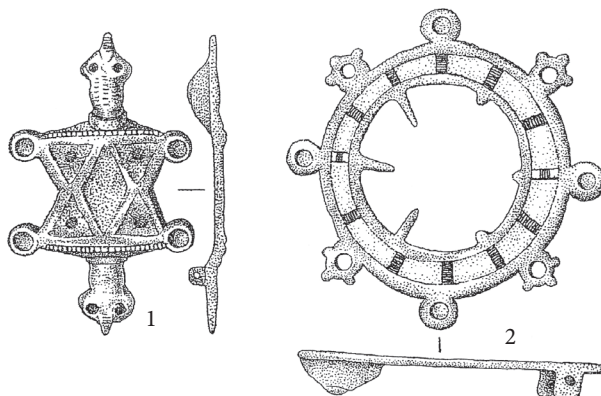
Smeigtukai. Jų rasta 60-yje kapų (37%), penki iš jų buvo nesuaugusių individų: lazdeliniai – 19 kapų, rateliniai (1 ir 2 gr.) – 17, ritiniai (2, 3 ir vėlyvosios grupės) – 10 (17:6 pav.), statinėliniai (2 gr.) – 5 (19:1 pav.), adatos formos galvute – 2, žiediniai – 2, trikampe – 1 kapas (tipologija ir datavimas – žr. Šnore 1930; Bresava 1966; Michelbertas 1986). Dar kelių smeigtukų tipas nenustatytas. Tokių pat tipų smeigtukų taip pat pasitaikė ir tarp atsitiktinių radinių, tarp kurių galima paminėti gan retą II a. 2-ąja puse – III a. datuojamą smeigtuką cilindrine galvute iš Muoriškių (Michelbertas 1986, 124; Juga 2003, 79).

20 pav. Svarėnai, atsitiktiniai radiniai iš pilkapių: 1 – antkaklė trimitiniais galais; 2 – labai profiliuota segė; 3 – apskrito pjūvio apyrankė (Aspelin 1877, 345, nr. 1877–1879)

21 pav. Laiptelinė segė iš Spietinių gyvenvietės – 1 (Sėliai 2007, 126, nr. 508) ir segė trikampe kojele iš Kuprių pilkapių – 2 (Kader 1895, Abb.121)

22 pav. Segės iš Nemunėlio Radviliškio apylinkių, atsitiktiniai radiniai (Michelbertas 2001, Taf. 9)

Kapuose smeigtukų paprastai randama po vieną, penkiuose kapuose – po 2, dviejuose – po 3. Jų randama visų grupių kapuose su šokia tokia „beginklių“ kapų persvara (tarp jų 5 kapai priklausė nesuaugusiems individams) – atitinkamai 21 (36%), 30 (47%) ir 9 (38%). Smeigtukai pagal tipus šiose grupėse pasiskirstė taip: lazdeliniai – 7, 10¹⁶, 2, rateliniai – 8, 7, 2, statinėliniai – 2, 2, 1, ritiniai – 1, 9, 0, adatos formos – 1, 0, 1, trikampe galvute – 1, 0, 0, žiedinis – 0, 1, 0.

Apyrankės – dažniausiai sutinkamas papuošalų tipas, jų rasta 68-iuose kapuose (42%), šeši iš jų buvo nesuaugusių individų. 24 kapuose rasta įvairių grupių apyrankių trikampio pjūvio lankeliu (17:5, 61:2 pav.), kurių įvairios grupės datuojamos III–V a. viduriu, taip pat kampuoto pjūvio lankeliu (III–IV a.) (17:2 pav.) – 15 kapų, stačiakampiu lankeliu siaurėjančiais ir suapvalintais galais (II–III a.) (17:3, 4 pav.) – 14, pusapvalio pjūvio lankeliu (įvairios grupės, datuojamos II–III a.) – 8, įvijinės – 5. Dar keleto apyrankių tipas nenustatytas. Įvardytų tipų dažniausiai pasitaiko ir tarp atsitiktinių dirbinių iš suardytų pilkapių ir kapų (19:3-6, 9 pav.), tarp jų yra ir kelios retai Sėloje pasitaikančios ankstyvosios apyrankės pumpuriniiais galais (I, galbūt II a.) bei apvaliu lankeliu (I–II a.) iš Bajoriškių, Baušiškių (19:7 pav.) ir Svarėnų (20:3 pav.) (tipologija ir datavimas – žr. Michelbertas 1986).

Apyrankės aptinkamos visų trijų grupių kapuose su šokia tokia kapų be ginklų persvara (5 kapai priklausė nesuaugusiems individams) – atitinkamai 23 (40%), 36 (56%) ir 9¹⁷ (38%). Apyrankių kapuose randama ir po vieną, ir po dvi ar daugiau: 12-oje kapų su ginklais rasta po vieną, 9-iuose – po dvi, viename – net keturios; 18-oje kapų be ginklų rasta po vieną, 15-oje – po dvi, o trijuose – nuo 3 iki 5 apyrankių.

Faktiškai visų tipų apyrankių, tik skirtingai dažnai, sutinkama visų grupių kapuose: trikampio pjūvio – atitinkamai 8, 15¹⁸ ir 1, stačiakampio pjūvio siaurėjančiais ir suapvalintais galais – 5, 7¹⁹ ir 2 kapai, pusapvalio pjūvio lankeliu – 3, 5²⁰, 0, briaunoto pjūvio – 3, 10 ir 2, įvijinių – 4, 0, 1.

Žiedai. Keliuose kapuose be ginklų (Muoriškiai, k.V/3, Slatė II, k.VI/A) rasta įvijinių žiedų iš trikampio pjūvio vielutės, datuojamų III a. (Stankevičius 2007, 75–76).

Ietigaliai. Romėniškojo periodo ietigalių rasta 61 kape (iš jų 3 – nesuaugusių individų kapuose). Daugiausia tai – ietigaliai išlėsto rombo formos plunksna žemai nuleistais peteliais ir plačia rombo formos plunksna (atitinkamai IB ir II tipai pagal Казакевичюс 1988), datuojami maždaug nuo III a., naudoti ir I tūkst. viduryje, randami po vieną, du (7 kapai) ar tris (1 kapas), dažniausiai kojūgalyje (21) ar galvūgalyje (17), rečiau – ties mirusiųjų šonais (5). Galvūgalyje padėtų ietigalių randama abiejose pusėse, kojūgalyje ir šalia griaučių beveik visada – dešinėje (5 priedas).

Kirvių rasta 71-ame kape. 45-se kapuose jie į kapus dėti drauge su ietigaliais. Daugelis – pentiniai siaurašmeniai, įmovinių buvo tik keli (Buokiai, k. 5/1, Pungos, k. IV/1, Antužiai, k. I/9), tarp atsitiktinių pastarųjų taip pat nėra daug, po vieną ar kelis rasta Slatės I, Buokių, Kebėnų pilkapyuose. Kirvius buvo įprasta dėti kojūgalyje (20), dešinėje, tik kartais galvūgalyje (5) ar ties šonais (7), tuomet jų padėtis mirusiojo atžvilgiu varijavo (5 priedas).

26 kapuose ietigalių nerasta, tik kirvių (keliuose jų palaidoti nesuaugę individai), daugiausia pentinių siaurašmenių, vienas – įmovinis (Buokiai, k. V/1). Dauguma jų taip pat rasti kojūgalyje (17), 9 – dešinėje ir 7 – kairėje pusėje. Dar dviejuose kapuose kirviai rasti ties galva, o dviejuose – ties šonais.

¹⁶ 4 kapai priklausė nesuaugusiems individams.

¹⁷ 1 kapas priklausė nesuaugusiam individui.

¹⁸ 2 kapai priklausė nesuaugusiems individams.

¹⁹ 1 kapas priklausė nesuaugusiam individui.

²⁰ 2 kapai priklausė nesuaugusiems individams.

Peiliai. Peiliai, kaip ir kirviai, gali būti priskiriami universalios paskirties įrankiams, kuriuos galima naudoti buityje, medžioklėje ar žvejyboje, o reikalui esant – kaip ginklą (Michelbertas 1986, 162, Šnore 1993, 70; Bertašius 2007). Šio laikotarpio kapuose peilių sutinkama nedažnai. Jų rasta 9-iose suaugusių individų kapuose, 6-iose iš jų – su ginklais, dviejuose – tik su kirviais ir viename – be ginklų. Peiliai buvo 18–21 cm ilgio, Melderiškių k. II/5 ant peilio išlikusi apvyniota žalvarinė vielutė. Peiliai kapuose su ietigaliais ir/arba kirviais dažniausiai rasti ties mirusiojo dubeniu (3 kapai), matyt, taip, kaip ir buvo nešiojami, taip pat galvūgalyje (2). Kape be ginklų/kirvių jis buvo padėtas kojūgalyje kairėje (7 priedas).

Peiliai-pjautuvėliai. Tai pati gausiausia darbo įrankiams priskiriamų įkapių rūšis, kurių rasta 35-iose kapuose (vienas jų – nesuaugusio individo) (61:1 pav.). Peiliai-pjautuvėliai buvo maždaug 10–20 cm ilgio. Savo forma jie nėra vienodi, vienu lenkta į įklotę pereinanti nugarėlė, kitų – įkote, vieni primena nedidelius pjautuvėlius, kiti – dalgelius. Manoma, jog jais kapodavo krūmus ir šakas pašarui, galbūt naudojo ir derliui nuimti.

Peilių-pjautuvėlių aptinkama visose grupėse: 13 jų buvo kapuose su ietigaliais (22% tos grupės kapų), 16 – „beginkliuose“ (25%) ir 6 – tik su kirviais (25%), bet jų padėtis kape gerokai skyrėsi. Į kapus su ginklais peilius-pjautuvėlius dažniausiai dėjo ties galva (4) arba ties šonais (4), po vieną rasta kojūgalyje ir ties krūtine; kapuose be kirvių ir ietigalių – kojūgalyje (7), galvūgalyje – 2, ties dubeniu – 2, ties krūtine – 1. Kapuose tik su kirviais pjautuvėlių padėtis artimesnė kapams be ginklų – daugiau jų rasta kojūgalyje (3), 2 – ties šonais ir nė vieno galvūgalyje (7 priedas).

Kiti darbo įrankiai. Dviejuose kapuose (Slatė I, k. I/9, ir Antužiai, k. I/1) rasti du *pjautuvėliai*, viename kape – ties krūtine, kitame – kojūgalyje. Be jų, abiejuose kapuose dar buvo kirvių, o viename – 2 ietigaliai (vienas su briauna) ir antkaklė kūginiais galais. 8 kapuose rastos *γ*los ir jų fragmentai, visos – kapuose be ginklų ir kirvių.

Raitelio ir žirgo ekipuotė. Vienintelis kape rastas *pentinas* žinomas iš III a. Razbukų k. I/1. Žalvarinis pentinas rastas ties dešine pėda. Pentinas buvo su lenktu kampuoto pjūvio formos lankeliu su buoželėmis galuose ir neišlikusiu spygliu (Šnore 1993, 69). Tam pačiam tipui priklauso ir pentinai iš Skrebiškio (107 pav.). Šis tipas datuojamas II a. (Latvijas 1974, 110; Michelbertas 1986, 177), tačiau gana gerai išlikęs Razbukų k. I/1 inventorius vėlyvesnis, galbūt IV a., ir yra daugmaž viena laikis su atsitiktinai šiame pilkapyne rastu geležiniu pentinu lenktu lankeliu, užriestais galais, kurie datuojami III–IV a., galbūt ir šiek tiek vėliau. Panašus pentinas ir dvinariai *žąslai* su grandimis galuose rasti pilkapiuose Kalnadeglių vietovėje.

III. 4. 2. Socialiniai laidosenos aspektai

III. 4. 2. a. Lytis

Laidosenos duomenų analizė leidžia daryti prielaidą, kad romėniškuoju periodu ryškių lytis poliarizuojančių ar nelygiateisiškumo ženklų nebuvo. Tiek moteris, tiek vyrus laidojo galvomis į ŠV su nežymiais skirtumais: į Š dažniau orientuoti palaidotieji su ginklais, į PV – be jų. Teiginys, kad pilkapiu centre laidoti bendruomenės vyresnieji, vyriškos lyties individai (žr. pvz., Riekstiņš 1935, 12–13; Moora 1952, 78; Latvijas 2001, 207; Sēli 2005, 39–40), pasitvirtino tik iš dalies. Su ginklais palaidotųjų centre buvo kiek daugiau, bet 40% sudarė palaidojimai be ginklų ir kirvių, todėl abiejų grupių atstovai turėjo faktiškai vienodas galimybes būti pagerbti jiems supilamu pilkapiu arba palaidoti ankstesniame pilkapyje. Šia prasme kiek marginalesni buvo palaidojimai tik su kirviais, kurių kapų pilkapiu centre nerasta.

Trys dažniausiai pasitaikančios papuošalų grupės: antkaklės, smeigtukai ir apyrankės buvo būdingos tiek kapams su ietigaliais ir/arba kirviais, tiek ir be jų. Šiokie tokie skirtumai išryškėjo tik subtiliame tipologiniame lygmenyje, pvz., įvjinės apyrankės vyravo kapuose su ginklais, o ritiniai smeigtukai, kaklo apvaros – be ginklų. Peiliai

rasti kapuose su ginklais ar kirviais, ylos – be jų. Peiliai-pjautuvėliai būdingi abiem kapų grupėms, nors jų padėtis kapuose skyrėsi: kapuose su ginklais peiliai-pjautuvėliai dažniausiai rasti galvūgalyje arba ties šonais, „beginkluose“ – kojūgalyje.

Nepaisant su biologinės lyties simbolizmu susijusių skirtumų, tenka pripažinti, kad įkapėmis ir laidosena išreikštos griežtos ribos tarp vyrų ir moterų nebuvo. Ginklai (šiuo atveju jiems tenka priskirti ir peilius) laikomi reikšmingiausiu vyro atributu, kurio buvimu, pobūdžiu, skaičiumi ir net vieta galėjo būti ženklinta individo tapatybė. Nors ginklai kapuose dažniausiai besąlygiškai priskiriami vyriškai lyčiai, bet lyginant archeologinius ir osteologinius duomenis pastebėta, kad jie kartais prieštarauja (Simniškytė 2007). Kartais tokius nesutapimus lydi papildomi „anomalios“ laidosenos bruožai, tokie kaip neįprasta mirusiojo orientacija pagal pasaulio šalis ar netradicinė daikto padėtis kape. Vaineikių k. II/3 ietigalis rastas ties dešiniu šonu, kirvis – ties kairiuoju pečiu. Mirusysis buvo orientuotas ne įprasta V–ŠV kryptimi, bet galva į PR, o osteologiniai duomenys rodo, kad čia palaidota moteris (3 priedas). Kitame to paties pilkapyno kape (k. I/3) rastas palaidojimas netgi su dviem kirviais – vienintelis toks atvejis šiame regione, o vienas kirvių buvo padėtas prieš šono. Pagal kaulų liekanas nustatyta, kad čia palaidotas 30–50 m. individas, galbūt moteris. Šie ir panašūs atvejai gali atspindėti ne šiaip kitokią laidoseną, bet išskirtinį mirusiojo statusą, jo kitoniškumą. Kad tai ne dirbtinai išpūsta problema, patvirtina ir kapų tik su kirviais grupė. Iš vienos pusės, kirvių padėtis šiuose kapuose atitinka vyrams priskiriamų kapų, juose nepasitaikė kaklo apvarų, bet peiliai-pjautuvėliai randami palaidojimams be ginklų labiau įprasta tvarka.

Tokie atvejai rodo, kad vienareikšmių įkapių ir žmogaus identiteto sąsajų nebuvo. Identitetas visuomet daugiasluoksnis – tam tikrais momentais vienoks, kitose situacijose – kitoks. Identitetas apėmė tiek šeiminių padėčių, tiek įvairaus lygmens socialines, ekonomines, religines, kultū-

rines, etnines gyvenimo sferas. Kurios iš jų užfiksuotos mirties akivaizdoje – labai priklausė nuo bendrų aplinkybių, tradicijų, šeimos galimybių, bendruomenės tikslų bei paties mirusiojo socialinio vaidmens.

III. 4. 2. b. Amžius

Duomenys apie amžiaus grupes iš Sėlos regiono labai fragmentiški (3 priedas), todėl gana sudėtinga kalbėti apie individų vaidmenų kaitą keičiantis individualiam amžiui. Sunku pasakyti, kada, šio krašto bendruomenių supratimu, baigėsi kūdikystė ir prasidėjo vaikystė, vėliau paauglystė, žengta į suaugusiojo pasaulį bei atėjo senatvė. Visa suaugusių individų kapų grupė buvo aptarta apibendrintai. Vienintelė amžiaus grupė, kurią galima atskirti – tai nesuaugusių individų kapai, atpažįstami net ir be specialisto pagalbos – pagal skeleto ar kapo dydį bei mažas įkapes.

Nesuaugusių individų grupę Sėloje sudaro vos 15 kapų, arba 9% visų kapų: 9 vaikų ir 6 paauglių. Vaikų mirtingumas praėityje buvo didelis, todėl Sėlos kapų skaičius yra gerokai per mažas (Stoodley 2000, 458; Kurila 2009š, 63 – žr. išsamesnę literatūrą). Nors tai neatitinka tikrovės, yra universalus reiškinys. Daugelyje visuomenių vaikai, ypač naujagimiai ir žindomi kūdikiai, nelaikomi visaverčiu individu, turinčiu statusą. Manoma, kad ir pomirtiniame gyvenime jis neįgis protėvio statuso, galinčio daryti įtaką gyviesiems, todėl nors jo ir gedima, bet elgiamasi kitaip nei mirus suaugusiajam. Kartais jiems skiriami atskiri kapynai arba jų zonos, neretai laidojami ne viešose vietose, bet gyvenvietės zonoje, kartais iš viso nerandama jų palaidojimų (Silverman, Small 2002, 34, 45, 60–61, 130). Skirtingai elgiamasi netgi tos pačios kultūros bendruomenėse, pvz., Daujėnų pilkapyje III mažiausiai 9 kapai iš 16-os buvo vaikų, o Muoriškiuose, ištyrus visus 5 sampilus su 45 romėniškojo periodo kapais, nerasta nė vieno vaiko palaidojimo. Slatės I pilkapyje tarp ištirtų 66 kapų tik du buvo vaikų ir tik vienas (k. 8/B) – romėniškojo periodo, t.y. 5% to laiko pilkapyno

kapų. Slatės II pilkapyne tokių buvo taip pat tik vienas, k. II/A (8%). Visiškai ištirtame Buokių pilkapyne tarp 21 aptariamo periodo kapo keli priklausė nesuaugusiems individams (10–15%), Melderiškių pilkapyje II rasti 2 vaikų kapai (25%), o Kebėnų pilkapyje 1 – 7 kapai (47%).

Nesuaugusių individų kapų orientacija nesišyrė nuo suaugusiųjų. Dauguma palaidoti galvomis į V: tarp vaikų į ŠV ir V palaidota po 2 individus, ŠR ir R – po vieną, paaugliai laidoti į ŠV (4 individai), retkarčiais į PV (1) ir PR (1).

Nesuaugę individai Sėloje laidoti individualiai, tuose pačiuose sampiluose, kaip ir suaugusieji. Dauguma aptikti sampile, t.y. jie nebuvo pirminiai kapai. Tai patvirtina ir faktas, kad vaikų kapuose reta akmenų (akmuo aptiktas tik vieno palaidojimo galvūgalyje²¹), t.y. kapai buvo įkasti. Pasitaikė ir išimčių. Buokiuose vienas pilkapis buvo supiltas 7–8 m. vaikui – mergaitei (?), palaidotai jo centre, ant pagrindo, galva į Š–ŠV (k. VIII/19). Kiti kapai pilkapyje rasti geroku atstumu. Galima spėti, kad tai – pasiturinčios šeimos labai mylimo, galbūt vienturčio vaiko kapas, nors įkapėse tai neat-sispindėjo – šiek tiek apardytame kape rasta tik kaklo apvarėlė. Dar vienas nesuaugusiam individui supiltas pilkapis rastas Kebėnuose (k. I/11). Tokie pagerbimo atvejai sietini ne su paties vaiko nuopelnais, bet su iš šeimos paveldėtu statusu. Sunku tokius kapus vertinti kitų – suaugusių individų atžvilgiu, lieka neaišku, ar jie buvo svarbesni už eilinius suaugusius, palaidotus antriniuose kapuose. Papildomos informacijos galėtų suteikti paleodietos, gyvenimo sąlygų tyrimai pasitelkiant gamtamokslinius metodus.

Vaikų kapuose nerasta antkaklių ar darbo įrankių, vyravo apyrankės (5 kapai), smeigtukai (4 kapai) ir kaklo apvaros (4 kapai). Įkapių rūšį lėmė lankstumas – galimybės papuošalus pritaikyti mažam dydžiui. Tam ypač tiko apyrankės, kurias buvo galima laužyti ir lankstyti (Kebėnai, k.

I/5), nors kartais jos pagamintos specialiai mažos (Kebėnai, k. I/6, Slatė I, k. 8/B), o kartais prilygo suaugusiųjų (Melderiškių, k. II/1). Trikampio ir pusapvalio pjūvio apyrankių aptikta po 2 kartus, stačiakampio pjūvio – 1. Smeigtukai taip pat buvo lengvai pritaikomas papuošalas, o populiariausi buvo lazdeliniai. Dar vienas būdingas vaikų papuošalas – iš įvijėlių ir pusbėnulių formos kabučių suvertos apvaros (viena kape apvarą sudarė 2 žalvariniai karoliai), kurios vaikų kapuose sudarė 42% visų regiono kapuose rastų apvarėlių. Tokie papuošalai neatsitiktinai dažnai randami vaikų kapuose. Pusbėnulių formos dirbiniai turėjo apsauginę – apotropinę – reikšmę (Simniškytė 2002c, 114), jie buvo reikalingi labiausiai pažeidžiamai visuomenės daliai – vaikams.

Kaklo apvaros iš pusbėnulių formos kabučių ir smeigtukai viename kape sutinkami retai (su lazdeliniu smeigtuku rasta tik minėtoji žalvarinių karolių apvarėlė, Slatė II, k. II/A). Greičiausiai šios dvi skirtingos papuošalų rūšys rodė priklausymą skirtingoms lytims, mat ir suaugusiųjų kapuose kaklo apvarų aptinkama tik kapuose be ginklų. Tačiau tokio amžiaus lyties socialinių skirtumų akcentavimas dar nebuvo aktualus – spėjamuose berniukų kapuose nerasta nei ietigalių, nei kirvių ar peilių. Vaikystėje tiek mergaitės, tiek berniukai funkcinė prasme buvo vienodi, o vaidmeniu visuomenėje, kartu ir statusu vaikas buvo artimesnis moteriai (Halsall 1996, 14; Weglian 2001, 151).

Tarp paauglių taip pat laikytasi šių papuošalų ir lyties santykio. Įvijėlių apvara rasta Kebėnų k. I/12. Greičiausiai tai paauglės mergaitės kapas, kuris gerokai skyrėsi nuo kitų keturių to paties pilkapio paauglių kapų su kirviais ir/ar ietigaliais. Vaineikių k. III/2 su lazdeliniu smeigtuku buvo palaidotas vyriškos lyties 12–15 m. individas. Toks inventorius labiau priminė vaiko nei vyriškėjančio paauglio kapą, o minėti Kebėnų pa-

²¹ Vaiko kapas su akmenų poromis ties galva ir kojomis rastas Boki, k.7/1, bet įkapių nerasta, todėl į romėniškojo periodo duomenų bazę šis palaidojimas neįtrauktas.

auglių kapai ginkluote (kirviai ir ietigaliai) ir jos padėtimi kapuose jau atitiko vyriškus standartus. Galbūt šiems berniukams buvo ką tik suteiktos vyriškumo regalijos, bet vyrų kapų kontekste jų palaidojimai skurdūs, be būdingų papuošalų. Matyt, to dar reikėjo nusipelnyti, tai buvo įmanoma padaryti gana greitai. Buokių kape IV/11 palaidotas 1,9 m ūgio individas galėjo būti 18–20 m. (nustatyta pagal nesukalkėjusias kaukolės siūles ir mažą dantų nusidėvėjimą) (Vankina 1961š). Mirusysis palaidotas pilkapio centre, ant pagrindo, tarp 3 porų akmenų, su vienu turtingiausių visame regione inventorių: 2 ietigaliais, kirviu, peiliu, antkakle, apyranke ir smeigtuku. Susidaro įspūdis, kad trumpas paauglystės periodas buvo kupinas permainų. Lytinės brandos pradžia skirtingose bendruomenėse žymima skirtingai, kaip ir paaugliams priskiriamų funkcijų ratas. Tačiau įžengusieji į paauglystę netruko pereiti į kitą lygmenį, artimą suaugusiojo, arba tam tikra prasme juo tapti įrodžius, kad yra pasirengę suaugusiojo atsakomybės naštai. Skirtingai nei vaikų atveju, paauglių laidosena jau tampa panaši arba tokia pat, kaip suaugusiųjų.

III. 4. 2. c. Kapų grupavimas pagal įkapių ir jų rūšių skaičių bei derinius

Didžiausias įkapių rūšių skaičius (RRS) Sėlos kapuose neviršijo 7, o didžiausias pačių įkapių skaičius (RS) buvo 11. Skirtingose kapų grupėse jis šiek tiek skyrėsi: kapuose su ginklais $RRS_{\max} - 7$, $RS_{\max} - 9$; kapuose be ginklų $RRS_{\max} - 5$, $RS_{\max} - 11$; kapuose tik su kirviais $RRS_{\max} - 6$, $RS_{\max} - 7$, nesuaugusių individų kapuose $RRS_{\max} - 3$, $RS_{\max} - 4$ (2, 3 lent.).

Centriniai kapai paprastai siejami su neeilinio statuso individais, kurie laidoti prabangiau (Sėli 2005, 39). Šią prielaidą būtų nesunku patikrinti, jei ne aplinkybės, dėl kurių centrinė sampilų dalis dažniausiai aptinkama pažeista, todėl 22-ųjų centrinių kapų turtingumas labai įvairus. Tarp jų pasitaikė ir skurdžių (RRS – 1–2), ir turtingų (RRS – 5–7). Panašiai spalvinga buvusi ir pakraštinių kapų sudėtis.

Kapai su ginklais (58). Turtingiausias kapas (RRS – 7, RS – 9) aptiktas Razbukų pilk. I centre, karste su įkapių komplektu, kurį sudarė faktiškai visos tuo metu Sėloje žinomos įkapių rūšys: 2 ietigaliai ir kirvis, peilis, antkaklė kūginiais galais (4 gr.), dvi trikampio pjūvio apyrankės (1 gr.) ir ratelinis smeigtukas (2 gr.). Retai šiuose kraštuose (ir ne tik) pasitaikantis raitelio atributas – pentinas (Bliujienė, Butkus 2009) žymi šio kapo išskirtinumą tarp kitų turtingų regiono kapų.

Buokių k. IV/11 ir Melderiškių k. I/7 centriniai kapai su beveik identišku inventoriumi (1–2 ietigaliai+kirvis+antkaklė+smeigtukas+1–2 apyrankės+peilis/peilis-pjautuvėlis) pagal įkapių ir jų rūšių skaičių (RRS – 6, RS – 7) būtų antroje hierarchijos pakopoje (2 lent.). Sutartiniu šios grupės kapų požymiu laikant dviejų, rečiau vieno ietigalio ir kirvio derinį bei antkaklę, o smeigtuko, apyrankės arba peilio nebuvimą vertinant kaip leistiną ir nereikšmingą nukrypimą, panašią inventoriaus sudėtį įvairiais variantais galima stebėti kai kuriuose palaidojimuose iš skirtingų RRS grupių. Pačiai kukliausiai atmainai priklausytų kapas su ietigalio, kirvio ir antkaklės deriniais, be jokių papildomų įkapių (pilkapio pakraštyje).

Dar vieną grupę sudarytų kapai be antkaklės. Čia ietigalio (kartais kelių) ir kirvio derinį papildė smeigtukas ir apyrankės (su peiliu arba be jo) (RRS – 4–5). Prie šios grupės pridėjus ir šiek tiek skurdesnius variantus (RRS – 3): „ietigalis+kirvis+apyrankė“, „ietigalis+kirvis+peilis/peilis-pjautuvėlis“ (po vieną jų rasta ir centriniuose kapuose), „ietigalis+kirvis+smeigtukas“, iš kiekybinio požiūriu vienos gausiausių kapų grupių su RRS – 3, liktų vos keli įkapių komplektai, deriniai „ietigalis+apyrankė+smeigtukas“ ir „ietigalis+antkaklė+smeigtukas“ (rastas centre).

Žemesnių pakopų kapus grupuoti sudėtinga. Galbūt vieną jų sudarytų RRS – 2 grupės kapai vien tik su ietigaliu ir kirviu (16%), kitą – likusieji, įskaitant ir RRS – 1 kapus (21%).

Kapai be ginklų/kirvių (64). Šioje grupėje turtingiausias buvo Muoriškių k. I/1 (RRS – 5, RS – 11). Jis

Kapų su ginklais grupavimas pagal RRS grupes				Kapų su ginklais grupavimas pagal atskirų radinių rūšių buvimą/nebuvimą			
RRS	RS	Kapai (N)	Įkapių deriniai	Kapų inventorius	Įkapių deriniai	RRS	Kapai (N)
7	9	1	2 ietig.+k.+antk.+smeigt.+2 apyr.+p.+pentinas	Kapas su pentinu	2 ietig.+k.+antk.+smeigt.+2 apyr.+p.+pentinas	7	1
6	7	2	1–2 ietig.+k.+antk.+smeigt.+1–2 apyr.+p./p.–p.	Kapai su ietigaliais, kirviais ir antkaklėmis	1–2 ietig.+k.+antk.+smeigt.+1–2 apyr.+p./p.–p.	6	2
5	5–9	8	1–2 ietig.+k.+antk.+smeigt.+2–4 apyr./p.–p.		1–2 ietig.+k.+antk.+smeigt.+2–4 apyr./p.	5	3
			1–3 ietig.+k.+smeigt.+1–2 apyr.+p./p.–p. 1–2 ietig.+k.+smeigt.+p.+kita		1–2 ietig.+k.+antk.+2 apyr./smeigt. 1 ietig.+k.+antk.	4	4
4	4–6	9	1–2 ietig.+k.+antk.+2 apyr./smeigt. 1 ietig.+k.+smeigt.+1–2 apyr. 1–2 ietig.+k.+1–2 apyr.+p.	Kapai su ietigaliais ir kirviais, be antkaklių	1–3 ietig.+k.+smeigt.+1–2 apyr.+p./p.–p.	5	3
			3		3–4	17	1 ietig.+k.+antk. 1–2 ietig.+k.+1–2 apyr. 1 ietig.+k.+p./p.–p. 1 ietig.+k.+smeigt. 1 ietig.+antk.+smeigt. 1 ietig.+apyr.+smeigt.
3	3	2					5
2	2	15	1 ietig.+k. 1 ietig.+smeigt. 1 ietig.+p./p.–p.	?	1 ietig.+antk.+smeigt. 1 ietig.+apyr.+smeigt. 1 ietig.+k. 1 ietig.+smeigt.	3	1
			1		1	6	1 ietig.
2	2	4					2
1	1	6	1 ietig.			1	6

2 lentelė. Bandymai grupuoti kapus su ginklais. Kairėje kapai suskirstyti pagal RRS grupes, dešinėje – pagal atskirų radinių rūšių buvimą/nebuvimą (trumpinimai: antk. – antkaklė; apv. – apvara; apyr. – apyrankė; k. – kirvis; p. – peilis; p.–p. – peilis-pjautuvėlis; smeigt. – smeigtukas; kita – įvairios detalės).

raistas akmenų vainiko vietoje, kur akmenys apsugojo jį nuo sužalojimo. Kape rasta antkaklė kūginiais galais (3 gr.), penkios trikampio pjūvio apyrankės (4-ios iš jų buvo 1 gr.), du grandinėle sujungti statinėliniai (2 gr.), vienas lazdelinis smeigtukai, peilis-pjautuvėlis ir yla. Kadangi kapas aptiktas sampilo pakraštyje, galima spėti, kad jo inventorius dar nereiškė pačios aukščiausios grandies kapų prabangos hierarchijoje, nors, matyt, ir lygiavosi į ją.

Trijuose kapuose užfiksuota šiek tiek mažiau įkapių rūšių (RRS – 4). Du iš jų buvo centriniai kapai, bet įkapių derinių nuoseklumo nepastebėta, prabangiais jų pavadinti taip pat negalima: viename kape (Slatė II, k. 7/A) rasta antkaklė, apvara,

smeigtukas ir yla. Apvarėlė, kelios apyrankės, peilis-pjautuvėlis ir yla rasti Slatėje I, k. 6/I. Pakraštiniam Slatės I, k. 7/D, aptiktos kelios įvijos ties galva, ritinis smeigtukas ir 2 apyrankės (3 lent.).

Daugiau sistemiškumo pastebėta RRS – 3 kapų grupėje (iš viso 13 kapų), iš jų 9-iuose rasta po antkaklę ir 1–2, o kartais ir 4 apyrankės, 6-iuose kapuose – smeigtukas. Kapai – pakraštiniai, centrinis buvo tik Drūlėnų k. 1/3. Šiems kapams darbo įrankiai nebūdingi, jų rasta keliuose kituose RRS – 3 grupės kapuose be antkaklės ir apyrankių.

Derinių požiūriu įvairiausia buvo RRS – 2 grupė. Joje atsidūrė ir kapai su Sėlos krašte retomis įkapėmis: 2 segėmis ir žiedais. Įvairūs įkapių deri-

Kapų inventorius	RRS	RS	Kapai (N)
antk.+3 smeigt.+5 apyr.+p.–p.+yla	5	11	1
antk.+apv.+smeigt.+yla	4	4	1
apv.+2 apyr.+p.–p.+yla	4	6	1
galvos danga+2 apyr.+smeigt.+kita	4	5	1
antk.+1–4 apyr.+1–2 smeigt.	3	4, 6	6
antk.+1–2 apyr.+yla	3	3, 4	3
smeigt.+p.–p.+yla	3	3, 4	2
smeigt.+žiedas+kita	3	3	1
antk.+1–2 apyr	2	2, 3	2
antk.+smeigt.	2	2	1
1–2 smeigt.+1–2 .p./p.–p.	2	3	2
1–2 apyr.+smeigt.	2	3	2
apyr.+segė	2	2	1
3 apyr.+apv.	2	4	1
apyr.+p.–p.	2	3	1
apyr.+kita	2	2, 3	2
smeigt.+žiedas	2	2	1
smeigt.+apv.	2	2	1
segė+p.–p.	2	2	1
antk. – 3 kapai; apv. – 3; 1–3 smeigt. – 5; 1–2 apyr. – 10; p.–p. – 6; yla – 1; kita – 4.	1	1-3	32

3 lentelė. Bandytas suskirstyti kapus be ginklų/kirvių pagal RRS grupes (trumpinimai: antk. – antkaklė; apv. – apvara; apyr. – apyrankė; p. – peilis; p.–p. – peilis-pjautuvėlis; smeigt. – smeigtukas; kita – įvairios detalės).

niai labai individualūs, juos sunku grupuoti, o nuo kapų su viena įkape jie skiriasi tik įkapių skaičiumi.

Bendruomenių socialinė struktūra. Panašumai ir skirtumai. Kapų grupavimo rezultatus didele dalimi lemia įvairūs veiksniai: palaidojimo išlikimo sąlygos, suardymo laipsnis, tyrimų preciziškumas, pasirinkta metodika, bet bendrosios tendencijos iš esmės pakartoja daugelį praeities visuomenių tyrimų.

Kapų kompleksų hierarchijoje ieškant visuomenės struktūros atspindžių galima pasitelkti tik kapų su ginklais grupavimo rezultatus, nes kapų be ginklų ar kirvių grupavimas pernelyg amorfiškas ir išskyrus turtingiausią kapą jokios sistematikos nepastebėta. Tai būdinga ne vien Sėlos kraštui (žr., pvz., Alekshin 1983, 141; Halsall 1996, 16–18; Härke 2000, 372; Švelniūtė 2005, 15; Kurila 2009š, 117,

131–131), manoma, jog tai didžia dalimi lėmė vyro ir moters vaidmens skirtumai. Vyro gyvenimas buvo viešesnis, orientuotas į visos bendruomenės ar net tarpbendruomeninį lygmenį, kuriame atskirų narių socialiniai santykiai turėjo būti vienaip ar kitaip reglamentuoti. Ginkluotė, jos deriniai, vienos ar kitos rūšies įkapės buvimas ar nebuvimas galėjo būti savotiškas to reglamento simbolis, parodantis savininko priklausymą tam tikrai grupei pagal lytį, amžių, padėtį ar turtą. Moters gyvenimas buvo privatesnis ir orientuotas į šeimą. Platesniame socialinių ryšių tinkle jos daugiau buvo savo vyrų žmonos, tėvų dukros ir pan. Galbūt toks netiesioginis atstovavimas sau lėmė, kad aprangos kodas buvo reikalingas tik turtingesniems, o kiti pagal išgales jį tik mėgdžiojo, nesukurdami socialiai reikšmingų emblemų, išskyrus kintančias pagal amžių, bet Sėlos atveju nėra galimybių tokių prielaidų patikrinti.

Kapų su ginklais grupavimo rezultatai pernelyg nesiskiria nuo vienalaikių laidojimo paminklų duomenų Lietuvoje: turtingiausieji išsiskiria geriausiai ir sudaro mažiausią nuošimtį, Sėloje – 2%. Pvz., Dauglaukyje (70–260 m. po Kr.) turtingi nariai sudarė atitinkamai 13% (Jovaiša 1997b, 25), Paragaudyje (I–II a.) – 6,15% (Michelbertas 1997, 31), Marvelėje²² II–III a. – 3%, IV–V a. viduryje – 3%, V–VI a. – 7% (Astrauskas 1998š). Mažiau procedūrinių problemų kelia ir skurdžiausieji kapai, kurių buvo 37% (arba 16 ir 21%). Sudėtingiausia apibūdinti viduriniąsias grupes ir jų variantus. Sėlos atveju tarp kapų su ginklais, be turtingiausio kapo, galima išskirti kelias pakopas su galimais jų pogrupiais, kurias atitinkamai sudarė 19% (arba 3%, 13% ir 3%) ir 40% (arba 18 ir 22%) kapų.

Apibendrinti kapų grupavimo rezultatai ir pagal juos numanoma bendruomenių struktūra ne visuomet pasikartoja atskirose bendruomenėse (4 lent.).

²² Statistika modifikuota skaičiuojant tik 3 grupių kapus, neminint A. Astrausko išskirtų „neturtingų“ ir „suardytų“ kapų be įkapių.

RRS	Antužiai	Buokiai	Buokiai	Buokiai	Drūlėnai	Drūlėnai	Kėbėnai	Kėbėnai	Kėbėnai	Melderiškiai	Melderiškiai	Melderiškiai	Muoriškiai	Muoriškiai	Muoriškiai	Pakiai	Plateriai
	G	G	B	K	G	B	G	B	K	G	B	K	G	B	K	B	G
1			4				2	4	1		1	1	2	11	3		
2	1	2	2				1	1		2	3		6	4	2	1	1
3		2	1	5	1	1		1					5	4	2		
4	1				1					1		1	4				
5		1								1			1	1			1
6										1							
7																	
Iš viso kapų	2	5	7	5	2	1	3	6	1	5	4	2	18	20	7	1	2
RRS _{vid}	3	3	1,6	3	3,5	1	1,3	1,8	1	3,8	1,8	2,5	2,8	1,8	1,9	2	3,5
RS _{max}	4	5	4	4	5	6	2	3	1	7	2	4	6	11	3	2	6

tęsinys

RRS	Plateriai	Plateriai	Priekšėnai	Pungos	Ratulėnai	Razbukai	Salėtekai	Slatė I	Slatė I	Slatė I	Slatė II	Slatė II	Slatė II	Spietiniai	Stūreliai	Stūreliai	Vaimėškiai	Vaimėškiai
	B	K	G	G	B	G	G/B	G	B	K	G	B	K	G	G	B	G	B
1					1		1	1	3	1		3					1	4
2			1						1		2		1			1		2
3	1		1	1			1	3		2	1	4		1			1	1
4		1		1				1	2			1						
5				1				2							1			
6										1								
7						1												
Iš viso kapų	1	1	2	3	1	1	2	7	6	4	3	8	1	1	1	1	2	7
RRS _{vid}	3	4	2,5	4	1	1	1,5	3,4	2,2	2,8	2,3	2,4	2	3	5	2	2	1,6
RS _{max}	4	5	3	6	1	9	3	9	6	7	3	4	2	3	5	3	4	4

4 lentelė. Kapų pasiskirstymas pagal RRS.

Suaugusių individų kapai: G – su ginklais, B – be ginklų, K – tik su kirviais.

Geografinė padėtis daug reikšmės neturėjo – beveik identiškų įkapių derinių (tarp jų ir turtingiausių) dideliu atstumu randama ir Padauguvyje, ir krašto gilumoje, o gretimose bendruomenėse situacija galėjo ženkliai skirtis, pvz., lyginant duomenis iš kaimyninių Melderiškių ir Kebėnų pilkapynų viename jų rastas vienas turtingiausių regiono kapų, kitame – didžiausias įkapių tipų skaičius tesiekė tris, tik vienas mirusysis čia palaidotas su antkakle (k. I/1). Buokių pilkapyne antkaklė taip pat rasta tik viename k. IV/11, kuris buvo antras pagal turtingumą visoje Sėloje. Vaineikių pilkapyne antkaklių iš viso nepasitaikė, geriau išlikę vyrų kapai buvo be ginklų ir be kirvių. Muoriškiuose kapai su ginklais ir/arba kirviais sudarė 53%, su antkaklėmis – 29%. Slatėje I beveik visos (išskyrus vieną) antkaklės aptiktos kapuose su ginklais ar kirviais, o Slatėje II, atvirksčiai, visos rastos kapuose be ginklų, kapų su ginklais čia reta. Sudėtinga nustatyti, kiek šiems skirtumams įtakos turėjo šalutiniai faktoriai (ardymas, tyrimų apimtis), chronologija ar laidosenos specifika, bet tik juos įvertinus atityje bus galima kalbėti apie atskirų bendruomenių ekonominę gerovę ar diferenciacijos tarp jų ir jose laipsnį.

III. 5. SĖLOS KRAŠTAS ROMĖNIŠKŲJŲ ĮTAKŲ LAIKOTARPIO KONTEKSTE

Kultūrinė raida didele dalimi priklausė nuo ryšių, kuriuos savo ruožtu lėmė geografinė padėtis ir ekonominių procesų plėtra kaimyniniuose ir tolimesniuose regionuose. Neatsitiktinai būtent vakarinėje Lietuvos dalyje tuo metu susiklostė palankios sąlygos regiono kultūriniam progresui (jūros pakrančių ir Nemuno žemupio teikiamos galimybės megzti kontaktus, kaimynystė su pažangiomis Vakarų baltų ir Mozūrijos ežeryno kultūromis). Antrasis strategiškai patogus regionas – Vidurio Lietuva prie Nemuno, Dubysos bei Nevėžio ir Neries žemupiuose – tinkamas kontroliuoti keliomis kryptimis besidriekiančias upių trasas.

Būtent šie regionai anksčiausiai ir dažniausiai buvo įtraukti į Vidurio Europos barbarų pasaulio kultūrinę erdvę ir per juos tos įtakos galėjusios plisti į atokesnes sritis (Banytė-Rowell 2007, 63).

Ankstyvųjų romėniškųjų įtakų periodu (I–II a. vid.) bendrakultūrinių ryšių tinklas siekė ir Sėlos kraštą. Nors ankstyvųjų pilkapių čia žinoma nedaug, bet dirbiniai iš suardytų kapų plačiai sutinkami ir kaimyninėse srityse, ir atokesniuose Europos barbarų kraštuose. Bajoriškiuose rasta I a. apyrankė pumpuriniais galais. Tokios kildinamos iš Romos imperijos Padunijos provincijų, dalis galėjo patekti iš Žemutinio Pavyslio, dalis – pagaminta vietoje (Michelbertas 1986, 135). Vidurio Padunijos provincijose specialiai Rytų Baltijos rinkai gamintos sparninės segės, kelios jų rastos taip pat Bajoriškiuose (Michelbertas 1986, 106–107; Banytė-Rowell 2007, 63). Čia aptikti I–II a. datuojami stilistiškai artimi plokšteliniai antsmilkiniai ir sidabrinė diržo sagtis su tutuliu, pagaminti pagal Vidurio Europos Halštato laikotarpio formas (Michelbertas 1986, 181; Banytė-Rowell 2007, 68). Tuo metu plitusias ir antkaklės trimitiniais galais, Sėloje jų rasta Alinanuose, Bajoriškiuose, Baušiškiuose, Svarėnuose (II gr.) ir Gintautuose (III gr.); I gr. vytinės antkaklės kilpiniais (Bajoriškiei), antkaklės buoželiniais galais (Muoriškiai, k. III/17, IV/3); labai profiliuotos segės, IV gr. (Svarėnai); apyrankės apvaliu lankeliu: I gr. (Baušiškiai, Bajoriškiei), II gr. (Bajoriškiei), III gr. (Svarėnai, Vaineikiai, k. II/3); smeigtukai: ritinio formos galvute, I gr. (Petrešiūnų piliak.), cilindrine galvute, II gr. (Muoriškiai); adatos formos galvute (Muoriškiai, k. II/1; Plateriai, k. 1/1; Spietiniai), trikampio formos galvute (Pungos, k. 4/1), stiklo ir emalio karoliukai (Spietiniai).

Ankstyvųjų romėniškojo laikotarpio pėdsakų Sėloje nedaug, tačiau jie rodo, kad pirmaisiais amžiais po Kr. čia vyravo bendreregioninės papuošalų mados, dauguma kurių atsirado dėl Vakarų baltų kultūrų poveikio (Banytė-Rowell 2007, 57). Ankstyvuojū romėniškuoju periodu Sėloje jau (o gal – dar) egzistavo jėgos, palaikiusios ryšius su

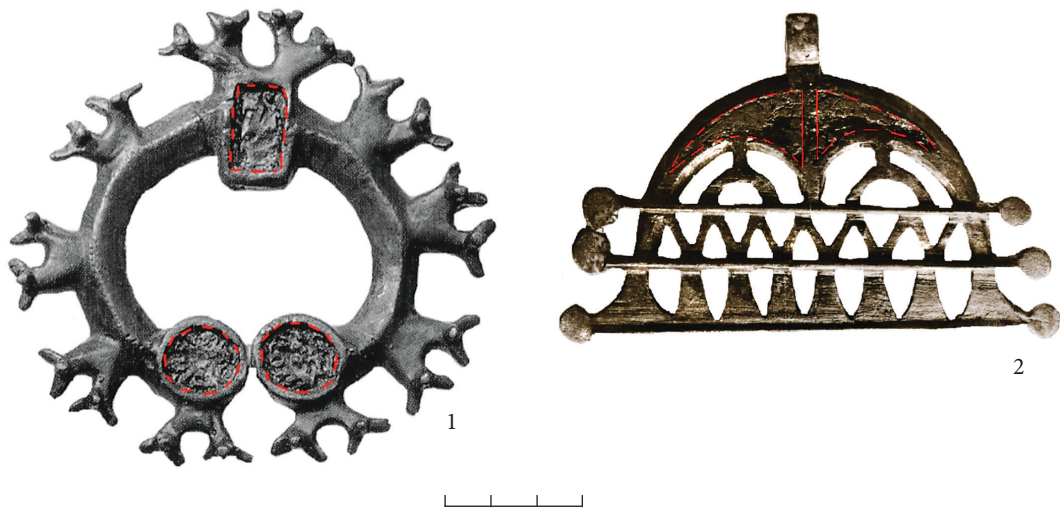
atokesniais kraštais ir užtikrinusios bendruomenių bendrakultūrinę integraciją. Dar retame to meto apgyvenimo tinkle sudėtinga išskirti ir lokalizuoti pažangą skleidusius židinius. Geografinė padėtis Dauguvos upės atžvilgiu lemiamos reikšmės neturėjusi, tuo metu Sėlai tai nebuvo pagrindinis ryšių laidininkas. Ankstyvuojų etapu labiau išsiskyrė Lielupės baseino bendruomenės prie Lėvens (Bajoriškiei), taip pat prie Nemunėlio, ties jo santaka su Apaščia, Viesyte ir Dienvidsusėja, kur atokiai tiek nuo kitų vienalaikių gyvenamųjų teritorijų, tiek ir nuo ankstesnių centrų – piliakalnių II a. susiformavo savotiškas mikroregionas, klestėjęs iki V a. (Muoriškiai, Nemunėlio Radviliškis, Svarėnai, Gintautai).

Vėlyvuojų romėniškuoju periodu (II a. vid. – IV a.) Sėla tapo vienu tankiausiai apgyvendintų kraštų Lietuvoje ir Latvijoje, ypač Sėlos kalvyno rajone, todėl natūralu būtų čia lokalizuoti ekonomiškai aktyvių, naujovėms imlių bendruomenių regioną ir jų epicentrus, bet medžiagos analizė tokios versijos nepatvirtina. Barbarų kraštų kultūrai imant vis stipriau veikti baltų kultūras, Sėlos bendruomenės į šiuos impulsus reagavo gana pasyviai. Tiesa, pradžioje ir čia, kaip visoje Lietuvoje, stebima naujų papuošalų tipų invazija. II a. 2-ąja puse – III a. pradžia datuojamos iš Paireinės įvežtos emaliuotos segės, rastos Nemunėlio Radviliškio apylinkėse (Michelbertas 2001, 47, taf. 9:1–2). Šiam laikotarpiui ypač būdingos šarnyrinės segės trikampe kojele (Michelbertas 1986, 114–115; Šnore 1993, 56), gamintos nusižiūrėjus į atvežtines A133 tipo formas (Banytė-Rowell 2007, 75). Tai dažniausiai Sėloje pasitaikantis segių tipas (Alinanai, Kupriai, Moškėnai, Muoriškiai, k. V/2, Pungos, Razbukai). Kitų tipų segės Sėloje neprigijo, jų pasitaiko retai, pvz., Almgreno 128 tipo segė su vienu laipteliu prie įvijos iš Spietinių gyvenvietės (Atgāzis 2006a, 7 att. 2) arba III gr., 2 pogr. laiptelinė segė iš Melderiškių k. II/7 (Šnore 1993, tab. III:5).

Nuo III a. Lietuvoje paplinta nauji papuošalų tipai, tiek vietinės kilmės (antkaklės kūginiais ga-

lais, ritiniai, rateliniai, statinėliniai, adatos formos smeigtukai, įvairių tipų apyrankės, pusmėnulio formos kabučiai), tiek ir atsiradę sekant regioninėmis formomis, bylojantys vis stiprėjančius įvairių genčių kontaktus (antkaklės su kabliuku ir kilpele, dėželiniais galais, lankinės segės lenkta kojele, žieduotosios segės, kibirėlio formos ir įvairios formos gintaro kabučiai), suklesti kiauraraščių papuošalų gamybos bei emaliavimo technikos. Iš vakarinės Lietuvos ir pietvakarinės Latvijos mados plito į rytus ir šiaurės rytus, o Šiaurės Lietuva buvusi tam tikra žemyninio kelio tranzitinė zona tarp finougrų ir Baltijos pakrančių (Banytė-Rowell 2004, 17; 2007, 83, 88; Banytė-Rowell, Bitner-Wróblewska 2005).

Geografiškai Sėla galėjusi būti šio tranzito atkarpa (Moora 1938, 646, abb. 91; Latvijas 1974, 27, 56 att.), tačiau kultūrine prasme liko lyg jo nepaliesta. Vėlyvuojų romėniškuoju periodu, nuo III a. čia išsikristalizavo savita Sėlos juvelyrikos kryptis ir iki pat V a. buvo puoselėjamos vietinių tipų antkaklių, apyrankių ir smeigtukų gamybos tradicijos. Sėloje žinomos vos kelios anksčiau minėtų bendraregioninių papuošalų grupių radimvietės, pvz., III a. pab. – IV a. 1-osios pusės antkaklė su plokštele ir kabliuku galuose iš Ilzenbergo (87:2 pav.). Svetimos čia buvo net ir plačiai Lietuvoje paplitusios šaukštinės antkaklės, jų žinoma tik iš Torkalnio (Igaunių) ir Paryžės (103 pav.). Nedaug ažūro technika pagamintų papuošalų, jų detalių, dažniausiai skirstiklių arba kabučių (Baušiškiai, Razbukai, Skrebiškiai, Vabalninkas) (Vaska 2006, 3, 4 att.) (57:1, 76 pav.), nors bandymų gaminti buvę ir daugiau (pvz., Kalpokai) (18:2 pav.); ažūras nepritaikytas gaminant III a. ypač paplitusius pusmėnulio formos kabučius su ataugėlėmis (Simniškytė 2002c). Emaliavimu taip pat nesusidomėta, nors tuo metu kaimynystėje, Šventosios aukštupyje, juvelyrai šias puošybos technikas sėkmingai perprato ir sukūrė savitą papuošalų stilių. Bene visapusiškiausiai jam atstovauja Žadavainių kolekcija (Utenos r.) (Michelbertas 1968; Žilėnienė, Žilėnas 1969, 100–103; LAA 1977, 125; Simniškytė

23 pav. Papuošalai su emaliu: 1 – pasaginė segė iš Velikuškių piliakalnio (pagal: Sėliai 2007, 127, nr. 512); 2 – kabutis iš Dusetų apyl., atsitiktinis radinys (VDKM 659:3; LIIR, ng. 36714).

2008a), taip pat radiniai iš Eikotiškio (Simniškytė 1998a) bei Dusetų apylinkių (23:2, 81 pav.). Šiose III–IV a. kolekcijose, be Pilkapių su akmenų vainikais kultūrai būdingų antkaklių kūginiais galais, pusmėnulio formos kabučių, apyrankių, smeigtukų, rasta antsmilkinių, emaliuotų pasaginių segių ir papuošalų, kuriuos gaminant naudotos kelios technikos: ažūras, emaliavimas bei dirbinio puošyba išplotomis ataugėlėmis. Jų paplitimo epicentras buvo ties Sartų ežeru ir Pašvenčiai šiek tiek į P. Jo įtaka siekė ir dalį Sėlos bendruomenių: panašių antsmilkinių rasta Lygalaukių, Skrebiškių, Vainikių pilkapynuose, Velikuškių piliakalnyje, kuriame aptikta ir būdinga pasaginė emaliuota segė (23:1 pav.), gana negrabiai pagamintas, mėgdžijant emaliuotuosius, ažūrinis pusmėnulio formos kabutis su ataugėlėmis. Geografiniu požiūriu čia

susikerta Nemuno ir Dauguvos baseinai. Tai – kelių kultūrų tarpribis: Pilkapių su akmenų vainikais kultūros ir ankstyvųjų Rytų Lietuvos pilkapių arealo. Matyt, kontaktinėms zonoms būdingas „judrumas“ sukūrė palankią terpę vystyti tarpkultūrinius ryšius, ir vietinius, ir su tolimesnėmis sritimis, pvz., Vidurio Padniepre, apie ką galima spręsti pagal emaliavimo technikos paplitimą. Vis dėlto šios čia pat generuojamos kūrybinės idėjos gilyn į Sėlą nesiskverbė. Pagrįstai atmetus techninių negebėjimų versijas lieka izoliacijos lemto savito estetinio supratimo ir polinkio į konservatyvumą galimybė. Sunku pasakyti, ar tai – mentaliteto periferiškumo savybės (Malmer 1991), bet dispersiška apgyvenimo sistema, didesnių centrų, telkusių gamybą, prekybą ir žinias, nebuvimas sudarė palankias sąlygas šiems bruožams vystytis.

IV. KRAŠTO „IŠTUŠTĖJIMO“ LAIKOTARPIS

IV. 1. KULTŪRINĖS PERMAINOS I TŪKST. VIDURYJE

I tūkst. viduryje baltų gentys išgyveno žymų socialinių ir ūkinių permainų etapą. Šiems procesams daugiausia įtakos turėjo Didysis tautų kraustymasis (Šimėnas 2006), kurio rezultatas – perbraižytas baltų genčių žemėlapis. Pirmuosius požymius baltų gentys pajuto dar III a. Tuo metu netiesioginės įtakos baltų gentims galėjo turėti ir pietvakarius nuo jų teritorijos vykęs gotų kraustymasis iš Vyslos žemupio regiono (Vielbarko kultūros) link Juodosios jūros, kur III a. susiformavo Černiachovo kultūra (Шукин 2006; Kokowski 2007, 159–163). Tikėtina, kad gotų skverbimasis į pietryčius išjudino jų kelyje buvusias baltų gentis – Rytų Lietuvoje II a. pabaigoje – III a. pastebima Užnemunės ir Suvalkų regiono, galbūt ir Vielbarko kultūros įtaka. Jų pasirodymas sutampa su Brūkšniuotosios keramikos kultūros išnykimu ir Rytų Lietuvos pilkapių kultūros susiformavimu, tai galėjo būti kultūrinės situacijos kaitos priežastis (Zabiela 1995, 47–49; Tautavičius 1996, 46; Лухтанас 2001; Vaitkevičius 2005). Nuo Pabaltijo iki Juodosios jūros nusidriekė komunikacijos trasos, kuriomis vyko prekių ir idėjų mainai. Gludintosios keramikos, emaliuotų dirbinių paplitimas rodo baltų ir Padnieprės tautų ryšius romėniškųjų įtakų laikotarpiu (Zabiela 1995, 48; Banytė-Rowell 2007, 119–123).

Nuo IV a. pabaigos Europą ėmė krėsti Didžiojo tautų kraustymosi (375–550 m.) įvykiai, prasidėję Juodosios jūros pakrantėse pasirodžius Azijos klajokliams hunams. Jų antpuoliai išjudino visą Romos imperijos ir barbarų pasaulį, įveldami skirtingas gentis ir jų sąjungas į kelis šimtme-

čius trukusias kovas. Archeologiniu požiūriu hunų ekspansija į gotų teritoriją lėmė Černiachovo kultūros sunykimą V a. 1-ojoje pusėje, o V a. viduryje (453 m.) subyrėjo pati klajoklių imperija. Gaisrų pėdsakai Rytų ir Pietų Lietuvos piliakalniuose bei geležiniai įtveriamieji tribriauniai strėlių antgaliai kartais siejami su Lietuvą kažkada pasiekusiais hunų reidais (Zabiela 1995, 49; Лухтан 1997), nors greičiausiai tai – kovų su miško zonos gyventojais, perėmusiais klajokliškus „huniškus“ elementus, pėdsakai (Bitner-Wróblewska, Kontny 2006).

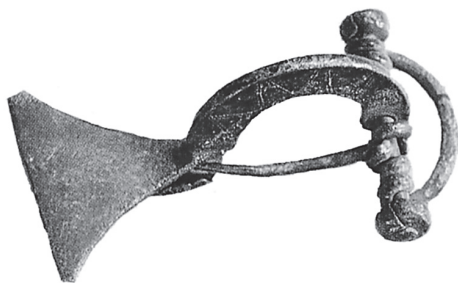
IV a. pabaigoje – VI a. pastebimi įkapių komplektų pasikeitimai: išaugo sidabro dirbinių skaičius (Vaitkunskienė 1981, 96), atsirado itin turtingų kapų, aptinkama prestižinio importo iš Padunijos (kalavijų, geriamųjų ragų, raitelio atributų) (Tautavičius 1981b, 24–25; Astrauskas 1996, 8; Bertašius 2002, 37–39, 43; Žulkus 2004, 21–28; Vaitkevičius 2005, 78; Šimėnas 2006; Bliujienė 2006, 131–138). Tai gali atspindėti ir žmonių judėjimą baltų arealo link. Galbūt tai – kadaise kartu su gotais iškeliavusiųjų palikuonys, kurie, žlugus Vakarų Romos imperijai ir intensyvėjant suirutei barbarų gyventose teritorijose, patraukė atgal (Šimėnas 2006). Laidosenoje ryškiau akcentuojamas karo motyvas. I tūkst. viduryje plintanti karinė ideologija buvusi bendrakultūrinis reiškinys (Vaitkevičius 2005), o patį etapą siūloma vadinti karinės aristokratijos laikotarpiu (Jovaiša 2006). Vis dėlto intensyvus klestėjimas buvo trumpalaikis ir išsibėgėjęs VII a. prabangos nebeliko (Bertašius 2002, 50; Šimėnas 2006, 95; Kurila 2009š, 148).

Ne visas baltų pasaulis sinchroniškai ir vienodai intensyviai dalyvavo šiuose procesuose – vienos

gentys buvo tiesiogiai įtrauktos, kitos paveiktos mažiau. Nuošaliau nuo šių įvykių buvo Pilkapių su akmenų vainikais kultūros arealas Šiaurės Lietuvoje ir Pietų Latvijoje, kur I tūkst. viduryje nepastebima jokių staigių laidosenos pasikeitimų, nuo laidojimo pilkapiuose laipsniškai pereita prie plokštinių kapinynų. Dar I tūkst. 1-ojoje pusėje tai įvyko Žemaitijoje, analogiškas nuoseklumas I tūkst. viduryje matomas ir Žiemgaloje – neretai laidoma toje pačioje vietoje, o V a. kapų įkapės turi daug bendrų bruožų su III–IV a. radiniais (Vaškevičiūtė 2004, 31). Tiesa, atskiros bendruomenės pilkapius tebeypylė ir V–VI a. Šis paprotys ilgiau išliko Nevėžio ir Lėvens tarpupio rajone (pvz., Raginėnuose, Berčiūnuose, Pamarnakiuose, Pašiliuose) (Simniškytė 2011a), taip pat Pietvakarių Vidžemėje, tuo „Vidžemės žiemgaliai“ skyrėsi nuo Žiemgalos žiemgalių (Ciglis 2004).

Panaši laidosenos formų evoliucija įžvelgiama ir rytiniame Pilkapių kultūros areale, Sėlos teritorijoje. Teigiama, kad IV a. čia naujų pilkapių nebepylė, bet dar kurį laiką laidojo ankstesniuose: iš pradžių sampilu, vėliau už jo ribų, tostant nuo paties sampilu. Šis procesas trukęs iki VI–VII a., kol galutinai pereita prie laidojimo plokštiniuose kapinyuose (Urtāns 1970, 68–69; Latvijas 1974, 149; Таутавичюс 1980, 85; Vasks 1997, 63–64). Tačiau tai, kas sujungiamo į vieną kultūrinį horizontą, iš tiesų turi kelis etapus. Vėlyviausi Pilkapių su akmenų vainikais kultūros kapai čia datuojami IV–V a. 1-ąja puse pagal būdingus papuošalus: IV gr. antkakles kūginiais galais, vėlyvuosius ritinius smeigtukus, apyrankes trikampio pjūvio lankeliu. Tuose pačiuose sampiluose sutinkama ir kapų ar dirbinių, kurie krašte paplito jau VI a. pabaigoje – VII a. Šiuos du laikotarpius skyrė maždaug 100–150 metų. V–VI a. kapų ir dirbinių (segių lenkta arba trikampe kojele, žieduotųjų segių, storagalių apyrankių ir pan.) Sėloje labai reta (24 pav., 5 žemėl.).

Apibendrinęs laidojimo paminklų lietuviškojoje Sėlos dalyje medžiagą A. Tautavičius (1972) pastebėjo Sėlos krašto ištuštėjimą, kurį datavo VII–VIII a. ir siejo su dalies gyventojų pasitraukimu į

24 pav. Segė trikampe kojele iš Velikuškių piliakalnio (pagal: Sėliai 2007, 127, nr. 513).

šiaurę, Dauguvos link. Vėliau ši versija buvo patikslinta – nustatyta, kad krašto „ištuštėjimas“ apėmęs visą istorinį regioną ir chronologiškai sutapęs su Didžiojo tautų kraustymosi periodu (Simniškytė 1999, 29). A. Vasks I tūkst. vidurio kapų medžiagos sumažėjimą linkęs sieti su sutrikdyta ekosistemos pusiausvyra. Jo nuomone, romėniškojo laikotarpio ūkinės veiklos plėtra neigiamai paveikė gana derlingus, bet greitai nualinamus Sėlos aukštumų dirvožemius. Tai galėję turėti įtakos gyvenimo sąlygų blogėjimui ir lemti gyventojų skaičiaus mažėjimą (Vasks 2001, 46).

Krašto „ištuštėjimo“ galimybė gana įtikima dėl paties laikotarpio charakteristikos. Drastiškos to meto pauzės buvo pastebėtos ne vieno regiono kapų medžiagoje (žr., pvz., Stenberger, 1955, Näsman, 1978) ir ilgą laiką šie pasikeitimai aiškinti migracijų ir katastrofų teorijomis. Laidojimo paminklai – įvairiaplanės informacijos šaltinis. Vis dėlto jų pagrindu interpretuojant apgyvenimo pokyčius nevalia pamiršti daugybės „filtrų“ tarp archeologinės kapų medžiagos ir praeities realybės. Kapų skaičius gali neturėti nieko bendra su demografinė situacija. Ilgainiui tai pripažįstant ir susitelkus ties gyvenviečių paieška bei gamtamokslinė informacija apgyvenimo spragos pradėjo nykti. Tai įspėja, kad „depopuliacijos“ reiškinys gali būti ir menamas – susijęs su kokybiniais visuomenės pokyčiais, chronologijos problemomis ar tyrinėjimų metodikos trūkumais (Trigger 1971, 314; Baudou 1993, 198; Hamerow 2002, 108–109).

IV. 2. APGYVENIMO TĖSTINUMAS I TŪKST. VIDURYJE

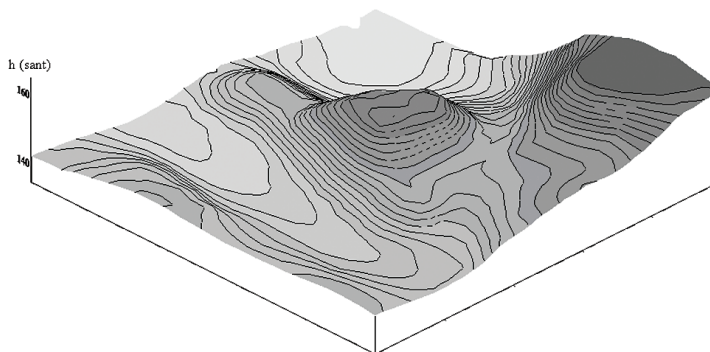
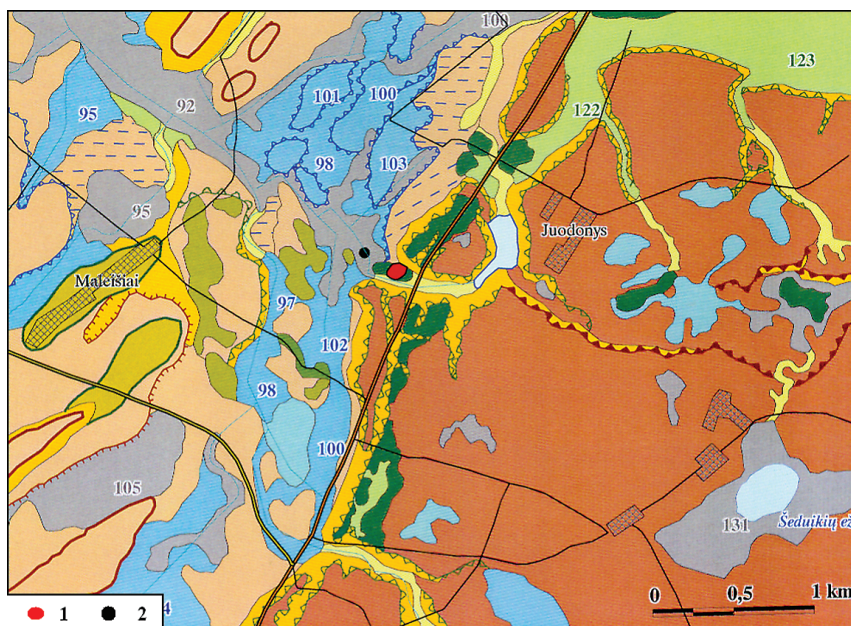
IV. 2. 1. Piliakalniai ir gyvenvietės: trumpalaikių pokyčių problema

XX a. pradžioje E. Brastinis (1926, 45) pastebėjo, kad Aukšžemės piliakalniai apleisti gerokai prieš vokiečių įsiveržimą. Tai tapo stimulu 1968 m. surengti Aukšžemės ekspediciją (Graudonis 1969; 2001), kurios tikslas ir buvo patikslinti piliakalnių chronologiją. Prieita prie išvados, kad piliakalniai, kurių aikštelėse vyravo keramika lygiu ir brūkšniuotu paviršiumi, apleisti dar m.e. pradžioje. Kiti, kurių papėdėse aptikta keramikos grublėtu, gnaibytu ir lygiu paviršiumi, galėjo būti gyvenami iki I tūkst. vidurio. Iki šios ekspedicijos latviškojoje Sėlos dalyje plačiau buvo tyrinėtas tik Dignajos piliakalnis. Jame aptiktas I tūkst. 2-osios pusės – II tūkst. pradžios kultūrinis sluoksnis įvertintas kaip išimtis Sėlos gyvenviečių sistemoje (Graudonis 2001, 61). Šių žvalgymų rezultatai netapo pagrindu kalbėti apie visuotinę krašto „ištuštėjimą“ nuo I tūkst. vidurio, mat turėta duomenų apie vėlesnius laidojimo paminklus, bet iškėlė klausimą, kur žmonės gyveno? Jį išspręsti tapo įmanoma šiek tiek vėliau, atlikus plataus masto kasinėjimus Kryganuose, Dignajoje Latvijoje, taip pat Kereliuose ir Juodonyse Lietuvoje. Tačiau trumpalaikių pokyčių problema liko – įprastas skirstymas

etapais kas 400–500 m. nėra tinkama „rezoliucija“, siekiant užfiksuoti subtilius pokyčius bent 100 metų tikslumu. Tam būtina detali kultūrinio sluoksnio formavimosi analizė.

IV. 2. 1. a. Juodonių archeologinis kompleksas I tūkst. viduryje.

Ieškant I tūkst. vidurio apgyvenimo pėdsakų susitelkta ties Juodonių archeologiniu kompleksu, esančiu skirtingų geologinių ir geomorfologinių zonų sandūroje (25 pav.). Piliakalnis stūkso kalvoje, ledyno tirpsmo vandens srauto atkirstoje nuo

25 pav. Juodonių piliakalnio apylinkių geomorfologinė schema: 1 – Juodonių piliakalnis, 2 – geologinių tyrimų vieta (pagal: Stančikaitė et al. 2004, fig.1); apačioje – Juodonių piliakalnio topografijos 3D vaizdas (iš PR). A. Simniškytės brėž.

kelių kilometrų ilgio šlaito Svėdasų–Kamajų ruože. Tai ~15–25 m (vietomis – 25–30 m) aukšči, pakankamai status šlaitas, susidaręs ledo kontakto su senesniu paviršiumi vietoje. Į R nuo šlaito plyti banguota, vietomis smulkiai kalvota vakarinė Aukštaičių aukštumos dalis, vadinamoji Rokiškio plynaukštė, kurioje moreninis paviršius yra 150 m virš vandens lygio, o fluvioglacialiniai smėlingi plotai plyti 122–123 m absoliutiniame aukštyje. Pats šlaitas nėra ištisinis, jį raižo upelių slėniai ir sauslėniai, kuriais tekėjo vandenys iš lokalių patvenktnių baseinelių tirpstant plynaukštės ledui. Būtent senojo sausslėnio ribose ir išlikusi erozinė Juodonių piliakalnio kalva, kažkada buvusi priešlaitinio plynaukštės fragmento dalis.

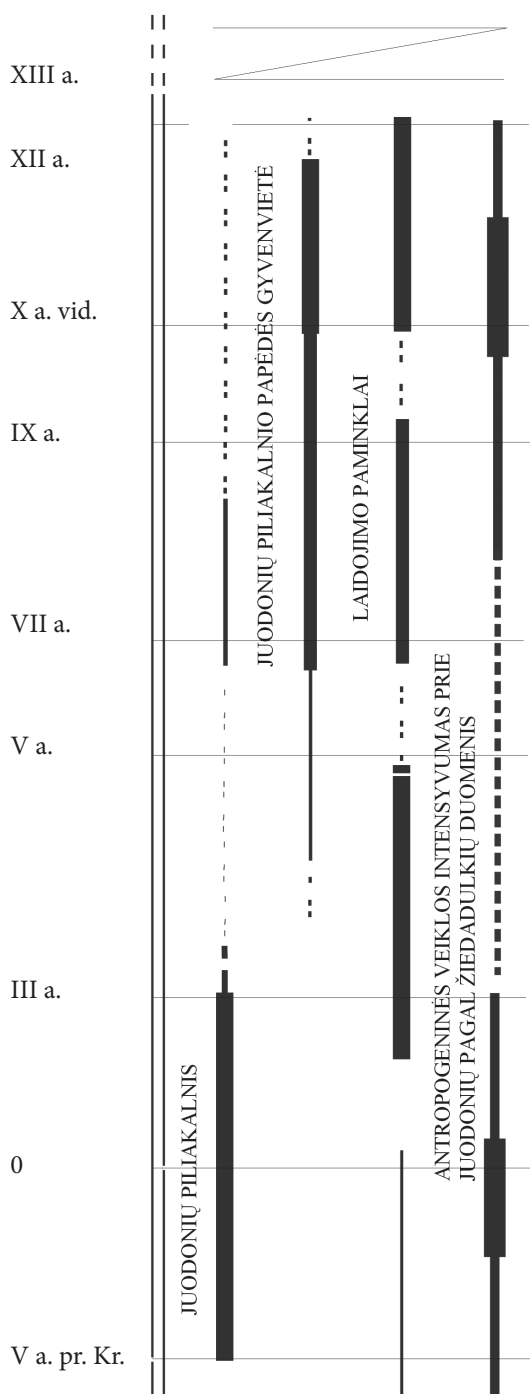
Į V plyti gūbriuotas Baltijos stadijos Vidurio Lietuvos fazės ledyno pakraštinis ruožas. Šios dalies paviršiaus absoliutaus aukščio atžymos moreniuose plotuose siekia 120 m, o limnoglacialiniuose smėlynuose – 92–104 m. Pavieniai ŠR–PV kryptimi orientuoti gūbriai virš aplinkos reljefo iškilę ~10–20 m. Tarp šių gūbrių plyti pelkėta limnoglacialinė lyguma, susidariusi iš patvenk-

tinio priededyninio baseino nuogulų: smulkaus ir aleuritingo smėlio, rečiau – aleurito. Poledynmečiu, nusekus baseinui Maleišos upele ir jos intakais, giliausiose baseino vietose, matyt, dar telkšojo ežerėliai, kuriems galutinai nusekus dabar aptinkame 1,5–0,2 m storio durpių sluoksnius (Daugnora ir kt. 2004, 112).

Juodonių archeologinis kompleksas kasinėtas ne vienerius metus, ypač plačiai tyrinėta papėdės gyvenvietė. Skirtingose jos dalyse užfiksuota nevienoda kultūrinio sluoksnio stratigrafija: pietinėje dalyje išskirti du horizontai (Nakaitė 1959, 139–140), šiaurinėje – keturi (Grigalavičienė 1992a, 58). Savo turiniu du aukštesnieji horizontai šiaurinėje iš esmės atitiko pietinės viršutinį, o šiaurinės pagrindinis, trečiasis arba „žemutiny-sis“ – pietinės „apatinį“ (5 lent.). Apie chronologinius skirtumus tarp horizontų publikacijoje neužsimenama, nes skirtingų laikotarpių dirbiniai jautkame kultūriniame sluoksnyje buvo pasiskirstę chaotiškai. Remiantis radinių visuma gyvenvietė datuota nuo IV–V a. iki X–XI a. (Grigalavičienė 1992a, 58, 60, 82).

KULTŪRINIO SLUOKSNIO HORIZONTAI IR JŲ CHARAKTERISTIKA LITERATŪROJE		DATAVIMAS	KULTŪRINIO SLUOKSNIO FORMAVIMOSI ETAPAI			DATAVIMAS
<i>Nakaitė, 1959</i>	<i>Grigalavičienė, 1992</i>		<i>Simniškytė, 2002a; Daugnora et. 2004</i>			
P dalis Plotas 1	Š dalis Plotas 4		P dalis	C dalis	Š dalis	
(1) Viršutinis, pilkšvai juosvas, su degėsiiais. Radiniai: gyvulių kaulai, keli tinko fragm., keramika (50% žiesta), keletas dirbinių	(1) Pilkšvas, be struktūrų ir radinių (2) Pilkšvas, be degėsių. Radiniai: skilę akmenys, gargažės, tinko gabalai, smulkios šukės, pavieniai radiniai	IV–XI a.		x		X – XI/XII a.
(2) Apatinis, juodas, intensyvus. Rasta molio konstrukcijų, židinio liekanų. Radiniai: gyvulių kaulai, tinko gabalai, skilę akmenys, gargažės, lipdytoji keramika, dirbiniai	(3) Žemutinis, juodas, intensyvus, su degėsiiais. Rasta pastatų liekanų, geležies gaivinimo krosnelės, akmenų grindiniai. Radiniai: gausu keramikos ir dirbinių		x		x	VII a. 2-oji pusė – XI/XII a. VI a. pab. – VII a. vid.
	(4) Apatinis, pilkas, vietomis degėsingas. Radiniai: tik keramika		x	?	x	IV–VI a.

5 lentelė. Juodonių papėdės gyvenvietės kultūrinio sluoksnio horizontai ir jų datavimas.

26 pav. Antropogeninės veiklos raidos schema pagal archeologinius ir paleobotaninius duomenis

Apatinės chronologinės gyvenvietės ribos atrodė perspektyvios apgyvenimo tęstinumo I tūkst. viduryje problemai spręsti. Tai paskatino

dar kartą grįžti prie gyvenvietės chronologijos (Simniškytė 2002a), o vėliau ir prie jos pačios, kartu atliekant gamtinės aplinkos kompleksinius tyrimus, siekiant patikslinti gyvenvietės chronologiją, įvertinti gyvenimo joje raidą bei pagrįsti arba paneigti laidojimo paminklų pagrindu išryškėjusią krašto apgyvenimo krizę (Simniškytė ir kt. 2003; Daugnora ir kt. 2004; Strimaitienė 2005) (26 pav.).

Aktualiausia buvo nustatyti gyvenvietės pradinį etapą ir jo požymius (Simniškytė 2002a, 138–142). Peržiūrėjus ankstesnių tyrimų medžiagą jokių IV–V a. dirbinių nepastebėta. Ankstyviausiais radiniais įvardytos storagalės apyrankės ovaliniais galais, puoštais lygiagrečiomis linijomis, bei trikampio formos kabučiai apvalia arba rombine galvute (Grigalavičienė 1992a, 68, pav. 19:1, 2, 7, pav. 20:9, 10, 14, 15, 19). Pagal gausias analogijas Latvijoje jie datuojami atitinkamai VII a. viduriu – 2-ąja puse ir VI a. pabaiga – VII a. (Ciglis 2001, 57, 63, pav. 7:1). I tūkst. viduriu – 3-juoju ketvirčiu datuojamos ir pusapvalės formos raginės šukos bei jų ruošinys (Grigalavičienė 1992a, 65, pav. 18:1–3), o tarp ankstyvųjų dirbinių paminėto kaulinio pusapvalio verpstuko chronologiją (Grigalavičienė 1992a, 67–68, pav. 26:2) reikėtų nukelti į dar vėlesnius laikus – I tūkst. pab. ar II tūkst. pr. (Simniškytė 2002a).

Gyvenvietės pradžios datavimas IV–V a. buvo argumentuotas dar ir tuo, kad keramika iš pagrindinio (3-iojo) gyvenvietės sluoksnio yra analogiška piliakalnio viduriniajam horizontui, priskirtam IV–VI/VII a. (Grigalavičienė 1992a, 51, 56, 58). Iš esmės tyrinėtoja buvo teisi juos laikydama vienalaikiais. Suklysta tik juos datuojant – faktiškai visi ankstyviausieji radiniai, kuriais remiantis kalbėta apie IV–V a., pasirodė esantys kiek vėlyvesni, t.y. VI–VII a. Tai – gaubtos apyrankės lankelio fragmentas, jau minėti trikampiai kabučiai, pentinis siauraašmenis kirvis (1992a, 51, pav. 8:5, 6, 8, 14–16). Vienintelė peilio-pjautuvėlio dalis gali būti iš ankstyvesnio periodo. Tai dar pagilino atotrūkį tarp III a. pasibaigusios Brūkšniuotosios

keramikos kultūros ir VI a. prasidėjusio naujo etapo. Apgyvenimo tęstinumo paieškos baigėsi atvirkštiniu rezultatu – atsirado poros šimtmečių „tuščias“ piliakalnio periodas (Simniškytė 2002a).

Ankstesnėse publikacijose daugiausia dėmesio skirta individualiems radiniams pagrindiniame (3-ame arba „žemutiniame“) sluoksnyje. Apie dar vieną (4-ąją) horizontą šiaurinėje gyvenvietės dalyje užsimenama vien probėgomis. Tik tyrinėjimų ataskaitoje galima rasti duomenų apie tarp trečiojo ir ketvirtojo horizontų buvusį 5–15 cm storio tarp sluoksnį – geltoną smėlį, pilkšvą žemę arba degėsių juostą (Grigalavičienė 1989š, 17; pav. 2–5). 4-asis horizontas buvo 5–20 cm, vietomis 15–40 cm ar net storesnis. Jame jokių radinių, išskyrus keramiką, neaptikta (dėl aiškumo jį galima būtų vadinti „keraminiu“), o pati keramika skyrėsi nuo pagrindinės sluoksnio dalies (3-iojo horizonto) keramikos (Grigalavičienė 1992a, 60, 81).

Siekiant patikslinti gyvenvietės kultūrinio sluoksnio formavimosi eigą ir chronologiją 2002 m. šalia 1989 m. tyrinėto ploto 4 buvo iš-tirtas nedidelis 7,5 m² plotelis (Simniškytė ir kt. 2003; Daugnora ir kt. 2004). Jo stratigrafijoje aptikti ankstesnių tyrimų metu užfiksuoti horizontai: viršutiniai užpiltiniai ir maišytas sluoksniai (A–D), atitinkantys ankstesnių ploto 4 tyrimų viršutinius du, juodas sluoksnis su radiniais (E), atitinkantis ankstesnių tyrimų pagrindinį, 3-įjį, ir po juo glūdėjęs ankstyviausias pilkas smėlis su degėšiais (F2) – „keraminis horizontas“, kurį nuo pagrindinio skyrė smėlio ir žvyro tarp sluoksnis (F1) (27, 28 pav.).

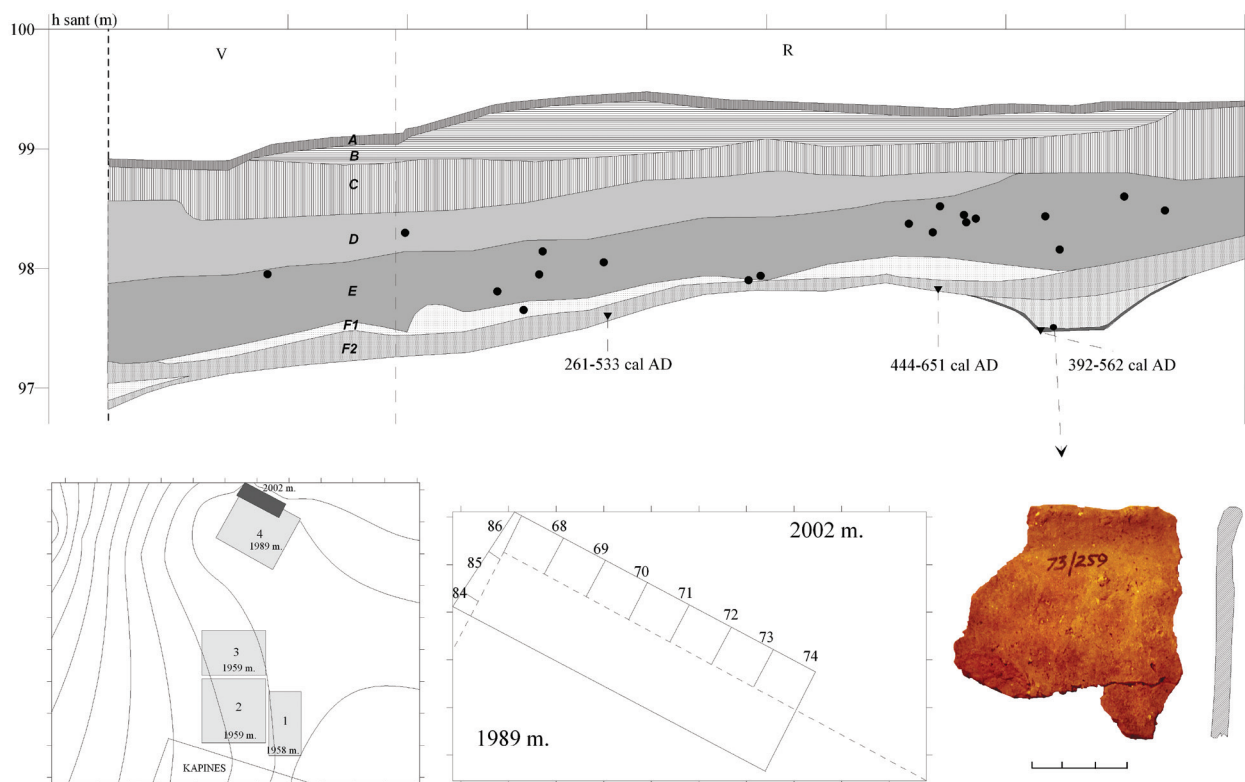
Ankstyviausiame kultūrinio sluoksnio horizonte radinių nedaug: šiek tiek gyvulių kaulų, kelios geležies gargažės, titnago gabalėlių bei 73 šukės. Įsikūrimo papėdėje metu F2 horizonte keramika lygiu paviršiumi sudarė 80%, dar kelios šukelės buvo puoštos pirštų ir nagų įgnybimais, grublėtosios ir brūkšniuotosios nerasta. Keramika lygiu paviršiumi – plonasiene, stačiomis, viršutinėje dalyje neryškiai profiliuotomis sienelėmis,

molio masėje gana daug stambiagrūdžių priemaišų. Radiokarboniniu metodu kultūrinis sluoksnis datuotas I tūkst. viduriu: 261–533 cal AD; 393–562 cal AD; 444–651 cal AD (27 pav.; 1, 2 priedai).

Tirtoje vietoje galėjo būti gyvenvietės pakraštys. 2002 m. čia aptikta seklaus, maždaug 1,5 m pločio ir 0,3 m gylio griovio atkarpa (jo dalis 1989 m. buvo tirta kaip židinyš). Griovyje daug akmenų, molio tinko gabalų, degėsių, šalia jo nuo piliakalnio pusės stovėjusi kažkokia molio užglaistyta ir akmenimis sutvirtinta medinė konstrukcija, kuri sudegė maždaug VI a. (444–651 cal AD). Jai sudegus baigėsi pirmasis gyvenvietės etapas.

Nors jokie pilkšvo smėlio sluoksnio gyvenvietės P dalyje neišskirta, sprendžiant pagal vertikalų radinių paplitimą kultūrinio sluoksnio formavimosi eiga čia galėjusi būti panaši. Analizuojant ploto 1 duomenis (1958 m. tyrimai) sluoksnio apačioje, 120–160 cm gylyje, radinių neaptikta (išskyrus vieną kaulinį adiklį 130 cm gylyje). Nedaug čia ir keramikos (30 vnt.), kurią sudarė šukės lygiu (60%) ir gludintu (37%) paviršiumi. Aukščiau 100–120 cm gylyje keramikos santykis pasikeitė: grublėtoji keramika sudarė 51%, lygi – 31%, gludinta – 10%, kruopėta – 7%. Rasta individualių dirbinių bei jų fragmentų, ypač daug pagamintų iš kaulo ir rago (24 vienetai) bei molio (16 vienetų), taip pat 7 geležies ir 2 žalvario dirbiniai, tarp jų ir VI a. pabaigos – VII a. trikampio formos kabučiai. Remiantis chronostratigrafija žemiau slūgsojęs horizontas su lygia keramika susiformavo šiek tiek anksčiau, maždaug apie I tūkst. vidurį, t.y. galėjo būti vienalaikis su gyvenvietės šiaurinės dalies „keraminiu“ horizontu.

Šie tyrimai iš esmės patvirtina E. Grigalavičienės pateiktą chronologiją, tik patikslina ir labiau detalizuoja patį procesą. Remiantis radiokarboniniu datavimu papėdės gyvenvietės pradžią galima datuoti III a. 2-ąja puse ar IV a. Maždaug III a. datuojamas ir piliakalnio apleidimo epizodas. Sunku pasakyti, ar šių įvykių seka buvo nuosekli, ar su vienos ar kelių kartų pertrauka, per kurią galėjo

27 pav. Juodonių piliakalnio papėdės gyvenvietės tyrinėtų plotų situacija ir kultūrinio sluoksnio stratigrafija 2002 m. tyrimų duomenimis (A – velėna; B, C – užpiltiniai sluoksniai; D – maišyta žemė; E – juosvas sluoksnis; F1 – gelsvas smėlio ir žvyro tarp sluoksnis; F2 – pilkas smėlis su degėsiomis). (• – VIGA2-VĖGA radinių paplitimas ir sluoksnio apačioje rasta keramikos šukė.)
A. *Simniškytės brėž.*

pasikeisti keramikos gamybos tradicijos, – gyvenvietėje brūkšniuotosios keramikos iš viso nebrasta, vyravo keramika lygiu paviršiumi. Galbūt romėniškojo periodo apgyvenimo sklaidos laikotarpiu iš piliakalnio išsikėlusios šeimos sodybas įkūrė atokiau ir tik po kurio laiko dalis vėl grįžo gyventi prie piliakalnio.

Lygios keramikos horizontas išryškėjo ir Kėrelių piliakalnio medžiagoje – viduriniojo horizonto viršutinėje dalyje, datuojamoje maždaug I tūkst. viduriu. Po viršutinį ir vidurinį horizontus skiriančiu akmenų grindinėliu rasti kompaktiškai sudėti I tūkst. vidurio dirbiniai (siauraašmenis pentinis kirvis, du lietuviško tipo pjautuvėliai atrietais galais, lenktas peilis–pjautuvėlis ir yla) (Grigalavičienė 1992b, 98, pav. 24). Publikacijoje jie aptariami prie viršutinio horizonto radinių, tačiau stratigrafiškai turėtų būti iš viduriniojo ir

28 pav. Juodonių piliakalnio papėdės gyvenvietės kultūrinio sluoksnio stratigrafija, 2002 m. A. *Simniškytės nuotr.*

žymėti pastarojo pabaigą. Čia pasitaikė ir keramikos, panašios į rastą Juodonių papėdės gyvenvietės apatiniame horizonte (Daugnora ir kt. 2004, pav. 12).

IV. 2. 2. Paleobotaniniai duomenys

Remiantis paleobotaniniais duomenimis galima teigti, kad I tūkst. viduryje Juodonių piliakalnio papėdėje įsikūrusi bendruomenė žymaus poveikio aplinkai nepadarė. Romėniškojo laikotarpio 2-osios pusės agrarinė „stagnacija“ Juodonyse tęsėsi visą migracijų periodą. Padidėjęs medžių žiedadulkių kiekis liudija miškų plėtrą teritorijoje. Antropogeninė veikla visiškai nenutrūko – žiedadulkių spektre aptikta javų (*Cerealia*) žiedadulkių, kurios plinta labai mažu atstumu. Vadinasi, dirbami laukai buvo vos už kelių šimtų metrų nuo tyrimų taško. Žmonės gyveno piliakalnio apylinkėse. Tai rodo takų ir gyvenamųjų būstų požymiai – kiečių, balandų, dilgėlių žiedadulkės (Simniškytė ir kt. 2003), bet tai nebuvo labai didelė bendruomenė. Šiuo pagrindu galima daryti prielaidą apie tebesitęsiančią apgyvenimo dispersiją ar bent jau koncentruotos veiklos nebuvimą Juodonių piliakalnio aplinkoje.

Skirtingi rezultatai gauti iš gręžinio Lašų ežerėlyje netoli Petrešiūnų. Jau minėta, kad ši žiedadulkių diagrama vargu ar sietina su Petrešiūnų piliakalnio bendruomene, kuri net ir savo klestėjimo metu (I tūkst. pr. Kr.) minėto ežerėlio aplinką veikė tik epizodiškai. Tačiau I tūkst. viduryje žmogaus poveikis aplinkai čia gerokai išaugo. To laikotarpio žiedadulkių diagramos dalyje pastebimai padidėjo drėgnų ir sausų pievų bei ganyklų indikatorių kiekis. Deginant miškus buvo plečiami ir keičiami dirbamos žemės plotai. Turint omenyje, kad I tūkst. pradžioje Petrešiūnų piliakalnis buvo apleistas, reikia manyti, jog diagramoje užfiksuoti duomenys apie su juo nesusijusių bendruomenių ūkinę veiklą. Tuo metu 1 km į V nuo tyrimų vietos pradėti pilti Norkūnų pilkapiai (32 pav.). Galbūt jame laidojusios bendruomenės gerokai prisidėjo

prie to, kad nuo I tūkst. vidurio Petrešiūnų apylinkėse prasidėjo ženklūs ekosistemos pokyčiai: keitėsi augalijos sudėtis, sedimentacinės sąlygos, vyraujantis kraštovaizdžio tipas (Trumpalaikiai 2003š).

IV. 2. 3. Laidojimo paminklai

IV. 2. 3. a. I tūkst. vidurio palaidojimai romėniškojo periodo pilkapiuose

Pilkapių su akmenų vainikais kultūros išnykimą tyrinėtojai sieja su laipsniškais laidosenos pokyčiais – išsigimstančia ir išnykstančia pilkapių pylimo idėja: sampilų nebepylė, laidojo ankstesniuose, o sampilui plokštėjant ilgainiui pereita prie plokštinių kapinynų. Manoma, kad I tūkst. viduryje toks procesas vyko ir Sėloje, bet to meto kapų ankstesnio laikotarpio pilkapiuose žinoma vos keli: Ratulanų k. I/15 rasta apyrankė iškilia briauna, Slatės I k. 6/P – storagalė apyrankė. Kai kurios įkapės datuojamos plačiau, pvz., IV–VII a. ietigaliai profiliuotomis (Vaineikiai, k. I/1, Slatė I, k. III/P, Slatė II, k. 7/E) arba rombo formos plunksnomis (Slatė I, k. I/A, Priekšanai, k. 2/2), todėl sunku pasakyti, ar jie naudoti rūpimu laikotarpiu – I tūkst. viduryje. Ne kažin kiek jų sąrašą pailgina atsitiktiniai dirbiniai iš suardytų kapų, pvz., segės trikampė kojele (Antužiai, Sauka, Slatė), storagalės apyrankės (Antužiai, Juljanava–Parupė), apyrankės iškilia briauna (Antužiai, Ilzenbergas). Tai reikštų, kad senuosiuose pilkapiuose tuo metu laidota neintensyviai, galbūt po vieną ar kelis mirusiuosius. Iš 60 tyrinėtų romėniškojo periodo sampilų I tūkst. vidurio laidojimo radinių aptikta tik keliolikoje (8 priedas).

Vienintelė didesnė I tūkst. vidurio kolekcija žinoma iš Jaunjelgavos apylinkių, kur XIX a. 1-ojoje pusėje didelis Dauguvos potvynis paplovė nemažai radinių: 3 ovalias diržų sagtis, 3 ilgakojės segės, įmovinį ietigalį, ietigalį su užbarzdomis, kovos peilį-kalaviją, pjautuvą lenkta viršūne, stiklo ir gintaro karoliukus, įvijinį žiedą, storagalę apyrankę, antkaklę kilpiniais galais. Radiniai

datuojami V–VII a., bet literatūroje ši radimvietė priskiriama romėniškajam periodui (Latvijas 1974, 329), matyt, remiantis rozetiniu smeigtuku su tutuliu, puoštu presuota balto metalo plokštele (KPM 347). Tokie dirbiniai buvo labiausiai paplitę romėniškuoju periodu, bet jų pasitaiko ir vėliau (Banytė-Rowell 2009).

IV. 2. 3. b. I tūkst. vidurio pilkapiai

Romėniškuoju periodu vyravęs laidojimas pilkapiuose ilgainiui tapo aksioma, pagal kurią net ir netyrinėtieji priskiriami būtent šiam laikotarpiui. Tikslesnė jų chronologija paaiškėja tik kasinėjimų metu. V–VI a. nauji pilkapiai buvo pilami tebesilaikant kai kurių romėniškojo periodo konstrukcinių principų, tačiau būta ir tam tikrų naujovių.

I tūkst. vidurio pilkapynai išsiskyrė didesniu sampilų skaičiumi. Norkūnuose XIX/XX a. sandūroje minima buvus apie 40–50 pilkapių, Kubiliškyje ir dabar yra likę 20 sampilų (29 pav.), Slatės pilkapių grupės taip pat buvo gerokai didesnės už tipišką romėniškojo periodo pilkapyną. Pilkapiai išsidėstę gana tankiai, nuo kelių iki keliasdešimties metrų atstumu vienas nuo kito. Sampilai gerokai mažesni už romėniškojo periodo vidurkius. Norkūnuose pilkapiai buvę 4,5–6 m skersmens (tik vienas nuskleistas pilkapis 17 iki tyrinėjimų atrodė esąs didesnis – keliolikos metrų). Kubiliškyje sampilai buvo dar mažesni, jų skersmuo siekė vos 3–5 m.

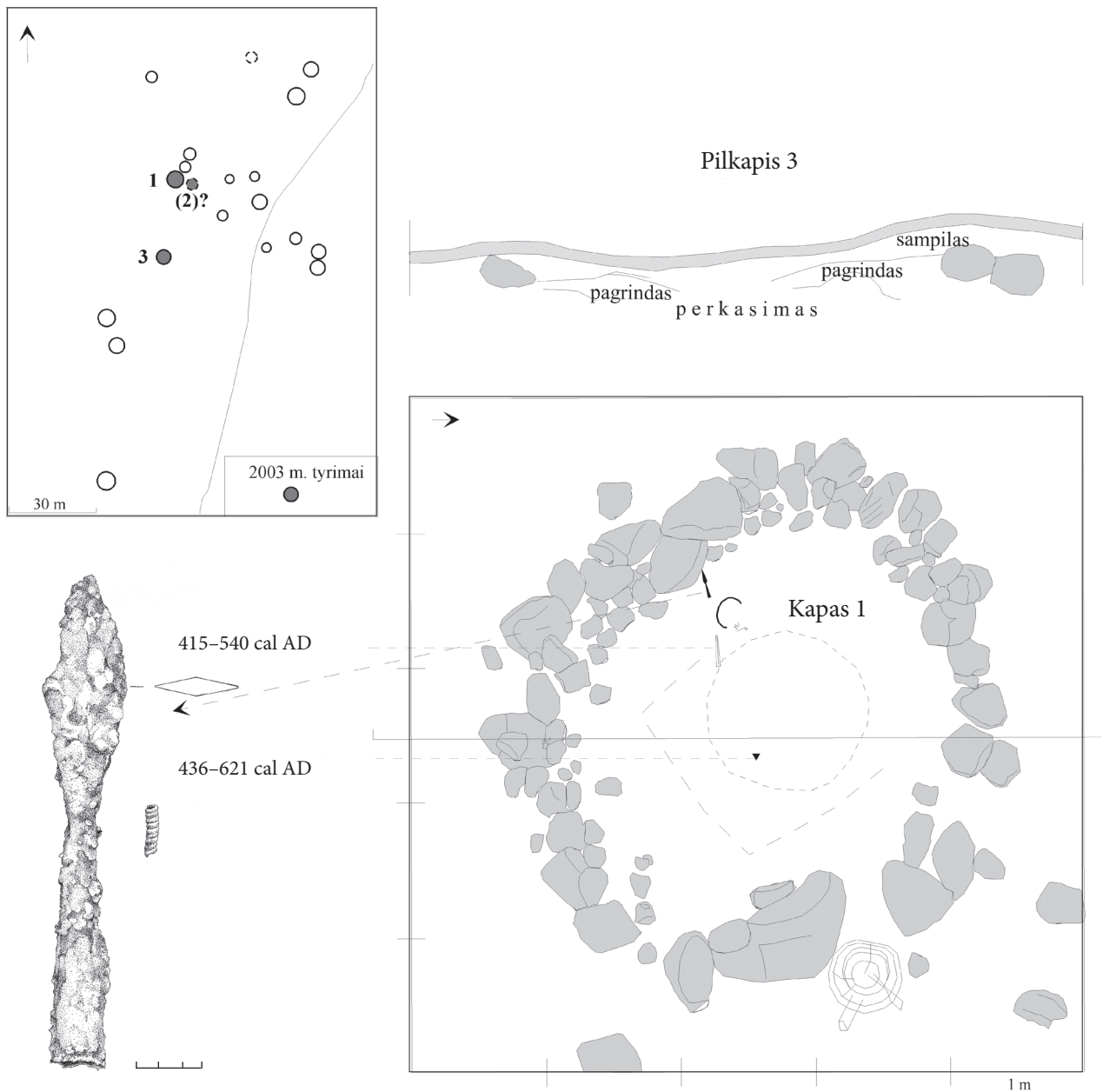
Pilkapius juosė akmenų vainikai, formavę maždaug taisyklingą ratą, nors kartais pasitaikė ir kitokių geometrinių formų (pvz., keturkampio – Norkūnai, pilk.1, 17). Itin gerai išlikę akmenų vainikai Kubiliškyje, mat pilkapius tyrinėjęs kun. J. Žiogas kasė tik žemės sampilą, o vainikus paliko nejudintus. Čia akmenys krauti keliais aukštais. Dauguma akmenų buvo 70x40x70, 60x50x35, 40x30x30 cm ir pan. dydžio, būta ir didesnių (110x60x50 cm), o mažiausi rieduliai nesiekė 0,1 m. Didesni akmenys aptikti vainiko išorėje, mažesnieji užpildė tarpus. Vieno pilka-

pio akmenų vainiko P dalyje stačiai pastatyto akmens viršūnė buvusi gerokai aukščiau už likusiuosius (94 pav.). Tokių išsiskiriančių akmenų pastebėta ir Norkūnuose, taip pat kitų kultūrinių sričių V–VI a. pilkapiuose, pvz., Raginėnuose, Santakoje, Želmeniškéje (Vaitkevičius 2007; Simniškytė 2011a). Dideli akmenys naudoti ir ankstesniojo laikotarpio vainikuose, bet nežinoma, ar tarp jų buvo išsiskiriančių pavienių riedulių.

Kai kurie gretimi pilkapiai Kubiliškyje lietėsi akmenų vainikais lyg formuodami „korio“ tinklą. Panašių konstrukcijų pastebėta ir Slatės pilkapyne. „Korio“ principas būdingiausias Vakarų Lietuvos laidosenos tradicijoms, ypač pereinant nuo laidojimo pilkapiuose prie plokštinių kapinynų.

Apeigų su ugnimi pėdsakų tirtuose pilkapiuose nedaug. Norkūnuose ištyrus septynis sampilus ir dar dviejų spėjamų vietas tik viename pilkapyje 16 užfiksuota juoda anglinga žemė ant pagrindo. Kituose apie degėsius neužsimenama, o pilkapiuose 1 ir 17 nesant ryškesnio tarp sluoksniu tarp žemio ir sampilo, netgi daroma prielaida, kad pilant pilkapį velėna buvusi pašalinta. Kubiliškyje degėsingo pagrindo taip pat nepastebėta, bet iš dalies dėl to, kad bemaž visas akmenų vainiko ribojamas plotas buvo perkastas ankstesnių kasinėjimų metu.

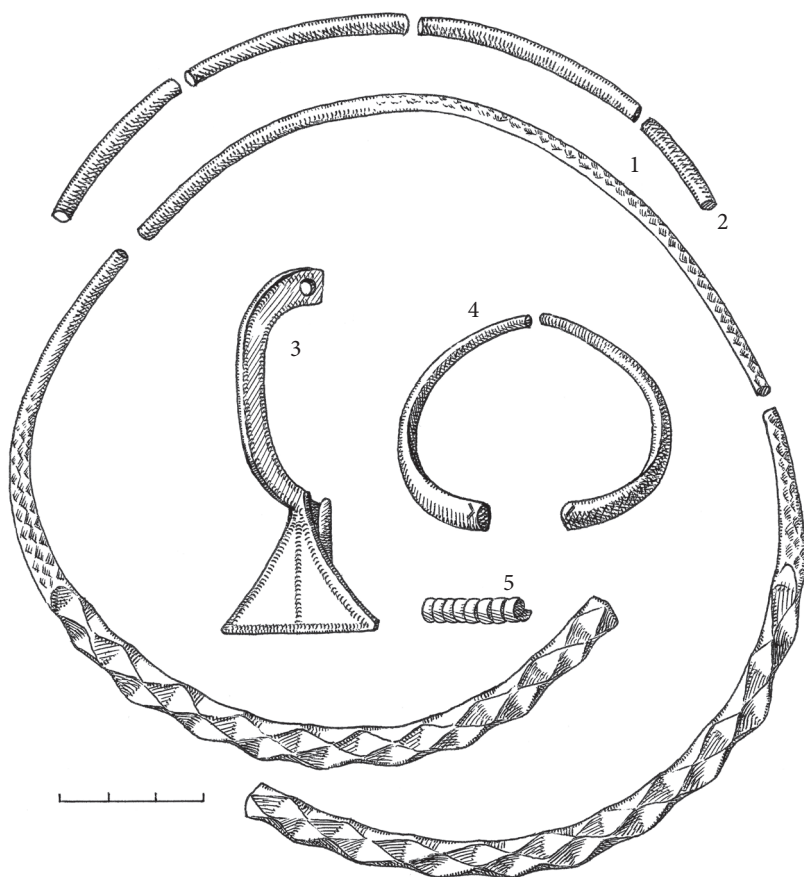
Sprendžiant pagal nedidelį sampilų ir akmenų vainikų skersmenį kapų pilkapiuose negalėjo būti daug. Geriau išlikusių rasta tik viename sampile Norkūnų pilkapyne. Pilkapyje I keturkampio formos akmenų vainikų viduje, maždaug 12–13 m² plote, palaidoti 4 mirusieji, kurių vienas orientuotas galva į R, kiti 3 – į V. Tyrimų ataskaitoje aprašytas, deja, tik vienas kapas, įrengtas pagal romėniškojo periodo tradicijas: ant pilkapio pagrindo, galva į V, su akmenimis ties galva ir juosmeniu. Ties mirusiojo dubeniu aptiktas pentinis siaurašmenis kirvis, galvūgalyje – peilis. Pagal šiuos dirbinius kapą datuoti sunku, bet kiti pilkapyje rasti dirbiniai romėniškajam laikotarpiui jau

29 pav. Kubiliškio (Radišių) pilkapyvas ir 2003 m. tyrimai. Pilkapyvo situacija; pilkapio 3 planas bei radiniai iš suardyto kapo, LNM. A. Simniškytės brėž.

nebūdingi: ietigaliai su trumpa ir ilga rombine plunksna, žalvarinė apyrankė storėjančiais galais ir žalvarinė segė trikampe kojele (30, 31 pav.). Kituose ištirtuose sampiluose kapų nerasta, tik (kartais) pavienių žmonių kaulų ir atsitiktinių radinių. Pilkapyje 10 rastas ietigalis su maža

rombo formos plunksna ir ilga įmova (1Д tipas pagal: Казакевичюс 1988), pentinis siauraašmenis kirvis, sulūžusi sidabrinė antkaklė ruplėtais galais galėjo priklausyti vienam komplektui – vyro kapui, orientuotam į V, su ietigaliu ir kirviu ties galva. Pagal ankstyvojo tipo antkaklę ruplė-

30 pav. Norkūnai, pilkapių tyrinėjimų radiniai: 1 – pilkapio 10 (1964 m.), 2, 5 – perkastos be nr. (1964 m.), 3, 4 – pilkapio I (1948 m.): 1 – sidabrinė antkaklė ruplėtais galais, RKM A 381; 2 – sidabrinės antkaklės lankelio fragmentai, RKM 5047/7; 3 – segė trikampe kojele, RKM A 379; 4 – storagalė apyrankė, RKM A 378; 5 – įvija, RKM A 380. I. Keršulytės pieš.

tais galais (Vaitkunskienė 1981, 44; Urtāns 1977, 19; Tautavičius 1996, 179) palaidojimas datuojamas V–VI ar VI a. Vienalaikiai yra ir anksčiau minėtoji segė bei apyrankė, atsitiktinai rasti ietigaliai plačia rombo formos plunksna, maža rombo formos plunksna ir ilga įmova bei lauro lapo formos plunksna be briaunos (atitinkamai II, ID ir IVБ tipai pagal: Казакевичюс 1988) ir pentiniai siauraašmeniai kirviai.

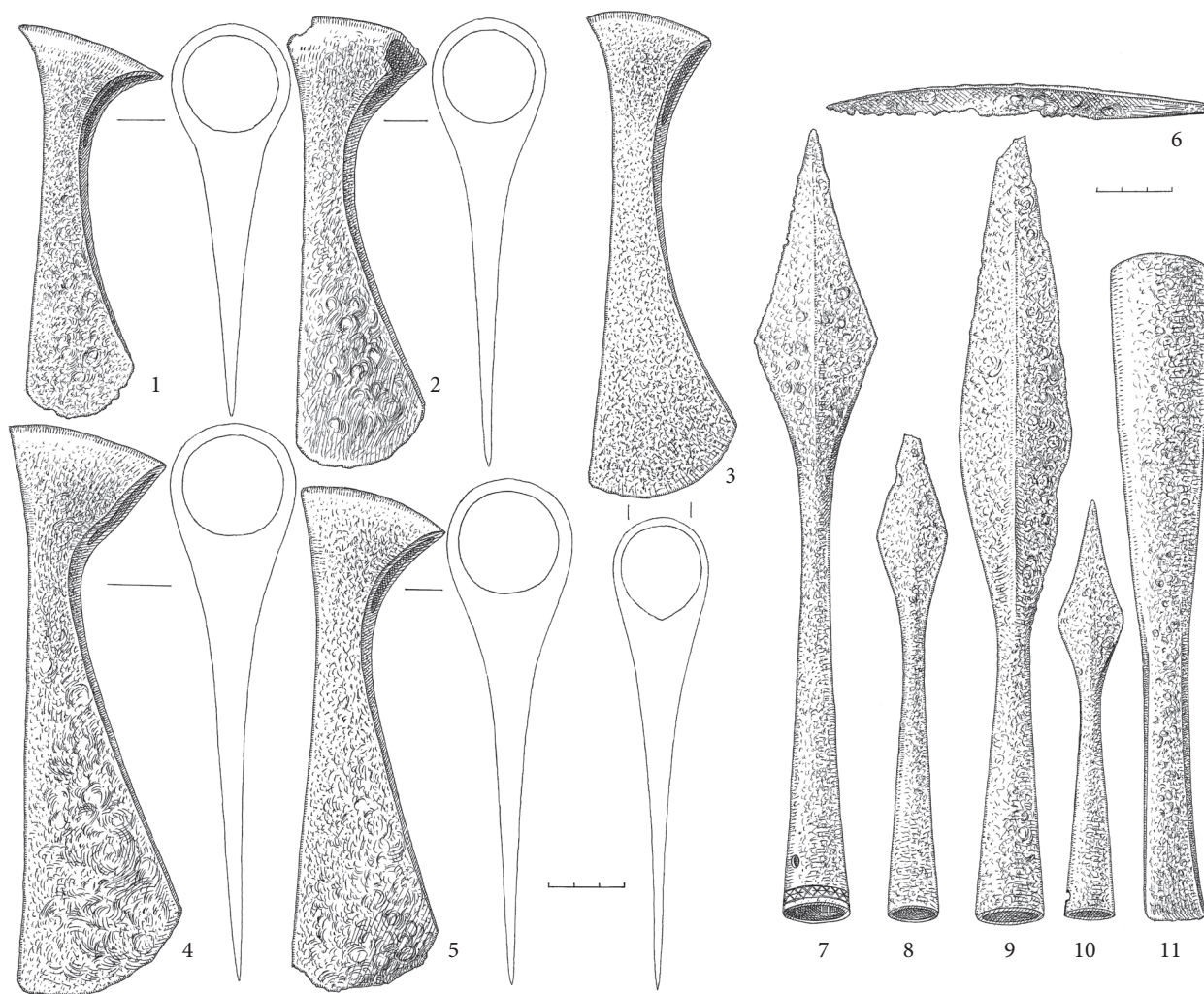
Kubiliškio pilkapyne mirusieji laidoti po viena duobėse po sampilu. Viename pilkapyje vaikui (?) buvo iškasta 0,7 m gylio ir 0,54–0,6x1,40 m dydžio kapo duobė. Kitame pilkapyje kapas duobėje buvo įrengtas maždaug 0,3–0,4 m gilyje po pilka-

pio pagrindu. Iš griaučių belikę kaukolės ir dešiniojo žastikaulio fragmentai. Kapas orientuotas į V–PV (255°). Galvos dešinėje aptiktas geležinis ietigalis, viršugalvyje – žalvarinė įvijėlė (29 pav.). Pagal antropologines išvadas, kape buvo palaidota 35–45 m. moteris (3 priedas). Pagal ietigalį su rombo formos plunksna ir radiometrinis matavimus kapas datuojamas I tūkst. viduriu – 415–540 cal AD ir 436–621 cal AD (1, 2 priedai).

I tūkst. vidurio pėdsakų Sėloje aptikta ir Slatės apylinkėse, kur esama vienu Slatės vardu vadinamų iki kelių kilometrų skiriamų kelių pilkapių grupių. Jų likimas pasibaigus romėniškajam periodui buvo nevienodas. Slatės II grupė bent jau kurį laiką buvo apleista. Iš 11-os grupės pilkapių čia ištirti aštuoni ir tik k. 7/E kartu su peiliu-pjautuvėliu rastas ietigalis profiliuota plunksna, kurio chronologija apima ir I tūkst.

vidurį. Slatės I grupėje tuo metu buvo laidojama ir anksčiau supiltuose pilkapiuose (k. III/P, 6/P), ir naujuose sampiluose, pvz., pilkapis I – nedidelis, su 5,5x4,3 m skersmens vainiku, be ryškaus degėsingo pagrindo – buvo supiltas vienam mirusiajam, palaidotam galva į V, su kojūgalyje aptiktu ietigaliu rombo formos plunksna.

Šie keli pilkapyne – kol kas menkas pagrindas daryti galutines išvadas apie I tūkst. vidurio laidoseną Sėloje. Išoriškai tarpusavyje panašūs (sąlyginai didelis pilkapių skaičius pilkapyne, maži sampilų matmenys, neryškūs apeigų su ugnimi pėdsakai) ir tuo nutolstantys nuo romėniškojo periodo „standartų“, pagal kapų įrengimą

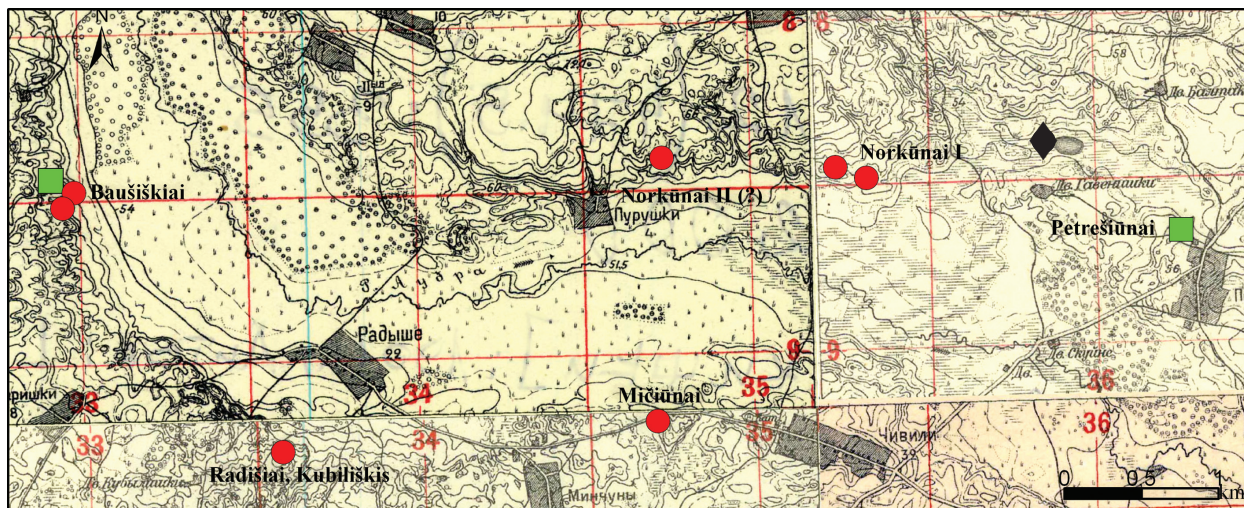

31 pav. Norkūnai, radiniai iš pilkapių: 1–5 – pentiniai siauraašmeniai kirviai (1 – RKM A 362; 2 – RKM 5047/3; 3 – RKM 193; 4 – RKM A 5047/4; 5 – RKM 9879); 6 – peilis, RKM A 371; 7–10 – ietigaliai (7 – RKM 298; 8 – RKM 298; 9 – RKM A 373; 10 – RKM 207); 11 – kaltas, RKM A 377. I. Keršulytės pieš.

pilkapynai buvo nevienodi. Vienur, bent jau kurį laiką, regis, buvo laikomasi senojo papročio tame pačiame sampile ant pagrindo laidoti kelis mirusiuosius, šalia kurių kartais dar aptinkama akmenų, kitur mirusieji laidoti po vieną, duobėse po pagrindu. Sunku pasakyti, kas lėmė laidosenos skirtumus net ir gretimuose paminkluose (pvz., Kubiliškis ir Norkūnai, Slatės I ir II grupės). Galbūt tiesiog jie nėra viena laikiniai, bet kol kas subtilių chronologinių niuansų nustatyti nėra galimybių.

IV. 3. KRAŠTO „IŠTUŠTĖJIMAS“: REALYBĖ AR REGIMYBĖ?

Nors ir negausūs I tūkst. vidurio „atradimai“ sklaido krašto „ištuštėjimo“ išpūdį, susidariusį dėl pernelyg didelio vienos rūšies informacijos sureikšminimo. Apie krašto „ištuštėjimą“ faktiškai galima būtų kalbėti jau nuo I tūkst. pradžios, kai buvo apleista didelė dalis piliakalnių. Tada gyvenamųjų vietų stygių kompensavo kitos rūšies – laidojimo paminklų – gausa, kuri kartais netgi

32 pav. Pilkapynų ir piliakalnių paplitimas Audros slėnyje (M 1:45000). Kartografinis pagrindas – pagal 1882–1907 m. carinės Rusijos instrumentinę topografinę nuotrauką (M 1: 21 000) išleistas topografinis žemėlapis (M 1: 42 000); ■ – piliakalniai, ● – pilkapynai, ◆ – geologinių tyrimų vieta.

prilyginama „demografiniam sprogimui“, nors realiai greičiausiai rodo apgyvenimo dispersiją, antropogeninės veiklos koncentracijos mažėjimą ir ideologinio teritorijos „įsisavinimo“ monumentalių paminklų forma procesą.

Ryškiausia kraštovaizdžio „sakralizacija“ Sėloje vyko III a., atsirandant pilkapiams. Ilgainiui jų tinklas nusistovėjo ir apgyvenimo tempai ryškiai sulėtėjo. Įsikūrimo naujose vietose pavienių atvejų būta ir IV–V a. 1-ojoje pusėje, bet tokių vėlyvų naujų pilkapynų ar pilkapių nėra daug. Naujajam buvo svarbu įsitvirtinti ir „legalizuoti“ savo pozicijas, to jie siekdavo įkurdami savo kapines, o anksčiau apgyvendintose vietovėse, kuriose jau buvo sampilų su III a. ar net dar ankstesniais kapais, tai jau neaktualu. Čia bendruomenių ryšys su teritorija ilgainiui tapo savaime suprantamas ir poreikis per pilkapiuose palaidotus mirusiuosius reikšti savo teises silpo. Ryšys su protėvių kapinėmis – pilkapynais – atnaujinamas vis rečiau. To išdava – sumažėjęs I tūkst. vidurio kapų skaičius, kuris ir tapo prielaidos apie didelį krašto tuštėjimą pagrindu. Silpstant pilkapių kaip teritorinio ženklo funkcijai keitėsi ir šeimos, skirtingų jos

kartų teisių į teritoriją išraiškos forma laidosenoje. Nuo bendro laidojimo pilkapiuose pereinama prie individualių kapaviečių, taip pabrėžiant, kad kraujo ryšiais pagrįstas identitetas jau nebe toks aktualus, o giminystės ryšių su anksčiau mirusiais bendruomenės nariais akcentavimas nebetenka galios. Vienur šis procesas buvo laipsniškas (Slatės pilkapyne šalia „kolektyvinių“ pilkapių atsiranda individualių sampilų), kitur senų papročių atsisakoma gana radikalai (pvz., apleidžiami tame pačiame mikroregione buvę romėniškojo periodo pilkapiai (Bausiškiai) ir pradedama laidoti sampiluose naujoje vietoje, pagal naujus papročius (Kubiliškis), dar kitur pastebimas tradicijų sinkretizmas – iš dalies laikantis senų tradicijų kuriamas naujas pilkapynas (Norkūnai) (32 pav.).

Reiškinį įvairovė ir jų kaita archeologijoje yra socialinio nestabilumo požymis. Laidosenos pokyčiai siejami su išaugusia konkurencija ir lyderystės siekiu. Įgautos pozicijos mobilioje socialinėje hierarchijoje nebuvo stabilios ir todėl pabrėžiamas kapų prašmatnumo, sudėtingų laidojimo ritualų, juos lydinčių puotų forma (Randsborg 1982, 135; Parker-Pearson 1984,

71; Steuer 1989, 106–107; Bradley 1987, 3; Jørgensen 1990, 88–89, 94; Kristiansen 1991, 34–36; Halsall 1992, 275; 1995 42–43; Lohof 1994). Konkurencija tarp įvairaus rango grupių buvo pagrindinis „postromėniškosios“ visuomenės raidos variklis.

I tūkst. viduryje Sėloje prabangių, „kunigaikščių“ komplektų kol kas nežinoma. Vis dėlto sėdabrinė antkaklė iš Norkūnų, individuali laidosena Kubiliškyje, gausūs ietigalių radiniai – Didžiojo tautų kraustymosi laikotarpiui būdingi bruožai. Vargu ar bendraregioniniai to meto įvykiai (žr. sk. IV.1) galėjo pasmerkti šį kraštą masinei „depopu-

liacijai“. Marginalinė geografinė padėtis užtikrino sąlyginę kultūrinę izoliaciją ir tam tikra prasme apsaugą nuo suiručių bei negandų. Depopuliaciją paneigia ir I tūkst. vidurio „lygiosios keramikos“ horizontas gyvenviečių bei piliakalnių kultūrinuose sluoksniuose. Sėloje atsiranda papėdės gyvenvietės – dalis bendruomenių įsikuria prie senųjų piliakalnių. Sprendžiant pagal neintensyvų kultūrinį sluoksnį Juodonių piliakalnio papėdėje įsikūrusi gyvenvietė tuo metu dar nebuvo svarbus teritorinis židinys, bet jos atsiradimas rodo pokyčius dispersiškoje romėniškojo periodo gyvenviečių sistemoje.

V. SĖLA I TŪKST. 2-OJOJE PUSĖJE

Didžiojo tautų kraustymosi banga, kurios metu žlugo Romos imperija, ir su ja susiję socialiniai, politiniai bei etniniai pokyčiai Europoje, buvo ką tik pasibaigusi, kai VI a. viduryje nuo Juodosios jūros stepių pajudėjo avarai, Vidurio Europoje įkūrę savo kaganatą ir kovoję su Bizantija, frankais, germanais. VI a. avarų išjudinti ėmė migruoti slavai, kurie apsigyveno didelėse Vidurio, Pietų ir Rytų Europos teritorijose, pasiekė Vyslos ir Oderio tarpupį, Elbės ir Vyslos žemupius bei Volgos ir Okos žemes, pamažu kolonizavo Dniepro baltų žemes.

Šie įvykiai galėjo turėti neigiamų pasekmių Rytų Baltijos regione gyvenusioms gentims – dėl jų kelis šimtmečius buvo apmirę baltų ryšiai su išoriniu pasauliu, o dalis (rytų baltai) patyrė tiesioginį spaudimą ir išnyko iš baltų genčių žemėlapyje (pvz., Tušemlios–Bancerovo kultūra). Dabartinių Lietuvos ir Latvijos teritorijų gyventojai buvo saugesni, bet pokyčių neišvengta ir čia, tik ne tiesioginių susidūrimų forma, kultūrinei sanklodai daugiau įtakos turėjo tylūs vidinės raidos procesai, vienokia ar kitokia forma paskatinti bendraeuropinių įvykių. Sėloje tuo metu vyko esminiai pokyčiai, palietę įvairias gyvenimo sferas – nuo keramikos gamybos tradicijų, apgyvenimo geografijos iki socialinių santykių.

V. 1. SĖLOS KRAŠTO KERAMIKA

II ar III a. iš piliakalnių išsikėlusios bendruomenės netruko pamiršti indų brūkšniavimo tradicijų ir iki V a. dažniausiai naudojo keramiką

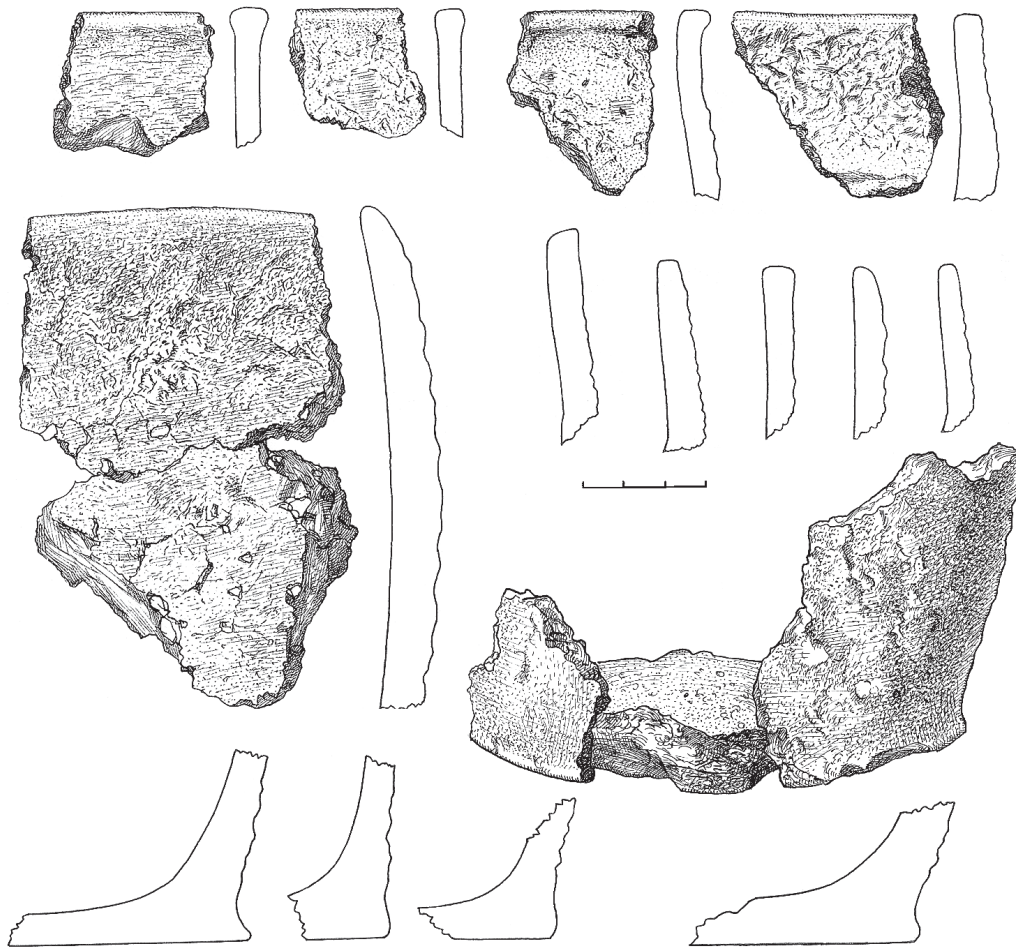
lygiu paviršiumi. VI a. pagrindine keramikos rūšimi tapo grublėtoji, kartu su ja randamas įvairus kiekis lipdytosios lygiu, gludintu ir gnaibytu paviršiumi.

I tūkst. 2-osios pusės keramika, jos atsiradimas, raida buvo ne kartą aptarti keliuose latvių tyrinėtojų darbuose (Cimermane 1974; Цимермане 1980; 1985; Vasks 1996; 2006, 114–116). Medžiaga iš lietuviškos Sėlos dalies žinoma mažiau, o Juodonių papėdės gyvenvietės tyrimai suteikia progą panagrinėti jos raidą šimtmečių bėgyje²³.

V. 2. 1. Pagrindiniai keramikos tipai (Juodonių duomenimis)

Juodonių papėdės gyvenvietėje nuo VI a. pabaigos datuojamame horizonte grublėtoji keramika sudarė daugumą. Aptikta jos ir žemiau, kontaktiniame (F1) horizonte, kur grublėtosios keramikos šukių skaičius viršijo keramikos lygiu paviršiumi (atitinkamai 56% ir 25%). Šiame tarp sluoksnyje gausu durpingos žemės intarpų, tad greičiausiai grublėtoji keramika pateko iš aukščiau. Grublėtajai keramikai būdinga tai, kad nulipdyto ir neišdegto puodo sienelės dar apdrebiamos skystesne ar sausesne molio mase. Indai degti atviroje ugnyje. Tokiomis sąlygomis nesudėtinga išdegti tik puodus su stambiomis priemaišomis, o šių indų molio masėje pasitaikė stambių, net iki 10–12 mm skersmens mineralinių priemaišų. Šukės aptinkamos skirtingų spalvų, tai taip pat patvirtina, kad degta atvirame lauže. Indų sienelės lipdytos iš 3–7 cm pločio molio juostų. Dauguma

²³ Remiantis duomenimis iš 1958 m. tyrinėjimų gyvenvietės P dalyje (plotas 1, ~950 šukių) ir 2002 m. tyrinėjimų gyvenvietės Š dalyje (plotas 5, ~630 šukių).

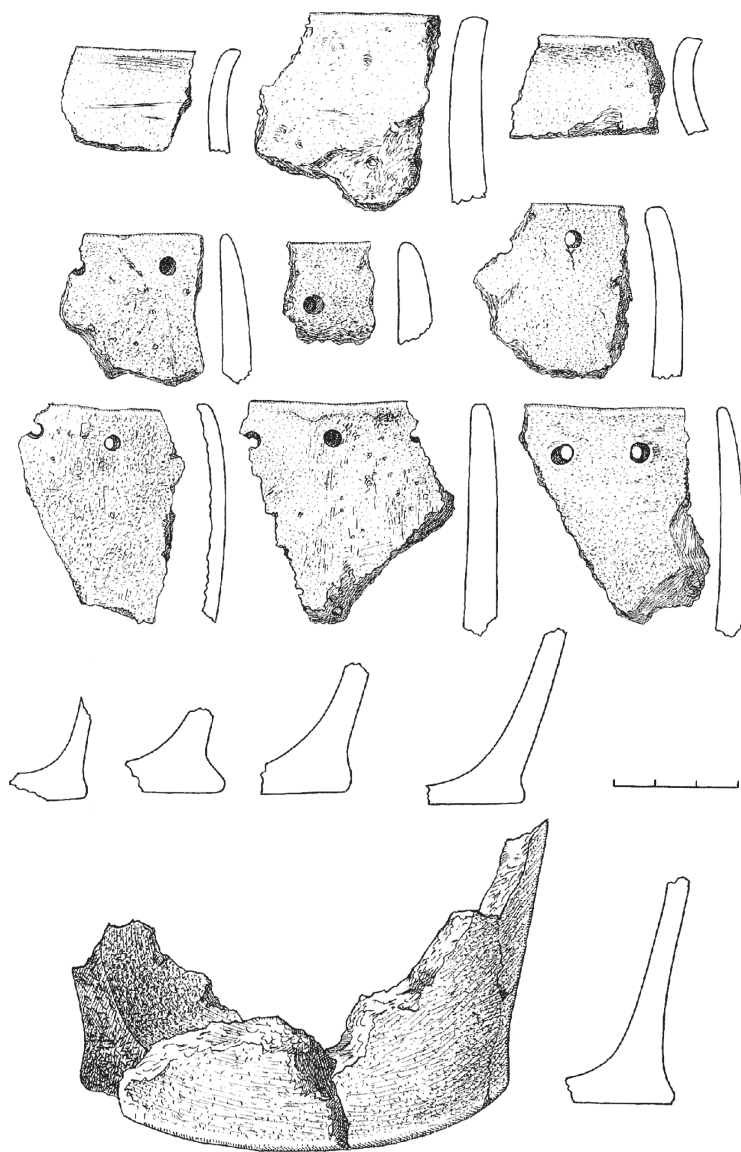

33 pav. Grublėtoji keramika iš Juodonių papėdės gyvenvietės, ploto I (1958 m. tyrimai), RKM. I. Keršulytės pieš.

Juodonių gyvenvietėje rastų indų buvo tiesiomis, angos link kiek plėtėjančiomis sienelėmis, tiesiais ar į vidų kiek lenktais kakleliais. Tai masyvūs puodai, kurių sienelių storis siekė iki 17 mm, angos skersmuo – nuo 15 iki 29, kartais 40 cm ir daugiau. Daugumos indų dugnas buvo 9–10 cm skersmens, ties jais pastebimas nedidelis sienelių paplatėjimas (33 pav.). Indai skirti maistui laikyti ir virti – grublėtumas daro juos atsparius temperatūros svyravimams, karščiui. Skysčiams laikyti tokie puodai netiko dėl platokų angų (Vengalis 2007, 114). Grublėtoji keramika kartu su vadinamąja kruopėtąja, kuri nuo pirmosios skyrėsi

šurkštesniu paviršiumi, suformuotu iš sausos molio masės su gausiu priemaišų kiekiu, Juodonyse sudarė maždaug pusę visų rastų šukių (48–57%). Panašus grublėtosios keramikos kiekis buvęs vienalaikiuose sluoksniuose Dignajos papėdės gyvenvietėje – 49,1%, Kukurų gyvenvietėje – 45,9%, Sėlpilio pilikalnyje – 53,6%. Gerokai mažiau jos rasta I tūkst. 2-osios pusės horizonte Kryganų ežero salos gyvenvietėje – 27,51%.

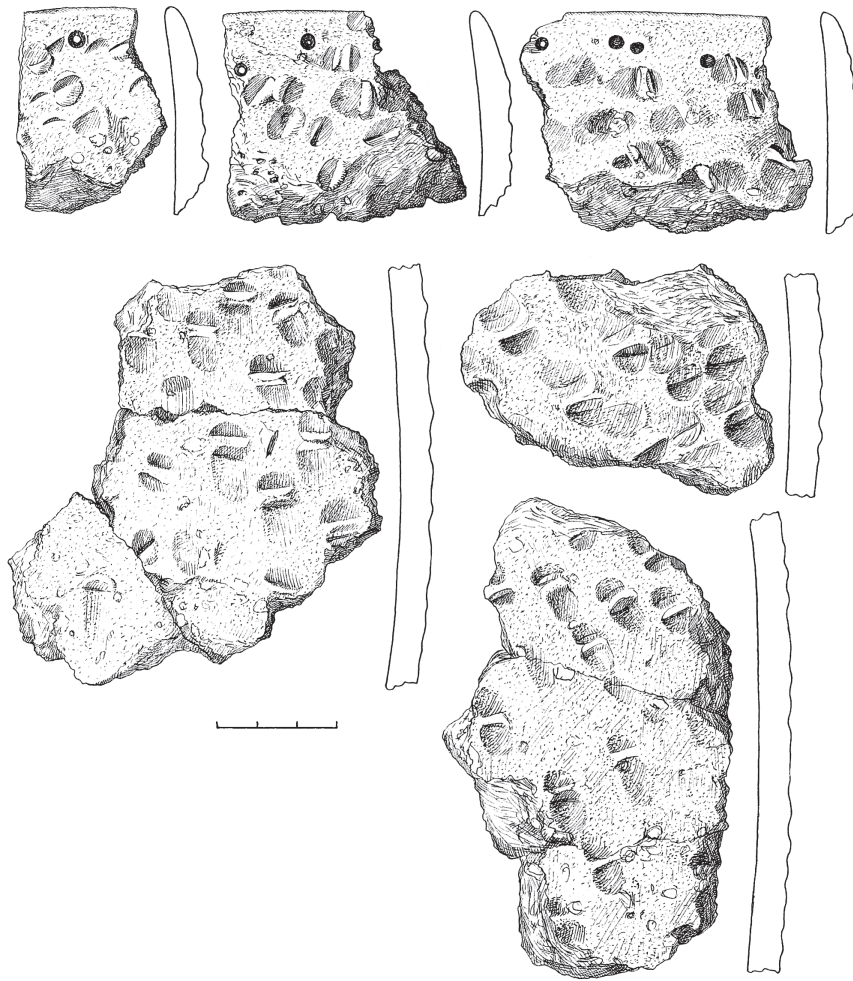
Antra pagal gausą keramikos grupė buvo šukės lygiu paviršiumi (34 pav.). Jos priklausė skirtingos paskirties indams. Tarp jų buvo ir didelių

34 pav. Keramika lygiu paviršiumi iš Juodonių papėdės gyvenvietės, plotų I ir IV (1958 m. ir 1989 m. tyrimai), RKM, LNM.
I. Keršulytės pieš.

storasienu (iki 17 mm storio) puodų su stambiomis, iki keliolikos mm dydžio priemaišomis, forma analogiška kaip grublėtųjų, ir mažesnių indelių kartais kiek profiliuotu pakraščeliu. Daugumos indų ties dugnu buvo nedidelis paplatėjimas. Juodonyse šukės lygiu paviršiumi sudarė maždaug ketvirtadalį (19–25%) visos keramikos.

Latvijos teritorijos paminkluose jos gerokai daugiau: vienlaikėje Dignajos piliakalnio papėdės gyvenvietėje ji sudarė 40%, Kukurų gyvenvietėje – 47,6%, Kryganų ežero salos gyvenvietėje – 44,23%, Sėlpilio piliakalnyje – 37%. Šukelės lygiu paviršiumi vyravo ir Speldžių gyvenvietėje, kurios chronologija (I tūkst. paskutinis ketvirtis)

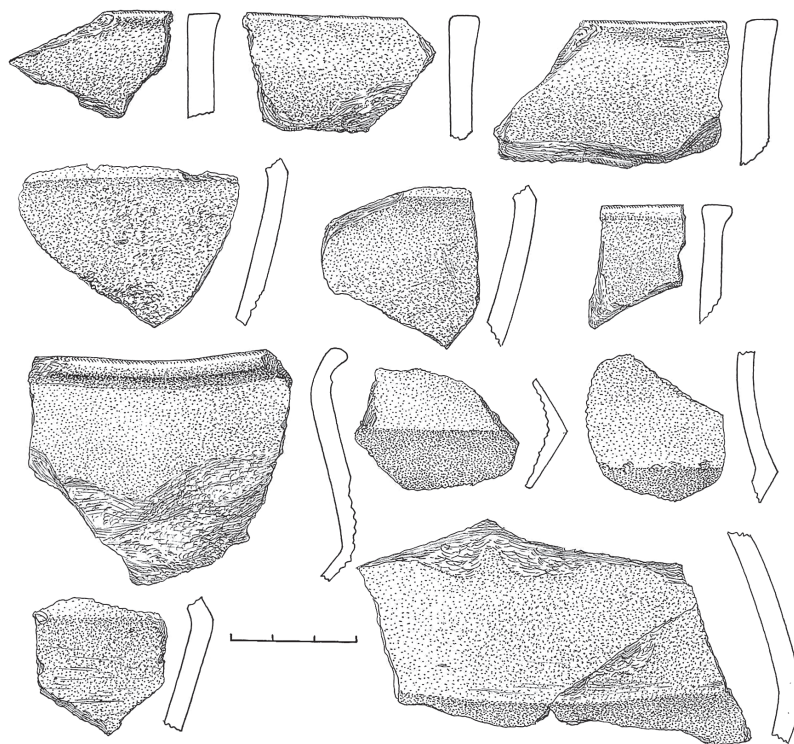
35 pav. Keramika gnaibytu paviršiumi iš Juodonių papėdės gyvenvietės, ploto IV (1989 m. tyrimai), LNM. I. Keršulytės pieš.

daugmaž nuspėjama pagal greta buvusio Kiuncų kapinyno medžiagą.

Kartu su puodais grublėtu paviršiumi randamas nedidelis kiekis šukių gnaibytu paviršiumi (35 pav.). Tiek molio masės sudėtimi, tiek indų forma jie panašūs į anksčiau minėtus virtuvės puodus grublėtu paviršiumi, o padrikas viso puodo paviršiaus gnaibymas greičiausiai buvo technologinė indo apdrėbimo moliu alternatyva, galbūt panaši buvo ir jų paskirtis. Juodonyse šukės su gnaibymo žymėmis sudarė 1–2%, Dignajos piliakalnio papėdėje – 1,6%, Kryganuose – 3,63%. Šios keramikos rasta tyrinėjimū Dumb-

lynės gyvenvietėje ir Petrešiūnų piliakalnio papėdėje metu, pavienių šukių – žvalgymų metu surinktos keramikos kolekcijose Bakšėnuose, Kniavukalnyje, Melnaiskalnyje, Papiliuose, Sudrabkalnyje (Puormaliuose).

Stalo indų grupei priskiriama šukių gludintu paviršiumi kolekcija (36 pav.). Gludiniu vadinamas suformuoto padžiovinto indo paviršiaus išlyginimas kieta lygia medžiaga, taip suteikiant metalinį blizgesį. Dažniausiai aptinkama juodų blizgančių indelių šukių. Gaminant tamsius indus jie specialiai apdeginami redukciniėje aplinkoje, apklojus stipriai dūmijančia medžiaga,

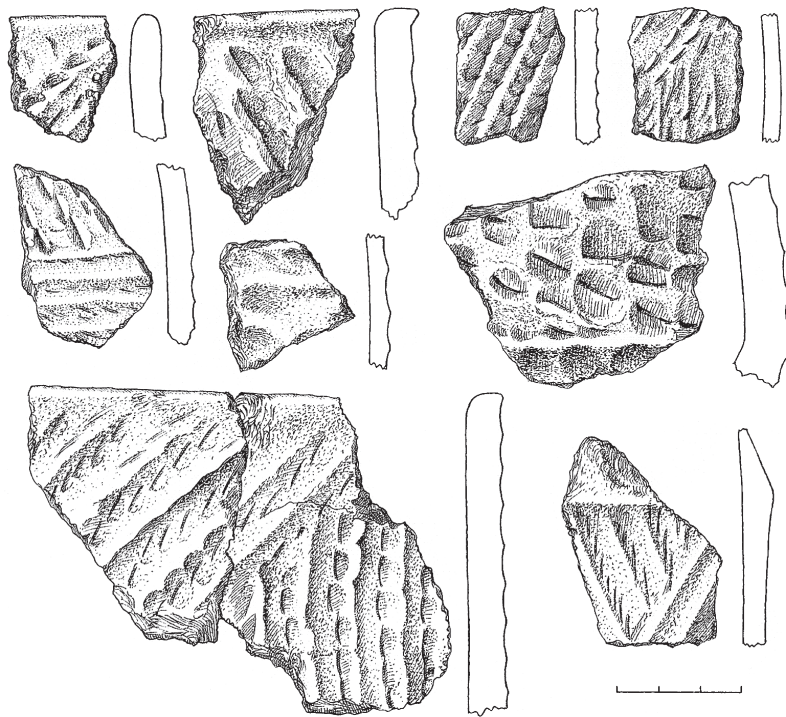
36 pav. Gludintoji keramika iš Juodonių papėdės gyvenvietės, ploto IV (1989 m. tyrimai), LNM. I. Keršulytės pieš.

pvz., beržo tošimi, kad nepatektų oro. Anglies dalelės užpildo molio poras ir padaro indą ne tokį laidų vandeniui. Jei tamsios šukės pakartotinai vėl būtų deginamos, tik jau patenkant orui, šviesi šukės spalva vėl grįžtų. Šukė, kuri yra ir tamsi, ir šviesi, liudija, kad ji buvo pakartotinai degta, bet tokių nėra daug, vadinasi, pakartotinio sąlyčio su ugnimi jos neturėjo. Molio masėje dažniausiai nepastebima jokių priemaišų arba jos yra ne didesnės nei 1–2 mm žvirgždo, smėlio arba žėručio grūdėliai. Daugumą indų sudarė dubenėliai su 6–9 cm skersmens dugneliais ir 20–25 cm skersmens anga, angos link plėtojantėmis sienelėmis su briaunele viršutinėje dalyje. Šukių storis svyravo nuo 4 iki 10 mm. Dalis gludintos keramikos, matyt, bus įvežtinė, pagaminta ant žiedžiamojo rato. Importuoti indai galėjo būti vietos gamybos prototipai. Be jau aptartų blizgančių gludintos keramikos indelių, aptikta

ir šukelių ne taip stropiai apdirbtu paviršiumi, su rupesnėmis priemaišomis molio masėje. Tai vadinamoji lyginta keramika, kuri nėra blizgi, tik šiek tiek palyginta. Juodonyse ši stalo keramika sudarė 5–9,7%. Dignajoje jos rasta apie 7,7%, Kukuose – 6,2%, Kryganuose – 7,33%.

V. 2. 2. Ornamentika

Keramikos puošyba yra svarbus kultūrinis ir chronologinis rodiklis. Puoštos šukės Juodonyse iš viso sudarė 8–9%, tuo ši skiriasi nuo kitų keramikos kolekcijų. Apibendrintais duomenimis, Latvijoje buvo ornamentuota tik 1% I tūkst. keramikos (Цимермане 1980, 73), Rytų Lietuvos keramikai ornamentas nebuvo būdingas (Vengalis 2007, 117; 2008, 55). Net ir Dignajos gyvenvietėje ornamentuota buvo tik 0,7% I tūkst. 2-osios pusės keramikos (Vaskas 2006).

37 pav. Gnaibymų juostomis puošta keramika iš Juodonių papėdės gyvenvietės, ploto I (1958 m. tyrimai), RKM. I. Keršulytės pieš.

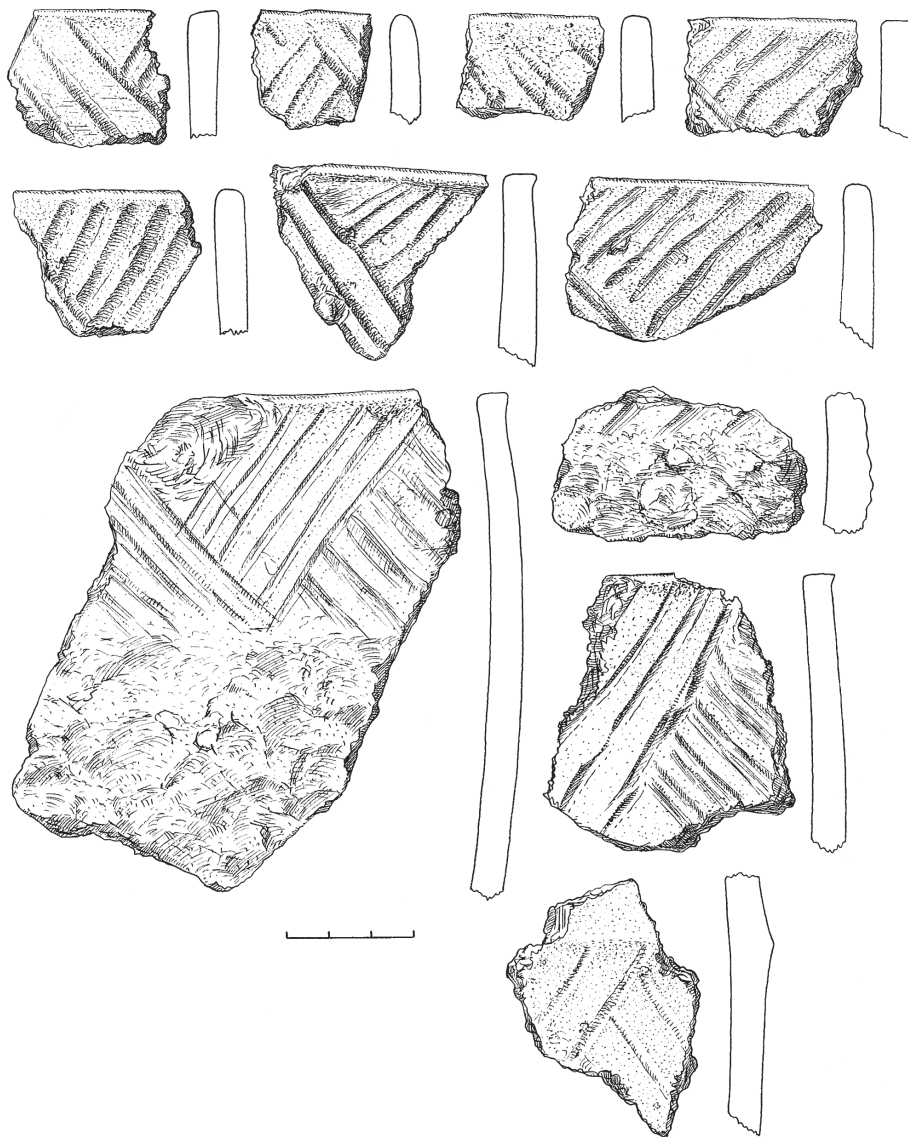
Pats paprasčiausias puošybos būdas Juodonyse buvo kas keli centimetrai ar kiek rečiau pradurtos skylutės prie indo angos. Tokia puošybos maniera dažnai sutinkama tiek lietuviškojoje, tiek latviškojoje Sėlos dalyje nuo I tūkst. vidurio (Бакк 1991, 77). Skylutėmis puoštos šukės sudaro 17–25% ornamentuotos lipdytosios Juodonių keramikos ir dažniausiai priklausė masyviems virtuvės indams grublėtu, lygiu ar gnaibytu paviršiumi (34, 35 pav.).

Kitą puošybos variantą sudaro puodų gnaibymas juostomis (37 pav.). Skirtingai nuo indų padrikai gnaibytu paviršiumi, šiuo atveju gnaibyta sistemingai, tvarkingomis linijomis, sudarančiomis tinklą, padengiantį indo paviršių ar jo dalį. Taip puoštos šukės sudarė maždaug 1,3% ornamentuotosios keramikos. Jų rasta taip pat Bajoruose,

Visėtiškių (Jaros) gyvenvietėse, Gaigaliuose, Velikuškėse.

Užbrūkšniuotų rombų ar trikampių ornamentas buvo taip pat įrežiamas smailiu ar buku daiktu (38 pav.). Kartais linijos išgraviruojamos tvarkingai ir estetiškai, o kartais – negrabiai ir kreivai. Išgraviruotu ornamentu dažniausiai puošti didoki indai lygiu, taip pat grublėtu paviršiumi. Juodonyse taip puoštų šukių tarp ornamentuotųjų rasta daugiausia – 23–26%, o Dignajoje jos sudarė net 50% (Vask 2006, 116). Gana dažnai jų aptinkama ir kituose paminkluose: Bajoruose, Kryganuose, Kniavukalnyje, Melnaiskalnyje, Sidrabiniuose, Sudrabkalnyje, Velikuškėse.

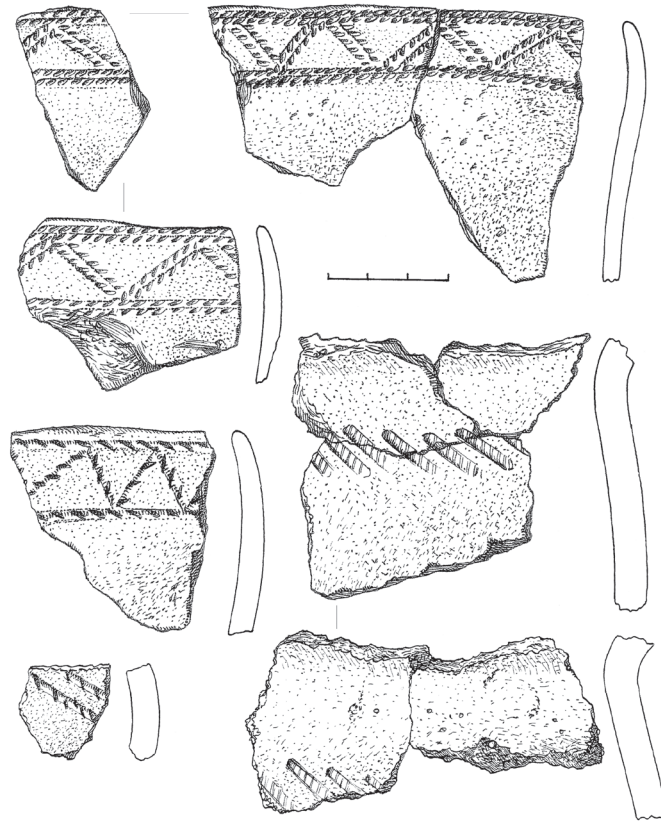
Estetiškiausias buvo ornamentas, suformuotas darant įvijelės arba virvele apvyniotos lazdelės atspaudus (39 pav.). Taip dažniausiai puošti indai

38 pav. Ornamentuota keramika iš Juodonių papėdės gyvenvietės, ploto I (1958 m. tyrimai), RKM. I. Keršulytės pieš.

lygiu, lygintu, kartais gludintu paviršiumi, nupildyti iš tvirtesnės molio masės, su smulkiomis priemaisomis ir plonomis, vidutiniškai 6–7 cm storio sienelėmis. Dalies indų forma bendrais bruožais panaši į grublėtosios – į viršų plėtėjančiomis, ties anga į vidų šiek tiek lenktomis sienelėmis, kiti buvo kiek įsmaugtu ir išorėn atlenktu kakleliu. Tarp ornamentuotų šukių Juodonyse

tokių rasta 12–16%, Sėlpilio piliakalnio VI–XIII a. sluoksnyje – tik 0,4%, o Dignajoje jos sudarė 35%. Po vieną ar kelias jų žinoma iš daugelio vietų, mat patrauklios išvaizdos ir tvirtesnės molio masės šukės turėjo daugiau galimybių būti pastebėtos: Dumblynėje, Kniavukalnyje, Kukuruose, Margaskalnyje, Melnaiskalnyje, Papiliuose, Strautmaliuose (Jėrcėnuose), Sudrabkalnyje.

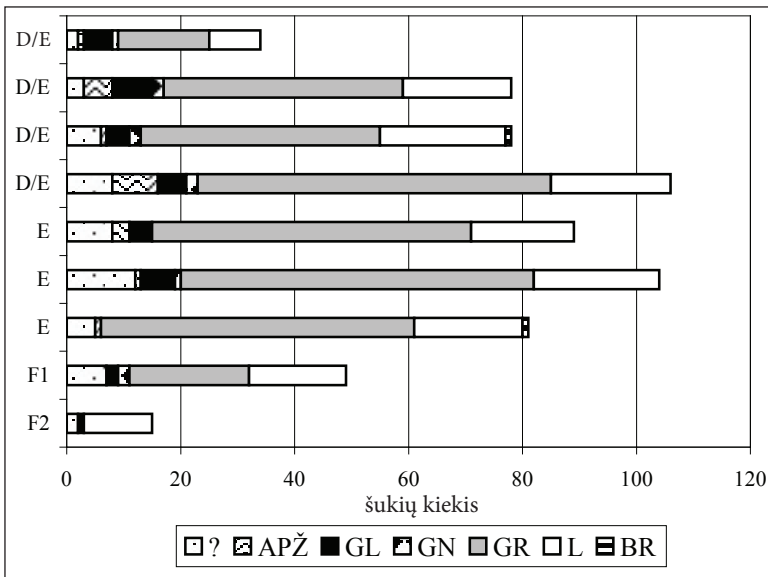
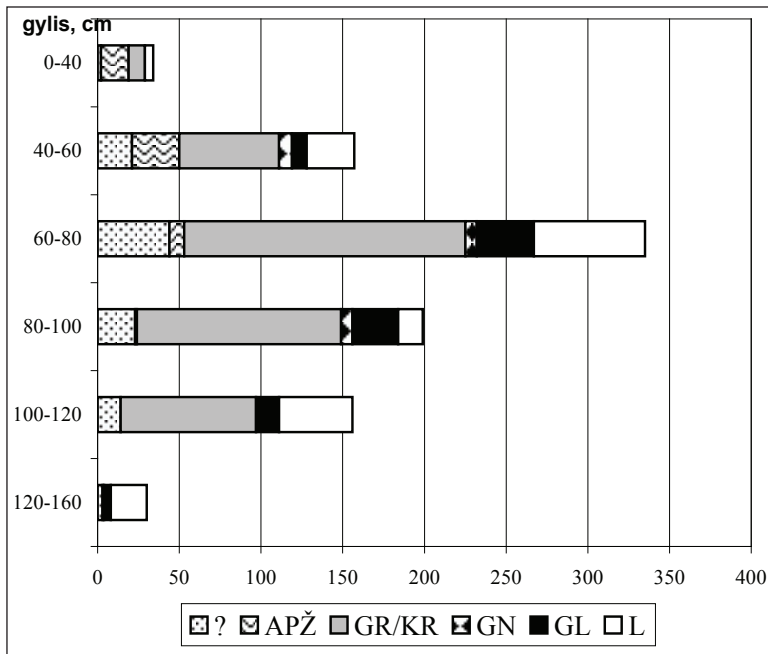
39 pav. Geometriniu ornamentu puošta lygi keramika iš Juodonių papėdės gyvenvietės, ploto IV (1989 m. tyrimai), LNM.
I. Keršulytės pieš.

V. 2. 3. Chronologiniai pokyčiai

Nestratifikuotas kultūrinio sluoksnio horizontas Juodonių papėdės gyvenvietėje aprėpia maždaug 500 metų laikotarpį – nuo VI a. iki XI/XII a. Sluoksnio turinio kaitą analizuojant sartiniais sluoksniais (gyliais) išryškėjo tam tikros jo formavimosi tendencijos (Simniškytė 2002a). Kol kas mechaninės stratigrafijos duomenys yra vienintelis kelias pažvelgti ir į keramikos sudėties kaitos tendencijas. Ateityje tai gali tapti papildomu pačios keramikos tipochronologijos analizės instrumentu.

Plote I apatinę I tūkst. viduriu datuojamą kultūrinio sluoksnio dalį be radinių, tik su negausiai pasitaikančiomis (30 vnt.) keramikos šukėmis ly-

giu paviršiumi, 80–120 cm gylyje dengė kitokio turinio horizontas (40 pav.). Čia rastos 359 šukės, daugiausia grublėtosios – 51–68%, šukių lygiu paviršiumi kylant aukštyn sumažėjo nuo 32 iki 9%, gludintoji keramika sudarė 16%, gnaibytoji – 4%. Ornamentuotų šukių buvo nedaug – vos 10 vnt. (3% visų horizonto šukių). Pusė jų puoštos gnaibytomis linijomis, kelios šukės buvo su įrėžtais grioveliais, viena – su skylutėmis. 80% šio horizonto radinių sudarė iš kaulo ir rago bei molio pagaminti dirbiniai, daugiausia darbo įrankiai ir jų fragmentai: adikliai, adatos, gremžtukai, grandukai, verpstukai, ylos. Taip pat rasti 5 moliniai karoliukai, raginės šukos bei jų ruošinys ir žalvariniai trikampiai kabučiai, pagal kuriuos šis stratigrafinis tarpsnis datuotas VI a. pabaiga – VII a.

40 pav. Keramikos sudėties pasiskirstymas Juodonių papėdės gyvenvietės kultūriniam sluoksnyje, plote I – viršuje ir plote V – apačioje (APŽ – apžiesta; GL – gludintu paviršiumi; GN – gnaibytu; GR – grublėtoji; KR – kruopėtu; L – lygiu paviršiumi; ? – neaiškios faktūros).

80 cm gylyje minėtą horizontą dengė pasklidusių akmenų grindinėlis. Virš jo susiformavusiam sluoksnyje gerokai išaugo žalvarinių ir

geležinių radinių skaičius. Šiame etape galima išskirti kelis lygmenis. Virš grindinėlių (80–60 cm gylyje) susiklosčiusiam sluoksnyje keramikos sudėtis (337 vnt.) dar buvo panaši į „kaulinio-molinio“ horizonto: grublėtoji sudarė 59%, lygiu paviršiumi – 23%, gludintu – 12%, gnaibytu – 2%; čia išterpusios kelios žistosios²⁴ keramikos šukės (3%) patvirtina, kad sluoksnis yra permaišytas ir kiekio mechaniniuose sluoksniuose apskaičiavimais akiai pasitikėti negalima. 44 šukės (15%) buvo ornamentuotos, daugiau nei pusė – graviruotais grioveliais, po 5–6 šukes puoštos skylutėmis, gnaibymo būdu bei įvijėlėmis išpaustu geometriniu ornamentu. Kai kurie radiniai, pavyzdžiui, žalvariniai trikampiai kabučiai, buvo analogiškai žemiau rastiesiems. Galbūt abu etapai tam tikru metu „persiklojo“. Pagal 60–80 cm gylyje aptiktą trikampį kabutį bei ramentinį smeigtuką horizontą galima datuoti VII–VIII a.

60–40 cm gylyje neliko ryškiai dominuojančios keramikos rūšies (171 vnt.): grublėtoji sudarė 28%, lygi – 17%, gnaibyta ir gludinta – po 5%. Ornamentuota buvo 14 lipdytosios keramikos šukių (8%) ir pusė puoštos tik skylutėmis prie pakraščelio. Net 17% čia sudarė apžiestoji keramika. Datuoti šį lygmenį sudėtinga, kadangi indi-

vidualių radinių pobūdis žymiai nesiskyrė nuo ankstesniojo, datuoto VII–VIII a., pvz., čia taip pat rasta trikampių kabučių, o tai nesuderinama

²⁴ Žr. 35 išnašą.

su didoku apžiestosios keramikos kiekiu. Pastarąją tenka traktuoti kaip atsitiktinai patekusią į šį lygmenį. Iš esmės sluoksnis nėra vėlyvesnis nei I tūkst. pabaiga, galbūt VIII–IX a. ir gerokai skiriasi nuo viršutiniojo, vėlyviausio etapo.

Vėlyviausiame horizonte (0–40 cm gylyje) beveik 50% sudarė apžiestoji keramika. Grublėtosios rasta 29%, lygiu paviršiumi – 15%. Lipdytoji keramika buvusi be ornamento, puoštos tik kelios apžiestos šukelės (8%): bangelėmis (3 vnt.) ir tiesiomis horizontaliomis linijomis (1 vnt.). Pagal kartu rastus ietigalį, kaplį ir trapecinį kabutį šį etapą galima datuoti maždaug X–XI/XII a.

Apibendrinant duomenis apie keramikos raidą peršasi išvada, kad Sėlos bendruomenių buityje grublėtoji keramika išivyravo maždaug VI a. ar kiek anksčiau, išstūmusi I tūkst. 2-ojo ketvirčio keramiką lygiu paviršiumi. Pagrindinis keramikos tipas Sėlos bendruomenių buityje ji buvo VI–VIII/IX a. Panašiai datuojamas ir Dignajos piliakalnio papėdėje intensyvus kultūrinis sluoksnis su vyraujančia grublėtąja keramika – VI/VII–IX/X a. (Vaskas 2006, 114, tab. 4). Vis dėlto gana nemaži jos kiekiai randami ir II tūkst. pradžios piliakalnių bei gyvenviečių sluoksniuose (Latvijas 1974, 256; Šnore, Zariņa 1983, 43), ir tai gerokai skiriasi nuo situacijos, pvz., Rytų Lietuvoje, kur pastarųjų metų tyrinėjimai parodė, jog VIII a. grublėtoji keramika greičiausiai nebebuvo naudojama (Vengalis 2007; 2008, 63).

V. 2. POKYČIAI APGYVENIMO GEOGRAFIJOJE

I tūkst. viduryje įvykusios permainos paliko pėdsakų vėlesnių laikų apgyvenimo geografijoje (6 žemėl.). Kai kurios ligi tol intensyviai apgyvendintos sritys buvo apleistos, kitos – naujai įsisavintos. I tūkst. 2-ojoje pusėje nebeliko romėniškuoju periodu prie Nemunėlio, Viesytės ir Dienvidsusėjos santakos klestėjusių bendruomenių. Apleistas

Audros upės slėnis, kur I tūkst. viduryje šeimininkavo Norkūnų ir Kubiliškio bendruomenės, dalis gyventojų iš čia, matyt, patraukė arčiau Sartų ežero. Ištuštėjus Jūžintų aukštumoms, žmonių veiklos pėdsakų atsirado prie Dviragio ežero (Kryliai), vėl įsikuriama palei Jarą (Jara, Miškiniai, Visėtiškės, Zoviškiai). Archeologiniu požiūriu gana tuščios išliko priemolingos Skapiškio ir Leliūnų lygumos bei Viešintų ir Šimonių moreniniai masyvai, dar labiau išretėjo vakarinės Sėlos oazės Lėvens aukštupyje ir Apaščios intakų rajone. Tačiau Kerelių, Gaigalių, Papilių, Stirniškio, Kupiškio piliakalnių medžiaga rodo, jog čia buvo gyvenama, tiesiog dėl vienu ar kitu priežasčių iki šiol nerasta, kur jų bendruomenės laidojo savo mirusiuosius. Tik prie Stirniškio piliakalnio žinoma buvus Skverbų pilkapius, kuriuose rasta keletas to meto dirbinių iš suardytų kapų.

Pokyčių buvo ir latviškojoje Sėlos dalyje, Sėlių kalvyne. Apleistos Uormankalnio aukštumos ir rytus nuo Saukos ežero ir persikelta arčiau ežero (Brydagai, Vecsauka). Paminklų sumažėjo šiaurinėje Sėlos dalyje, jų nebeliko Secės aukštumoje, tankiau gyvenamas buvo tik pats Padauguvys, dar labiau ištuštėjo Viesytės apylinkės. Savo ruožtu nauja mikroteritorija pradėjo formotis iki tol retai apgyvendintoje srityje Dvietės upyne tarp Rubenės ir Bebrenės, kur to meto paminklų ir atsitiktinių radinių žinoma iš Zesercelmų, Bebrenės, Mazvēverių, Rubikių.

I tūkst. 2-ojoje pusėje krašto apgyvenime nebeliko vienos linijos – gyvenimas jau nebesikoncentravo, kaip anksčiau, vien aukštumų rajonuose. Dalis bendruomenių liko gyventi senose vietose, kitos aukštumas iškeitė į žemiau plytinčius upių slėnius ar paežerius. SEGA ūkio plėtra galėjo neigiamai paveikti seniau gyventas sritis – jas nualinti (Vaskas 2001). Leistino apkrovimo – viršutinės ribos populiacijai didėti – viršijimo grėsmė dalį bendruomenių vertė ieškoti kitų gyvenimui tinkamų nišų, kurių anksčiau vengta ir kurias tobulėjant technologijoms tapo įmanoma įsisavin-

ti. Arčiau didesnių upių, ežerų, matyt, kurtasi ir augant mainų, prekybos poreikiui, siekiant būti arčiau komunikacijos bei tranzito trasų.

Lyginant su tautų kraustymosi periodu laidojimo paminklų paplitimo tankumo prasme kraštas buvo lyg iš naujo apgyvendintas, bet romėniškojo periodo masto pasiekti nepavyko. Tinklo tankumui įtakos galėjo turėti ir kintanti gyvenviečių forma. Šalia nedidelių ūkio vienetų daugėjo didesnių gyvenviečių. I tūkst. 2-ojoje pusėje teritorinėje politinėje organizacijoje sustiprėjo įcentrinė kryptis, susijusi su piliakalnio ir gyvenvietės kompleksų atsiradimu.

V. 3. GYVENVIEČIŲ SISTEMA

V. 3. 1. I tūkst. 2-osios pusės – II tūkst. pradžios gyvenvietės

Sėloje žinoma per 20 neįtvirtintų gyvenviečių su fragmentiškais, spėjama, šiam laikotarpiui priskiriamais gyvenimo pėdsakais. Dažniausiai tai – keramikos šukės lygiu paviršiumi, kurias sudėtinga tiksliai datuoti ir nustatyti, kada gyvenvietė įsikūrė ir kiek laiko egzistavo. Kartais jos aptinkamos kartu su ankstesnių laikotarpių – neolito, žalvario (Dvietė (Munciai), Kryganai, Dumblynė), brūkšniuotosios keramikos laikų (Avuotiniai (Dreimaniai), Dignaja (Briedyčiai), Pigėnai I, Reiniai I) ar romėniškojo periodo (Spietiniai) radiniais. Tik dalį galima išskirti kaip atsiradusias I tūkst. 2-ojoje pusėje (Bajarai, Čedasai, Klaužiai, Kukurai, Nečionys, Pigėnai II, Speldžiai, Spietiniai-Plateriai, Strautmaliai (Jėrcėnai), Stuburai, Upjaniai, Visėtiškės (Jara), Zoviškiai), dauguma jų datuojamos iki II tūkst. pradžios ar gyvavo ir vėliau. Kartais gyvenvietėse aptinkama ir būdingesnių laikotarpio radinių ar keramikos (pvz., grublėtosios keramikos ar ornamentuotų šukių), o kartais jų chronologija tik numanoma pagal kaimynystėje esančius laidojimo paminklus.

Nemaža dalis gyvenviečių koncentruojasi Sėlos Padauguvyje, t.y. ten, kur XX a. 4-ajame dešimtm. vyko platesnio masto tyrimai (Dignajos apylinkėse) arba intensyvūs žvalgymai prieš Pliavinių hidroelektrinės statybą 7-ajame dešimtm. (Bajarai, Kukurai, Pigėnai I ir II, Spietiniai-Plateriai, Upjaniai). Mažiau gyvenviečių žinoma krašto gilumoje, kur jos telkiasi šalia upių: Susėjos – Klaužiai, Stuburai, Priedniekai, Beteliai, Sakos – Strautmaliai, Jaros – Zoviškiai, Visėtiškės (Jara) ar prie ežerų: Čedaso – Čedasai, Uosinto – Nečionys, Sartų – Rupertos, Vikių – Speldžiai. Žmonių veiklos pėdsakų aptikta ir ežerų salose (Kryganų, Mituvos ežero Alkos ir Kreipšių gyvenvietės, Sartų ežero salose Dumblynėje bei Velikuškių Didžiojoje).

Gyvenviečių tyrinėta sąlyginai nemažai, kelios jų – gana plačiai: Strautmaliuose (Jėrcėnuose) ištirta 440 m², Pigėnuose I – apie 3000 m², Spietiniuose (labiau žinoma kaip romėniškojo periodo) – 2252 m², Spietinių–Platerių miško gyvenvietėje – 366 m², Kukuruose – 80 m², Upjaniuose – 75 m², šiek tiek kasinėtos Briedyčių, Pigėnų II gyvenvietės. Visos jos – Latvijoje, kasinėjimų rezultatai (išskyrus Spietinių gyvenvietę) iki šiol nepublikuoti. Lietuviškojoje Sėlos dalyje gyvenvietės sulaukė mažiau dėmesio (išimtis – Sartų Dumblynė), nedidelės apimties tyrimai keliose jų vykdyti norint patikslinti patį buvimo faktą ir chronologiją (Čedasai – 8 m², Visėtiškės – 204 m², Zoviškiai – 180 m²).

To meto gyvenvietės įsikūrusios 0,1–0,4 km atstumu nuo vandens, pirmoje viršsalpinėje terasoje. Kartais jų pėdsakų aptinkama kiek aukščiau, antroje terasoje (pvz., Pigėnai II). Ieškota nuo vėjų apsaugotų pašlaičių lomų ties santakomis su nedideliais upeliais, dažniausiai ribojančiais gyvenvietes iš šiaurės ar rytų. Gyventi paežerėse rinktasi pietinės ekspozicijos šiaurinės pakrantės prie upelių.

Žemės paviršiuje matomas kultūrinis sluoksnis užima skirtingą plotą. Vienur fiksuojami ne-

dideli, 0,06–0,36 ha, ploteliai (Avuotiniai (Dreimaniai), Bajariai, Čedasai, Briedyčiai I, Klaužiai, Kryganai, Nečionys, Zoviškiai), kitur jie paplitę viename ar keliuose hektaruose ir net daugiau (Dumblynė, Ezerpurvas I ir II, Kukurai, Pigėnai, Reiniai II, Speldžiai, Stuburai, Upjaniai, Velikuškių sala). Fiksuojamas kultūrinis sluoksnis dažniausiai neištisinis, išsiskiria atskiromis dėmėmis, ryškesnėmis būstų ar specifinės veiklos zonos vietose. Kultūrinio sluoksnio storis gyvenvietėse gana įvairus: nuo kelių ar keliolikos iki 60–80 cm, dažniausiai – 30–50 cm.

Kryganų ežero saloje, vakarinėje gyvenvietės dalyje, pastebėta medinės užtvartos iš vertikaliai sukastų šešių rąstų, 22–40 cm įgilintų, 0,1–0,2 m skersmens stulpaviečių eilė. Apsauginių konstrukcijų galėjo būti ir kitose gyvenvietėse.

Židiniai, degę akmenys, molio gabalai, tinkas, keramika – gyvenvietės požymiai, aptinkami net ir nedidelių tyrimų ar tik žvalgymų metu. Jų sandaupos neretai žymi pastatų vietas. Apie pačius to meto pastatus ir jų išsidėstymą duomenų turima labai nedaug. Kryganų ežero salos gyvenvietėje išlikusios rentinės pastatų konstrukcijos, stovėjusios ant akmeninių pamatų. Dalies pastatų grindys buvo molio asla. Gyvenamuosius namus kūreno neįgilintais židiniiais, taip pat akmenų krosnimis. Greta gyvenamųjų stovėję ūkiniai pastatai, kurių vietoje aptikta stulpaviečių – stulpų karkaso dalių; dalis jų galėjo priklausyti salos gyvenvietę saugojusiai medinei užtvartai. Taip pat aptikta 1 m gylio vandens saugykla. Dalis objektų ir struktūrų gyvenvietėje siejamos su atskirų šeimų aukurais, ritualų atlikimo vietomis. Tai – didesni akmenys, aplink kuriuos rasti degėsiais ir nedideliais rieduliais užpildyti grioveliai. Apeiginiu laikomas ir 0,75 m įgilintas 0,8–0,85 m skersmens akmenų židyns, kurio degėsingame užpilde pastebėti kažkokios organinės medžiagos pėdsakai, taip

pat rasta lipdytosios keramikos ir molinis verpstukas.

Kiti gyvenviečių radiniai – dažniausiai su tam tikra veiklos rūšimi susijusios darbo priemonės, taip pat gamybos atliekos. Geležies gamyba palieka lėtai nykstantį pėdsaką. Skirtingas šlako, gargažių kiekis randamas beveik kiekvienoje gyvenvietėje, keliose aptikta geležies gavybos vietų (Pigėnai I ir II). Juvelyro įrankiai, tigliukai liudija kai kuriose gyvenvietėse (Bajarai, Pigėnai I, Strautmaliai) vykus spalvotųjų metalų gamybą. Aptinkama su maisto, aprangos gamyba susijusių, taip pat universalių darbo priemonių (akmeninių trintuvų, verpstukų, peilių). Papuošalų ar ginklų pasitaiko rečiau ir tik plačiau tyrinėtose gyvenvietėse (pvz., Pigėnuose rastas ramentinis smeigtukas, ovalus akmeninis skiltuvas, siauraašmenis kirvis, dvigubas trikampis kabutis).

V. 3. 2. Piliakalniai ir papėdės gyvenvietės

Nuo VI a. apie Sėlos krašto piliakalnius galima kalbėti visai kitu lygmeniu. Kurį laiką jie buvo simboliniai žymenys kraštovaizdyje, proginės žmonių susibūrimo vietos. Dabar piliakalnio vaidmuo vėl tapo realus. Tai buvo juntama visų pirma atnaujinant piliakalnių įtvirtinimus ir papildomai juos sutvirtinant.

Juodonių piliakalnyje I tūkst. 3-iajame ketvirtyje šlaitai buvo pastatinti, aikštelės pakraštyje supiltas 2,5–3 m pločio, 0,6 m aukščio pylimėlis, ant kurio pastatytos dvigubos medinės užtvartos²⁵. Panašūs sutvirtinimo darbai tuo metu atlikti ir Dignajos piliakalnyje, šalia kurio VI a. atsirado ir papėdės gyvenvietė. VI–VII a. supilti pylimai, atlikti aikštelės pertvarkymo darbai ir Kereliuose. Tuo metu galėjo būti rekonstruoti ir Moškėnų–Laukupėnų bei Velikuškių piliakalniai.

²⁵ Publikacijoje šios rekonstrukcijos buvo datuotos I tūkst. po Kr. 1-ojo ir 2-ojo ketvirčių sandūra (Grigalavičienė 1992a, 49–56), tačiau, sprendžiant pagal būdingus I tūkst. 3-jojo ketvirčio radinius, tai įvykę pora šimtmečių vėliau (Simniškytė 2002a).

Abiejų aikštelėse rasta I tūkst. 3-iajam ketvirčiui būdingų radinių: žalvarinių ramentinių ir geležinių lazdelinių smeigtukų, dvigubas trikampio formos kabutis, kiaurakryžmis smeigtukas, įmovernių ietigalių, ietigalių su užbarzdomis, yla segmentine galvute.

Piliakalnių sutvirtinimo darbai atlikti neturint tikslo juose gyventi arba jam nebuvo lemta išsipildyti – aikštelių kultūrinis sluoksnis nėra intensyvus, o kai kurios jų netrukus iš viso apleistos. Manoma, kad gaisru VII a. baigėsi gyvenimas Kereliuose. Moškėnuose vėlyviausi radiniai datuojami maždaug VII ar VIII a. Tirtose Juodonių piliakalnio aikštelės dalyje pastatų nerasta, I tūkst. 2-osios pusės radinių aptikta labai nedaug. Tačiau tai nereiškia, kad piliakalnių praeigos buvo apleistos. Daugelyje tyrinėtų ir žvalgytų piliakalnių papėdžių nustatytas intensyvus kultūrinis sluoksnis rodo, kad tuo metu būtent papėdėse buvo sutelktas visas bendruomenių gyvenimas.

Prie Juodonių piliakalnio gyvenvietė įsikūrė IV a., o VI a. pabaigoje jos erdvė buvo perplanuota. Viena iš priežasčių galėjo būti įvykęs gaisras, per kurį sudegė šalia griovio gyvenvietės pakraštyje stovėjusi medinė konstrukcija, galbūt apsauginė užtvara. Vėliau čia formavosi kultūrinis sluoksnis, kuriame nuo VI/VII iki XI/XII a. nugulė daugybė įvairių dirbinių bei jų fragmentų. Tyrinėtuose plotuose vien individualių radinių suskaičiuota apie 270 (Simniškytė 2002a, 152).

Vienalaikė Dignajos piliakalnio papėdės gyvenvietė buvo įsikūrusi drėgnoje vietoje (po 0,6–0,9 m storio kultūriniu sluoksniu aptiktas durpių sluoksnis). Siekiant apsaugoti nuo drėgmės pamatų rentinės konstrukcijos buvo padengtos beržo žieve ir užglaištytos molium. Greta piliakalnio stovėjusios dvi eilės 3x4, 4x6 m ir pan. dydžio rentinės konstrukcijos pastatų su kampuose įrengtomis akmeninėmis, vėliau molinėmis krosnimis bei atvirais židiniiais (41 pav.). Į vakarus rasta geležies lydymo vieta,

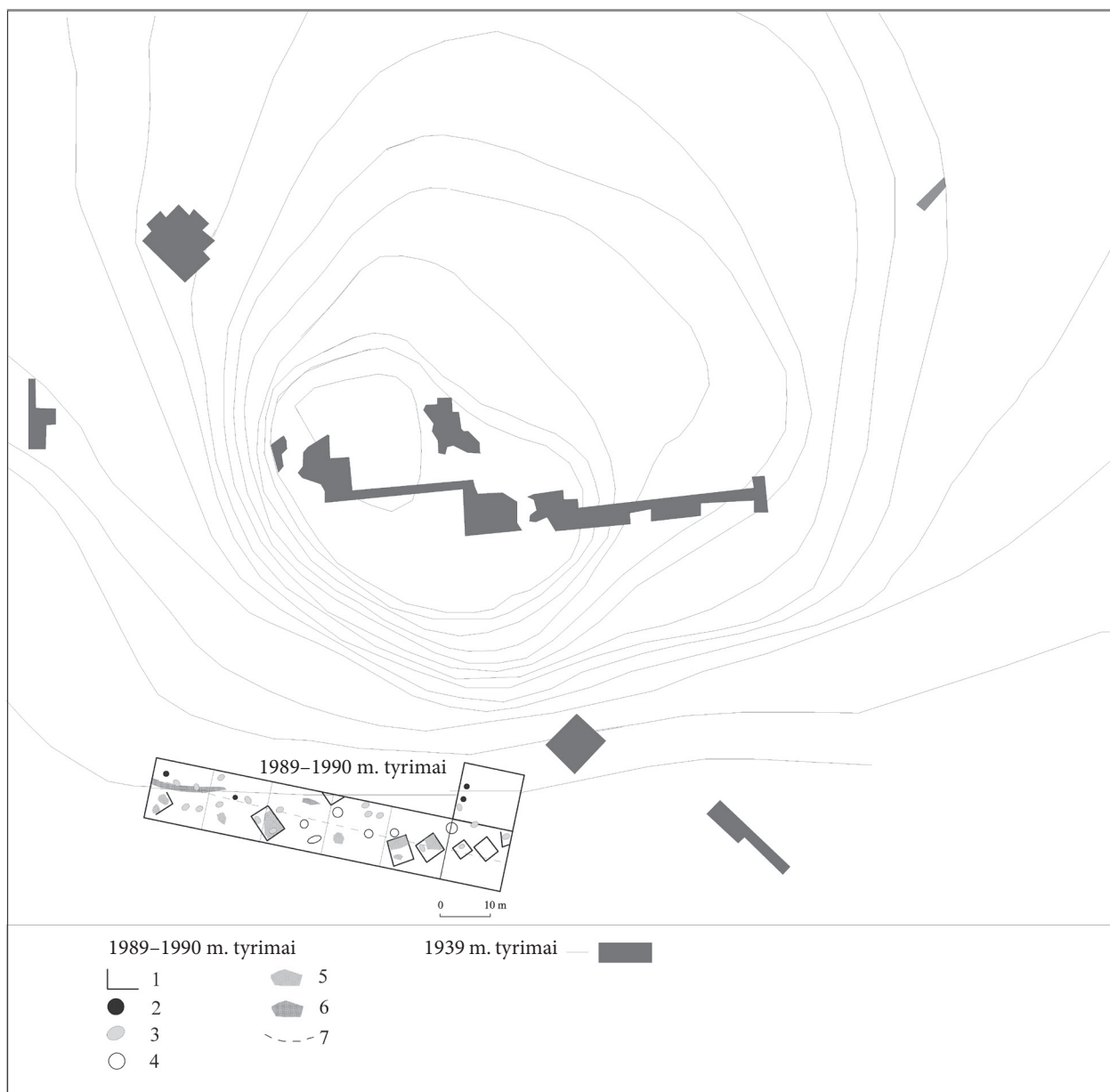
kurioje buvo susikaupęs iki 30 cm storio geležies šlako sluoksnis. Gyvenvietėje aptikti 364 individualūs radiniai, daugumą sudarė tiglikai (30%) ir molio verpstukai (20%). Tyrinėtojas A. Vaskas gyvenvietę datavo VI a. pab. – X a. (Vaskas 2006).

Intensyvus kultūrinis sluoksnis, radiniai žemės paviršiuje perša mintį, kad panašių gyvenviečių galėjo būti ir daugelio kitų piliakalnių papėdėse (pvz., Gaigalių, Papilių (Kupiškio ir Rokiškio r.), Kerelių, Kniavukalnio (42 pav.), Kupiškio (Aukštupėnų), Margaskalnio, Moškėnų, Velikuškių ir kt.).

V. 3. 3. Teritorinių centrų atsiradimas ir jų vaidmuo gyvenviečių sistemoje

Ne tik Sėloje, bet ir visoje Lietuvoje bei kaimyniniuose kraštuose (Kobyliński 1990, 154; Lang 1996; 2002, 24; Шадыро 2001) I tūkst. 2-osios pusės piliakalniai gerokai skyrėsi nuo ankstesniųjų vėl išaugusiu piliakalnio, o ypač jo papėdės gyvenvietės vaidmeniu. Pabrėždamas tokių archeologinių kompleksų išskirtinumą V. Langas jų analogus Estijoje pavadino įtvirtinto piliakalnio ir papėdės gyvenvietės sistemomis (Lang 1996). Sėlos atveju tiksliau būtų sukeisti šiuos dėmenis vietomis ir įvardyti papėdės gyvenvietės bei piliakalnio sistemomis (GP) su neryškiu kultūriniu sluoksniu naujai įtvirtintuose piliakalniuose bei didelėmis gyvenvietėmis jų papėdėse.

GP vaidmenį to meto gyvenviečių sistemoje įvardyti sudėtinga (bet žr., pvz., Tvauri 2002). Kultūrinio sluoksnio storis, intensyvumas, struktūrų bei radinių koncentracija dažnai suvokiami kaip skirtumų tarp paprastų ir reikšmingesnių gyvenviečių požymiai. Kultūrinis sluoksnis GP kompleksuose, tiksliau – piliakalnių papėdėse, susiformavo dėl koncentruotos nuolatinės ar daugkartinės sezoninės veiklos. Juodonių papėdės gyvenvietėje dirbinių tankumas buvo

41 pav. Dignajos piliakalnio ir papēdēs gyvenvietės 1939 m. ir 1989–1990 m. tyrimų situacija. 1989–1990 m. tyrimai: 1 – pastatų kontūrai; 2 – židinių vietas; 3 – krosnys; 4 – duobės; 5 – molio asla; 6 – geležies rūdās koncentracija; 7 – uždūrpējusio slūksnā pakraštys (pagal: Vasks 2006, 106, 1–2. att. parēgē A. Simniškytē).

0,8–2,8 vnt.²⁶/1 m², Dignajoje – 0,4 vnt./1 m². Kultūrinio slūksnā akumulācināi procesāi besikilnojanāciās atvīrosē gyvenvietēsē nebuvo tās rāiškūs, be to, vēlyvesnē veiklā didesnē žalā

padarē būtent joms. Kīta vertus, radīnū tankums kai kurīosē jū tik nēzīmīāi nusīleidžia: pvz., Pīgēnū gyvenvietējē (1962 m. duomenīmīs) jīs tāip pat sīkē 0,4 vnt./1 m², Spīetīnū gyvenvie-

²⁶ Duomenys pagal skirtingais metais tirtų plotų rezultatus.

42 pav. Kniavukalnis iš P, 2001 m. A. *Simniškytės nuotr.*

tėje – 0,3 vnt./1 m², tiesa, abiem atvejais daugumą sudarė ne aptariamojo laikotarpio dirbiniai, Pigėnuose – X–XIII a., Spietiniuose – II–IV/V a.

Kai kurių rūšių radiniai – keramika, geležis gavybos pėdsakai, darbo įrankiai (peiliai, verpstukai) – aptinkami tiek to meto GP sistemose, tiek ir atvirose gyvenvietėse. Taigi dalį neagrarinės produkcijos savo reikmėms bendruomenė pasigamindavo pati. Atvirose gyvenvietėse aptikta net ir spalvotųjų metalų gavybos pėdsakų. Savo ruožtu žiedadulkių tyrimai patvirtina greta GP egzistavus nuolat dirbamus laukus, vadinasi, agrarinė veikla buvo viena iš piliakalnio bendruomenės pragyvenimo strategijų. Mišrus veiklos pobūdis iš esmės būdingas abiejų tipų gyvenvietėms. Gal kiek ryškiau skyrėsi apimtys veiklos, susijusios su spalvotųjų metalų apdirbimu, dirbinių gamyba ir, matyt, jų platinimu. Dignajos papėdės gyvenvietėje rasti net 108 tigliukai. Juodonyse jų aptikta vos keliolika, tačiau pačios produkcijos – žalvarinių papuošalų – palyginti su Dignaja, rasta dukart daugiau. Jie sudarė daugiau nei trečdalį visų VIGA ir VĖGA individualių dirbinių (96 iš 270 – Juodonyse; plg. Dignajoje: 40 iš 364).

Apie piliakalnių paskirtį GP kompleksuose galima tik spėlioti. Piliakalniams tokiuose kompleksuose priskiriama slėptuvės funkcija (Volkaitė-

Kulikauskienė 1959; Daugudis 1981, 62, 72; Kobyliński 1990, 152; Zabiela 1995, 64, 171; Tautavičius 1996, 12–16; Lavi 2002, 272; Asaris 2002, 122). Taikos metu galėję vykti žmonių susibūrimai, sprendžiami bendruomenės reikalai, ginčai, vyko derybos su svetimšaliais (Tautavičius 1996, 15; Kurila, Vaitkevičius 2011). Padavimais apipinti piliakalniai ir greta esančios šventvietės (Urtāns 1996b; 2006b) kelia prielaidą, kad dalis ritualų ir apeigų galėjo vykti ir piliakalnyje. Paleozoologiniais

duomenimis, Dignajos papėdės gyvenvietėje tarp naminių gyvulių kaulų (iš 854 rastųjų jie sudarė 81,3%) daugiausia buvo galvijų – 39,2%, kiaulių – 24,2%, arklių – 25%, avių ir ožkų – 11,4%. Piliakalnyje (iš 1046 rastųjų naminiai sudarė 72%) kiaulių kaulų rasta 43% (ypač VĖGA sluoksnyje), galvijų gerokai mažiau – 26% (Vasks 2006, tab. 2). Gyvulių kaulai vertinami ne vien kaip mitybos požymis. Jie siejami su socialinę ir politinę reikšmę turėjusiomis puotomis, kuriose pagrindinis patiekalas buvo kiauliena. Tokios bendruomenei rengiamos pramogos elitui buvo priemonė savo prestižui ir autoritetui patvirtinti (Šnė 2002, 357). Nevienoda gyvulių kaulų sudėtis piliakalnyje ir gyvenvietėje traktuojama kaip skirtingo pobūdžio veiklos juose požymis. Juodonyse tokie sugretinimai neturi prasmės dėl chronologinių skirtumų tarp piliakalnio ir gyvenvietės sluoksnių. Galima tik pastebėti, kad laikui bėgant gyvulių bandų sudėtis gerokai pasikeitė – piliakalnio medžiagoje daugumą sudarė stambieji galvijai bei arkliai, o Juodonių papėdės gyvenvietėje dominavo kiaulės (apie 40%) (Daugnora 1989š; Daugnora ir kt. 2004, lent. 4).

Funkcijų įvairovės gausa ir vykdomos veiklos mastai galėjo skirti GP kompleksus nuo žemdirbių sodybų ir formuoti jų statuso pranašumą gyven-

viečių sistemoje. Galima daryti teorinę prielaidą, kad agrarinis GP ekonomikos dėmuo ilgainiui užleido vietą kitokiai veiklai. Nuo VI/VII a. GP tapo amatų ir mainų koncentracijos vieta, teritoriją organizuojančiu židiniu (Šešelgis 1986, 29; 1988, 50, 53, pav. 16). Tokių vietų centriškumą gali rodyti ne tik funkcijų įvairovė, bet ir specifinės paskirties paminklai jų aplinkoje, pastatai, radinių kompleksai, taip pat tose apylinkėse paplitę vietovardžiai (Brink 1997; Fabech 1999; Central 2002).

Keliapakopė hierarchija yra gerokai supaprastintas to meto gyvenviečių sistemos variantas. Iš pirmo žvilgsnio atrodantys vienodi piliakalniai nebuvo identiški ekonominio ar politinio vaidmens prasme. Tam tikro lygio subordinacijos ryšiai ar funkcijų įvairovė egzistavo ir tarp tos pačios pakopos elementų (žr., pvz., Lang 2000, 317–319; Žulkus 2004, 70, 81). Tokia tikimybė didėja mažėjant atstumui tarp atrodančių vienodai reikšmingų piliakalnių (pvz., Gaigaliai ir Papiliai, Sėlpilis ir Puormaliai), bet be išsamesnių tyrinėjimų sunku spręsti apie jų funkcijų apimtį ir vaidmenį gyvenviečių sistemoje.

Kiekvienas centras turėjo savo agrarinę provinciją, santykiai su kuria buvo pagrįsti ne tik ekonominiais ryšiais (abipusiais mainais), bet ir tam tikra prievolių sistema (pvz., pilaitės remontas, kelių priežiūra) (Tautavičius 1996, 15). Taip formavosi pilies apygarda, kurių I tūkst. 2-ojoje pusėje Sėloje pagal GP skaičių galėjo būti apie 15–20. Neretai piliakalniai – vieninteliai paminklai nemažo spindulio teritorijoje (Kereliai, Gaigaliai, Papiliai, Sėrpiniai, Kūliniai). Jie neleidžia abejoti, kad laidojimo paminklų požįriu tuščios apylinkės buvo gyvenamos. Sunkiau nustatyti pilių įtakos apimtį. Atstumas tarp kelių galimai vienalaikių kaimyninių piliakalnių vidutiniškai

svyruoja apie 8–10 km: Skuosai–Kniavukalnis (10 km), Kniavukalnis–Margaskalnis (6,5 km), Velikuškės–Papiliai (Rokiškio r.) (10 km), Kupiškis (Aukštupėnai)–Kereliai (11 km), Kereliai–Papiliai ir Gaigaliai (9–10 km). Kiekvienas poros piliakalnis teoriškai turėjęs savo žinioje pusę tos atkarpos – 4–6 km. Vadinasi, vieno piliakalnio (pilies apygardos, valsčiaus) įtakos zona apėmė apie 50–110 km². Panašaus dydžio ar kiek didesnės²⁷ teritorijos žinomos ir kitur, pvz., Nalšioje (Zabiela 1992, 16–17), Deltuvoje (Tučas 2012), Vidurio Lietuvoje (Bertašius 2002, 64), prūsuoose (Žulkus 2004, 69). Iki 200 km² teritorijos sudarė vieną smulkiausių politinių-teritorinių vienetų Skandinavijoje (Callmer 1991, 262).

GP atsiradimas galėjo turėti įtakos bendram paminklų tinklui, jo tankumui. Pavyzdžiui, Sėlių kalvyne į šiaurę nuo Viesytės daugelyje ankstesnio laikotarpio piliakalnių aiškių VIGA2 pėdsakų nerasta (Babranai, Grūbelės, Maizyčiai) arba jų chronologija diskutuotina (Piksterė). Net jei kai kuriuose gyvenimas tęsėsi, GP sistemos juose neišsivystė, bet virto eilinėmis gyvenvietėmis. Šiaurinėje Sėlių kalvyno dalyje pastebėtus apgyvenimo tinklo retėjimo poslinkius apibūdinti gali „valentingumo“ sąvoka, reiškianti pajėgumą prijungti tam tikrą skaičių kaimyninių vienetų (Daugirdas 1996). GP sistemų atsiradimas žymi įcentrinę kryptį teritorinėje organizacijoje. Tiesa tai, kas čia vadinama „centriškumu“, valstybės raidos požįriu apibūdinama kaip situacija decentralizuotoje stratifikuotoje visuomenėje, kuriai būdinga vietos vadų su savo kariniais būriais ir vadysčių gausa (Kristiansen 1991, 19–21; Ligi 1995, 268; Vasks 1999, 65; Curta 2001, 313). Židinių atsiradimas I tūkst. 2-osios pusės gyvenviečių tinkle nereiškia bendros politinės-teritorinės integracijos, bet ši

²⁷ Didesnės jos tampa apie valsčiaus dydį sprendžiant pagal bendrą žemės teritorijos plotą ir valsčių skaičiaus santykį VĖGA laikotarpiu, įskaitant ir galbūt neapgyvendintus plotus tarp valsčių. Pvz., Nalšioje, kuri Lietuvoje užėmė apie 6600 km² teritoriją, suskaičiuojamas 21 valsčius, tad vienam valsčiui vidutiniškai tenka 314 km² teritorija; Deltuvoje (apie 2000 km²) – 8–9 valsčiai, kurie galėję būti apie 220 km² dydžio; Žiemgalos pietinėje (lietuviškojoje) dalyje (apie 4300–5500 km²) – 17 valsčių, kurie galėję būti apie 252–323 km² dydžio; Žemaitijoje (apie 5300–6800 km²) – 17 valsčių, kurie galėję būti apie 311–400 km² dydžio (skaičiuota pagal: Tučas 2012š).

reiškinių vertinant ankstesniame romėniškojo periodo dispersijos fone įcentrinės krypties poslinkiai akivaizdūs.

GP atsiradimas dažniausiai vertinamas kaip bendruomenės teritorinės saviorganizacijos rezultatas, nuoseklios raidos išdava (žr., pvz., Kobyliński 1990, 154), lemtingai susiklosčiusi esant palankioms aplinkybėms. Vienas iš dažniausiai minimų veiksnių – patogi geografinė padėtis (netoli svarbių vandens ir sausumos kelių, jų sankryžų). Dalis piliakalnių iš tiesų stūkso prie didesnių ar mažesnių vandens kelių: Dauguvos (Sėlpilis, Dignaja), Dienvidsusėjos (Kniavukalnis), Lėvens (Kupiškis, Stirniškis), Sartų ežero (Velikuškės). Tačiau dalis savo pašonėje turi tik nedidelius upelius: Kupą (Kereliai), Laukupę (Moškėnai), Kriauną (Papiliai) arba gerokai nutolę net ir nuo jų. Pvz., Juodonių piliakalnį nuo Jaros upės skyrė net 5 km, o piliakalnio papėdėje kadaise tyvuliuavęs ežerėlis I tūkst. 2-ojoje pusėje jau buvo gerokai uždurpėjęs. Matyt, susisiekimas čia vyko sausuma ir tapo dabartinio Svėdasų–Kamajų kelio pradžia. Svarbūs buvo ir kiti gyvensenai, ūkiui bei gamybai būtini faktoriai: resursai, saugumas, komfortas. Juodonių archeologinis kompleksas yra dviejų geomorfologinių zonų tarpribyje. Padėtis tarp skirtingų ekologinių nišų sudarė palankias sąlygas ūkinei veiklai. Faktiškai kiekvieno piliakalnio papėdėje tekėjęs šaltinis – svarbi sąlyga apsirūpinti geriamuoju vandeniu. Balų rūdos turtingos vietovės atitiko poreikius vystyti geležies gamybą ir apdirbimo verslus. Tai rodo ir mikrotoponimai, oikonimai, hidronimai, kurie siejami su žodžiais „geležis“, „rūda“, „kalvis“: *gargažynė*, *rūdymė* ir pan., pvz., *Rūdymė*, upelis prie Užpalių, *Gargažynė*, kalnas, pieva ir raistelis prie Gipėnų, *Rūdakastys*, pieva ir kalnas prie Naršėnų, *Kalviai*²⁸, kaimas prie Juodonių piliakalnio (t.p. žr. Endzinas 1964).

Taigi dalis GP sistemų augo lyg ir „iš vidaus“, kitur papildomos reikšmės turėjo komercijos

faktorius. Jų formavimasis gyvenviečių sistemoje greičiausiai buvo bendro su prekyba, mainais susijusio proceso dalis (Callmer 1994). Vienur jos išsivystė į tarptautines faktorijas, tokias kaip Hedeby, Ribe, Kaupas (Viskiautai), Truso, Gruobinia, kitur jų veiklos mastai buvo kuklesni, orientuoti tenkinti artimiausių bendruomenių poreikius.

Kol kas nediskutuotas ryšys tarp teritorinių centrų ir socialinės diferenciacijos, – piliakalniuose nepastebėta jokių „elitinės kultūros“ ženklų, bet reikia nepamiršti, kad piliakalnių rekonstrukcijoms, pylimams, užtvarams įrengti, nuolatinei jų priežiūrai buvo būtinos ne tik darbo rankos, bet ir jas organizuojanti jėga (žr., pvz., Ligi 1995, 268; Lang 2000, 365; Šnė 2000; 2001, 337). Įtvirtinti piliakalniai neretai traktuojami kaip valdymo, sugebėjimo sutelkti ir organizuoti, prestižo ir galios išraiška, tam nebūtina reziduoti jų aikštelėse. Hierarchijos teritorinėje krašto organizacijoje atsiradimas, be abejo, turėjo būti susijęs ir su socialinių santykių pokyčiais, ir galima manyti, kad egzistavo ryšys tarp šių vienu metu kintančių reiškinių.

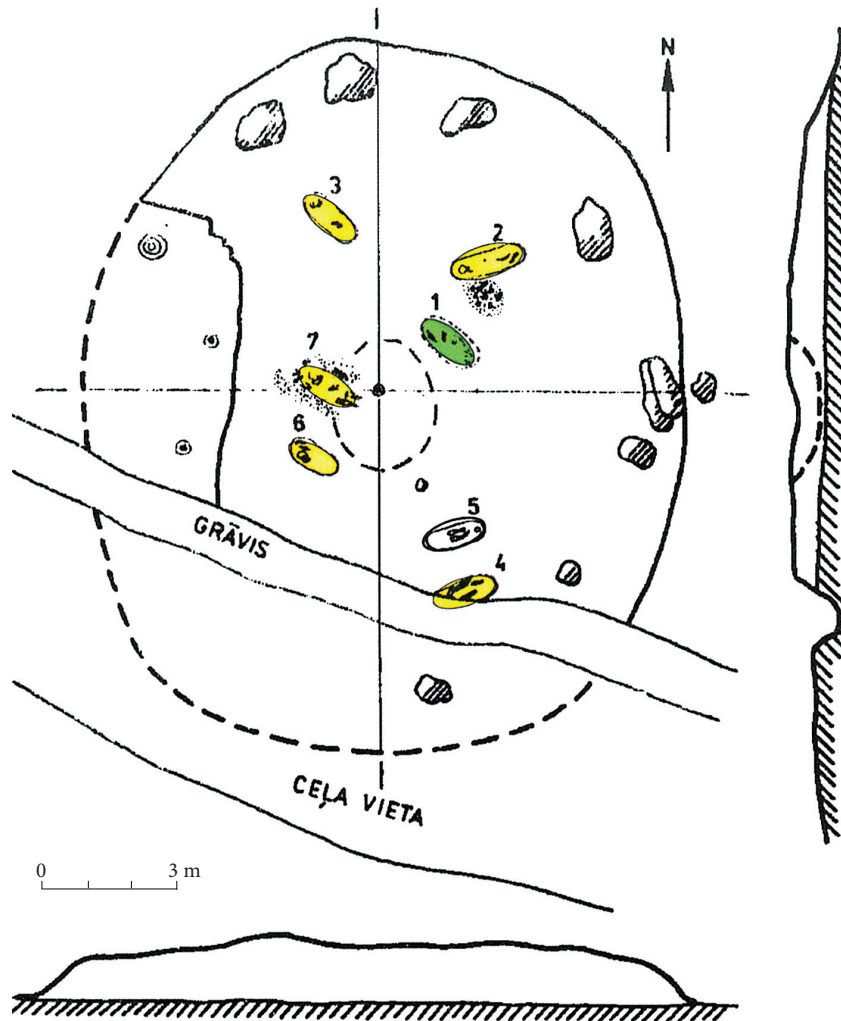
V. 4. LAIDOJIMO PAMINKLAI

V. 4. 1. Laidosena

V. 4. 1. a. Pilkapynai ar kapinynai?

Ilgą laiką buvo sutariama, kad Sėloje ilgiausiai paisyta laidojimo pilkapuose papročių, kol galiausiai ir čia, kaip ir visoje buvusioje Pilkapių su akmenų vainikais kultūroje, pereita prie plokštinių kapinynų (Moora 1952, 106; Urtāns 1970, 68–69; Latvijas 1974, 149; Таугавичюс 1980, 85; Vasks 1997, 63–64). Puikus tokio perėjimo pavyzdys gali būti Lejasbitėnų atvejis, kur žiedinį laidojimą sampiluose pakeitė kapų eilės plokštiniame kapinyne (Latvijas 2001, 193 att.).

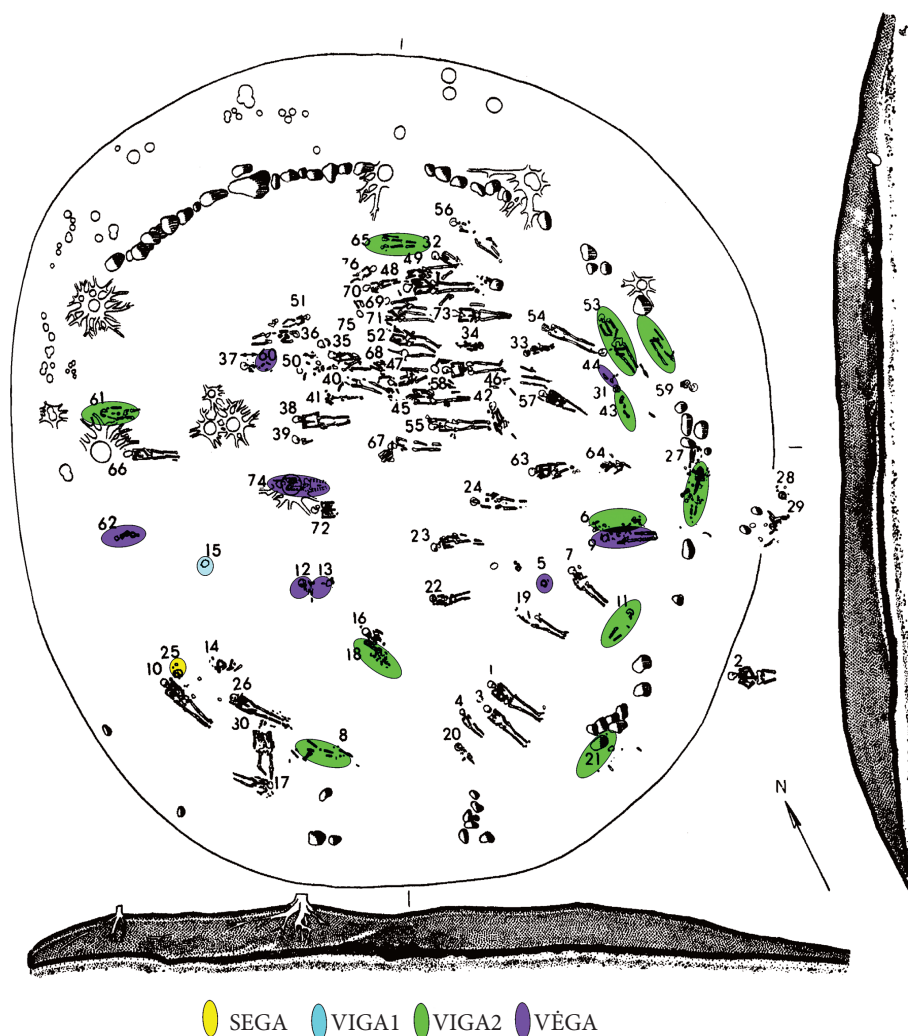
²⁸ Kalvių kaime išlikę senosios kalvės (XVIII a.?) vietos pėdsakai (Strimaitienė 2003š).

43 pav. Skirtingų laikotarpių kapai Melderiškių pilkapyje I (pagal: Šnore 1993, 25. att. parengė A. Simniškytė) (spalvinius žymėjimus žr. 44 pav.)

Sėloje iš 60-ties tyrinėtų romėniškojo periodo pilkapių beveik pusėje (25-ioose sampiluose, 11-oje pilkapynų) rasta VIGA2 pėdsakų (8 priedas). Tai ir tapo teiginio „pilkapynas→kapinynas“ pagrindu. Neretai sampiluose aptinkami tik vienas ar keli VIGA2 kapai (Kebėnai, Melderiškių, Slatė, Spietiniai, Vaineikiai) (43 pav.) arba atsitiktinių radinių iš suardytų to meto kapų. Kartais vėlesnių palaidojimų gausa gerokai lenkia romėniškojo periodo kapų skaičių, pvz., Ratulanų pilk. I rasti 76 kapai: SEGA – 1, VIGA1 – 1, VIGA2 – 11, VĖGA – 7, likusieji – istorinių laikų palaidojimai

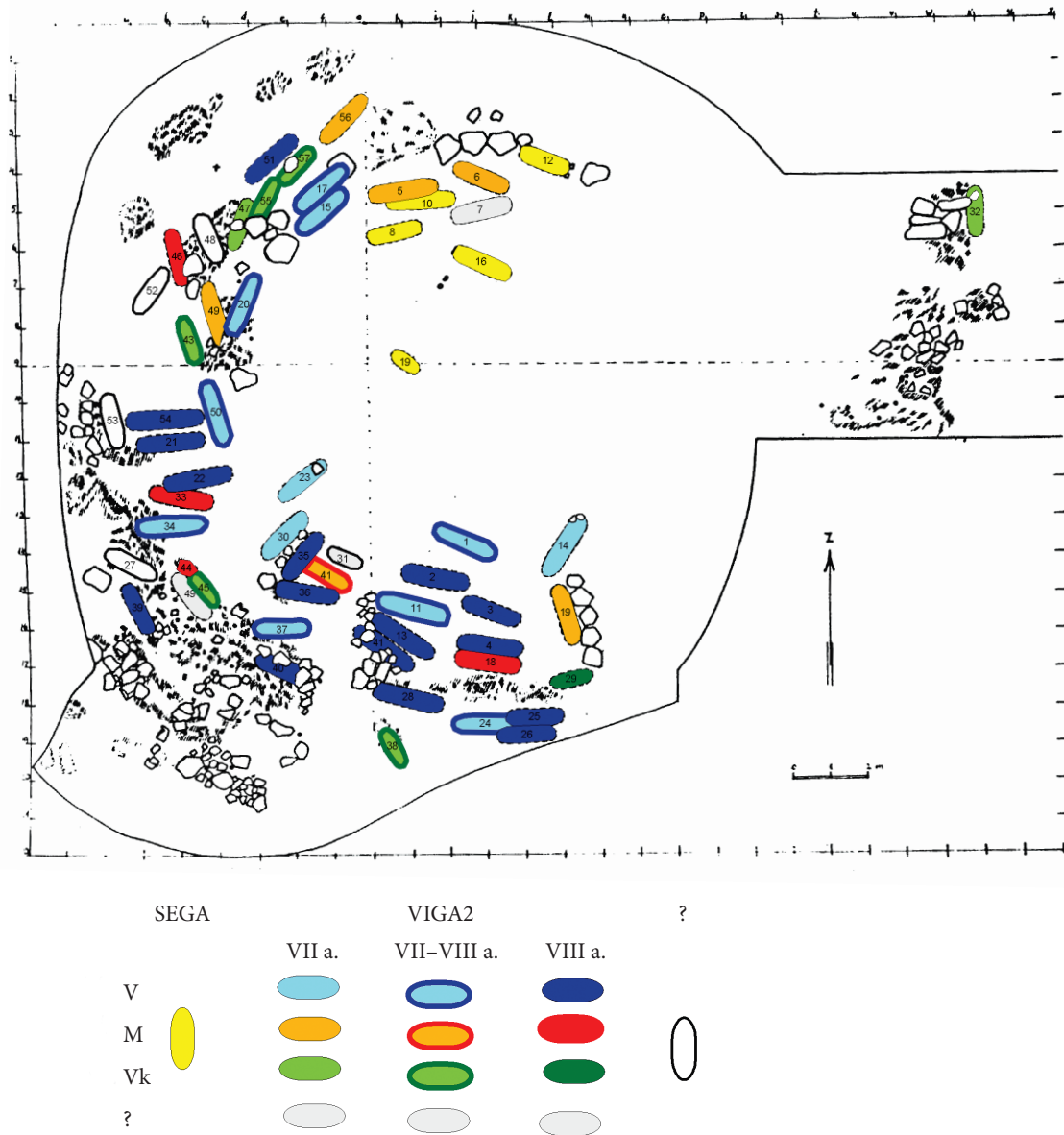
(44 pav.). Buokių pilk. III iš 24 kapų taip pat tik vienas buvo SEGA, kiti – VIGA2, pilk. VIII iš 57 kapų 5 buvo SEGA ir 51 – VIGA2 (45 pav.). Kiuncuose romėniškojo periodo kapų nerasta, bet akmenų vainikų likučiai bei keli to laikotarpio radiniai (žalvarinė trikampio pjūvio apyrankė ir pentinis siauraašmenis kirvis) byloja čia buvus vieną ar kelis pilkapius, kurių vietoje rasti 73 kapai, iš jų 18 datuojami VIGA2, likusieji – XVII–XIX a. Kadangi sampilai neišliko, šis paminklas vadinamas kapinynu, tokiu virsti jis galėjo jau istoriniais laikais.

44 pav. Skirtingų laikotarpių kapai Ratulanų pilkapyje I. Spalvomis neiškirti – istorinių laikų palaidojimai (pagal: Šnore 1993, 50. att. parengė A. Simniškytė).

Kaip perėjimo prie plokštinių kapinynų pavyzdys Sėloje dažnai nurodomas visiškai ištirtas devynių sampilų Buokių pilkapynas, kuriame laidota nuo II/III iki IX a. (Vankina 1961š; Vasks 1997, 64). Sampilų skersmuo buvo didesnis už romėniškųjų standartą, maždaug 12–20 m. Žemės sampilai dengė mažesnio skersmens akmenų vainikus, kurių tik keli siekė keliolika metrų. Akivaizdu, kad sampilai plėtėsi plokštėdami dėl ilgalaikio laidojimo. Nemaža dalis kapų įrengta vainiko ribose ar jo išorėje ir taip formavo vainiko kontūrus pakartojančius „mirusiųjų ratus“ (45 pav.),

kuriuos dengė sampilas dar su kelių metrų pločio nelaidota juosta sampilo pakraštyje. Kapų tarp gretimų pilkapių neaptikta. Tarp vienas šalia kito buvusių pilkapių VI ir VIII ištyrus 7x7 m dydžio perkasą užfiksuotos juodos anglingos žemės dėmės, aptikta lipdytosios keramikos šukių, pavienių skirtingo laikotarpio radinių (įmavinis kirvis, apyrankėlės, vienašmenis kalavijas) bei VII a. vaiko kapas pilkapiui VI priklausančioje akmenų konstrukcijoje. Kapų tarp ir prie pilkapių nerasta ir Juljanavoje (Markelevičius 1974šb), Pajuostyje (Michelbertas 2004b, pav. 4),

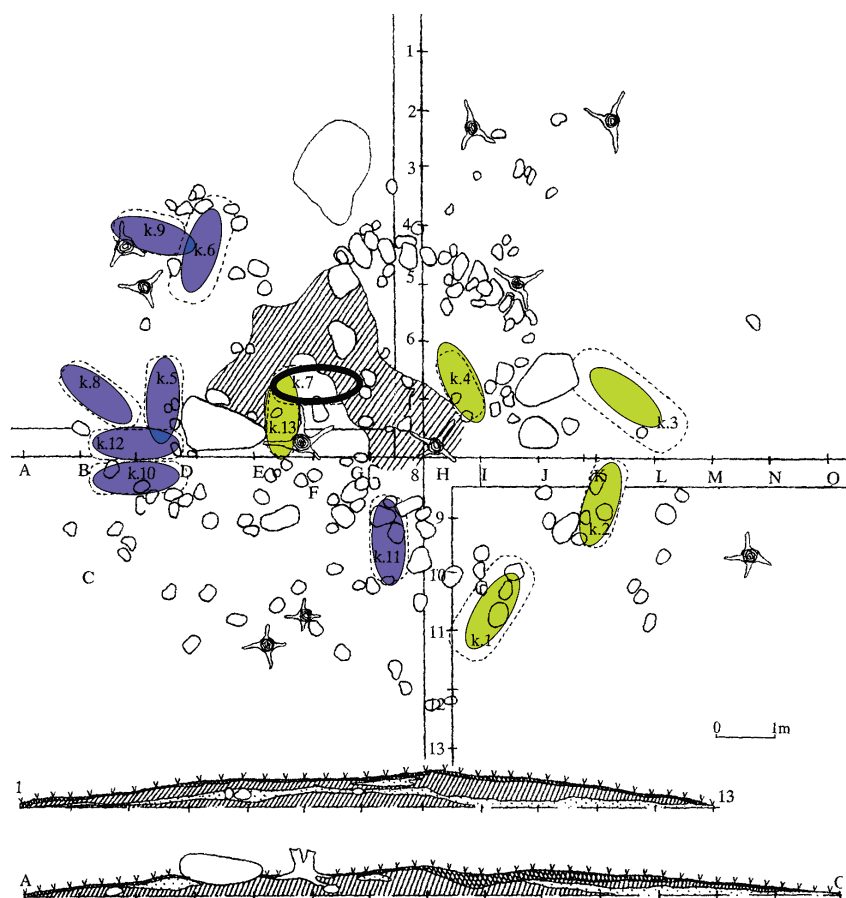
45 pav. Skirtingų laikotarpių kapai Buokių pilkapyje VIII (pagal: Sėli 2005, 17. att. parengė A. Simniškytė)

Spietiniuose (Atgāzis 2006b) ar Visėtiškėse (Kazakevičius 1987š, 19).

Laidosenos prie plokštinių kapinynų evoliucijos argumentu laikyta nuomonė, kad nuo IV a. naujų pilkapių niekas nebepylė. Tačiau Sėloje pilkapių pylimo papročiai išliko kur kas ilgiau. Pavyzdžiui, Buokių pilkapyje VI rasti penki kapai, iš kurių keturi datuojami VII a., dar vienas buvęs be įkapių. Tarp atsitiktinių radinių romėniškojo

laikotarpio daiktų nerasta, todėl galima spėti, kad pilkapis supiltas ne anksčiau kaip VII a.; pilkapyje VII rastas vienas vaiko kapas be įkapių, tarp atsitiktinių buvę tik VIGA2 radinių. Teiginį apie Buokių pilkapyno vartimą kapinynu paneigia ir tas faktas, kad maždaug IX a. 2-ojoje pusėje mirusiuosius nustojus laidoti Buokių pilkapiuose X a. netoliese atsirado naujas Priedniekų pilkapynas.

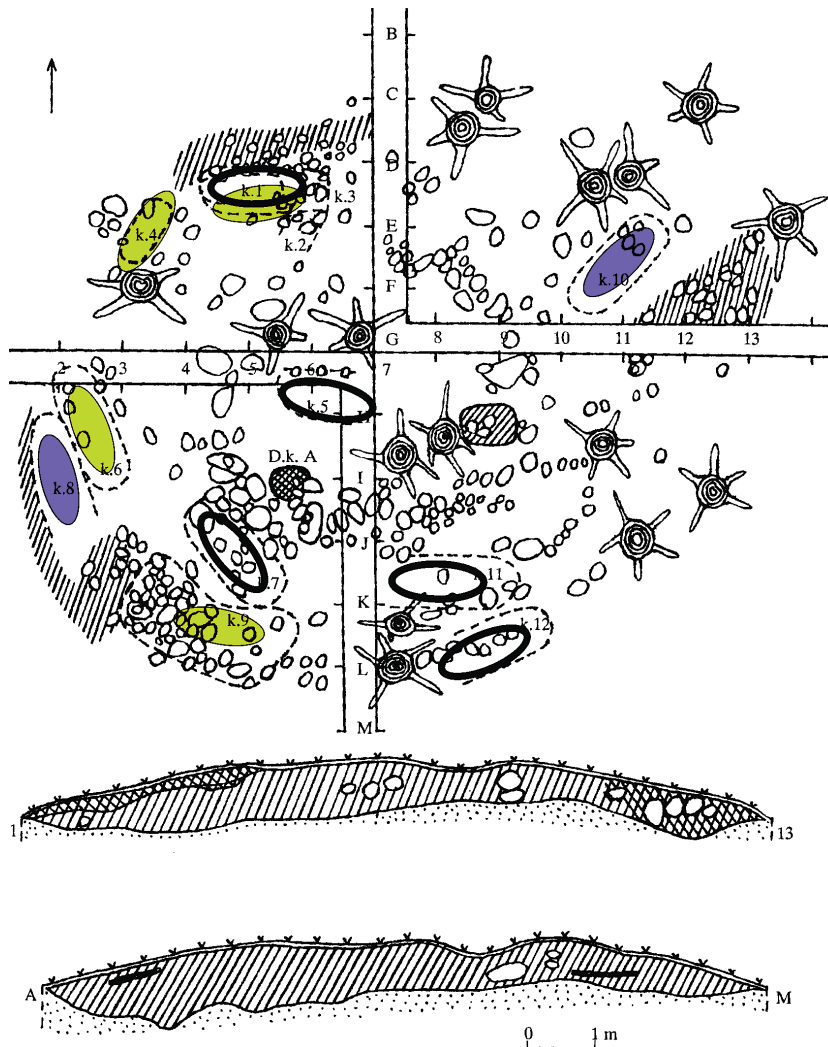
VIGA2 buvo pilami ne tik pavieniai nauji

46 pav. Skirtingų laikotarpių kapai Visėtiškių pilkapyje X (pagal: Kazakevičius 2000c, pav. 30 parengė A. Simniškytė) (paaikškinimus žr. 44 pav.; spalvomis neiškirti – nenustatytos chronologijos palaidojimai)

sampilai, bet ir formuojamos jų grupės. I tūkst. 2-ojoje pusėje vienos Visėtiškių grupės pilkapiai sukonstruoti ir mirusieji juose laidoti laikantis romėniškojo periodo tradicijų. Šeši sampilai buvo su akmenų vainikais, 5–7,5 m skersmens, juos dengė 10–16 m skersmens žemės sampilai. Sampiluose rasta nuo keturių iki keliolikos kapų ir atsitiktinių radinių, datuojamų nuo VII a. iki II tūkst. pradžios. VIGA2 kapų rasta ir viename ankstyvosios grupės sampile be akmenų vainiko. Kapų planigrafijoje chronologinio nuoseklumo nepastebėta – skirtingos chronologijos palaidojimų aptikta ir akmenų rato viduje, ir jo išorėje, bet kapų tarp pilkapių nepasitaikė (46, 47 pav.).

Miškinių pilkapyne taip pat atsiradęs I tūkst. 3-iajame ketvirtyje. Ištyrus vieną sampilą rasta keturiolika kapų: du – VII–VIII a., kiti – XII–XIII a. VIGA2 pradėta laidoti ir Rubikių pilkapyne. Pilkapiai, bent jau dalis jų, buvo apjuosti akmenų vainikais, todėl anksčiau manyta, kad tai – SEGA pilkapyne, kuriame laidota ir vėliau. Tačiau romėniškojo periodo radinių čia neaptikta, nerasta jų ir naujausių tyrimų metu, aptikta medžiaga datuojama VIGA2–VĖGA periodu. Zesercelmų pilkapis taip pat buvo datuojamas SEGA (Šnore 1993), tačiau mažas akmenų vainiko skersmuo, jo centre duobėje po sampilu įrengtas kapas labiau būdingi vėlyvesnių laikų papročiams. Kapas su nykęs, likusi tik kaukolė ir įvijėlė bei grandinėlės

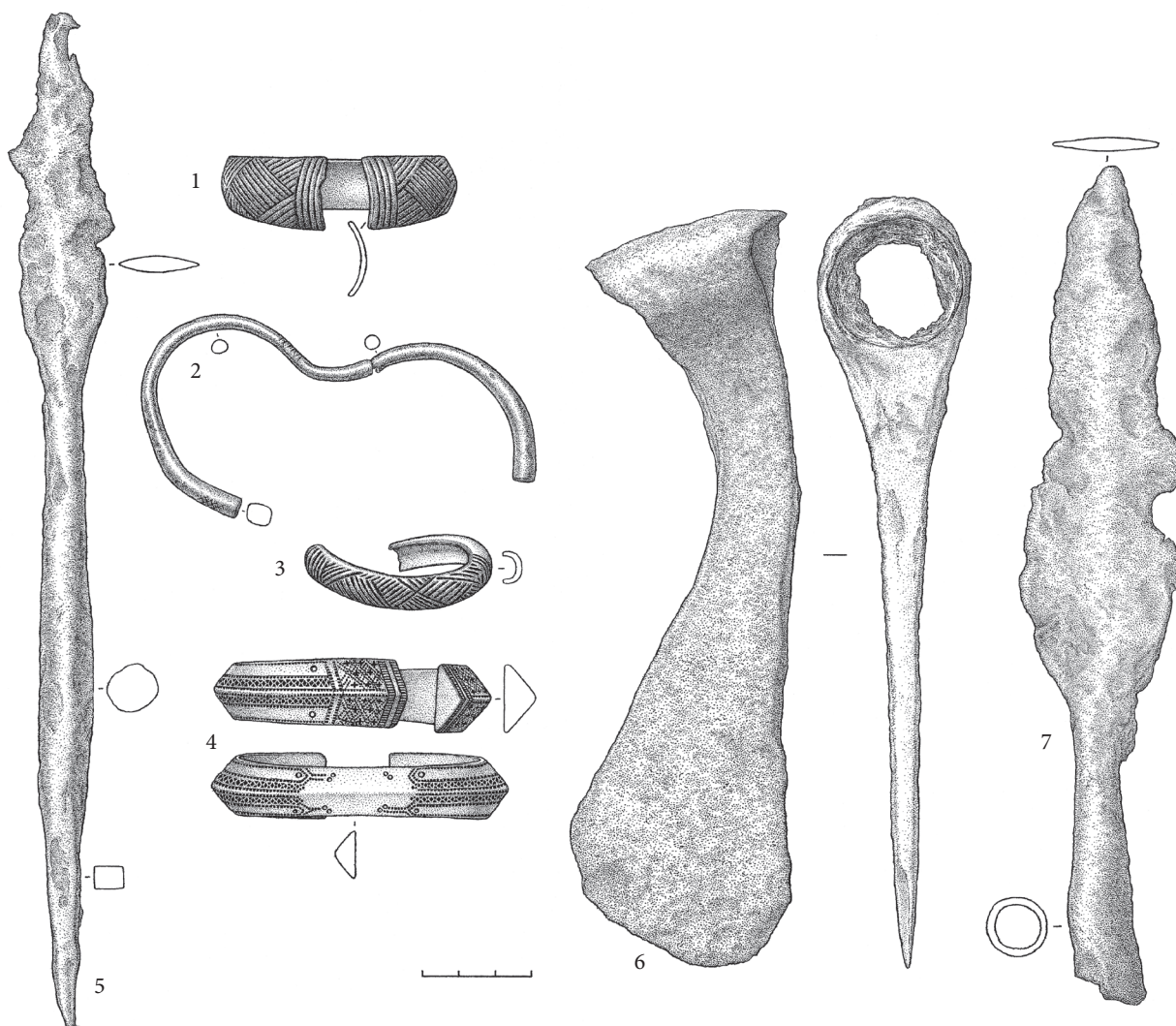

47 pav. Skirtingų laikotarpių kapai Visėtiškių pilkapyje XI (pagal: Kazakevičius 2000c, pav. 60 parengė A. Simniškytė) (paaškinimus žr. 44 pav.; spalvomis neiškirti – nenustatytos chronologijos palaidojimai)

fragmentas šalia jos. Dar 4 kapai rasti už akmenų vainiko ribų, datuoti VIGA2 ir priskirti plokštiniam kapinynui. Tarp atsitiktinių nebuvo nė vieno SEGA dirbinio, todėl tikėtina, kad pilkapis supiltas jau I tūkst. 2-ojoje pusėje. Panašių pilkapių galėjo būti ir kitose vietose, pvz., Bikerniekuose, Brydaguose, Jutkiuose (Zamostėje).

Apibendrinus duomenis daugiau yra požymių, paneigiančių arba bent jau nepatvirtinančių Sėlos pilkapių evoliucionavimo į kapinynus teorijos. Ilgokai pilkapių pylimo tradicijas išlaikysios

bendruomenės Vidžemėje ar pietrytinėje Žiemgalos dalyje VII a. perėjo prie plokštinių kapinynų, kurie netrukus paplito ir Latgaloje. Tai buvo vienintelė latgalių laidojimo forma iki X a., o Sėloje iki X a. buvo laidojama pilkapiuose laikantis romėniškojo laikotarpio tradicijų. Pačių pilkapių skaičius nėra didelis, mat visi netyrinėti pilkapiai su akmenų vainikais automatiškai datuojami SEGA, o VIGA2 atsitiktinių radinių, jų kolekcijų (48 pav.) radimvietės įvardijamos kaip plokštiniai kapinynai. Neišlikus pačių objektų to negalima

48 pav. Kryliai, atsitiktinių radiųjų kolekcija: 1 – apyrankė gaubtu lankeliu, plătėjančiais galais, RKM 16868; 2 – apyrankė storėjančiais galais, RKM 15414; 3 – apyrankė gaubtu lankeliu, RKM 16869; 4 – masyvi trikampio pjūvio apyrankė, RKM 16867; 5 – įtveriamasis ietigalis, RKM 3569; 6 – siauraašmenis pentinis kirvis, RKM 16870; įmovinis ietigalis lauro lapo formos plunksna, RKM 16871. I. Maciukaitės pieš.

nei paneigti, nei patvirtinti. Keletas bandymų juos identifikuoti nebuvo rezultatyvūs (Dumblynė, Kryliai). Sudėtinga interpretuoti įdomų, bet užmirštą Ainarų atvejį: čia 4 mirusieji rasti palaidoti 18 m skersmens ir 1 m aukščio „pilkapyje“, kuris galėjo būti ir natūrali kalvelė.

V. 4. 1. b. Kapai

Aptariamam laikotarpiui priskiriama 190 VIGA2 palaidojimų: Bėrzkalniai – 1, Buokiai –

95, Kebėnai – 2, Kiuncai – 18, Melderiškiei – 1, Miškiniai – 2, Ratulanai – 11, Slatė I – 19, Slatė III – 3, Spietiniai – 3, Vaineikiai – 3, Visėtiškės – 26, Zesercelmai – 5. Tarp jų 163 kapai buvo suaugusių individų: 74 – su ginklais ir/be kirvių, 74 – be ginklų ar kirvių, 15 – tik su kirviais ir 27 nesuaugusiųjų (22 – vaikų ir 5 paauglių).

Griautiniai kapai. Mirusieji Sėloje kaip ir anksčiau dažniausiai laidoti nedeginti. Palaidojimai – individualūs, tik Buokių k. III/15 smulku-

čių kūdikio kauliukų aptikta ties palaidotos moters krūtine. Galbūt moteris mirė gimdydama ar būdama nėščia. Apie kolektyvinių kapų galimybę, plačiau jos nekommentuojant, užsiminta ir aprašant Slatės pilkapių tyrimus 1927 m. (Slatė I, k. 7/H, Slatė III, pilk. 2).

Mirusieji rasti įvairiame gylyje, nuo 10 iki 144 cm. Ankstesnio principo laidoti nepažeidžiant pagrindo lygmens jau nesilaikyta ir apie 40% kapų rasta iki pusės metro duobėse po sampilais, dar 30% – sampiluose, ant pilkapio pagrindo buvo vos keli kapai (8%). Skirtingos bendruomenės laidojo skirtingai, pvz., Buokiuose 62% sudarė palaidojimai žemiau pagrindo, 20% – sampile ir vos vienas kapas (1%) – pagrindo lygyje (Buokiai, k. III/10). Slatėje duobėse po sampilu nerasta nė vieno kapo. Iš dalies tai galima paaiškinti chronologija, mat Buokių pilkapyne duobėse dažniau pradėta laidoti nuo VIII a., kai Slatės pilkapiuose jau nebelaidota, tačiau Visėtiškėse VIII–X a. dažniausiai laidota sampile, keli kapai rasti ant pagrindo ir tik vienas k. IX/2 – galbūt duobėje. VIGA2 kapuose akmenų prie mirusiojo aptinkama labai retai, jų rasta tik 7-iose kapuose (4%) ir su senosiomis tradicijomis greičiausiai jie neturėjo nieko bendra.

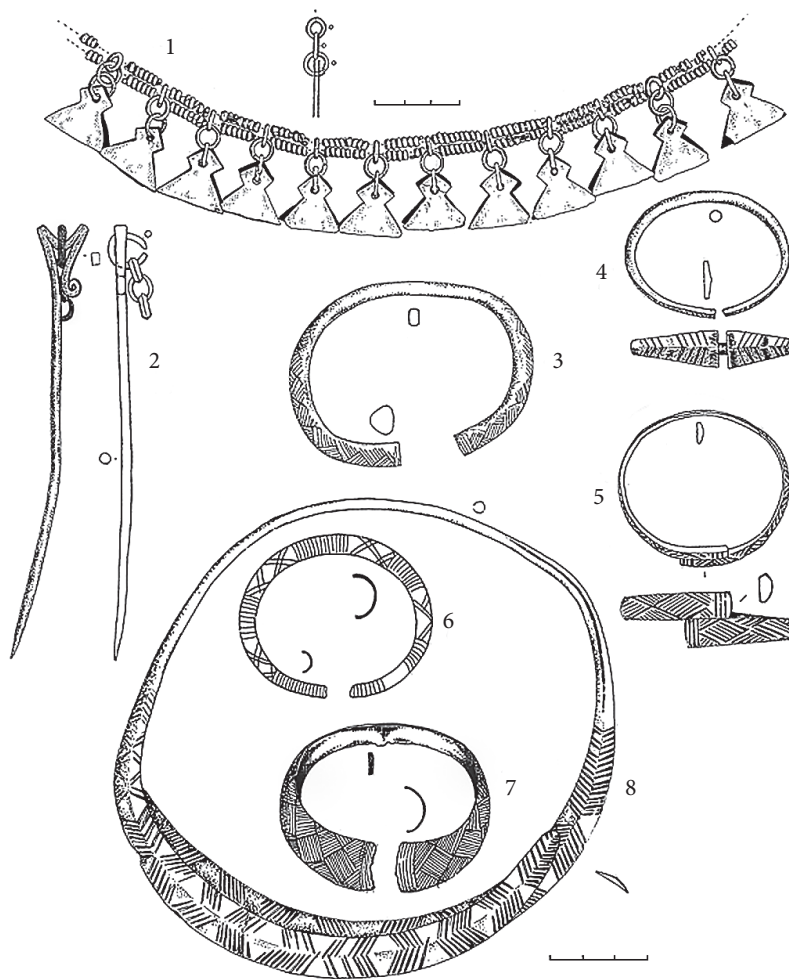
Karstų pėdsakų rasta tik keliuose kapuose. Buokių k. VIII/35 aptiktas iš dalies apdegęs lentų karstas.

Degintiniai kapai. Apeigos su ugnimi. Sėloje rasti keli degintiniai kapai. Buokiuose k. III/24 orientuotas Š–P kryptimi, įkapės jame išdėstytos kaip griautiniuose kapuose: menamame galvūgalyje padėti 2 ietigaliai (įmovinis ir įteriamasis), krūtinės vietoje rasta apyrankė storėjančiais galais, smeigtukas, kiek toliau – kovos peilis ir pentinis siauraašmenis kirvis. Galvos srityje aptikta žalvariu puošto vilnonio audinio liekanų, odos likučių bei metalinių detalių: trikampio formos kabučių, įvijėlių, spurgelių. Šis kapas rastas po VII–VIII a. griautiniu kapu ir datuotas VII a. (Vankina 1961š, 11). Ratulanuose, k. I/18, degintiniai kauliukai buvo išberti 10 cm sluoksneliu maždaug 70x50 m dydžio plotelyje, tarp jų rastas

VII a. geležinis ramentinis smeigtukas vielute apvyniotu koteliu (Šnore 1993, 19). Kiuncų k. 3 rastas vienas degintinis kaulas, žiedinis smeigtukas ir antkaklė plokščiais galais priskiriami dar vienai spėjamai to meto kremacijai. Neaiškios chronologijos padrikai pasklidusių degintinių kaulelių rasta Buokių pilk. VII, taip pat Visėtiškių bei Miškinių pilkapiuose.

Tuo metu dar tik sporadiškai sutinkamas mirusiųjų deginimo apraiškas lydėjo naujos, ligi tol neužfiksuotos apeigos su ugnimi. Buokių pilkapiuose aptikta anglingų dėmių su degusiais akmenimis, pasitaikė ir pavienių apdegusių radinių (Vankina 1961š, 4, 24). Tai – mirusiųjų kulto pėdsakai, kuriems galima priskirti ir keramikos duženas sampiluose ar indus kapuose. Jų rasta Buokių pilkapių kapuose, taip pat Ratulanuose bei Visėtiškėse. Keramikos kapuose, jos daužymo kapinynų teritorijoje papročių atsiradimo ir apeigų su ugnimi ryšys pastebėtas daugelyje I tūkst. vidurio paminklų (Bliujienė 2005, 86–87). Manoma, kad tai – perėjimo nuo inhumacijos prie kremacijos požymiai.

Mirusiųjų orientavimas pagal pasaulio šalis. Ankstesnės visai Pilkapių su akmenų vainikais kultūrai būdingos mirusiųjų orientavimo krypties nebeliko, vyrai ir moterys pradėti laidoti priešingomis kryptimis, išryškėjo skirtumai tarp latgalių (vyrus laidojo į R, moteris – į V), žemaičių (vyrus – į Š, moteris – į P), o žiemgalių dar ir keitėsi laikui bėgant (vyrus iš pradžių – į P, o VIII–XII a. – į Š, moteris – atvirkščiai) (Tautavičius 1996, 65, 91; Vaškevičiūtė 2004, 33–34). Vienos linijos nesilaikyta ir Sėloje. Pietinėje Sėlos dalyje, pvz., Visėtiškių pilkapyne, mirusieji dažnai buvo laidojami galva į ŠV. Itin „konservatyvi“ buvo kapų be ginklų ar kirvių grupė. Palaikai su ginklais laidoti įvairiai, kiek dažniau į PV ketvirtį, t.y. P, PV ir V kryptimis, vos keli mirusieji orientuoti į R. Šiaurinėje Sėloje, Buokių pilkapyne, kapai be ginklų ir kirvių randami orientuoti į ŠV ketvirtį (53%), PV (24%), į R–ŠR (12%), o mirusieji su ginklais vis dažniau laidoti galvomis į R (4 prie-

49 pav. VIGA2 radiniai iš kapų pilkapiuose: 1 – apvara iš Vaineikių k. III/5, LNM AR 742:21; 2 – ramentinis smeigtukas iš Visėtiškių k. XIII/2, LNM AR 729:255; 3 – apyrankė storėjančiais galais iš Visėtiškių, pilk. XIII, atsitikt. rad., LNM AR 729:291; 4 – juostinė apyrankė platėjančiais galais iš Miškinių k. I/12, LNM AR 739:38; 5 – apyrankė storėjančiais galais iš Visėtiškių k. X/3, LNM AR 729:19; 6 – apyrankė gaubtu lankeliu siaurėjančiais galais iš Visėtiškių k. IX/2, LNM AR 729:6; 7 – apyrankė gaubtu lankeliu platėjančiais galais iš Visėtiškių k. IX/1, LNM AR 729:5; 8 – antkaklė plokščiais užkeistais galais iš Visėtiškių k. VIII/2, LNM AR 729:1

das). Geografinio faktoriaus įtaka jaučiama ir kituose, mažiau tyrinėtuose paminkluose – arčiau Dauguvos (pvz., Kiuncuose, Spietiniuose) labiau laikytasi vyrų ir moterų laidojimo priešingomis kryptimis, jų orientacija artimesnė latgaliams.

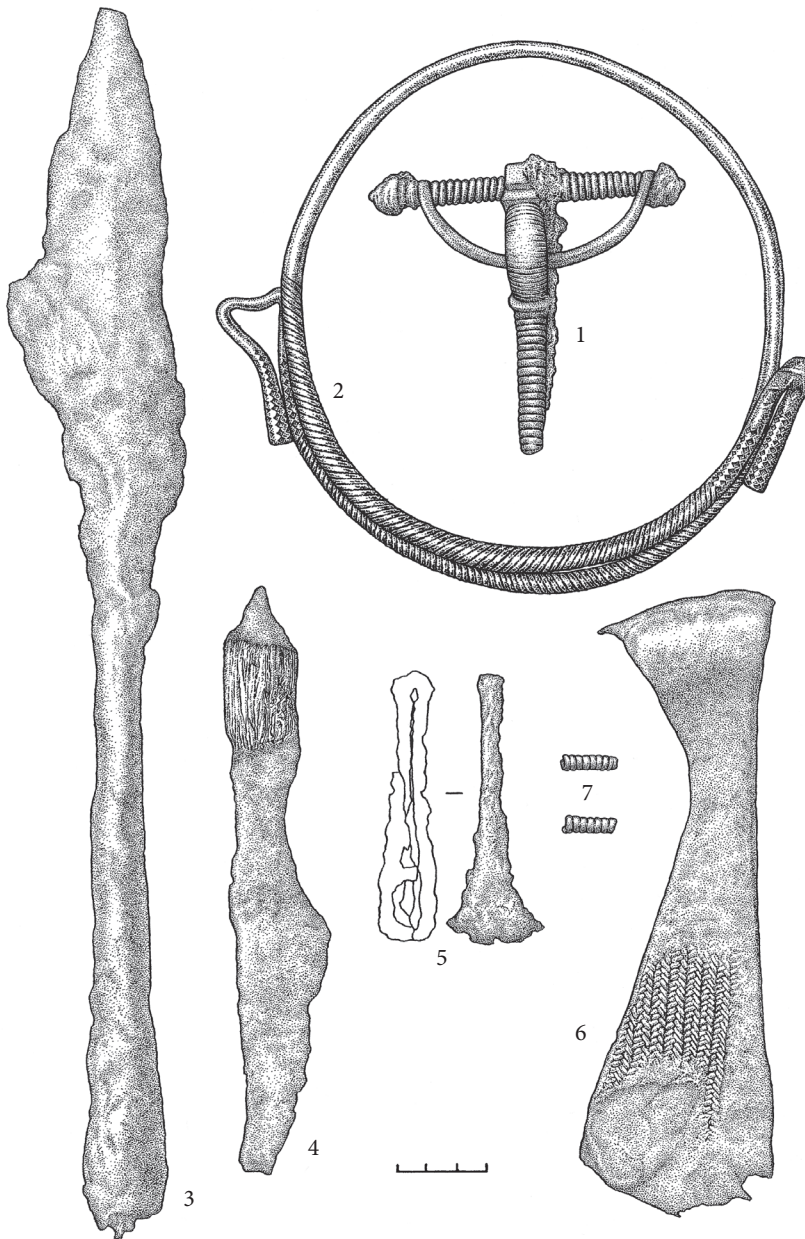
V. 4. 1. c. Įkapės

Galvos puošyba. Penkiuose aptariamo laikotarpio kapuose rasta *apgalvių* ir jų fragmentų.

Suardytame Visėtiškių k. XI/11 aptiktos kape išsibarsčiusios VIII–X a. apgalvio dalys: įvijos ir metalinių skardelių fragmentai, k. XIII/7 – įvijėlės ir vienas pailgas skirstiklis. Keliuose VII–VIII a. kapuose aptikta įvijinių apgalvių (Buokiai, k. 2/C, VIII/33) ir jų fragmentų (Slatė III, k. 2/B). Galbūt tai – net ne apgalvių, bet kitų galvos papuošalų fragmentai, pvz., Buokiuose, vaiko k. VIII/57, ties galva rasta žalvarinių tūtelėlių, suvertų ant gelsvos, rusvos ir žalsvos spalvos tekstilės gijų.

Apgalvių, jų fragmentų aptikta kapuose be ginklų, bet metalinių galvos dangos detalių daugiau rasta vyrams priskiriamuose kapuose (20 kapų), kurie laidoti su odinėmis ir austinėmis kepurėmis, papuoštomis tūtelėmis, įvijėlėmis, grandinėėmis, varpelio ar trikampio formos kabučiais, spurgeliais iš žalvario, kartais alavo ar sidabro: Buokių k. III/11 kepurė puošta išgautu balto metalo apkalėliu, Spietinių k. I/1 – 22 sidabro (?) spurgeliais ir žalvarinėmis įvijėlėmis. Kapai datuojami maždaug VII a., vėlesniam laikui tokie papuošimai nebūdingi.

Apvaras (26 kapai) dažniausiai sudarė gana paprasti įvijų ar skardinių cilindričių vėriniai. Kartais išlikusios vos kelios detalės, kurias lengva supainioti su galvos papuošimais. Rečiau pasitaikė sudėtingesnių variantų su trikampio (49:1 pav.) ar varpelio formos žalvario kabučiais, apskritais, širdelės formos kabučiais iš alavo, stiklo ar žalvario karoliais (Vaineikiai, k. III/5; Buokiai, k. III/15, VIII/9, VIII/47, VIII/49). Kapai datuojami maždaug VII a., vėliau vėriniai tampa paprastesni.

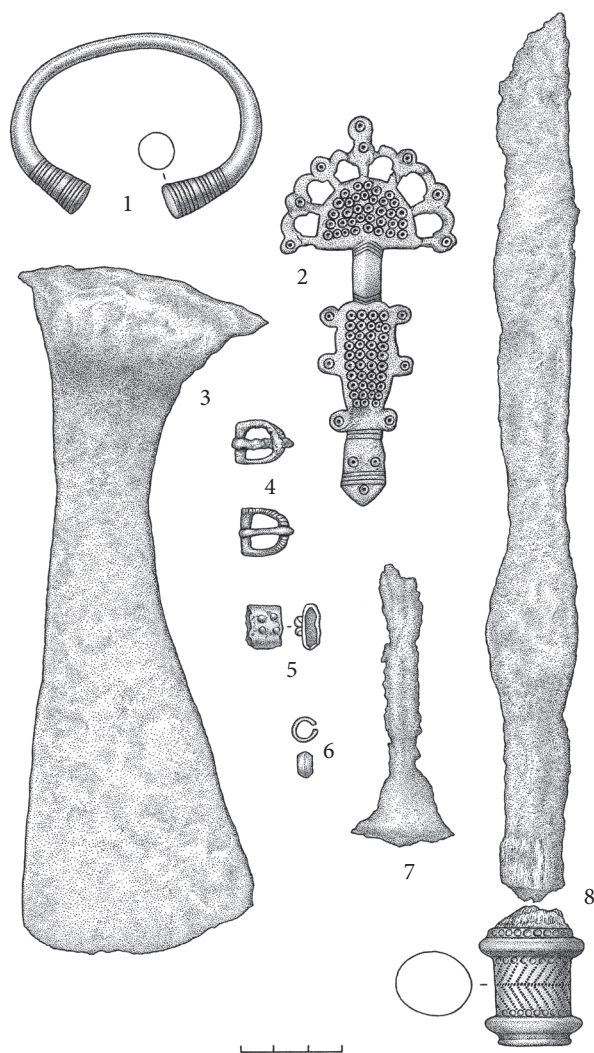
50 pav. Buokių kapo IV/12 įkapės: 1 – ilgakojė segė; 2 – sidabrinė antkaklė balneliniais galais; 3 – ietigalis rombo formos plunksna; 4 – peilis; 5 – geležinis pincetas; 6 – siauraašmenis pentinis kirvis; 7 – įvijėlės (pagal: Sėli 2005, 22. att. piešė I. Maciukaitė)

Kaip ir anksčiau, apvarų dažniausiai randama kapų be ginklų/kirvių grupėje (18 kapų, iš jų 5 – vaikų). Dar 8-uose kapuose rasta ginklų arba kirvių, dviejuose iš jų palaidoti nesuaugę individai, viename – moteris su vaiku. Kapuose su ietigaliais (Buokiai, k. VIII/28, VIII/40) kaklo srityje aptik-

tos įvijėlės galėjo būti ne apvaros dalys, bet drabužio apykaklės papuošimai. Viena puošniausių apvarų iš apvalių ir širdies formos alavinių kabučių, varpelių formos detalių rasta itin turtingame Buokių k. VIII/9, kurio inventorių sudarė antkaklė balneliniais galais, 2 storagalės apyrankės, 2 ramentiniai smeigtukai, žiedas, kirvis ir pjautuvas.

Antkaklės. VIGA2 kapų su antkaklėmis gerokai sumažėjo – 11 (6%; plg. SEGA – 32 kapai, 20%). Anksčiau populiarias antkakles kūginiais galais pakeitė antkaklės plokščiais užkeistais (6 vnt., 55%) (49:8 pav.), balneliniais (3 vnt., 27%, viena jų sidabrinė (50:2 pav.), tordiruotos užkeistais kampuotais (2 vnt., 18%), pergniaužtais galais (1 vnt., 9%). Tarp atsitiktinių dirbinių pasitaikė ir kitų tipų, pvz., antkaklė tordiruotais galais su kilpele ir kabliuku iš Kalpokų (90 pav.) (tipologija ir datavimas žr. Šnore 1994; Tautavičius 1995).

Antkaklės kapuose randamos po vieną, tik Ratulanų k. 59 rastos dvi – balneliniais ir pergniaužtais galais. Daugiau antkaklių rasta kapuose be ginklų. Paprastai tai – antkaklės plokščiais ar tordiruotos užkeistais kampuotais galais. Kapuose su ginklais jų (balneliniais galais ir pergniaužtinė) pasitaikė tik 2-uose (Ratulanai, k. I/59, Buokiai, k. IV/12). Dar trys antkaklės rastos kapų tik su kirviais grupėje, du iš jų greičiausiai moterų (Buokiai, k. VIII/6 ir 9), trečiajame, spėjama, palaidotas vyras, o antkaklė plokščiniais užkeistais galais buvo padėta jo kojūgalyje (Visėtiškės, k. XI/6).

51 pav. Buokių kapo III/23 įkapės: 1 – storagalė apyrankė; 2 – pirštuotoji segė; 3 – siauraašmenis pentinis kirvis; 4 – sagtelės; 5 – apkalėlis; 6 – įvijos dalis; 7 – geležinis pincetas; 8 – kovos peilis su žalvariniais medinio koto apkaustais (pagal: Sėli 2005, 20. att. piešė I. Maciukaitė)

Segės Sėlos teritorijoje nebuvo populiarios nei anksčiau, nei aptariamuoju laikotarpiu. Jų rasta tik keliuose VI a. pabaigos – VII a. kapuose su ginklais ir kirviais. Tai pirštuota segė iš Buokių, k. III/23 (51:2 pav.) (Urtāns 1968, 74–75, 14 att.: 3; Sedov 1994; Ciglis 2001, fig. 7), ilgakojė segė iš Buokių k. IV/12 (50:1 pav.) (Tautavičius 1996, 191–192) ir segė kryžine kojele iš Ratulanų k. I/27 (52:4 pav.). Dar viena geležinė pasaginė segė, da-

tuojama VIII–IX a., rasta Visėtiškių k. X/13, kur ji buvo vienintelė įkapė be kelių kape rastų įvijėlių. Tarp atsitiktinių radinių iš Skrebiškių pilkapių paminėtinos ir lankinės aguoninės segės.

Smeigtukai – dažniausiai VIGA2 kapuose aptinkamas papuošalas. Jų rasta 79-se kapuose (42%; plg. SEGA – 37%). Populiariausi buvo geležiniai ramentiniai (žalvarinių rasta tik keliuose kapuose) (44 kapai, 56%) (49:2 pav.) ir lazdeliniai (15 kapų, 19%). Ramentinių smeigtukų daugiau aptinkama VII–VIII a., lazdelinių – nuo VIII a. Be jų, kartais pasitaiko smeigtukų žiedine (5 kapai), nuokamie-ne bei kryžine galvute (po 3 kapus) (tipologija ir datavimas žr. Šnore 1930; Tautavičius 1996; Ciglis 2001). Šių tipų pasitaikė ir tarp atsitiktinių radinių.

Kapai su smeigtukais vienodai paplitę tiek kapuose su ginklais (27 kapai, 36%), tiek ir be jų (33 kapai, 45%), taip pat tik su kirviais (6 kapai, 40%), dar 13 buvo nesuaugusių individų kapai. Kapuose be ginklų smeigtukų randama ir po vieną, ir poromis, daugiausia – ramentinių (20 kapų), lazdelinių buvo tik trijuose kapuose. Kapuose su ginklais taip pat vyravo ramentiniai (15 kapų), bet nemažai rasta ir lazdelinių (9 kapai), be to, smeigtukai čia randami išimtinai tik po vieną. Kapuose tik su kirviais dažniau pasitaikė ramentinių smeigtukų, lazdelinio nerasta nė vieno. Tarp nesuaugusių individų kapų su ramentiniais ir lazdeliniais smeigtukais buvę 6 ir 3.

Apyrankės – antra pagal dažnumą papuošalų grupė. Jų rasta 74-iuose kapuose (t.y. 39%; plg. SEGA – 42%). Laikotarpio pradžioje, VI a. pabaigoje – VII a. populiariausios buvo apyrankės pastorintais ornamentuotais galais (23 kapai, 33%) (48:2, 49:3, 51:1 pav.). Vienalaikės joms – juostinės, kiek plėtėjančiais galais, su eglutės ar rombo ornamentu apyrankės (16 kapų, 22%) (49:4 pav.). Gaubtos, siaurėjančiais galais, tinklelio ornamentu puoštos apyrankės datuojamos VII–VIII a. (12 kapų, 16%) (49:6 pav.). Tuo pat metu ar kiek vėliau pradėtos nešioti ir užbrūkšniuotų rombų ornamentu puoštos gaubtos apyrankės plėtėjančiais galais (6 kapai, 8%) (48:1, 49:7 pav.). Įvijinių apy-

rankių po vieną, dažniau po dvi rasta 8-iuose kapuose (16%). Rečiau pasitaikė apyrankių trikampė iškilia briauna (5 kapai, 7%), tiek pat buvo ir profiliuotų gaubtų apyrankių (5 kapai, 7%) (53:1 pav.) (tipologija ir datavimas žr. Šnore 1987b; 1993; Tautavičius 1996; Kuniga 2000; Ciglis 2001).

Daugiausia apyrankių aptikta kapuose be ginklų ir kirvių (34 kapai, 46%), gerokai mažiau – su ginklais/kirviais (18 kapų, 24%), 5 – tik su kirviais (30%), dar 17 kapų priklausė nesuaugusiems individams. Įvairių tipų apyrankės būdingos abiem pagrindinėms kapų grupėms, bet egzistavo ir tam tikra „priklausomybė“, kuri laikui bėgant stiprėjo. Ankstyvajame etape griežtos priklausomybės tarp apyrankių tipų ir mirusiojo lyties dar nepastebėta. VI a. pabaigos – VII a. apyrankių pastorintais galais aptikta 6 kapuose su ginklais, 8 kapuose – be ginklų/kirvių, 4 – tik su kirviais, 5 kapai – nesuaugusių individų. Vienalaikių juostinių kiek platėjančiais galais apyrankių dažniau pasitaiko kapuose be ginklų (10 kapų, iš jų 2 – nesuaugusių individų) nei su jais (5-i kapai, viename jų palaidota moteris su vaiku). Nuo VIII a. ar kiek anksčiau apyrankių vis dažniau aptinkama kapuose be ginklų ir kirvių: gaubtų apyrankių siaurėjančiais galais rasta 8 kapuose be ginklų, 2 – su ginklais, 1 – tik su kirviu ir 1 nesuaugusio individo. Tik komplektuose be ginklų aptinkama ir gaubtų apyrankių platėjančiais galais (6 kapai) bei trikampė iškilia briauna (5 kapai). 7 iš 8 kapų su įvijinėmis apyrankėmis buvo be ginklų ir kirvių, dauguma – nesuaugusių individų (5 kapai). Išimtį sudarė profiliuotos gaubtos apyrankės, rastos tik kapuose su ginklais (5 kapai).

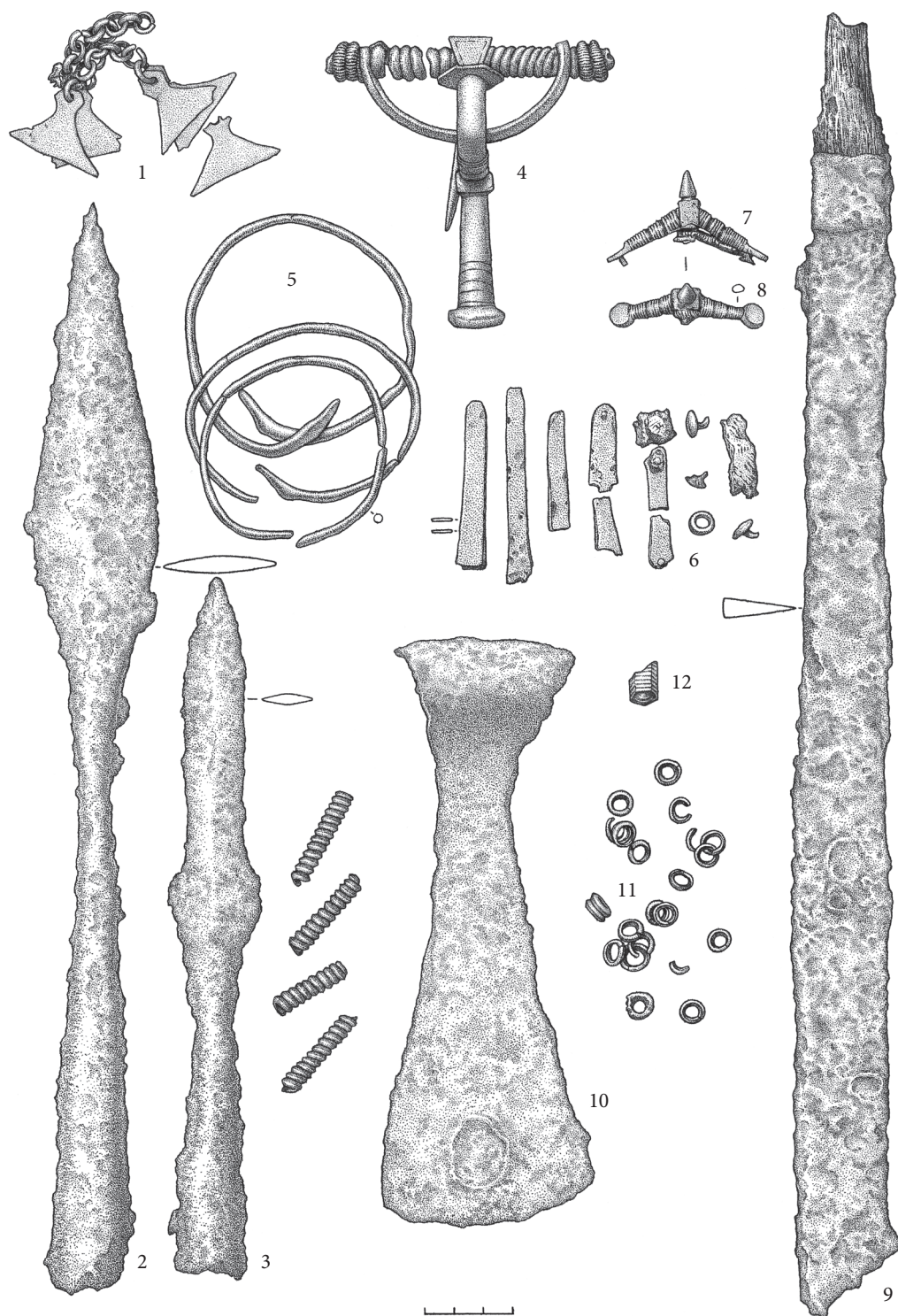
VIGA2 paplito mada puošti žiedais, jų rasta 22% visų laikotarpio kapų (42 kapai). Populiariausi – įvijiniai žiedai (31 kapas), susukti iš vienodo storio vielos (tik Visėtiškių k. XIII/12 žiedas buvęs su platesne vidurine įvija). Dar 6 kapuose rasta skardinių žiedų. Kapuose žiedų būna nuo 1 iki 4, dažniausiai jie randami ant pirštų, bet kartais pasitaiko ir galvos srityje, todėl jų priskyrimas žiedams gali būti klaida. Žiedų rasta 19-oje kapų

su ginklais/kirviais, 18-oje be jų (6-i iš jų – nesuaugusių individų), 5-iuose kapuose tik su kirviu (2 iš jų – nesuaugusių individų). Nuo VIII a. žiedai tapo beveik išimtiniiu kapų su ginklais atributu.

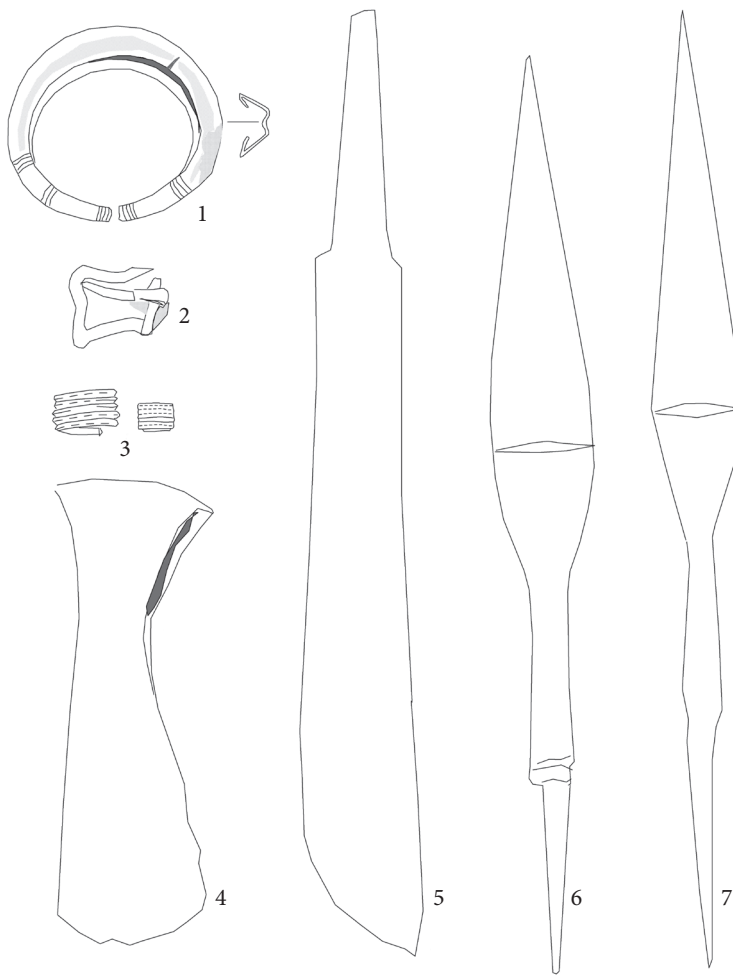
Kita. Viduriniajame geležies amžiuje apranga – galvos danga, skraistės, apsiaustai, riešinės, autkojai – vis dažniau puošiami metalu: grandinėlėmis, cilindriškais, įvijėlėmis, kabučiais, kurių kapuose dažniausiai randama pabirusių.

Diržų sagtys – naujas reiškinys Sėlos kapuose. Diržų pėdsakų rasta 29-iuose palaidojimuose (15% visų kapų) ir net 25 iš jų – Buokių pilkapyne. Kartais tai – tik maži odos ar metalo fragmentai, apkalėliai (52:6 pav.), kartais – geriau išlikusios sagtys. Laikotarpio pradžioje aptinkama ovalo, taip pat priekyje šiek tiek išmaugtu lankečiu – B formos sagčių, datuojamų V–VI a. (Бажан, Каргапольцев 1989). Buokių kapuose jos priklauso baigiamajai šio etapo fazei – VI a. Kelios sagtys buvo D formos ir datuojamos VII–VIII a. Daugiausia (10-yje kapų) rasta geležinių sagčių išmaugtais šoneliais (53:2 pav.), jos labiausiai paplito nuo VII–VIII ar VIII a. (Ciglis 2006a). 23 sagtys aptiktos kapuose su ginklais (tarp jų 2 – nesuaugusių individų), viena – tik su kirviu, likusios penkios – kapuose be ginklų.

Ietigalių rasta 63 kapuose, kur jų aptinkama ir po vieną, ir poromis (50:3, 52:3,4 pav.). Ietigaliai buvę įmoviniai (40-yje kapų rasta 46) ir įtveriamieji (34-iuose kapuose – 49). Tarp įmovinių paminėti ietigaliai ištęsto rombo formos plunksna, žemai nuleistais peteliais (2 iš 2-jų kapų), plačia rombo formos plunksna (7 iš 7) (50:3, 52:2 pav.), maža rombo formos plunksna ir ilga įmova (12-ka iš 10 kapų), profiliuota plunksna (6 iš 6) (52:3 pav.), lauro lapo formos plunksna be briaunelės (7 iš 7) (48:7 pav.), karklo lapo formos (4 iš 4) (atitinkamai IB, II, IД, II, IVБ, V tipai – pagal Казакевичюс, 1988), dar 8-iuose kapuose rasta nenustatyto tipo ietigalių. Įtveriamųjų tipai pasiskirstę atitinkamai: A tipo (2 iš 2), B – (13 iš 13), lapo formos (34 iš 20) (48:5, 53:6, 7 pav.) (pagal Atgāzis 1974). Įmoviniai ir A bei B tipo įtveriamieji – ankstyvesni, dažniau

52 pav. Ratulanų kapo I/27 įkapės: 1 – galvos dangos (kepurės) papuošimas; 2, 3 – ietigaliai, rombo formos (2) ir profiliuota plunksna (3); 4 – lankinė segė kryžine kojele; 5 – apyrankės; 6 – diržo apkalai; 7, 8 – žalvariniai pentinai; 9 – vienašmenis kalavijas; 10 – pentinis siauraašmenis kirvis; 11 – metalinės aprangos papuošimo detalės; 12 – kaulinio daugiabriaunio cilindriško dalis (pagal: Šnore 1993, att. 68 piešė I. Maciukaitė)

53 pav. Buokių kapo VIII/4 įkapės: 1 – profiliuota skardinė apyrankė; 2 – diržo sagtis; 3 – įvijiniai žiedai; 4 – pentinis siauraašmenis kirvis; 5 – platusis kovos peilis-kalavijas; 6–7 – įtveriamieji ietagaliai lapo formos plunksna (pagal: Vankina 1961š parengė A. Simniškytė)

aptinkami pirmojoje laikotarpio pusėje, įtveriamieji su lapo formos plunksna naudoti vėliau. Laikui bėgant keitėsi ne tik ietigalių forma, bet ir sudėtis: įmovinių dažniau aptinkama po vieną, tik 6-iuose kapuose jų rasta po kelis, daugiausia tai ietigalių su mažo rombo formos plunksna ir ilga įmova (IĮ) bei profiliuota plunksna (II) deriniai. Įmovinių ietigalių su rombo ir lauro lapo formos plunksnomis dažnokai aptinkama kartu su įtveriamaisiais (11 kapų), dažniausiai B tipo (8 kapai). Įtveriamieji ietagaliai su lapo formos plunksna kapuose dažniausiai aptinkami poromis, tik 3-se kapuose jie rasti su B tipo įtveriamaisiais.

Keičiantis ietigalių formai ir ginkluotei keitėsi ir padėtis kapuose. Tiesa, apibendrinatoje imtyje tai nepastebima (5 priedas), tačiau atskirais etapais analizuojant tik Buokių pilkapyno medžiagą nustatyta, kad laikotarpio pradžioje (VI a. pab. – VII a.) ietigalius dėjo tik ties galva, dažniau dešinėje nei kairėje pusėje (6 priedas). Vėlyvesnės grupės ietigalių jau rasta kojūgalyje, dešinėje. Taigi ginklų dėjimo į kapus papročiai keitėsi ne prasidedant naujai epochai, kultūrinio lūžio metu, bet jai jau išibėgėjus, t.y. maždaug VIII a.

Pentiniai siauraašmeniai kirviai. VIGA2 kirvių forma, palyginti su SEGA, kiek pasikeičia: jie tampa lieknesni, pentis pailginta į abi puses beveik vienodai, penties viršus apvalus, skylė kotui ovali, žemiau jos korpusas įgniauztas, toliau vienodai plėtėja į abi puses (50:6, 51:3; 52:10; 53:4 pav.). Kirvių Sėloje rasta 70-yje kapų, daugiausia – komplektuose su ginklais ir 20-yje – be jų (5-i iš jų – nesuaugusių individų). Kirvių vieta kape šiose grupėse nesiskyrė. Lyginant su romėniškuoju periodu daugiau kirvių aptinkama ne kojūgalyje, bet šalia mirusiųjų, kelių ar šlaunikaulio srityje, o antrojoje laikotarpio fazėje, bent jau kai

kurios bendruomenės (Buokiai), vėl grįžta prie ankstesnių tradicijų (5, 6 priedai).

Kalavijai. Vienašmenių kalavijų kategorijai galima priskirti vieną maždaug 44 cm ilgio ir 3 cm pločio aptrupėjusią geležtę iš Ratulanų k. 1/27, datuojamo VI a. (52:9 pav.).

Daugiau yra kitos rūšies artimos kovos ginklų – plačiųjų kovos peilių-kalavijų (53:5 pav.). Jų rasta 14-oje kapų, beveik visi – Buokių pilkapyne (12), taip pat Visėtiškėse, k. IX/4, ir Kiuncuose, k. 61. Tai specifiniai kirviai, skirti smogti iš viršaus ir visai netinkami durti. Kapuose randamos jų geležtės yra 34–48 cm ilgio, iki 4,3–4,8 cm

pločio. Buokių pilkapyne keletas jų rasta tarp mirusiųjų kojų, smaigaliais pėdų link, tačiau dažniausiai kapuose dėdavo skersai, dubens–šlaunikaulių srityje, dešininė nukreipta rankena. Šis ypač žiemgaliams būdingas paprotys kol kas žinomas tik Buokių pilkapyne, Visėtiškėse kovos peilis-kalavijas rastas šalia kairės ranko žasto, smaigaliu nukreiptas galvūgalio link. Plačiagalvių kalavijų visiškai nežinoma už baltų žemių, dažniausiai jie randami žiemgalių, taip pat žemaičių ir latgalių kapuose, kur jų aptinkama nuo VI/VII iki XI–XII a. (Атгазис 1980; Казакевичюс 1988, 109–117). Ankstyviausi Sėlos egzemplioriai gali būti datuojami VII–VIII a., daugiau jų rasta VIII–IX a. kapuose.

Kovos peiliai. Prieš atsirandant plačiagalviams kalavijams artimoje kovoje buvo naudojami kovos peiliai, kuriuos kartais sunku atskirti nuo trumpesnių vadinamųjų plačiųjų kalavijų. Kai kurie – žalvariu puoštu mediniu kotu (51:8 pav.). Jų rasta 23 kapuose (3 iš jų – nesuaugusių individų), dauguma kapuose padėti taip, kaip buvo nešioti, – juosmens srityje, kur jie dažnai randami gulintys skersai griaučių, keliuose kapuose – krūtinės srityje. Kovos peiliai buvo segami abiejose pusėse, VII a. – dažniau kairėje, vėliau – dešinėje.

Peilių tiesia nugarėle rasta 36 kapuose. Palyginti su SEGA, kai peiliai daugiausia buvo kapų su ginklais įkapė, VIGA2 jų rasta ir komplektuose su ginklais ir/be kirvių (18), ir be jų (14), taip pat – tik su kirviais (4), tarp jų 6 kapai buvo nesuaugusių individų. Dalis peilių vyrams priskiriamuose kapuose galėjo būti ginklai, nes nė viename jų nepasitaikė kartu su kovos peiliais ar kalavijais ir randami jie čia dažniausiai ties mirusiojo juosmeniu (11 kapų), retai – galvūgalyje (3 kapai) arba ties krūtine (2 kapai). Apie peilių padėtį kitose grupėse žinoma nedaug, regis, čia griežtos tvarkos nebuvo: 4 rasti ties šonais, 1 – galvūgalyje, 2 – kojūgalyje, 1 – ties krūtine.

Pjautuvėliai. Romėniškojo periodo peilius-pjautuvėlius pakeitė naujų formų įrankiai, dar vadinami peiliais lenkta viršūne (Vaškevičiūtė 2004,

43, t.p. Tautavičius 1996, 36). Tokie dirbiniai tarp miškų zonos radinių priskiriami VII tipui (pagal – Краснов 1966) arba IA variantui (Минасян 1978, 78, рис. 3). Dažniausiai jų randama VI–XIII a. žiemgalių, latgalių ir sėlių gyventose žemėse Lietuvos ir Latvijos teritorijoje. Palyginti su SEGA peiliais-pjautuvėliais, VIGA2 pjautuvėlių dėjimo į kapus papročiai kiek skyrėsi: į kapus juos dėjo rečiau (23 kapai, 4 iš jų – nesuaugusių individų, 12%; plg. SEGA – 21%), nė viename jų nepasitaikė ginklų, trijuose rasta tik kirvių. Pasikeitė ir padėtis kapuose: anksčiau šiuos įrankius kapuose be ginklų dažniausiai dėdavo kojūgalyje, dabar jie dažnai aptinkami ties dubeniu ir galvūgalyje ir tik labai retai – kojūgalyje ar ties krūtine.

Ylos. Jų rasta 9-iose suaugusių individų kapuose, 3 iš jų – su ginklais ir 6 – be jų. Prastai išlikusių ylių smaigalius sunku atskirti nuo kitų geležies dirbinių fragmentų, tad iš tikrųjų jų galėjo būti ir daugiau. Tik keliuose kapuose aptiktos geriau išlikusios ylos su segmentine galvute, dvi rastos kapuose su ginklais (Spietiniai, k. I/3, ir Buokiai, k. III/19), viena – be jų (Buokiai, k. VIII/5). Tokios ylos datuojamos VI–VII a., tai – gana retas dirbinys, Latvijoje jų rasta vos 9-iose vietovėse (Ciglis 2001, 57).

Buokių k. IV/2 rastas *kaplys* – vienintelis tokio tipo įnagis Sėlos regiono kapuose. Jis buvo 28,5 cm ilgio, 4,2 cm pločio ašmenimis, kape rastas prie galvos, bet palaidojimas labai suardytas, todėl kaplys galėjo jam ir nepriklausyti. Kapliai labiausiai būdingi kaimyninės Žiemgalos palaidojimams ir datuojami V–X a. (Vaškevičiūtė 2004, 43).

Tik viename Sėlos regiono kape, Ratulanų k. I/27, rasta raitelio atributikos (52:7, 8 pav.): 2 žalvariniai *pentiniai*, padėti krūtinės srityje. Pusapvalio pjūvio lankelis su rievėmis buvo 5,1 cm ilgio, turėjo apskritas plokšteles galuose ir kūgio formos spyglį ant keturkampio pagrindo – jo viduryje. Pentiniai prie apavo buvo tvirtinami kniedėmis trijose vietose – galuose ir centre. Šio tipo pentinų rasta nedaug (daugiausia Vakarų Lietuvoje ir Latvijoje), bet jie gana įvairūs (Latvijas

1974, 155; Tautavičius 1996, 153), datuojami V–VI a. Vėlyviausi gali būti iš VI–VII a. Analogiškų vienalaikių pentinų rasta, pvz., Jauneikių k. 398. Ratulanų pentinas datuojamas VI a. pab. – VII a. (Šnore 1993, 69).

Pincetai – kapuose itin retai sutinkama įkapė, kurie buityje galėjo būti tualetu reikmenys, gydytojų instrumentai, naudojami amatininkų (juvelyrų) arba turėti maginę paskirtį ir naudoti apeigų metu. Sėloje po geležinį pincetą rasta dviejuose kapuose su ginklais Buokių pilkapyne, vienas – prie mirusiojo kairiojo šono (k. III/23), kitas – krūtinės dešinėje (k. IV/12) (50:5, 51:7 pav.). Pagal kitus šių kapų radinius pincetai datuojami VI a. pab. – VII a.

Keramika. Indų ir jų duženų dažnokai aptinkama pilkapių sampiluose, rasta jų ir keliolikos kapų duobių užpilduose. Kartais tai sveiki ar beveik sveiki indai, padėti šalia mirusiųjų (Visėtiškės, k. XI/6, Buokiai, k. VIII/11). Kapuose aptinkama keramika skiriasi nuo aptinkamos vienalaikiuose kultūriniuose sluoksniuose. Tai indai lygiu paviršiumi tiesiomis sienelėmis ir plātėjančia anga, kurios viršutinėje dalyje dažnai yra didesnė ar mažesnė briaunelė, kartais vietoj jos – volelis. Keramika šio laikotarpio laidojimo paminkluose interpretuojama kaip mirusiųjų kulto dalis.

V. 4. 2. Socialiniai laidosenos aspektai

V. 4. 2. a. Lytis ir amžius

Apibendrinant palaidojimų medžiagą remiantis vien archeologiniais duomenimis sunku vienareikšmiškai įvertinti lyties ir laidosenos ryšį. Kartais jis atrodo glaudesnis nei buvęs anksčiau, kartais – nepasikeitęs. Pvz., Padauguvyje vyrai ir moterys pradėti laidoti priešingomis kryptimis, o krašto gilumoje tokios sistemos nepastebėta, čia ilgiau laikytasi senojo papročio visus mirusiuosius laidoti viena kryptimi. Ieškant lytį identifikuojančių įkapių įvairių jų rūšių (smeigtukų, apyrankių, peilių, ylių) ir net tipų aptinkama visuose kapuose, tačiau kai kurios įkapės, papuošalai formavo-

si kaip labiau vyro arba labiau moters identiteto ženklai. Išblėso ankstesnis įrankių pašarui ruošti, derliui nuimti lytinės priklausomybės ambivalentiškumas, aptariamuoju laikotarpiu pjautuvėlių randama tik moterims priskiriamuose kapuose be ginklų, kuriems būdingos kaklo apvaros, apgalviai; vyrai tuo metu dėvėjo metalinėmis detalėmis papuoštas kepures. Šio laikotarpio antkaklių ne daug, bet riba tarp skirtingų tipų gana ryški, skyrėsi ir jų vaidmuo: moterų jos nešiotos kaip puošmena, vyrams greičiausiai reiškė išskirtinį statusą. Gana tolygiame smeigtukų ir apyrankių bei jų tipų pasiskirstyme taip pat galima išvelgti labiau vyriškus (pvz., lazdeliniai smeigtukai, storagalės apyrankės, skardinės profiliuotos apyrankės) arba labiau moteriškus (pvz., ramentiniai smeigtukai, gaubtos apyrankės plātėjančiais ar siaurėjančiais galais) variantus.

Geriau išlikusių įkapių komplektų su aiškiai priešingos lyties įkapėmis nėra daug. Buokiuose, vyro dg. k. III/24, aptiktas apgalvis, Visėtiškėse, k. XI/6, vyro kojūgalyje – antkaklė plokščiais užkeistais galais, Buokiuose, k. III/15, moters kojūgalyje – apdegęs ietigalis, kurį tyrinėtojai sieja ne su pačia mirusiąja, bet su ties moters krūtine aptiktu naujagimiu ar dar negimusiu kūdikiu. Tokios įkapės priešingos lyties komplektuose dažniausiai traktuojamos kaip auka ar dovana (Radiš 1996, 18; Šnore 1996, 123; t.p. žr. Simniškytė 2007).

Nepaisant, regis, ryškesnės takoskyros tarp skirtingų lyčių atributikos, kapų tik su kirviu lytinės priklausomybės dilema išliko. Tokių kapų buvo 20 (10%), 15-oje iš jų palaidoti suaugę individai. Juose aptikta apyrankių pastorintais galais (Buokiai, k. I/7, VIII/9, VIII/23, Visėtiškės, k. I/6), kurios labiau būdingos kapams su ginklais, bet rasta ir moteriškų įkapių: pjautuvų, kaklo apvarų, antkaklių plokščiais užkeistais galais (Buokiai, k. I/7, VIII/6, 9, 44, 52). 11 suaugusių individų buvo palaidoti galvomis į ŠV ketvirtį (menamai „moteriška“ kryptimi) ir tik 3 – į ŠR. Dalis kirvių šiuose kapuose buvo darbo įrankiai, kapams galėjo būti priskirti per klaidą arba, sprendžiant pagal

neįprastą padėtį, į kapą pakliūti kaip ypatingo ritualo dalis (pvz., Buokių k. VIII/6 kirvis padėtas po galva), bet keli kirviai, ypač su žalvario juosta apvyniotu kirvakočiu, neabejotinai atliko ginklo funkcijas (Buokiai, k. I/7, VIII/9).

Kitas socialinius santykius lemiantis faktorius buvo amžius. Suaugusiųjų grupėje nustatytas tik 4 individų amžius (3 priedas), todėl jo reikšmė suaugusiųjų laidosenai kol kas lieka neįvertinta. Atskirai galima išskirti tik nesuaugusių individų kapus, kurių skaičius aptariamuoju laikotarpiu nedaug teišaugo (28 kapai (15%): 23 vaikų ir 5 paauglių). Kaip ir romėniškuoju periodu, jų proporcijos skirtingose bendruomenėse buvo labai nevienodos. Pvz., Slatės I pilkapiuose nerasta nė vieno to meto vaiko kapo, Visėtiškių pilkapyne rasti tik 2 (8%), Ratulanuose ir Kiuncuose atitinkamai 3 ir 5 (po 27%). Daugiausia nesuaugusių individų kapų rasta Buokiuose (15 vaikų ir 1 paauglio, 17%).

Nors nemaža dalis įkapių buvo bendros ir suaugusių, ir vaikų bei paauglių kapams, kai kurių jų rūšių ar tipų nesuaugusių individų kapuose nepasitaiko niekuomet. Kaip ir anksčiau, ietis buvo išimtinai suaugusio asmens atributas ir tai prieštarauja spėjimui, pagal kurį ietigalis anksčiau minėtame dvigubame moters ir kūdikio kape siejamas su kūdikiu. Nesuaugusių individų kapuose nėra antkaklių, segių, ylių, pincetų, bet daug apvarų, apyrankių, smeigtukų, o kai kuriuos jų tipus galima įvardyti nesuaugusių individų atributais (pvz., įvijines apyrankes). Dalis apyrankių buvo pagamintos specialiai mažai rankytei (Buokiai, k. I/8, III/17, VI/1, VIII/29, VIII/43; Ratulanai, k. I/43; Zesercelmai, k. I/3; Slatė III, k. 2/H; Visėtiškės, k. X/4, XI/4) arba pritaikytos sulenkus įprasto dydžio papuošalus (Kiuncai, k. 59).

Šio laikotarpio vaikų įkapių komplektai labiau panašūs į suaugusiųjų nei SEGA, – kartais jie laidoti su darbo įrankiais (2-uose kapuose aptikta pjautuvėlių ir 5-iuose – peilių). Išimtiniais atvejais

randama ginklų: Buokių k. VIII/55 aptiktas kovos peilis (kartu su vienintele diržo sagtimi tarp vaikų kapų). Ginklo funkcijas galėjo atlikti ir ilgesnieji peiliai (Buokiai, k. VI/1). Galbūt peiliai į vaikų kapus dėti ne vien kaip darbo priemonė. Tai – pirmieji ginklai, su kuriais susidurdavo vaikai, greičiausiai berniukai. Kapuose taip pat rasta ir pentinių siauraašmenių kirvių, dalis jų – miniatiūriniai (Buokiai, k. I/8; Ratulanai, k. I/43).

Paaugliams priskirti penki kapai²⁹. Trijuose skirtinguose pilkapyuose paauglių berniukų kapuose (Buokiai, k. VIII/17, Kiuncai, k. 1, Ratulanai, k. I/61) rasta po pentinį siauraašmenį kirvį ir (kovos) peilį. Iš kitų įkapių juose paminėtinas ramentinis smeigtukas, grandinėle ir kelios metalinės kepuraitės detalės. Dar du kapai su pjautuvais priskirti paauglėms mergaitėms (Ratulanai, k. I/11, ir Kiuncai, k. 37).

V. 4. 2. b. Įkapės kaip socialinio identiteto atspindys ir jų sąlyginės vertės kaita

Lytis, amžius, socialinis statusas yra atskiros kategorijos, kuriomis operuojama analizuojant įkapių komplektus. Tarpusavyje persipynę šie dėmenys nuolat kito priklausomai nuo jų santykio vienas su kitu, nuo besikeičiančių gyvenimo sąlygų, geopolitinių aplinkybių, be to, buvo paveikiami lokalios istorijos. Pusę VIGA2 kapų sudaro visiškai ištirto Buokių pilkapyne palaidojimai – 95 iš 190 (suaugusių individų – 80: su ginklais – 48, be jų – 22, tik su kirviais – 10). Tarp tiksliau datuojamų kapų išskirtos ankstyvoji (VIGA2:1) ir vėlyvoji (VIGA2:2) grupės (atitinkamai 19 ir 20 kapų), kuriomis remiantis buvo bandoma nagrinėti, kaip per trumpą laiką galėjo pasikeisti įkapių sąlyginė vertė bei ja perteikiamas identitetas konkrečios bendruomenės rėmuose. Daugumą kapų sudarė palaidojimai su ginklais (29), todėl kol kas galima kalbėti apie pokyčius tik šioje grupėje. Juos bandyta nustatyti per sąlyginės įkapių vertės skaitines reikšmes, apskaičiuotas remiantis

²⁹ Kapai osteologiškai neanalizuoti.

Įkapės	Apgalvis	Apvara	Antkaklė	Segė	Smeigtukas	Apyrankė	Žiedas	Peilis	Pjautuvas	Yla	Pincetas	Pentinas	Diržas	Ietigalis	Kirvis	Kovos peilis	Platusis kovos peilis-kalavijas
Su ginklais																	
Kapų skaičius	x	x	1	2	24	13	18	9	-	1	2	-	20	39	36	18	12
RTS kapuose suma	x	x	8	14	130	87	112	46	-	8	14	-	118	188	191	92	67
Sąlyginė vertė																	
VIGA2	x	x	8	7	5,4	6,7	6,2	5,1	-	8	7	-	5,9	4,8	5,3	5,1	5,6
VIGA2:1	x	x	8	7	6,2	6,5	7,3	6,3	-	8	7	-	6,7	6,1	5,9	7,2	-
VIGA2:2	x	x	-	-	5,7	7,3	6,2	4,5	-	-	-	-	6,6	5,3	5,4	5,7	6,1
Be ginklų																	
Kapų skaičius	3	6	2	-	16	18	6	5	5	1	-	-	2	-	-	-	-
RTS kapuose suma	10	14	9	-	43	3,8	24	20	23	7	-	-	14	-	-	-	-
Sąlyginė vertė																	
VIGA2	3,3	2,3	4,5	-	2,7	4,2	4	4	4,6	7	-	-	7	-	-	-	-
VIGA2:1	-	4	-	-	4,5	4,5	3	7	5	7	-	-	7	-	-	-	-
VIGA2:2	-	6	6	-	4	4	6	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Tik su kirviais																	
Kapų skaičius	-	3	2	-	6	4	3	2	3	-	-	-	1	-	10	-	-
RTS kapuose suma	-	18	13	-	26	16	16	6	17	-	-	-	3	-	37	-	-
Sąlyginė vertė																	
VIGA2	-	6	6,5	-	4,3	4	5,3	3	5,7	-	-	-	3	-	3,7	-	-
VIGA2:1	-	5	5	-	5	3,5	5	-	4	-	-	-	-	-	4	-	-
VIGA2:2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

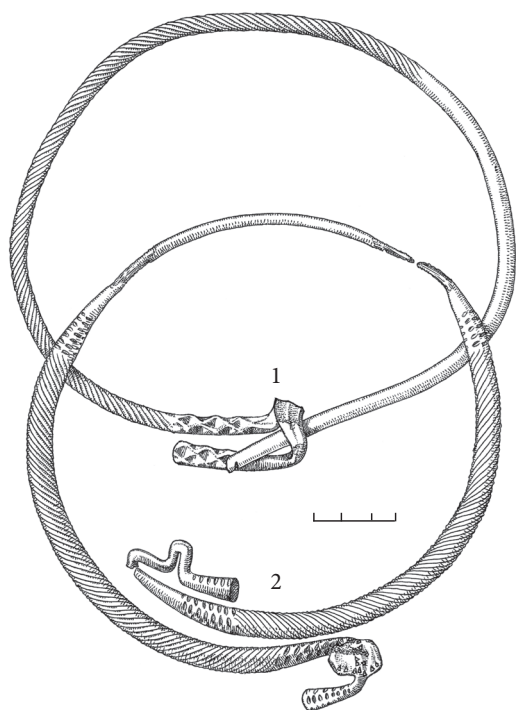
6 lentelė. Įkapių sąlyginės vertės kitimas Buokių pilkapyno suaugusių individų kapuose

principu, kad dirbinio vertė yra tuo didesnė, kuo didesnės įvairovės įkapių kompleksuose jis aptinkamas, dalinant visų juose rastų įkapių rūšių skaičiaus sumą iš kapų skaičiaus.

Aukščiausios skaitinės reikšmės teko ankstyvojo etapo retoms įkapėms: antkaklė=8, segės=7, pincetai=7, yla=8 (6 lent.). Antkaklės, ypač sidabrinės, laikomos ypatingomis įkapėmis, aukščiausios karinės ir genties diduomenės hierarchijos pakopos ženklais (Vaitkunsienė 1995, 164). Tam tikrų tipų antkaklės to meto Sėloje buvusios ne šiaip puošmena, aksesuaras, bet ritualinės paskirties objektas, sutinkamas VI a. pabaigoje – VIII a. lobiuose (Mūrniekai, Saulytės, Baubliai (Indriūnai), Vainiekiai, Rokiškio apylinkės) (54, 55 pav.). Lobiuose dažniausiai aptinkamos dviejų tipų sidabrinės

antkaklės: masyvios antkaklės pergniauztais galais, datuojamos VI–VII a. ar kiek vėliau, ir VII a. išpopuliarėjusios antkaklės balneliniais galais (Urtāns 1970, 75; 1977 19; Vaitkunsienė 1981, 43). Tokių lobių svoris kartais siekė beveik 1,5 kg (Saulytės). XI–XII a. rašytinių šaltinių duomenimis, Kijevo Rusios žemėse žirgas kainavo 102 g sidabro, veršis – apie 51 g, karvė – 44 g, paršas arba avis – 2,5 g. Ekvivalentiškai Saulytės lobis buvo vertas 14 žirgų arba 14 karvių, 562 avių arba paršelių. Už jį buvo galima nusipirkti 6–7 vergus, kiekvieną maždaug po 256 g sidabro (Urtāns 1977, 92).

Tikslios lobių radimo aplinkybės nėra nustatytos, dauguma jų aptikti prie esamų ar buvusių vandens telkinių (durpynuose), kur greičiausiai buvo paukoti. Manoma, kad tokiais „investi-

54 pav. Baublių lobio sidabrinės antkaklės balneliniais galais: 1 – RKM 170; 2 – RKM 171. I. Keršulytės pieš.

55 pav. Mūrniekų lobio sidabrinės antkaklės: 1 – balneliniais galais; 2 – pergniaužtiniais galais (Urtāns 1977, att. 65).

cijomis“ tikėtasi užsitikrinti dievybių palankumą arba pareikšti dėkingumą (Parker-Pearson 1984; Kristiansen 1991, 31, 36; Bliujienė 2010, 155–156). Lobiai galėjo žymėti tragiškus istorijos įvykius, lėmusius religinio pobūdžio veiklos augimą (Tvauri 2012, 297), taip pat ribines kraštovaizdžio vietas, – Sėloje lobiai randami atokiai nuo apgyvendintų teritorijų.

Segės – retas papuošalas Sėloje dar nuo romėniškojo periodo. Sprendžiant pagal kapų, kuriuose jos rastos, prabangą, seges įsigyti galėjo tik labiau pasiturintis ir daug ryšių turintis asmuo, ypač jei tai – importas (ar jo replika) iš tolimesnių kraštų, kaip, pvz., VI a. pabaigos – VII a. pradžios pirštuotoji segė iš Buokių k. III/23. Pagrindinis šių segių paplitimo arealas yra Juodosios jūros regionas, Padunorjė ir Padneprė, nemažai jų rasta Mozūruose (Curta 2001, 247–270). Lietuvoje ir Latvijoje jų žinoma vos po kelias (Tautavičius 1996, 223), o Buokių egzemplioriaus analogai telkiasi beveik visada tik Padneprėje (Sedov 1994, 129, pav. 2).

Pirštuotosios segės – moterų papuošalas, galbūt etninės priklausomybės atributas, kurių paplitimas, manoma, žymėjęs slavų migracijas (todėl jos vadinamos slaviškomis). Pastaruoju metu segių paplitimo tinklas suvokiamas ne kaip žmonių judėjimo rezultatas, bet kaip galios užmegzti tolimus ryšius (vedybų ar kitais būdais) žymuo. Dėl savo egzotiškumo jos lengvai galėjo tapti prestižo ženklais, atkreipiančiais dėmesį į asmens statusą (Curta 2001, 274–275).

Socialinio statuso atributas galėję būti ir keletas tuose pačiuose kapuose, kaip antkaklės ar segės, rastų pincetų, kurie ir Pabaltijyje, ir Vidurio Europoje dažniausiai aptinkami turtinguose, net kunigaikštiskais vadinamuose kapuose (Tautavičius 1981b, 30–31). Ylos, sąlygine verte prilygtančios antkaklėms ar segėms, rastos dviejuose pilkapyno kapuose. Abiem atvejais tai – ne įprastos strypelio formos geležinė darbo priemonė, bet retai pasitaikantis variantas segmentine galvute, kuriuos galima buvo naudoti kaip skiltuvus. Dėl

galėjimo įskelti ugnį šie dirbiniai galbūt buvo vertinami labiau ne buitine, bet simboline prasme.

Labiausiai paplitusių papuošalų rūšių – apyrankių ir smeigtukų – bendrieji statistiniai vidurkiai šiek tiek skyrėsi (atitinkamai – 6,7 ir 5,4), o vertės, laikui bėgant, keitėsi priešingomis kryptimis: apyrankių augo (nuo 6,5 iki 7,3), smeigtukų krito (nuo 6,2 iki 5,7) (6 lent.). Tai perša mintį apie skirtingą jų vaidmenį atspindėti savininko statusą. Nuo VIII a. apyrankių kapuose su ginklais mažėjo. Tuo metu jų kaip aksesuaro funkciją užgožė kita, žmogaus padėties visuomenėje simbolinio atributo. Pvz., retai ne tik Sėloje, bet ir kitų genčių žemėse (Šnore 1987b, 23–24, 9 att.) aptinkamų skardinių, profiliuotų siaurėjančiais galais, sąlyginė vertė beveik prilygo ankstesnio laikotarpio sidabrinės antkaklės vertei. Trapios apyrankės vyrų kapuose negalėjo turėti jokios funkcinės reikšmės, tik simbolinę. Apyrankių vaidmuo išliko aktualus ir vėlyvesniais laikais, kai jį perėmė prestižinės „kario“ apyrankės. Panaši, tik chronologiškai atvirkštinė, pastebima ir žiedų vertės tendencija: ankstyvajame etape reti, tik turtingiems kapams būdingi žiedai (rasta 3-uose kapuose; VIGA2:1=7,3), vėliau išpopuliarėję prarado savo išskirtinumą ir šiek tiek nuvertėjo (11 kapų; VIGA2:2=6,2).

Iš pirmo žvilgsnio apylygės atrodo ir ietigalių, kovos peilių, plačiųjų kovos peilių-kalavijų bei kirvių vertės, svyravusios nuo 4,8 iki 5,6. Ietigalis ir kirvis – per visą laikotarpį pačios prieinamiausios ginklams priskiriamos kategorijos, kapuose jais galėjo būti perteikiama galima veikla be užuominų į savininko socialinį statusą. Kitų artimos kovos ginklų sąlyginės vertės vidurkiai buvo aukštesni, ankstyvuojant laikotarpiu tai – kovos peiliai (7,2), kuriais galėjo būti ir dalis priskiriamų paprastiems buities peiliams (6,3). Vėlyvesniu laikotarpiu paplitus platiesiems kovos peiliams-kalavijams (6,1) kovos peilių vertė sumažėjo nuo 7,2 iki 5,7. Sumenkusi peilių skaitinė išraiška (nuo 6,3 iki 4,5) gali reikšti, kad vietoj ginklų tuo metu jie nebenaudoti arba naudojosi mažiau pasiturintys.

Dėl mažo kapų skaičiaus sunku kalbėti apie chronologiškai reikšmingus įkapių sąlyginių verčių pokyčius kapų be ginklų ir tik su kirviais grupėse. Šiuose kapuose įkapių ne taip daug, jų kitimas vyko priešinga kapų su ginklais linkme (pvz., kapuose su ginklais apyrankių vertė laikui bėgant augo, kapuose be ginklų – mažėjo ir atvirkščiai, sumenkus žiedų reikšmei kapuose su ginklais, jie paplito turtingesniuose kapuose be ginklų). Retai ir tik pačiuose turtingiausių kapuose aptikta diržų sagčių (=7). Darbo ir buities įrankiai pasirodė esantys vertingesni už papuošalus, o pastarieji, skirtingai negu vyrų kapų, atliko tik aksesuaro paskirtį. Tik turtingesniuose kapuose (RRS=>4) aptinkami pjautuvai (viena me kape rastas kaplys), net trijuose kapuose (iš 8) jie aptikti kartu su pentiniais siauraašmeniais kirviais. Šie darbo įrankiai, matyt, atspindėjo ne tik asmens veiklą, bet ir socialinę ar turtingumą padėti. Su žemdirbyste susiję įrankiai galėjo simbolizuoti asmens turimos žemės nuosavybę ir tuo perteikti specifinį moterų – žemės savininkių (ar savininko žmonių) statusą.

V. 4. 3. Regioniniai skirtumai

Nors visiškai ištirto Buokių pilkapyno medžiaga sudaro galimybes įvertinti trumpalaikius pokyčius, krašto kontekste ji nėra tipinė ir šių duomenų negalima taikyti visam regionui. Kituose plačiau tyrinėtuose paminkluose palaidojimai įkapių ir jų tipų skaičiumi gerokai skyrėsi nuo Buokių bendruomenės (7 lent.). Kiuncų, Visėtiškių ir Slatės I kapuose dažniausiai aptinkama vos po vieną ar kelias įkapių rūšis. Panaši situacija ir kitur: Bėrzkalniuose (RRS=RS–1), Kebėnuose (RRS–1, RS–1 ir 2), Melderiškiuose (RRS=RS–3), Vainėkiuose (RRS=RS–1), Miškiniuose (RRS=RS–2–3). Tik Ratulanuose aptiktas kapas, kurio maksimalūs rodikliai buvo aukštesni net už Buokių ($RRS_{max} = 10$, $RS_{max} = 14$). Keli šiek tiek turtingesni kapai rasti ir Spietinių pilkapiuose Padauguvyje (RRS–5 ir 6, $RS_{max} = 10$).

RRS	Buokiai									1G/1B	Kiunca	Kiunca	Melderiščiai	Miškiniai	Ratulanai	Ratulanai	Slatė I	Slatė I	Slatė III	Spietiniai	Vainėliai	Visėtiškės	Visėtiškės	Visėtiškės	Zesercelmai
	VIGA2	VIGA2:1	VIGA2:2	VIGA2	VIGA2:1	VIGA2:2	VIGA2	VIGA2:1	VIGA2:2																
	G	G	G	B	B	B	K	K	K		G	B	B	B	G	B	G	B	B	G	1G/2B	G	B	K	B
1	2			5			1			2	1				1	2	3	6	1	1	3	2	4	1	
2	4		1	7		2	1				2	4		1		1	4					2	7		2
3	6	1	1	4	1		4	1			3	2	1	1	2			1	1					2	
4	11	2	5	3	2		1	1														5			
5	8	1	4				2	1				1			1			1		1				1	2
6	6	1	2	1		1													1						
7	6	5	1	2	1											1									
8	3	2	1				1																		
9	2		2																						
10															1										
Iš viso kapų	48	12	17	22	4	3	10	3	-	2	6	7	1	2	5	3	5	12	2	3	3	4	16	4	4
RRS _{vid}	4,8	6,1	5,3	2,9	4,5	3,3	3,7	4	-	1	2,3	2,7	3	2,5	4,4	1,3	2,4	1,8	2	4	1	1,5	2,4	3	3,5
RS _{max}	12	9	12	9	7	8	10	5	-	2	4	6	3	3	14	2	7	6	3	10	1	2	7	6	8

7 lentelė. Kapų pasiskirstymas pagal RRS.

Suaugusių individų kapai: G – su ginklais, B – be ginklų/kirvių, K – tik su kirviais.

Skirtingas buvo kapų su ginklais ir be jų skaičiaus santykis bei ginklų komplektai juose. Buokuose kapai su ginklais sudarė daugiau nei pusę visų kapų (53%). Šiokių tokių panašumų galima įžvelgti tik Ratulanų bendruomenėje (54%), bet čia ištirta labai mažai kapų. Kitur kapai su ginklais sudarė mažumą: Kiuncuose – 30%, Slatėje I – 25%, Visėtiškėse – 15%. Palaidojimų su visa ginkluote „2 ietigaliai+kirvis+kovos peilis/platusis kovos peilis-kalavijas“ čia reta, nepilnų jos variantų „ietigalis+kirvis+kovos peilis/platusis kovos peilis kalavijas“ aptikta tik Kiuncuose ir Ratulanuose.

Skyrėsi ir kapų be ginklų komplektai. Vienur apyrankės ir smeigtukai aptinkami kartu (Kiunca, Zesercelmai), Slatėje I dažniau laidota su smeigtuku, apyrankių čia mažai, Visėtiškėse, atvirkščiai, – daug apyrankių, smeigtukų rasta vos keli, tačiau net 3-uose kapuose aptikta antkaklių, kuriuos sudaro 27% rastųjų to meto regione. Skyrėsi ir darbo įrankių dėjimo į kapus papročiai: Slatėje I ylių, pjautuvų, rečiau peiliukų aptikta daugiau nei

pusėje kapų, Visėtiškėse – vos keliuose kapuose.

Vieni bruožai skyrė kaimynines, kiti jungė atokesnes bendruomenes, vienos atrodo labiau pasiturimos, kitos – vargingesnės. Rezultatams įtakos galėjo turėti įvairūs faktoriai: ardyimas, tyrimų apimtys, laidosenos specifika. VIGA2 išryškėjo ir dar vienas bendruomenių centriškumą/marginalumą lemiantis veiksnys – padėtis susisiekimo kelių atžvilgiu. Vandens keliai, ypač didieji, buvo svarbi informacijos, idėjų ir objektų cirkuliavimo sąlyga, užtikrinusi ekonominę naudą (pvz., perkėlų kontrolė) ir bendruomenių integraciją į tarpbendruomeninius tinklus. Komunikavimo dėmuo ankstesniais laikais nebuvo žymus, krašto regionizavimą jis pradėjo veikti tik nuo I tūkst. 2-osios pusės, kai ėmė ryškėti sociokultūriniai skirtumai tarp Padauguvio ir krašto gilumos. Dauguvos upe nusidriekęs skandinavų prekybos kelias su Rytai, Arabų kalifatu galėjo tiesiogiai veikti šalia gyvenusias bendruomenes. Aukšti kiekybiniai rodikliai Padauguvyje, ginklų gausa

kapuose, tam tikri laidosenos aspektai (vyrų ir moterų priešpriešinė orientacija, ginklų padėtis kapuose) skyrėsi nuo situacijos krašto gilumoje. Kai kurių Padauguvio bendruomenių (Buokiai) kapų komplektai įkapių kiekybės ir derinių požiūriu buvo analogiški vienalaikiams kolektyvams Latgaloje (Šnė 2002, 250–273, tab. 4–8). Turto ir karybos akcentas tolstant nuo Dauguvos mažėjo. Kiuncų bendruomenėje, tik 5 km iki Dauguvos, kiekybiniai rodikliai jau atitiko periferinės Sėlos, nors ginkluotės sudėtyje dar šiek tiek paisyta „Padauguvio standartų“. Galima teigti, kad I tūkst. 2-ojoje pusėje prasidėjo Sėlos gentinio-teritorinio junginio skilimo į dvi sritis – Padauguvio ir krašto gilumos – procesas.

V. 5. SOCIOKULTŪRINIAI PROCESAI VI A. PAB. – X A. 1-OJOJE PUSĖJE

I tūkst. 2-oji pusė siejama su vadysčių susidarymu baltų žemėse – vadų iškilimu ir kariaunų formavimu. Paradoksalu, bet to meto kapai nebetviska „karinės aristokratijos“ prabanga, būdinga I tūkst. vidurio palaidojimams. I tūkst. 2-oji pusė vadinama „karinės demokratijos“ laikotarpiu, kuriuo apibūdinama dažnų karinių susidūrimų epocha su išaugusia karybos reikšme bei vyro kario vaidmeniu joje: didėjo kapų su ginklais skaičius, pati ginkluotė tapo sudėtingesnė, bet kartu ir suvienodėjo. Inventoriaus standartizacija – būdingas to meto reiškinys, dar vadinamas „egalitarizmu“, „nediferencijuota visuomene“ ar „sakralizuota standartizacija“ (Meinander 1980, 10–12; Šnore 1987b, 31; Ligi 1995, 263; Tautavičius 1996, 282; Purhonen 1998, 18, 127; Kulakovas 1999, 150–168; Kuniga 2000, 92; Curta 2001, 311). Vienalaikiai procesai vakariniame Baltijos regione siejami su valdžios ir socialinės struktūros stabilumu (Steuer 1989; Jørgensen 1990, 95–97; Halsall 1992, 268, 277; Hedeager 1992b, 277). VII a. minimas kaip istorinio posūkio, ryškių ekonominių ir socialinių transformacijų bei valdžios

konsolidacijos metas (Randsborg 1991b; Näsman 1991; Halsall 1995, 49–50; Scull 1995; Myhre 2000; Hårdh 2003, 39). I tūkst. vidurio geopolitinis nestabilumas žlugus Romos imperijai buvo palankus metas naujoms jėgoms ir autoritetams atsirasti, kai skirtingos grupės stengėsi išvirtinti įspūdinga prabanga, architektūra. VII a. 2-ojoje pusėje situacija pasikeitė: išnyko turtingi kapai, jų inventorius supaprastėjo ir suvienodėjo. Mobilios socialinės sistemos sąlygomis vyravusi konkurencija atslūgo. Tvirtėjant centrinei valdžiai išgalėjo griežtesnė visuomenės struktūra, sustiprėjo paveldėjimo mechanizmas.

Sėlos kapų medžiagoje šie procesai kiek vėlavo. „Elitinės lyderystės“ epizodai datuoti VI a. pabaiga – VII a. Tai keli kapų komplektai, kitų fone išsiskyrę ne tiek kiekybiškai, kiek kokybiškai. Vienas jų – Buokių k. III/23 su unikalnia šiuose kraštuose VI a. pab. – VII a. pr. pirštuota sege, pincetu, žalvariu puoštu durklu, žalvarinėmis sagtelėmis (51 pav.). Pagal įkapių skaičių kapas nebuvo pats turtingiausias (RRS–6, RS–7); mirusysis palaidotas be ietigalio, bet galbūt tai ir rodo individo išskirtinumą, ypač turint omenyje ietigalių „beprestizinių“ masiškumą. Su ne visos sudėties ginkluote „1 ietigalis+kirvis+kovos peilis“ mirusysis palaidotas ir Buokių k. IV/12 (50 pav.). Šį „trūkumą“ kompensavo kapo turtingumas (RRS=RS–8) ir prabangios bei retos komplekto įkapės: sidabrinė (!) antkaklė balnelio ir kilpelės galais, ilgakojė lankinė segė, pincetas, pagal kuriuos kapas datuojamas VII a. Dar kelios vienalaikės tokių kapų analogijos žinomos iš Ratulanų pilkapio. Vienas jų – turtingiausias regiono k. I/27 (RRS–10, RS–14) su lankine sege kryžine kojele, 3 apyrankėmis bei, kas Sėlai visiškai nebūdinga, – vienaašmeniu kalaviju ir 2 pentiniais (52 pav.). Kitas k. I/59 kiekybiniu požiūriu buvo įrengtas kukliau (RS–6, RRS–5), bet net su dviem antkaklėmis. Abu kapai datuojami maždaug VI a. pabaiga – VII a. 1-ąja puse. Visi palaidojimai (išskyrus Buokių k. III/23) įrengti pilkapių pakraščiuose, atokiau nuo kitų bendruomenės narių. Tendencijos diduomenei

erdviškai atsiskirti nuo bendruomenės pastebėtos ir kituose Lietuvos paminkluose, pvz., Rytų Lietuvoje, Taurapilyje (Tautavičius 1981b, 32, 41) arba kuršių žemėse, Palangoje (Žulkus 2004, 154).

Tiek vertingomis įkapėmis, tiek erdvine padėtimi išreikštas atstumas tarp diduomenės ir likusių kapų jau rodė ne tik turtinius, ekonominius skirtumus, bet ir socialinę atskirtį tarp individų, galios bei prestižo telkimą atskirų asmenų rankose.

Pasibaigus „elitinės konkurencijos“ etapui nebeliko retomis įkapėmis išsiskiriančio inventoriaus, kai kurios aprangos detalės aiškiai supaprastėjo (pvz., kepuraičių puošyba, kaklo apvaros), bet to negalima pasakyti apie ginkluotę. VII a. pradėta naudoti sudėtingus ginklų komplektus „2 ietigaliai+kirvis+kovos peilis/platusis kalavijas“, kurie dar labiau paplito VIII a. Buokių pilkapyne jų rasta 13-oje kapų (27% visų kapų su ginklais, 69% jų buvo vėlyvosios grupės kapai). Likusiuose ginkluotės sudėtis buvo įvairi: „2 ietigaliai+kirvis“ (3 kapai), „ietigalis+kirvis+kovos peilis“ (3), „ietigalis+kirvis“ (2), „kirvis+kovos peilis“ (3) ir pan. Jie siejami su skirtinga individų karine praktika, pvz., visas ginkluotės komplektas priskiriamas raiteliams³⁰, o kirvio ir kovos peilio arba plačiojo kalavijo derinys – pėstininkams (Šnore 1987b, 31). Reikia manyti, kad atitinkamos sudėties ginkluotė bent iš dalies perteikia ir individų socialinį statusą bendruomenėje. Efektyviai ginklus galėjo naudoti tik gerai treniruotas, dažnai besipraktikuojantis karys (Engström 1997, 248; Kontny 2004, 222–223). Kuo sudėtingesnė ginkluotė, tuo daugiau lėšų reikėjo jai įsigyti ir skirti laiko, norint ją įvaldyti, todėl galima manyti, kad ginkluotės deriniai žymi ir kelias hierarchijos pakopas, reikšmingas socialinės diferenciacijos prasme (Simniškytė 2006). Kitų kokybinių socialinės hierarchijos kriterijų – nedaug. Išimtis – apyrankės vyrų kapuose, tiksliau – vienintelis jų tipas – skardinės profiliuotos. Visos penkios

regiono apyrankės rastos Buokių pilkapyne, turtingiausiuose vyrų kapuose (k. VIII/3, 4, 25, 28, 40) (RRS–7–9, RS–10–12), kuriuos vienijo panaši ginkluotė (53 pav.), aksesuarai bei kapų topografija: visi palaidoti netoli vienas kito sampilo P dalyje.

VIII–IX a. 1-ojoje pusėje Buokių bendruomenės priešakyje matome ne pavienius individus, bet jų grupę. Pilkapynas ištirtas visas, todėl nepaisant to, kad dalis pilkapių galėjo būti sunaikinti dar iki tyrinėjimų, tektų ją laikyti aukščiausia hierarchijos pakopa. Tokia Buokių „karinė bendruomenė“ skyrėsi nuo klasikinės kariaunos, kurią sudarė vyresniųjų taryba ir laisvieji bendruomenininkai su renkamu lyderiu (Curta 2001, 313; Kontny 2003). Kita vertus, išskirtinių individualių kapų nebuvimas dar nereiškia grupinio valdymo, galbūt sutvirtėjus nobilitetui tiesiog nebebuvo poreikio jų pozicijų demonstruoti viešai arba juos laidojo kitur ir kitaip (Steuer 1989, 110; Hedeager 1987, 127; 1992b). Aukščiausiojo sluoksnio atstovų palaidojimų galbūt dėl išskirtinių laidojimo vietų, apeigų ar kapų konstrukcijų neaptinkama ir vienalaikiuose Rytų Lietuvos pilkapiuose (Kurila 2009š, 129). Prabangos pėdsakų, beje, neaptinkama ir to meto piliakalniuose ar gyvenvietėse.

Baigiamoji ciklo fazė – IX–X a. vidurys – ryškių pokyčių politinėje Europos arenoje metas. 793 m. pradėję savo žygius vikingai jais drebinė visą IX a. Gimė naujos valstybės – Norvegijos (872 m.), Kijevo Rusios (882 m.), Vengrijos (896 m.), Danijos (apie 950). Karolio Didžiojo sukurta imperija 843 m. Verdano sutartimi padalyta į 3 politinius darinius, kurių pagrindu vėliau formavosi Vokietijos, Prancūzijos ir Italijos valstybės. Rytinėje Karolingų imperijos dalyje 962 m. susikūrė Šventosios Romos imperija, kurios imperatoriai vokiečiai plėtė valstybę rytų kryptimi, išstumdami čia gyvenusias slavų gentis ir taip skatindami jas vienyti (830 m. gimsta Didžio-

³⁰ Karybos tyrėjai laikosi nuomonės, kad dvi ietys raitelio rankose yra neefektyvu (Kontny 2001).

sios Moravijos, apie 950 m. – Lenkijos valstybės). Feodalizacijos ir christianizacijos procesai buvo neatsiejama šių politinių pertvarkų dalis. Orientuojantis į šias ženklas regionines permainas nuo IX a. skaičiuojama naujo įvairiai vadinamo etapo pradžia ir lietuviškojoje periodizacijoje. Tai – vėlyvasis ar naujasis geležies amžius, ankstyvasis feodalizmas, klasinės visuomenės formavimosi laikotarpis ar vikingų epocha (Puzinas 1938, 279; LAB 1961, 360; Volkaitė-Kulikauskienė 1970, 5; Kazakevičius 2007, 305). Tačiau archeologinėje medžiagoje ryškesnių kultūrinių permainų nepastebima, todėl pastaruoju metu IX a. priskiriamas viduriniajam geležies amžiui (Tautavičius 1996, 6–9; Kuncevičius, Luchtanas 1997).

Laikotarpis nuo IX a. vidurio iki X a. vidurio – dar viena „balta dėmė“ sociokultūrinėje Sėlos krašto raidoje. Daugelio II tūkst. pradžios dirbinių chronologija pradedama būtent IX a., bet tik jam būdingus nurodyti sunku, todėl iš esmės to laikotarpio kapų nėra. IX–X a. datuoti keli kapai, pvz., Kiuncų k. 4, kuriame rasti tik yla ir peilis. Net jei datuojant ir neprasilenkta su tiesa, tokia chronologija nėra argumentuota. Diplomatinis sprendimas nurodyti platesnę sunkiai datuojamų kapų chronologiją (pvz., VIII–IX ar VIII–X a.) tik paslepia pačią problemą ir trumpalaikius pokyčius. Ši IX a. „migla“ iš esmės sutampa su Baltijos regiono urbanizacijos tempų sulėtėjimu, kuriuos galėjo sukelti ir radikalūs pokyčiai politinėje arenoje (Callmer 1994, 66–68). Kol kas IX–X a. 1-ąją pusę Sėloje galima vadinti dar viena „krize“ arba slaptąja transformacijų faze, parengusia dirvų kitam naujų kultūros formų spurtui nuo X a. vidurio. Dar tebesitęsiant krizei X a. 1-ojoje pusėje (žr. VI. 3 sk.) fiksuojama ūkinės veiklos pagyvėjimo pradžia.

V. 6. SĖLA BALTŲ GENČIŲ FORMAVIMOSI PROCESĖ

I tūkst. viduryje baigėsi baltų genčių formavimosi procesas. Nuo tada Lietuvos teritorijoje skirtingų laidojimo papročių pagrindu išskiriamos archeologinės kultūros, kurios tapatinamos su rašytiniuose šaltiniuose minimomis gentimis – teritoriškai lokalizuojamomis etninėmis grupėmis. Buvusioje Pilkapių su akmenų vainikais kultūros teritorijoje pradedamos išskirti žemaičių, žiemgalių ir sėlių kultūrinės sritys.

V. 6. 1. Sėlos gentinė teritorija

Saviti laidojimo papročiai – pagrindinis būdas apibrėžti gentinių laikų teritorinius masyvus. Jais vadovaujantis apibrėžta ir Sėlos teritorija, kuri pasirodė esanti gerokai mažesnė nei įprasta vaizduoti (56 pav.). Rytų kryptimi Sėlos teritorija paprastai pratęsiama ligi pat Skrudalies aukštumų į PR nuo Daugpilio, kur sėliams priskiriamas Vitaniškių kapinynas³¹. Geografiškai kapinynas artimas latgalių žemėms (pvz., Faltopai, Janomolė, Podvinkai, Varnovičiai; žr. Radišs 1999, 8) bei Breslaujos ežerynui, kur prasideda krivičių, mirusiuosius laidojusių pilkapiuose, žemės (Дучиц 1991, 21; Седов 2003). Nuo Sėlos jį skiria teritorija be laidojimo paminklų, todėl Dignajos apylinkės reikėtų laikyti toliausiai į rytus nutolusiomis Sėlai priskiriamomis vietovėmis Padauguvyje.

Ties Dauguvos ir Eglainės santaka, prie Dunavos Sėlos ribos eina į P per Dvietės vidurupį ir Alūkstos aukštupį. Dabartinę Lietuvos–Latvijos sieną rytinis Sėlos pakraštys kerta kiek į ŠV nuo Samanių ir eina Dirdų, Kumpuolio ežerų apylinkėmis, Sartų ežeryno rytiniu pakraščiu. Ties Rašų

³¹ Vitaniškių kapinynas aptiktas Skrudalies apylinkėse, kairėje kelio Silenė–Daugpilis pusėje, kasant žvyrą Kapeliais ir Prancūzkapiais vadinamoje pakilumėlėje. Iškastų žvyrduobių vietoje 1939 m. ištirta 14 perkasų ir dviejose iš jų 0,2–0,6 m gylyje aptikti 3 kapai su įkapėmis bei keliolika atsitiktinių dirbinių (Ošs 1939š). Mirusieji orientuoti R–V kryptimi. Viename kape rastas plačiaašmenis kirvis, pasaginė segė grybo formos galais ir gyvulinė apyrankė, kitame – 2 antkaklės, kaklo apvara, 4 apyrankės ir žiedas; trečiojo kapo belikė tik fragmentai. Kapai datuojami XI–XIII a. Tarp atsitiktinių radinių buvo ir VIGA2 datuojama gaubta apyrankė siaurėjančiais galais.

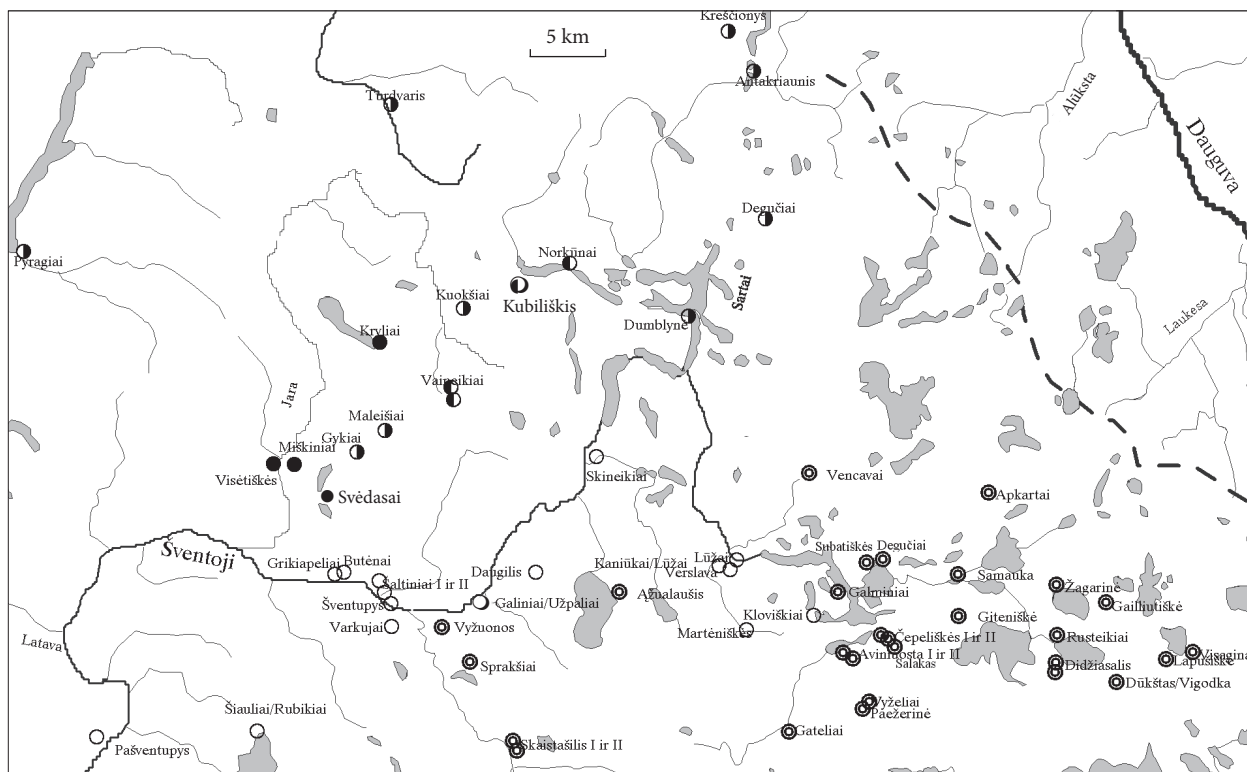

56 pav. Sėlos teritorija archeologiniais duomenimis (viršuje). Paribys tarp Sėlos ir Rytų Lietuvos pilkapių kultūros (apačioje).

A. *Simniškytės brėž.*

Laidojimo paminklų geografija Sėlos teritorijoje: ● – I tūkst. vidurys – 3 kvrt.; ○ – I tūkst. pabaiga – II tūkst. pradžia.

Laidojimo paminklų geografija Rytų Lietuvos pilkapių kultūros teritorijoje: ○ – I tūkst. vidurys – 3 kvrt.; ⊙ – I tūkst. pabaiga – II tūkst. pradžia.

ežeru Sėlos ribos nutolsta nuo Šventosios upės ir suka link Svėdasų. Čia – pietinės Sėlos krašto kaimynės buvusios Rytų Lietuvos pilkapių kultūros bendruomenės, I tūkst. viduryje – 3 ketvirtyje mirusiuosius laidojusios taip pat pilkapiuose, neretai su akmenų vainikais. Pradžioje praktikavusios inhumaciją bendruomenės netruko pereiti prie deginimo papročių. Kalbos duomenimis, nuo VII a. prasidėjo Sėlos krašto lietuvinimas (Mažiulis 1981, 11–12). Tačiau archeologiškai jokių kontaktų požymių nepastebėta, o lietuvius ir sėlius skyrė tuščias keliolikos kilometrų ruožas (Simniškytė 2010). Šio tarpribio pietinį pakraštį žymėjo Šventosios upė, kurią romėniškuoju periodu siekė pilkapių su akmenų vainikais bendruomenės (Kaniūkai), lietuviai prie jos priartėjo V–VI a. Lietuviškieji pilkapiai paplito Tauragnų ir Rubikių aukštumose. Netoli Sėlės kaimo, prie Tauragno ežero, V a. buvo prabangiai palaidotas nedegintas vienas lietuvių genties vadų, žinomas Taurapilio kunigaikščio vardu (Tautavičius 1981b). Pilkapių atsirado abipus Šventosios, į pietus nuo Svėdasų. Pilkapynai – nedideli, kelių sampilų, pagal bendrą informacijos pobūdį (minimi akmenų vainikai, žmonių kaulai, geležiniai ietigaliai, skydo umbai, kirviai) ir kelių jų tyrinėjimus galima spėti čia buvus I tūkst. vidurio lietuvių bendruomenių kapus (žr. sk. III. 1).

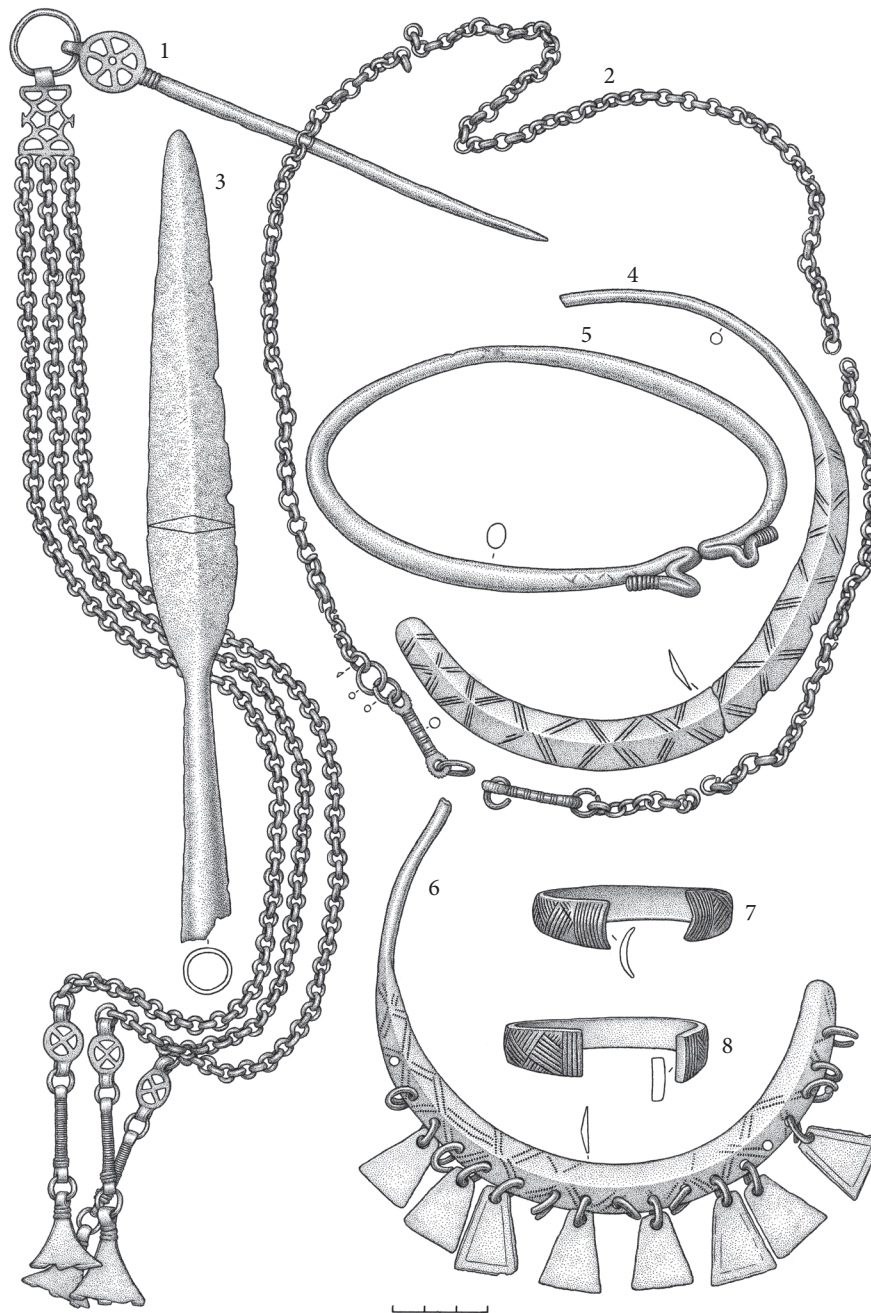
Vėlyvesnių pilkapių su sampilus juosiančiais grioviais šiame Šventosios paupio ruože nedaug (Vyžuonos, Ažualaušis/Antandraja, Skaistašilis I ir II) (56 pav.). Susidaro įspūdis, kad VII–VIII a. dalis gyventojų persikėlė gyventi kitur, bet ne į Sėlos žemes anapus Šventosios, o patraukė rytų kryptimi, link vadinamojo Antalieptės duburio, į Duseto, Samavo, Luodžio, Švento, Dūkšto apyžemes, kur atsirado tipiški vėlyvojo geležies amžiaus pilkapynai, dažname kurių suskaičiuojama keliasdešimt ir daugiau sampilų (Galminių pilkapyne, kuriame išskiriamos net 5 grupės, suskaičiuota per 50 pilkapių (manoma, kadaisė buvus 100), Giteniš-

kėje – 9, dviejose Čepeliškių pilkapyne grupėse – apie 30 sampilų, dviejose Aviniuostos (Užėniškių) pilkapyne grupėse – apie 20 sampilų, Salako – 32, Gailutiškėje – 41). Taigi sėliai laikėsi atokiau nuo Šventosios (išskyrus Sartų apylinkes). Upės aukštupį iš esmės kontroliavusios lietuvių gentys į dešinią krantą taip pat nesiveržė – upę peržengė tik X–XII a., bet ir tada pernelyg nuo jos neatitolo, todėl tenka konstatuoti, kad VII–X a. lietuvių skverbimosi požymių nėra, VI–VII a. išryškėjęs lietuvių ir sėlių tarpribis ilgą laiką buvo stabilus.

Sudėtingiau apibūdinti pietvakarines Sėlos ribas. Vidurio Lietuvos kultūrinei sričiai priskiriamoje Nevėžio aukštupio teritorijoje VIGA2 paminklų nėra daug. Vidurio Lietuvos gyventojai sudegintus ir nedegintus mirusiuosius laidojo plokštiniuose kapinyuose, kuriuose neretai aptinkama žirgų kapų (Bertašius 2002). Nevėžio aukštupyje aptinkamas Pajuosčio pilkapyne, kuriame yra gana nemažai bendrakultūrinių ar net Sėlai nebūdingų elementų (Michelbertas 2004b), bet ilgai trukęs nedegintų mirusiųjų laidojimas romėniškojo periodo pilkapiuose, būdingi radiniai, pvz., gaubtos platėjančiais galais apyrankės, skatina pasvarstyti ir ryšių su Sėla galimybę. Neaiški Maldeikių pilkapyne (LAA 1977, 66) kultūrinė bei chronologinė priklausomybė. Pilkapyną sudaro 22 keliolikos metrų skersmens ir iki 2 m aukščio sampilai. Akmenų vainikų nematyti, o kai kurie pilkapiai – lyg ir su dūbių žymėmis panėšėja į vėlyvuosius Rytų Lietuvos pilkapius. Pilkapynas netyrinėtas, bet minimi žmonių kaulai sampiluose yra užuomina į inhumaciją, kuri lietuvių papročiams VIGA2 jau buvo nebūdinga. Šie du paminklai yra labiausiai į PV nutolę pilkapyne su nedegintų žmonių kapais³². Toliau į P–PR, už Šventosios vingio, ties Anykščiais, prasideda Rytų Lietuvos pilkapių su degintiniais kapais arealas (Jakšiškis, Judinys, Kurklių Šilas).

Nuo Vašuokos ir Viešintos santakos su Lėveniu Sėlos ribos krypsta į šiaurę ir ribojasi su žiemga-

³² Šiose apylinkėse buvę Titeikių ir Surdegio pilkapyne – sunaikinti, jų chronologija ir kultūrinė priklausomybė lieka neaiški; Surdegyje minima buvus degintinių kapų. Pilkapių galėjo būti ir Juostininkuose, radiniai iš kurių yra nuo romėniškojo periodo iki istorinių laikų.

57 pav. Vabalninkas, atsitiktinių radinių kolekcija: 1 – ratelinis smeigtukas su grandinėlemis ir kabučiais, VDKM 716:3; 2 – grandinėlė su brankteliais, VDKM 812:2; 3 – ietigalis, VDKM 716:6; 4 – antkaklė plokščiais užkeistais galais, VDKM 716:2; 5 – antkaklė ramentiniais galais, VDKM 812:1; 6 – antkaklė plokščiais užkeistais galais, VDKM 716:1; 7 – apyrankė gaubtu lankeliu, VDKM 716:4; 8 – apyrankė pusapvaliu lankeliu, VDKM 716:5. *I. Maciukaitės pieš.*

lių žemėmis, kurios buvusios kur kas labiau į R, nei įprasta manyti, – Sėlai dažnokai priskiriamame Mūšos baseine VIGA2 ir VĖGA gyveno žiemgalių bendruomenės, nuo I tūkst. vidurio nedegintus

mirusiuosius eilėmis laidojusios plokštiniuose kapinyuose (pvz., Noreliai, Pamiškiai, Pumpėnai). I ir II tūkst. sandūroje žiemgaliai dar pasistūmėjo R kryptimi. Apie tai byloja, pvz., žiemgališ-

kas Astravo kapinynas³³ (kartais priskiriamas sėliams – Tautavičius 1996, 96), taip pat radiniai Skrebiškiuose, kur romėniškojo laikotarpio pilkapyje (?) rasti Sėlai nebūdingi kryžiniai smeigtukai, lankinės aguoninės segės. Toliausiai į V sėliai galėjo siekti Vabalninko apylinkes. Čia romėniškuoju laikotarpiu būta pilkapių su akmenų vainikais, o vėlyvojo geležies amžiaus radinių kolekcija būdinga sėlių ir latgalių kapams: antkaklės plokščiais užkeistais galais ir gaubtos apyrankės platėjančiais galais (57 pav.). Nuo čia ribos suko ŠR kryptimi, į V nuo Kupreliškio kirto Apaščia, prie Papilio – Rovėją. Latvijos pusėje žiemgalius nuo Sėlos skyrė Taurkalnės miškai.

V. 6. 2. Sėliai ar latgaliai? Identitetas ir kolektyvinė atmintis

Šiaurėje ir šiaurės rytuose Sėlos žemes nuo Latgalos skyrė Dauguvos upė, bet kairiakrantės Dauguvos gyventojų materialinė kultūra niekuo nesiskyrė nuo jų kaimynų kitapus upės. Jei ne Dauguva, baltų genčių rekonstrukciniuose žemėlapiuose šalia žiemgalių, lietuvių ir aukštaičių driektūsi latgalių gyventą teritoriją žymintys masyvai, o Biržų krašto muziejus, ko gero, vadintūsi ne „Sėla“, bet „Latgala“.

Ankstyvosios latgalių kultūros vienu svarbiausių komponentų laikomas žiemgališkasis ir Vidurio Lietuvos įtaka (Radiuš 1999, 155–156), dėl kurių poveikio I tūkst. viduryje buvusioje pilkapių su akmenų vainikais teritorijoje į V nuo Aiviekstės plito laidojimas plokštiniuose kapinyuose. Daugumai VIGA2 apyrankių, ypač ankstyviesiems jų tipams, būdinga dar iš IV–V a. laikų paveldėta puošybos stilistika: eglutės ornamentas ar užbrūkšniuotos rombo ir trikampio formos (Radiuš 1999, 157). Kiek vėliau, VII a., pasireiškė rytų baltų įtaka, dėl kurios paplito ankstyvosios antkaklės balneliniai

galais, apyrankės pastorintais galais, lazdeliniai smeigtukai pailginta galvute, varpeliai – jų ankstyvesni prototipai žinomi į R nuo Lietuvos ir Latvijos (Циглис 1996; Radiuš 1999, 157; Sėli 2005, 35). Su rytų baltų tradicijomis siejamas ir paprotys vyrus ir moteris laidoti priešinga kryptimi (atitinkamai į R ir į V), ietis antgaliais dėti kojūgalyje (Radiuš 1999, 157). Dėl šių kultūrų sąveikų atsirado ankstyvoji latgalių plokštinių kapinynų kultūra. Susiformavusi į V nuo Aiviekstės upės VII–IX a. ji plito į Rytų Latviją, kur vietos gyventojai (Brūkšniuotosios keramikos kultūros palikuoniai) perėmė papročius laidoti plokštiniuose kapinyuose.

VIGA2 kapus SEGA pilkapiuose Latvijoje tyrinėtojai sieja su latgalizacijos procesu, kuomet vyko perėjimas nuo laidojimo pilkapiuose prie plokštinių kapinynų. Manoma, kad latgalizacija vyko taikiai. Apie tai byloja laidosenos kaitos nuoseklumas: iš pradžių mirusieji laidoti sampile, akmenų vainiko vietoje, vėliau – už jo ribų, tolstant nuo paties sampilo (Urtāns 1970, 68; Vasks 2001, 46).

VI a. pabaigoje – VII a. naujas kultūrinis etapas prasidėjo ir Sėloje. Čia jis buvo bemaž vienalaikis su latgalių kultūros formavimusi Pietryčių Vidžemėje, beveik nesiskyrė ir materialinės kultūros bruožai, bet „grupiniai įpročiai“ – laidosenos papročiai, tradicijos buvo kitokie, o būtent jie ir atskleidžia kultūros turinį bei savitumą (Murdock 1993, 172–175). Daugelis su laidosena susijusių ypatybių – laidojimas anksčiau supiltuose pilkapiuose, naujų pylimas ir kapų įrengimas juose pagal senuosius papročius kitaip nei artefaktinė medžiaga įrodo arba bent jau nepaneigia tradicijų tąsos prasidėjus naujam kultūros etapui. Archaikos pabrėžimas laidojimo papročiuose gana paradoksalus didelio masto ūkinių, teritorinių, etnokultūrinių pokyčių akivaizdoje (Simniškytė 2006), bet pats faktas nebuvo nei retas, nei lokalus fenomenas. Europoje

³³ Kapinynas yra Biržų miesto Š dalyje, Širvėnos ežero Š pusėje, 0,1 km į Š nuo ežero krašto, 0,2 km į V nuo kairiojo Apaščios upės kranto. 1978 m. čia rastas suardytas kapas su gausiomis įkapėmis. 1979 m. J. Balčiūnas ištyrė 4 perkasas (58 m² plotą), rado 11 kapų, kuriuose palaidota 12 nesudegintų individų, galvomis orientuotų į V–ŠV (8 kapai), taip pat R–PR (4 kapai). Kapų duobių pakraščiuose aptikta akmenų. Kapuose rasta antkaklė balneliniais galais, kryžinių ir žiedinių smeigtukų, įvjinės apyrankės, platusis kovos peilis-kalavijas, pentiniai siauraašmeniai kirviai ir kt. Įkapės datuojamos VIII–X a. (Balčiūnas 1980). 1997 m. kapinyno vietoje iširta dar 10 perkasų (102 m² plotas), kapų nerasta, tik pavienių kauliukų ir pasaginė segė cilindriniais galais (Songailaitė 1998a).

žinoma daug atvejų, kai per senuosius laidojimo papročius, monumentalius architektūros statinius, meno ir literatūros kūrinius kartas nuo karto atgaivinami ryšiai su praeitimi. Tai vadinamieji „renesansų sąjūdžiai“ – daugelyje civilizacijų pasikartojantys istoriniai reiškiniai (Andrijauskas 2001, 495). Pakartotinis grįžimas prie senųjų paminklų, simbolių, ritualų ir papročių siejamas su socialinių grupių atmintimi, kuri sociologų apibūdinama kaip priemonė asmeniniam ir socialiniam identitetui formuoti, konsoliduoti bei išlaikyti. Teigiama, kad tai nebuvo pasyvus „ritualinis tęstinumas“, bet galios šaltinis: aktyvūs pasikartojimai, kuomet apeliuojant į praeitį siekiama įteisinti savo pozicijas dabartyje ir ateities kartose (Bradley 1987; 1991; Morris 1991, 157; Randsborg 1991a, 150–155; Van de Noort 1993; Loveluck 1995; Hingley 1996; Holtorf 1998). Bet lygybės ženklas tarp atminties (tai, kas prisimenama/norima prisiminti) ir praeities (tai, kas realiai vyko) nėra privalomas. Socialiai ir geografiškai svetimus įvykius gali „pasisavinti“ grupės, kurios nieko bendra su tuo neturėjo. Tai vadinama fiktyviąja genealogija (Barrett 1990, 184; Holtorf 1998, 30–32; Harvey, Jones 1999; Kansteiner 2002, 190), pvz., anglosaksiškuoju periodu į Angliją imigravusios germaniškosios bendruomenės rinkosi ankstesnes laidojimo vietas, taip siekdamos pateikti save kaip senųjų tautų ir jų protėvių palikuonis (Williams 1998, 104), o vietos elitas atvykėliams būdingus aksesuarus galėjo perimti kaip lojalumo ženklą ir priemonę išlaikyti jo paties pozicijas vietos gyventojų atžvilgiu (Loveluck 1995).

Grįžtant prie sprendimo – sėlai ar latgaliai, sunku pateikti vienareikšmį atsakymą. Sėloje kolektyvinė laidosena ir naujų paminklų formavimas sekant ankstesniais papročiais, be jokios abejonės, siejosi su romėniškojo laikotarpio tradicijomis, kurios per 100 ar 150 m. trukusį kultūrinių transformacijų periodą I tūkst. viduryje galbūt buvo primirštos, bet susiklosčius aplinkybėms vėl atgimė gyventojų atmintyje ir laidosenoje. Kita vertus, pavieniai VI/VII a. kapai ankstesniuose pilkapiuose galėtų būti puikus „klastojančios“, t.y. ryšį su praeitimi „pasisavinančios“ strategijos pa-

vyzdys. Turint omenyje to meto etnokultūrinius pokyčius logiška manyti tokią taktiką buvus aktualią būtent to ryšio neturėjusioms bendruomenėms, kurios, pretenduodamos įsitvirtinti naujoje teritorijoje, pirmiausia siekė užvaldyti krašto vaizdį manipuluodamos praeitimi, t.y. pasisavindamos čionykščių gyventojų laidojimo vietas. Šios versijos taikymo Sėlai trūkumas yra tas, kad ji paprastai paaiškina „pirmos kartos“ situaciją (Scull 1995, 79). Tuomet dažniausiai „pasisakolinama“ tik papročio forma, o ne jo prasmė, t.y. su juo susijusios kolektyvinės idėjos (Murdock 1993, 223). Tuo tarpu SEGA būdingos laidosenos pilkapiuose tradicijos, kaip minėta, Sėloje užtruko dar mažiausiai 200 metų, o su ilgesnėmis ir trumpesnėmis pertraukomis gyvavo iki pat XIV a. Tokiu atveju tektų teigti, kad Sėloje paplitusios latgališko stiliaus materialinės kultūros (kuri, beje, galėjo plisti ir daiktų mainų bei idėjų būdu) bendruomenės perėmė vietinius ankstesnio laikotarpio papročius, per juos skleidžiamas kolektyvines idėjas, kalbą, t.y. faktiškai tapo vietinės. Tuomet netenka prasmės pati diskusija: sėlai ar latgaliai.

Etniškumas yra situacinis konstruktas (Bentley 1987; Shennan 1991; Lang 2005; Kasatkina 2007; Simniškytė 2010). Keičiantis objektyvioms aplinkybėms vyko etninio tapatumo persitvarkymai ir simbolinių tapatumo struktūrų veiksmingumo persvarstymai. Naujos situacijos ar įvykiai pažadina miegančius ir paslėptus tapatumus, skatina įvertinti naujus niuansus juos eksponuojant arba, atvirkščiai, maskuojant. Regis, I tūkst. viduryje Sėloje buvo susidariusi tokia konfliktinė situacija. Kad ir kokios būtų to priežastys: išorinės (slavų genčių judėjimas, latgalių imigracija) ar vidinės (ekonomikos raida, kintantys socialiniai santykiai), o gal ir abi – jos išbalansavo kultūrinę pusiausvyrą. Natūrali reakcija į permainas – atsigręžimas į senąsias vertybes ir viešas jų demonstravimas. Vėlesnio laikotarpio kapai ankstesnio laikotarpio pilkapiuose daugiau yra ne kultūrinio tęstinumo išdava, bet jo garantas, todėl per laidojimo papročius parodomas ryšys su praeitimi gali būti vertinamas kaip savotiška strategija stabilumui atkurti.

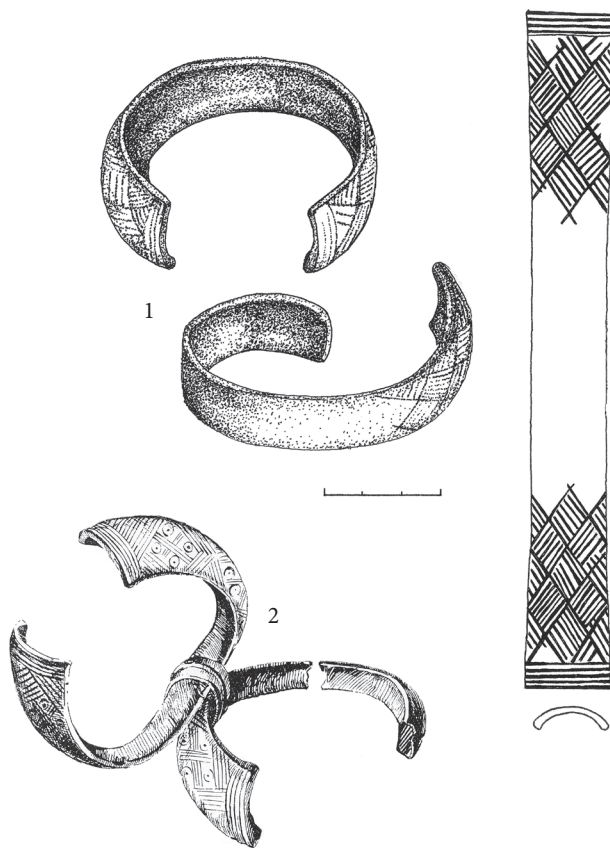
VI. SĖLA II TŪKST. PRADŽIOJE

VI. 1. PILIAKALNIAI IR GYVENVIETĖS

Piliakalnių chronologijos klausimas buvo kilęs sprendžiant krašto apgyvenimo problemą (Graudonis 1969, 2001) – anksčiau daugelis jų laikyti apleisti dar I tūkst. 3-iajame ketvirtyje ar net anksčiau. Nuomonės nepasikeitė ir keliuose jų atlikus tyrinėjimus, bet pradėjus tyrinėti jų papėdžių gyvenvietes paaiškėjo, kad galima suklysti sprendžiant apie viso komplekso chronologiją remiantis vien piliaikalnio aikštelės duomenimis. Papėdžių tyrimai kartais duoda gana netikėtų rezultatų. Pvz., Stasiūnų piliaikalnis ilgą laiką figūravo kaip brūkšniuotosios keramikos laikotarpio gyvenvietė ant kalvos (rasta viena šukė brūkšniuotu paviršiumi). Žvalgomųjų tyrimų metu nustatyta jos papėdėje buvus gyvenvietę, kurios neintensyviame kultūriname sluoksnyje su perdegusiais akmenukais rasta keletas prastai išlikusių lipdytosios keramikos šukių, daugiausia lygiu paviršiumi. Kultūrinį sluoksnį datavus ¹⁴C metodu paaiškėjo, jog tai – II tūkst. pradžios gyvenvietė, 1046–1224 cal AD (Simniškytė 2002b, 54) (1 priedas).

Kerelių piliaikalnio aikštelės tyrimų metu nebuvo aptikta nė vieno II tūkst. pradžios radinio, todėl prieita prie išvados, kad piliaikalnis buvo apleistas po VI–VII a. gaisro (Grigalavičienė 1992b, 100). Peržvelgus VDKM saugomus atsitiktinius dirbinius su metrika „Kerelių piliaikalnis“ tarp jų pasitaikė ir II tūkst. pradžios atsitiktinių dirbinių:

stiklo karolis, kryžiaus formos apkalas³⁴ (93 pav.), o žvalgant piliaikalnio papėdės gyvenvietę aptiktos dvi žalvarinės apyrankės išgaubtu, į galus kiek plātėjančiu lankeliu, puoštu tinklelio ornamentu (58:1 pav.) (Simniškytė 2002b). Rytų Latvijoje

58 pav. Apyrankės iš Kerelių piliaikalnio papėdės (1), LNM AR 785:1–2 (*I. Burinskaitės pieš.*) ir iš Asutės piliaikalnio lobio (2) (Шноре 1961, рис. 23:1).

³⁴ Kad jie – iš Kerelių piliaikalnio, patvirtina J. Slonimskio, gyvenusio Skapiškyje apie 1925 m., prisiminimai: „Kasinėdami Kerelių piliaikalnį, radome kaulinę ylą, varinį papuošalą Maltos kryžiaus pavidale (turbūt nuo diržo ar pakinktų)...“ (Skapiškis 1999, 11).

tokios apyrankės dažnai aptinkamos X a. moterų kapuose (Šnore 1987b, 21–22, 8 att.), bet gyvenvietėje tokie dirbiniai – retenybė. Vienintelė analogija žinoma iš Latvijos, Asuotės piliakalnio, X a. lobio, kur dvi apyrankės buvo sujungtos įvijiniu žiedeliu (58:2 pav.) (Шноре 1961, рис. 23:1). Kerelių apyrankės, matyt, irgi buvo kažkuo sujungtos, priešingu atveju arime nebūtų ilgai išlikusios kartu. Kadangi kapuose apyrankės paprastai aptinkamos po dvi (110 pav.), matyt, ir prekiauta jų poromis. Kerelių piliakalnio papėdės gyvenvietėje jos galėjo būti ir gamintos, ir platintos. Šis nedidelis, bet reikšmingas atradimas parodė, kad gyvenimas piliakalnio prieigose nenutrūko, tik buvo sutelktas papėdėje.

Juodonių piliakalnio aikštelėje ištyrus apie 228,5 m² aptiktas tik vienas VĖGA dirbinys – pasaginė segė aguoniniais galais (Grigalavičienė 1992a) ir jau vėlyvesnių laikų kaimiškosios keramikos puodo dalis. Tai galėtų būti pagrindas manyti, kad čia faktiškai negyventa, bet papėdės gyvenvietės tyrimų medžiaga atskleidžia, kur tuo metu virė gyvenimas. VĖGA dirbinių čia rasta daugiau nei VIGA2: be plačios chronologijos dirbinių, VĖGA radinių (RS) aptikta beveik pusšimtis, radinių tipų (RRS) – per 20 (plg., VIGA2: RS–26; RRS–4) (Simniškytė 2002a, 143, 152). Dirbinių tankumu (0,85–2,8/1 m²) Juodonys bemaž nesiskyrė nuo Tervetės, Aizkrauklės ar Kuoknesės (Stubavs 1977, 57), plg. Kryganų ežero salos gyvenvietę – 0,15/1 m². Tarp radinių gausu kasdienės buities dirbinių (peilių, galąstuvų, ylių, adiklių, verpstukų, skiltuvas ir kt.), žemdirbystės įnagių, žvejybos priemonių (kaplys, pjautuvas, žalvarinis žvejybos kabliukas), aksesuarų (antkaklių plokščiais užkeistais galais, trapecinių kabučių, krūtinės papuošalų dalių, apyrankių zoomorfiniais galais, pasaginių segių, lazdelinių smeigtukų, žvangučių, stiklo ir gintaro karolių), aprangos detalių, tualetu reikmenų (diržo sagtis, raginės šukos, pincetas), ginklų (ietigalių, plačiaaašmenis pentinis kirvis). Aptiktas ženklinto puodo dugno fragmentas, to-

kių gausu slavų žemėse, kur jie dažniausiai aptinkami piliakalniuose. Rasta jų ir Lietuvoje, ir Latvijoje, dažniausiai didesniuose centruose, kur amatininkai gamino produkciją rinkai (Cimermane 1962; Mulevičienė 1970).

Keletas Sėloje tyrinėtų piliakalnių ir gyvenviečių kompleksų skyrėsi nuo minėtųjų tuo, kad veiklos pėdsakų aptikta ne tik papėdės gyvenvietėje, bet ir pačiame piliakalnyje. Pabrėžiant šiuos skirtumus jie pavadinti „piliakalnio-gyvenvietės“ kompleksais (PG). Ryškiausias tokio komplekso pavyzdys – Stupeliai, kur gyvenimas atsinaujino po beveik 1000 metų pertraukos. Virš ankstyvojo, erų sandūra datuojamojo vėlyvasis horizontas piliakalnyje susiformavo X–XII/XIII a. Tuo metu piliakalnio pakraščiuose suręstos akmenimis sustvirtintos medinės konstrukcijos, suformuotos piliakalnį juosusios terasos. Židinių ir krosnių liekanos byloja apie aikštelėje stovėjusius pastatus. Rasta daugybė darbo įrankių, papuošalų, geležinių ietigalių ir strėlių antgalių, raktų, stiklo ir gintaro karolių, kauri kriauklelių, keli susukti sidabriniai lydiniai, svarstyklių dalys.

Kalno papėdėje tuo pat metu įsikūrė gyvenvietė, kurioje kultūrinio sluoksnio paplitimas fiksuotas maždaug 3 ha. Ištyrus apie 720 m², t.y. šiek tiek daugiau nei 2%, aptiktos sudegusių maždaug 4–6 m dydžio rentinių pastatų, suirusių molinių krosnių, židinių vietos. 0,25–0,5 m storio sluoksnyje dirbinių tankumas (1976 m. duomenimis) buvo maždaug 0,75 dirbinio/1 m². Be įprastų darbo, buities įrankių, rasta papuošalų: įvairios formos kabučių, geležinių lazdelinių smeigtukų, apyrankių, kryžiaus formos segė, šukos, balto metalo diržo skirstiklių, taip pat pentinas, žąslai, strėlių antgalių. Damasko plieno ietigalis, kurio plunksna puošta unikaliu, manoma, vietinių meistrų profesionalų sukurtu raštu, byloja apie aukšto lygio amatininkų išmonę (Anteins 1991), o kauri kriauklelių radiniai, svarstyklės, svareliai bei XI a. pasidabruotas vokiečių denaro falsifikatas – apie čia vykusią prekybą (Бепра 1988, 24, 88,

рис. 20:13). Daug keramikos, pvz., vieno tyrimų sezono metu 320 m² plote surinkta šukių, priklaususių 400 puodų. Gyvenvietės ŠV dalyje 28 m² dydžio kulto akmuo galėjo būti apeigų atlikimo vieta (Stubavs 1978, 64–65; 1979b, 67).

Sėlpilyje XIV a. pastatyta vokiečių ordino pilis gerokai sunaikino apatinį, VI–XIII a. datuojamą kultūrinio sluoksnio horizontą. 4000 m² dydžio aikštelėje ištyrus penktadalį jos rasta apie 200 įvairios paskirties dirbinių: buities įrankių (galastuvų, peilių, kaulinių ir geležinių ylių), žemdirbystės įnagių (3 pjautuvai, 6 trinamieji akmenys, kaplys), kalvio darbo įrankių (replės, kaltų, skiltuvų), verpstukų (40 vnt.), raktų ir spynelių, taip pat ginklų (4 strėlių antgaliai, ietigalis, plačiaaašmenis kirvis) bei papuošalų (14 pasaginių segių, apyrankių, smeigtukų, žiedų, antkaklės vytu lankeliu fragmentas, trapecinių kabučių, žvangučių). Tarp jų buvo ir datuojamų I tūkst. 2-ąja puse, tačiau daugumą sudaro II tūkst. pradžios dirbiniai. VĖGA laikotarpio pėdsakų aptikta ir priešpilyje į ŠR nuo piliakalnio, tai – apatinis horizontas, jame rasta keliasdešimt VĖGA radinių ir 92 keramikos šukės, beveik visos – lipdytos (55% – lygiu paviršiumi ir 37% – grublėtu) (Šnore, Zariņa 1980).

Dignajos piliakalnyje tai – ketvirtasis kultūrinio sluoksnio horizontas, kuriame rastas II tūkst. pradžios arabų dirhemo fragmentas ir vokiečių Augsburgro grafo Ulricho von Dillingeno (923–973 m.) 2-ojo tipo denaras (948–955 m.) (Šnore 1939; Бєпра 1988, 88).

Šį sąrašą greičiausiai papildytų ir keletas dar netyrinėtų piliakalnių bei papėdžių gyvenviečių kompleksų su būdingais požymiais (vėlyvais įvirtinimais, informacija apie radinius, keramiką). Iš pažiūros panašūs kompleksai nebuvo „to paties

sukirpimo“: vienos galėtų būti prilyginamos eilinėms gyvenvietėms (pvz., Stasiūnai), GP sistemos su dominuojančiu gyvenvietės vaidmeniu jau I tūkst. 2-ojoje pusėje formavosi kaip valsčiaus tipo teritorijų centrai, o PG kompleksus, remiantis jų patogia geografine padėtimi, prekybą liudijančiais pėdsakais, teoriškai galima kils-telėti į aukštesnio lygio centrus mažosios žemės (žemės statusą paliekant visai Sėlai) tipo teritoriniuose vienetuose. Tokios piliakalnio ir gyvenvietės sistemos kaip Stupeliuose, Sėlpilyje buvo artimos ankstyvojo miesto bruožų turintiems kompleksams Daugmalėje, Tervetėje, Mežuotnėje, Jersikoje, Talsiuose, Iru, Ryuge (Бривкалне 1959; Шмидехельм 1959; Asaris 2001; Lang 1996; Радиньш 2003), kuriuose buvo integruotos politinės, administracinės, gamybos, mainų, prekybos, kulto funkcijos.

VI. 2. KERAMIKA

Nestratifikuoti kultūriniai sluoksniai, kuriuose persimaišiusi I tūkst. 2-osios pusės ir II tūkst. pradžios medžiaga, slepia chronologiškai reikšmingus pasikeitimus. Pavyzdžiui, pagal paskelbtus duomenis keramika Kryganų ežero salos gyvenvietėje iš esmės nekitusi nuo I tūkst. vidurio: V–IX a. datuojamame viduriniajame horizonte lygiu paviršiumi sudarė 44,23%, grublėtu – 27,51%, gnaibytu – 3,63%, gludintu – 7,33%, brūkšniuotu – 9%, žiestos³⁵ buvo 2,39%; viršutiniajame, X–XII a. horizonte atitinkamai 48,81%, 29,21%, 9,23%, 4,38%, 2% ir 5,07%. Didelis brūkšniuotosios keramikos kiekis ir greta pasitaikanti žiestoji keramika patvirtina, kad vienam horizontui priskirti radiniai iš skirtingų kontekstų. Pigėnų

³⁵ Trumpai paskelbtuose tyrimų rezultatuose čia ir kituose II tūkst. pradžios objektuose minima žiestoji keramika, bent jau dalis jos greičiausiai yra apžiesta. Pavienių jos šukių rasta daugelyje piliakalnių ir jų gyvenviečių: Baksėnų, Gaigalių, Kniavukalnio, Kūlinių, Kupiškio (Aukštupėnų), Margaskalnio, Melnaiskalnio, Skuosių, Velikuškių piliakalniuose, Avotinių (Dreimanių), Briedyčių, Čedasų, Smelčių, Spietinių, Stuburų gyvenvietėse.

gyvenvietėje Padauguvyje (per 7000 vnt. šukių) žiestoji sudarė 13,3–16,3 %; tarp lipdytosios daugiausia buvo rasta lygiu paviršiumi – 51,2–60,8%, grublėtu – 14–33,2%, gludintu – 0,4–2,3% bei keliasdešimt šukelių brūkšniuotu. Gyvenvietė datuojama VI/VII–XIII/XIV a., intensyviausiai joje gyventa nuo X a. Sėlpilio piliakalnyje 60% apatinio (VI–XIII a.) horizonto keramikos buvo lipdytoji (grublėtu paviršiumi – 53%, lygiu – 37%, kartu rasta gludintu, gnaibytu, brūkšniuotu paviršiumi). Iš esmės tokie apibendrinti duomenys apie persimaišiusių kompleksų keramikos procentinę sudėtį nėra vertingi nei chronologine, nei pačios keramikos charakteristikos prasme.

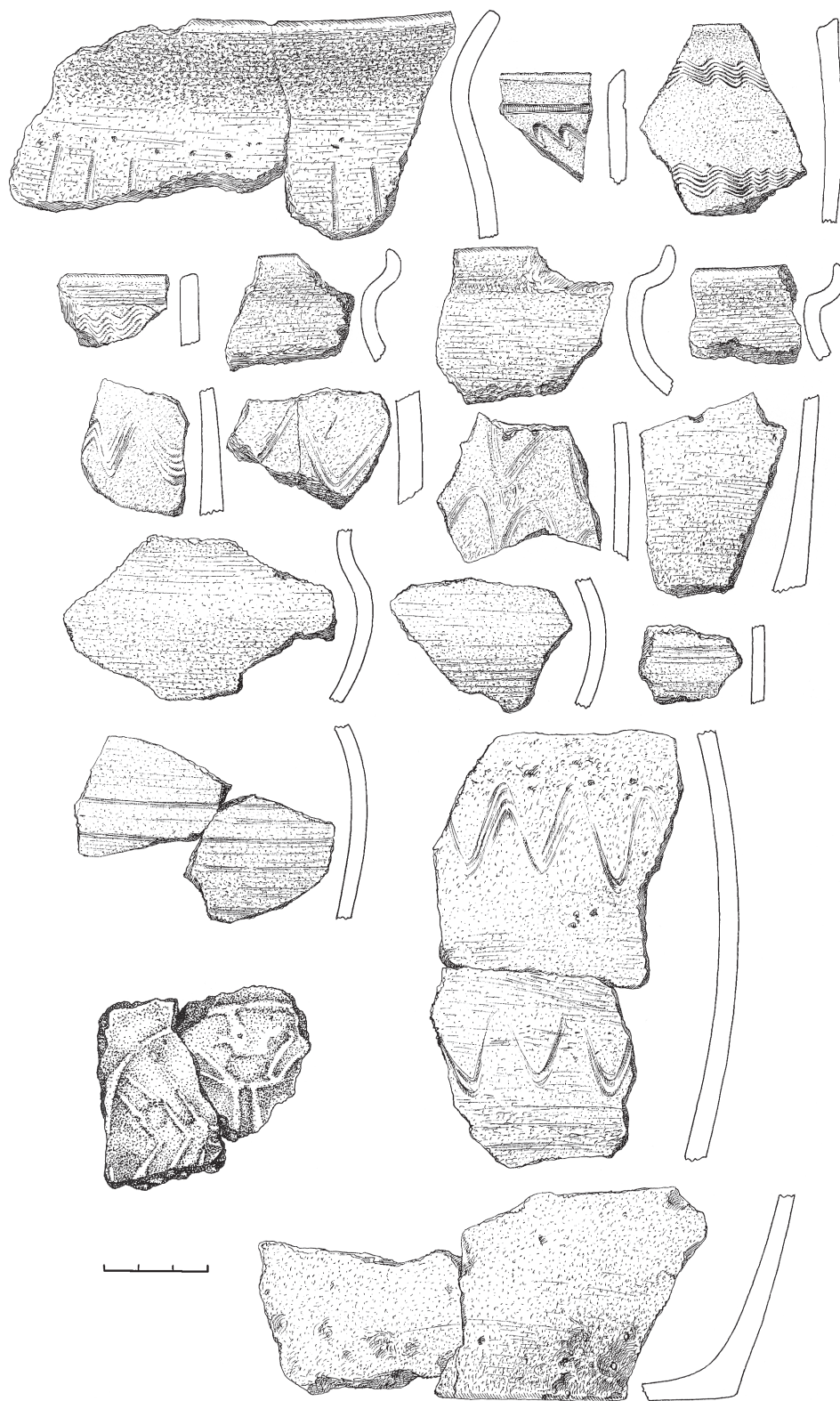
Be I tūkst. 2-osios pusės „priemaišų“ buvo tik Stupelių piliakalnio ir gyvenvietės medžiaga, datuojama II tūkst. pradžia. Tyrimų rezultatai nuodugniai neanalizuoti ir nepublikuoti, todėl aptariant keramiką reikia tenkintis apibendrintais duomenimis nebent apie jos procentinę sudėtį, ateičiai paliekant pačios keramikos tyrimus. Stupelių bendruomenės buityje vyravo lipdytoji keramika, apžiestoji piliakalnio aikštelėje sudarė 11,05% (1978 m. duomenimis), papėdėje – 8,72–18,47%. Tarp lipdytosios piliakalnio aikštelėje daugiausia rasta šukių lygiu paviršiumi – 54,71%, grublėtu – 24,46%. Papėdėje keramikos tipų santykis šiek tiek varijavo, bet ir čia keramika lygiu paviršiumi buvo pagrindinis tipas – 38,6–51,24%, grublėtoji sudarė 24,46–30,72%. Pradiniame etape, t.y. X–XI a. vidurio sluoksnyje, keramikos tipų santykis dar buvo artimas I tūkst. 2-osios pusės situacijai, grublėtosios rasta netgi daugiau nei lygiu paviršiumi (atitinkamai 38,6 ir 32,1%). Vėliau (XI a. vid. – XII a.) santykis pakito (18,1 ir 47%), kartu gerokai išaugo ir apžiestosios keramikos kiekis (nuo 7 iki 26,2%).

Juodonių gyvenvietė su nestratifikuotu sluoksniu nėra idealus chronologinių keramikos tyrimų šaltinis. Apžiestosios keramikos čia aptinkama šalia VII a. radinių, nepaisant to, mechaninėje

stratigrafijoje jos kiekis augo tendencingai ir, pvz., plote 1, kultūrinio sluoksnio viršuje, sudarė 50% (40, 59 pav.).

Apžiestaisiais įvardijami indai nebuvo žiesti iš vieno molio gabalo, bet suformuoti lipdant atskiras juostas. Su žiedžiamojo rato pagalba tik gludinamos jo sienelės ir formuojama viršutinė dalis (Vengalis 2009š). Profiliuota indų forma, dugnų apatinėje dalyje įsispaudę pabarstymai rodo šios technologijos panaudojimą Juodonių keramikoje. Indų molio masė liesinta smėlio ir smulkaus (1–2 mm) granito priemaišomis. Puodų sienelės nulygintos, vidutiniškai 5–7 cm storio. Indai buvo apie 12 cm skersmens dugneliais ir su 23–24 cm skersmens angomis, šiek tiek užapvalintais peteliais. Indų viršutinės dalys profiliuotos, į išorę atlenktais, išrietais 1–2 cm aukščio kakliukais, užapvalintais, plokščiais, lyg nupjautais ar nežymiai įgaubtais angos pakraščiais. Keramika degta nekontroliuojamoje aplinkoje, šukės dažnai turi vadinamąją šerdį, rodančią, kad buvo nepakankamai deginta. Indai buvo puošiami bangelių arba horizontalių linijų ornamentu, puoštu šukių kiekis skirtingose gyvenvietės dalyse svyravo nuo 9 iki 35%.

Svarbūs pokyčiai puodininkystėje vyko ties X ir XI a. riba (Latvijas 2001, 332). X–XII a. datuojamas vėlyvasis lipdytos apžiestosios keramikos stilius Rytų Lietuvoje (Vengalis 2009š). Įtakos galėjo turėti dažnėjantys ryšiai su Rusia, ypač Polocko žemėmis. Tai rodo ir Juodonių piliakalnio puodo dugno su ženklų fragmentas, tokių gausu slavų žemėse. Šių ryšių požymiai ryškiausi visų pirma teritorinių centrų medžiagoje, kur keramika vis dažniau buvo apžiedžiama. Paprastos gyvenvietės, ypač buvusios atokiau tranzito kelių, į šias įtakas dar nereagavo ir tenkinosi senosiomis keramikos gamybos tradicijomis. Pvz., X–XII a. Stasiūnų piliakalnio papėdės gyvenvietės kultūriname sluoksnyje apžiestosios keramikos nerasta (Simniškytė 2002, 54).

59 pav. Juodonių papėdės gyvenvietė, apžiestoji keramika iš ploto IV (1989 m. tyrimai). I. Keršulytės pieš.

VI. 3. ŪKINĖS VEIKLOS DINAMIKA PALEOBOTANINIAIS DUOMENIMIS

Juodonių piliakalnio žiedadulkių diagramos dinamiškoje ūkinės veiklos kreivėje tūkstantmečių sandūroje fiksuojamas maksimalaus poveikio aplinkai etapas – 899–1151 cal AD (1 priedas). Nuosėdose aptiktos javų (*Cerealia*) ir piktžolių (*Centaurea cyanus*, *Centaurea* tipo, Brassicaceae) žiedadulkės byloja, kad greta piliakalnio žemė buvo dirbama. Šio laikotarpio nuosėdose pavyko aptikti ir rugių (*Secale cerealia*) žiedadulkių. Matyt, tuo metu teritorijoje jau buvo auginami žieminiai javai, rugiai, šiuose laukuose plito rugiagėlės. Rugių auginimas neretai siejamas su trilaukės žemdirbystės sistemos atsiradimu. Didelis piktžolių *Aster*. Sect. *Aster*., Lactucaceae, *Taraxacum* bei Chenopodiaceae žiedadulkių kiekis nuosėdose patvirtina, kad čia galėjo būti nuolat dirbami laukai. Jų kiekis VĖGA didžiausias visoje diagramoje, tad ir taip dirbamų laukų plotai tuo metu buvo didžiausi. Didelis šių žiedadulkių kiekis nuosėdose sietinas ir su intensyviai urbanizuojama aplinka. Didelis drėgnų ir sausų pievų bei ganyklų indikatorių kiekis nuosėdose susijęs su nemažais ganyklų plotais, taigi gyvulininkystė išliko svarbi ūkio šaka. Daugybė nuosėdose aptinkamų mikroskopinių angliukų – tiesioginis degimų įrodymas. Miško plotų mažėjimą patvirtina ir sumažėjęs eglių (*Picea*) žiedadulkių kiekis spektre. Apibendrinant galima teigti, kad IX–XI a. pasižymėjo ūkinės sistemos pokyčiais, naujų žemės dirbimo metodų ir būdų panaudojimu.

VI. 4. TERITORINĖ ORGANIZACIJA SĖLOJE

Laikotarpį nuo I tūkst. vidurio iki XIII–XIV a. geografai vadina baltiškiosios teritorinės organizacijos tarpsniu. Tai Lietuvos teritorinių-administracinių struktūrų kūrimo etapas, kai išryškėjo ir susiformavo pagrindiniai teritorinės sistemos bruožai (Daugirdas 1994, 46–47; 1997, 10): teri-

torinis bendrumas (integralumas), užtikrinamas politiniais, kariniais, kultūriniais, ekonominiais ir psichologiniais ryšiais, valdymo centrai ir hierarchinė teritorinė struktūra.

VI/VII a. riboje išryškėjusi gentinė Sėlos teritorija (žr. V.6.1 sk.) išliko stabili iki pat XIII a. (6, 7 žemėl.). Gyvenviečių sistemoje tuo metu išsiskyrė teritoriniai centrai. Ilgainiui jų reikšmė ir įtaka keitėsi. Vieni nyko, kiti išliko savarankiški, tretį jungėsi sudarydami didesnius teritorinius vienetus. Hierarchinis centrų santykis yra vėlyviausia teritorinės organizacijos raidos pakopa, išryškėjusi maždaug X–XI a.

VI. 4. 1. Teritorinė struktūra

Ikivalstybinio laikotarpio baltų genčių žemėlapuose Sėlos regionas figūruoja kaip bemaž 8000 km² dydžio bestruktūris teritorinis masyvas (pvz., Latvijas 1974, att. 176; Mugurėvičs 1999, att. 7). Panašaus dydžio Žiemgala (~8000 km², pgl. Łowmiański 1932, 148) skirstoma į 7 mažesnes žemes (Mugurėvičs 1999, 65–69), jos lietuviškojoje dalyje išskiriama 14–15 valsčių (Tučas 2012š); Nalšioje (~7000 km²) buvę 7 didesni valsčiai ar mažosios žemės, kurias sudarė maždaug 24 mažesni teritoriniai-administraciniai vienetai (Zabiela 1992), Deltuvoje (~2000 km²) išskiriama 8 valsčiai (Zabiela, Baranauskas 1996), Kuršo žemių junginį (~15000 km², pgl. Łowmiański 1932, 148) sudarė 9 žemės, apie 150 kiemų – teritorinių bendruomenių, sudarytų iš kelių ūkių (Mugurėvičs 1999, 58; Žulkus 2004, 42–65); Vidurio Lietuvos kultūriniam arealui (~2000 km²) priskiriama 9–14 valsčių (Bertašius 2002; Tučas 2012š, 173–187). Iš istorinių šaltinių žinoma, kad Sėloje turėję būti mažiausiai 4 teritoriniai vienetai. Jų istorinės geografijos paieškos prasižėjo dar XVIII a. pabaigoje (žr.: Ciglis 2002; Simniškytė 2005), bet iš esmės jos buvo orientuotos tik į minimų vietovardžių lokalizaciją, nekreipiant dėmesio į tai, kokia krašto teritorija, jos ribos ir struktūra buvo iki XIII a., o juk būtent prieš-

toriniu laikotarpiu susiformavo istoriniuose šaltiniuose užfiksuotos situacijos pamatas, galintis pasitarnauti kaip istorinės geografijos orientyras (1 lent., 2 pav.).

Analizuojant kartografuotus VĖGA objektų spiečius išryškėjo iš mažesnių ir didesnių teritorinių vienetų susidedanti Sėlos krašto teritorinė struktūra (8 žemėl.). Didesnių junginių Sėloje buvę keletas. Padauguvyje paminklai kartais sujungiami į vieną teritorinį vienetą nuo Jaunjelgavos iki Jėkabpilio su centru Sėlpilyje, tapatinamu su istorinių šaltinių *Selen* (Ciglis 2002, 18). Ši teritorija apima tris geomorfologines sritis: Jėkabpilio žemumą ir Laucės bei Piksterės upių skiriamas Sėlpilio ir Secės aukštumas, kurios galėjo formuoti atskiras teritorijas didesnio teritorinio vieneto sudėtyje. Sunku pasakyti, ar jos buvo administruojamos tiesiogiai iš Sėlpilio. Galbūt tai vyko per tarpininkus – antrinius centrus, kuriais galėjo būti, pvz., piliakalnis Altenės pilies vietoje Secės aukštumoje ir Puormalių piliakalnis Sėlpilio aukštumoje.

Mažosios žemės tipo organizacija tūkstantmečių riboje išsiskyrė Lietuvos ir Latvijos tarpribyje. Maždaug 200–250 km² teritorija tarp Vyžuonos upės ir Saukos ežero buvo tankiai apgyvendinta dar nuo romėniškojo periodo. Laikui bėgant jos plotas augo ir virto maždaug 400 km² teritoriniu dariniu. VIGA2 čia galėjo egzistuoti trys teritorijos – pilių apygardos su centrais Kniavukalnyje, Margaskalnyje ir Skuosuose. Į P nuo Dienvidsusėjos Margaskalnio įtakos zona galėjo apimti ir 5–7 km į P dešiniajame Vyžuonos krante bei prie Čedasų ežero gyvenusias bendruomenes Lietuvoje. Kitapus Dienvidsusėjos Kniavukalnio piliakalnis kontroliavo perkėlą per upę. Jo zonai galima priskirti Susėjos paupį ir dalį Saukos apyežerio (Saukos piliakalnis tuo metu jau buvo apleistas). Skuosų piliakalnis greičiausiai susijęs su Saukos vakarinio apyežerio bei Neretų link plintančiomis bendruomenėmis. Šių trijų teritorinių grupių

koegzistavimą X a. vainikavo bendro teritorinio junginio – mažosios žemės – susiformavimas su centru Stupelių piliakalnyje.

Atskira paminklų grupė išryškėjo Dvietės upės baseine. Skirtingai nuo likusios Sėlos, teritorija čia formavosi ne romėniškojo laikotarpio gyvenviečių tinklo pagrindu, bet nuo I tūkst. 2-osios pusės kolonizuojant iki tol negyvenamą ar retai gyvenamą krašto dalį – archeologinių radinių rasta Ilzėje, Bebreneje, Kalniškiuose (Dvietėje), Mazvēveriuose, Rubikiuose, Zesercelmuose. Tiesa, tarp jų buvo gana nemažas atstumas, bet vienalaikis atsiradimas duoda pagrindo sujungti juos į vieną teritorinį vienetą. Kol kas neaiškus jo centras – grupės viduryje stūksančiame Kaldabrunių piliakalnyje II tūkst. pradžios pėdsakų nežinoma.

Dignajos pilaitės apygarda I tūkst. 2-ojoje pusėje galėjo nusižesti iki 20 km į krašto gilumą, kur siekė Slatės, Lydumniekų, Antužių apylinkes. Vėliau gyvenimas susitelkė prie Dauguvos upės ir galima kalbėti apie siaurą valsčiaus ruožą Padauguvyje.

1254 m. Upmalės dalybos sutartyje nurodoma, kad Nemunėlio aukštupyje yra *Medene*³⁶ (LUB I, 347, nr. CCLXV). Kaip tik čia, Nemunėlio ir Laukupės santakoje, stūksa Moškėnų piliakalnis su VĖGA būdingais įtvirtinimais. Kelių kilometrų atstumu Turdvaryje aptikta II tūkst. pradžios radinių iš suardytų kapų. Moškėnų pilies apygardai tuo metu galėjo priklausyti ir Skaisčio apyežerio bendruomenės ties Indriūnais, Baubliais.

Medenės ieškoma ir Kupiškio (Aukštupėnų) piliakalnio apylinkėse (Ciglis 2002, 19). Piliakalnyje aptikta žiestosios keramikos, dabartinio Kupiškio miesto teritorijoje, Pyragiuose, – VĖGA radinių. Bet Kupiškis yra ne Nemunėlio aukštupyje, bet prie Lėvens, todėl čia greičiausiai buvęs kitas teritorinis centras, kuris galbūt netgi jungė kelis aplinkinius lygiaverčius ar žemesnės hierarchinės

³⁶ *Medene* minima ir tarp Mindaugo dovanojamų Sėlos žemių. A. Bilenšteino nuomone, tai – dvi skirtingos vietovės (Bielenstein, 1892, 171).

pakopos Bakšėnų, Gaigalių, Kerelių, Papilių, Stirniškio piliakalnius.

Su istoriniu *Maleysine*, *Maleisine* vardu siejamos Juodonių apylinkės (Juodonių piliakalnis yra greta Maleišių kaimo). Juodonių piliakalnio įtakos zona galėjusi driektis 5–8 km² spinduliu ir siekti Jarą, Dviragio apyežerį ir apimti dabartines Duokiškio bei Vaineikių apylinkes (Stančikaitė ir kt. 2004, 21).

Dar viena teritorija su centru Velikuškėse egzistavo Sartų apyežeryje. Galbūt piliakalnio žinioje buvusios ne tik palei ežerą, bet ir šiek tiek atokiau gyvenusios bendruomenės (Antakriauinis, Degučiai, Kreščionys). Ryšiai su artimiausiais kaimynais (Papiliai, Stasiūnai, Maniuliškės) galėjo turėti pavaldumo požymių ir formuoti struktūrizuotą mažosios žemės teritorinį vienetą.

Taigi archeologinių duomenų pagrindu 8000 km² Sėloje galima išskirti 3 ar 4 didesnius, sudėtinius mažųjų žemių tipo teritorinius junginius (~400 km² dydžio) ir 5–10 smulkesnių piliakalnių apygardų (~50–200 km² dydžio), kuriuos skyrė rečiau gyvenami ar negyvenami plotai. Remiantis rašytiniais duomenimis XIII a. pilies apygardą galėjo sudaryti apie 10–11 kiemų (lauko bendruomenių), kuriose galėjo būti apie 10–20 šeimų sodybų (Šterns 2002, 89–90). Jeigu šeimą sudarė 4 asmenys, tai būtų 6800–13600³⁷ gyventojų arba maždaug 0,85–1,7 žmogaus / 1 km² (Latvijas 2001, 304). Tai kiek mažiau nei H. Lowmianskio, K. Šešelgio apskaičiuotas Lietuvos vidurkis XIII a. – 3 individai / 1 km² (Lietuvos 2011, 76–78), kartu tai parodo, kad krašte buvo rečiau gyvenama nei kitur.

VI. 4. 2. Sėlos „sostinės“ klausimas

Ar minėti teritoriniai vienetai sudarė vientisą Sėlos apgyvenimo sistemą? Kas galėjo būti jų jungties pagrindas: savarankiškų struktūrų part-

nerystė ar vieno politinio centro formavimasis? Dažnai dar manoma, kad Sėlos politinis, administracinis ir karinis centras buvęs Sėlpilyje (Bielenstein 1892, 168; Būga 1961, 268; Salys 1962, 221; Анцитис, Янсон 1962; MLTE 1971, 181; Šliavas 1982b, 81). Šis teiginys labiau paremtas tradicija nei tvirtais argumentais. Būdamas Padauguvio Sėlos centras, vargu ar jis turėjo įtakos krašto gilumai. Čia ypatingą vietą užima Stupelių pilis viename didžiausių Sėlos piliakalnių Latvijos ir Lietuvos pasienyje. Jei centrų susidarymą, pvz., Sėlpilyje ar Dignajoje galėjo lemti padėtis prie Dauguvos upės, tai Stupelių kilmės tuo paaiškinti negalima. Piliai iškilti, atrodo, nebuvo nei istorinių, nei geografinių sąlygų. Kalva stūkso atokiai nuo didesnių vandens kelių. Tiesa, per šią vietovę, manoma, ėjo Aukšžemės sausumos prekybos kelias (Мыруевич 1965, 104–105, рис. 46), bet šis „privalumas“ niekaip nesusijęs su Stupelių iškilimu, – nors piliakalnio apylinkės buvo gyvenamos visą I tūkst., pačiame piliakalnyje ir jo papėdėje to meto veiklos pėdsakų neaptikta. Staigus jo suklestėjimas X a. buvo vienalaikis su permainingomis Baltijos regiono urbanizacijoje (Callmer 1994, 74–80) ir neišsivaizduojamas be stiprios jėgos įsikišimo. Krašto gilumoje įkurtos pilies geografija turėjo privalumų: ją iš visų pusių saugojo „savi“. Aplinkiniai Margaskalnio, Kniavukalnio bei Skuosių piliakalniai galėjo būti pavaldūs Stupeliams, bet turėti ir tam tikrą paskirties specifiką, pvz., dėl padavimų gausos Margaskalnio piliakalnis dažniau laikomas kulto kalnu, o Dienvidsusėjos upės slėnyje stūksantis Kniavukalnio piliakalnis galėjo kontroliuoti perkėlą per šią upę, būti savotiškas logistikos punktas.

Ilgainiui Stupelių „valentingumo“ poveikis stiprėjo, kartu su juo plėtėsi pilies įtakos sfera. Retai apgyvendintos Viesytės upės „koridorius“ žymėjo Sėlpilio ir Stupelių interesų sankirtos

³⁷ E. Mugurevičius nurodo, kad Sėloje buvo 5000–7000 gyventojų, matyt, turėdamas omenyje tik latviškąją jos dalį (Latvijas 2001, 304).

60 pav. Kupiškio (Aukštupėnų) piliakalnis iš V, 2005 m. S. Kirvelos nuotr. (www.piliakalniai.lt)

zoną ir Stupelių šiaurinės įtakos pakraštį. Jo įtaka pietų ir pietvakarių kryptimi galėjo susidurti su Lėvens aukštupio valdovų interesais. Bakšėnų, Gaigalių, Kerelių, Papilių, Stirniškio piliakalnių apsuptyje stūksantis už Stupelius ne ką mažesnis (4400 m² dydžio aikštelė, plg. 4600 m² – Stupeliuose) Kupiškio (Aukštupėnų) piliakalnis (60 pav.) II tūkst. pradžioje galėjo vienyti Lėvens aukštupio centrus į vieną žemę ir būti atsvara Stupelių įtakai. Piliakalnis netyrinėtas, bet galingi įtvirtinimai, atsitiktinai rasta žiestoji keramika tokią galimybę patvirtina. Gana sudėtinga įvertinti pietrytinio Sėlos pakraščio teritorinių centrų (pvz., Juodonių, Velikuškių) ryšius ir nustatyti, kiek juos palietė teritorinio centralizavimo procesas. Nemažas atstumas tarp atskirų teritorijų skatina jas matyti kaip savarankiškus vienetus.

VI. 4. 3. Teritorinių centrų nykimas

Dar nėra tikslių duomenų, kada teritoriniai centrai ir jų valdomos teritorinės struktūros žlugo. Tyrinėjant Dignajos piliakalnio papėdės gyvenvietę II tūkst. pradžios pėdsakų faktiškai neaptikta. Tarp tyrimų metu surinktų 364 dirbinių tik vienas priskirtas II tūkst. pradžiai, apžiestosios keramikos čia rasta labai mažai, vos 0,9%. Gyvenvietė nustojo klestėti X a., o jos sunykimą siejamas su Jersikos iškilimu anapus Dauguvos (Vaskas 2006, 116), t.y. su politiniais-teritoriniais „valentingumo“ procesais. Tiesa, pačiame piliakalnyje XI–XII a. medžiagos rasta daugiau, apžiestoji keramika čia sudarė 3,4% (Цимермане 1985), ir jo egzistavimas sunkiai įsivaizduojamas be papėdės gyvenvietės. Chronologinių skirtumų galėjo

atsirasti ir dėl datavimo paklaidų ar gyvenvietės erdvinės pertvarkos – galbūt XI a. gyvenamoji zona persikėlė į kitą vietą ir liko už tyrinėtų plotų ribų.

Baigiantis XI a. ar šiek tiek vėliau apleistas ir Juodonių piliakalnio kompleksas (Grigalavičienė 1992a, 89). Vėlyviausių papėdės gyvenvietės radinių chronologijos viršutinė riba siekia XI–XII a. Čia neaptikta XIII–XIV a. sluoksniams būdingų radinių: raktų, spynų, arbaletų strėlių ir pan. Dar visai neseniai ūkio klestėjimą, susijusį su naujų žemės dirbimo metodų panaudojimu, fiksavusi žiedadulkių diagramos kreivė regresavo ir XII a. 2-ojoje pusėje pastebimas kritimas visų su gyventojų ūkine veikla siejamų augalų rodiklių bei miškų plitimas (Stančikaitė ir kt., 2004, 30, lent. 1). Ši krizė Juodonių apylinkėse truko maždaug 200 metų – iki XV–XVI a.

XII a. sunyko ir Stupeliai, taip pat Moškėnai–Laukupėnai. Teritoriniai centrai XII a. buvo apleisti po X–XI a. pakilimo. XII a. regresija galėjo išsivystyti natūraliai, dėl pereikvotų resursų ir „perspaustų“ ekonomikos galimybių, bet jų nuopuolis galėjo būti susijęs ir su pokyčiais sociopolitinėje arenoje. Chronologiškai tai sutampa su bundančiu artimiausių kaimynų – lietuvių valstybingumu. Iki tol jį varžė Kijevo Rusia ir nuolatiniai jos grobiamieji išpuoliai, bet jau XII a. susiskaldžiusi ji nusilpo ir lietuvių gentys tapo savarankiška nuolat stiprėjančia jėga, kurios poveikį artimiausi kaimynai netruko patirti. Tiesa, akivaizdžių karinių konfliktų ir jų padarinių archeologinių pėdsakų faktiškai nerasta. Užpuolimo pėdsakai fiksuoti tik Velikuškių pilaitėje (manoma, jog tai įvyko XIII a.) – antpuolio metu žuvę keli pilies gynėjai rasti palaidoti po sudegintos pilies griuvėsiais (Zabiela 1994, 53).

VI. 5. LAIDOJIMO PAMINKLAI

VI. 5. 1. Laidojimo papročiai

VI. 5. 1. a. Pilkapynai

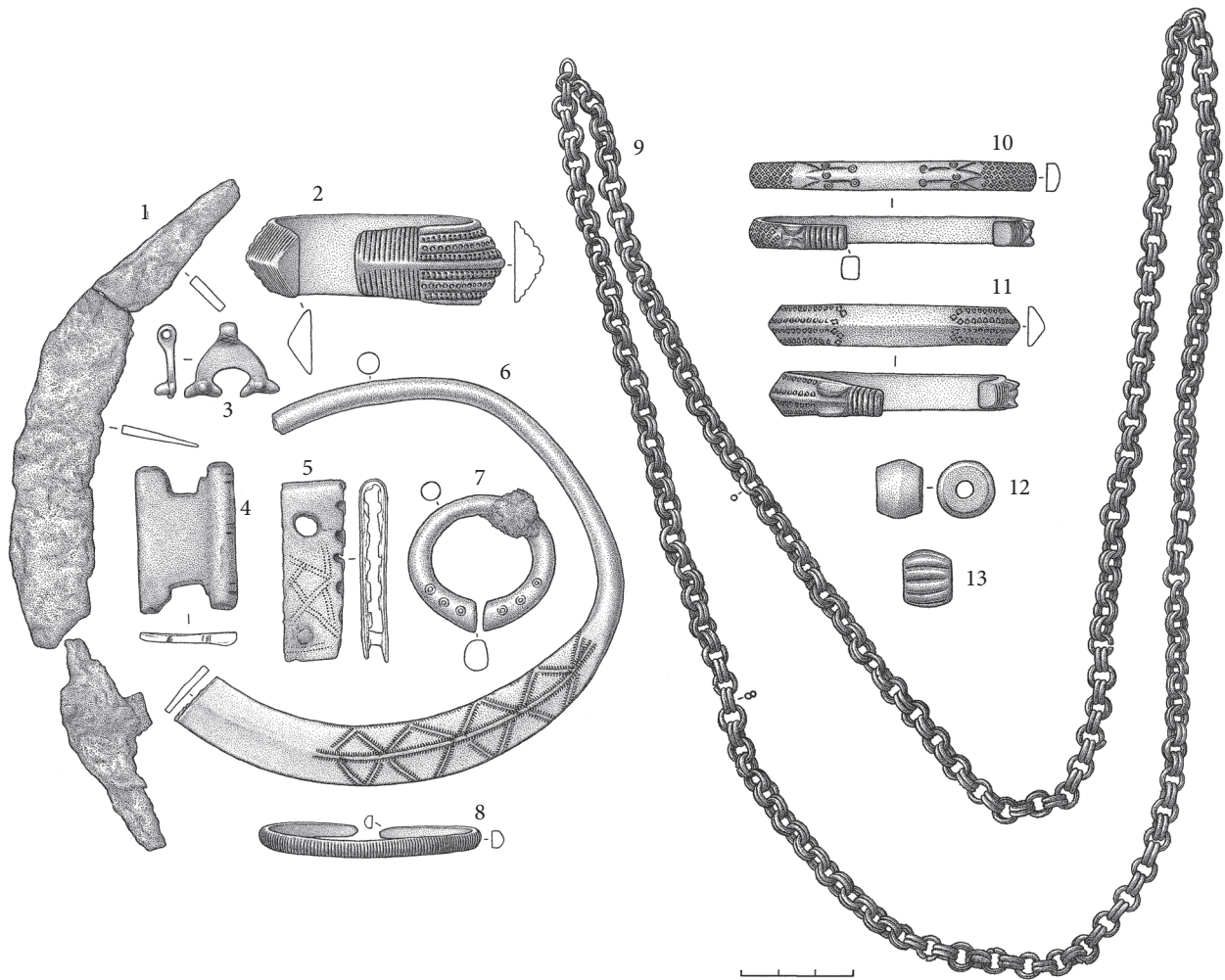
Iš 101 VĖGA kapų 80 rasti pilkapiuose (25 sampiluose iš 8 pilkapynų). Dalis mirusiųjų pa-

laidoti ankstesnio laikotarpio pilkapiuose (Miškieniai, Visėtiškės, Zesercelmai), kartais menančiuose netgi SEGA (Kebėnai, Ratulanai). Ankstyvųjų kapų tokiuose sampiluose nedaug, jie suardyti laidojant vėliau. Dažnai net nelikę pačių pilkapių, tik atsitiktinių radinių kolekcijos, kuriose pasitaikantys įvairių laikotarpių radiniai, ypač romėniškojo periodo, yra užuomina, kad tai gali būti įkapės iš suardyto pilkapių (pvz., Degučiai, Ilzenbergas, Turdvaris, Vabalninkas) (57, 61, 62 pav.).

VĖGA laidota ir naujai supiltuose pilkapiuose, pastarųjų kol kas žinoma tik latviškojoje Sėlos dalyje: Lejasduopelės, Rubikiai, Priedniekai, galbūt Smiltiniai/Krėsliniai. Palyginti su nedideliais SEGA pilkapynais, VĖGA sampilų skaičius pilkapynuose didesnis: Lejasduopelėse suskaičiuoti 63 sampilai (63 pav.), Rubikiuose – 29.

Sampilai nėra dideli – 4,5–8 m skersmens (Rubikiai), 6–10 m (Lejasduopelės). Daugelis jų nuskleisti, iki 1 m aukščio, aukštesnių pasitaikė tik Lejasduopelėse. Rubikiuose ir Lejasduopelėse sampilus juosė išoriškai matomi grioviai ar duobės (64 pav.). Dalis jų buvo su akmenų vainikais. Keliasluoksnis akmenų vainikas aptiktas tiriant Rubikių pilkapį III, pilkapių II ir XXVIII sampiluose rasta pavienių padrikų akmenų, jų pastebėta ir keliuose kituose netyrinėtuose pilkapyno sampiluose (pilk.VII, XVII). Rubikių pilkapiai su akmenų vainikais kartais priskiriami romėniškajam periodui, nors apie to laikotarpio radinius duomenų nėra. Nerasta jų ir 2011–2012 m. ištyrus kelis ardomus pilkapius, datuojamus VIGA2–VĖGA periodu. Nors pasitaiko, bet II tūkst. pradžioje akmenų vainikai – jau nebeprivalomas elementas. Jie neminimi nė viename iš 10-ties 1960–1961 m. tyrinėtų Lejasduopelių pilkapyno sampilų.

Įrengiant pilkapį buvo atliekamos apeigos su ugnimi. Priedniekuose užfiksuotas romėniškajam periodui būdingas peleningas sluoksnelis ant pilkapio pagrindo. Rubikių pilkapiuose jo nepastebėta, bet kai kuriuose (pilk. I ir III) buvo iki 15 cm storio, 0,5–1 m skersmens degėsingų dėmių ant buvusio žemės paviršiaus ir netgi iğilintų į

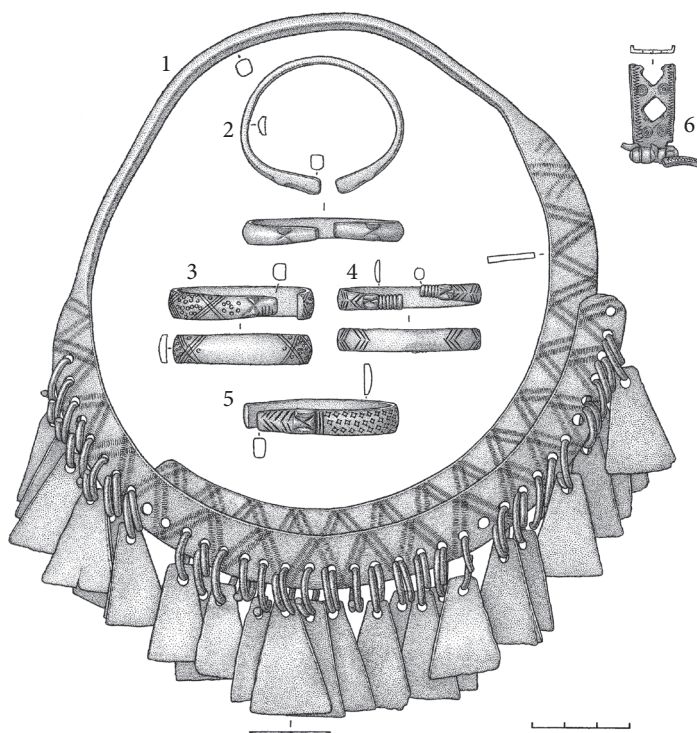
61 pav. Turdvaris, radiniai iš 1958 m. tyrinėjimų ir atsitikt. rad.: 1 – peilis-pjautuvėlis, RKM A(I) 389; 2 – trikampio pjūvio apyrankė, RKM A(I) 384; 3 – pusmėnulio formos kabutis, RKM A(I) 392; 4 – neaiškios paskirties dirbinys, RKM A(I) 394; 5 – apkaustėlis, RKM A(I) 393; 6 – antkaklės plokštiniais galais dalis, RKM A(I) 386; 7 – pasaginė segė storėjančiais galais, RKM A(I), 387; 8 – pusiau apskrito pjūvio apyrankė, RKM A(I) 383; 9 – grandinė, RKM A(I) 388; 10 – apyrankė zoomorfiniais galais, RKM A(I)382; 11 – apyrankė zoomorfiniais galais, RKM A(I)385; 12 – gintarinis karolis, RKM A(I)390; 13 – mėlyno stiklo karolis, RKM A(I)391. *I. Maciukaitės pieš.*

nejudintą gruntą. Degėsių pastebėta ir kelių kapų užpilde (Ratulanai, k. I/60, Priedniekai, k. 2/1).

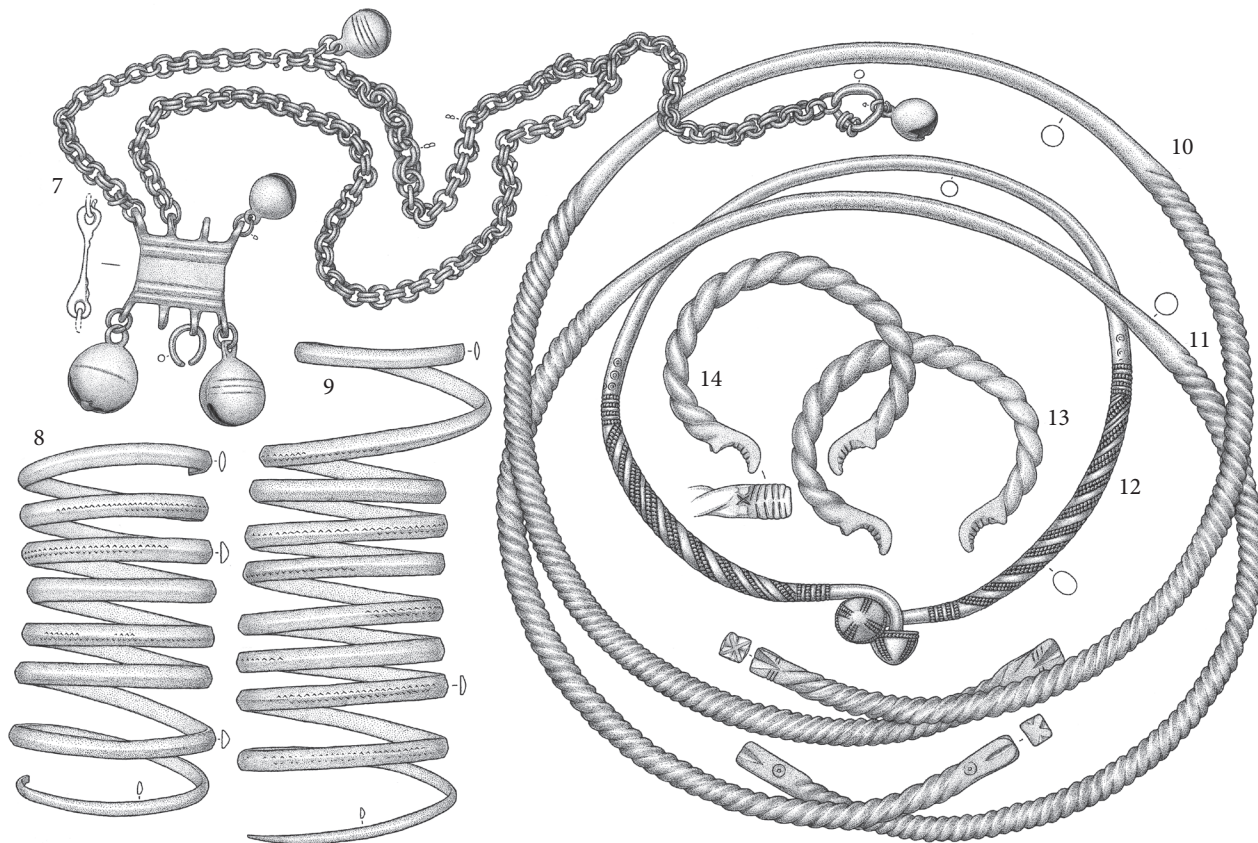
Kapai pilkapiuose įrengti įvairiai. Pagal palaidojimų skaičių sampiluose galima išskirti kolektyvinę (67 kapai) ir individualią laidoseną (13 kapų). Romėniškojo periodo „kolektyvinės“ tradicijos laikytasi ne tik laidojant senuose pilkapiuose (pvz., Ratulanai – 5 kapai, Visėtiškės – 18, Miškiniai – 12, Rubikiai – iki 3–4), bet ir naujuose sampiluose (pvz., Lejasduopelių pilkapiuose I, II,

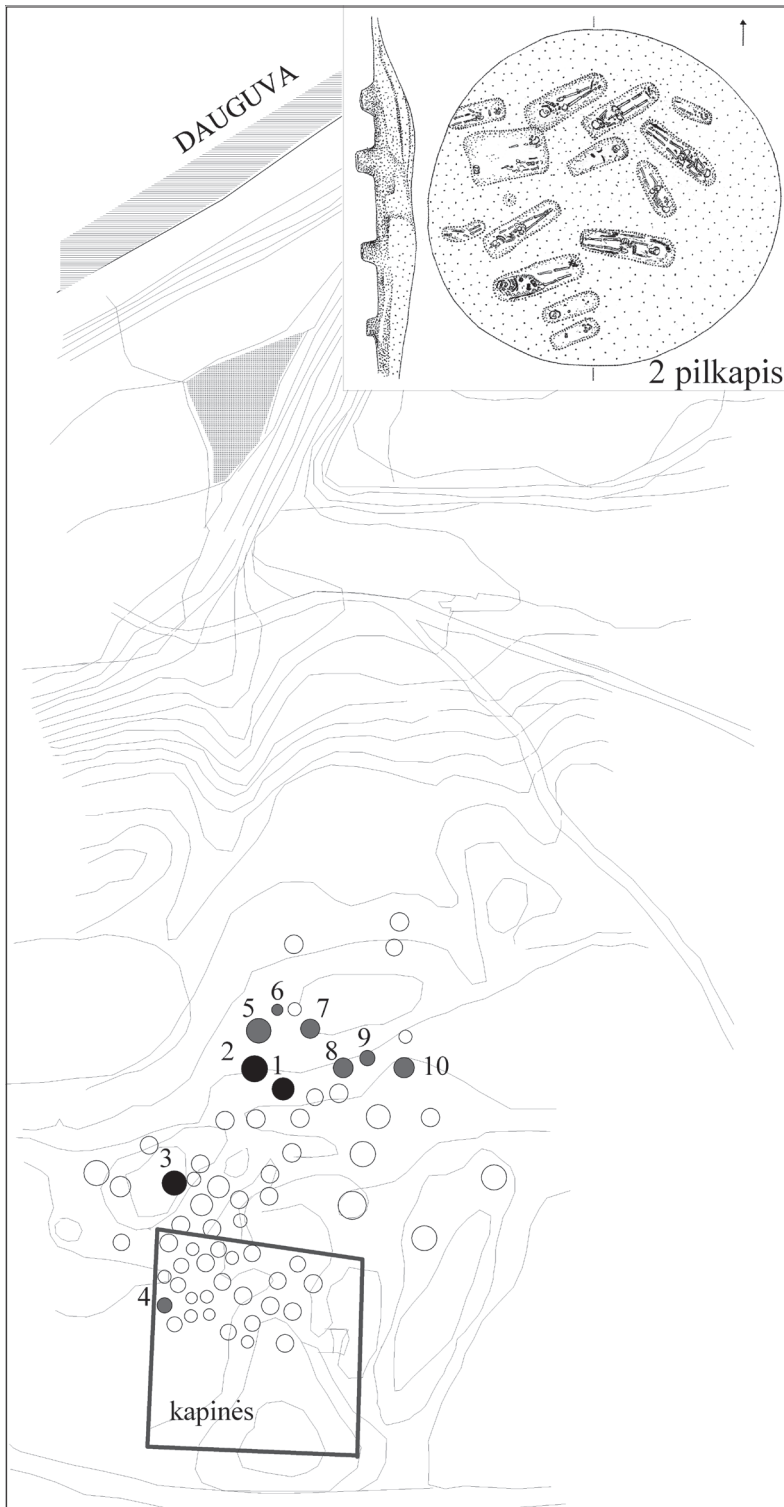
ir III rasta nuo 6 iki 18 kapų) (63 pav.). Palaidojimų vietos vienaip ar kitaip turėjo būti žymimos, nes suardyti rasti tik keli kapai. Laidojant individualiai kapas (kartais – du) būdavo įrengiamas sampilo centre. Paprastai tokių palaidojimų aptinkama naujai supiltuose pilkapiuose (Lejasduopelės, Rubikiai, Priedniekai) (65 pav.).

Mirusieji laidoti įvairiame gylyje, kuris kartais siekė 2 m, tačiau neretai lieka neaišku, kur kapai buvo įrengti – sampile, ant pagrindo ar duobėje.

62 pav. Degučiai, atsitiktinių radinių kolekcija: 1 – antkaklė plokščiais užkeistais galais su kabučiais, RKM A(I) 346; 2–5 – apyrankės zoomorfiniais galais (2 – RKM A(I) 350, 3 – RKM A(I) 349, 4 – RKM A(I) 351, 5 – RKM A(I) 346); 6 – dirbinio dalis, RKM A(I) 352; 7 – apgalvio ar krūtinės papuošalo dalis, LNM AR 511:5; 8, 9 – įvijinės apyrankės, LNM AR 511:2, 1; 10, 11 – antkaklės tordiruotu lankeliu, keturkampio pjūvio zoomorfinio motyvo galais, LNM AR 511: 8, 7; 12 – antkaklė kūginiais galais, LNM AR 511:6; 13, 14 – apyrankės tordiruotu lankeliu zoomorfiniais galais, LNM AR 511: 3, 4. *I. Maciukaitės pieš.*

63 pav. Lejasduopelių pilkapijū situacija (skaičiais pažymēti 1960–1961 m. tyrinēti pilkapii, juoda išskirti pilkapii su daugiau nei 2 kapais; dešinējē viršujē – pilkapijū 2 planas) (pagal: Latvijas 1974, att. 146 ir 147 parengē A. Simniškytē)

Turimais duomenimis, kiek daugiau nei trečdalis buvo sampile, penktadalis – nejudintame grunte iškastose duobēs ir tik keli kapai – pilkapijū pagrindo lygyje. Individualiai palaidotieji santykinai dažniau aptinkami duobēs po sampilu nei pilkapiuose, kur laidota bendrai (atitinkamai 31%, 4 kapai ir 18%, 12 kapjū), juose daugiausia kapjū randama sampiluose (42%, 28 kapai).

VI. 5. 1. b. Kapinynai

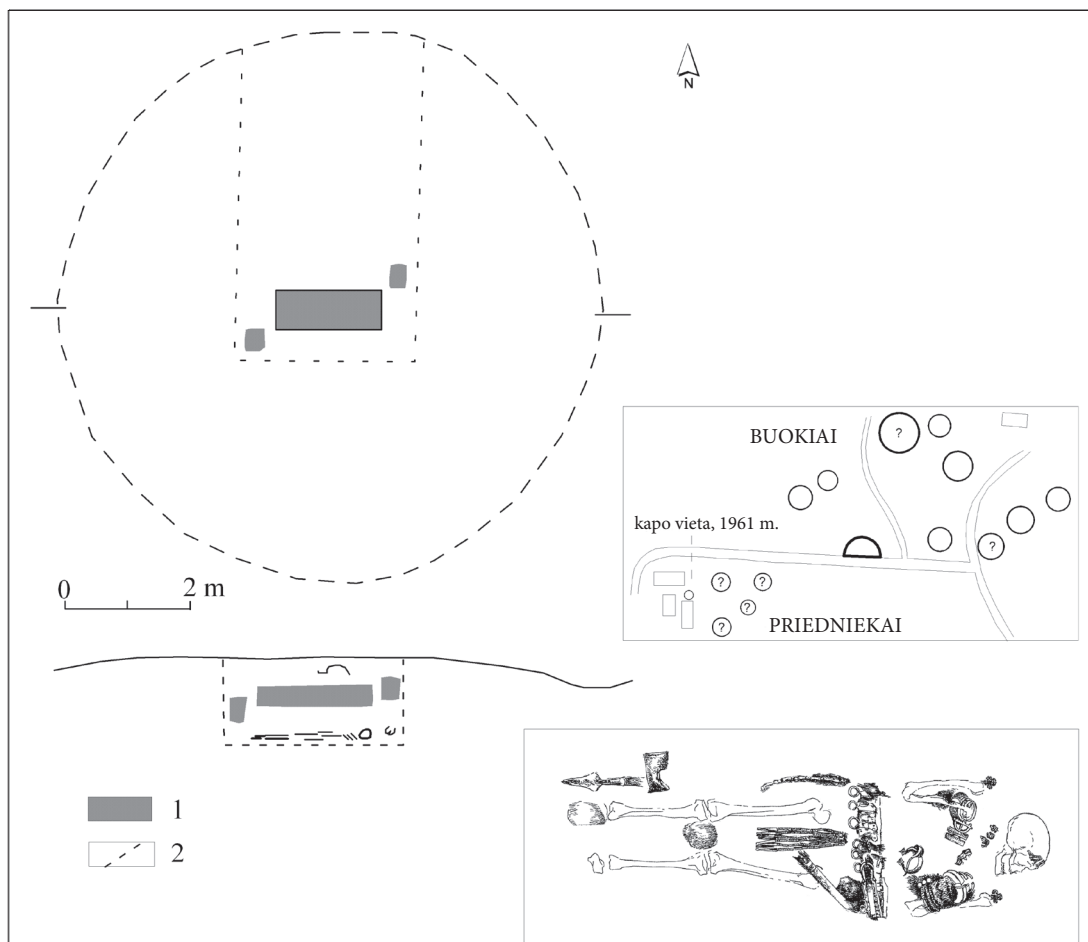
Nuo XI a. Sēlojē laidota ir plokštiniuose kapinynuose (Betiāi, Strautmāliāi, Salasančāi). Ilgā laikā manyta, kad plokštiniai kapinynai Sēlojē tuo metu jau buvo pagrindinē laidojimo forma. Jiems priskiriami atsitiktiniai radiniai, kurių radimo aplinkybēs dažniausiai nēra žinomos (Indriūnai) (67 pav.), o kur minimos bent glaustai, dažniausiai kalbama apie pavienius žmonių griaučius su gausiais žalvariniais papuošalais (Antakriaunis, Dievalēs, Garšviai, Gykiai, Kaupreniekai, Pyragiai, Upelniekai) (66, 68, 69 pav.). Jū vietose galējo bŭti kapinynai, bet išlieka ir individualiŭ palaidojimjū po ilgainiui nuskleistais sampilais variantas, pvz., kasant žvyrā Priedniekuose rastas vienas kapas taip pat bŭtjū įvardytas kaip kapinyno likučiai, jei ne žinios apie čia anksčiau egzistavusjū (ir tyrinētā) II tŭkst. pradžios pilkapijū (65 pav.). Dar keliŭ VĒGA plokštiniŭ kapinynjū vietos minimos Miruonkalnyje netoli Slatēs pilkapijū III grupēs (2 kapai) ir šalia Ratulanjū pilkapijū (4 kapai) (Šnore 1993,

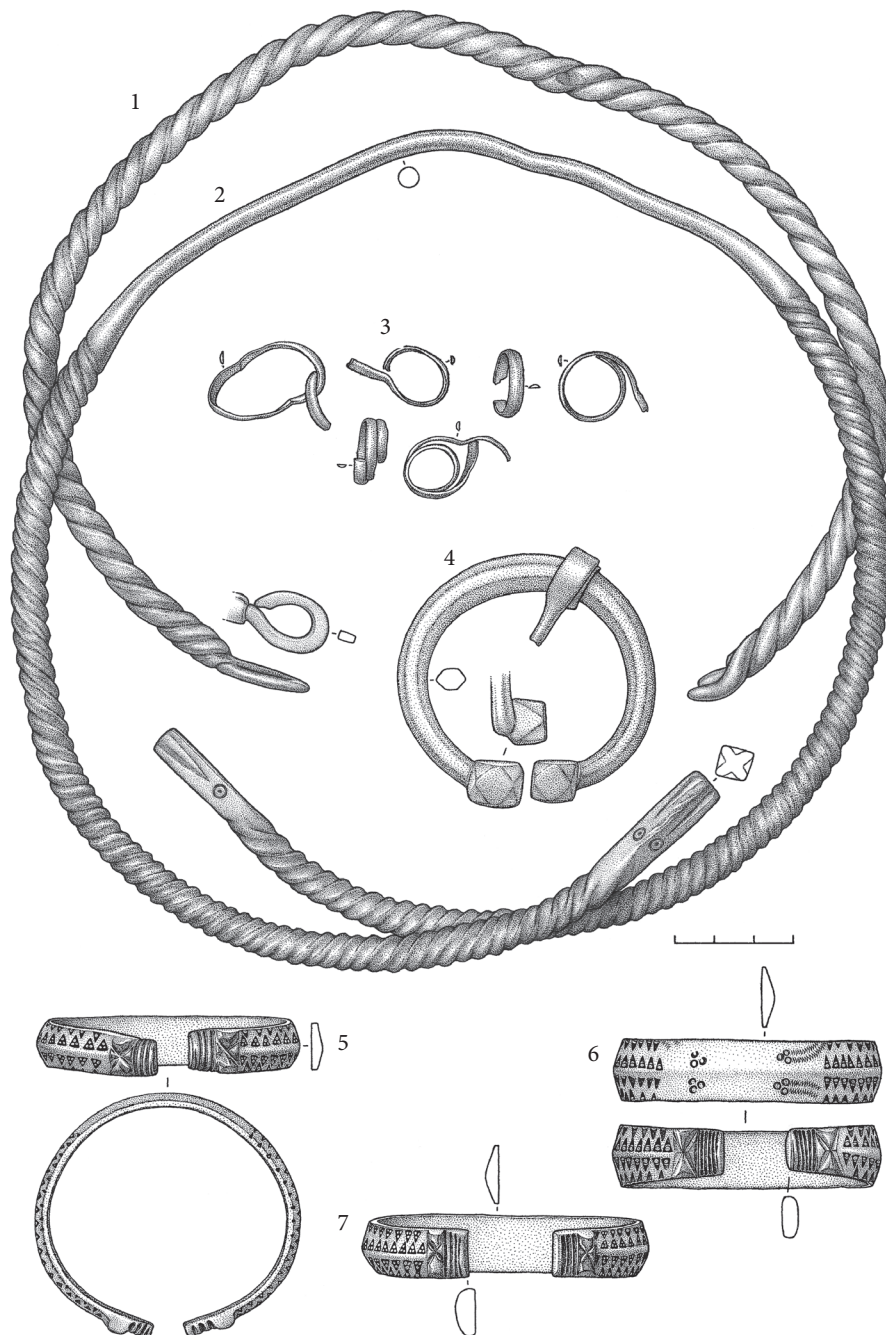
64 pav. Pilkapis Rubikių pilkapyne, 2001 m. A. Simniškytės nuotr.

82; Vilcāne 2006, 124). Abiem atvejais kapai rasti kasant žvyrą, jų laidojimo forma ir santykis su pilkapiais nėra aiškūs.

Bendras plokštiniuose kapinynuose ištirtų kapų skaičius nėra didelis – 21 kapas. Beteliuose ištyrus 360 m² plotą rasti devyni XI a. pabaigos – XII a. pradžios kapai (dar 11 kapų buvo iš XVII a.) (Šnore 1987a). Keliolika kapų ištirta Strautmaliuose, netoli Dignajos piliakalnio; 10 iš 13-os kapų datuojami VĖGA (Šnore 1939š; Radišs 2006, 57–60; Vilcāne 2006, 123). Mirusieji laidoti nenuosekliai

65 pav. Buokių ir Priedniekų pilkapyių situacija. Priedniekų pilkapio 2 planas ir vyro kapas jame (1 – žemė su angliukais; 2 – tyrimų tranšėjos ribos (pagal: Vankina 1961š, Radišs 2006, 1.att. ir VKPAI duomenis parengė A. Simniškytė).

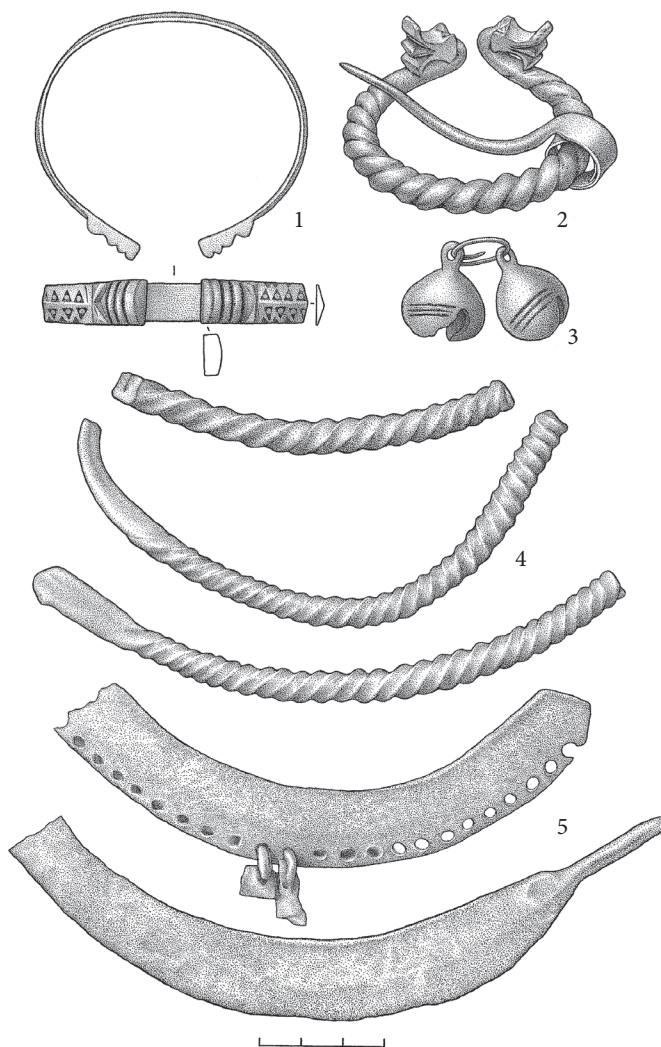

66 pav. Garšviai, atsitiktinių radinių kolekcija: 1 – vytinė antkaklė kilpiniais galais, RKM A 332; 2 – antkaklė tordiruotu lankeliu kamuotais galais, RKM A 333; 3 – įvijų (apgalvio?) fragmentai, RKM A 340–345; 4 – pasaginė segė daugiakampiais galais, RKM A 338; 5–7 – apyrankės zoomorfiniais galais, RKM A 335, 336 (6–7), 337 (5). I. Maciukaitės pieš.

ir retai: vienur keli kapai aptikti greta, kitur juos skiria keliasdešimt metrų. Kapai įkasti nuo kelių centimetrų iki 1 m ar kiek gilesnėse duobėse. Panašiai laidota ir Salasančių kapinyne, kur rasti

keli gerokai apardyti kapai (Stepiš 1938š; Vilcāne 2006, 123–124).

Šie kapinynai traktuojami kaip įrengti naujose vietose, bet Strautmelių k. 9 aptiktas SEGA

67 pav. Radinių kolekcija iš Indriūnų: 1 – apyrankė zoomorfiniais galais, LNM AR 205; 2 – pasaginė segė zoomorfiniais galais, RKM A 310; 3 – žvangutis, 1999 m. tyrimai, LNM GRD 84992; 4 – antkaklės tordiruotu lankeliu dalys (pagal: AAK 1898/272); 5 – antkaklės plokščiais užkeistais galais dalys (pgl. AAK 1898/272). I. Maciukaitės pieš.

peilis-pjautuvėlis, o Beteliuose atsitiktinai rastas pentinis siauraašmenis kirvis palieka galimybę manyti, kad jie įrengti ankstesnėse laidojimo vietose.

VI. 5. 1. c. Griautiniai ir degintiniai kapai

Sėloje iš 101 VĖGA kapų 92 buvo griautiniai (tarp jų 27 – nesuaugusių individų): 25 su ginklais ir/arba kirviais, 64 – be jų, 3 – tik su kirviais.

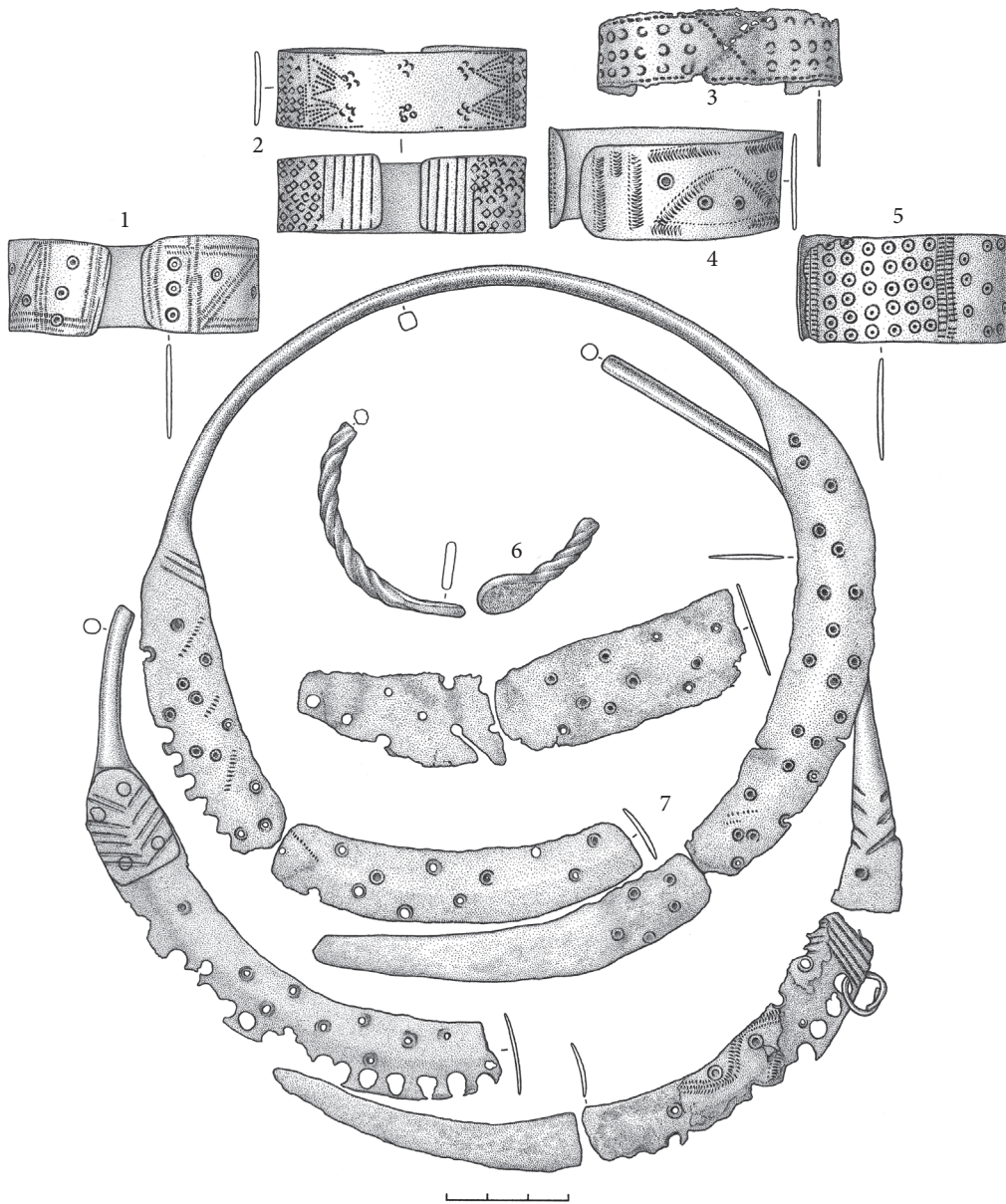
Griautiniai kapai. Mirusieji palaidoti individualiai. Išimtį sudarė tik Ratulanų k. I/9, jame smulkučiai vaiko (dar negimusio kūdikio?) kauliukai aptikti prie palaidotos moters šono. Vienoje duobėje rasti ir du kapai (k. II/7 ir 8) Lejasduopelėse, kur 10 m. berniukas palaidotas vienoje duobėje kartu su jau no sudeginto vyro palaikais.

Suaugę individai su ginklais dažniausiai laidoti galvomis į R su nuokrypiu į ŠR arba PR (iš viso 19), dar po vieną kapą buvo orientuoti į Š ir P. Keli kapai tik su kirviais taip pat orientuoti į R ir ŠR. Mirusieji be ginklų laidoti įvairiau: dominavo orientacija į V (33 kapai), bet net 19 rasti galvomis į R, 2 – į Š, 3 – į P (4 priedas). Nesuaugusių individų laidojimas labai nesiskyrė: į V (su nuokrypiais) palaidota 14, į R–ŠR – 7, po vieną – į Š ir PR.

Akmens kapuose – šiam laikotarpiui nebūdingas elementas. Jų rasta keliuose kapuose, bet jokios sistemos nepastebėta, po vieną ar kelis dažniausiai pasitaikė kojų srityje (Priedniekai, k. 1/1, 2/1, Ratulanai, k. I/5, Strautmaliai, k. 2), akmenų ratas supo Strautmalinių k. 3.

Palyginti su ankstesniais periodais, daugiau mirusiųjų rasta karstuose (Priedniekai, k. 2/1, 3/1; Rubikiai, k. II/1, Visėtiškės, k. XI/3 ir 8, Miškiniai, k. 1/10, Lejasduopelės, k. I/2, II/16, V/1), kurie buvę ir skobtiniai, ir lentų, kurių dažnai išlikusios tik medienos žymės arba vyns. Lejasduopelėse, k. II/16, aptiktos dažyto karsto su juodu ornamentu baltame fone žymės. Visi palaidojimai karstuose aptikti pilkapiuose, duobėse po pagrindu, 0,8–1,3 m gylyje. Tik Miškinuose, k. 1/10, skobtinis karstelis su vaiko palaikais aptiktas sampile, 0,4 cm gylyje, o karstas su mirusiuoju Lejasduopelių k. V/1, regis, buvo ne įkastas, bet padėtas ant buvusio žemės paviršiaus ir užpiltas sampile smėliu.

Mirusieji laidoti ištiesti aukštiekninki. Pasitaikė atvejų, kai kaulai randami ne anatominė tvarka,

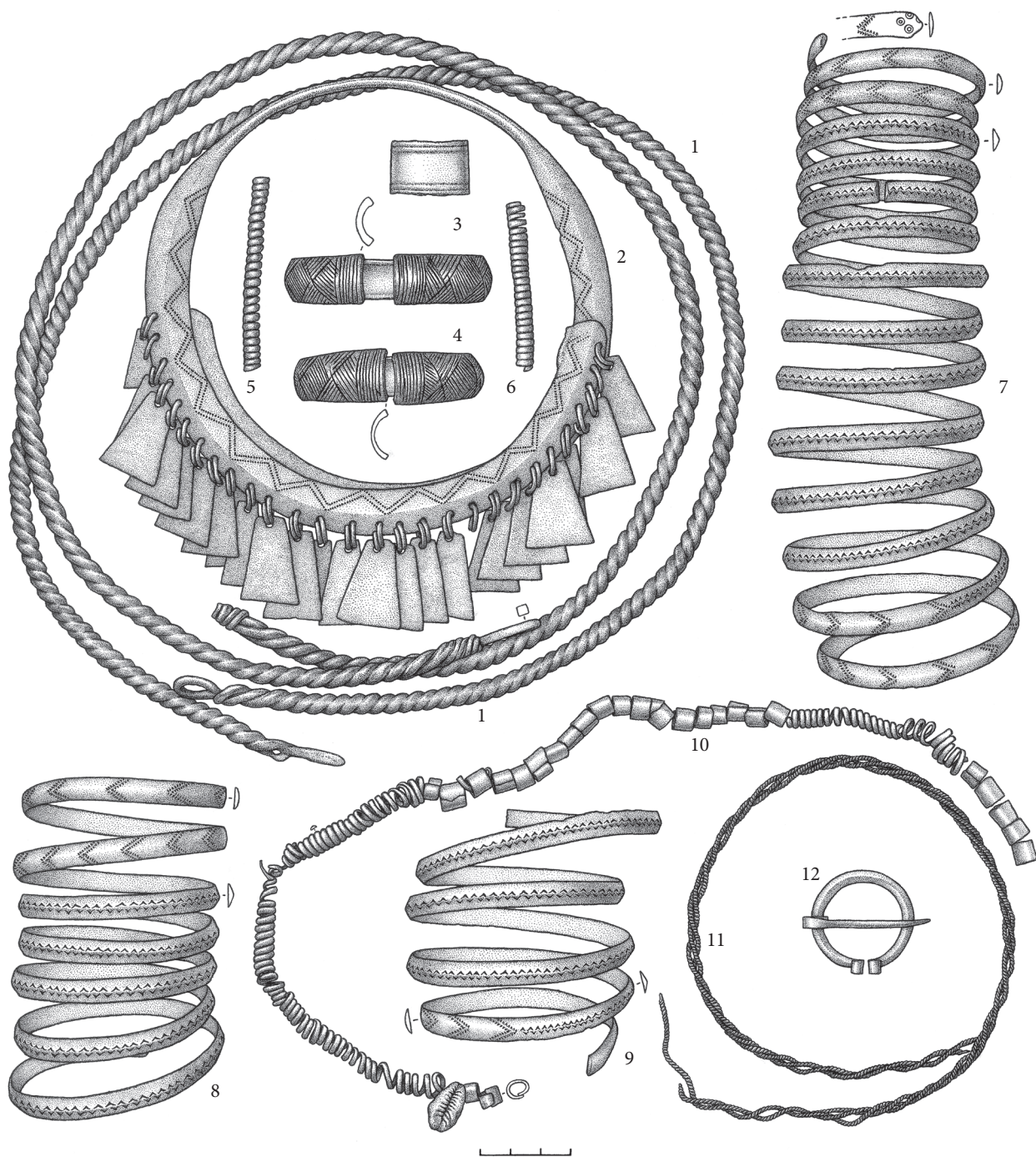

68 pav. Gykiai, atsitiktinių radinių kolekcija: 1–5 juostinės apyrankės (1 – ŠAM 976; 2 – ŠAM 979; 3 – ŠAM 974; 4 – ŠAM 977; 5 – ŠAM 975); 6 – apyrankė vijimą imituojančiu lankeliu ir išplotais galais, ŠAM 978; 7 – antkaklių plokščiais užkeistais galais dalys, ŠAM 974. I. Maciukaitės pieš.

pvz., apardytame Rubikių šilo k. II/1 karste palaidota moteris, kurios kaukolės viršutinė dalis rasta kojų srityje.

Degintiniai kapai. I tūkst. 2-ojoje pusėje Sėloje mirusiųsius degindavo retai, išskyrus kelis VII a. degintinius kapus, apie kremaciją nieko

nežinoma iki pat X a. II tūkst. pradžioje mirusieji pradėti kremuoti dažniau, bet deginimo paprotys Sėloje plito sporadiškai ir neįsigalėjo. Iš viso regione žinomi vos 9 degintiniai kapai, t.y. maždaug 9% visų palaidojimų: Lejasduopelėse – 6 (15% pilkapyne ištirtų kapų, Beteliuose –

69 pav. Pyragiai, atsitiktinių radinių kolekcija: 1 – vytinės antkaklės kilpiniais galais, VDKM 1203:1; 2 – antkaklė plokščiais užkeistais galais, VDKM 1203:2; 3, 4 – apyrankės gaubtu lankeliu, VDKM 1203:7; 6; 5, 6 – įvijos (pagal: AAK 1899/124); 7–9 – įvijinės apyrankės, VDKM 1203:3–5; 10 – apvara, VDKM 1203:8; 11 – pinto lankelio dalis (pagal: AAK 1899/124); 12 – pasaginė segė cilindriniais galais (pagal: AAK 1899/124). I. Maciukaitės pieš.

2 (20%), Visėtiškėse – 1³⁸ (6%). Degintinių kapų chronologija apima laikotarpį nuo X a. 2-osios pusės iki XIII a., kitaip tariant, remiantis tokiais duomenimis, išeitų, jog per 100 metų buvo sudeginti 3 individai.

Kremuoti rasti suaugusių individų palaikai: 4 kapai su ginklais, 5 – be jų. Kadangi degintinių kapų mažai, juos apibendrinti sunku – kiekvienas pasižymi tam tikru individualumu. Degintinių kapų rasta ir pilkapiuose (Lejasduopelės, Visėtiškės), ir kapinyuose (Beteliai), vienur kartu su griautiniais, kitur – atskirai. Pilkapiuose degintiniai kapai įrengti įvairiai: ir po sampilu, ir sampile. Pastebima tendencija pakartoti griautinio kapo įrangą: kartais kape aptinkama medinio pakloto likučių, akmenų, kartais pati kapo duobė primena griautinį kapą, o įkapės dedamos kaip nedegintam mirusiajam. Įkapės, kartais apdegusios, bet dažniausiai ugnies nepaliestos, iš esmės nesiskiria nuo griautinių kapų. Įvairiai laidota net ir toje pačioje bendruomenėje, pvz., Lejasduopelėse keli kremuoti individai (k. I/3, II/7) buvo palaidoti pilkapiuose su griautiniais kapais. Viename jų degintinių kaulų aptikta po pilkapio pagrindu, 5,7x5 m dydžio plote, kartu su nedegintomis įkapėmis. Kapo dugne gulėjo raudonos, baltos ir juodos spalvos dažais išpuoštas 0,9 m ilgio medinis paklotas (skydas?). Kitas kapas duobėje įrengtas pagal griautinių kapų tradicijas: orientuotas R–V kryptimi, su ietigaliu kojūgalyje. Dar 4 degintiniai kapai Lejasduopelėse aptikti atskirai supiltuose pilkapiuose. Pilk. VIII centre, sampile, 45 cm gylyje, aptiktas moteriai priskiriamas kapas, orientuotas V–R kryptimi, su labai sunykusiomis įkapėmis. Du degintiniai kapai įrengti pilk. IX, vienas iš jų – 1 m² dydžio duobėje, kurios krašte rasta 10 akmenų, įkapės susimaišiusios su degintiniais kaulais, dalis apdege. Dar vienas kapas aptiktas pilk. X, duobėje po sampilu. Kadangi pilkapis buvo perkastas, radinių aptikta beveik nuo pat pilkapio viršaus. Kapas buvo maždaug 1,5x1,5 m dydžio,

šalia jo – į žemę įsmeigti ugnyje pabuvę kalavijas, ietigalis ir pentinis siauraašmenis kirvis. Betelių kapinyne du vyrui ir moteriai priskiriami kapai įrengti 0,5 m gylio ir 1,3x0,7 m dydžio duobėse, vienos iš jų pakraštyje aptikti keli nedideli akmenys. Kapai įrengti ant medinių paklotų, moters kape po juo aptikta antkaklė.

Deginimo papročio Sėloje kilmė siejama su lybių, latgalių, slavų įtaka, taip pat manoma, kad šio papročio galėjo laikytis į kraštą atitekėjusios lietuvaitsės (Moora 1952, 148; Шноре 1957; Radiš 1999, 31; Kuniga 2000, 26). XIV–XVII a. kapinaitėse Padauguvyje, į R nuo Daugpilio, aptinkami degintiniai kapai taip pat siejami su čia atsikėlusiais gyventojais iš Lietuvos (Berga 2007, 158–160). Vis dėlto lietuvių genčių įtaka Sėlos laidosenos papročiams geležies amžiuje, atrodo, gerokai perdėta. Pietinėje Sėloje kol kas žinomas tik vienas degintinis kapas netoli sėlių ir lietuvių paribio esančiame Visėtiškių pilkapyne, kur dg. k. XI/A moteris (?) palaidota viename pilkapyje su nedegintais mirusiaisiais. Kapas įrengtas sampile, netoli akmenų vainiko, 50x50 cm dydžio ir 25 cm gylio duobutėje, kurioje rasta šiek tiek degintinių kauliukų, kelios žalvarinės įvijos ir žalvarinės plokštelės dalis. Daugiau degintinių kapų aptikta šiaurinėje Sėloje. Padauguvyje lietuvius ir jų kaimus rašytiniai šaltiniai mini jau XII a. (LK 1991, 88), kur jie buvę jau ne atvykėliai, bet vietiniai „Naujinio ir Rezeknės lietuviai“ (Būga 1961, 574; Varakauskas 1982, 203; Gudavičius 1989, 44, 160; LK 1991, 24, I:5; Deksnys 2000, 7–8; Baronas 2004, 40). Sunku pasakyti, kaip lietuviai laidojo mirusiuosius XII a. pabaigoje (žr. Kurila 2003), tačiau iki XI/XII a. gyvavusios Rytų Lietuvos pilkapių kultūros ženklų čia nepastebėta. Be paties kremavimo fakto, kiti aspektai, pvz., kapo įranga, turi mažai bendra su to meto Rytų Lietuvos laidosena. Daugiausia panašumų laidosenos ir degintinių bei griautinių kapų skaičiaus santykio prasme randama latgalių žemėse (pvz., Radiš 1999).

³⁸ Visėtiškių pilkapyne, pilkapyje VII, rastas dar vienas degintinis kapas be įkapių, o visuose pilkapyne sampiluose bei Miškinių pilkapyje I – padrikų degintinių kauliukų, kurių chronologija nenustatyta.

VI. 5. 1. d. *Žirgų ir raitelių palaidojimai*

Žirgų ir raitelių kapai bei jų atributika Sėlos regione – retas reiškinys per visą geležies amžių. Keletas jų priklauso ankstesniems laikams (Skrebiškis, Razbukai, Kalnadegliai, Ratulanai), keletas datuojami II tūkst. pradžia. Žirgo kapas Sėloje pirmą kartą aptiktas XIX a. pabaigoje tyrinėjant Lejasduopelių pilkapyną. Viename pilkapyje rasti 4 kapai – moters, vaiko, dar viename aptikta žirgo kaukolė su žąslais ir pentinas bei balnakilpė netoli jos (Buchholtz 1897). Kitame to paties pilkapyje rastas su dviašmeniu kalaviju ir gausiomis įkapėmis palaidotas vyras, kuriam prie kairės kojos buvo pritvirtintas žalvarinis pentinas (Löwis of Menar 1900). Pagal bendrą kontekstą kapai galėjo būti įrengti XI a. ar XI–XII a. Vėlesnių tyrimų šiame pilkapyje metu jokių raitelio ar žirgo atributų nerasta.

XI–XII a. Betelių kapinyne, 85 cm gylyje, rastas galvomis į R orientuotų vyro ir žirgo k. 14. Žirgas vyro kairėje buvo su nasruose išpraustais dvinariais žąslais bei geležine, sidabru inkrustuota balnakilpe ties šonais. Už kokių 10 m, k. 8, palaidotas vyras, kurio dešinės pėdos srityje aptiktas XII a. datuojamas geležinis pentinas (Šnore 1987a).

Be paminėtųjų, dar vienas raitelio ir žirgo kapas rastas Dievalių vietovėje prie Lietuvos–Latvijos sienos, raitelio atributų aptikta taip pat Stupelių piliakalnyje, Brugiuose, jų lyg ir rasta Skeirių pilkapiuose. Raitininkystės ženklų laidosenoje nedaug ir pas kaimynus latgalius ar žiemgalius. Vos keli žmonių kapai su žirgais žinomi dešiniajame Dauguvos krante (Vilcāne 2009). Artimiausia analogija – Lejasžagarų kapinyne, k. 29; Jersikos k. 28 žirgas palaidotas šalia sudeginto vyro palaikų. Dažniau randama žmogaus kapo kojūgalyje padėtų žirgo ar raitelio atributų: žąslų ir skambalų, kartais – botkočių ar pentinų (Radiuš 1999, 31, 103; Kuniga 2000, 72). Dauguma šių kapų susitelkę Pietryčių Latgaloje, Dubnos upės baseine, čia jų rasta 5 paminkluose, 16-oje kapų bei keli atsitiktiniai (Vilcāne 2007).

Žiemgaloje žirgų kapų nerasta, tik kartais žmonių kapuose aptinkama žąslų, pentinų (Vaškevičiūtė 2004, 82). Slavams – krivičiams žirgų palaidojimai ar jų atributai nebūdingi, todėl natūralu, kad ieškant šios tradicijos kilmės, kaip ir kremavimo papročio atveju, tyrėjų akys vėl krypsta į pietinius sėlių kaimynus – lietuvių gentis (Šnore 1987a, 78; Radiuš 1999, 31; Kuniga 2000, 73; Vilcāne 2007, 280; Berga 2007, 159), kuriems itin būdingi sudegintų ir nedegintų žirgų bei simboliniai jų kapai pilkapiuose (Juškaitis 2005; Kurila 2009). Rytų Lietuvos pilkapiuose žirgai pradėti laidoti VIII/IX a., ypač daug jų randama X–XI/XII a. Sėloje jie kiek vėlyvesni, datuojami maždaug XI–XII a., o laidosena gerokai skiriasi nuo lietuviškų papročių. Kapų koncentracija Padauguvyje ir Centrinėje Sėloje nerodo geografinio ryšio su lietuviškų pilkapių arealu. Rytų Lietuvoje žirgų kapai, jų simbolika yra masinis reiškinys, pabrėžiantis žirgo vaidmenį įsivaizduojamame pomirtiniame gyvenime, taip pat gyvųjų bendruomenėse, o Sėloje raitelių palaidojimai labiau perteikia palaidotų individų socialinį statusą: per visą geležies amžių Sėlos raitelių (su žirgais ar be jų) kapai buvo prabangiausi to meto regiono palaidojimai.

VI. 5. 1. e. *Palaidojimai su „aukomis“ ir moteriškų darbo įrankių komplektais*

Išskirtinio tyrinėtojų dėmesio sulaukė kapai, kuriuose aptinkama atskirai sudėtų moteriškų įkapių (papuošalų ar darbo įrankių). Galima išskirti kelias jų grupes. Pirmąją sudaro vyrų kapai su atskirai padėtais moteriškų papuošalų rinkiniais (Radiuš 1996; 1999, 119, 122; Vilcāne 2006, 129, 5.att). Lejasduopelių pilkapyje, k. V/1, vyro karste prie kojų kairėje padėta į skraistę susukta auka – ant antkaklės balneliniu ir ramentiniu galais suvertos dvi įvijinės ir dvi zoomorfiniais galais apyrankės bei pasaginė segė cilindriniais galais (70 pav.). To paties pilkapyje vyro k. III/7 keli žiedai ir apyrankė rasti dėžutėje kojūgalyje. Tokie komplektai vadinami našlių, giminių „aukomis“ ar „dovanomis“

mirusiam vyrui (Radiš 1996). Jų kapuose – reta (pvz., latgalių gyventose teritorijose jų rasta vos 7 vietose), tačiau geografiškai paplitę gana plačiai, prie Dauguvos, taip pat Gaujos, Uogrės, Aiviekstės, Dubnos upių baseinuose, XI–XIII a. datuojamuose laidojimo paminkluose. Beje, Sėloje šio papročio užuomazgų galima pastebėti dar I tūkst. 2-ojoje pusėje, pvz., VIII a. datuojamame Visėtiškių k. XI/6 vyro kojūgalyje rasta moterims būdinga antkaklė plokščiais užkeistais galais.

Kitą kapų grupę sudaro moterų kapai su kojūgalyje padėtais moteriškais darbo įrankiais (pjautuvais, peiliais, žirkklėmis, yломis) ar jų simboliais (iš gintaro ar šiferio pagamintais verpstukais) (71 pav.). Kai kurie jų – įspūdingi, susidedantys iš žirklių, pjautuvo, šiferinio verpstuko ir dar kažkokio sunykusio geležinio dirbinio (Lejasduopelės, k. I/6), pjautuvo, peilio, ylos, gintarinio verpstuko (Lejasduopelės, k. II/10), žirklių, pjautuvo, peilio, ylos (Lejasduopelės, k. II/17), žirklių, pjautuvo, ylos (Salasančiai, k. 2); kiti kuklesni – pjautuvai ir yla (Strautmaliai, k. 5, ir Lejasduopelės, k. I/5), peilis ir yla (Lejasduopelės, k. III/5), yla (Lejasduopelės, k. II/9), pjautuvai (Beteliai, k. 12). Paprotys darbo įrankius dėti kojūgalyje yra faktiškai vienalaikis su moteriškų papuošalų „aukomis“ ir datuojamas X–XII a. (Vilcāne 2006, 130). Jau anksčiau Sėloje pastebėta darbo įrankių koreliacija su kapo turtingumu, įkapių įvairove. Galbūt ir aptariamojo laikotarpio jų deriniai reiškė ne tik ir ne tiek moters veiklą, bet simbolizavo specifinę socialinę vaidmenį ar išskirtinę jos ar jos šeimos nuosavybę. Beje, darbo įrankius (peilius-pjautuvėlius) moterims kojūgalyje dėdavo dar romėniškuoju laikotarpiu, vėliau šis paprotys buvo primirštas ir vėl atgimė II tūkst. pradžioje. Moterims priskiriamų darbo įrankių vyriškos lyties individų kapuose aptinkama retai. Tokiu atveju jas reikėtų traktuoti ne kaip įkapes, bet kaip apeigų ženklus laidojimo metu, pvz., Priedniekų k. 2/1, kapą užberiant žemėmis, į duobės užpildą buvo įmesti pjautuvai ir yla.

VI. 5. 1. f. Įkapės

Aptariamuoju laikotarpiu *apgalvių, galvos juostų, vainikų* randama dažniau nei anksčiau. Jų aptikta 20-ye kapų (19 griautinių ir 1 degintinis), tai sudaro apie 20% visų palaidojimų. Šiam laikotarpiui būdingi 3–7 eilių įvijiniai apgalviai (Strautmaliai, k. 6). Ankstyvesni, X–XI/XII a., buvo įvijiniai apgalviai su cilindriškais (Visėtiškės, k. X/6, XII/5, Beteliai, k. 12), vėlyvesni – su pailgomis stačiakampėmis skardelėmis (Strautmaliai, k. 5). Nuo XII a. įvijiniai apgalviai neretai aptinkami kartu su medžiaginėmis galvos juostomis, puoštomis žalvario detalėmis, alaviniais spurgeliais ar geltono stiklo karoliukais (Lejasduopelės, k. I/5, I/6, II/4, II/9, III/5, Priedniekai), arba derinti su vainikiniais apgalviais (Lejasduopelės, k. II/4, II/17) (71 pav.). Nugarinėje apgalvių pusėje dažnai kaboją „kasos“ iš grandinėlių, cilindriškių, prie jų prikabintų kabučių, žvangučių. XIII a. apgalvių atsisakyta ir vienintelė puošybos forma tapo galvos juostos (Lejasduopelės, k. II/10, III/5) (Radiš 1999, 56; Zariņa 2006). Galvos papuošimai dažnai randami gerokai sunykę ir tik pagal tekstilės skiautes ar metalines detales galima manyti juos buvus ir dar keliuose kapuose, be minėtųjų (Lejasduopelės, k. IX/2, Miškiniai, k. 1/11, 1/12, Rubikiai, Salasančiai, Visėtiškės, k. XI/8).

Apgalvių, vainikų ir jų detalių aptikta kapuose be ginklų, 4 iš jų buvo nesuaugusių individų. Lejasduopelių pilkapyne su apgalviais palaidota 10 moterų ir mergaičių, be jų – tik 5. Po apgalviais neretai randama organikos, tekstilės liekanų. Tai rodytų, kad bent dalies mirusiųjų galvos po apgalviais buvusios apgobtos. Remiantis etnografinė medžiaga apgalviai laikomi jaunų merginų, netekusių moterų simboliu (Bernotienė 1974, VIII), bet archeologinių kasinėjimų metu kapuose jų randama ir tarp pagyvenusių moterų (Vaškevičiūtė 2004, 56).

Galvos dangos puošybos metalinių elementų aptikta ir vyrų kapuose. Palyginti su ankstesniu laikotarpiu, jų gerokai mažiau ir rasti tik pačiuose turtingiausiuose XI a. vyrų kapuose (Priedniekai, k. 1/1, 2/1 ir Lejasduopelės, k. V/1 ir 2) (70:2 pav.).

Apvarų ir jų liekanų rasta 37 kapuose (37%). Apvaras sudarė įvijėlės, tūtelės, iš vielos išlankytos akinių formų detalės, vienas ar keli žvangučiai, iki keliolikos emalio ar gintaro karolių, taip pat kryžiaus formos kabučiai bei kauri kriauklelės (61:12, 13; 69:10 pav.). Visi kapai – griautiniai, tik keletas žalvarinių karoliukų rasta degintiniame vyrui priskiriamame kape (Lejasduopelės, k. X/1). Griautiniai kapai buvo be ginklų, 14 jų – nesuaugusių individų (7 priskirti mergaitėms, 1 – berniukui).

Suaugusių individų kapuose apvaras paprastai sudarė stiklo karoliukai, kauri kriauklelės ir žvangučiai. Visėtiškių k. XI/3 rasta netipinė 26 rutulio formos ir 4 keturspyglių molinių karolių, 4 žalvarinių įvijų ir tūtelių apvara (Kazakevičius 2000c, 53). Vaikų kapuose aptikta paprasčiausių apvarų iš vienos ar kelių anksčiau įvardytų detalių (Visėtiškės, k. XII/3; Miškiniai, k. 1/4, 5, 9, 10; Lejasduopelės, k. I/2, I/4, III/5; Priedniekai), bet pasitaikė ir prabangesnių, pvz., Lejasduopelių k. II/1 5 m. amžiaus mergaitė papuošta apvara iš 150 stiklo karolių, 3 žalvarinių kryželių, apvalių ir sraiginių akinių formos kabučių; k. II/10 10 m. mergaitė palaidota su apvara iš kauri kriaukelių ir stiklo karoliukų bei 15 alavinių ir žalvarinių kryžiaus formos kabučių. Bene prašmatniausias visame regione vėrinys rastas Beteliuose, paauglės k. 16, jį sudarė 51 gintaro, 59 stiklo karoliukai, 20 iš jų buvo paauksinti, 100 kauri kriauklelių, 18 žvangučių, 3 įvijiniai žiedai, keli amuletai ir alavo kabučiai. Minėtų apvarų kai kurios sudedamosios dalys galėjo būti importuotos iš tolimesnių kraštų: Polocko, Smolensko, taip pat Naugardo, Artimųjų Rytų, Bizantijos (Šnore, 1987a). Mirusiųjų amžius įtakos turėjo ne tik prabangos, bet ir sudėtinių dalių prasme – nė vienoje suaugusios moters apvaroje nerasta kryžiaus formos kabučių³⁹. Sėloje jie – išimtinai vaikiškų apvarų dalis, todėl juos galima sieti ne su religiniais įsitikini-

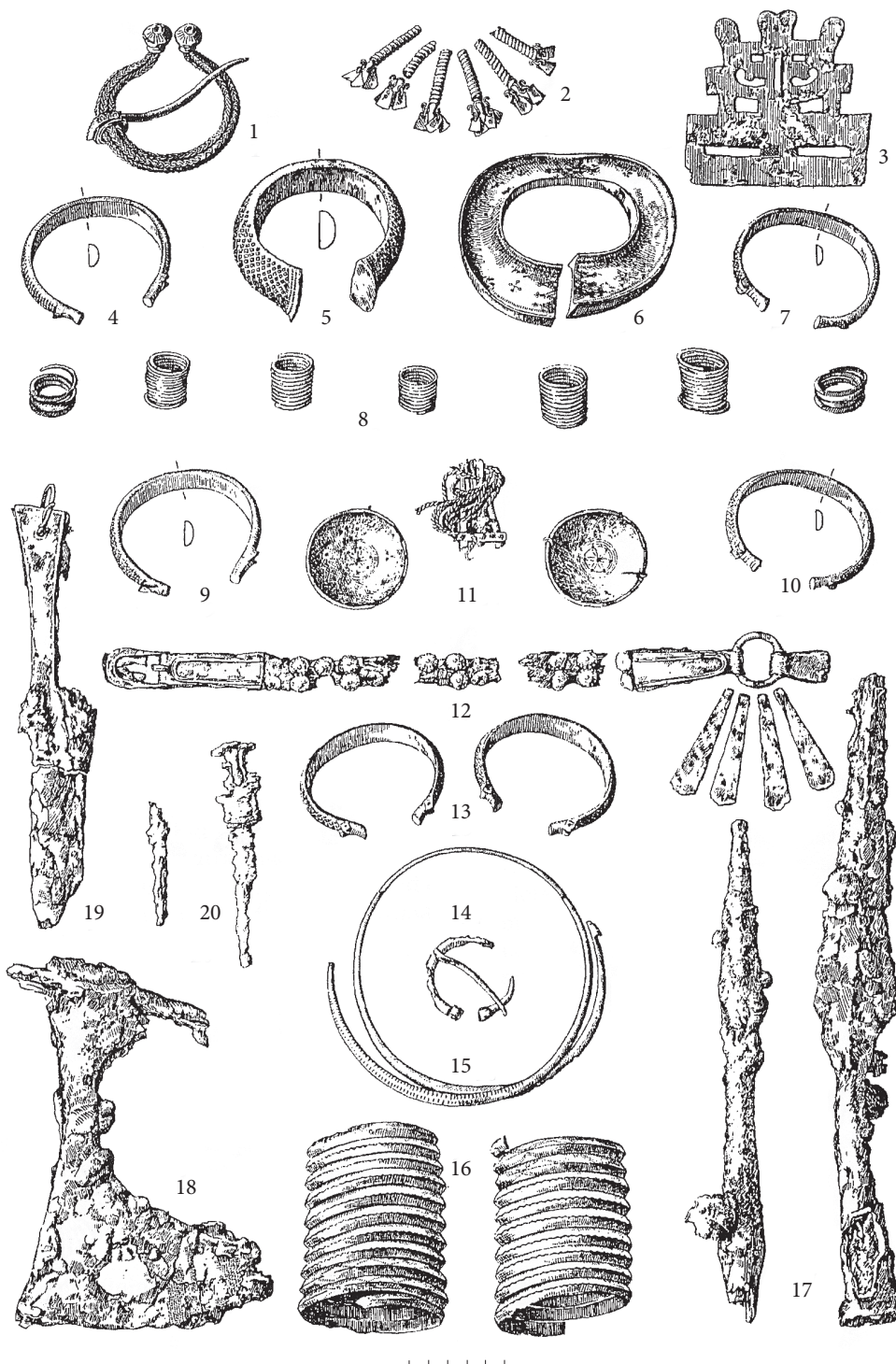
mais, bet traktuoti kaip apsauginės-apotropinės paskirties amuletus. Dalis apvarų datuojamos X–XII a., dalis (pvz., rastos kape su žiedinėmis segėmis, vyta apyranke statmentai nukirstais galais) gali būti vėlesnės, XIII/XIV a.

Antkaklės. 20-ye šio laikotarpio kapų rasta antkaklių (20%, 2 iš jų – degintiniai kapai). Anksčiau į kapus dėdavo tik po vieną antkaklę, o dabar jų skaičius išaugo: randama ir po vieną (9 kapai), ir po kelias (6 kapai), tris (4 kapai) ar net keturias (1 kapas). Dažniausiai aptinkama antkaklių plokščiais užkeistais galais, dauguma – su įvertais trapeciniais kabučiais (11 kapų, 58%) (57, 61, 62, 67, 68, 69, 71 pav.). Antros pagal populiarumą buvo antkaklės tordiruotais užkeistais kampuotais (62, 66, 67 pav.) bei vytinės kilpiniais galais (po 9 kapus, po 47%) (66, 69, 71 pav.). Dviejuose kapuose rasta antkaklių balneliniais ir ramentiniais galais (71 pav.), o dar viename – neaiškaus tipo. Tokie antkaklių tipai iš esmės atkartoja būdingus Latgalai (Radiš 1999, 71–73). Antkaklių sumažėjo XIII a., kai jas pakeitė jau ir iki tol kartu aptinkamos kaklo apvaros (Šnore 1994; Radiš 1999, 73).

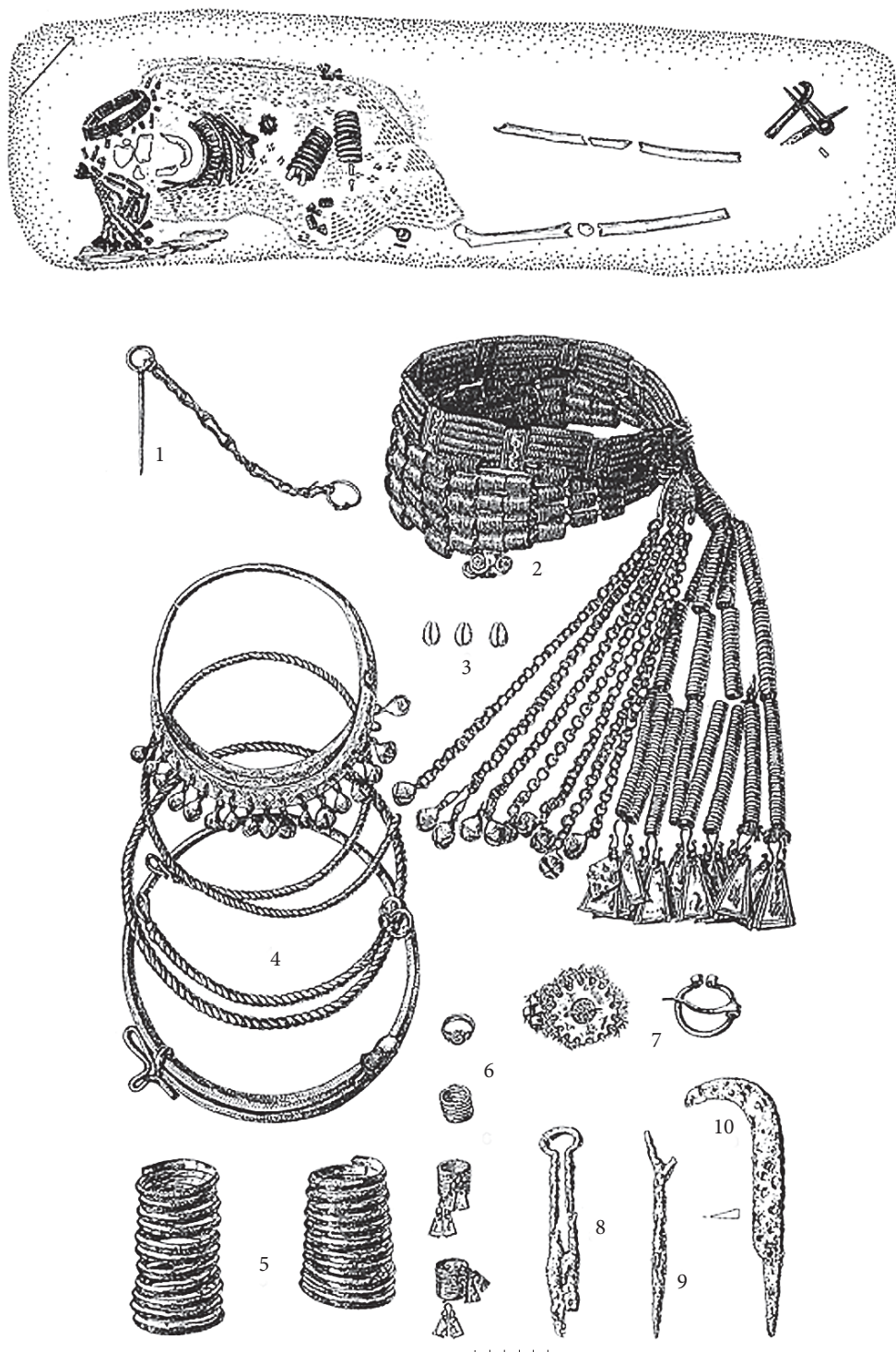
Antkaklės kaip papuošalas rastos tik kapuose be ginklų (tarp jų buvo 5 nesuaugusių individų). Į kapus su ginklais jos patekdavo kaip artimųjų auka ar dovana, pvz., antkaklė balneliniais galais kartu su kitomis į trinity audeklą susuktomis moteriškomis įkapėmis rasta padėta prie vyro kojų Lejasduopelių k. V/1.

Smeigtukai. II tūkst. pradžioje faktiškai išnyko vienas populiariausių ankstesniojo laikotarpio aksesuarų – smeigtukai, jų rasta tik 6-juose kapuose (6%, du iš jų – nesuaugusių individų), datuojamuose X–XI a. Tai – geležiniai smeigtukai lazdeline galvute, o viename kape (Lejasduopelės, k. II/17) rastas vėlyvosios atmainos žiedinis smeigtukas (71:1 pav.). Šiuo etapu smeigtukai buvo kapų be ginklų atributas (tik Visėtiškių k. X/5 rastas kovos peilis).

³⁹ Kryželio formos kabučiai apvarose rasti Salasančių k. 1 ir keturiuose Miškinų kapuose (k. I/2, 3, 6, 7), čia nei mirusiojo amžius, nei lytis nenustatyti.

70 pav. Lejasduopelės, vyro kapo V/1 inventoriųs: 1, 14 – pasaginės segės; 2 – galvos dangos (kepurės) papuošimas; 3 – laiptelinė segė; 4, 7, 9, 10, 13 – apyrankės zoomorfiniais galais; 5 – apyrankė masyviais galais; 6 – „kario“ apyrankė; 8 – įvijiniai žiedai; 11 – žalvarinių svarstyklių dalys; 12 – odinio diržo su žalvariniais apkalėliais dalys; 15 – antkaklė balneliniais galais; 16 – įvijinės apyrankės; 17 – ietigaliai; 18 – plačiašmenis kirvis; 19 – peilis su makštų likučiais; 20 – vinys (Šnore 1997, 5. att.)

71 pav. Lejasduopelės, moters kapas II/17 ir jo inventorius: 1 – smeigtukas su grandinėle; 2 – apgalviai; 3 – kauri kriauklėlės; 4 – antkaklės plokščiausias užkeistas, kilpiniais ir balneliniais galais; 5 – įvijinės apyrankės; 6 – įvijiniai žiedai, 7 – žvaigždinė ir pasaginė segės; 8 – žirklys; 9 – yla; 10 – pjautuvas (pagal: Šėliai 2007, 69; Šnore 1997, 3. att.)

Segės. Nykstant smeigtukams jų funkcijas perėmė segės. Tai radikalus Sėlos regiono madų pasikeitimas, nes iki tol kapai su segėmis sudarė vos vieną ar kelis procentus visų palaidojimų. Aptariamuojų laikotarpiu jų rasta 48 kapuose, 32 – suaugusių ir 16 – nesuaugusių individų: su ginklais ir kirviais – 15 (58%, dar 4 individai – nesuaugę), be ginklų ir kirvių – 17 (36%, dar 12 nesuaugusių individų).

Baltų kraštuose ilgą laiką vyravę įvairūs lankinių segių tipai Sėlos teritorijoje nebuvo populiarūs. Vos keliuose kapuose jų rasta ir aptariamuojų laikotarpiu (4% visų kapų). Tai vėlyvų formų IV ir V grupės lankinės laiptelinės segės, aptiktos ypač turtinguose XI a. vyrų kapuose su ginklais (Priedniekai, k. 2/1, ir Lejasduopelės, k. V/1) (70 pav.).

Populiariausios buvo pasaginės segės (61, 66, 67, 70, 71 pav.). Jų rasta 47 palaidojimuose (tarp jų 5 degintiniai kapai). Dažniausiai viename kape buvo po vieną segę (37 kapai), rečiau – po dvi (6 kapai) ar tris (2 kapai). Populiariausios buvo segės cilindriniais galais, jų rasta 22 kapuose (46%), daugiakampiais galais – 14 (30%), aguoniniais – 9 (19%), zoomorfiniais – 4 (9%), storėjančiais – 1 (2%). Segės cilindriniais galais kapuose su ginklais, be jų ir nesuaugusių individų kapuose pasiskirstę taip: 5, 10, 7, daugiakampiais galais – 5, 6, 3, aguoniniais – 4, 2, 3, zoomorfiniais – 3, 1, 0, storėjančiais – 0, 0, 1. Toks segių tipų pasiskirstymas iš esmės atkartojų latgališkas segių bei lyties ir amžiaus santykio tendencijas (Radiš 1999, 65).

Pasaginės segės išliko populiarios ir XIII a., kai kartu su jomis kapuose pradeda atsirasti žvaigždinių ir žiedinių segių (71 pav.). Sėlai priskiriamoje teritorijoje geležies amžiaus paminkluose kol kas jų žinoma tik Lejasduopelių pilkapyne, k. II/9, II/10 ir II/17, kuriuose palaidotos skirtingo amžiaus moteriškos lyties individės: atitinkamai 20, 10 ir 45–50 m.

Vienintelė vėžlinė segė Sėlos krašte rasta Strautmaluose, k. 1. Čia palaidota moteris dar buvo papuošta vėriniu, antkakle kamuotais galais, 3 apyrankėmis zoomorfiniais galais ir keliais žiedeliais.

Segė R. Spirgio klasifikacijoje priskiriama 5-ajam tipui, kuris datuojamas XII a. viduriu – XIII a. (Spirgis 2006š, 89). Šio tipo segės buvo paplitusios Dauguvos ir Gaujos lybių moterų paminkluose, kur dažniausiai aptinkamos poromis.

Apyrankės. Skirtingai nei smeigtukai, apyrankės išliko vienas mėgstamiausių papuošalų. Aptariamuojų laikotarpiu jų rasta 37 kapuose (vienas jų – degintinis). Ankstyviausios aptariamojo laikotarpio apyrankės – plėtėjančiais galais, dažniausiai gaubto ar pusiau apskrito pjūvio lankeliu, puoštu tinklelio ornamentu (57:7, 8, 69:3, 4 pav.). Kapuose jos dažniausiai randamos po 2 ar 4 ir datuojamos X a. ar kiek vėliau (7 kapai, 19%). X–XIII a. populiariausios buvo apyrankės zoomorfiniais galais (22 kapai, 59%) (61, 62, 66, 67, 70 pav.), viename kape jų suskaičiuota net 17-ka (Beteliai, k. 16). Kitų tipų apyrankių aptinkama retai. Tai – XI a. „kario“ (70:6 pav.), „masyvios“ (70:5 pav.) storėjančiais galais ir rombiukais puoštu lankeliu bei įvijinės apyrankės (62, 69, 70, 71 pav.) (visų po 3 kapus, po 8%), dar dviejuose kapuose (Lejasduopelės, k. II/10, III/5) rasta vyčių apyrankių statmenai nukirstais galais, kurių dažniau randama XIII–XV a. pradžioje (Vėlius 2005, 66–68, pav. 29; Svetikas 2009, 255, pav. 257).

Apyrankių rasta suaugusių (27 kapai) ir nesuaugusių (10) individų kapuose: su ginklais ir kirviais – 10, arba 38% grupės kapų (dar 1 individas – nesuaugęs), be ginklų ir kirvių – 17, arba 38% (dar 9 – nesuaugusių individų), po vieną (14 kapų), dvi (7 kapai), tris (2 kapai), keturias (8 kapai), o kartais ir daugiau, nuo 5 iki 17 (6 kapai). Kapuose be ginklų apyrankių daugiau, neretai po kelias ant abiejų rankų, komplektuose su ginklais dažniausiai aptinkama tik po vieną, tik itin turtinguose kapuose su ginklais apyrankių pasitaiko daugiau: po 2 ar 3 ant kiekvienos rankos (Priedniekai, k. 2/1, Lejasduopelės, k. V/1, V/2). Viename kape apyrankė rasta dėžutėje kojūgalyje (Lejasduopelės, k. III/7).

Apyrankių tipai kapuose su ginklais, be jų ir nesuaugusių individų kapuose pasiskirstę taip:

platėjančiais galais, rombinio tinkleliu – 1, 7, 0; zoomorfiniais – 5, 9, 8; „kario“ – 3, 0, 0; „masyviosios“ – 4, 0, 0; įvijinės – 2, 1, 0, vytinės – 0, 0, 2.

Žiedai aptariamuoju laikotarpiu tapo itin populiarūs, jų rasta net 52 kapuose (iš jų 6 – degintiniai), po vieną (22 kapuose), du (12 kapų), tris (5 kapuose), 4–5 (2 kapuose), 6–11 (11 kapų). Populiariausi išliko įvijiniai žiedai (dalis – su paplinita vidurine įvija), kurių rasta maždaug 91% visų kapų su žiedais (70, 71 pav.). Kartu su jais kapuose randama žiedų pastorintu, kartais tordiruotu ar pynimą imituojančiu priekiu. Keliuose kapuose rasta ir žiedelių su stiklo akutėmis. Žiedų aptinkama įkapių komplektuose su ginklais (20; 77%) ir be jų (21; 45%), dar 11-ka buvo nesuaugusių individų (41%).

Mirusiųjų drabužiai būdavo sujuosiami *diržu* arba *juosta*. Daugiau duomenų išlikę apie metalu kaustytus diržus, kurių rasta 16-oje kapų (13 griautinių ir 3 degintiniuose), vienas jų – nesuaugusio individo. Diržai buvo su žalvarinėmis lyros (Beteliai, k. 8, 14, Strautmaliai, k. 3; Lejasduopelės, k. I/3, II/16) arba D formos (Priedniekai, k. 2/1; Lejasduopelės, k. II/14, V/1) sagtimis, o jų odines dalis puošė skardiniai skydo, kryžiaus, kvadrato, stačiakampio ar strėlės formos apkaustėliai (70 pav.). Dauguma diržų aptikti komplektuose su ginklais (13), kurie sudarė 40% grupės kapų. Kapuose be ginklų aptikta tik menkų spėjamų sagčių fragmentų. Čia drabužius greičiausiai juosė juostomis, kurios neišliko.

Kartais aptinkama ir pačių drabužių, jų dalių, ypač jei buvo puošti metalu. Keliuose XI a. vyrų kapuose (Priedniekai, k. 2/1, Lejasduopelės, k. V/1) rasta riešinių, kepurinių, lininių marškinių, vilnonės sermėgos audinio dalių. Kapuose be ginklų tekstilės liekanų daugiausia rasta Padauguvio Lejasduopelių pilkapyne. Tai – skraistės kartais su įaustomis žalvarinėmis grandelėmis. Surinkti audinių pavyzdžiai rodo, kad čia apranga nedaug kuo skyrėsi nuo Latgalos. Pietinėje Sėlos dalyje informacijos apie drabužius, aprangą išlikę mažai. Čia dažniausiai aptinkama tik smulkių metalinių

drabužių ar apavo puošybos detalių – grandelių, cilindrelių, tūtelų, žvangučių.

Ietigaliai. II tūkst. pradžioje ietigaliai liko pagrindinė ginkluotės dalis, jų rasta 26-se kapuose (3 – nesuaugusių individų), tai sudarė 81% kapų su ginklais ir kirviais. VIGA2 vyravusi tradicija į kapus dėti po kelis ietigalius pradėjo nykti IX a. (Šnore 1987b, 27) ir nė viename aptarimojo laikotarpio kape nerasta dviejų ietigalių. Išimtis – Lejasduopelių k. V/1, bet čia vienas ietigalių rastas padėtas po karstu, matyt, ritualų sumetimais.

20-yje kapų rasta įmovinių, 6-iuose – įtveriamųjų ietigalių. Tarp įmovinių pasitaikė X–XI a. juostinių (E tipo) (Visėtiškės, k. III/6), su labai plačia rombo plunksna (Beteliai, k. 13, Priedniekai, k. 2/1), trikampio formos plunksnomis (Beteliai, k. 8), M tipo (70 pav.) (Lejasduopelės, k. V/1, k. V/2), taip pat karklo lapo formos (Beteliai, k. 14). Pusė įtveriamųjų ietigalių buvo su 2 užbarzdomis – D tipo, datuojamo XI–XIII a. (Lejasduopelės, k. III/1, Strautmaliai, k. 3, 10), vienas – su viena (Lejasduopelės, k. III/4), vienas – su siaura rombo formos pjūvio plunksna (Strautmaliai, k. 4), dar vienas – nenustatyto tipo (Lejasduopelės, dg.k. I/3) (tipologija ir datavimas pagal Atgāzis 1974; 1998; Kazakevičius 1998). Įtveriamieji ietigaliai paplito VIII a., X–XI a. naudoti rečiau, o XII–XIII a. vėl tapo populiarūs (Atgāzis 1974). Tai siejama su pokyčiais karo praktikoje ir ietigalių kaip tolimos kovos – svaidomojo ginklo – reikšmės išaugimu. Įtveriamųjų ietigalių ilgalaiškumas – latgalių bendruomenėms būdinga savybė (Radiš 1999, 107, 113). Nuo VIII a. Padauguvyje ietigalius į kapus dažniausiai dėdavo antgaliais ties kojomis, šio papročio laikytasi ir vėliau – beveik visi VĖGA ietigaliai rasti ties dešine koja, tik Visėtiškių pilkapyne, k. III/6 – prie galvos (5 priedas).

Strėlių antgaliai. Keliuose kapuose rasta įtveriamųjų strėlių antgalių su rombo formos plunksnelėmis, vienas jų – taisyklingo rombo formos su atspara koteliui – 48 tipas pagal A. Medvedevą (Strautmaliai, k. 7), kitas – su žemais, nuleistais

peteliais (Beteliai, k. 20). Radiniai pagal įkapes datuojami XI–XII a. (Kazakevičius 2004).

Kirviai. 22-se kapuose rasta pentinių kirvių (69%). Tik vienas jų buvo siauraašmenis, datuojamas X a. (Lejasduopelės, dg. k. X/1), visi kiti – plačiaaašmeniai (70 pav.), pasirodę dar X a. ir ypač paplitę nuo XI a. (Atgāzis 1997, 5. att.; Radiš 1999, 107). Kirviai kapuose aptinkami ties kojomis (5 priedas), tai būdinga ir vienalaikėms latgalių bendruomenėms (Radiš 1999, 107).

Dauguma kirvių rasti suaugusių individų kapuose kartu su kitais ginklais. Keturiuose palaidoti nesuaugę individai (Beteliai, k. 20, Lejasduopelės, k. II/11; III/4; Ratulanai, k. I/62), keliuose iš jų rastos kirvių miniatiūros.

Sėlos teritorijoje esama duomenų apie du dviašmenius *kalavijus*. Abu kapai rasti Lejasduopelių pilkapyne, vienas jų – dar XIX a. pab., apie jį tikslesnių duomenų neišlikę, kitas – k. V/2. Tai Z tipo kalavijas, rastas medinėse makštyse ties dešiniuoju mirusiojo šonu, tai būdinga ir vienalaikiams latgalių palaidojimams (Radiš 1999, 103), o jo skersinis aptiktas po galva. Z tipo kalavijai baltų žemėse datuojami X a. 2-ąja puse – XII a. (Kazakevičius 1996, 74–78). Dar vieno spėjamo kalavijo skersinio dalis rasta Betelių k.14 (Šnore 1987a, 71, 9:5. att.).

Nedaug Sėloje aptikta ir *kovos peilių* (5 kapai). Kai kurie jų buvo su puošniomis rankenomis ir makštimis (Priedniekai, k. I/1, II/2, Lejasduopelės, k. V/2). Kovos peilių aptikta ir lietuviškojoje Sėlos dalyje, Visėtiškių pilkapyne, k. V/5, o k. V/8 jis rastas kartu su moterims būdinga antkakle plokščiais užkeistais galais. Visi kapai su kovos peiliais datuojami X–XI a. (Atgāzis 1998; Kazakevičius 1998, 53; Radiš 1999, 101).

Peiliai. 28 kapuose rasta įtveriamųjų peilių: su ginklais ir kirviais – 14 kapų (arba 54% grupės palaidojimų), be jų – 5 (11%), dar 9 kapai buvo nesuaugusių individų (33%). Peiliai kapuose randami po vieną⁴⁰. Dalis jų buvo paprasti darbo peiliai, dalis, ypač kapuose su ietigaliais, galėjo pakeisti

ginklus – kovos peilius. Čia peiliai randami ties juosmeniu ar klubais, t.y. kaip ir buvo nešiojami (7 kapai), kojūgalyje peilis padėtas tik viename kape. Suaugusių individų kapuose be ginklų peilių nedaug, todėl jokios įrankių vietos kape sistematikos nepastebėta, jų rasta ir prie kojų, ir ties juosmeniu. Nesuaugusių individų kapuose jie dažniausiai randami ties juosmeniu (5 kapai), kartais – kojūgalyje (2) ar galvūgalyje (1).

Pjautuvai. Pjautuvų aptikta 9-iuose kapuose (vienas jų – nesuaugusio individo). Tai vadina mieji peiliai-pjautuvėliai (Tautavičius 1996, 36) arba peiliai lenkta viršūne (Vaškevičiūtė 2004, 43), kurių dažniausiai randama VI–XIII a. žiemgalių, latgalių ir sėlių gyventose žemėse Lietuvos ir Latvijos teritorijoje (71:10 pav.). Rastieji Sėlos kapuose (Beteliai, k. 12, Lejasduopelės, k. I/5, I/6, II/10, II/17) datuojami XI a. 2-ąja puse – XIII a. Šie darbo įrankiai būdingi kapų komplektams be ginklų, randami ties kojomis. Žinoma tik viena išimtis, kai laidojant vyriškos lyties individą pjautuvus buvo įmestas į kapo duobę (Priedniekai, k. 2/1).

Ylos. Ylų rasta 11-oje kapų, iš kurių 10 buvo be ginklų (keli – nesuaugusių individų). Padauguvyje ylos kartu su kitais darbo įrankiais dažniausiai aptinkamos kojūgalyje (Lejasduopelės, k. I/5, II/9, 10, 17, III/5, Salasančiai, k. 2, Strautmaliai, k. 5). Kapuose atokiau nuo Dauguvos (Rubikiai, k. 2/1, Visėtiškės, k. XII/5, XIII/4) jų randama ir ties juosmeniu, ir ant krūtinės. Vieninteliame kape su ginklais (Priedniekai, k. 2/1) yla buvo ne įdėta į kapą, bet įmesta jį užpilant.

Verpstukai – retas radinys Sėlos kapuose. Netgi Visėtiškių pilkapyne, vos už keliolikos kilometrų nuo Rytų Lietuvos pilkapių arealo, kur verpstukai – viena dažniausiai sutinkamų įkapių, rastas (atsitiktinai) tik vienas egzempliorius. Iš viso Sėloje verpstukų (po vieną) rasta 6-iuose kapuose be ginklų, visi XI–XIII a. Lejasduopelių pilkapyne kapuose (trys – šiferiniai, 1 – gintarinis, 1 – žal-

⁴⁰ Du peiliai rasti moters ir (negimusio?) kūdikio Ratulanų k. I/9.

varinis). Du kapai buvo degintiniai (k. IX/1⁴¹ ir IX/2), keturi – griautiniai, verpstukai juose aptikti kojūgalyje (k. I/6, II/10) ir ties juosmeniu (k. II/9).

Žirklys. Trijuose kapuose rasta geležinių žirklių (Lejasduopelės, k. I/6, II/17, Salasančiai, k. 2), visos jos aptiktos kojūgalyje kartu su kitais moterims priskiriamais darbo įrankiais (pjautuvais, yломis ar verpstukais) ir datuojamos XI–XIII a. (71:8 pav.).

Svarstyklės, svoreliai, monetos. Pirkliams priskiriamų priemonių Sėloje aptikta šešiuose kapuose su ginklais, dažniausiai įdėtų į odinius prie diržo prikabintus kapšelius. Lejasduopelių, k. V/1, V/2, Priedniekų k.1/1, 2/1 rastų svarstyklių peteliai buvo 4,4–5,8 cm pločio, lėkštelių skersmuo – 5,2–6,4 cm (70:11 pav.). Lejasduopelių k. V/1, V/2, X/1 ir Betelių k.14 rasta po kelis geležinius bei žalvarinius statinaitės formos svorelius, kurie iki restauracijos svėrę 15–20 g. Visi minėti palaidojimai datuojami X a. 2-ąja puse – XI a. Kapų su svarstyklėmis ir svoreliais chronologiją patikslina viename jų (Lejasduopelės, k. V/1) aptiktos 3 sidabrinės monetos – vokiški Ottono ir Adelgeidos (991–1040 m.) denarai (Бепра 1988, 24)⁴².

Raitelio ir žirgo aprangos reikmenys. Betelių kapinyne, dvigubame žirgo ir žmogaus kape 14, žirgas palaidotas su balnakilpe bei žaslais ir žvangučiais puoštomis kamanomis. Dvinariai žaslai su laužtukais A. Kirpičnikovo priskirti puošniausiųjų, pagal Novgorodo analogijas – dažnai sidabruotųjų, III tipui (Кирпичников 1973, табл. III:3). Sidabravimo pėdsakų Betelių žaslų paviršiuje nelikę, bet jų pastebėta ant balnakilpės (III tipas pagal A. Kirpičnikovo tipologiją: Кирпичников 1973, табл. XVII:2). Pagal J. Antanavičiaus (1976) tipologiją, tai – XI tipas, vienas puošniausių, daugiausia paplitęs Vidurio Lietuvoje ir prūsų žemėse, Rytų Lietuvos pilkapiuose jų nepasitaikę. Kapas datuotas XI–XII a. (Šnore 1987a, 71, 74),

bet pagal kartu rastus svorelius jų galima priskirti XI a. To paties kapinyne k. 8 dešinės pėdos srityje aptiktas geležinis pentinas, pagal Asuotės piliakalnio analogijas atitinkantis pentinų su segmentiniu lanku ir spygliu su pastorėjimu tipą, datuojamą XII a. (Шноре 1961, рис. 44:4).

Polichromiškai puošti medienos fragmentai. Lejasduopelių pilkapyno kapuose I/3, II/14, II/16, III/3, III/7 (visi su ginklais) rasta polichromiškai puoštų medienos fragmentų. Jie – pailgi, 50–100x18–25 cm dydžio, kapuose dažniausiai aptikti mirusiojo šone. Spalvų gamoje vyravo balta, juoda, raudona ir geltona, viena jų sudarė ornamento foną. Vienur puošimas – vienpusis, kitur – dvipusis. Kape II/16 tai buvo baltame fone juodai išdažyto karsto liekanos, kituose medienos paskirtis nenustatyta, manoma, jog tai – skydo medinės dalies arba medinio ginklų dėklo likučiai (Šnore 1997; Vilcāne 2006, 127). Medinių paklotų (be polichrominės puošybos) Sėloje dar rasta degintiniuose Betelių kapuose, o spalvingai puoštų panašių analogų – Dauguvos ir Gaujos lyvių palaidojimuose.

Kita. Moterų kapuose juosmens srityje kartais aptinkama prie juostos dešinėje pusėje prikabintų įvairių „ryšulėlių“ iš zoomorfinių ar kryželio formos kabučių, žvangučių, geležinių raktų, spynelių, geležinių ar kaulinių durklelių, lokio ilčių, šiferinių verpstukų, žalvarinių svarelių (Lejasduopelės, k. I/5, II/4, II/9, II/17, IX/1⁴³, Rubikiai).

VI. 5. 2. Socialiniai laidosenos aspektai

VI. 5. 2. a. Lytis ir amžius

Remiantis turimais duomenimis aptariamuoju laikotarpiu įvyko šiokių tokių lyties identiteto laidosenoje permainų, susijusių galbūt ir su lyties vaidmens visuomenėje persvarstymu. Skirtingų lyčių identitetas patyrė nevienodo masto trasfor-

⁴¹ Šiame kape buvo rasta ir diržo sagtis, todėl tyrinėtoja E. Šnorė jį priskyrė vyrui (1997, 74).

⁴² Pilkapyno publikacijoje minimi 6 sidabriniai XI a. vokiečių, danų ir anglosaksų denarai (Šnore 1997, 72).

⁴³ Žr. 41 išnašą.

macijas. Visų pirma pasikeitė kapų grupių santykis: iš 74 suaugusių individų kapų 26 buvo su ginklais, 47 – be jų, 1 – tik su kirviu. Kitaip tariant, ginkluotos visuomenės dalis gerokai sumažėjo, o kapų tik su kirviu grupės faktiškai nebeliko, kartu išnyko ir ankstesnius laikotarpius nagrinėjant būdinga procedūrinė problema sprendžiant jų lytinės priklausomybės klausimą. Tačiau vadovaujantis vien darbo pasidalijimo principu vyrų kapų skaičius tapo nemotyvuotai mažas. Greičiausiai dalis vyrų buvo tiesiog laidoti be ginklų. Tai paaiškina kapų be ginklų orientacijos pagal pasaulio šalis įvairovę, kai 33 palaikai buvo orientuoti galvomis į V ir net 19 – į R, t.y. vyrams įprasta kryptimi.

Osteologiškai tyrinėta tik keletas kapų, todėl apie mirusiųjų lytį tenka spręsti pagal archeologinius duomenis. Lyginant kapų su ginklais ir be jų inventorių diržus galima laikyti tik vyrams būdinga įkape, apvaras, antkakles, smeigtukus, pjautuvus, verpstukus, ylas – moterims. Dalis papuošalų rūšių (apyrankės, segės, žiedai) aptinkama abiejų lyčių kapuose, o lyčių skirtumai labiau pabrėžiami jų tipais (pvz., apyrankės zoomorfiniais galais buvo bendros abiem lytims, bet „kario“ ir masyviosios aptinkamos tik kapuose su ginklais, o platėjančiais galais, rombinio tinklelio ornamentu – be jų) ar bent jų pasikartojimo dažniu (pvz., kapuose be ginklų daugiausia rasta pasaginių segių cilindriniais galais, kapuose su ginklais aptinkama įvairesnių segių tipų).

Daugiau lyties identiteto detalių paaiškėtų palyginus skirtingomis kryptimis palaidotų mirusiųjų įkapių komplektus be ginklų, deja, nemaža jų dalis – mažai informatyvūs. Lejasduopelių pilkapynė iš 16-os vyrams priskirtų kapų ginklų nerasta keturiuose (k. I/1, II/18, VI/1, VII/1), juose mirusieji palaidoti galvomis į ŠR ir R, inventorių skurdus, rasta diržų sagčių fragmentų, apkalėlio dalių, k. II/18 – tik papuošalų (pasaginė segė aguoniniais galais ir keli žiedai). Ginklų nerasta ir Betelių k.18, kuris priskirtas vyrui, matyt, taip pat pagal palaidojimo kryptį – į R. Čia vienintelė

įkape buvo žiedas. Remiantis darbo pasidalijimo principu Visėtiškiuose iš 18-os kapų vyrams galima būtų priskirti vos du (11%): k. X/5 rastas kovos peilis, k. XIII/6 – juostinis ietigalis.

Aptariamuoju laikotarpiu ginklai tapo prieinami vis siauresniam visuomenės ratui. Jų ryšys su biologine lytimi tapo neabejotinas, bet ir nebebūtinai. Ginklo nebuvimas galėjo reikšti kitokių, galbūt (bet nebūtinai) kuklesnių vaidmenis. Biologinės lyties akcentavimas išliko aktualus, tik buvo perteikiamas nebe ginklais, bet kitomis priemonėmis (pvz., mirusiųjų orientavimu).

Moterų kapuose daugelis lyties atributų (kaklo apvaras, antkaklės, darbo įrankiai) buvo paveldėti dar iš senesnių laikų, o jų laidojimą V kryptimi galima traktuoti kaip nuo romėniškojo periodo nepasikeitusią tradiciją. Tiesa, kaip ir ankstesniais periodais, pasitaikė „anomalios“ laidosenos atvejų: pvz., viena turtingiausių Lejasduopelių pilkapyno moterų k. II/9 buvo orientuota galva į PR, vyrams būdinga kryptimi; Visėtiškių k. X/8 mirusysis palaidotas galva į PR, bet su moteriškais aksesuarais – antkakle plokščiniais galais ir 4-iomis apyrankėmis platėjančiais galais, o ties galva rastas padėtas kovos peilis. Priešingai lyčiai būdinga laidojimo kryptis, įkapės – būdas pabrėžti individo išskirtinumą. Vyrų kapuose jos vadinamos aukomis ar dovanomis. Moteriškuose komplektuose aptinkamos kitai lyčiai būdingos įkapės neretai lemia kapo priskyrimą vyrams, bet objektyviai nustatyti lytį ir jai prieštaraujančias įkapes yra sunku. Pvz., moteriška apyrankė kartu su peiliu rasta Visėtiškių kape XII/7; Lejasduopelių degintiniame kape IX/1 kartu su moterų kapams būdingais žalvariniu verpstuku, spynele, keletu kitų dirbinių bei jų fragmentų rasta diržo liekanų, pagal kurias palaikai tyrinėtojų priskirti vyrui.

Kitas santykius struktūrizuojantis faktorius buvo amžius. VĖGA duomenų serijoje yra 15-a suaugusių individų su nustatytu amžiumi (19%), 13 iš jų – to paties Lejasduopelių pilkapyno (3 priedas). Tarp aštuonių vyriškos lyties individų 60 m. amžiaus vyro kapas V/2 buvo vienas pra-

bangiausiai įrengtų palaidojimų regione (RRS–12, RS–26). Net ir netekęs jauniems būdingos fizinės galios, senyvo amžiaus vyras neprarado autoriteto iki pat mirties. Jaunesni nei 30 m. amžiaus vyrai pilkapyne palaidoti kukliau, su privalomu vyrišku komplektu (ietigaliais, kirviais ir peiliais), bet aksesuaro detalių kapuose nedaug (pasaginė segė, vienas ar keli žiedai). Visi jie palaidoti kolektyviniuose pilkapiuose. Dar keli vidutinio ir vyresnio amžiaus individai (k. I/1 – 40–50 m. ir k. VI/1 – 30–40 m.) rasti iš viso be ginklų. Iš šių fragmentinių duomenų sunku spręsti, kiek socialinius vyrų santykius lėmė individualus amžius. Kaimyninėse lietuvių bendruomenėse, sprendžiant pagal įkapių gausą, labiau vertinta jaunystė ir fizinė jėga nei dėl amžiaus atsirandanti patirtis ir išmintis (Kurila 2002, 122–136), kitur – atvirkščiai, senstant socialinis statusas augo (Švelniūtė 2005, 11).

Moterų įkapių komplektų ryšys su individualiu amžiumi glaudesnis. Įvairaus amžiaus moterys puošėsi kaklo apvaromis, bet jaunesnių, taip pat ir nesuaugusių apvaros buvo puošnesnės; vyresnės (45–50 m.) ties juosmeniu ryšėjo kuklius ryšulėlius su zoomorfiniais kabučiais ar lokio iltimis, jaunesnės (20–30 m.) – įvairesnius, susidedančius iš zoomorfinių kabučių, geležinių ar kaulinių durklelių, žvangučių, geležinių spynelių, žalvarinių kryželių, svarelių ar šiferinių verpstukų. Pagyvenusi (50 m.) moteris palaidota be jokių darbo įrankių, bet įvairių jų aptikta net ir mažų mergaičių kapuose. Moterų individualus amžius galėjo būti vienas svarbiausių veiksnių, reguliavusių jų tarpusavio santykius ir lėmusių reikšmę bendruomenėje. Čia jis veikė kaip biologinė kategorija – jaunas amžius, galimybė susilaukti palikuonių ir didesnis bendras fizinis pajėgumas buvo savybės, kurios vertintos ir pabrėžiamos labiau ir kitaip nei vyresnių moterų.

Nesuaugusių individų kapų (27) aptariamuoju laikotarpiu Sėloje daugiausia, jie sudarė ketvirtadalį visų VĖGA palaidojimų: Lejasduopelėse – 13

kapų (33%), Beteliuose – 3 (30%), Miškiniuose – 5 (42%), Priedniekuose ir Visėtiškėse – po vieną (atitinkamai 33 ir 6%). Ratulanuose visi aptariamam laikotarpiui priskirti kapai buvo nesuaugusių individų, o Strautmaliuose jų nerasta nė vieno.

Berniukų kapuose dažniausiai rastos pasaginės segės, žiedai ir peiliukai. Kaip ir ankstesniame etape, pastarieji galėjo būti savotiškas pažinties su ginklais pradžiamokslis. Tam galėjo būti skirti ir plačiaaašmeniai pentiniai kirviai (Ratulanai, k. I/62, Lejasduopelės, k. III/4), ypač jų miniatiūros (Beteliai, k. 20, Lejasduopelės, k. II/11), taip pat strėlės antgalis (Beteliai, k. 20), medžioklėje ar žvejyboje naudotas ietigalis su viena užbarzda (Lejasduopelės, k. III/4). Pastarajame 10–11 m. berniuko kape aptiktas suaugusių vyrų kapams būdingas diržas, bet ietigaliai tebebuvo išimtinai suaugusio asmens atributas⁴⁴. 10–11 m. amžiaus mergaičių įkapės faktiškai nesiskyrė nuo būdingų moterims. Jas sudarė apgalviai, 1–2 antkaklės, kaklo apvaros, 1–2 segės, po 4 apyrankes, 3–6 žiedai, prie kojų dedami darbo įrankiai (peiliukai, ylos, pjautuvai). Papuošalų daug rasta ir 5 m. amžiaus mergaitės kape, tik čia nebuvo jokių darbo įrankių.

Šio laikotarpio vaikų įkapių komplektuose biologiškai nulemti lyčių skirtumai pabrėžiami labiau nei anksčiau. Tai natūralu, kadangi visuomenės poliarizacija stiprėjo ir tarp suaugusiųjų. Turimų duomenų fone galima kalbėti apie 10–11 metų etapą, į kurį abi lytys žengė skirtingai. Tokio amžiaus berniukų vis dar tęsėsi vaikystė, tik suaugusiesiems būdingų atributų jų kapuose nerasta, o mergaičių kapų inventorių faktiškai nesiskyrė nuo suaugusių moterų. Nesuaugusių individų laidoseną formavo ne tik individualus amžius ir laipsniškai kintanti jo reikšmė bendruomenėje. Vertikaloji visuomenės gradacija galėjo turėti įtakos ir vaikų laidosenai, o kai kurių mažamečių kapai (pvz., 3–4 m. berniuko kapas su ietigaliu) liudija visuomenėje egzistavus ir statuso paveldėjimo mechanizmą.

⁴⁴ Lejasduopelėse ietigalis paminėtas iš 3–4 m. amžiaus berniuko k. II/12.

VI. 5. 2. b. *Socialinių santykių raidos atspindžiai laidojimo paminklų medžiagoje*

Bendruomenės narių tarpusavio santykius lėmė ir keitė tiek biologiniai, tiek socialiniai veiksniai, taip pat ir gyvenimo aplinkybės. Būtent jų kaita greičiausiai galima paaiškinti laidosenos įvairovę nedidelėje 101 kapų grupėje, kurioje apibendrinami maždaug 300 metų duomenys ir kurių sudaro po kelis ar keliolika kapų iš įvairių paminklų, bet nėra nė vieno visiškai ištirto. Tokiomis sąlygomis įkapių skaičiaus ar derinių įvairovė net ir vienos bendruomenės (paminklo) rėmuose vargu ar gali būti vertinama kaip vienalaikis reiškinys – situacijos įvairovė yra ne skirtingų struktūrų, bet skirtingų chronologijos epizodų rezultatas.

Šio laikotarpio kapus galima suskirstyti į kelias chronologines grupes: X–XI a. ir XII–XIII a. X–XI a. datuojami du turtingiausi regiono kapai rasti viename pilkapyje – Lejasduopelių k. V/1 ir V/2. Bendras įkapių skaičius kiek skyrėsi, bet rūšinė sudėtis buvo stebėtinai panaši (RRS–12 ir 13; RS–26 ir 36): mirusieji palaidoti su puošnia galvos danga ir apranga, keliomis segėmis, 5–6 apyrankėmis, 6–7 žiedais, drabužiai sujuosti odiniais diržais su kapšeliais, kuriuose rasta svarstyklių, svorelių, viename – dar ir šukutės, o kitame – sidabrinų monetų, vokiškų 991–1040 m. denarų. Abiejuose kapuose rasta kirvių, ietigalių, kovos peilis žalvariu apkaltose makštyse – viename ir Z tipo kalavijas – kitame. Šio kapo kojūgalyje rasta spėjamo skydo pėdsakų, o kitame – į skraistę susukta moteriškų papuošalų „auka“: ant antkaklės suvertos 4 apyrankės ir pasaginė segė (70 pav.).

Beveik identiškų įkapių aptikta XI a. Priedniekų k. 2/1 (RRS–17, RS–28): žalvarinėmis detalėmis puošta kepurė, po 3 apyrankes ir po 3 žiedus ant kiekvienos rankos, riešus dengusios metalu puošto riešinės, alavuota (?) laiptelinė segė ir pasaginė segė daugiakampiais galais. Prie diržo prikabintame odiniame kapšelyje rasti svoreliai ir svarstyklių lėkštelės fragmentas. Prie diržo pri-

tvirtintas kovos peilis, kojų srityje padėti plačiaašmenis kirvis ir ietigalis, o kapo duobės užpildė dar rasti yla ir pjautuvas. XI a. raitelis Betelių k. 14 (RRS–10, RS–13) palaidotas su žirgu, turėjusiu žąslus ir sidabruotą balnakilpę, apjuostas žalvariu puoštu diržu, kape rasta kalavijo (?) rankena, apyrankė ir keli svarstyklių svoreliai. Šių kapų grupei galima priskirti ir ankstyviausią laikotarpio palaidojimą – X a. pabaigos degintinų vyro k. X/1 Lejasduopelių pilkapyje (RRS–9; RS–11). Palaidojimas įrengtas apie 40–50 cm gylio, 1,5x1,5 m dydžio duobėje po pilkapio pagrindu su į žemę įsmeigtais ginklais: vienašmeniu kalaviju, ietigaliu ir siaurašmeniu pentiniu kirviu. Kape rasti keli svoreliai, žiedai, gintariniai karoliai, apyrankė bei diržas. X a. pabaiga – XI a. pradžia datuojamas kalavijo rankenos skersinio fragmentas, ornamentuotas dvigubomis susipinančiomis linijomis – pynimo motyvais, išgautais juodinimo technika, rastas Visėtiškių pilkapyje, pilkapyje XII (Kazakevičius 2000c, 79).

Chronologiškai vėlyvesniuose, XII ar XII–XIII a., kapuose prabangos nelieka. Lejasduopelių vyrų kapuose (k. II/14, 16, III/1, 3, 7) kartojasi standartinis inventorių: „ietigalis+plačiaašmenis kirvis+diržas+peiliukas+pasaginė segė+1–2 žiedai“⁴⁵ (RRS–5–7, RS–5–8). Visuose (išskyrus k. III/1) rasta spalvintos medienos likučių. Visi kapai aptikti kolektyviniuose pilkapiuose, dar vienas mirusysis su analogišku įkapių rinkiniu buvo sudegintas ir palaidotas pilkapyje I.

Moterų laidosenoje ryškių chronologinių skirtumų nepastebėta. Lyginant su VIGA2 II tūkst. pradžioje gerokai išaugęs įkapių skaičius (RRS–6–12, RS–9–34) ir sudėtis žymiai nesikeitė iki pat XIII a. pabaigos. Panašūs įkapių komplektai aptikti ne tik Lejasduopelių pilkapyje (RRS–10–12, RS–22–34). Rubikių k. II/1 (RRS–12, RS–26) moteris palaidota su apgalviu, 2 antkaklėmis tordiruotais užkeistais kampuočiais galais, 2 pasaginėmis segėmis, 8 apyrankėmis zoomorfiniais galais, kaklo apvara iš stiklo karolių, kauri kriauklelių ir

⁴⁵ K. III/7 rasta apyrankė kartu su žalvariniais žiedeliais buvo padėta tošinėje dėžutėje mirusiojo kojūgalyje.

žvangučių, 6 žiedais ir kt. Betelių k. 12 moteris (RRS–8, RS–30) rasta su apgalviu, vytime antkakle kilpiniais galais, antkakle plokščiais užkeistais galais, kaklo vėriniu iš stiklo karoliukų, kauri kriauklelių, įvijėlių ir žvangučių, 9 apyrankėm zoomorfiniais galais ir 4 gaubtom, 2 smeigtukais prisegtu krūtinės papuošalu iš grandinėlių, 8 žiedais bei pjautuvu. Tame pačiame kapinyne jauną merginą k. 16 (RRS–7, RS–33) puošė 3 antkaklės (1 vytinė kilpiniais galais, 2 tordiruotu lankeliu), 3 pasaginės segės, net 17 apyrankių ir Rytų Latvijoje pats turtingiausias bei puošniausias kaklo vėrinys.

Panašių įkapių asortimentas dažnai aptinkamas daugelyje kapų. Skirtingas tų pačių įkapių skaičius nėra pakankamas pagrindas daryti išvadas apie socialiai reikšmingą vertikalią gradaciją. Moterų laidosena netiesiogiai rodo šeiminių padėčių, kartu ir vyro autoritetą, o ne jų pačių nuopelnus ir užimamą padėtį ir, matyt, tai aprangos kodą darė mažiau formalų. Viena svarbiausių asmeninių jų savybių buvo biologinis amžius, įkapėmis svarbu buvo parodyti reprodukcinę galimybių perspektyvumą, skirtumus tarp jaunų ir vyresnių moterų. Natūralu, kad tokiomis aplinkybėmis laidosena atrodo sąlyginai statiška ir mažiau paveikta kintančių aplinkybių.

Vyrų laidosena su socialiniu ir politiniu gyvenimu buvo susijusi kur kas glaudžiau. Individualiai įrengti, prabangūs jų kapai byloja apie X–XI a. išaugusią socialinę diferenciaciją bei konkurenciją. XII–XIII a. kapų inventorius suvienodėja, vėl grįžtama prie ankstesnių laidojimo tradicijų, „kollektyvines“ laidosenas. Lejasduopelių pilkapuose taip palaidota dauguma XII–XIII a. palaikų: 60% vyrų, 72% moterų, visi vaikai, dėl to jie galėtų būti laikomi šeimos kapavietėmis (pilkapyje I – 2 vyrai, 2 moterys ir 2 vaikai, pilkapyje II – 5 vyrai, 5 moterys ir 8 vaikai (4 mergaitės ir 4 berniukai), pilkapyje III – 3 vyrai, 1 moteris ir 3 vaikai.

Socialines permainas atspindi ir erdviniai ritualinių vietų pasikeitimai. Kuriantis naujoms kapinėms senosios greičiausiai buvo kurį laiką apleistos. Visėtiškių pilkapynas datuojamas iki XII a.

imtinais (Kazakevičius 2000b), bet XII a. radinių čia nėra nei kapuose, nei tarp atsitiktinių, nedaug ir XI a. datuojamų dirbinių, pvz., nerasta XI–XII a. būdingų plačiaasmenių kirvių arba vėlyvųjų antkaklių plokščiais užkeistais galais su kabučiais. Pilkapynas egzistavo iki X a., gal dar šiek tiek ilgiau, bet XI–XII a. jame greičiausiai nelaidota. XI–XII a. kapų nerasta ir gretimame Miškinių pilkapyje. Mirusiuosius tuo metu pradėjo laidoti už kelių kilometrų į ŠR nuo Visėtiškių, Gykiuose – čia rasta būdingų moteriškų papuošalų, galbūt priklausiusių XI–XII a. palaidojimams (68 pav.). Senųjų ir naujųjų laidojimo vietų persitvarkymo pavyzdys yra greta buvę Buokių ir Priedniekų pilkapynai. Pirmajam nustojus egzistuoti, maždaug X a. pradėti pilti nauji sampilai Priedniekuose, tik jie jau buvo skirti pavieniams asmenims, tarp jų – ir vienas turtingiausių regiono kapų (65 pav.). Panaši, tik erdviškai ne taip raiški situacija mato ma ir Rubikių pilkapynė, kur buvo laidojama nuo VIGA2, o VĖGA atsirado individualių palaidojimų po sampilais. XI a. naujai įkurtų pilkapynų ar kapinynų galėjo būti ir daugiau (pvz., Antakriauinis, Dievalės, Garšviai, Indriūnai, Pyragiai).

Naujųjų ir senųjų ritualinių vietų kontrastą (8 lent.) galima paaiškinti tuo, kad įrengiant naujas kapines būtinos didesnės materialinės ir simbolinės investicijos. Tokį ritualinio kraštovaizdžio reorganizavimą lėmė bendruomenių mobilumas, gyvenviečių tinklo plėtra, daug įtakos turėjo socialinių santykių raida, diferenciacija, naujų diduomenės grupių atsiradimas. Kontaktai su kaimynais, ypač Padauguvio rajone, irgi skatino šį procesą. Materialinės kultūros ir laidosenos apžvalga leidžia manyti, kad latgalių įsiliejimo į Sėlos visuomenę didžiausia tikimybė atsirado būtent I ir II tūkst. sandūroje. Kultūrinė sąveika ryškesnė šiaurinėje Sėloje, kur laidosena faktiškai niekuo nebesiskyrė nuo vienalaikių latgalių palaidojimų.

X–XI a. išskiriami kaip ypatingas lūžis tolesnėje Baltijos jūros regiono kultūrinėje, socialinėje ir ūkio raidoje (Ligi 1995, 268–270; Kuncevičius,

RRS	Beteliai	Beteliai	Lejasduopelės	Lejasduopelės	Priedniekai	Rubikiai	Salasanciai	Strautmaliai	Strautmaliai	Kebėnai	Miškiniai	Visėtiškiai	Visėtiškiai
	Laidoti pradėta II tūkst. pradžioje									Laidota nuo seniau			
	G	B	G	B	G	B	B	G	B	B	B	G	B
1		1		1					1		5		2
2		1	1	4				1	1	1			3
3				1				1					2
4			3	–				1			2		5
5	2		2	1				2	1			2	2
6	1		2	2			1		1			1	
7			1	1	1								
8		1											
9			1	1			1		1				
10	1			1									
11													
12			1	1		1							
13			1		1								
Iš viso kapų	4	3	12	13	2	1	2	5	5	1	7	3	14
RRS _{vid}	6,5	3,7	6,4	5,2	10	12	7,5	3,5	4,6	2	1,9	5,3	3,1
RS _{max}	14	30	36	34	22	26	9	5	19	2	4	10	7

8 lentelė. Kapų pasiskirstymas pagal RRS.

Suaugusių individų kapai: G – su ginklais, B – be ginklų.

Luchtanas 1997; Lang 2002, 24; Радиньш 2003, 152; Berglund 2003). Tai laikotarpis, kai Lietuvos teritorijoje išauga pagrindiniai verslai, pradėti apžiesti puodai, tobulėja darbo įrankiai (atsiranda plačiaaašmeniai kirviai, pjautuvai dantytai asmenimis, sukamosios girkos), žemės ūkio technologijos (vystoma sėjomaina, atsiranda primitivūs trilaukiai). Atsiranda palaidojimų su svarstyklėmis ir svoreliais. Vakarų Lietuvoje ryškus kultūrinis pakilimas datuojamas X a. 2-ąja puse – XI a. Šio

laikotarpio gyvenvietės (Palanga) išsiskiria dideliu plotu, gyventojų polietniniu sudėtimi, susidarančia draugove (Žulkus 2004, 80, 175). Lietuvių genčių pilkapiuose Rytų Lietuvoje X–XI/XI a. aptinkama pavienių išskirtinai turtingų vyrų karių kapų, kurie taip pat siejami su socialinės organizacijos pokyčių pradžia (Kurila 2009š, 120).

Sėloje X a. 2-oji pusė – XI a. – ženkliai išaugusios gyventojų veiklos ir ūkio sistemos pokyčių metas. Maksimaliai išvystyta veikla piliakalnių ir jų papėdžių kompleksuose, suklesti nauji teritoriniai centrai, sujungiantys kelis mažesnius teritorinius vienetus. Administracinėje sistemoje ryškėja teritorinės hierarchijos požymiai. Drauge su teritorinės tvarkos pokyčiais atsiranda naujų laidojimo paminklų su itin prabangiais X–XI a. kapais, kuriuos galima sieti su socialinių santykių pokyčiais ir didėjančia diferenciacija. Veržlusis pakilimo laikotarpis XII a. perauga į stabilumo fazę: supaprastėja laidojimo papročiai, nebelieka prabangos, vėl grįžtama prie senųjų „kolektyvinių“ laidosenos tradicijų ir/ar pačių paminklų. Gyvenimo sąlygos keitėsi greičiau nei laidojimo papročiai: XII a. daugelis teritorinių centrų apleidžiami. Ši regresija greičiausiai nebuvo natūrali – ją paskatino pokyčiai politinėje arenoje, bundantis artimiausių kaimynų – lietuvių valstybingumas.

VII. SĖLOS KRAŠTO LIKIMAS XIII–XV A.

VII. 1. XIII–XV A. DYKROS KLAUSIMAS

Literatūroje dažnai teigiama, kad kryžiaus karų metu Livonijos ir Prūsijos pasienio sritys virto dykromis – negyvenamomis teritorijomis (Kraštas 1983, 4; Grāvere 2000; Zemgaļi 2003, 98; Žulkus 2004, 202–206). Toks vaizduojamas ir Sėlos kraštas, nualintas XIII–XV a. karo žygių, kurių metu buvo judama dviem pagrindinėmis trasomis: nuo Užpalių ligi Dauguvos–Aiviekstės santakos ir nuo Daugpilio lietuvių žemių link (Мугуревич 1965, 104–105; Biļķins 1992, 11–15). Kariaujančių pusių intervencijos Sėloje sukėlė epidemijas, badmečius, priverstines migracijas, už jos ribų aptinkami sėliški vietovardžiai siejami su nuolatinės grėsmės sukeltos emigracijos padariniais (Mažiulis 1981; Šliavas 1982a; Tautavičius 1996, 96). II tūkst. viduryje Sėlos teritorija buvo apgyvendinta pakartotinai, iš naujo kolonizuojant po karų ištuštėjusias žemes. Šis procesas prasidėjo tik XV a., bet buvo pakankamai intensyvus, nes jau 1532 m. fiksuojamas vietos naujakuriams trūkumas (Deksnys 2000, 11–13).

Archeologiniai karų poveikio ir krašto virtimo dykra argumentai – kapų ir radinių stoka (Zabila 1998, 45–46; 1999, 38; 2010, 12–12; Simniškytė 2011; t.p. žr. Jarockis 2003; Vasiliauskas 2003), bet paskutiniojo dešimtmečio tarpdisciplininiai absoliutinėmis datomis paremti tyrimai skatina įvairiapusiškiau žvelgti į visuotinio krašto ištuštėjimo faktą.

VII. 1. 1. Antropogeninės veiklos dinamika paleobotaniniais ir archeologiniais duomenimis

Geologinių tyrimų šalia Juodonių piliakalnio pagrindu sudaryta žiedadulkių diagrama neabejotinai yra šio teritorinio centro likimo metraštis. Po IX–XI a. antropogeninės veiklos kulminacijos XII a. 2-ojoje pusėje čia pastebimas kritimas visų su gyventojų ūkine veikla siejamų augalų kreivėse. Tiesa, ir tuo metu čia buvo auginami javai ir sprendžiant pagal egzistavusius ganyklų indikatorius, ganomi gyvuliai, bet šios veiklos intensyvumo laipsnis sumažėjo. Iš esmės regresija žiedadulkių diagramoje sutapo su archeologiniais duomenimis, mat kasinėjimų metu dauguma vėlyvojo geležies amžiaus radinių gali būti datuojami X–XI/XII a. XII a. pabaigoje Juodonių kompleksas prarado savo reikšmę, buvo apleistas, o aplink jį pradėjo plisti miškai. Tai truko iki XV a., kai ūkinės veiklos regresijos etapą keitė aktyvėjimo fazė, kurios metu ūkinės veiklos lygis beveik pasiekė ankstesnį. Javų gausa, dideli nuolat dirbamų laukų plotai, daug tiesiogiai žmogaus gyvenamojoje aplinkoje plintančių žiedadulkių ir labai padidėjęs mikroskopinių angliukų kiekis nuosėdose liudija apie intensyvią ūkinę veiklą tiriamoje teritorijoje. Tuo metu sumažėjo ir miškais apaugusių plotų, žiedadulkių spektre gausu šviesiamėgių augalų. Sprendžiant pagal nuosėdų formavimosi greitį, kuriuos pavyko nustatyti datavus kelis pjūvio lygius, tai įvyko prieš 400–500 metų. Po to vėl sekė

ženklūs ūkinės veiklos regresijos etapas. Spektre nebeliko javų žiedadulkių, labai išaugo bendras medžių žiedadulkių kiekis, paplito greitai atvirose augimvietėse besiveisiančios jų rūšys. Nuosėdose labai daug piktžolių. Toks spektro pobūdis leistų teigti, kad dirbami laukai buvo apleisti, juose klestėjo piktžolės, vėliau krūmai ir krūmokšniai, po to – medžiai. Drėgnų pievų indikatorių nuosėdose nebeliko, sumažėjo ir sausų pievų bei miško ganyklų augalų kiekis. Akivaizdu, kad ir ši veiklos šaka pamažu nyko. Šį laikotarpį galime apibūdinti kaip aiškų gyventojų ūkinės veiklos atsitraukimo iš Juodonių piliakalnio apylinkių etapą (Daugnora ir kt. 2004, 131).

Kiek kitoku ritmu vyko žmogaus veikla netoli Petrešiūnų piliakalnio. Ūkinė veikla čia augo nuo pat I tūkst. vidurio ir XIII a. – XIV a. 1-ojoje pusėje fiksuojama jos kulminacija – 1225–1382 cal AD (1, 2 priedai). Šio laikotarpio stulpelio nuosėdose yra ir rugių (*Secale cerealia*) žiedadulkių, taigi čia, kaip kiek anksčiau Juodonyse, jau galėjo būti žinoma tri-laukė sistema. Ūkinės veiklos mastas Petrešiūnuose kiek sumenko tik po šimtmečio. Ūkinė regresija sutapo su visoje Europoje užfiksuotu atšalimu, pavadintu Mažuoju ledynmečiu (Berglund 2003, 10), kurio pradžia žiedadulkių diagramoje datuota XIV a. (1310–1411 cal AD) (Trumpalaikiai 2003š).

Petrešiūnų žiedadulkių diagramos duomenys gerokai netikėti, turint omenyje, kad pats piliakalnis buvo apleistas dar I tūkst. pradžioje. Jau minėta, kad ežero sedimentacija tyrimo vietoje greičiausiai nėra sietina su prie piliakalnio gyvenusiomis bendruomenėmis, o ir vėlesniais laikais šalia tyrimų vietos nežinoma jokių I tūkst. 2-osios pusės – II tūkst. pradžios paminklų. Šiame kontekste apie save primena neseniai paskelbta Varšuvos valstybiniame archeologijos muziejuje saugoma kolekcija su įrašu „Petrešiūnai“ iš L. Krzywickio tyrinėjimų (Iwanowska 2009). Joje, be keliasdešimties brūkšniuotosios keramikos šukių, yra apie 60 daugiausia geležies dirbinių, datuojamų ankstyvaisiais viduramžiais: keli geležiniai raktai, cilindrinė spyna, kalavijo rankenos

buoželė, makštų apkalai, keli strėlių antgaliai, skiltuvai. Paskelbtoje Petrešiūnų piliakalnio tyrimų ataskaitoje nėra vienas šių radinių nėra paminėtas (Krzywicki 1914). Neminimi jie ir jokioje kitoje L. Krzywickio publikacijoje, todėl kolekciją paskelbusi G. Iwanowska spėja, kad jie gali būti ir ne iš Petrešiūnų, ir netgi ne iš L. Krzywickio kasinėjimų. Įdomu tai, jog tyrinėjant erų sandūroje piliakalnio papėdėje iškastą griovį (žr. sk. II. 1. 2) jo užpildas radiokarboniniu metodu datuotas XIV–XV a. (1268–1386 cal AD; 1310–1411 cal AD; 1320–1430 cal AD; 1414–1482 cal AD) (8 pav.). Vadinasi, iki tol jokia griovio eroziją ir jo užslinkimą galinti sukelti antropogeninė veikla prie piliakalnio nebuvo vykdoma. Tik piliakalnio apylinkėse XIII–XIV a. įsikūrus bendruomenėms griovys užslinko ar buvo užpiltas (užartas?).

Lyginant antropogeninės veiklos poveikio aplinkai dinamiką Juodonyse ir Petrešiūnuose galima daryti išvadą, kad ūkinės veiklos intensyvumas kito skirtingu metu ir dėl skirtingų priežasčių. Viena jų – nevienodas minėtų vietovių politinis svoris. Juodonys – buvęs teritorijos centras, reikšminga gyvenvietė, kur telkėsi įvairialypė veikla. Centrinės vietos buvo jautresnės politinio klimato svyravimams, galėjusiems lemti jų statuso pasikeitimą. Tų pasikeitimų chronologija – XII a. – bylotų, kad pagrindinė priežastis buvo dar ne kovos su Livonijos ordinu, bet galbūt Sėlos gyventojų, jų elito nesutarimai su savo artimais kaimynais – lietuviais.

Politinių įvykių įtaka archeologiškai neraiškiam agrariniame Petrešiūnų apylinkių krašto vaizdyje vykdytai ūkinei veiklai ir gyvenviečių tinklui buvo maža, todėl gyvenimas čia kurį laiką galėjo tekėti sena vaga. Gali būti, kad vėluojanti ūkinės veiklos kulminacija Petrešiūnuose (XIII a., plg. X–XII a. vidurys – Juodonyse) savaip susijusi su politinių-teritorinių centrų sunykimu ir juose susitelkusios populiacijos bei veiklos „dislokacija“ ramesnėse agrarinėse periferijose. XIV a. prasidėjusi ūkinė regresija Petrešiūnuose galėjo turėti politines-karines priežastis, tačiau nereikėtų atmesti bendraeuropinio masto ekosistemų pokyčių.

VII. 1. 2. Laidojimo paminklai. Pilkapių tradicijos likimas

Ankstesniame skyriuje minėta, kad X–XI a. steigiantis naujoms laidojimo vietoms ankstesnės kurį laiką buvo apleistos, o senos laidosenos tradicijos primirštos, bet netrukus vėl grįžtama prie jų. Lejasduopelių pilkapyne rasta kapų su XIII a. įkapėmis (Šnore 1997), o kai kurių papuošalų (kryželio formos kabučių, žvaigždinių segių, žiedinių segių reljefiniu paviršiumi, vytų apyrankių) naudojimo pradžia nukeliama į XIV a. (Svetikas 2009). Panašiai reikėtų datuoti ir vėlyviausiąjį etapą Visėtiškių bei Miškinių pilkapyuose, kur nemaža dalis kapų aptikti be įkapių arba jų per mažai chronologijai nustatyti. Visėtiškių pilkapyne tokie palaidojimai sudarė daugiau nei pusę kapų (37 iš 71), pvz., pilk. XIV, šešiuose nesuardytuose kapuose, rastos tik pavienės grandelės ar įvijos. Sprendžiant pagal atsitiktinius VIGA2 ir VĖGA dirbinius, šiame pilkapyje kapų buvę žymiai daugiau. Susidaro įspūdis, kad skurdūs nedatuojami kapai yra pilkapyne vėlyviausio etapo palikimas, kai laidojant suardyti ankstesni VIGA ir VĖGA kapai.

Miškinių pilkapyne tyrinėtame pilkapyje rasta 12 kapų, penki iš jų – vaikų, palaidotų su

negausiomis įkapėmis (RRS=RS–1–2). Dažniausia, neretai vienintelė įkapė buvo kaklo apvaros, paprastesnės ar sudėtingesnės, sudarytos iš stiklo, gintaro karolių, žalvarinių trapecijos ir kryžiaus formos kabučių, kaulinių amuletų, grandinelių, žvangučių. Tik 6–8 m. amžiaus berniuko kape rasta daugiau papuošalų: be baltos spalvos emalio karolių apvaros, rastos dvi apyrankės ir III–1 tipo segė aguoniniais galais, datuojama XII a. pab. – XIV a. (Vijups 1998š, 211–225, att. 4) (72 pav.). Vienalaikiai, matyt, buvo ir kiti Miškinių kapai bei atsitiktiniai dirbiniai, tarp kurių nepasitaikė nė vieno, būdingo X–XI/XII a.

Tai rodo, kad po vieno ar kelių šimtmečių pertraukos XII–XIII a. Sėloje vėl grįžtama prie anksčiau supiltų pilkapių ir juose laidojama pagal senąsias kolektyvines tradicijas. Ryšys su senaisiais pilkapiais išliko ir XIV–XV a., tik to laikotarpio kapus atpažinti sunku. Tai ir tapo pagrindu daryti prielaidą apie krašto ištuštėjimą. Visėtiškių pilkapyne I grupėje, pilk. I, 40 cm gylyje, aptiktas kapas, kuriame mirusysis palaidotas galva į PV, aukštelninkas, sulenktomis ir ant krūtinės sudėtomis rankomis, ištiestomis kojomis, be įkapių. Remiantis radiokarboniniu datavimu, palaidojimas datuotas 1276–1388 cal AD (1 priedas).

Keliuose geležies amžiuje supiltuose Skverbų sampiluose aptikta po kapą be įkapių, o atsitiktinių radinių kolekcijoje yra XV a. žiedinis auskaras; panašus aptiktas kasinėjant Mičiūnų pilkapius. XIV–XVI a. radinių (žvaigždinių, skardinių, žiedinių, pasaginių segių, kryželio formos kabučių, žvangučių) rasta kai kuriuose dar romėniškuoju laikotarpiu supiltuose pilkapiuose: Antužiuose, Kuokšiuose, Gravanuose, Kebėnuose, Ratulanuose, Razbukuose, Spietiniuose ir kt. Tai verčia sua-

72 pav. Miškiniai, vaiko kapo I/10 įkapės (Sėliai 2007, 79, nr. 294–298).

bejoti teiginiais apie visuotinę krašto ištuštėjimą, nors gyventojų skaičiaus sumažėjimo greičiausiai ir neišvengta.

XIV–XV a. į Lietuvą skverbiasi krikščionybė, plinta katalikų bažnyčių tinklas, bet etninės kūršių, žiemgalių ir sėlių žemės dar visą XV a. lieka be katalikiškų parapijų (Svetikas 2009, 455). Sėlose į christianizacijos procesą įsitraukti neskubėta, mirusieji čia tebelaidoti protėvių amžinojo poilsio vietose. XIV a. įsteigtos naujos kapinės tyrinėtos tik Sėlpilyje, nedaug žinoma ir XV a. kapų (Štaronys, Buivėnai, Kiočiai), daugelio naujose vietose įkurtų spėjamų kapinių chronologija pagal atsitiktinius radinius gali būti nustatyta tik apytiksliai⁴⁷: Čiupliai, Grantiniai, Kalviai, Niperai (Libiešiai), Plūdai, Plūmės, Varuoniai. Situacija pasikeitė XVI a., atsirandant vis daugiau naujų kapinių. Gali būti, kad tai – naujųjų krašto gyventojų kapinaitės. Nepaisant to, ryšys su senosiomis laidojimo vietomis išliko ir vėliau, mirusiuosius jose – kartais pavienius asmenis (pvz., Antužiai, Arbidanai, Lygalaukiai, Muoriškiai, Plateriai, Skrebiškiai, Vaineikiai), o kartais ištisas bendruomenes (pvz., Ratulanuose – 56 kapai, Kiuncuose – 53, Zvanytajuose – 93, t.p. Dukuranuose, Zakėnuose) – laidojo iki pat XIX a.

VII. 2. SĖLOS TERITORIJA

Diskusijų dėl Sėlos teritorijos istoriniais laikais nėra daug. Ligi šiol lyg ir sutarta, kad dalis Sėlos atiteko Livonijos ordinui, o pietuose lietuviai sustabdė kalavijuočius ir neleido visos Sėlos prijungti prie Livonijos ordino žemių. Tokiomis sąlygomis sėliai Sėlos pietuose ilgainiui sulietuvėjo, o šiaurinėje regiono dalyje – sulatvėjo (žr. pvz., Lietuvių 1987, 218–219). Dvejopą Sėlos likimą lėmė ne vien XIII–XIV a. įvykiai, jis natūraliai formavosi dar nuo I tūkst. vidurio, o politiniai ir kariniai įvykiai galutinai formalizavo šį procesą.

VII. 2. 1. Padauguvio Sėla

Pagal savo geografinę situaciją Sėla galėtų būti vadinama Padauguvio kraštu, bet ~160 km ilgio tiesioginio sąlyčio su Dauguva atkarpa nebuvo ištisai gyvenama. Prie Dauguvos kraštas tarp miškingos Taurkalnės ir Dvietės bei Alūkstos nuo seno šliejosi keliais „tiltais“ – rečiau ar tankiau apgyvendintomis teritorijomis (9 žemėl.). Kai kurių jų politinė priklausomybė XII–XIII a. jau buvo pakitusi. Vienas tokių – ruožas ties Dignajos piliakalniu. Regis, ši sritis į istorinės Sėlos sudėtį jau neįėjo, buvo tapusi Jersikos Kunigaikštystės dalimi (Balodis 1940, 9; IIIHope 1961, 135, 138; Mugarėvičs 1999, 81, att. 7; Šterns 2002, 208–209, XXXI–XXXII); iš dalies tai paaiškina rašytinių duomenų apie Sėlą skurdumą. Latgalos padalinimo akte (1211 m.) minima arkivyskupui atitekusi Jersikai kadaise priklausiusi *Bebernine* vietovė (*villae in confinio Bebernine*), kurios kartais ieškoma dabartinės Bebrėnės apylinkėse, Alūkstos sav. Jos centru vieni tyrinėtojai įvardija nedidelį arčiausiai dabartinės Bebrėnės esantį Kaldabrunių piliakalnį (IIIHope 1961, 135), kiti žvilgsnį kreipia kiek toliau į pietus, link Alūkstos aukštumų, į kurias nuo Dauguvos įsiterpia Dvietės ir Alūkstos upių slėniai. Čia keli kilometrai į V nuo Dvietės ir Alūkstos santakos, Alūkstos–Kaldabrunių aukštumų R pakraštyje, kilometro atstumu vienas nuo kito stūkso du piliakalniai: Zamečka (Uozuolkalnis) ir Palazdiniai, dar už 5 km į V – kita pora: Ruranai ir Sidrabiniai. Piliakalnių aikštelėse rasta Brūkšniuotosios keramikos kultūros laikų pėdsakų, bet įtvirtinimų sistema būdinga vėlyviesiems laikams, manoma, kad piliakalniai buvo naudoti kaip slėptuvės (Graudonis 2001). Prie Dauguvos prigludusią Alūkstos slėnio žemumą iš P riboja 5 piliakalniai, Sventės aukštumos Š pakraštyje išsidėstę 8 km linija (Apšukalnis, Arajai, Kakyčiai, Sudmaliai, Timšanai). Čia taip pat nėra viename jų

⁴⁷ Literatūroje daugelis jų priskiriami D4, t.y. vėlyvajam geležies amžiui (Latvijas, 1974).

neaptikta II tūkst. pradžios radinių, ģirtvinimai gerokai sunyķę (išskyrus Sudmalius). Plaķiau tyrinētų piliakalnių aptariamoje Aukšķemēs dalyje nēra, II tūkst. pradžios radinų aptikta tik Lašiu ir Melnaiskalnio piliakalniuose. Pastarajame kartais ieškoma istoriniuose šaltiniuose minimų *Polone/Pelone* ir *Nitczegale* (Ciglis 2002, 19). Šie piliakalniai ar dalis jų galējo sudaryti jau Latgalai priklausiusiā gynybos sistemā (Mugurēviķs 1999, 81), ģ kuriā ģjungiamas ir Padauguvio ruožas prie Dignajos piliakalnio. Būtent Dignaja greiķiausiai buvo ta Jersikos valdovo Visvaldo atsitraukimo vieta, iš kurios jis 1209 m. stebēķęķ savo pilies nioķojimā (LK 1991, 63).

Padauguvys tarp Eglainēs ir Dysnos buvo pateķęķ ģ lietuvių veiklos zonā, kurių kariaunos ģia veikē jau XII a. (Būga 1961, 574; LK 1991, 24, I:5; Varakauskas 1982, 203; Gudaviķius 1989, 44, 160; Deksnys 2000, 7–8; Baronas 2004, 40). Henrikas Latvis mini ģia buvus lietuvių kaimus (LK 1991, 88, XVII:5), o Traidenio laikais (1269–1282) vokieķių pastatytas Daugpilis reiķkē, kad vokieķiai „ģsitvirtino jo širdyje“ (Gudaviķius 1989, 44, 160).

Sēla tebevadindamos sritys buvo suvokiamos ne kaip gentinēs Sēlos sudētinē dalis, bet kaip atskiras teritorinis vienetas Padaugovyje. Sēliū pilies – Sēlpilio uķēmimā (1208 m.) aprašēķ H. Latvis (LK 1991, 54) omenyje turēķo būtent šios pilies, jos apylinkiū, t.y. Sēlpilio Sēlos, ne visos Sēlos gentine prasme, gyventojus. Aprašomuose 1208, 1213, 1225, 1226 m. ģvyķiuose minimi sēliai, gyvenēķ ir Kuoknesēs ar net Rygos apylinkēķe (LUB, I, 1853, 103, nr. LXXXVII, 106, nr. LXXXIX, 111, nr. XCIII; LK 1991, 56, 88, 145). Juos taip pat reikētų suvokti ne politine-teritorine (visos Sēlos gyventojai) prasme, bet kaip Sēlpilio gyventojų – išeiviū iš Sēlpilio apylinkiū paminēķimus.

1218 m. ģkuriama Sēlos vyskupija (*episcopatus Seloniensis*) (Kalniņš 1995, 167). Jos vyskupu tapo Bernhardas iš Lipēs, kuriķ Henrikas Latvis vadino Źiemgalos vyskupu, o jo rezidencija buvusi Rytų

Źiemgaloje – Mežuotnēķe. Ši painiava traktuojama kaip neģgyvendinto tikslo rezultatas (Kalniņš 1995, 168–169). Mat pirminis sumanymas buvēķ ģkurti vyskupijā Źiemgaloje, bet 1217 m. popieķiaus leidimas kurti naujā vyskupijā galiojo tik jau krikščioniķskose ķemēs. Kadangi mežuotnieķiai tuo metu dar tebebuvo nekrikščiai (apkrikščyti 1219 m.), naujoji pavadinta Sēlos vyskupijos (sēliū pilies gyventojai apkrikščyti 1208 m. uķēmus Sēlpilį) vardu.

1219 m. spalio 25 d., taip pat ir vēķiau – 1224 m. lapkriķio 14 d. popieķius Honorijus III patvirtino vyskupijā 1218 m. nustatytoķe ribose (LUB I, 1853, 49, nr. XLIII; 70, nr. LXV). Pastarųķų aprašymas, deķa, neišliko, taķiau ķinoma, kad vakaruose jos apēmē Rytų Źiemgalā, o vyskupo rezidencija buvusi prie Babytēs eķero, Lielupēs ķioķiū rajone (Šterns 2002, 394). Po Bernhardo mirties 1224 m. Sēlos vyskupu paskiriamas Lambertas. Dalis jo ķinioķe buvusiū ķemiū Lielupēs deķiniajame krante 1226 m. kovo 15 d. atiteķo Rygos miestui (SLVA I, 1937, 97, nr. 122), o po keliū dieniū, 1226 m. kovo 21 d., Sēlos vyskupija panaikinta ir ģkurta nauja – Źiemgalos (LUB I, 1853, 96, nr. LXXXI), jos dvasiniam vadovui palieķant visas ankstesnēs Sēlos vyskupijos pajamas.

Taigi Sēlos vyskupija savo formalaus gyvavimo metu galēķjusi apimti tik nedidelē dalį gentinēs Sēlos – vakarinį jos pakraštį (Dunsdorf 1998, 45–46), nors kartais jos teritorija gerokai išpleķiama: nuo Lielupēs ķioķiū vakaruose iki, kaip manoma, Eglainēs upēs rytuose (Biļķkins 1992, 17). Pietinēs ribos neķinomos. Šaltiniuose nutylima apie vyskupijos plētrā, karines ar religines misijas sēlišķoķoje jos dalyķe. 1225–1226 m. sandūroķe popieķiaus legatas apkeliavo daugelį apkrikščytiū Livonijos ķemiū, bet neuķsuko ģ jį lydēķjusio Źiemgalos (Sēlos) vyskupo valdas (Kalniņš 1995, 170).

XIII a. pradžioķe dvasininkijos ir vokieķiū ordino skverbimasis Padauguviu aukštyn buvo dar tik prasidēķęķ, ir natūralu, kad jiems aktualiausias buvo Padauguvio sritys, todēķ XIII a. 1-osios pu-

sės dokumentuose minimos Sėlos (*Selen, Selonia*) reikėtų ieškoti anksčiau Sėlos vyskupijai priklausiusiame Padauguvio ruože (arba atskirose jo srityse), kuris, panaikinus vyskupiją, toliau buvo vadinamas Sėla (SLVA 1937, 179, nr. 209; Kalniš 1995, 174).

1254 m. gegužės 23 d. popiežiaus Inocentijaus IV raštu Ordinui buvo patvirtintos posesijos į *Allecten, Calve, Selen, Medene, Nitczegale* pilis ar įtvirtinimus ir jų apylinkių kaimus (...*castra seu munitiones et eorum villas...*) (LUB, I, 351, nr. CCLXIX). Dokumente nėra jokios užuominos, kad išvardytas vietoves reikėtų sieti su Sėla, bet specifinis vietovardis *Selen*, taip pat *Medene* ir *Calve* žinomi iš tų raštų, kuriuose kalbama apie Sėlą (plg. 1256 m. Sėlos dalybos sutartis bei Mindaugo „dovanojimo“ raštas 1255 m.: LUB, I, 371–372, nr. CCCLXXXVI), tapo savotišku argumentu, kad 1254 m. įvardytos Sėlos vietovės. Kai kas dokumentą laiko klastote, kadangi neprabėgus nė metams, 1255 m. kovo 31 d., popiežius Aleksandras IV patvirtino Sėlą esant Rygos arkivyskupo dispozicijoje (LUB, I, 364–366, nr. CCLXXXII; Ciglis 2002, 11). Kartais manoma, kad šiuose dokumentuose kalbama apie skirtingas teritorijas: 1254 m. įvardijimų ieškoma į rytus nuo Eglainės upės, o 1255 m. – į vakarus (Biļķins 1992, 20–22). Šiaip ar taip, raštai byloja apie Ordino ir Rygos dvasininkų konkurenciją įsitvirtinant Padauguvyje, kurią vainikavo kompromisinis sprendimas – Sėlos dalybos 1256 m. tarp Rygos arkivyskupo ir Livonijos ordino. Pagal šią sutartį 1/3 Sėlos priešais Aizkrauklę atiteko Ordinui, o 2/3 priešais Kuoknesę – Rygos arkivyskupijai, kuri Ordino labui atsisakė *Calves* srities (*dicitur*) (LUB, I, 373–374, nr. CCLXXXVIII; LK 1991, 171; Šterns 2002, 185).

Jei objektai išvardyti geografiniu principu, *Allecten* ir *Calve* reikėtų ieškoti vienoje, o *Medene* ir *Nitczegale* – kitoje sąrašo viduryje paminėto *Selen* pusėje, kuris galėtų įvardyti Sėlpilį ir jo apylinkes. Kadangi į vakarus driekėsi Taurkalnės miškai, o Dignajos apylinkės politinė prasme Sė-

lai jau nebeprisiklausė, paieškų laukas susiaurėja iki pačios Sėlpilio Sėlos – *Selen* – kairiakrantės Dauguvos ruožo priešais Krustpilį ir Aizkrauklę. Be Sėlpilio, čia žinomi tik Altenės (Graudonis 1983) ir Kauprės (Dauguvos saloje) (Шнопе 1961, 135, 138; Pilskalni 1998, 32) piliakalniai, kurie 1254 m. galėjo būti pavadinti pilimis ar įtvirtinimais. Todėl dokumente išvardytų pilių istorinė geografija dažniausiai peržengia šios Sėlpilio žemės ribas (1 lent.). Jų logiška ieškoti prie Dauguvos, bet ar buvusioje gentinės Sėlos teritorijoje?

VII. 2. 2. „...*terram, quae Selen dicitur, videlicet Meddene, Pelone, Malesine, Thovraxe, cum suis attinentiis...*“

1255 m. spalio mėn. Mindaugas Livonijos ordinui valdyti paskyrė Sėla vadinamas žemes su jų priklausiniais „...*terram, quae Selen dicitur, videlicet Meddene, Pelone, Malesine, Thovraxe, cum suis attinentiis...*“ ir paprašė popiežiaus dovanojimą patvirtinti, kuris tai padarė 1257 m. liepos 13 d. (LUB, I, 371–372, nr. CCLXXXVI; 372–373, nr. CCLXXXVII; 394–395, nr. CCCVIII). Vietovės (išskyrus *Pelone*), tiesa, jau kaip piliakalniai (*burchwalle*), minimos 1261 m. (LUB, I, 461–464, nr. CCCLXIII; Būga 1961, 273–274). Čia taip pat aprašoma siena su lietuviais, to nei 1255 m., nei 1257 m. aktuose nėra. Manoma, kad 1261 m. aktas yra falsifikatas kito, vienalaikio dokumento, kurio nuorašas buvo padarytas 1392 m. (Maleczyński 1936, 46–49; Dubonis 1991, 12). 1261 m. rašte (keliose jo redakcijose) susumuota faktiškai visa ankstesnė informacija, įskaitant ir duomenis apie Sėlos vyskupiją, su šio laikais tokiais pakeitimais ir naujais papildymais. Jame Dauguvos upe nurodoma riba tarp tikinčiųjų ir sėlių (*inter Christianos et Selones..*), o riba tarp sėlių ir lietuvių (*inter Selones et Littewinos*) aprašyta labai smulkmeniškai, tai tyrinėtojams ir sukėlė papildomų abejonių dėl dokumento autentiškumo (Łowmiański 1932, 321; Maleczyński 1936, 46–49).

Labiau pasitikima Ordino vidinės korespondencijos raštuose pateiktais duomenimis apie Sėlą, kuriuos 1392 m. Kryžiuočių ordino vadovybei pateikė Livonijos ordino magistras. Transumpte išvardijamos tos pačios žemės, kaip ir 1255 bei 1257 m. dokumentuose (LUB, III, 687, nr. MCCCXXVI). 1392 m. duomenimis, Sėla nebesiekė Dauguvos (Baranauskas, Zabiela 1998, 33–35, pav. 4). 1392 m. teritorijos užribyje liko ir Dignajos, ir Bebrenės apylinkės, kurios politiniu požiūriu Sėlai jau nepriklausė. Šiaurinės Sėlos ribos brėžiamos Viesytės upe, kuri dar priešistoriniais laikais skyrė Sėlpilio ir Stupelių Sėlą.

1392 m. pietinės Sėlos ribos Lietuvos teritorijoje iš esmės sutampa su priešistorinėmis (atkarpoje tarp Šventosios ir Jaros santakos bei Anykščių jomis eina ir 1261 m. siena) (Simniškytė 2010). Čia paplitę Noliškio vietovardžiai iškyla kaip lietuvių (nalšėnų) ir sėlių paribys (Būga 1961, 678; Zabiela 1992, 21; Baranauskas 1995, 19; Gudavičius 1998, 146). Dviejų etnosų kontaktų zonoje atsirado Laičių, Leitavos, Latavos toponimai (Dubonis 1990; Baranauskas, Zabiela 1998). Su Mindaugo taryboje buvusiu vienu iš trijų Nalšios kunigaikščių – *Vesegele* – siejami dabartinės vardo formos *Vosgėlis* vietovardžiai: Vosgėlių piliakalnis ir kaimas prie Sartų ežero; Vosgėliai netoli Utenos (Baranauskas 1995, 19–20).

Rekonstruotame 1392 m. Sėlos ribų žemėlapyje į Sėlos teritoriją patenka dalis žiemgalių žemių (Baranauskas, Zabiela 1998, 33–35, pav. 4). 1416 m. Ordino prokuroro laiške magistrui, kuriame smulkiai aprašytos žiemgalių žemių ribos, Žiemgalos rytinės žemės Upmalės pietrytinio Nuogailenės valsčiaus teritorija ribojosi su Sėla. Rytinės valsčiaus ribos nuo Apaščios ir Nemunėlio santakos Apaščia ėjusios iki Rovėjos (*Rave*) intako, sukosi į vakarus, kirto Biržų lauką (*Birsenfelt*), siekė Smardės ištakas (*Smarden*) ir palei Smardės upelį iki santakos su Tatula (*Tatola*), o toliau iki šios žiočių su Mūša (Bielenstein 1892, 542; Būga 1961, 280; Zemgaļi 2003, 85). Ribos faktiškai sutampa su VĒGA žiemgalių paminklų

paplitimu ir laikytinos realiu orientyru nustatant vakarinį Sėlos pakraštį.

Taigi būtent šiose ribose ir reikėtų ieškoti rašytiniuose šaltiniuose minimų 4 mažųjų žemių – *terrulas* (LUB, III, 687). Priešistoriniais laikais čia egzistavo keletas didesnių ir mažesnių teritorijų su centrais Stupeliuose, Kupiškio (Aukštupėnų) piliakalnyje, Moškėnuose, Juodonyse, Velikuškėse. Kyla klausimas, ar keturios minimos Sėlos žemės apima visą Sėlos kraštą, ar tik jo dalį. Jau A. Bylenšteinas pastebėjo, kad 1255 m. Mindaugas Ordinui užrašęs Sėla vadinamas žemės (... *terram, quae Selen dicitur...*), o 1257 m. Ordinui patvirtinamos žemės, esančios Sėlos žemėje (... *terras Selen, videlicet...*), t.y. tik dalis Sėlos žemių (Bielenstein 1892, 171).

Pirmuoju atveju, vadovaujantis prielaida, kad būti paminėti daugiau galimybių turėjo didesni (ir teoriškai svarbesni) junginiai, į lokalizuojamųjų sąrašą patektų pirmiausia priešistorinės žemės su buvusiais centrais Stupeliuose ir Kupiškyje, galbūt Velikuškėse. Dar vienos tektų ieškoti smulkesniuose valsčiuose ar pilių apygardose. Galimas ir kitas būdas spręsti istorinės geografijos klausimus – geografinio artumo kriterijus. Šiuo atveju daroma prielaida, kad minimos ne visos Sėlos žemės, bet tik esančios arčiausiai LDK. Priešistoriniu laikotarpiu čia buvo kelios pilių apygardos. Juodonių piliakalnis ir šalia esantis Maleišių kaimas jau seniai atkreipė ne vieno tyrėjo, ieškančio *Maleisine*, dėmesį. Moškėnų–Laukupėnų variantas niekada nebuvo svarstytas, mat pagal piliakalnio tyrinėjimų medžiagą manyta, kad jis gyvavo tik iki VIII a. Bet jo įtvirtinimai būdingi jau vėlyvesniems laikams, o istorinė informacija, kad *Medene* – Nemunėlio aukštupyje, yra papildomas argumentas, jog Moškėnai galėjo būti vienos iš žemių centras. Velikuškių pretendavimas į vieną iš keturių žemių centrą taip pat niekuomet nesvarstytas, tačiau chronologiškai piliakalnis yra daugmaž vienalaikis su Juodonimis ar Moškėnais, be to, netoliese per Užpalius ėjęs prekybos kelias tarp Lietuvos ir

Livonijos⁴⁸. Tiesa, nė viename iš minėtų piliakalnių aptariamo laikotarpio pėdsakų nerasta, bet net ir žlugus priešistoriniams centrams jų reikšmė dar galėjo būti juntama.

Ordinui perleisdamas pakraštines Sėlos sritis Mindaugas⁴⁹ neabejojo pasirodysiantis dosnus, juk tai nieko nekainavo ir buvo daugiau diplomatinis žingsnis dovanoti arba atsisakyti to, ko faktiškai nevaldai (Šterns 2002, 185). Kartu tuo galėjo būti siekiama apriboti Ordino norą siekti įsitvirtinti Lietuvos pasienyje. Rizikos šalia savo valdų įgyti priešą buvo nedaug. Nuo XIII a. pradžios galėję plėsti įtaką į Sėlos krašto gilumą vokiečiai iniciatyvos nerodė, apsiribojo tik Padauguvio sritimi: pirmoji mūrinė pilis pastatyta Sėlpilio vietoje tik 1373 m., bažnyčių steigti neskubėta⁵⁰, etninė gyventojų sudėtis, matyt, keitėsi nežymiai. Vargu, ar juos viliojo galimybė įsikurti kažkur krašto gilumoje, tarp sėlių ir lietuvių. Maža to, procesas buvo atvirkštinis – į šiaurę „judėjo“ Lietuvos sienos. XIV a. LDK siena su Livonija (Lietuvoje ji pavadinta Vaišvilto) brėžiama kertant Mūšos ir Nemunėlio žemupius, einanti Nemunėlio bei Susėjos ruožu link Subatės, Kurcumo, Breslaujos, Kraslavos (Varakauskas 1982, 222; Lietuvos 2011, 58). 1473 m. Kurcume buvo nustatyta vadinamoji Radvilų siena tarp Lietuvos ir Livonijos, kuri ėjo nuo Dauguvos iki Kurcumo ežero, nuo jo – Nemunėliu palei Mūšos žiotis iki jos įtekėjimo į Liepupę (Varakauskas 1982, 238; Wojtkowiak 2010). Rokiškio ir Čedasų dvarai pirmą kartą paminėti 1499 m. Ldk Aleksandro privilegijoje Grigui Astikaičiui, suteikiančioje teisę amžinai valdyti girios

sklypą prie Vaišvilto nužymėtos Livonijos (*Vokiečių*) sienos, kuri ėjo Susėjos upe (LM, 2007, 218–219, nr. 337).

Kaip tuomet paaiškinti Anykščių ir Ukmergės valsčių vietovardžius *Vokiečių siena* ir *Vokiečių burtas*, kuriuos istorikas A. Dubonis aptikęs paminėtus dar 1532 m. ir kurie, manoma, žymėjo XIII a. vokiečių sienos su Livonija fragmentus (Dubonis 1998, 69–70, 78–79). Juk vokiečiams perleistos Sėlos žemės niekuomet jų netapo, taigi Ordino sienos niekuomet taip toli į pietus nepasistūmėjo. Vokiečių vartais (*Vokės vartais*) vadinamas Rėkučių pylimas, o ir lietuvių pilių sistema piliakalniuose (Šeimyniškiei – Vosgėliai – Šeimyniškiei – Narkūnai – Taurapolis – Linkmenys) išsidėsčiusi ne LDK šiauriniame pakrastyje palei Susėjos upę, bet gentinio laikotarpio lietuvių žemėse.

XIII–XIV a. LDK ir Livonijos politiniai manevrai ir jų pasekmės Sėlai nėra iki galo nustatyti. Regis, Sėlos politinei priklausomybei daug įtakos turėjo ne tik raštiški potvarkiai, bet ir krašto teritorinės tradicijos. Šiaurinė Sėlpilio Sėla ilgainiui transformavosi į Livonijos Sėlą, pietinė Stupelių bei Kupiškio Sėla tapo LDK Sėla. Jas skyrė archajinė riba – retai gyvenamas Susėjos ir Viesytės tarpupis.

Žlugus priešistoriniams centrams senosios teritorinės tvarkos XV–XVI a. „projektuojant“ kolonizacijos kryptis buvo paisoma dvejopai: ją atkartojant – šiaurinėje Sėloje ir apeinant – pietinėje. Padauguvyje senoji krašto teritorinė tvarka tapo administracinės-teritorinės organizacijos

⁴⁸ 1338 m. Ldk Gediminas ir Livonijos ordino magistras sudarė prekybos sutartį, kuria buvo numatytos keturios prekybos kelių kryptys. Viena iš jų ėjo nuo Aiviekstės (*Eviastos, Ewst*) upės žiočių (Sėlpilio) į pietus per Užpalius, Balninkus, Giedraičius, Nemenčinę (Varakauskas 1982, 260).

⁴⁹ Mindaugo ir Sėlos hipotetinių ryšių aptaręs Tomas Baranauskas. Istoriko nuomone, Sėlos valdovu, užvaldžiusiu ir žemę su Vorutos piliakalniu, galėjęs būti XIII a. pradžioje žuvęs Plikis Ruškaitis. Pastarasis neturėjęs sūnų, todėl jo turtas turėjęs atitekti dukroms, kaip teigiama, Mindaugo žmonoms. Tačiau Sėla atitekusi Plikio broliams. Tai galėjusi būti viena iš priežasčių, kodėl Mindaugas Livonijos ordino naudai atsisakė pretenzijų į Sėlą (Baranauskas 1995, 19–20).

⁵⁰ Apie katalikų bažnyčios (-ių?) steigimą Sėloje (*Colomensis*) ir Polocke užsimenama Livonijos aktų rinkinyje spausdinamuose apie 1310–1312 m. sudarytuose dokumentuose. Dievo namų steigėjas buvo ne vokiečiai, bet Polocko valdovas, kaip kartais spėjama, – Tautvilas. Dėl priešikų Livonijos veiksmų tas pats kunigaikštis bažnyčias ir sugriovęs (Nikžentaitis 1996, 98).

orientyru Livonijos valstybėje. Senųjų piliakalnių vietose buvo pastatytos Sėlpilio (1373 m.), Altenės (XIV a. pabaigoje) pilys, įkurtos Sėlpilio fogtija bei Aizkrauklės komtūrija. Panašiai buvo tvarkomasi ir kitose į Livonijos valstybę patekusiose baltų srityse. Žiemgaloje naujo tipo centrinės vietos – dvarai-miesteliai kūrėsi priešistorinių gyvenviečių regionuose, viduramžių dvarų ir bažnyčių vietos sutapo su buvusių priešistorinių centrų (Jarockis 2003, 12–13). Istorinio tęstinumo ženklų žymu ir šiauriniame Kurše, kur senųjų baltų piliakalnių

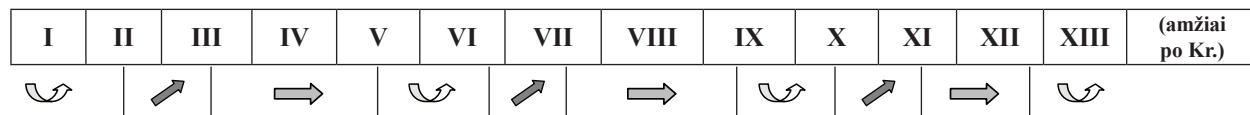
vietose pastatytos mūrinės vokiečių pilys ir išliko senosios administracinės struktūros (Asaris 2002). XV a. prasidėjusi pietinės Sėlos rekolonizacija buvo nukreipta į retai gyvenamas sritis, aplenkiant ankstesnes centrines vietas. Taip buvo sukurta nauja teritorinė struktūra, nekartojusi senųjų kontūrų (pvz., Juodonys ir Svėdasai, Kamajai; Moškėnai–Laukupėnai ir Rokiškis; Stupeliai ir Neretos). Tik retais atvejais ankstesni centrai transformavosi į vėlesnius miestelius (pvz., Kupiškio piliakalnis ir Kupiškis).

VIII. GELEŽIES AMŽIAUS DINAMIKA SĖLOJE

Jau seniai pastebėta, kad didesnių ar mažesnių regionų istorijai būdingas sociokultūrinės raidos pulsavimas – pakilimai ir atoslūgiai. Europoje I tūkst. kultūriniai pokyčiai dėsningai užfiksuoti maždaug kas pora šimtų metų (Randsborg 1991a, 8). Jų priežasčių interpretacijos keitėsi priklausomai nuo teorinio požiūrio, tyrimų metodikos ir nuo pačių šaltinių. Iki XX a. vidurio laidojimo paminklai, kapų radiniai Europos archeologijoje buvo pagrindinis tyrimų objektas, o svarbiausias rūpestis – jų tipologizavimas, analogų paieška ir kilmės nustatymas. Pokyčių priežastys buvo siejamos su žmonių migracija, karais, idėjų bei daiktų difuzijomis, kurių tėkmė – nesustabdoma, o skvarba – neišvengiama (Cassel 2000). Situacija iš esmės pasikeitė 7–8 dešimtme. kartu su ekonomikos plėtra, išaugusiomis didelio masto statybomis ir dėl to atsiradusiu poreikiu koncentruotis ne vien į pavienius archeologinius objektus, bet žvalgyti bei tirti plačias teritorijas. Permainos palietė lauko metodiką, skatino bendradarbiauti su gamtos mokslais, atkreipė dėmesį į archeologines vietas sampratos ribotumą (Dunnell 1992). Gerokai išaugo duomenų kiekis apie skirtingų rūšių objektus, įvairių formų gyvenvietes, gavybos vietas ir pan. Naujosios kultūrinės raidos periodizacijos sistemos paremtos nebe tik kapų radinių serijomis, bet ir duomenimis apie vi-

suomenės ekonomiką, ūkį, socialinius santykius, gyvenvietes, gyvenseną ir pan. Toks periodizacijos pagrindas gali sutapti su ankstesnėmis kapų radinių pagrindu sudarytomis schemomis, bet gali ir nesutapti. Pakanka prisiminti įvairiu metu I tūkst. pasireiškusias „krizes“, kurioms buvo rasta kitokių paaiškinimų nei „depopuliacija“ regioninių tyrimų, integruojančių įvairius duomenis ir metodus, dėka (žr., pvz., Näsman 1978; Halsall 1995, 42–43; Haselgrove, Scull 1995; Fabech, Ringtved 1999; Myhre 2000; Wróblewski ir kt. 2003). Skirtingos gyvenimo sritys nevienodai reagavo į vienos iš jų pokyčius ir to priežastis, todėl integraliai vertinami įvairiarūšiai dėmenys leidžia išsamiau susipažinti su istorinio proceso raida.

Apžvelgus daugiau nei tūkstančio metų Sėlos krašto istoriją nustatyta, kad kultūros raida čia vystėsi etapais, apimančiais kontrastingas plėtros, stabilumo ir atoslūgio fazes, kurias galėjo lemti ir vidaus, ir išorės faktoriai (73 pav.). Kaip ir buvo galima tikėtis, daugiausia trumpalaikių pokyčių užfiksuota laidojimo paminklų medžiagoje, įkapų kompleksuose. Laidosena nuolat kito lyg svyruodama tarp naujų impulsų ir tradicijų. Etapai, susiję su naujais laidojimo papročiais, turtingais kapais, nebūdingomis įkapėmis, įvardinti kultūros plėtros fazėmis. Tam įtakos galėjo turėti paastrėję

73 pav. Geležies amžiaus dinamika Sėlos regione.

Transformacijų – , plėtros – , stabilumo etapai –

socialiniai santykiai, išaugusi konkurencija, galbūt ideologijos nuostatų kaita, kai ieškoma naujų priemonių, būdų įtvirtinti savo pozicijas. Užmezgami ryšiai su kitais kraštais – bendraregioninių kultūros požymių vyravimas būdingas būtent šiai ciklo fazei. Teoriškai kultūrinio pakilimo etapai greičiausiai buvę patys trumpiausi, trukę vieną ar kelias generacijas, bet pagal turimą medžiagą kol kas galima kalbėti apie ilgesnius – maždaug 100 metų plėtros etapus. Ilgainiui šioms fazėms būdingas veržlumas atslūgdavęs: atsiribojama nuo bendraregioninio stiliaus ir užsisklendžiama vietos terpėje, pereinama prie nuosaikesnių kapų komplektų, vienodesnio inventoriaus, iš dalies netgi grįžtama prie senųjų laidojimo papročių ar paminklų. Greičiausiai tai rodė ne naujovių atmetimą, bet tarp elito užgimusią idėjų adaptaciją platesnėje terpėje tiek socialinių grupių, tiek ir geografinė – plėtros iš židinių į periferijas – prasme, todėl šie etapai gali būti suvokiami kaip didžiausio kultūrinio paplitimo, maksimalios ekspansijos etapai. Jų metu elitas nebesidomi tuo, kas tampa prieinama daugeliui, mažėja poreikis pabrėžti savo padėties svarbą ir identitetą. Laidojimo papročių supaprastėjimas yra stabilių visuomenių ir valdžios struktūrų tvirtumo požymis. Tačiau mažėjančios materialios investicijos lėmė ir mažėjančias metodines galimybes archeologiškai nustatyti vieno ar kito laikotarpio kapus. Procedūrinio lygmeniu šiuos etapus įprasta vadinti „nuosmukio“ ar „križių“ periodais, dar siejamais su atitinkamo masto demografiniais pokyčiais ir neramumais, kylančiais socialinėje sistemoje.

Tokias cikliško kitimo fazes Sėla maždaug per 1000 metų išgyveno ne vieną kartą, o jų chronologija rodo, kad visuomenė vystėsi persitvarkydama pagal kintančias bendraregionines sociokultūrinės raidos tendencijas. Palyginti su kitais kraštais, materialios šio proceso formos nebuvo itin ryškios, kartais – lyg kiek vėluojančios, todėl galima manyti, kad išorės impulsai kraštą dažniau veikė netiesiogiai, kultūros sanklodai daugiau įtakos turėjo tylūs vidinės raidos procesai,

vienokia ar kitokia forma paskatinti bendraeuropinių įvykių.

Ne visos kapų grupės chronologiškai buvo vienodai jautrios. Tai priklausė ir nuo juose palaidotų individų lyties bei amžiaus, o tai savo ruožtu lėmė skirtingo laipsnio įkapėmis perteikiamų socialinių santykių simbolikos kaitą. Lyties identiteto atspindys vyrų ir moterų laidosenoje buvo nevienodas visą geležies amžių ir tai gali rodyti lyčių vaidmens skirtumus bei jų kaitą visuomenėje. Nesant kitų galimybių atpažinti lytį, tik vadovaujantis darbo pasidalijimo principu, išeities tašku Sėlos atveju buvo pasirinkti ginklai ir kirviai, kurie laikomi pagrindiniu vyro, jo neabejotinos veiklos požymiu. Vis dėlto vertinant jų buvimo/nebuvimo ryšį su lytimi neįmanoma nepaisyti kultūros konteksto, kur tiesioginė daikto funkcija galėjo kažkiek transformuotis. SEGA kapuose ginklai ir kirviai kartais peržengdavo „savo“ lyties ribas, o kitų lyties identiteto požymių laidosenos ritualuose ar inventoriuje, įkapių rūšių ir net jų tipų prasme pastebėta labai nedaug. VIGA2 karinis motyvas tapo ryškesnis, įgijo glaudesnių ryšių su biologine lytimi. Lytis labiau pradėjo skirti ne tik specifinės įkapių rūšys, bet ir pakitusi jų reikšmė – papuošalai moterų kapuose lieka aprangos aksesuarais, vyrų kapuose iš puošmenos jie virsta socialinio statuso žymenimis. Dar vėliau ginklų ryšys su biologine lytimi tapo neabejotinas, bet ir nebebūtinis, t.y. ginklų aptinkama tik dalyje vyriškos lyties individų kapų, lyties identitetas koduojamas kitomis priemonėmis, pvz., mirusiųjų orientacija, skirtingoms lytims būdingomis įkapių rūšimis, jų kompleksais. Sunku pasakyti, kokią įtaką vyro laidosenai turėjo amžius. Skirtumus tarp suaugusių ir nesuaugusių, spėjama, vyriškos lyties individų laidosenoje per visą geležies amžių rodė tai, kad tik suaugęs asmuo buvo laidojamas su ietigaliu. Sprendžiant pagal labai negausią VĖGA duomenų seriją, individui suaugus labiau lėmė ne amžius, bet individualios, nebūtinai su fiziniu pajėgumu susijusios savybės. Iš esmės kapų su ginklais laidosena buvusi labiau

apibrėžta, reglamentuota, galbūt turint tikslą parodyti individo padėtį socialinėje sistemoje, todėl labiau priklausė nuo epochos poslinkių. Ją galima laikyti visos visuomenės mastu vykusių socialinio gyvenimo transformacijų rodikliu.

Kapų be ginklų inventoriaus įvairovė rodo, kad moterų santykiai bendruomenėje nebuvo griežtai reglamentuoti, ryšys su konkrečiau laikotarpio aktualijomis čia ne toks ryškus. Laidosenos turinį galėjo lemti poreikis parodyti šeimos padėtį, o dar aktualiau – perteikti reprodukcijos galimybes. Tai rodo turtingų jaunų moterų kapų pavyzdžiai, o suaugusių bei nesuaugusių moteriškos lyties individų kapų inventoriaus skirtumai kur kas mažesni nei vyrų. Nepaisant įkapių kompleksų įvairovės, įkapių simbolinė reikšmė kapuose be ginklų per visą geležies amžių buvo gana pastovi. Papuošalai, atitinkami jų tipai, jų buvimas/nebuvimas simbolizavo biologinę lytį ir dėl amžiaus kintančias reprodukcijos galimybes. Darbo įrankių simbolinis turinys galėjęs būti gilesnis nei tiesiog veiklos sferų demonstravimas. Nuo pat romėniškojo periodo darbo įrankių aptinkama turtingesniuose kapuose, matyt, jie, ypač su žemdirbyste susiję pjautuvai, peiliukai ir net kirviai, perteikė moters padėtį bendruomenėje, jos – žemės savininkės ar savininko žmonos (dukros) statusą.

Per tūkstantį metų archeologinių objektų skaičius ir paplitimas Sėloje keitėsi kelis kartus, lūžio epizodai iš esmės sutapo su regimais laidosenoje. Tai galima paaiškinti tuo, kad duomenų semtasi iš tų pačių paminklų, tik skirtingų jų dėmenų, šiuo atveju – erdvinio paplitimo. Apygyvenimo procesą suvokiant tankėjimo ir retėjimo prasme, į tai dažniausiai žvelgiama kaip į populiacijos dydžio svyravimus. Rečiau svarstomas apgyvenimo ekonominis ir teritorinis turinys, kuris Sėloje apėmė priešingų kryptių procesus: pradžioje apgyvenimo esmė buvo dispersija, t.y. smulkių vienetų teritorinė sklaida, paskatinta ekonominių, galbūt ir demografinių priežasčių ir nukreipta į ideologinį teritorijos įsisavinimą pilkapių paplitimo forma. Vėlesniais laikais apgyvenimo tinklas geografinė

prasme tapo tolygesnis, bet retesnis, tai pasiekta teritorinio valentingumo procesų metu, jungiantis bendruomenėms. Amorfiškas apgyvenimo tinklas tapo labiau struktūrizuotas, formavosi atskiri teritoriniai vienetai, vyko jų stambinimas, gyvenviečių sistemoje ryškėjo hierarchija.

Archeologiniai sluoksniai gyvenvietėse ir piliakalniuose bei žmogaus veiklos kintančio intensyvumo atspindžiai aplinkos sedimentuose sudarė alternatyvią galimybę tyrinėti trumpalaikius pokyčius bei spręsti krašto apgyvenimo tęstinumo klausimus. Natūralu, kad laidosenos kaitos etapai ne visada pasireiškė ekonomikoje, ūkyje bei buityje, kurie galėjo vystytis nepriklausomai nuo dažnai besikeičiančių socialinių santykių ar ideologijos. Nustatyta, kad laidosenos „štilio“ etapai nebūtinai susiję su „depopuliacija“, o nekintanti materialinės kultūros raida nėra ekonomikos tolygumo garantas. Skirtingų kultūros dėmenų raidos asinchronija gali reikšti ne priešingus procesus, bet to paties reiškinio skirtingas puses ar etapus ir netgi atskleisti tam tikrus priežastingumo ryšius. Pokyčiai materialinėje kultūroje kiek atsilieka nuo nepastebimų ekonominio klimato permainų. Cikliniuose svyravimuose ekonominio pagyvėjimo pradžia, jei tik ją pavyksta užfiksuoti, prasideda kultūrinio „štilio“ etapais ir tampa savotiška tolesnės kultūrinės plėtros priežastimi, o jos recesija galima kultūrai dar klestint ir gali lemti pokyčius sociokultūrinėje sistemoje. Būtent tokia situacija pastebėta Sėloje I tūkst. pradžioje, IV–V a. ir IX a., kuomet jokių augimo požymių nepastebėta nei socialinėje, nei ideologinėje sferoje. Ekonominio pakilimo priežasčių reikėtų ieškoti ankstesnėse stabilumo fazėse, lėmusiose būdingą nekūrybingą vartotojišką santykį su esamais resursais, sukėlusį jų pereikvojimą, blogėjančią pragyvenimo lygį ir dėl to atsiradusį poreikį ieškoti išeičių reguliavimo, emigravimo ar naujų technologinių inovacijų forma.

Neįmanoma apibendrinti viso regiono sociokultūrinės dinamikos. Skirtumai tarp kaimynų neretai pasirodė esantys ženklėsniai nei tarp toli-

mesnių bendruomenių. Atmetus chronologines ir metodines paklaidas, tai galėjo lemti funkciniai skirtumai, socioekonominiai faktoriai ar politinis statusas, taip pat geografinė padėtis, tiesa, nevienodai svarbi skirtingais laikotarpiais: romėniškuoju periodu tiek Padauguvyje, tiek atokiau gyvenusios bendruomenės pernelyg nesiskyrė nei kultūrinių bruožų, nei socialinės ir ekonominės raidos prasme; I tūkst. 2-ojoje pusėje didžiųjų vandens magistralių teikiami privalumai jau juntami labiau. Dauguvos artumas ilgainiui tapo viena pagrindinių struktūrinių ašių, lėmusių sociokultūrinės raidos Sėloje skirtumus tarp Padauguvio ir krašto gilumos.

Knygoje aptariamo laikotarpio Sėlos krašto istorijos ir kultūros ciklinę raidą galima pradėti nuo transformacijų meto, kada išnyko Brūkšniuotosios keramikos kultūra. Pirmieji ženklai buvo pasikeitimai ūkio sferoje, nematomi archeologiškai, bet užfiksuoti paleobotaninėse diagramose. Jie byloja apie dar I tūkst. pr. Kr. pabaigoje ženkliai išaugusią gyventojų veiklą ir jos poveikį aplinkai. Chronologiškai šis etapas sutapo su geležies gamybos pradžia, kuri laikoma daugelio pokyčių stimulu. Piliakalniuose m.e. pradžioje vyko rekonstrukcijos: siekiant išplėsti gyvenamąją zoną pačiose aikštelėse, jų pakraščiuose buvę grioviai užpilami juos iškasant kalvų papėdėse. Matyt, šių priemonių gyvenimo sąlygoms pagerinti nepakako, todėl bendruomenės ėmė keltis iš piliakalnių į atokesnes sodybas. Dirbami laukai ir ganyklos tolo nuo piliakalnių, gyvenvietės nuolat „judėjo“, agrarinio kraštovaizdžio mozaika plėtėsi. Atsirado pirmieji pilkapiai ir per juose palaidotus protėvius galėjo būti siekiama užsitikrinti ryšio su vieta stabilumą. Pasikeitė keramikos gamybos tradicijos: brūkšniuotoji išnyko, pagrindiniu tipu tapo keramika lygiu paviršiumi.

II a. pabaigoje – III a. pradžioje Sėlos kraštovaizdyje masiškai paplito pilkapiai. Tankus jų tinklas neretai vertintas kaip demografinio sprogdimo rezultatas, bet greičiausiai buvo apgyvenimo dispersijos proceso požymis: skylančiam „branduoli-

nėms“ piliakalnių bendruomenėms kūrėsi individualios šeimų sodybos. Dėl to sumažėjo ir ūkinės veiklos koncentracija vienoje vietoje – paleobotanikai pilkapių plėtros metu užfiksuoja ūkinės veiklos regresiją piliakalnių aplinkoje. Romėniškojo periodo pilkapių masinis plitimas kartais vadinamas antruoju *landnam* (pirmasis apėmė daugiausia žemės kolonizaciją), kuris reiškė pokyčius žmogaus ir žemės santykiuose ir išaugusią konkurenciją dėl jos. Su žemdirbyste susijusių įrankių (pvz., peilių-pjautuvėlių, kirvių) gausa kapuose, laidosenoje menkai išreikšti lyčių skirtumai skatina manyti, kad pagrindinis gyventojų rūpestis buvo agrarinė veikla, žemdirbystė ir gyvulininkystė, į kurią įsitraukė ir vyrai, ir moterys. Iš esmės tai buvo gana izoliuotos, pačios apsirūpinančios bendruomenės, kurių tarpusavio ryšių pagrindas galėjo būti bendrų darbų ar įvykių poreikis. Nors dauguma piliakalnių apleisti, jie tebebuvo raiškūs ir lankomi kraštovaizdžio elementai.

Susiformavęs pilkapių tinklas žymiai nesikeitė iki pat V a. Per tą laiką apgyvenimo tempai sulėtėjo: pilti naujus sampilus tapo aktualu tik pavienėms naujakurių bendruomenėms. Tai savotiškas romėniškojo periodo stabilumo Sėloje etapas, kurio metu nebeliko ankstesniam būdingų tarpregioninės kultūros bruožų ir išsikristalizavo rytinei Pilkapių su akmenų vainikais kultūros sričiai būdingi laidojimo papročiai, dirbiniai ir jų komplektai. Tankiame pilkapių tinkle faktiškai neįmanoma išskirti centrinių ir periferinių bendruomenių – tos pačios įkapių grupės, jų kiekis, deriniai buvo beveik identiški, nepriklausomai nuo geografinės padėties. Sėlos įsijungimą į bendra-regioninės cirkuliacijos tinklą galima vadinti tik epizodiniu. Atmetus techninių negebėjimų versiją lieka izoliacijos nulemta savito estetinio supratimo ir polinkio į konservatyvumą galimybė. Dispersiška apgyvenimo sistema, didesnių centrų, telkusių gamybą, prekybą ir žinias, nebuvimas sudarė palankias sąlygas šiems bruožams vystytis.

Po stabilaus laikotarpio I tūkst. viduryje Sėla išgyveno spėjamą „krizę“, kuri pasireiškė V a.

vidurio – VI a. duomenų iš laidojimo paminklų sumažėjimu. Nepaisant to, tuo pat metu kai kur buvo pilami ir nauji pilkapiai. Juos formuojant iš dalies paisyta senųjų papročių, bet kai kur pastebėta ir naujų elementų – pilkapiuose pradėta laidoti po vieną individą duobėse po sampilu. Galbūt tai reiškia, kad reikia ieškoti ne demografinių pokyčių, krašto ištuštėjimo, bet laidosenos pasikeitimų ir sumenkusio poreikio pabrėžti teritoriskumą. Požiūris į ankstesnius „bendrus“ pilkapius galėjo keistis atmetimo linkme, suvokiant juos lyg simbolinę socialinės diferenciacijos proceso kliūtį. Kaip dėsninę ekonominio pagyvėjimo požymį šioje kultūrinio „stilio“ fazėje galima įvardyti pastebėtus poslinkius gyvenviečių sistemoje – dalis bendruomenių nuo IV a. įsikuria piliakalnių papėdėse. Dėl nedidelių tyrimų apimčių sunku apibūdinti jų vietą tuo metu dar dispersiškame apgyvenimo tinkle, kultūrinis sluoksnis nebuvo intensyvus, koncentruotos įvairialypės veiklos pėdsakų nepastebėta. To meto buityje vyravo keramika lygiu paviršiumi.

Veržlios plėtros etapas Sėloje datuojamas VI a. pabaiga – VII a., kurį žymi visiškai pasikeitusios beveik visos kultūrinės sistemos formos: materialinė kultūra, apgyvenimo geografija, gyvenviečių sistema, teritorinė organizacija. Anksčiau aukštumose susitelkusios bendruomenės I tūkst. 2-ojoje pusėje pasklido tolygiau, tik jų tinklas buvo retesnis nei SEGA. Tai galėjo lemti valentingumo procesai, susiję su piliakalnio ir gyvenvietės (GP) kompleksų susiformavimu, kuriuos nuo paprastų žemdirbių sodybų skyrė funkcijų įvairovė: piliakalniai su neryškiu kultūriniu sluoksniu aikštelėse galėjo būti naudojami kaip slėptuvės, saugyklos, žmonių susibūrimo, apeigų vietos, papėdėse buvo sutelkta kasdienė ir gamybinė veikla. Formavosi pilies apygardos – teritorijos, kurių I tūkst. 2-ojoje pusėje pagal egzistavusių GP skaičių Sėloje galima priskaičiuoti apie 15–20 ir kurių įtakos zona apėmė maždaug 50–100 km² teritoriją. VI a. pabaiga – VII a. datuojami turtingiausi I tūkst. 2-osios pusės kapai su bendreregioniniais elementais, re-

tomis importuotomis ar sidabrinėmis įkapėmis. Šias naujoves lydėjo grublėtosios keramikos ir latgališkojo stiliaus materialinės kultūros paplitimas. Vienareikšmiškai vertinama reiškinų sinchronija gali lemti atsakymą į jau šimtmetį svarstomą etninio identiteto klausimą, kurio esmė – Sėlos latgalizavimo procesas, imigracijos ar kultūrinės asimiliacijos būdu, o „elitinės konkurencijos“ horizonto kapai, kadangi jie randami senuose pilkapiuose, – latgališko substrato strategija falsifikuoti praeitį, vaizduojant save krašto palikuonimis.

Kiek vėlyvesnis etapas su stabiliai fazei būdingais bruožais skatina matyti ir kitas kultūrų santykio puses: paplitus latgališkojo stiliaus materialinei kultūrai grįžtama ne tik prie senųjų laidojimo paminklų, bet ir laidosenos papročių tiek senuosiuose, tiek ir naujuose pilkapiuose. Kapuose neliko prabangos, inventorius suvienodėjo. Tai gali reikšti, kad iki tol vyravusi socialinė įtampa atslūgo, nusistovėjo griežtesnė visuomenės struktūra. VIII–IX a. 1-ojoje pusėje jokių pokyčių nevyko nei apgyvenimo geografijoje ar gyvenviečių sistemoje, nei ūkinėje veikloje. Krašto visuomenės etnis identiteto klausimas lieka atviras; etniškumą suvokiant ne kaip genetinę, bet situacinę sąvybę, vėlesnio laikotarpio kapus ankstesnio laikotarpio pilkapiuose galima vertinti ne tik kaip kultūrinio tęstinumo išdavą, bet ir jo garantą, būdą stabilumui atkurti.

Stabilioji ciklo fazė truko maždaug iki IX a. 2-osios pusės, kai išryškėjo dar viena „balta dėmė“ Sėlos priešistorės periodizacijoje, trukusi iki X a. vidurio. Remiantis ciklinės dinamikos logika, tai galėjo būti sunkiai apčiuopiama transformacijų fazė, parengusi dirvą kitam naujų kultūrinių formų spurtui X a. Ankstyvasis jos požymis – dėsningas ekonominis atsigavimas „tuščiuoju“ etapu fiksuojamas X a. 1-ojoje pusėje.

II tūkst. pradžioje susiformavo visi baltiškios teritorinės organizacijos bruožai: teritorinis bendrumas, valdymo centrai ir struktūrų hierarchija. Piliakalnių apygardos jungėsi į stambesnius teritorinius vienetus, susiformavo mažosios

žemės tipo junginiai su aukštesnio rango centrinėmis vietomis (PG), kuriose aptikta daugiau mainus ir prekybą bylojančių ženklų. Archeologinių duomenų pagrindu Sėloje galima išskirti 3 ar 4 didesnius sudėtinius teritorinius junginius (~400 km² dydžio) su galimais jų centrais Sėlpilyje, Stupeliuose, Kupiškyje, galbūt Velikuškėse, ir dar 6 ar 7 mažesnes, spėjama, savarankiškas piliakalnių apygardas (~50–200 km² dydžio). X–XI a. laidosenai būdinga papročių įvairovė. Greta pilkapynų regione atsirado plokštinių kapinynų, sampiluose aptikta ir individualiai, ir kolektyviai įrengtų griautinių, o kartais degintinių kapų. X a. 2-ojoje pusėje kurį laiką dalis senųjų laidojimo paminklų buvo apleisti ir atsirado naujų su itin turtingais, o pilkapiuose – individualiai įrengtais kapais. XII a. prabangos kapuose nebeliko, tenkintasi kuklesniais įkapių komplektais, grįžtama prie senųjų laidojimo vietų ir netgi kolektyvinės laidosenos pilkapiuose. Stabilumo fazei tebesitęsiant XII a. viduryje ūkinėje veikloje fiksuojami nuosmukio ženklai. Visų pirma jie pasireiškė didesnę politinį svorį turinčiuose teritoriniuose centruose, kurie iki XII a. pabaigos sunyko. Regresija galėjo vystytis natūraliai dėl pereikvotų resursų ir „perspaus-

tų“ ekonomikos galimybių, bet, reikia manyti, jų nuopuolis nemaža dalimi susijęs ir su pokyčiais politinėje arenoje, bundančiu artimiausių kaimynų – lietuvių valstybingumu. Agrarinę periferiją šios įtakos palietė mažiau ir vėliau, gyvenimas ir ūkinė veikla joje gan intensyviai buvo vystoma ir XIII a.

XIII/XIV–XV a. 1-osios pusės krizė chronologiškai sutampa su kovų su kalavijuočiais laikotarpiu, kurio metu fiksuojami bendraeuropiniai ekosistemų pokyčiai – Mažasis ledynmetis. Sėlos virtimo dykra tema gali būti suvokiama kaip vienas iš regresijos požymių, tik jos visuotinis efektas yra kiek perdėtas. Matoma, kad kraštui atsigavus Sėlos teritorinio vientisumo nebeliko. Politiškai jis buvo padalintas į Livonijos ordinui atitekusių Padauguvio Sėlą, kuri Ordino laikais prie Dauguvos upės šliejosi šiauriniu Sėlių kalvyno pakraščiu (Dignajos sritis į Sėlos sudėtį XIII a. jau neįėjo) ir krašto gilumos Sėlą, prijungtą prie LDK. Jas skyrė archajinė riba – retai gyvenamos vietovės tarp Susėjos ir Viesytės. XIII–XV a. politinė pertvarka galutinai įformino tai, kas nuo I tūkst. 2-osios pusės formavosi sociokultūrinės raidos skirtumų pagrindu.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- Alekshin, V.A., 1983.** Burial Customs as an Archaeological Source. *CA*, 24 (2), 137–149.
- Alseikaitė-Gimbutienė, M., 1946.** *Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit.* Tübingen.
- Ancītis, K., Jansons, A., 1963.** Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. *AE*, 5, 25–68.
- Andrijauskas, A., 2001.** *Lyginamoji civilizacijos idėjų istorija.* Vilnius.
- Ankstyvosios, 2002š.** *Ankstyvosios gyventojų veiklos krizės: gamtinių sąlygų ar socialinių santykių kaitos pasekmė.* Mokslinio tyrimo darbo ataskaita (VMSE, reg. Nr. 22224).
- Antanavičius, J., 1976.** Balno kilpos Lietuvoje X–XIV a. *MADA*, 1(54), 69–81.
- Anteins, A., 1991.** Atradums Stupeļi pilskalnā. *Brīvā Daugava*, 1991.07.02.
- Ashmore, W., 2002.** “Decisions and Dispositions”: Socializing Spatial Archaeology. *American Anthropologist*, 104:4, 1172–1183.
- Aspelin, J.R., 1877.** *Antiquités du Nord Finno-Ougrien*, Helsingfors. 1877–1884.
- Asaris, J., 2001.** Talsu – from Curonian Central Place to Medieval Town. *Lubeck style? Novgorod style? Baltic Rim Central Places as Arenas for Cultural Encounters and Urbanisation 1100–1400 AD (=CCC papers, 5)*, 69–75.
- Asaris, J., 2002.** Pilskalnu loma Kurzemes viduslaiku centru izveidnē. *Ventspils muzeja raksti*, II, 119–127.
- Aston, M., 1985.** *Interpreting the landscape: Landscape archaeology in local studies.* London.
- Astrauskas, A., 1990.** Ptolemėjo minimų sūdinų lokalizavimo problema. *Lituanistika*, 4, 3–10.
- Astrauskas, A., 1996.** Vidurio Lietuvos gyventojų kultūrinės orientacijos kaita SGA–VIGA. *Vidurio Lietuvos archeologija*, 4–10.
- Astrauskas, A., 1998š.** *Marvelės bendruomenė II a. pab. – V a.* Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija (05H). Vilnius.
- Atgāzis, M., 1974.** Dzelzs iedzītna šķēpu gali ar atkarpēm Latvijā. *AE*, XI, 154–173.
- Atgāzis, M., 1997.** Āvas cirvji Latvijā. *AE*, XIX, 53–63.
- Atgāzis, M., 1998.** *Tuvcīņas ieroči senajā Latvijā 10.–13. gadsimtā.* Promocijas darba kopsavilkums. Rīga, 1998.
- Atgāzis, M., 2006a.** Sēlpils Spietiņu apmetne un tās laiks. *In Pētījumi*, 11–28.
- Atgāzis, M., 2006b.** Spietiņu uzkalniņkapi un to vieta Spietiņu un Plāteru senvietu kopā. *AE*, XXIII, 16–40.
- Atlasas, 1981.** *Lietuvos TSR atlasas.* Maskva.
- Avotiņa, R., 2007.** *Staburaga pagasts. Vietvārdi, ģeogrāfija, kultūras mantojums.* Rīga.
- Bailey, G., 2007.** Time Perspectives, Palimpsests and the Archaeology of Time. *JAA*, 26, 198–223.
- Balčiūnas, J., 1980.** Biržų (Astravo) senkapio žvalgomieji tyrinėjimai 1979 metais. *ATL 1978 ir 1979 metais*, 92–94.
- Balčiūnas, J., 1982š.** 1982 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Anykščių rajone ataskaita. *LIIR*, F.1, b. 2245.
- Balčiūnas, J., Dakanis, B., 1986.** Rokiškio rajono archeologijos paminklų žvalgymas. *ATL 1984–1985*, 113–114.
- Balčiūnas, J., Dakanis, B., Strazdas, A., 1994.**

Archeologijos paminklų žvalgymas 1992 ir 1993 metais. *ATL 1992 ir 1993 metais*, 278–292.

Balodis, F., sud. 1926. *Latvijas arhailoģija*. Rīga.

Balodis, F., 1940. *Jersika un tai 1939. gadā izdarītie izrakumi*. Rīga.

Balodis, F., Šnore, R., sud. 1937. *Latviešu kultūra senatnē*. Rīga.

Balodis, Fr., Tentelis, A., sud. 1938. *Latviešu vēsture*, 1. Rīga.

Banytė-Rowell, R., 2004. The Transition of Ideas and Northern Lithuania in the Roman Period. *Pētījumi zemgaļu senatnē* (=LVMR, 10), 11–26.

Banytė-Rowell, R., 2007. Romėnų įtakos ir baltų kultūrų klestėjimo laikotarpis. *Lietuvos istorija. II. Geležies amžius*. Vilnius, 25–172.

Banytė-Rowell, R., 2009. Vėlyvojo romėniškojo laikotarpio rozetiniai smeigtukai ir segės su tutuliu. *LA*, 34, 9–42.

Banytė-Rowell, R., Bitner-Wróblewska, A., 2005. From Aestii to Esti. Connections Between the Western Lithuanian Group and the Area of Distribution of Tarand Graves. *BASE. Culture and material culture* (=Interarchaeologia, 1). Tartu–Riga–Vilnius, 105–120.

Baranauskas, T., 1995. Praeities pėdsakai Anykščių krašto vietovardžiuose. *Anykščiai*, 9, 18–22.

Baranauskas, T., 2000. *Lietuvos valstybės ištakos*. Vilnius.

Baranauskas, T., Zabiela, G., 1998. Mindaugo dvaras Latava. *LIM, 1997 metai*, 21–40.

Baronas, D., 2004. Aukštaitija kovų su Livonijos ordinu metu (XIII–XIV a.). *Iš Panevėžio praeities. Upytės žemei 750 metų*. Panevėžys, 36–54.

Barrett, J. C., 1990. The Monumentality of Death: the Character of Early Bronze Age Mortuary Mounds in Southern Britain. *WA*, 22:2, 179–189.

Basalykas, A., 1965. *Lietuvos TSR fizinė geografija. Fiziniai geografiniai rajonai*. 2. Vilnius.

Baudou, E., 1993. Gaps in Settlement and Inter-disciplinary Research. *Journal of the European*

Study Group on Physical, Chemical, Biological and Mathematical Techniques Applied to Archaeology. Sources and Resources Studies in Honour of Birgit Arrhenius (=PACT, 38), 191–201.

Beck, L.A., sud., 1995. *Regional Approaches to Mortuary Analysis*. New York, London: Plenum Press.

Bencard, M., sud., 1984. *Ribe excavations 1970–1976*. Udgivet af Sydjysk Universitetsforlag, 2.

Bentley, G.C., 1987. Ethnicity and Practice. *Comparative Studies in Society and History*, 29 (1), 25–55.

Berga, T., 2007. *Augšdaugavas 14.–17. gadsimta senvietas no Krāslavas līdz Slutišķiem*. Rīga.

Berglund, B.E., 1969. Vegetation and Human Influence in South Scandinavia during Prehistoric Time. *Oikos Suppl*, 1, 9–28.

Berglund, B.E., 1991. *The Cultural Landscape during 6000 Years in South Sweden* (=Ecological Biuletin, 41).

Berglund, B.E., 2003. Human impact and climate changes – synchronous events and a causal link? *Quaternary International*, 105:1, 17–12.

Bernotienė, S., 1974. *Lietuvių liaudies moterų drabužiai XVIII a. pab. – XX a.* Vilnius.

Bertašius, M., 2002. *Vidurio Lietuva VIII–XII a.* Kaunas.

Bertašius, M., 2007. The Subject of Battle-Knife Origin in Central Lithuania. *AB*, 8, 231–237.

Bettina, A., 2002. A Landscape of Ancestors: The Space and Place of Death in Iron Age West-Central Europe. In Silverman, H., Small, D., sud., 129–143.

Bielenstein, A., 1882. Reiseskizzen aus dem Oberlande (=Baltische Monatsschrift, 29).

Bielenstein, A., 1892. Die Wohnsitze der Seelen. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*. St.Petersburg, 168–174.

Bilenstein, 1883. Kurzemes augšgalā. *Latviešu Avīzes*. 1883. Nr.1.–8., 10.

Biļkins, V., 1992. *Sēlija un Dienvidkursā*. Minneapolis.

- Bintliff, J., 1996.** Interactions of theory, methodology and practice. *Archaeological dialogues*, 246–255.
- Bintliff, J., 1999.** Settlement and Territory. In Barker, G., sud. *Companion Encyclopedia of Archaeology*. London: Routledge, 505–545.
- Bintliff, J., Hamerow, H., sud. 1995.** *Europe Between Late Antiquity and the Middle Ages: Recent Archaeological and Historical Research in Western and Southern Europe* (=BAR IS, 617).
- Bitner-Wróblewska, A., Kontny, B., 2006.** Controversy about three-leaf arrowheads from Lithuania. *AL*, 7, 104–122.
- Blake, E., 2002.** Situating Sardinia's Giants' Tombs in Their Spatial, Social, and Temporal Contexts. In Silverman, H., Small, D., sud., 118–127.
- Bliujienė, A., 2005.** Baltų palaidojimų indai, arba kad dūšia nejaustų troškulio ir alkio. *LA*, 28, 81–96.
- Bliujienė, A., 2006.** Watershed between Eastern and Western Lithuania during the Early and Late Migration Period. *AL*, 4, 123–143.
- Bliujienė, A., 2010.** The bog offerings of the balts: 'I give in order to get back'. *AB*, 14, 136–165.
- Bliujienė, A., Butkus, D., 2009.** Burials with Horses and Equestrian Equipment on Lithuanian and Latvian Littorals and Hinterlands (from the Fifth to the Eight Centuries). *AB*, 11, 149–163.
- Börger, J. L., 1778.** *Versuch über die Altertümer Lieflands und seine Völker besonders der Letten*. Riga, 1778.
- Bradley, R., 1987.** Time Regained: the Creation of Continuity. *Journal of the British archaeological association*, CXL, 1–17.
- Bradley, R., 1991.** Ritual, Time and History. *WA*, 23:2, 209–219.
- Brastiņš, E., 1926.** *Latvijas pilskalni. Zemgale un Augšzeme*. Rīga.
- Brazaitis, Dž., 2000.** Žalvario amžiaus medžiaga iš Visėtiškių pilkapyno ir jo aplinkos. *LA*, 20, 101–114.
- Brazaitis, Dž., 2007.** Brūkšniuotosios kerami-
- kos kultūra. *Lietuvos istorija. I. Akmens amžius ir ankstyvasis metalų laikotarpis*. Vilnius, 300–308.
- Bresava, M., 1964.** 1963. gada izrakumi apmetnė pie Pigēnu mājām. *RT* 1963, 5–6.
- Bresava, M., 1966.** Jauni materiāli par sēļu kolektīvo uzkalniņu kapulaukiem. *LZAV*, 5 (226), 41–54.
- Brink, S., 1997.** Political and Social Structures in Early Scandinavia II. Aspects of Space and Territoriality – The Settlement District. *TOR*, 2, 389–437.
- Brink, S., 2001.** Mythologizing Landscape. Place and Space of Cult and Myth. *Festschrift für Anders Hultgård*. RGA-E 3. Berlin & New York, 1–37.
- Brück, J., 1999.** What's in a settlement? Domestic practice and residential mobility in Early Bronze Age southern England. In Brück, J., Goodman, M., sud., 52–75.
- Brück, J., Goodman, M., sud. 1999.** *Making Places in the Prehistoric World. Themes in Settlement Archaeology*. London, 1–19.
- Buchholtz, A., 1897.** Ueber die Aufdeckung von Hügelgräbern in Stabben am 15. September 1896. *Sitzungsberichte der Gessellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russland aus dem Jahre 1896*. Rīga, 113–120.
- Būga, K., 1959.** *Rinktiniai raštai*, II. Vilnius.
- Būga, K., 1961.** *Rinktiniai raštai*, III. Vilnius.
- Callmer, J., 1986.** To Stay or to Move. Some Aspects of the Settlement Dynamics in Southern Scandinavia in the Seventh to Twelfth Centuries A.D. with Special Reference to the Province of Scania, Southern Sweden. *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum* 1985–86, 167–208.
- Callmer, J., 1991.** Territory and Dominion in the Late Iron Age in Southern Scandinavia. *Regions and Reflections: in Honour of Märta Strömberg* (=AAL, Series in 8°, 20), 267–273.
- Callmer, J., 1994.** Urbanization in Scandinavia and the Baltic Region c. AD 7000–1100: Trading Places, Centres and Early Urban Sites. *Birka studies* 3, Stockholm, 50–90.

- Cannon, A., 1989.** The historical dimension in mortuary expressions of status and sentiment. *CA*, 30, 437–458.
- Carr, Ch., 1995.** Mortuary Practices: Their Social, Philosophical-Religious, Circumstantial, and Physical Determinants. *JAMT*, 2(2), 105–200.
- Cassel, K., 2000.** Where Are We Going? Attitudes Towards Migrations in Archaeological Thought. *Current Swedish Anthropology*, 8, 33–49.
- Central, 2002.** *Central Places in the Migration and Merovingian Periods. Papers from the 52nd Sachsensymposium, Lund, August 2001* (=AAL, series in 8°, 39).
- Champion, S., Cooney, G., 1999.** Naming the Places, Naming the Stones. *Archaeology and Folklore*. London and New York, 196–213.
- Chapman, J., 1997.** Places as Timemarks – the Social Construction of Prehistoric Landscapes in Eastern Hungary. In Chapman, J.C., Dolukhanov P.M., sud. *Landscapes in Flux. Central and Eastern Europe in Antiquity* (=Colloquia Pontica, 3). Oxford: Oxbow, 137–161.
- Chapman, R., 1981.** Emergency of Formal Disposal Areas and the “Problem” of Megalithic Tombs in Prehistoric Europe. In Chapman, R., Kinnes, I. and Randsborg, K., sud. *The Archaeology of Death*. Cambridge, 71–81.
- Chapman, R., 1995.** Ten Years After – Megaliths, Mortuary Practices, and the Territorial Model. In Beck, L.A., sud., 29–51.
- Charles, D.K., Buikstra, E.B., 1983.** Archaic Mortuary Sites in the Eastern Mississippi Drainage: Distribution, Structure, and Behavioral Implications. In Philips, J.L., Brown, J.A., sud., *Archaic Hunters and Gatherers in the American Midwest*. New York: 117–144.
- Ciglis, J., 2001.** Some notes on the chronology of Latgalian and Selonian artefacts in the Middle Iron Age. *AL*, 2, 48–64.
- Ciglis, J., 2002.** Senās Sēlijas vēsturiskās ģeogrāfijas problēmas. *Latvija arheoloģija pētījumi un problēmas*, 9–25.
- Ciglis, J., 2004.** Zemgali Vidzemē? *Pētījumi zemgaļu senatnē* (=LVMR, 10), 27–46.
- Ciglis, J., 2006a.** V–VI amžiaus diržu sagty Rytų Latvijoje. *AL*, 7, 156–170.
- Ciglis, J., 2006b.** Sēļu etnoģenēze Austrumbaltijas etnokultūrvēsturisko procesu kontekstā. In *Pētījumi*, 29–40.
- Ciglis, J., 2011.** Ancient temple ornaments in Latvia. *AL*, 12, 48–56.
- Ciglis, J., Vilcāne, A., 2012.** *Johana Karla Bēra kolekcija Britu muzejā*. Rīga.
- Cimernane, I., 1962.** Zīmes uz XI–XIII gs. māla traukiem Latvijas PSR teritorijā. *Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti. Arheoloģija*, 95–106.
- Cimernane, I., 1974.** Spodrinātā keramika Latvijā. *AE*, 11, 99–110.
- Clarke, D.L., sud. 1977.** *Spatial Archaeology*. London: Academic Press.
- Curta, F., 2001.** *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region c.500–700*. Cambridge, 2001.
- Černiauskas, M., be metū.** Mokslinēs-metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos Koordinavimo grupės ekspedīcijas po Kupiškio rajoną ataskaita. *LIIR*, F.1, b. 134.
- Čivilytė, A., 2012.** In Search of a Theoretical Assessment of Bronze Age Society in the Baltic Countries. *AB*, 18 (II), 11–27.
- Daiga, I., 1964.** Dzels ieguves krāsnis Sēlpils Spietīņu apmetnē. *AE*, VI, 23–37.
- Daiga, I., Atgāzis, M., 1962.** Arheoloģiskie izrakumi Sēlpils Spietīņos un Plāteros 1961. gadā. *RT 1961*, 5–7.
- Daiga, I., Atgāzis, M., 1963.** Izrakumi Spietīņu-Plāteru senvietu kompleksā 1962. gadā. *RT 1962*, 6–7.
- Daiga, I., Atgāzis, M., 1964.** Sēļu II arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1963. gadā. *RT 1963*, 6–8.
- Dakanis, B., 1994.** Mažai žinomi Lietuvas piļakalniai. *Kultūros paminklāi*, 1, 35–60.
- Danilaitė, E., 1967.** Brūkšniuotos keramikos išnykimo Lietuvoje klausimu. *MADA*, 1(23), 35–50.

- Daugirdas, V., 1994.** Lietuvos žemes formuojantys veiksniai iki XIII a. *Geografija*, 30, 45–50.
- Daugirdas, V., 1996.** Teritorinių-administracinių vienetų valentingumas. *Geografija*, 32, 91–96.
- Daugirdas, V., 1997.** Lietuvos teritorinio administracinio suskirstymo istorinė geografinė analizė. Daktaro disertacija. Gamtos mokslai, geografija (06P).
- Daugnora, L., 1989š.** Gyvulių kaulų, rastų archeologiniuose paminkluose, analizė. LIIR, F.1, b. 1568.
- Daugnora, L., Girininkas, A., 1996.** Osteoarheologija Lietuvoje. Vidurinis ir vėlyvasis holocenas. Vilnius.
- Daugnora, L., Girininkas, A., Guobytė, R., Kisielinė, D., Simniškytė, A., Stančikaitė, M., 2004.** Juodonys ir Jaros apyežeris: gamta ir gyvenotojai. *LA*, 26, 111–135.
- Daugudis, V., 1970š.** 1970.V.29–VI.27 archeologinių paminklų, esančių Anykščių, Molėtų, Rokiškio ir Utenos rajonuose, žvalgymo duomenys. LIIR, F.1, b. 150.
- Daugudis, V., 1981.** Seniausieji mediniai pastatai ir įrengimai Lietuvoje (4. M.e. V–VIII amžių įtvirtinimai ir pastatai). *MADA*, 2(75), 61–73.
- Daugudis, V., 1984š.** J.m.b. V. Daugudžio 1984.04.17–18 komandiruotės į Kupiškio rajoną ataskaita. LIIR, F.1, b. 1130.
- Daugudis, V., 1992.** Dėl laidojimų Lietuvos piliakalniuose. *LA*, 9, 27–35.
- Daugudis, V., Tebelškis, P., 1997.** Iš seniausios kupiškėnų krašto praeities. *Kupiškio kraštas*. Vilnius, 13–35.
- Deksnyš, B., 2000.** Sėlių žemės mįslės. *Naujoji Romuva*, 3 (532), 6–15.
- Dewey, E.R., 1967.** The Case for Cycles. *Cycles magazine. Foundation for the Study of Cycles*.
- Dienvidsēlijas, 1996.** *Dienvidsēlijas (Elkšņu, Rites un Saukas pagastu) ainavas. Ainavu inventorizācija, apsaimniekošana un aizsardzība*. Rīga.
- Digerfeldt, G., Welinder, S., 1988.** The prehistoric cultural landscape in south-west Sweden. *AA*, 58, 127–136.
- Dubonis, A., 1990.** Lietuvos vaitystė. *Lituanistika*, 2, 97–102.
- Dubonis, A., 1991.** Mindaugo sostapolis; istoriko komentarai. *Anykščiai*, 12–13.
- Dubonis, A., 1998.** Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai: iš Lietuvos ankstyvųjų valstybinių struktūrų praeities. Vilnius.
- Dulaitienė, E., 1958.** *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka*. Vilnius.
- Dunnell, R. C., 1992.** The Notion Site. In Rosignol, J., Wandsnider, L. sud., 21–42.
- Dunsdorf, E., 1998.** *Latvijas vēstures atlants*.
- Earle, T., 1991.** Property rights and the evolution of chiefdoms In Earle, T., sud. *Chiefdoms, Power, Economy and Ideology*. Cambridge, 71–99.
- Earle, T., 2000.** Archaeology, Property, and Prehistory. *Annual Review of Anthropology*, 29, 39–60.
- Eiliuotoji, 2005.** Eiliuotoji Livonijos kronika. In Mindaugo knyga. *Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių* (parengė Žadeikis, P., Petrauskas, R., Antanavičius, D.). Vilnius, 191–365.
- Elisonas, J., 1925.** Archeologinių ir šiaip įdomių, tiek Panevėžio apskrities, tiek kitų artimų apylinkių, vietų sąrašas, kurį yra surinkę Panevėžio valstybinės gimnazijos mokiniai. *Švietimo darbas*, 5, 434–458.
- Emanuelsson, U.A., 1988.** Model for Describing the Development of the Cultural Landscape. In Birks, H.H., Birks, H.J.B., Kaland, P.E., Moe, D. sud. *The Cultural Landscape. Past, Present and Future*. Cambridge, 111–122.
- Endzinas, A., 1964.** Geležies gamybos raidos ir geografijos Lietuvoje klausimu. *Geodezijos darbai*, 2, 170–205.
- Engström, J., 1997.** The Vendel Chieftains – a study of military tactics. In Nørgård Jørgensen, A. and Clausen, B.L., sud. *Military aspects of Scandinavian society in a European perspective AD 1–1300*. Copenhagen, 248–255.
- Fabech, Ch., 1999.** Centrality in sites and

landscapes. In Fabech, Ch., Ringtved, J., sud. 455–472.

Fabech, Ch., Ringtved, J., sud. 1999. *Settlement and Landscape*. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4–7, 1998. Jutland Archaeological Society, Aarhus University Press.

Fleming, A., 1973. Tombs for the Living. *Man*, 8:2, 177–193.

Fleming, A., 1985. Land tenure, Productivity, and Field Systems. In Barker, G., Gamble, C., sud. *Beyond Domestication in Prehistoric Europe. Investigation in Subsistence Archaeology and Social Complexity*. *Studies in Archaeology*. London, 129–146.

Fleming, A., 1998. Prehistoric landscapes and the quest for territorial pattern. In Eversson, P., Williamson, T., sud. *The Archaeology of Landscape*. Manchester, 42–66.

Fokkens, H., 1996. The Maaskant project: continuity and change of a regional research project. *Archaeological dialogues*, 3:2, 196–215.

Friedman, J., 1982. Catastrophe and Continuity in Social Evolution. In Renfrew, C., Rowlands, M. and Spriggs, M., sud. *The Theory and Explanation in Archaeology*. New York, 175–196.

Galaty, M. L., 2005. European Regional Studies: A Coming of Age? *Journal of Archaeological Research*, 13(4), 291–336.

Ginters, V., 1936. Romas imports Latvijā. *Senatne un Māksla*, II, 47–61.

Gipiškis, Pr., 1936. *Zarasų kraštas*. Zarasai.

Girininkas, A., 1978. Jaros pakrančių tyrinėjimai 1975 metais. *ATL 1974–1975 metais*, 3–5.

Girininkas, A., Kazakevičius, V., Zabiela, G., 1989š. *Biržų rajono 1989 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita*. LIIR, F. 1, b. 1602.

Goldstein, L., 1981. One-dimensional archaeology and multi-dimensional people: spatial organization and mortuary practices. In Chapman, R., Kinnes, I. and Randsborg, K., sud. *The Archaeology of Death*. Cambridge, 53–69.

Goldstein, L., 1995. Landscapes and Mortu-

ary Practices. A Case for Regional Perspective. In Beck, L.A., sud. 101–121.

Goodman, M., 1999. Temporalities of prehistoric life: household development and community continuity. In Brück, J., Goodman, M., sud. 145–159.

Gramsh, A., 1996. Landscape archaeology: of making and seeing. *JEA*, 4, 19–38.

Graudonis, J., 1962. Celtniecība Mukukalnā pēc 1959.–1961. gadu arheoloģisko izrakumu materiāliem. *RT 1961*, 9–11.

Graudonis, J., 1969. Arheoloģisko pieminkļu apzināšana Augšzemē. *RT 1968*, 35–39.

Graudonis, J., 1978. Apdzīvotība un celtniecība Mukukalnā. *AE*, 12, 24–51.

Graudonis, J., 1983. Altene. *AE*, XIV, 40–85.

Graudonis, J., 2001. Par Sēlijas pilskalnu apdzīvotību. *LZAV*, 55 (5/6), 52–62.

Graudonis, J., Apals, J., 1965. Altenes arheoloģiskās ekspedicijas pārbaudes izrakumi 1964. gadā. *RT 1964*, 7–8.

Graudonis, J., Urtāns, V., 1961. *Senatnes pēdās*. Rīga.

Grāvere, R., 1995. Sēļu problēma antropoloģijā. *LZAV*, 3/4 (572/573), 1–13.

Grāvere, R., 2000. Apdzīvotības izmaiņas Zemgalē un Dienvidkurzemē pēc krusta kariem. *AE*, XX, 152–163.

Griciuvienē, E., Grižas, G., 2002. Dumblynēs gyvenvietē Sartų ežero saloje. *ATL 2000 metais*, 10.

Grigalavičienē, E., 1986a. Nevieriškės piliakalnis. *LA*, 5, 52–88.

Grigalavičienē, E., 1986b. Sokiškių piliakalnis. *LA*, 5, 89–138.

Grigalavičienē, E., 1989š. *Juodonių (Rokiškio raj.) piliakalnio papėdės gyvenvietės. 1989 metų liepos-rugpjūčio mėn. tyrinėjimų ataskaita*. LIIR, F. 1, b. 1794.

Grigalavičienē, E., 1992a. Juodonių piliakalnis ir gyvenvietė. *LA*, 9, 41–91.

Grigalavičienē, E., 1992b. Kerelių piliakalnis. *LA*, 8, 85–105.

- Grigalavičienė, E., 1995.** *Žalvario ir ankstyvaisis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius.
- Grižas, G., 1996š.** *Dumblynės kaimo apylinkių (Rokiškio raj.) 1996 m. žvalgomųjų tyrimų ataskaita*. LIIR, F. 1, b. 2673.
- Grižas, G., 1998.** Sartų ežero salos žvalgomieji tyrinėjimai. *ATL 1996 ir 1997 metais*, 194–195.
- Grižas, G., 2000.** Sartų ežero Dumblynės gyvenvietė. *ATL 1998 ir 1999 metais*, 29–30.
- Gruzdys, G., Vaitkevičius, V., 1998.** Obelių–Kriaunų krašto senosios šventvietės. *Obeliai, Kriaunos*. Vilnius, 51–80.
- Guščika, E., 2011–2012š.** *Pārskats par arheoloģiskajiem darbiem Rubiķu sila kapulaukā 2011. un 2012. gadā*. VI AA 1238.
- Gudavičius, E., 1989.** *Kryžiaus karai Pabaltijje ir Lietuva XIII amžiuje*. Vilnius.
- Gudavičius, E., 1998.** *Mindaugas*. Vilnius.
- Halsall, G., 1992.** Social Change around A.D. 600: an Austrasian Perspective. In Carver, M.O.H., sud. *The Age of Sutton Hoo: Seventh Century in North-Western Europe*. Woodbridge, 265–278.
- Halsall, G., 1995.** The Merovingian Period in North-East Gaul: Transition or Change. *Europe Between Late Antiquity and the Middle Ages: Recent Archaeological and Historical Research in Western and Southern Europe* (=BAR IS, 617), 38–57.
- Halsall, G., 1996.** Female status and power in early Merovingian central Austrasia: the burial evidence. *Early Medieval Europe*, 5 (1), 1–24.
- Hamerow, H., 2002.** *Early Medieval Settlements. The Archaeology of Rural Communities in Northwest Europe 400–900*. Oxford.
- Harvey, D.C., Jones, R., 1999.** Custom and Habit(us): The Meaning of Traditions and Legends in Early Medieval Western Britain. *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, 81:4, 223–233.
- Haselgrove, C., Scull, Ch., 1995.** The Changing Structure of Rural Settlement in Southern Picardy during the First Millennium A.D. In Bintliff, J., Hamerow, H. sud., 58–69.
- Hausmann, R., 1896.** *Einleitung zur Abtheilung Archäologie*. RK.
- Hausmann, R., 1909.** *Übersicht über die Archäologische Forschung in den Ostseeprovinzen im letzten Jahrzehnt*. Riga, 1908.
- Hårdh, B., 2003.** The contacts of the central place. In Larsson, L., Hardh B., sud. *Centrality-Regionality. The social structure of Southern Sweden during the Iron Age*. (=AAL, Series in 8°, 40), Lund, 27–66.
- Härke, H., 1990.** “Warrior graves”? The Background of the Anglo-Saxon Weapon Burial Rite. *Past and Present*, 126, 22–43.
- Härke, H., 2000.** Social Analysis of Mortuary Evidence in German Protohistoric Archaeology. *JAA*, 19, 369–384.
- Hedeager, L., 1987.** Empire, frontier and the barbarian hinterland: Rome and northern Europe from AD 1–400. In Rowlands, M., Larsen, M.T., Kristiansen, K., sud. *Centre and Periphery in the Ancient World. New Directions in Archaeology*. Cambridge, 125–140.
- Hedeager, L., 1992a.** *Iron Age Societies. From Tribe to State in Northern Europe, 500 BC to 700 AD*. Oxford: Blackwell.
- Hedeager, L., 1992b.** Kingdoms, Ethnicity and Material Culture: Denmark in a European Perspective. In Carver, M.O.H., sud. *The Age of Sutton Hoo: Seventh Century in North-Western Europe*. Woodbridge, 279–300.
- Hill, J.D., 1995.** How should we understand Iron Age societies and hillforts? A contextual study from Southern Britain. *Different Iron Ages: Studies on the Iron Age society in temperate Europe*. (=BAR IS, 602), 45–66.
- Hingley, R., 1996.** Ancestors and Identity in the Later Prehistory of Atlantic Scotland: The Reuse and Reinvention of Neolithic Monument and Material Culture. *WA*, 28:2, 231–243.
- Holtorf, C.J., 1998.** The Life-Histories of Megaliths in Mecklenburg-Vorpommern (Germany). *WA*, 30:1, 23–38.
- Huntington, R., Metcalf, P., 1991.** *Celebra-*

tions of Death. *The Anthropology of Mortuary Ritual*. Cambridge.

Hvass, S., 1988. The status of the Iron Age settlement in Denmark. In Bierma, M., Harsema, O.H., von Zeist, W., sud. *Archeologie en landschap*. Waterbolk, Groningen, 97–132.

Ivanauskas, E., 1994š. 1994 m. archeologinių kasinėjimų Anykščių rajono Zoviškių senovės gyvenvietėje ataskaita. LIIR, F.1, b. 2485.

Ivanauskas, E., 1996. Zoviškių senovės gyvenvietės (Anykščių raj.) kasinėjimai 1994 metais. *ATL 1994 ir 1995 metais*, 199–200.

Ivanauskas, E., 1998. Kapinynų ir gyvenviečių žvalgomieji tyrinėjimai Vidurio ir Rytų Lietuvoje. *ATL 1996 ir 1997 metais*, 452–455.

Iwanowska, G., 2009. Material evidence from Lithuanian *piliakalniai* – earthworks investigated by Ludwik Krzywicki in keeping of the State Archaeological Museum in Warsaw. *AL*, 10, 115–135.

Jākobsons, F., 1929. Senlatviešu ienākšana Latvijā. *Senatne*, 1, 2–10.

Jankuhn, H., 2004. *Wprowadzenie do archeologii osadnictwa*. Poznań.

Jarockis, R., 2003. Lietuviškos žiemgalos dalies apgyvenimo raida XIII–XVI amžiuje. *LA*, 24, 9–16.

Jaskūnas, V., 2008. Regionistika kaip teritoriskumo ir globalumo analizė. *Logos*, 54, 40–51.

Johansen, K.L., Laursen, S.T., Holst, M.K., 2004. Spatial patterns of social organization in the Early Bronze Age of South Scandinavia. *JAA*, 23, 33–55.

Jørgensen, L., 1988. Family burial practices and inheritance systems. The development of an Iron Age society form 500 BC to AD 1000 on Bornholm, Denmark. *AA*, 58, 17–53.

Jørgensen, L., 1990. *Bækkegård and Glasergård. Two Cemeteries from the Late Iron Age on Bornholm (=Arkæologiske studier, VIII)*.

Jovaiša, E., 1997a. Senasis geležies amžius: paminklai ir kultūros. *Istorija*, XXXVI, 48–65.

Jovaiša, E., 1997b. Senojo geležies amžiaus vi-

suomenės struktūros atspindžiai baltų laidojimo paminkluose. *Istorija*, XXXV, 15–47.

Jovaiša, E., 2006. Baltų visuomenė ankstyvųjų viduramžių pradžioje (V–VI a.). *Istorija*, 64, 5–16.

Jucevičius, L.A., 1959. *Raštai*. Vilnius.

Juga, A., 2003. Rollenkopfnadeln des Typs Beckmann A im westbaltischen Kulturkreis. *AL*, 4, 63–81.

Juodelis, S., 1961š. *Juodelis S. Simaniškių senkapio bandomųjų kasinėjimų dienoraštis. 1961 m. gegužės 10–11 d.* RKM, b. 52.

Juodelis, S., 1964–1970š. *Norkūnų pilkapių kasinėjimų dienoraštis 1964.VII.6–1964.VII.14, 1968 ir 1970 metais*. LIIR, F. 1, b. 293.

Juodelis, S., 1970. Norkūnų pilkapyno kasinėjimai 1968 metais. *AETL 1968 ir 1969 metais*, 60–61.

Juodelis, S., 1972. Norkūnų pilkapių (Rokiškio raj.) kasinėjimai. *AETL 1970 ir 1971 metais*, 34–35.

Juodelis, S., 1980š. *Drulėnų pilkapio, Kupiškio raj. kasinėjimai 1980 m.* LIIR, F. 1, b. 770.

Juodelis, S., 1982. Drulėnų pilkapis. *ATL 1980 ir 1981 metais*, 42–43.

Juodelis, S., Daunys, S., 1960–1961š. *1960–1961 m. Rokiškio muziejaus kompleksinės ekspedicijos Rokiškio raj. dienoraštis*. LIIR, F. 1, b. 2623.

Juškaitis, V., 2005. Žirgų kapai Rytų Lietuvos pilkapynuose vėlyvajame geležies amžiuje (IX–XII a.). *AL*, 6, 139–161.

Kabelka, J., 1982. *Baltų filologijos įvadas*. Vilnius.

Kader, S., 1895. Über eine Ausgrabung in Kupre bei Popiel. *Sb. Prussia*, 19, 135–136.

Kalniņš, V., 1995. Bīskaps Alberts un sēļi. *Sēļu zeme*. Rīga, 157–182.

Kansteiner, W., 2002. Finding Meaning in Memory: a Methodological Critique of Collective Memory Studies. *History and Theory*, 41, 179–197.

Kantner, J., 2008. The Archaeology of Regions: From Discrete Analytical Toolkit to Abiquitous Spatial Perspective. *Journal of Archaeological Research*, 16, 37–81.

- Karaliūnas, S., 1972.** Sėlių kalba. *Mokslas ir gyvenimas*, 1, 17–19.
- Karaliūnas, S., 2005.** *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*, 2. Vilnius.
- Kasatkina, N., 2007.** Etniškumo tyrimai: tendencijos ir esminės sąvokos. *Filosofija, sociologija*, 18 (4), 1–11.
- Katalog, 1930.** *Katalog der Ausstellung zur Konferenz Baltischer Archäologen in Riga 1930*. Riga.
- Kavoliūtė, F., 2000.** Naujieji Lietuvos orografinių vienetų pavadinimai. *Geografijos metraštis*, 33, 476–479.
- Kavoliūtė, F., 2012.** *Lietuvos gamtinis pamatas. I. Gelmės ir paviršius*. Vilnius.
- Kazakevičius, V., 1985š.** *Visėtiškių km., Svėdasų apyl., Anykščių raj. gyvenvietės tyrinėjimo ataskaita*. LIIR, F.1, b. 1219.
- Kazakevičius, V., 1987š.** *Visėtiškių, Anykščių raj. pilkapyno tyrinėjimai 1987 metais*. LIIR, F.1, b. 1311.
- Kazakevičius, V., 1989.** Archeologinių paminklų tyrinėjimai Lietuvoje 1988 m. *LIM 1988*, 231–233.
- Kazakevičius, V., 1996.** *IX–XIII a. baltų kalavijai*. Vilnius.
- Kazakevičius, V., 1998.** *Geležies amžiaus baltų genčių ginkluotė*. Habilitacinis darbas. Humanitariniai mokslai, istorija (05H). Vilnius.
- Kazakevičius, V., 2000a.** Sėlių kapai Miškinių pilkapyje. *LA*, 20, 115–139.
- Kazakevičius, V., 2000b.** Sėlių paminklai Lietuvoje. *LA*, 20, 7–15.
- Kazakevičius, V., 2000c.** Visėtiškių pilkapynas. *LA*, 20, 21–99.
- Kazakevičius, V., 2004.** *Geležies amžiaus strėlės Lietuvoje II–XII/XIII a.* Vilnius.
- Kazakevičius, V., 2007.** Vikingų ir baltų genčių konsolidacijos laikotarpis. *Lietuvos istorija. II. Geležies amžius*. Vilnius, 299–305.
- Kętrzyński, W., 1907.** O dokumentach Mendoga, króla litewskiego. *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*. Kraków, II(25), 188–220.
- Kobyliński, Z., 1990.** Early medieval hill-forts in Polish lands in the 6th to the 8th centuries: problems of origins, function, and spatial organization. In Austin, D., Alcock, L., sud. *From the Baltic to the Black Sea. Studies in Medieval Archaeology (=One world archaeology, 18)*, 147–156.
- Kokowski, A., 2007.** Goci: Od Skandzy do Campi Gothorum (od Skandynawii do Półwyspu Iberyjskiego). Warszawa.
- Kolb, M.J., Sned, J.E., 1997.** It's a Small World After All: Comparative Analyses of Community Organization in Archaeology. *American Antiquity*, 62(4), 609–628.
- Kontny, B., 2001.** Wojna oczami archeologa. Uwagi na temat sposobów walki ludności kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich w świetle źródeł archeologicznych. *Światowit*, 3/44, 91–119.
- Kontny, B., 2003.** Z motyką na słońce? Możliwości odzwierciedlenia instytucji drużyny w materiale archeologicznym. In Bursche, A., Ciółek, R., sud. *Antyk i barbarzyńcy. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Kolendo w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Warszawa, 253–265.
- Kontny, B., 2004.** Time of war or well-being? Changes in weapon sets in the Przeworsk culture burials from the late stage of phase B₂. *Europa Barbarica. Monumenta studia Gothica*, IV, Lublin, 215–232.
- KPM, 1897.** *Katalog Prussia-Museums im Nordflügel des Königlichen*. Königsberg.
- Krasauskas, A., 1948š.** *Tyrinėtasis pilkapis priešistoriniame Norkūnų kapinyne (Ragelių vls., Rokiškio aps.)*, 1948 m. LIIR, F.1, b. 2022.
- Kraštas, 1983.** *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*. Vilnius.
- Kristiansen, K., 1991.** Chieftoms, states, and systems of social evolution. In Earle, T., sud. *Chieftoms, Power, Economy and Ideology*. Cambridge, 16–43.
- Kruse, F., 1842.** *Necrolivonica oder Altertümmer Liv-, Esth- und Curlands bis zur Einführung*

der Christlichen Religion in den Kaiserlich Russischen Ostsee-Gouvernements. Dorpat; Leipzig.

Kruse, F., 1846. Ur geschichte des Estnischen Volksstammes und der Kaiserlich Russischen Ostseeprovinzen Liv-, Esth- and Kurland. Moskau, 1846.

Krzywicki, L., 1914. Palkalnia pod wsią Petraszunami. *Rocznik towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie*, V, 1–27.

Krzywicki, L., 1917. Grodziska górnolitewskie. Grodzisko na Gorze Oscikowej pod Rakiszkami. *Pamiętnik fizyograficzny*, XXIV:V, 1–42, tab. I–XIII (vertimas: Kšivickis, 2000).

Kšivickis, L., 2000. Aukštaitijos piliakalniai: piliakalnis ant Astikų kalno netoli Rokiškio (vertimas iš: Krzywicki, L. 1917). *Žiobiškis*. Vilnius, 33–72.

Kudaba, Č., 1996. Sėlių aukštumos glacialinės morfologijos bruožai. *Geomorfologinių ir kartografinių straipsnių rinktinė*. Vilnius.

Kuijt, J., 2008. The Regeneration of Life. *CA*, 49 (2), 1–20.

Kulakovas, V., 1999. Sembų palikimas. *Užmirštieji prūsai. Archeologija, istorija, padavimai ir turistiniai maršrutai*. Vilnius, 117–202.

Kulikauskas, P., 1938š. *Skinaiškių km., Dusetų vls., Zarasų aps. pilkapių kasinėjimų apyskaita*. VDKM.

Kulikauskas, P., 1941. Emaliuotieji dirbiniai Lietuvoje. *Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis*, I, 43–64.

Kulikauskas, P., 1949š. 1949 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos dienoraštis. *LIIR, F.1, b. 3*.

Kuna, M., 1991. The structuring of prehistoric landscape. *Antiquity*, 65, 332–347.

Kuncevičius, A., Luchtanas, A., 1997. Lietuvos proistorė ir Lietuvos istorija: lūžio problematika. *Lietuvos istorijos studijos*, 4, 86–91.

Kuncienė, O., 1972. Prekybiniai ryšiai IX–XIII amžiais. *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a.* Vilnius, 149–254.

Kuniga, I., 2000. *Kristapiņu kapulauks 8.gs. beigās–12.gs.* Rīga.

Kurila, L., 2002b. Socialinių santykių atspindžiai Rytų Lietuvos pilkapių degintinių kapų medžiagoje. *AL*, 3, 122–136.

Kurila, L., 2003. Rytų Lietuvos pilkapių kultūros nykimo klausimu. *Istorija*, 58, 25–38.

Kurila, L., 2009. Symbolic Horse Burials in the Iron Age of East Lithuania. *AB*, 11, 242–253.

Kurila, L., 2009š. *Socialinė organizacija Rytų Lietuvoje III–XII a. (laidojimo paminklų duomenimis)*. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija (05H). Vilnius.

Kurila, L., Vaitkevičius, V., 2011. Mirusiųjų deginimo papročio refleksijos: padavimas apie Migonių piliakalnį. *Tautosakos darbai*, XLI, 107–134.

Kuzavinis, K., 1966. Baltų etnonimų kilmės klausimu. *Baltistica*, 1(2), 177–184.

LAA, 1974. *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*. I. Akmens ir žalvario amžiaus paminklai.

LAA, 1975. *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*. II. Piliakalniai.

LAA, 1977. *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*. III. Pilkapynai ir senkapiai.

LAB, 1961. *Lietuvos archeologijos bruožai*. Vilnius.

Lagerås, P., 2007. *The Ecology of Expansion and Abandonment: Medieval and Post-Medieval Agriculture and Settlement in a Landscape Perspective*. Stockholm.

Lang, V., 1994. Celtic and Baltic fields in North Estonia. Fossil field systems of the Late Bronze Age and Pre-Roman Iron Age at Saha-Loo and Proosa. *AA*, 65, 203–219.

Lang, V., 1996. Muistne Rävåla (=Muinasaja teadus, 4).

Lang, V., 2000. From Centre to Periphery (summary). *Muinasaja teadus*, 7, 313–369.

Lang, V., 2002. On the Formation of Power Centres in Estonia. An Introduction (summary). *Muinasaja teadus*, 11, 17–26.

Lang, V., 2005. Archaeological Cultures and Ethnic History: Some Examples from the East Baltic Early Iron Age. *BASE. Culture and material culture (=Interarchaeologia, 1)*, 11–28.

- Lang, V., 2007.** The Bronze and Early Iron Ages in Estonia (= *Estonian Archaeology*, 3). Tartu.
- Latkowski, J., 1892.** *Mendog: krol litewski*. Kraków.
- Latvijas, 1974.** *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga.
- Latvijas, 1997.** *Latvijas aizvēsture*. Rīga.
- Latvijas, 2001.** *Latvijas senākā vēsture 9. g.t. pr. Kr.–1200.g. Rīga*.
- Lavi, A., 2002.** Hill-forts of the Eastern Part of Central Estonia (summary). *Muinasaja Teadus*, 11, 270–272.
- LE, 1987.** *Lietuvių etnogenezė*. Vilnius.
- Lehtosalo-Hilander, P.L., 1982.** *Luistari III. A Burial Ground Reflecting the Finnish Viking Age society* (=SMYA, 82:3).
- Ligi, P., 1995.** Social Systems in Estonia during the Late Bronze and Iron Ages (summary). *Muinasaja Teadus*, 3, 262–270.
- Lietgaliētis, 1928.** Kur atradās latviešu senie cietokšņi – pilsētas Autina, Beverina, Sotekle, Turaida, Mežotne, Sēlpils, Jersika u.c. *LS*, 69/72, 752–754.
- Lietuvos, 2011.** *Lietuvos istorija. XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp rytų ir vakarų* (parengė D. Baronas, A. Dubonis, R. Petrauskas), III. Vilnius.
- Lillehammer, A., 1999.** Farm and village, the problem of nucleation and dispersal of settlement – seen from a Norwegian perspective. In Fabech, Ch., Ringtved, J., sud. 131–137.
- Lisanka, A., 1976š.** *1976 m. Biržų raj. Vabalninko apyl. Unciškių senkapio archeologinių tyrimų darbų ataskaita*. LIIR, F.1, b. 538.
- LK, 1991.** Latvis, H., Vartbergė, H. *Livonijos kronikos*. Vilnius.
- LLM, 1958.** *Lietuvių liaudies menas*. I. Papuošalai. Vilnius, 1958.
- LM, 2007.** *Lietuvos metrika (1494–1506)*. Užrašymų knyga 6 (parengė A. Baliulis). Vilnius.
- Lohof, E., 1994.** Tradition and change. Burial practices in the Late Neolithic and Bronze Age in the north-eastern Netherlands. *Archaeological dialogues*, 1(2), 98–118.
- Loveluck, Ch., 1995.** Acculturation, migration and exchange: the formation of an Anglo-Saxon society in the English Peak District. In Bintliff, J., Hamerow, H., sud., 84–98.
- Löwis of Menar, K.V., 1900.** Ein Skelett – Hügelgrab unter Stabben in Kurland. *Sitzungsberichte der kurländischen Gessellschaft für Literatur und Kunst aus den Jahre 1899*. Mitau, 143–145.
- Löwis of Menar, K.V., 1922.** *Burgenlexikon für Alt-Livland*. Riga.
- LPA, 2005.** *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*. I–III. Vilnius.
- Luchtanas, A., 1981.** Žalvario apdirbimas ankstyvuosiuose rytų Lietuvos piliakalniuose. *LA*, 2, 56–85.
- Luchtanas, A., 1992.** Rytų Lietuva I tūkst. pr. m. erą. *LA*, 8, 56–85.
- Łowmiański, H., 1932.** *Studia nad początkami społeczeństwa litewskiego*. Wilno, 2.
- Mačiulis, M., 2010ša.** *Pakačinės piliakalnio (Zarasų raj.) laiptų įrengimo vietose archeologinių žvalgymų 2010 m. ataskaita*. LIIR, F.1, b. 5658.
- Mačiulis, M., 2010šb.** *Velikuškių piliakalnio (Zarasų raj.) laiptų įrengimo vietose archeologinių žvalgymų 2010 m. ataskaita*. LIIR, F.1, b. 5660.
- Madsen, T., 1982.** Settlement Systems of Early Agricultural Societies in East Jutland, Denmark: A Regional Study of Change. *JAA*, 1, 197–236.
- Magnusson Staaf, B., 2003.** Places in Our Minds. Transformation and Tradition in Early Iron Age Settlements. In Larsson, L., Hårdh, B. *Centrality-Regionality. The social structure of Southern Sweden during the Iron Age* (=AAL, Series in 8°, 40), 311–321.
- Majewski, E., 1901.** Bronzy i kości ludzkie z grobu we wsi Koniuchy. *Swiatowit*, III, 85–89.
- Makarenko, M., 1910.** Zabytki przedhistoryczne gub. Kowieńskiej. *Kwartalnik Litewski*, II, 103–119.
- Maleczyński, K., 1936.** W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253–1261. *Ateneum Wileńskie*, XI, 1–56.
- Malmer, M.P., 1991.** The Mentality of Centre

and Periphery. *Regions and Reflections: in Honour of Märta Strömberg* (=AAL, Series in 8°, 20), 45–50.

Malonaitis, A., 2008. *Geležiniai siauraašmeniai kirviai Lietuvoje*. Vilnius.

Mantha, A., 2009. Territoriality, social boundaries and ancestor veneration in the central Andes of Peru. *JAA*, 28, 158–176.

Markelevičius, J., 1974ša. *Igaunių pilkapių (Biržų raj., Nemunėlio Radviliškio sen.) archeologinių tyrimų ataskaita (1974 m. birželio 17 d. – liepos mėn. 5 d.)*. LIIR, F.1, b. 468.

Markelevičius, J., 1974šb. *Parupės (Julijanos) pilkapio (Biržų raj.) archeologinių tyrimų ataskaita (1974 m. birželio 17 – liepos 5 d.) ir (1975 m. birželio 2–22 d.)*. LIIR, F.1, b. 465.

Markelevičius, J., 1974šc. *Vabalninko senkapio Biržų rajone archeologinių tyrinėjimų ataskaita (1974 m. birželio 17 – liepos 5 d.)*. LIIR, F.1, b. 449.

Markelevičius, J., 1975š. *Drąseikių senkapio žvalgomųjų archeologinių tyrinėjimų ataskaita (1975 m. birželio 12 d.)*. LIIR, F.1, b. 467.

Markelevičius, J., Morauskienė, E., 1977. Muoriškių (Biržų raj.) pilkapių tyrinėjimai 1974 ir 1975 metais. *AETL 1974 ir 1975 metais*, 87–93.

Marquardt, W.H., Crumley, C.L., 1987. Theoretical Issues on the Analysis of Spatial Patterning. *Regional Dynamics: Burgundian Landscapes in Historical Perspective*. New York, 1–18.

Mažiulis, V., 1981. *Selonica. Baltistica*, XVII (1), 7–12.

Mekuška, 1931. Įdomus radinys. *Mūsų kraštas* (Panevėžys). 1931 01 29, 5(38), 5.

Merkevičius, A., 2005. Material Culture and the East Baltic Bronze Age Society. *BASE. Culture and material culture* (=Interarchaeologia, 1). Tartu–Riga–Vilnius, 39–52.

Meinander, C.F., 1980. The finnish society during the 8th–12th centuries. *Fenno-ugri et slavi* (=Helsingin yliopiston arkeologian laitosa, 22), 7–13.

Michelbertas, M., 1968. Emaliuotos juostos Lietuvoje. *MADA*, 2(27), 37–46.

Michelbertas, M., 1972. Prekybiniai ryšiai su

Romos imperija. *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a.* Vilnius, 5–125.

Michelbertas, M., 1986. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius.

Michelbertas, M., 1989. Vakarų Lietuvos apgyvendinimas senajame geležies amžiuje ir kai kurie šio regiono etninės istorijos klausimai. *Vakarų baltų archeologija ir istorija*. Klaipėda, 13–21.

Michelbertas, M., 1997. *Paragaudžio pilkapy-nas*. Vilnius.

Michelbertas, M., 2001. *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Litauen*. Vilnius.

Michelbertas, M., 2002. Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapius patyrinėjus. *Baltų archeologija*, 1(13), 26–31.

Michelbertas, M., 2004a. *Daujėnų pilkapy-nas. Daujėnai*. Vilnius, 50–60.

Michelbertas, M., 2004b. *Pajuosčio kapiny-nas*. Vilnius.

Michelbertas, M., 2012. Berklainių pilkapy-nas. *AL*, 13, 99–116.

Myhre, B., 1999. Together or apart – the problem of nucleation and dispersal of settlements. *In* Fabech, Ch., Ringtved, J., sud. 125–129.

Myhre, B., 2000. The Early Viking Age in Norway. *AA*, 71, 35–47.

Miller, K., 1916. *Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*. Stuttgart, 1916.

Mizoguchi, K., 1993. Time in the Reproduction of Mortuary Practices. *WA*, 25:2, 223–235.

Moora, H., 1925. Vecaka dzelzslaikmeta izrakumi Jēkabpils r. aprinki. *LS*, 36, 387–390.

Moora, H., 1928. Ausgrabungen ältereisenzeitlicher hügelgräber im kreise Jēkabpils. *Arhaio-loģijas raksti*, 1:3, 3–17.

Moora, H., 1929. *Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr.* 1. Die Funde. Tartu, Dorpat.

Moora, H., 1938. *Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr.* 2. Analyse. Tartu, Dorpat.

Moora, H., 1952. *Pirmatnējā kopienas iekārta*

un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīga.

Morris, I., 1991. The Archaeology of Ancestors: the Saxe/Goldstein Hypothesis Revisited. *Cambridge Archaeological Journal*, 1, 147–169.

Motuzas, G., Girininkas, A., 1989. Lietuvos geologinė sandara ir etnogenezė. *Vakarų baltų archeologija ir istorija*, 3–13.

Mugurēvičs, Ē., 1977. *Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi 3.–15.gs. arheoloģiskie pieminekļi.* Rīga.

Mugurēvičs, Ē., 1999. Novadu veidošanas un to robežas Latvijas teritorijā (12.gs.–16.gs. vidus). *Latvijas zemju robežas 1000 gadus.* Rīga, 54–90.

Mulevičienė, I., 1970. Puodų ženkliai Lietuvos teritorijoje XII–XVI amžiais. *MADA*, 1, 135–145.

Murdock, G.P., 1993. *Kultūros prigimtis.* Vilnius.

Nakaitė, L., 1958š. *Turdvario pilkapyno tyrinėjimai 1958 m.* RKM.

Nakaitė, L., 1959. Juodonių gyvenvietės (Rokiškio raj.) archeologinių tyrinėjimų duomenys. *ILKI*, II, 138–150.

Neustupný, E., 1998a. Structures and Events: the Theoretical Basis of Spatial Archaeology. In Neustupný, E. sud. *Space in Prehistoric Bohemia*, Praha, 9–44.

Neustupný, E., 1998b. The Transformation of Community Areas into Settlement Areas. In Neustupný, E. sud. *Space in Prehistoric Bohemia*, Praha, 45–61.

Näsman, U., 1978. Öland, Eketorp, and the transition between Montelii Periods VI and VII. *TOR*, 17, 335–361.

Näsman, U., 1991. The Seventh Century – a Dark Age in a New Light (summary). *Fra Stamme ti stat i Danmark* (=Jysk arkæologisk Selskabs Skrifter, 22:2), 177–178.

Nikžentaitis, A., 1996. *Nuo Daumanto iki Gedimino. Iki krikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai.* Klaipėda.

Ostoja-Zagórski, J., 1995. Settlement research theory: a central European perspective. *JEA*, 3.2, 21–32.

Ošs, K., 1939š. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Vitanišķu senkapos 1939 gadā.* LNVM, AA 153.

Ozols, J., 1969. Die baltische Steinkistengräberkultur. *Vorgeschichtliche Forschungen*, 16, 84–86.

Parker-Pearson, M., 1984. Economic and ideological change: cyclical growth in the pre-state societies in Jutland. In Miller, D., Tilley, Ch., sud. *Ideology, power and prehistory.* Cambridge, 69–92.

Pētījumi, 2006. *Pētījumi sēļu senatnē* (=LVMR, 11).

Petrulis, J., 1969. Ekspedīcijas pabiros. Papyvesio žilos praeities paminklai. *Muziejai ir paminklai*, 60–61.

Petrulienė, A., 2009š. *Aukštupėnų piliakalnio (23819), Kupiškio raj. rekonstruojamos teritorijos archeologiniai žvalgomieji tyrimai 2009 m.* LIIR, F.1, b. 5226.

Pilskalni, 1998. *Latvijas pilskalni.* Rīga.

Pliuškevičienė, J., 1992. Paslaptinga vietovė (Junkūnų piliakalnis). *Gimtinė*, 4, 3.

Pranešimai, 1977. *Pranešimai apie archeologinius paminklus ir radinius 1968–1975 m.* LIIR, F.1, b. 512.

Purhonen, P., sud. 1998. *Vainionmäki – a Merovingian period cemetery in Laitila, Finland.* Helsinki.

Puzinas, J., 1938. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys. *Senovė*, IV, 173–301.

Puzinas, J., 1939ša. *Kuokšių, Rokiškio raj. 1939 m. pilkapių kasinėjimų ataskaita.* LIIR, F.1, b. 339.

Puzinas, J., 1939šb. *Piliakalnio, Kamajų vlsč., Rokiškio apsk. pilkapių 1939 m. tyrinėjimų ataskaita.* LIIR, F.1, b. 340.

Puzinas, J., 1939šc. *Vaineikių, Kamajų vlsč., Rokiškio apsk., pilkapių 1939 m. tyrinėjimų ataskaita.* LIIR, F.1, b. 341.

Puzinas, J., 1983. *Rinktiniai raštai.* Chicago, 1.

Radiņš, A., 1996. Apbedījumi ar sievietes rotu kompleksa “ziedojumiem” latgaļu apdzīvotajā teritorijā 11.–13. gs., *AE*, XVIII, 98–102.

- Radiņš, A., 1999.** *10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi.* Rīga.
- Radiņš, A., 2006.** Daugavas kreisā krasta sēļu apdzīvotās teritorijas vēlā dzelzs laikmeta līdzino kapulauku etniskās piederības interpretācijas jautājums. *In Pētījumi*, 53–64.
- Ragauskaitē, A., 2012.** Kompleksinē kultūriņio regiono samprata. *Tautosakos darbai*, XLIII, 110–125.
- Ramanauskaitē, V., 1999.** Archeologas kuni-gas Juozapas Žiogas. *Žiemgala*, 1, 8–13.
- Randsborg, K., 1982.** Rank, Rights and Resources – an Archaeological Perspective from Denmark *In* Renfrew, A.C., Shennan, S. sud. *Ranking, Resource and Exchange: Aspects of the Archaeology of Early European Society.* Cambridge, 132–139.
- Randsborg, K., 1990.** The Periods of Danish Antiquity. *AA*, 60, 187–192.
- Randsborg, K., 1991a.** *The first millennium AD in Europe and the Mediterranean. An archaeological essay.* Cambridge.
- Randsborg, K., 1991b.** The Seventh Century (summary). *Fra Stamme ti stat i Danmark (=Jysk arkæologisk Selskabs Skrifter*, 22:2), 151.
- Renfrew, C., 1976.** Megaliths, territories and populations. *Acculturation and continuity in Atlantic Europe mainly during the Neolithic period and the Bronze Age.* De Tempel, Brugge, 198–220.
- Ribokas, D., 1990.** Kaniūkų pilkapių vietos tyrinėjimai. *ATL 1988 ir 1989 metais*, 60–61.
- Richter, A., 1857.** *Geschichte der dem russischen Kaiserthum einverleibten deutschen Ostsee-provinzen bis zur Zeit ihrer Vereinigung mit demselben.* Riga, I.
- Riekstiņš, H., 1935.** *Latviešu cilšu kapu tipi un apbedīšanas parašas dzelzs laikmetā.* Rīga.
- RK, 1896.** *Katalog der Ausstellung zum X. Archäologischen Kongress in Riga 1896.* Riga.
- Roberts, B.K., 1996.** *Landscapes of Settlement. Prehistory to the Present.* London: Routledge.
- Rossignol, J., Wandsnider, L., sud. 1992.** *Space, Time and Archaeological Landscapes.* New York: Plenum Press.
- Rowlands, M., 1987.** Centre and periphery: a review of a concept. *Centre and periphery in the ancient world. New Directions in Archaeology*, 1–10.
- Rūķe, V., 1940.** *Programma izlokšņu aprakstiem.* Rīga.
- Sabaliauskas, A., 1910.** Senovės kapų kalnai. *Viltis*, 1910 VI 27 (VII 10), 3.
- Salatkienė, B., 2003.** Geležies lydymo ir apdirbimo radiniai Lieporių 1-oje gyvenvietėje. *Istorija*, LVI, 3–16.
- Salatkienė, B., 2009.** *Geležies metalurgija Lietuvoje. Archeologiniai duomenys.* Šiauliai.
- Salys, A., 1962.** Sėliai. *Lietuvių enciklopedija.* Boston, 27, 221–223.
- Saxe, A., 1970.** *Social Dimension of Mortuary Practices.* Ph. D. dissertation, Department of Anthropology, University of Michigan, Ann Arbor.
- Schofield, A.J., sud. 1991.** *Interpreting Artefact Scatters: Contributions to Ploughzone Archaeology.* Oxford.
- Scull, Ch., 1995.** Approaches to Material Culture and Social Dynamics of the Migration Period in Eastern England. *In* Bintliff, J., Hamerow, H., sud., 71–83.
- Sedov, V., 1994.** Venedai–vendai kuršių žemėje. *Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos (=Acta historica universitatis Klaipedensis*, 2). Klaipėda, 125–134.
- Semple, S., 1998.** A Fear of the Past: The Place of the Prehistoric Burial Mound in the Ideology of Middle and Later Anglo–Saxon England. *WA*, 30:1, 109–126
- Sėli, 2005.** *Sėli un Sėlija / Selonians and Selonians.* Rīga.
- Sėliai, 2007.** *Sėliai / The Selonians. Baltų archeologijos paroda: Katalogas.* Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Senovės, 1927.** Senovės liekanos. *Mūsų rytojus*, 1927.X.6.

- Shennan, S.J., 1991.** Some current issues in the archaeological identification of past people. *Archaeologia Polona*, 29, 29–37.
- Silverman, H., Small, D., sud. 2002.** *Space and Place of Death (=Archaeological Papers of the American Anthropological Association*, 10(1). Arlington: American Anthropological Associations.
- Simniškytė, A., 1997š.** *Lukštų–Tumasonių pilkapyno (Rokiškio raj.) 1997 m. tyrinėjimai*. LIIR, F.1, b. 2792.
- Simniškytė, A., 1998a.** Eikotiškio kapinytas Rytų Lietuvos pilkapių kontekste. *Istorija*, XXXVII, 14–24.
- Simniškytė, A., 1998b.** Vaineikių pilkapyno tyrinėjimai 1997 metais. *ATL 1996–1997 metais*. Vilnius, 155–156.
- Simniškytė, A., 1999.** Sėliai. *Liaudies kultūra*, 5, 25–35.
- Simniškytė, A., 2000a.** Indriūnų kapinytas tyrinėjimai 1999 m. *ATL 1998 ir 1999 metais*, 267–268.
- Simniškytė, A., 2000b.** Vaineikių pilkapyno tyrinėjimai 1998 metais. *ATL 1998–1999 metais*, 201–202.
- Simniškytė, A., 2001.** The settling of North-Eastern Lithuania and the ethnogenesis of Selonians. *LZAV*, 55(5/6), 72–82.
- Simniškytė, A., 2001š.** *Piliakalnių aplinkos žvalgymai Kupiškio ir Rokiškio rajonuose 2001 metais*. LIIR, F.1, b. 3797.
- Simniškytė, A., 2002a.** Juodonių piliakalnio gyvenvietė. Chronologiniai ir struktūriniai pokyčiai. *AL*, 3, 137–156.
- Simniškytė, A., 2002b.** Piliakalnių aplinkos žvalgymas Kupiškio ir Rokiškio rajonuose. *ATL 2001 metais*, 53–54.
- Simniškytė, A., 2002c.** Roman Period Metal Half-moon Shaped Pendants with Knobs in Eastern Baltic Region. *AB*, 5, 95–122.
- Simniškytė, A., 2004.** *Cultural dynamics in the Selonia region (1st–13th c. AD). Summary of doctoral dissertation*. Humanities, History (05H). Vilnius, 2004.
- Simniškytė, A., 2005a.** Kubiliškio–Radišių pilkapynas. *ATL 2003 metais*, 96–98.
- Simniškytė, A., 2005b.** Petrešiūnų piliakalnis. *ATL 2003 metais*, 48–49.
- Simniškytė, A., 2005c.** Sėlos kraštas VI/VII–XIII/XIV a.: teritorinė struktūra ir hierarchija. *LA*, 27, 29–48.
- Simniškytė, A., 2006.** Sociocultural Dynamics in Selonia Region (450–700 AD). Transformation and Tradition. *Transformation mundi. The Transformation from the Late Migration Period to the Early Viking Age in the East Baltic* (sud. M. Bertašius). Kaunas, 151–160.
- Simniškytė, A., 2006š.** *Sartų apyežerio archeologinių žvalgymų 2006 m. ataskaita*. LIIR, F.1, b. 4703.
- Simniškytė, A., 2007.** Weapons in Iron Age women's graves. *AB*, 8, 283–291.
- Simniškytė, A., 2007š.** *Kaniūkų vietovėje pilkapių vietos (Utenos raj.) archeologinių žvalgymų tyrinėjimų 2007 m. ataskaita*. LIIR, F.1, b. 4839.
- Simniškytė, A., 2008a.** Daugailiai: žvilgsnis į krašto praeitį. *Daugailiai*, Utena, 32–53.
- Simniškytė, A., 2008b.** Pilkapių vieta Kaniūkų apylinkėse. *ATL 2007*, 167–168.
- Simniškytė, A., 2008š.** *Kaniūkų vietovėje pilkapių vietos (Utenos raj.) archeologinių žvalgymų tyrinėjimų 2008 m. ataskaita*. LIIR, F.1, b. 5063.
- Simniškytė, A., 2009.** Memory and Identity: genuine or fake? Once more on the question of the “Selonian” culture. *BASE. Memory, society, and material culture (=Interarchaeologia*, 3). Riga–Helsinki–Tartu–Vilnius, 99–110.
- Simniškytė, A., 2009š.** *Turdvario radimvietės (Rokiškio raj.) archeologinių žvalgymų tyrinėjimų 2009 m. ataskaita*. LIIR, F.1, b. 5233.
- Simniškytė, A., 2010.** Lietuviai ir sėliai vėlyvojoje priešistorėje: genčių kontaktai. *LIM*, 99–110.
- Simniškytė, A., 2011a.** Ivano Abramovo archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje. *Lietuvos archeologijos šaltiniai Sankt Peterburge*. Vilnius, 183–285.

- Simniškytė, A., 2011b.** Panemunėlio krašto senovė. *Panemunėlis*. Vilnius, 2011, 77–93.
- Simniškytė, A., 2011c.** Turdvario radimvietė ir archeologiniai kasinėjimai joje. *Panemunėlis*. Vilnius, 2011, 94–97.
- Simniškytė, A., 2011d.** Užpalių kolekcijos pėdsakais. *Lietuvos archeologijos šaltiniai Sankt Peterburge*. Vilnius, 41–66.
- Simniškytė, A., spaudoje.** Užpalių apylinkių pilkapynei: nauji atradimai. *Užpaliai*. Vilnius.
- Simniškytė, A., Stančikaitė, M., Kisielienė, D., 2003.** Continuity and discontinuity in the Juodony's archaeological complex. *Muinasaja teadus*, 13, 267–286.
- Skapiškis, 1999.** *Skapiškis* (sud. A. E. Markevičiūtė). Utena.
- Skruzītis, M., 1889.** *Sēļi, Kurzemes augšgala senči*. Rīga.
- Social, 1991.** *Social Space: Human Spatial Behaviour in Dwellings & Settlements* (=Odense University Studies in History & Social Sciences, 147). Odense.
- Songailaitė, R., 1998a.** Astravo (Biržų) kapinyno žvalgomieji tyrinėjimai. *ATL 1996 ir 1997 metais*, 203–204.
- Songailaitė, R., 1998b.** Viduramžių paminklų žvalgomieji tyrinėjimai Biržų rajone 1996 metais. *ATL 1996 ir 1997 metais*, 318–321.
- Songailaitė, R., 2000š.** *Biržų rajonas: Užubaliai, Plikiai, Jokniūnai, Drąseikiai. Žvalgomieji archeologijos tyrinėjimai 2000 m.* LIIR, F.1, b. 3679.
- Spirgis, R., 2006š.** *Daugavas lībiešu 10.–13. gadsimta krūšu važiņrotas ar bruņrupuču saktām*. Promocijas darbs. Rīga.
- Stančikaitė, M., Kisielienė, D., Strimaitienė, A., 2004.** Vegetation response to the climatic and human impact changes during the Late Glacial and Holocene: case study of the marginal area of Baltija Upland, NE Lithuania. *Baltica*, 17:1, 17–33.
- Stankevičius, M., 2007.** Senojo geležies amžiaus (I–IV a.) metaliniai žiedai. *AL*, 8, 70–96.
- Stenberger, M., 1955.** The reasons for the abandonment of Vallhagar. In Stenberger, M., Klindt-Jensen, O., sud. *Vallhagar. A migration period settlement on Gotland*. Copenhagen, II.
- Stepiņš, P., 1937š.** *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Rubenes Rubiķu sila kapulaukā 1937.gadā*. LNVM AA 158.
- Stepiņš, P., 1938š.** *Izrakumi vēlā dzelzs laikmeta skeletkapos Seces pag. Salasanči mj. 1938.gadā*. LNVM AA 154.
- Steuer, H., 1989.** Archaeology and History: Proposals on the Social Structure of the Merovingian Kingdom. In Randsborg, K. sud. *The Birth of Europe*. Roma, 100–122.
- Stjernquist, B., 1992.** Introduction. *The Archaeology of the Cultural Landscape* (AAL, 19), 9–17.
- Stončius, D., Mačiulis, M., Zabiela, G., Baulbonis, Z., 2010.** Senosios gyvenvietės Lietuvos ežerų salose. *ATL 2009 metais*, 446–452.
- Stoodley, N., 2000.** From the cradle to the grave: age organization and the early Anglo-Saxon burial rite. *WA*, 31(3), 456–472.
- Stradiņš, J., 1999.** Sēlijas problēma laikmetu skatījumā. *Latvijas zemju robežas 1000 gados*. Rīga, 271–282.
- Stradiņš, J., 2001.** Sēlijas problēma laikus un cilvēkos. *LZAV*, 55(5/6), 1–8.
- Strimaitienė, A., 2003š.** *2003 metų žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Rokiškio rajone ataskaita*. LIIR, F.1, b. 4224.
- Strimaitienė, A., 2005.** Juodonių piliakalnio papėdės gyvenvietė. *ATL 2002 metais*, 35–37.
- Strimaitienė, A., Vaitkevičius, V., Zabiela, G., 2000š.** *2000 m. žvalgomųjų ekspedicijų Anykščių, Ignalinos, Molėtų, Trakų, Utenos, Vilniaus ir Zarasų r. ataskaita*. LIIR, F.1, b. 3549.
- Stubavs, A., 1974.** Par Latvijas pilskalnu tipoloģiju un klasifikāciju. *AE*, XI, 74–88.
- Stubavs, A., 1977.** Arheoloģiskie izrakumi Stupeļu apmetnē 1976 gadā. *ZAM 1976*, 55–62.
- Stubavs, A., 1978.** Izrakumi Stupeļu pilskalnā un senpilsētā 1977 gadā. *ZAM 1977*, 62–68.
- Stubavs, A., 1979a.** Izrakumi Kriģānu ezersalas apmetnē 1978. gadā. *ZAM 1978*, 72–77.

- Stubavs, A., 1979b.** Stupeļu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1978 gadā. *ZAM* 1978, 67–71.
- Stubavs, A., 1980a.** Arheoloģiskie pētījumi Ritē (1976.–1979.g). *ZAM* 1979, 91–96.
- Stubavs, A., 1980b.** Krigānu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1979 gadā. *ZAM* 1979, 86–91.
- Svetikas, E., 2009.** *Lietuvos Didžiosios Kuni-gaikštystės christianizacija XIV a. pab. – XV a.* Vilnius.
- Šatavičius, E., 1994.** Akademiškumo linkint. *Baltų archeologija*, 2, 25–29.
- Šešelgis, K., 1986.** *Lietuvos gyvenvietės iki XIII a.* Vilnius.
- Šešelgis, K., 1988.** Lietuvos teritorijos apgyvendinimas nuo mūsų eros pradžios iki XIII a. *Urbanistika ir rajoninis planavimas*, 15, 3–59.
- Šimėnas, V., 2006.** *Etnokultūriniai procesai Vakary Lietuvoje I m. e. tūkstantmečio viduryje.* Vilnius.
- Šliavas, J., 1982a.** Dėl sēliu ītakos Mūšos upyno lietuvių kalbos tarmēm. *Kraštotyra*, 14/1, 88–91.
- Šliavas, J., 1982b.** Sēliu kalbos pēdsakai. *Kraštotyra*, 14, 81–86.
- Šnē, A., 2000.** Agrās pilsētas, rezidencijas, nocietinājumi... Dienvidaustrumlatvijas dzelzs laikmeta pilskalni sociālpolitiskā kontekstā. *Arheoloģiskie pieminekļi, arheoloģiskās vietas.* Rīga, 40–60.
- Šnē, A., 2001.** Hillforts of the Late Prehistoric Livs: Evidence for Chiefdom? *Lubeck style? Novgorod style? Baltic Rim Central Places as Arenas for Cultural Encounters and Urbanisation 1100–1400 AD* (=CCC papers, 5), 337–343.
- Šnē, A., 2002.** *Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās.* Rīga.
- Šnore, E., 1933.** *Izrakumi Slatēs sila uzkalniņu kapos 1927.gadā* (=Archaioloģijas raksti, 1:1).
- Šnore, E., 1939.** Dignājas pilskalnes (iss pārskats par 1939 g. izrakumiem). *Senatne un māksla*, IV, 46–64.
- Šnore, E., 1939š.** *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Strautmaļu kapulaukā.* LNVM AA 641.
- Šnore, E., 1961š.** *Pārskats par Lejasdopeļu kapulauku un apmetne 1961.g.* LNVM AA 365.
- Šnore, E., 1962.** Izrakumi Lejasdopeļu arheoloģiskā kompleksā. *RT* 1961, 3–4.
- Šnore, E., 1963.** Sēļu ekspedīcijas darbs 1962. gada vasarā. *RT* 1962, 14–15.
- Šnore, E., 1977.** Arheoloģiskie izrakumi Gāršenē. *ZAM* 1976, 62–63.
- Šnore, E., 1979a.** Arheoloģiskas ekspedīcijas darbs Augšzemē 1978. gadā. *MAT* 1978, 77–81.
- Šnore, E., 1979b.** Arheoloģiskie izrakumi Gāršenē. *Padomju Daugava*, 1979.XII.24.
- Šnore, E., 1987a.** Beteļu kapulauks Augšzemē. *AE*, XV, 68–81.
- Šnore, E., 1987b.** *Kivtu kapulauks.* Rīga.
- Šnore, E., 1990.** Mantu kalniņš Gāršenes Bērzkalnos. *Zinātne un mēs*, 9, 21–22.
- Šnore, E., 1993.** *Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā.* Rīga.
- Šnore, E., 1994.** Kaklariņķi ar noplacinātiem galiem Latvijā. *AE*, 17, 105–107.
- Šnore, E., 1996.** Daugavas libieši Doles sala. *AE*, XVIII, 111–130.
- Šnore, E., 1997.** Lejasdopeļu kapulauks senajā Sēlijā. *AE*, XIX, 64–82.
- Šnore, E., Zariņa, A., 1980.** *Senā Sēlpils.* Rīga.
- Šnore, R., 1930.** Dzelzs laikmeta Latviešu rotas adatas. *Latvijas aizvēstures materiāli*, I, Rīgā, 39–108.
- Šnore, R., 1936.** Latvijas aizvēstures kartes. I. Agrais un vidējais dzelzs laikmets (1.–8.g.s. pēc. Kr.). *Congressus secundus archaeologorum Balticorum, Rigae*, 19.–23.VIII.1930 (=Acta universitatis Latviensis philologorum et philosophorum ordinis series, I, suppl. II). Rigae, 9–63.
- Šterns, I., 2002.** *Latvijas vesture. 1180–1290.* Krustakari. Rīga.
- Štokmanis, A., 1926.** Vecākā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapi pie Boku mājām Jēkabpils apkārtnē. *LS*, 43/44, 473–477.
- Štokmanis, A., 1927.** Vecākā dzelzslaikmeta uzkalniņu kapi Jēkabpils apkārtnē. *LS*, 51/52, 559–564.
- Štokmanis, A., 1942š.** *Pārskats par arheo-*

loģiskajiem izrakumiem Priednieku senkapos 1937. gadā. LNVMA AA 156.

Štokmanis, A., 1943. Ko mums stāsta senie kapi Ābeļi pag. Priedniekos. *Jēkabpils Vēstnesis*, 1943.XII.9.

Šturms, E., 1939. Sēļi. *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 19, 38062–38065.

Švelniūtē, R., 2005. Socialinio gyvenimo atspindžiai V–VI a. Plinkaigalio kapinyne. *LA*, 27, 9–22.

Tarasenska, P., 1925. *Gimtoji senovė*. Kaunas.

Tarasenska, P., 1927. *Priešistorinė Lietuva*. Kaunas.

Tarasenska, P., 1928. *Lietuvos archeologijos medžiaga*. Kaunas.

Tarasenska, P., 1934a. Apeiginiai Lietuvos piliakalniai. *Židinys*, 11, 409–418.

Tarasenska, P., 1934b. Mielanių piliakalnis. *Gimtasai kraštas*, 2, 85–87.

Tarasenska, P., 1935š. *Velikuškių piliakalnis*. LIIR, F.1, b. 1598.

Tarasenska, P., 1938š. *Velikuškių apylinkės piliakalniai*. LIIR, F.1, b. 1697.

Tarasenska, P., 1957š. Rytų Lietuvos piliakalniai: Ignalinos, Rokiškio, Utenos, Zarasų, Švenčionių, Molėtų, Ignalinos, Anykščių, Ukmergės raj. LIIR, F.1, b. 128.

Tautavičius, A., 1970š. 1970 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita (Anykščių, Rokiškio, Molėtų, Širvintų, Ukmergės ir Utenos raj. bei papildomi duomenys apie kai kuriuos paminklus). LIIR, F.1, b. 302.

Tautavičius, A., 1972. Sėliai. Pasakoja kronikos ir archeologiniai radiniai. *Mokslas ir gyvenimas*, 1, 14–16.

Tautavičius, A., 1972š. 1972 m. gegužės 22 d. – birželio 10 d. vykusios žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita. LIIR, F.1, b. 321.

Tautavičius, A., 1976. Archeologinių paminklų tyrinėjimai Lietuvoje 1973 metais. *LIM 1974 metais*, 201–204.

Tautavičius, A., 1977. Kiti tyrinėti paminklai. *AETL 1974 ir 1975 metais*, 171–176.

Tautavičius, A., 1977š. 1977 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita (Anykščių, Ignalinos, Švenčionių ir Utenos rajonuose). LIIR, F.1, b. 548.

Tautavičius, A., 1981a. Archeologinių paminklų tyrinėjimai Lietuvoje 1980 m. *LIM 1980*, 163–167.

Tautavičius, A., 1981b. Taurapilio „kuni-
gaikščio“ kapas. *LA*, 2, 18–40.

Tautavičius, A., 1996. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius.

Tautavičius, A., Daugudis, V., 1969š. 1969 m. gegužės 23 d. – birželio 13 d. dirbusios žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita. LIIR, F.1, b. 301.

Tautavičius, A., Urbanavičius, V., 1977–1978š. 1977 ir 1978 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita (Anykščių, Ukmergės ir Zarasų rajonai). LIIR, F.1, b. 654.

Tebelškis, P., 1984š. *Buv. Pyragių senkapio ir Plundakų senkapio (Kupiškio raj.) 1984 m. žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita*. LIIR, F.1, b. 1200.

Tebelškis, P., 1988š. *Didžiagrašių senkapio (Kupiškio rajonas, Noriūnų apylinkė) 1988 m. archeologinių tyrimų ataskaita*. LIIR, F.1, b. 1547.

Tebelškis, P., 1994ša. *Krylių senkapių (AV-1090), esančių Rokiškio rajono Kamajų apylinkės Krylių kaime, 1994 m. žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita*. LIIR, F.1, b. 2274.

Tebelškis, P., 1994šb. *Naujasodės piliakalnio, vad. „Aukštakalniu“ (IP-1466/A), esančio Rokiškio rajono Juodupės apylinkės Naujasodės kaime, 1994 m. žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita*. LIIR, F.1, b. 2294.

Tebelškis, P., 1995š. *Moškėnų piliakalnio (AR-953) sen. gyvenvietės (pralaidos per kelią vietoje) 1995 m. vykdytų žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita*. LIIR, F.1, b. 2469.

Tebelškis, P., 1996. *Degučių kapinyno 1995 m. žvalgomieji archeologiniai tyrimai. ATL 1994 ir 1995 metais*, 132–134.

Tebelškis, P., 1998a. *Baušiškių pilkapynas. Baltų archeologija, 1/2(11/12)*, 51–53.

- Tebelškis, P., 1998b.** Bryzgių piliakalnio žvalgomieji tyrinėjimai 1996 metais. *ATL 1996–1997 metais*, 107–108.
- Tebelškis, P., Jankauskas, R., 2006.** The Late Neolithic Grave at Gyvakarai in Lithuania in the Context of Current Archaeological and Anthropological Knowledge. *AB*, 6, 6–20.
- Tilley, Ch., 1994.** *Phenomenology of Landscapes. Places, Paths and Monuments*. Oxford/Providence, USA.
- Tyszkiewicz, E., 1842.** Rzuk oka na źródła archeologii krajowej. Wilno.
- Tyszkiewicz, E., 1850.** Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuki, rzemiosł itd. w dawnej Litwie i Rusi Litewskiej. Wilno.
- Tyszkiewicz, K., 1868.** O kurhanach na Litwie i Rusi zachodniej. Berlin.
- Trigger, B.G., 1971.** Culture Change. In Fagan B.M., sud. *Introductory readings in archaeology*. Boston, 297–325.
- Trumpalaikiai, 2003š.** *Trumpalaikiai ekosistemas pokyčiai ir jų įtaka žmogaus veiklos dinamikai vėlyvojoje priešistorėje. Mokslinio tyrimo darbo ataskaita* (VMSF, reg. Nr. 03111).
- Tučas, R., 2012š.** *Lietuvos apgyvenimo raida I–XII a.* Daktaro disertacija. Fiziniai mokslai, geografija (06P). Vilnius.
- Tur, J., 1901.** Opisz kości ludzkich z grobu w Koniuchach (powiat Wilkomierski). *Swiatowit*, III, 89–93.
- Tvauri, A., 2002.** Differences in the Find Material of the Late Iron Age Hill-forts and Villages of Southern Estonia (summary) *Muinasaja Teadus*, 11, 298–300.
- Tvauri, A., 2012.** *The Migration Period, Pre-Viking Age, and Viking Age in Estonia (=Estonian archaeology, 4)*. Tartu.
- Urbanavičius, V., 1994.** Vidurio Lietuvos gyventojų laidojimo papročių kaita IV–XIV a. *Vidurio Lietuvos archeologija*. Vilnius, 47–55.
- Urtāns, J., 1988.** Pieminekļu apsekošana Jēkabpils rajonā un izrakumi Lonē, Rudbāržos un pie Braslas upes. *ZASM 1986 un 1987*, 139–141.
- Urtāns, J., 1990a.** *Pēdakmeņi robezakmeņi, muldakmeņi*. Rīga.
- Urtāns, J., 1990b.** Zasas Antūžu senvietu komplekss. *ZASM 1988/89*, 159–162.
- Urtāns, J., 1993.** Elkšņi – Alksniai. Pieminekļi abpus robežai. *Labietis*, 85, 2972–2976.
- Urtāns, J., 1995a.** Arheoloģiskās liecības par sēļu pagātņi Latvijā. *Sēļu zeme*. Rīga, 184–190.
- Urtāns, J., 1995b.** *Latvijas austrumu daļas jaunatklātie pilskalni*. Rīga.
- Urtāns, J., 1996a.** Augšzemes pilskalnu apsekošana. *MAT 1994 un 1995*, 114–116.
- Urtāns, J., 1996b.** „Kulta kalni“ prie Augšzemes pilskalniem. *Latvijas Vēsture*, 3(22), 5–7.
- Urtāns, J., 2001.** Augšzemes pilskalnu arheoloģiskās izpētes gaita. *LZAV*, 55(5/6), 45–51.
- Urtāns, J., 2004.** Aknīstes senvēstures pieminekļi. *Labietis*, 107, 4038–4048.
- Urtāns, J., 2006a.** Arheoloģiska studija par Augšzemes pilskalnu aploces vietvārdiem. *Kultūras krustpunkti*. Rīga, 72–82.
- Urtāns, J., 2006b.** *Augšzemes pilskalni*. Rīga.
- Urtāns, J., 2006c.** Citas kā pilskalni Augšzemē reģistrētas vietas. In *Pētījumi*, 77–86.
- Urtāns, J., 2010.** Arheoloģiskā uzraudzība Slates silā. *APL 2008.–2009.*, 59–61.
- Urtāns, J., 2012.** Pētījumi Slates silā 2010. gadā. *APL 2010.–2011.*, 56–59.
- Urtāns, J., sud. 2013.** *Slate un Slates sils. Folklorā un arheoloģijā*. Rīga.
- Urtāns, J., Radiņš, A., Čudars, D., 1980.** Arheoloģisko pieminekļu apsekošana Latvijā. *ZAM 1979*, 105–110.
- Urtāns, V., 1968.** Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāvi I g. t. otrajā pusē. *AE*, VIII, 65–85.
- Urtāns, V., 1970.** Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā Latvijā 5.–9.gs. *AE*, IX, 61–85.
- Urtāns, V., 1977.** *Senākie depoziiti Latvijā*. Rīga.
- Vaitkevičius, V., 1999š.** 1999 m. žvalgomųjų ekspedicijų Anykščiu, Rokiškio, Utenos ir Zarasų raj. ataskaita. *LIIR*, F.1, b. 3389.
- Vaitkevičius, V., 2005.** Interpreting the east

Lithuanian barrow culture. *BASE. Culture and material culture (=Interarchaeologia, 1)*. Tartu–Riga–Vilnius, 71–86.

Vaitkevičius, V., 2006. *Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija*. Vilnius.

Vaitkevičius, V., 2007. Santakos pilkapiai (Vilniaus raj.). *LA*, 30, 181–212.

Vaitkevičius, V., 2009. Pietinės ribos beiėškant: Sėlės kaimas. *LA*, 35, 193–198.

Vaitkunskienė, L., 1981. *Sidabras senovės Lietuvoje*. Vilnius.

Vaitkunskienė, L., 1995. *Pagrybio kapinynas (=LA, 13)*.

Van de Noort, R., 1993. The context of Early Medieval barrows in western Europe. *Antiquity*, 63, 66–73.

Vankina, L., 1961š. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Boķu-Priednieku kapulaukā 1961.g. no 6.VII – 31.VIII*. LNVM AA 315.

Varakauskas, R., 1982. *Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XVI a.* Vilnius.

Vasiliauskas, E., 2003. *Žiemgala XII–XIII a. Žiemgala, 2*, 3–10.

Vaska, B., 2006. Sēļu un viņu kaiminu ornaments agrajā un vidējā dzelzs laikmetā. *In Pētījumi*, 87–104.

Vasks, A., 1996. Apmetās keramikas izplatība Latvijā. *AE*, XVIII, 147–154.

Vasks, A., 1997. The Cultural and Ethnic Situation in Latvia During the Early and Middle Iron Age (1st–8th century AD). *Humanities and Social Sciences*, 3(16), 49–74.

Vasks, A., 1999. Latvian archaeology: research and conclusion. *Inside Latvian Archeology*, 3–88.

Vasks, A., 2000. Daži agrā un vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulauku sociālās interpretācijas jautājumi. *Cauri gadsimtiem (=LVMR, 7)*, 45–51.

Vasks, A., 2001. Apdzīvotība Sēlpils mikrorajonā bronzas un dzelzs laikmetā. *LVIZ*, 1, 29–53.

Vasks, A., 2006. Dignājas pilskalna apmetne 1989. un 1990. gada izrakumu gaismā. *In Pētījumi*, 105–120.

Vasks, A., 2007. Bronze-working centers in the system of social relations in the territory of Latvia during the early metal period. *BASE. Colours of archaeology. Material culture and the society (=Interarchaeologia, 2)*. Vilnius–Helsinki–Riga–Tartu, 65–77.

Vasks, A., 2009. Burials on settlement sites: memories of ancestors or dissociation? *BASE. Memory, society, and material culture (=Interarchaeologia, 3)*. Riga–Helsinki–Tartu–Vilnius, 89–98.

Vaškevičiūtė, I., 1999. *Vabalninko senkapio (AR 136), Biržų raj. 1998 m. tyrinėjimų ataskaita*. LIIR, F.1, b. 3389.

Vaškevičiūtė, I., 2004. *Žiemgaliai V–XII a.* Vilnius.

Vengalis, R., 2007. Grublētoji keramika Rytų Lietuvoje. *LA*, 32, 105–132.

Vengalis, R., 2008. Rytų Lietuvos keramika VIII–XII a. *LA*, 33, 41–70.

Vengalis, R., 2009š. *Rytų Lietuvos gyvenvietės I–XII a.* Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija (05H). Vilnius.

Vėlius, G., 2005. *Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV amžiuje*. Vilnius.

Vėlius, N., 1983. *Senovės baltų pasaulėžiūra*. Vilnius.

Vijups, A., 1998š. *Latvijas XIII–XVII gs. pakavsaktas kā arheoloģiskais avots (tipoloģiska analīze)*. Promocijas darbs. Rīga.

Vilcāne, A., 2001. Par sēļu iespējamību Dubnas baseinā. *LZAV*, 55(5/6), 63–71.

Vilcāne, A., 2006. Latgaļu un sēļu kultūru mijiedarbība vēlajā dzelzs laikmetā (9.–12.gs.). *In Pētījumi*, 2006, 121–136.

Vilcāne, A., 2007. Tenth to 11th Century Warrior Burials with Horse-trappings in the Latgalian Area. *AB*, 8, 273–282.

Vilcāne, A., 2009. Findings of Harness Items and the Cult of the Horse in Latgalian and Selonian Territories. *AB*, 11, 254–269.

Virse, I., 2011. *Latvijas arheoloģisko senlietu kolekcijas Vācijas muzejos*. Rīga.

- Višinskis, P., 1964.** Keli žodžiai apie kelis piliakalnius. *Raštai*. Vilnius, 398–402.
- Volkaitė-Kulikauskienė, R., 1943.** Stačiūnų kapinyno antkaklės. *GK*, 31, 80–85.
- Volkaitė-Kulikauskienė, R., 1959.** Miniatiūrinių piliakalnių Lietuvoje klausimu. *ILKI*, 2, 125–137.
- Volkaitė-Kulikauskienė, R., 1970.** *Lietuviai IX–XII amžiais*. Vilnius.
- Vorgeschichtlichen, 1939.** *Die Vorgeschichtlichen Sammlung. Des Kurzemer (Kurländischen) Provinzialmuseums zu Jelgava (Mitau) 1818–1838*. Riga.
- Watson, C.F., 1822.** Darstellung der alten Eintheilung von Kurland, wie die Deutschen solche vorfanden; nach Urkunden aus dem dreyzehnten Jahrhundert und noch den ältesten Chronisten Jahresverhandlungen der kurländischen Gessellschaft für Literatur und Kunst. *Jahresverhandlungen der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*, 2. Mitau, 281–291.
- Weglian, E., 2001.** Grave Goods Do Not a Gender Make: A Case Study from Singen am Hohentwiel, Germany. In Arnold B., Wicker N.L., sud. *Gender and the Archaeology of Death*. Walnut Creek: AltaMira Press, 137–155.
- Welinder, S., 1975.** *Prehistoric agriculture in eastern middle Sweden: a model for food production, population growth, agricultural innovations, and ecological limitations in prehistoric eastern middle Sweden 4000 B.C.–A.D. 1000.* (=AAL, series in 8°, 4).
- Williams, H., 1998.** Monuments and the past in early Anglo–Saxon England. *WA*, 30 (1), 90–108.
- Williamson, T., 1998.** Questions of preservation and destruction. In Everson, P., Williamson, T., sud. *The Archaeology of Landscape*. Manchester, 1–24.
- Wojtkowiak, Z., 2010.** Północna granica Litwy w średniowieczu. „Limites inter Litvianiam et Livonia” z 1473 r. In Wojtkowiak, Z., sud. *Poznań–Wilno. Studia historyków w roku tysiąclecia Państwa Litewskiego*. Poznań, 213–270.
- Wróblewski, W., Nowakiewicz, T., Bogucki, M., 2003.** *Terra desolata*. Wczesnośredniowieczna Galindia w świetle badań mikroregionu Jeziora Sałęt. *Studia Galindzkie*, I, 157–180.
- Zabiela, G., 1985š.** 1985 metų MMT žvalgosios archeologinės ekspedicijos Utenos rajone ataskaita. LIIR, F.1, b. 1376.
- Zabiela, G., 1988š.** *Archeologijos paminklų žvalgymas Anykščių, Ignalinos, Molėtų, Ukmergės, Utenos ir Zarasų rajonuose 1988 m.* LIIR, F.1, b. 1516.
- Zabiela, G., 1990.** Rytų Lietuvos archeologijos paminklų žvalgymas. *ATL 1988–1989 metais*, 204–206.
- Zabiela, G., 1991.** Piliakalnių likimas Lietuvos valstybės susidarymo išvakarėse. *Lituanistika*, 4, 22–42.
- Zabiela, G., 1991š.** *Archeologijos paminklų žvalgymas Jonavos, Pasvalio, Rokiškio, Širvintų, Ukmergės, Utenos, Zarasų rajonuose 1991 metais*. LIIR, F.1, b. 1918.
- Zabiela, G., 1992.** Nalšia Lietuvos valstybės kūrimosi išvakarėse. *Rytų Lietuva. Istorija, kultūra, kalba*, 12–24.
- Zabiela, G., 1994.** Velikuškių piliakalnio „kapai“. *Gyvenviečių ir keramikos raida baltų žemėse*, 46–60.
- Zabiela, G., 1995.** *Medinės lietuvių pilys*. Vilnius.
- Zabiela, G., 1998.** Obelių–Kriaunų apylinkių senovė. *Obeliai. Kriaunos*. Vilnius, 26–50.
- Zabiela, G., 1999.** Sėlių žemės senovė. *Rokiškis. Miestas. Kraštas. Žmonės*. Vilnius, 23–68.
- Zabiela, G., 2000.** Žvilgsnis į Žiobiškio apylinkių senovę. *Žiobiškis*. Vilnius, 27–32.
- Zabiela, G., 2005.** Piliakalniai – seniausieji Lietuvos gynybiniai įtvirtinimai. In Baubonis, Z., Zabiela, G., sud. *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*. 1, 4–21.
- Zabiela, G., 2009.** Senovės tūkstantmečiai. *Kupiškis. Gamtos ir istorijos puslapiai*. Kupiškis, 66–88.
- Zabiela, G., 2010.** Juodupė – senųjų sėlių

kraštas (regioninės proistorės bandymas). *Juodupė*. Onuškis. (=Lietuvos valsčiai). Prieiga per: http://www.llt.lt/pdf/juodupe_onuskis/juodupe_seliau.pdf (Žiūrėta 2013 02 11).

Zabiela, G., Baranauskas, T., 1996. Deltuvos žemė. *LIM 1995 metai*, 5–14.

Zariņa, A., 2006. Apģērba fragmenti Lejasdopēļu kapulaukā. *In Pētījumi*, 139–143.

Zedeño, M.N., 2008. The Archaeology of Territory and Territoriality. *In* David, B., Thomas, J., sud. *Handbook of Landscape Archaeology*. California: Walnut Creek, 210–217.

Zemitis, G., 2001. Sēļu aizvēsture arheologisko pētījumi gaismā. *LVIŽ*, 1, 5–28.

Zemgaļi, 2003. *Ziemgaļi senatnē. Žiemgaliai senovėje*. Rīga.

Zinkevičius, Z., 1984. *Lietuvių kalbos istorija. Lietuvių kalbos kilmė*. Vilnius, 1.

Žalnierius, A., Navasaitis, J., Balčiūnas, D., 2007. The Iron Smelting Site in Virbaliūnai Ancient Settlement. *AB*, 8, 377–386.

Žebrys, K., 1909. Kame buvo Mindaugo sostapilis? *Draugija*. 35(9), 269–271.

Žilėnienė, D., Žilėnas, A., 1969. Antalieptės apylinkių senovė. *Kraštotyra*, 100–103.

Žulkus, V., 2004. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius.

Анцилис, К.Я., Янсон, А.Я., 1962. Некоторые вопросы этнической истории древних селов. *СЭ*, 6, 92–104.

Атгазис, М., 1980. Вопросы этнической истории земгалов. *ИДИБН*, Рига, 89–101.

Бажан, И.А., Каргапольцев, С.Ю., 1989. В-образные рифленые пряжки как хронологический индикатор синхронизации. *КСИА*, 189, 28–32.

Берга, Т., 1988. *Монеты в археологических памятниках Латвии IX–XII в.в.* Рига.

Богоявленский, С., 1900. Раскопки в Лифляндской и Курляндской губерниях летом 1896 года. *Труды десятого археологического съезда в Риге 1896*. Москва, 3, 92–116.

Брейдас, А., 1985. Некоторые фонети-

ческие явления селонского языкового субстрата в северо-восточной Литве. *ПЭЭИБ*. Вильнюс, 206–211.

Бривкалне, Э.П., 1959. Городище Тервете и его историческое значение. *Вопросы этнической истории народов Прибалтики*. Москва, 254–272.

Ванкина, Л., 1985. Место могильника Боки среди балтских памятников. *Проблемы этнической истории балтов*. Рига, 44–46.

Васкс, А., 1991. *Керамика эпохи поздней бронзы и раннего железа Латвии*. Рига.

Граудонис, Я.Я., 1967. *Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа*. Рига.

Гуляев, В.И., 2006. Изучение погребально-обрядов в зарубежной археологии. *Российская археология*, 2, 5–14.

Денисова, Р., 1964. К вопросу об антропологическом типе селов XI–XII вв. в связи с краниологическим материалом из могильника Леясдопелес. *LZAV*, 5, 19–30.

Денисова, Р., 1977. Некоторые вопросы этнической истории селов. *Этногенез латышей*, Рига, 156–164.

Дучиц, Л., 1991. *Браслаўскае паазерэ ў IX–XIV ст ст.* Мінск.

Егорейченко, А. А., 2006. *Культуры штрихованной керамики*. Минск.

Забела, Г., 1996. Селы – потомки населения культуры штрихованной керамики. *Беларусь у сістэме трансэўрапейскіх сувязяў 1 тысячагоддзі н.э.*, 35–36.

Казакевичус, В., 1988. *Оружие балтских племен II–VII веков на территории Литвы*. Вильнюс.

Кирпичников, А.Н., 1973. *Снаряжение всадника и верховного коня на Руси IX–XII в.в.* (=Свод археологических источников, Е1-36). Ленинград.

Краснов, Ю. А., 1966. Из истории железных серпов в лесной полосе Европейской части СССР. *КСИА*, 107, 17–27.

Лухтан, А., 1986. Скотоводство и охота в

восточной Литве в I тысячелетии до н.э. (по материалам городища Наркунай). *Istorija*. 25, 3–19.

Лухтан, А., 1997. Война V века в Литве. *Гістарычна-археалагічны зборнік*. 11, 15–20.

Лухтанас, А., 2001. К вопросу об исчезновении культуры штрихованной керамики в бассейне Нерис (городища и селища в Кярнаве). *AL*, 2, 22–28.

Медведев, А.М., 1996. *Беларуское Понеманье в раннем железном веке*. Минск.

Медведев, А.М., 2011. *Верхнее Понеманье в железном веке и раннем средневековье*. Минск.

Минасян, Р. С. 1978. Классификация серпов Восточной Европы железного века и раннего средневековья. *Археологический сборник* (Л.), 19, 74–85.

Михельбергас, М., 2004. Заселение территории культуры курганов Жемайтии, Северной Литвы и Южной Латвии в римский период. *Pētījumi zemgaļu senatnē* (=LVMR, 10), 67–75.

Михельбергас, М., 2006. Погребальный обряд селов по данным исследований курганных могильников Северо-Восточной Литвы. In *Pētījumi 2006*, 41–52.

Мугуревич, Э., 1965. *Восточная Латвия и соседние земли в X–XIII вв.* Рига.

Мугуревич, Э., 1997. Хроника Генриха о народностях в Прибалтике в конце XII – начале XIII вв. *Vakarų baltai: etnogenezė ir etninė istorija*. Vilnius, 253–263.

Подосинов, А.В., 2002. *Восточная Европа в римской картографической традиции. Тексты, перевод, комментарий* (=Древнейшие источники по истории Восточной Европы). Москва.

Покровский, Ф.В., 1899. *Археологическая карта Ковенской губернии*. Вильна.

Радиньш, А., 2003. Даугмале и Даугавский путь. К проблеме образованию городов. *AL*, 4, 152–160.

Рудзите, М.К., 1980. К вопросу о селлах

на правом берегу Даугавы. *Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов*. Рига, 159–163.

Сакс, Г., 1958. *Земгале*. Рига.

Седов, В. В., 1987. *Финно-угры и балты в эпоху средневековья*. Москва.

Седов, В. В., 2003. Латгалы и кривичи. *AL*, 4, 143–151.

Стубавс, А., 1981. Некоторые аспекты этнической истории селов (II–XII вв.). *ПЭЭИБ*, Вильнюс, 48–52.

Таутовичюс, А.З., 1980. Балтские племена на территории Литвы в I тысячел. н.э. *ИДИБН*. Рига, 80–88.

Топоров, В.Н., 2004. Еще раз о селлах в общепалтийском этноязыковом контексте (народ, земля, язык, имя). Из истории и.-евр. *neur : *nour и *sel. *Onomastica lettica*. Rīga, 2, 152–231.

Уртанс, Ю., 1996. Городища Аугшземе в контексте культуры штрихованной керамики. *Беларусь у сістеме трансэўрапейскіх сувязяў I тысячагоддзі н.э.* 77–78.

Циглис, Я., 1996. Роль юго-восточных связей в процессе формирования латгальской культуре. *Беларусь у сістеме трансэўрапейскіх сувязяў I тысячагоддзі н.э.*, 87–88.

Цимермане, И., 1980. Керамика I тысячел. н.э. как источник для исследования этнической истории и культурных взаимоотношений на территории Латвии. *ИДИБН*, Рига, 70–79.

Цимермане, И., 1985. Керамика Дигнайского городища и некоторых других памятников селов как отражение контактов с племенами территории Литвы в конце I тысячелетии до н.э. – I тысячелетии н.э. *ПЭЭИБ*. Вильнюс, 47–55.

Цимерманис, С.Я., Моркунас, В.И., 1980. Об историко-этнографических областях в Латвии и Литве во 2-й пол. XIX в. *Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов*. Рига, 1980, 9–45.

Шадыро, В.И., 2001. Городище и селище Прудники. *ЛА*, 21, 267–274.

Шмидехельм, М.Х., 1959. Городище Рыуге в Юго-Восточной Эстонии. *Вопросы этнической истории народов Прибалтики*. Москва, 154–185.

Шноре, Э., 1957. *Нукушинский могильник*. Рига.

Шноре, Э., 1961. *Асотское городище*. Рига.

Шноре, Э., 1985. К вопросу этногенеза латгалов. *ПЭЭИБ*. Вильнюс, 39–47.

Щукин, М. Б., 2006. *Готский путь (готы, Рим и черняховская культура)*. Санкт-Петербург.

SANTRUMPOS

Istaigos:

ААК – Archeologinės komisijos archyvas Materialinės kultūros istorijos institute Sankt Peterburge

ВКМ – Biržų krašto muziejus „Sėla“

ВМ – Britų muziejus Londone

ВРМ – Proistorės ir ankstyvosios istorijos muziejus Berlyne

ГИМ – Valstybinis istorijos muziejus Maskvoje

ЖкМ – Jekabpilio muziejus

КЕМ – Kupiškio etnografijos muziejus

КРС – Kultūros paveldo centras

КРД – Kultūros paveldo departamentas

КРМ – Kuršo provincijos muziejus Jelgavoje

LIIR – Lietuvos istorijos institutas, Rankraščių skyrius

LKI VS – Lietuvių kalbos institutas, Vardyno skyrius

LNB RS – Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Rankraščių skyrius

LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus Vilniuje

LNVM – Nacionalinis Latvijos istorijos muziejus Rygoje, Archeologijos skyrius (iki 2005 m. – LVM) (A, CVVM, PV, RDM, RLB, VI – fondų šifrai)

MAB RS – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius

MMT – Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba

PM – Prūsijos muziejus

PMA – Nacionalinis archeologijos muziejus Varšuvoje

RDM – Rygos Domo muziejus

RKM – Rokiškio krašto muziejus

RLB – Rygos latvių bendrija

SHM – Istorijos muziejus Stokholme

SPE – Ermitažo muziejus Sankt Peterburge

ŠAM – Šiaulių „Aušros“ muziejus

VAK – Valstybės archeologijos komisija

VDKM – Vytauto Didžiojo karo muziejus Kaune

VI – Latvijos istorijos institutas

VKPAI – Latvijos valstybės paminklų apsaugos inspekcijos archyvas

VMSF – Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas

VUB RS – Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius

Literatūra ir šaltiniai

AA – Acta Archaeologica

AAL – Acta Archaeologica Lundensia

AB – Archaeologia Baltica

AE – Arheologija un etnografija

AETL – Archeologiniai ir etnografiniai tyrimai Lietuvoje

AL – Archaeologia Lituana

AP – Archeologinio paminklo pasas (užpildymo metai). Saugoma KPC

APL – Arheologu pētījumi Latvijā

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje

BAR IS – British archaeological review. International series

BASE – Papers from the... Theoretical Seminar of the Baltic Archaeologists

BŽ – Biržų žinios

CA – Current Anthropology

CCC papers – Transactions of the central level

symposium of the Culture Clash or Compromise (CCC) project held in Talsi September 18–21 1998

GK – Gimtasai kraštas

ILKI – Iš lietuvių kultūros istorijos

JAA – Journal of Anthropological Archaeology

JAMT – Journal of Archaeological Method and Theory

JEA – Journal of European Archaeology

LA – Lietuvos archeologija

LIM – Lietuvos istorijos metraštis

LIŠ – Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, 1955, 1

LS – Latvijas saule

LUB – Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch. Bd.I–VI, Reval, Riga, 1853–1873

LVIŽ – Latvijas vēstures institūta žurnāls

LVMR – Latvijas vēstures muzeja raksti

LZAV – Latvijas (PSR) zinātņu akadēmijas vēstis

MADA – Lietuvos (TSR) Mokslų akademijos darbai. A serija.

MLTE – Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, 1971, 3.

RT – Referātu tezes zinātniskai sesijai par arheoloģiskām un etnografiskām ekspedīcijām

Sb.Prussia – Sitzungsberichte der Altertums-gesellschaft Prussia, Königsberg, 1875–1924

SLVA – Senās Latvijas vēstures avoti. Rīga.

SMYA – Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja

VAK (LŽV) – Lietuvos žemės vardyno anketų išrašai VAK bylose

WA – World Archaeology

ZAM – Zinātniskās atskaitas sesijas mate-

riāli par arheologu (un etnogrāfu) pētījumu rezultātiem

КСИА – Краткие сообщения института археологии

ИДИБН – Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии)

ПЭЭИБ – Проблемы этногенеза и этнической истории балтов

СЭ – Советская этнография

Kita

GP – piliakalnio ir papėdės gyvenvietės kompleksai (gyvenvietės ir piliakalnio sistemos, kuriose žymi veiklos dalis buvo sutelkta papėdėse)

L. – literatūra

P – pietūs

PG – piliakalnio ir papėdės gyvenvietės kompleksai (piliakalnio ir gyvenvietės sistemos)

R – rytai

R. – radiniai

RS – radinių (įkapių) skaičius

RRS – radinių (įkapių) rūšių skaičius

SEGA – senasis geležies amžius

Š – šiaurė

Š. – šaltiniai

š – šaltinis

tūkst. – tūkstantmetis

V – vakarai

VIGA – vidurinis geležies amžius (VIGA1 – viduriniojo geležies amžiaus 1-oji pusė; VIGA2 – viduriniojo geležies amžiaus 2-oji pusė)

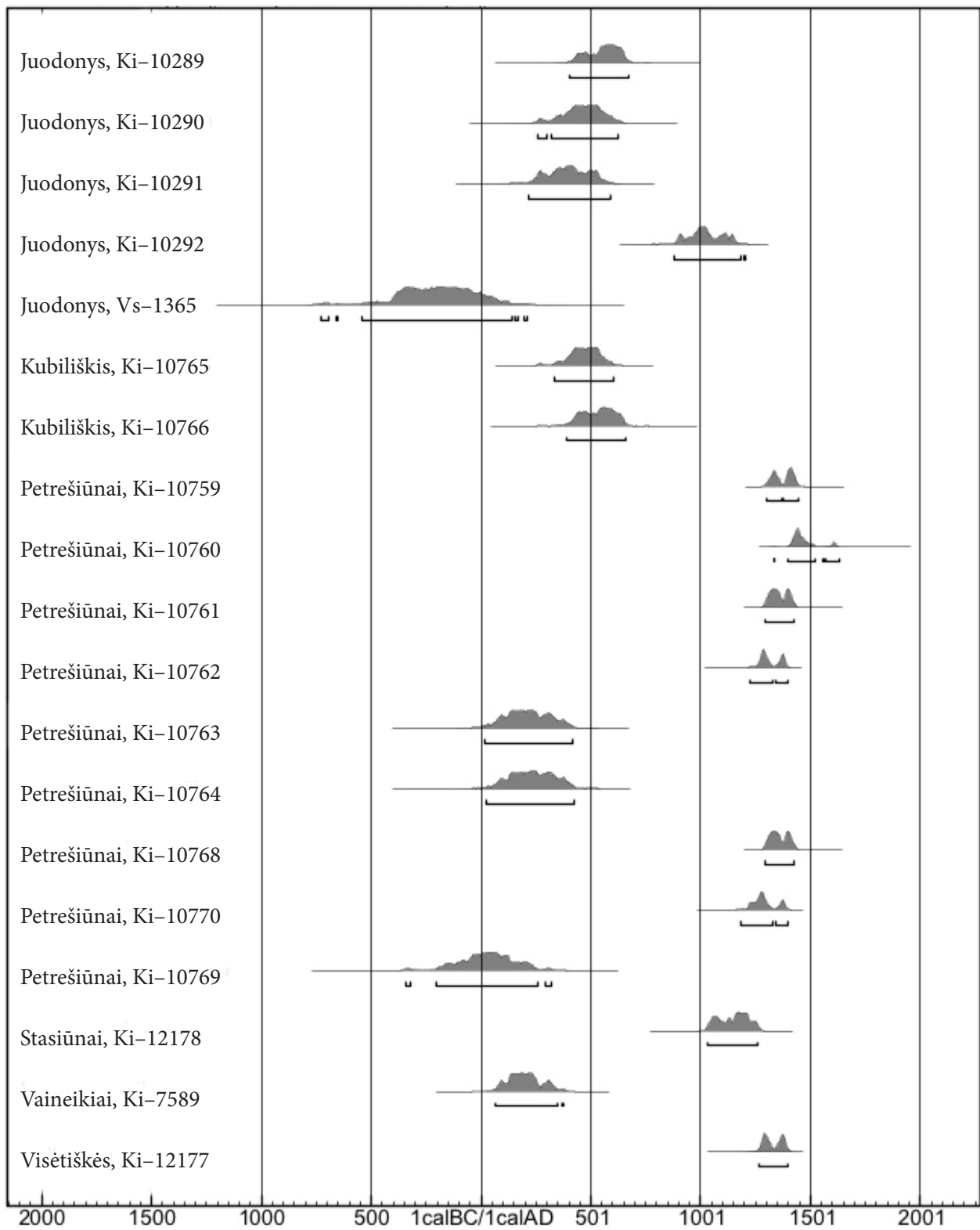
VĖGA – vidurinis geležies amžius

PRIEDAI

1 priedas. Nekalibruotos ¹⁴C (BP) ir kalibruotos (cal AD/cal BC)

	Objektas	Vieta	Nekalibruoti ¹⁴ C metai BP	Kalibruota data	Laboratorijos kodas	Datuota medžiaga
1	Juodony, papėdės gyvenvietė	Kultūrinis sluoksnis, F1 horizontas (niv. 12), griovio pakraštys, kv. 72/226	1480±80	1 σ 444–651 AD 2 σ 406–676 AD	Ki-10289	Suanglejusi mediena šalia griovio
2	Juodony, papėdės gyvenvietė	Kultūrinis sluoksnis, F2 horizontas (niv. 13), degėsių sluoksnis griovio dugne po akmenimis, kv. 73/259	1590±80	1 σ 393–562 AD 2 σ 258–622 AD	Ki-10290	Angliukai po griovio akmenimis
3	Juodony, papėdės gyvenvietė	Kultūrinis sluoksnis, F2 horizontas (niv. 12), kv. 69/235	1650±80	1 σ 261–533 AD 2 σ 220–592 AD	Ki-10291	Angliukai
4	Juodony, šalia piliakalnio	Geologinis grėžinys, 60–65 cm gylis	1020±70	1 σ 899–1151 AD 2 σ 879–1206 AD	Ki-10292	Durpinga gitija
5	Juodony, šalia piliakalnio	Geologinis grėžinys, 100–105 cm gylis	2145±145	1 σ 380–41 BC 2 σ 731 BC–210 AD	Vs-1365	Durpinga gitija
6	Kubiliškis–Radišiai, pilkapynas	Pilkapis 3, kapas 1	1590±60	1 σ 415–540 AD 2 σ 336–602 AD	Ki-10765	Žmogaus kaulas
7	Kubiliškis–Radišiai, pilkapynas	Pilkapis 3, atsitikt. kaulas iš kapo 1	1510±80	1 σ 436–621 AD 2 σ 390–662 AD	Ki-10766	Žmogaus kaulas
8	Petrešiūnai, piliakalnio papėdė	Pilkšvas griovio užpildo smėlis be radinių, kv. H-461	545±50	1 σ 1320–1430 AD 2 σ 1298–1444 AD	Ki-10759	Angliukai
9	Petrešiūnai, piliakalnio papėdė	Pilkšvas griovio užpildo smėlis be radinių, kv. H-460	450±50	1 σ 1414–1482 AD 2 σ 1334–1630 AD	Ki-10760	Angliukai
10	Petrešiūnai, piliakalnio papėdė	Pilkšvas griovio užpildo smėlis be radinių, kv. G-414	580±50	1 σ 1310–1411 AD 2 σ 1294–1426 AD	Ki-10761	Angliukai
11	Petrešiūnai, piliakalnio papėdė	Pilkšvas griovio užpildo smėlis be radinių, kv. G-444	690±50	1 σ 1268–1386 AD 2 σ 1226–1396 AD	Ki-10762	Suanglejusi mediena
12	Petrešiūnai, piliakalnio papėdė	Kultūrinis sluoksnis su radiniais, kv. E-266	1810±90	1 σ 86–332 AD 2 σ 18–417 AD	Ki-10763	Gyvulio kaulas
13	Petrešiūnai, piliakalnio papėdė	Kultūrinis sluoksnis su radiniais, kv. D-218	1790±90	1 σ 128–342 AD 2 σ 24–428 AD	Ki-10764	Gyvulio kaulas
14	Petrešiūnai, Petrešiūnų (Lašų) ežerėlio nuosėdos	Geologinis grėžinys, 160–175 cm gylis	580±50	1 σ 1310–1411 AD 2 σ 1294–1426 AD	Ki-10768	Augalų dalys
15	Petrešiūnai, Petrešiūnų (Lašų) ežerėlis	Geologinis grėžinys, 250–260 cm gylis	720±60	1 σ 1225–1382 AD 2 σ 1186–1396 AD	Ki-10770	Augalų dalys
16	Petrešiūnai, Petrešiūnų (Lašų) ežerėlis	Geologinis grėžinys, 410–420 cm gylis	1960±100	1 σ 96 BC–208 AD 2 σ 344 BC–320 AD	Ki-10769	Sapropelis
17	Stasiūnai, papėdės gyvenvietė	Kultūrinis sluoksnis, šurfas 3	870±60	1 σ 1046–1224 AD 2 σ 1035–1260 AD	Ki-12178	Kultūrinis sluoksnis
18	Vaineikiai, pilkapynas	Pilkapis 2, kapas 3	1820±60	1 σ 94–315 AD 2 σ 65–377 AD	Ki-7589	Žmogaus kaulas
19	Visėtiškės, pilkapynas	Pilkapis 1, kapas 1	670±50	1 σ 1276–1388 AD 2 σ 1264–1400 AD	Ki-12177	Žmogaus kaulas

2 priedas. 14C datų išsklotinė

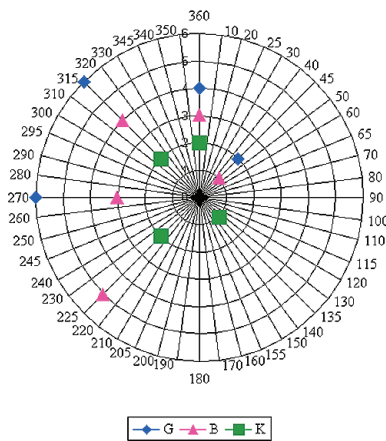
3 priedas. Osteologiškai ištirtų palaikų lytis ir amžius bei įkapių kompleksai

Eil. Nr.	Laikotarpis	Vietovė	Kapo nr.	Lytis	Amžius	Su ginklais	Tik su kirviais	Be ginklu/ kirvių
1	SEGA	Didžiagrašiai	k. 2	?	5–6 m.			+
2			k. 5	♂	25–30 m.		+	
3		Vaineikiai	k. I/3	♀?	30–50 m.		+	
4			k. II/1	♀??	20–40 m.			+
5			k. II/2	?	20–30 m.			+
6			k. II/3	♀	20–25 m.	+		
7			k. II/5	♀	30–40 m.			+
8			k. II/6	♀?	> 20 m.			+
9			k. III/1	♂	30–50 m.			+
10			k. III/2	♂	12–15 m.			+
11			k. III/4	♀?	20–40 m.			+
12	VIGA1	Kubiliškis	k. 2/1	♀	35–45 m.	+		
13	VIGA2	Vaineikiai	k. I/1	♂	30–40 m.	+		
14			k. III/3	♂	50–55 m.			+
15			k. III/5	♀	20–25 m.			+
16		Spietiniai	k. I/1	♂	30 m.	+		
17	VĖGA	Lejasduopelės	k. I/1	♂	50 m.			+
18			k. I/5	♀	25–30 m.			+
19			k. II/4	♀	50 m.			+
20			k. II/9	♀	20 m.			+
21			k. II/14	♂	25–30 m.	+		
22			k. II/16	♂	30 m.	+		
23			k. II/17	♀	45–50 m.			+
24			k. III/1	♂	20–25(30) m.	+		
25			k. III/2	♀	25–35 m.			+
26			k. III/7	♂	30 m.	+		
27			k. IV/1	♂	40–50 m.	+		
28			k. V/2	♂	60 m.	+		
29			k. VI/1	♂	30–40 m.			+
30		Miškiniai	k. I/10	♂?	6–8 m.			+
31			k. I/11	?	30–40 m.			+
32			k. I/13	♂	vk			+
33		Strautmaliai	k. 10	♂	30–35 m.	+		

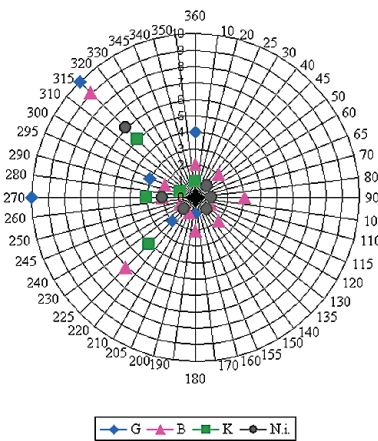
Sudaryta remiantis VU Medicinos fakultete sukauptų duomenų kartoteka, atitinkamų objektų tyrimų ataskaitomis, saugomomis LII, bei literatūra (Денисова, 1964).

4 priedas. Mirusiųjų orientavimas pagal pasaulio šalis (G – kapai su ginklais, B – kapai be ginklų ar kirvių, K – kapai tik su kirviais; N.i. – nesuaugusių individų kapai)

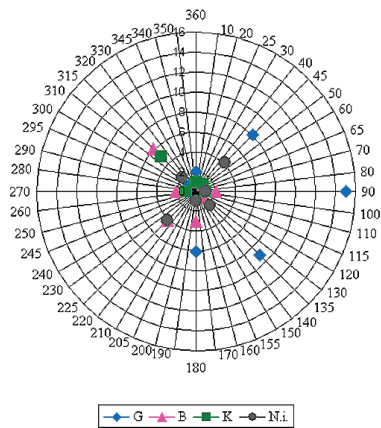
Muoriškiai, SEGA

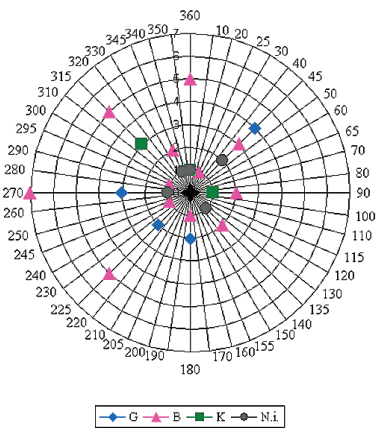
kiti, SEGA

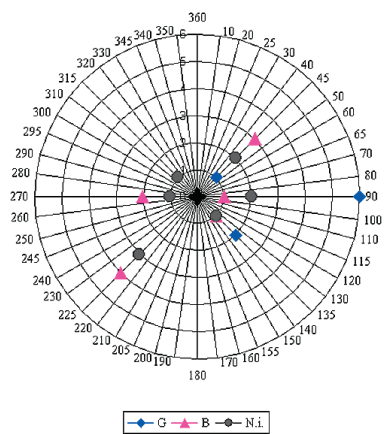
Buokiai, VIGA2

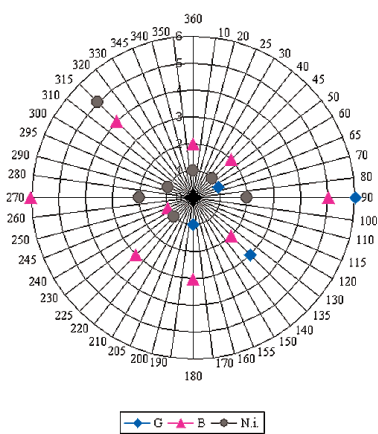
kiti, VIGA2

Lejasduopelės, VĒGA

kiti, VĒGA

5 priedas. Ietigalių ir kirvių vieta kapuose geležies amžiuje (Gv. – galvūgalyje; Kj. – kojūgalyje; Š. – ties šonais; d. – dešinė, k. – kairė, ? – nenustatyta padėtis)

Vieta kape	Kapai (N)	d.	k.	?	Vieta kape	Kapai (N)	d.	k.	?	Vieta kape	Kapai (N)	d.	k.	?
SEGA					VIGA2					VĖGA				
Ietigaliai					Ietigaliai					Ietigaliai				
Gv.	17	6	7	4	Gv.	25	14	8	3	Gv.	1	1	–	–
Kj.	24	14	2	8	Kj.	23	13	5	5	Kj.	14	10	2	2
Š.	5	4	–	1	Š.	6	3	2	1	Š.	3	2	1	–
?	15	–	–	15	?	9	–	–	9	?	8	–	–	8
Iš viso	61	24	9	28	Iš viso	63	30	15	18	Iš viso	26	13	3	10
Kirviai (su ginklais)					Kirviai (su ginklais)					Kirviai (su ginklais)				
Gv.	5	2	3	–	Gv.	4	2	1	1	Gv.	–	–	–	–
Kj.	20	11	4	5	Kj.	17	12	2	3	Kj.	14	11	2	1
Š.	7	2	4	1	Š.	24	17	–	7	Š.	–	–	–	–
?	13	–	–	13	?	5	–	–	5	?	4	–	–	–
Iš viso	45	15	11	19	Iš viso	50	31	3	16	Iš viso	19	11	2	5
Kirviai (be ginklų)					Kirviai (be ginklų)					Kirviai (be ginklų)				
Gv.	2	1	–	1	Gv.	3	1	1	1	Gv.	–	–	–	–
Kj.	17	9	7	1	Kj.	3	–	1	2	Kj.	2	2	–	–
Š.	2	1	1	–	Š.	9	6	1	2	Š.	–	–	–	–
?	5	–	–	5	?	5	–	–	5	?	1	–	–	1-
Iš viso	26	11	8	7	Iš viso	20	7	3	10	Iš viso	3	2	–	1

6 priedas. Ietigalių ir kirvių vieta Buokių kapuose (Gv. – galvūgalyje; Kj. – kojūgalyje; Š. – ties šonais; d. – dešinė, k. – kairė, ? – nenustatyta padėtis)

Vieta kape	Kapai (N)	d.	k.	?	Vieta kape	Kapai (N)	d.	k.	?	Vieta kape	Kapai (N)	d.	k.	?
VIGA2:1					VIGA2:1–2					VIGA2:2				
Ietigaliai					Ietigaliai					Ietigaliai				
Gv.	10	6	3	1	Gv.	6	2	3	1	Gv.	3	1	2	–
Kj.	1	–	–	1	Kj.	2	1	–	1	Kj.	11	10	–	1
Š.	–	–	–	–	Š.	2	1	1	–	Š.	2	2	–	–
?	–	–	–	–	?	2	–	–	–	?	–	–	–	–
Iš viso	11	6	3	2	Iš viso	12	4	4	2	Iš viso	16	13	2	1
Kirviai					Kirviai					Kirviai				
Gv.	5	3	–	2	Gv.	–	–	–	–	Gv.	1	–	1	–
Kj.	1	–	1	–	Kj.	5	2	2	1	Kj.	8	8	–	–
Š.	7	4	–	2	Š.	11	8	–	3	Š.	6	5	–	1
?	2	–	–	2	?	3	–	–	3	?	1	–	–	–
Iš viso	15	7	1	4	Iš viso	19	10	2	7	Iš viso	16	13	1	1

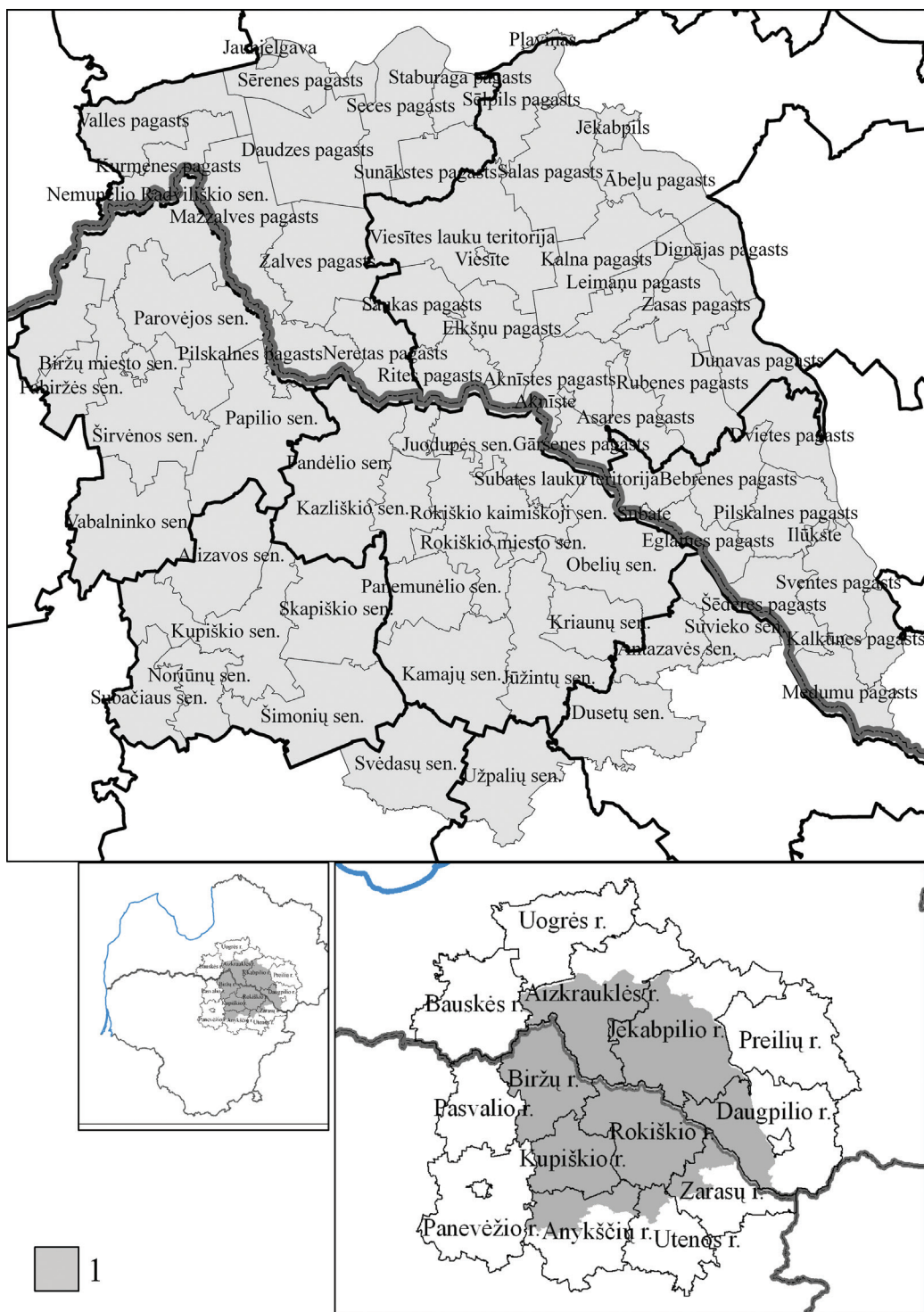
7 priedas. Peilių ir pjautuvėlių vieta kapuose geležies amžiuje (Gv. – galvūgalyje; Kj. – kojūgalyje; Š. – ties šonais; d. – dešinė, k. – kairė, ? – nenustatyta padėtis)

Vieta kape	Kapai (N)	d.	k.	?	Vieta kape	Kapai (N)	d.	k.	?	Vieta kape	Kapai (N)	d.	k.	?
SEGA					VIGA2					VĖGA				
Peiliai (su ginklais / kirviais)					Peiliai (su ginklais / kirviais)					Peiliai (su ginklais / kirviais)				
Gv.	2	2	-	-	Gv.	3	1	1	1	Gv.	-	-	-	-
Kj.	-	-	-	-	Kj.	-	-	-	-	Kj.	1	-	-	1
Š.	3	2	1	-	Š.	13	6	2	5	Š.	8	-	1	7
?	1	-	-	1	?	2	-	-	2	?	6	-	-	6
Iš viso	6	4	1	1	Iš viso	18	7	3	8	Iš viso	15	-	1	14
Peiliai (be ginklų / kirvių)					Peiliai (be ginklų / kirvių)					Peiliai (be ginklų / kirvių)				
Gv.	-	-	-	-	Gv.	1	-	-	1	Gv.	1	-	-	1
Kj.	1	-	1	-	Kj.	1	-	-	1	Kj.	3	-	1	2
Š.	-	-	-	-	Š.	4	1	-	3	Š.	3	-	1	2
?	-	-	-	-	?	8	-	-	8	?	4	-	-	4
Iš viso	1	-	1	-	Iš viso	14	1	-	13	Iš viso	11	-	2	9
Peiliai-pjautuvėliai (su ginklais / kirviais)					Pjautuvėliai (su ginklais / kirviais)					Pjautuvėliai (su ginklais / kirviais)				
Gv.	4	1	1	2	Gv.	-	-	-	-	Gv.	-	-	-	-
Kj.	1	-	1	-	Kj.	-	-	-	-	Kj.	-	-	-	-
Š.	4	1	3	-	Š.	-	-	-	-	Š.	-	-	-	-
?	4	-	-	4	?	-	-	-	-	?	-	-	-	-
Iš viso	13	2	5	6	Iš viso	-	-	-	-	Iš viso	-	-	-	-
Peiliai-pjautuvėliai (tik su kirviais)					Pjautuvėliai (tik su kirviais)					Pjautuvėliai (tik su kirviais)				
Gv.	-	-	-	-	Gv.	-	-	-	-	Gv.	-	-	-	-
Kj.	3	1	2	-	Kj.	1	1	-	-	Kj.	-	-	-	-
Š.	3	2	1	-	Š.	1	1	-	-	Š.	-	-	-	-
?	-	-	-	-	?	1	-	-	1	?	-	-	-	-
Iš viso	6	3	3	1	Iš viso	3	2	-	1	Iš viso	-	-	-	-
Peiliai-pjautuvėliai (be ginklų / kirvių)					Pjautuvėliai (be ginklų / kirvių)					Pjautuvėliai (be ginklų / kirvių)				
Gv.	2	1	-	1	Gv.	4	1	-	3	Gv.	-	-	-	-
Kj.	7	4	3	-	Kj.	-	-	-	-	Kj.	6	1	2	3
Š.	3	1	1	1	Š.	5	5	-	-	Š.	-	-	-	-
?	4	-	-	4	?	11	-	-	11	?	2	-	-	2
Iš viso	16	6	4	6	Iš viso	20	6	-	14	Iš viso	8	1	2	5

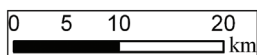
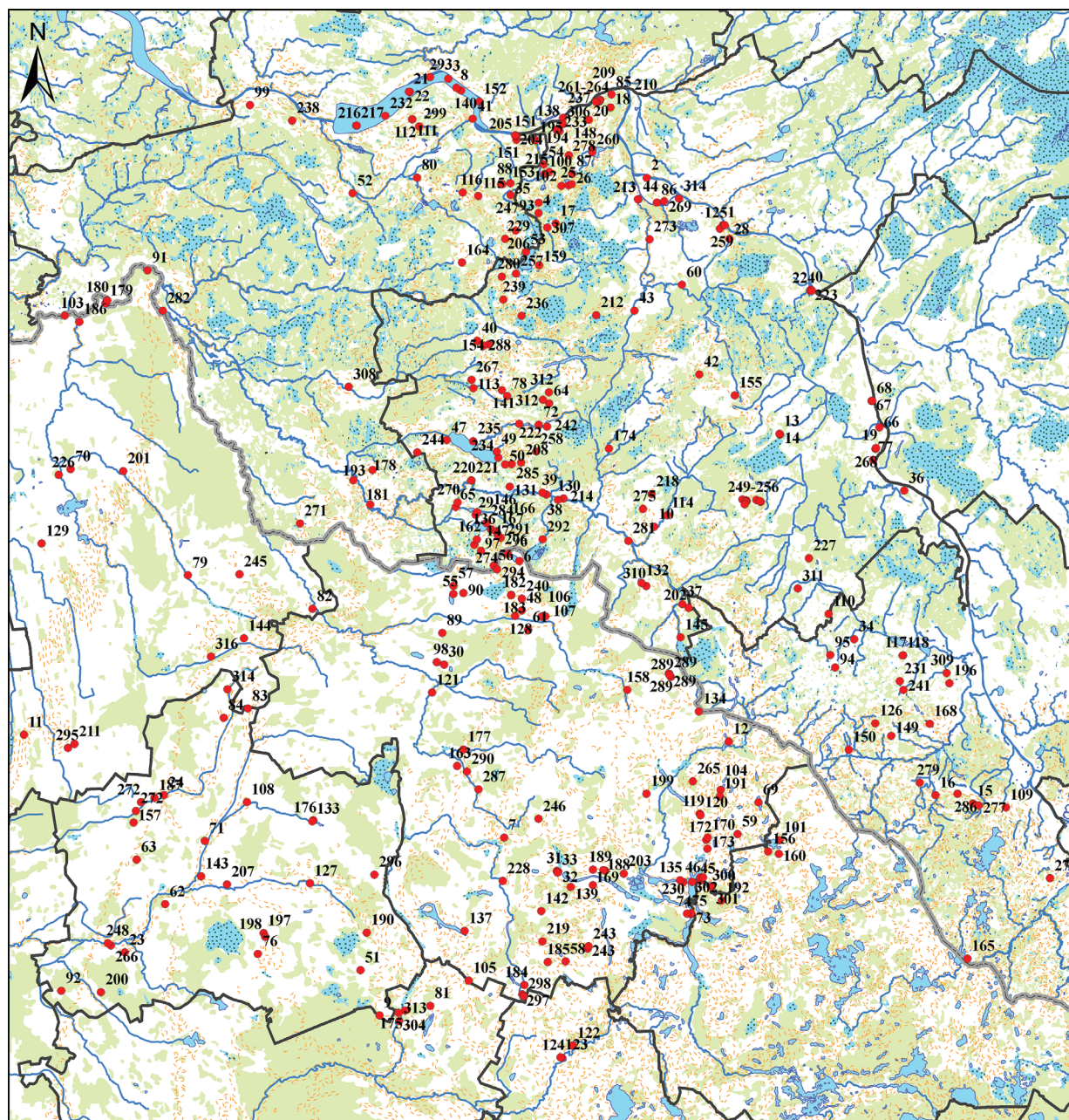
8 priedas. Tyrinėtų pilkapių skaičiaus chronologinė kaita

Tyrinėti pilkapiai	SEGA	VIGA1	VIGA2	VĖGA
SEGA atsiradę	60	13	25	2
VIGA1 atsiradę		5		
VIGA2 atsiradę			11	6
VĖGA atsiradę				17
IŠ VISO	60	18	36	25

ŽEMĒLAPIAI

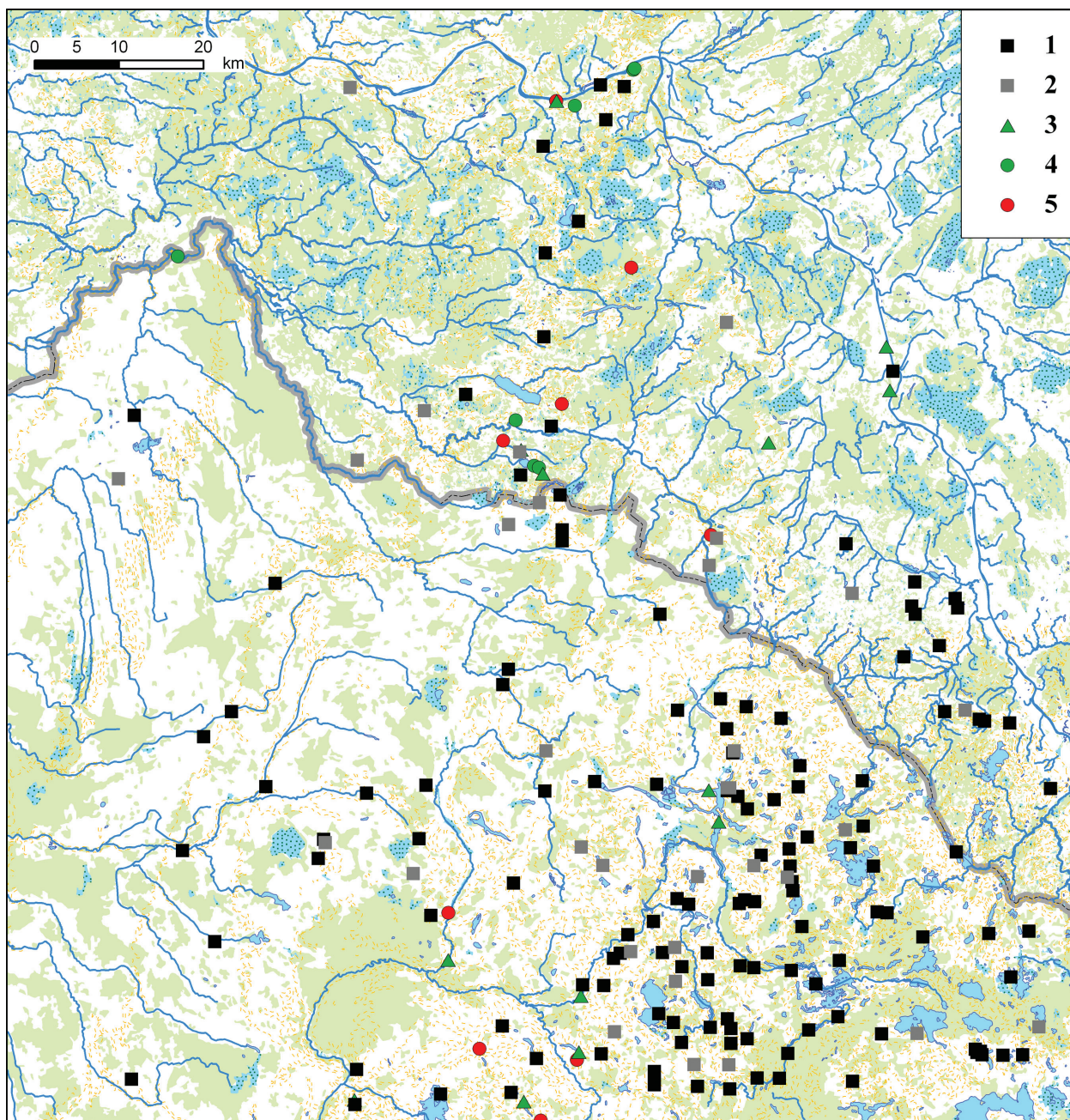

1 žemēl. Knygoje aptariamos teritorijos dabartinis administracinis suskirstymas pagal rajonų savivaldybes ir seniūnijas Lietuvoje bei rajonus ir valsčius (latv. *pagasts*) Latvijoje (2009 m. rajonai buvo perskirstyti į savivaldybes). 1 – Sėlos archeologiniame sąvade aprašomų archeologinių vietų paplitimo teritorija.

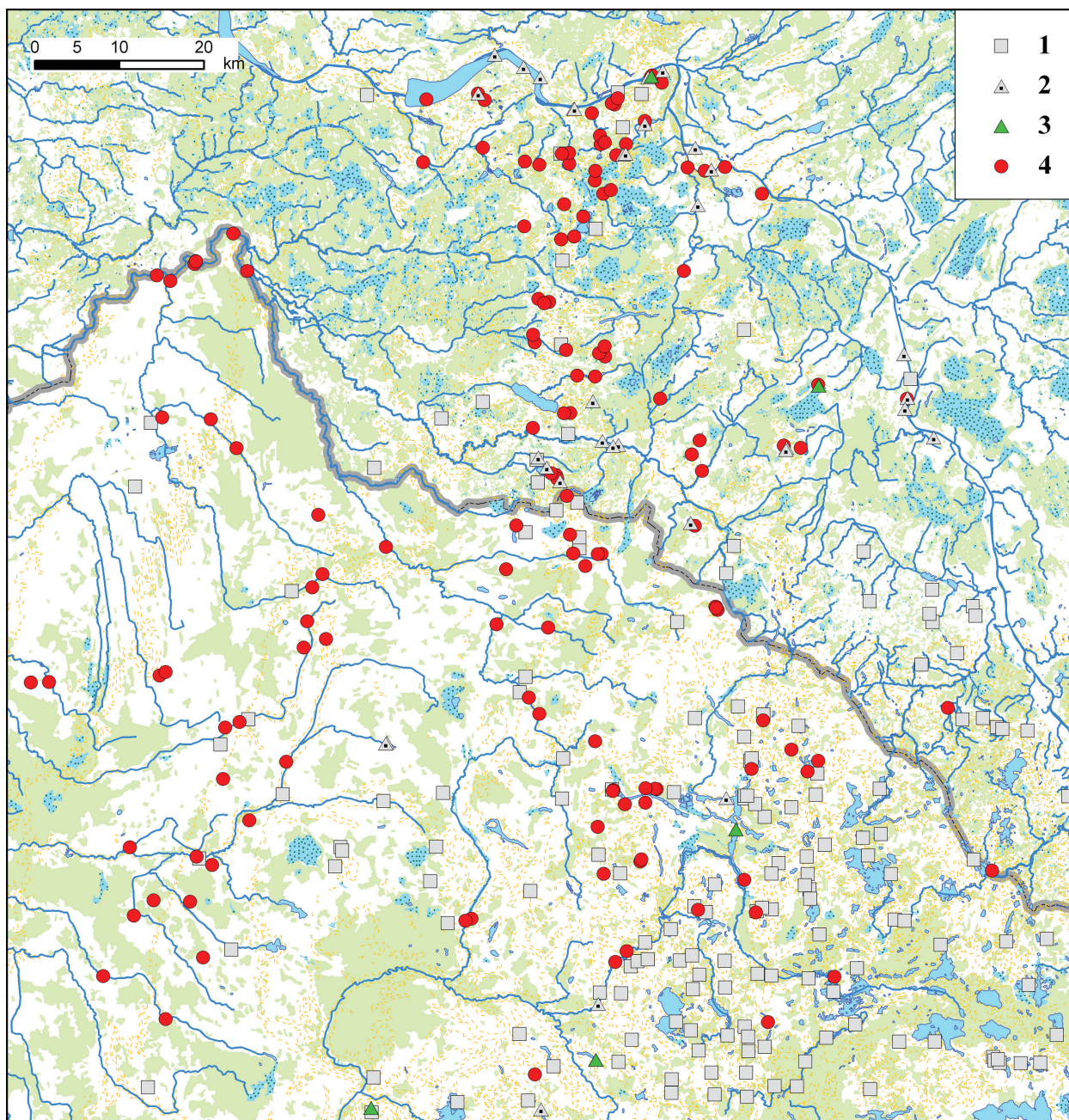

- sąvade aprašytos archeologinės vietos
- ežerai
- valstybės siena
- savivaldybių ribos
- pelkės
- reljefas
- upės
- miškai

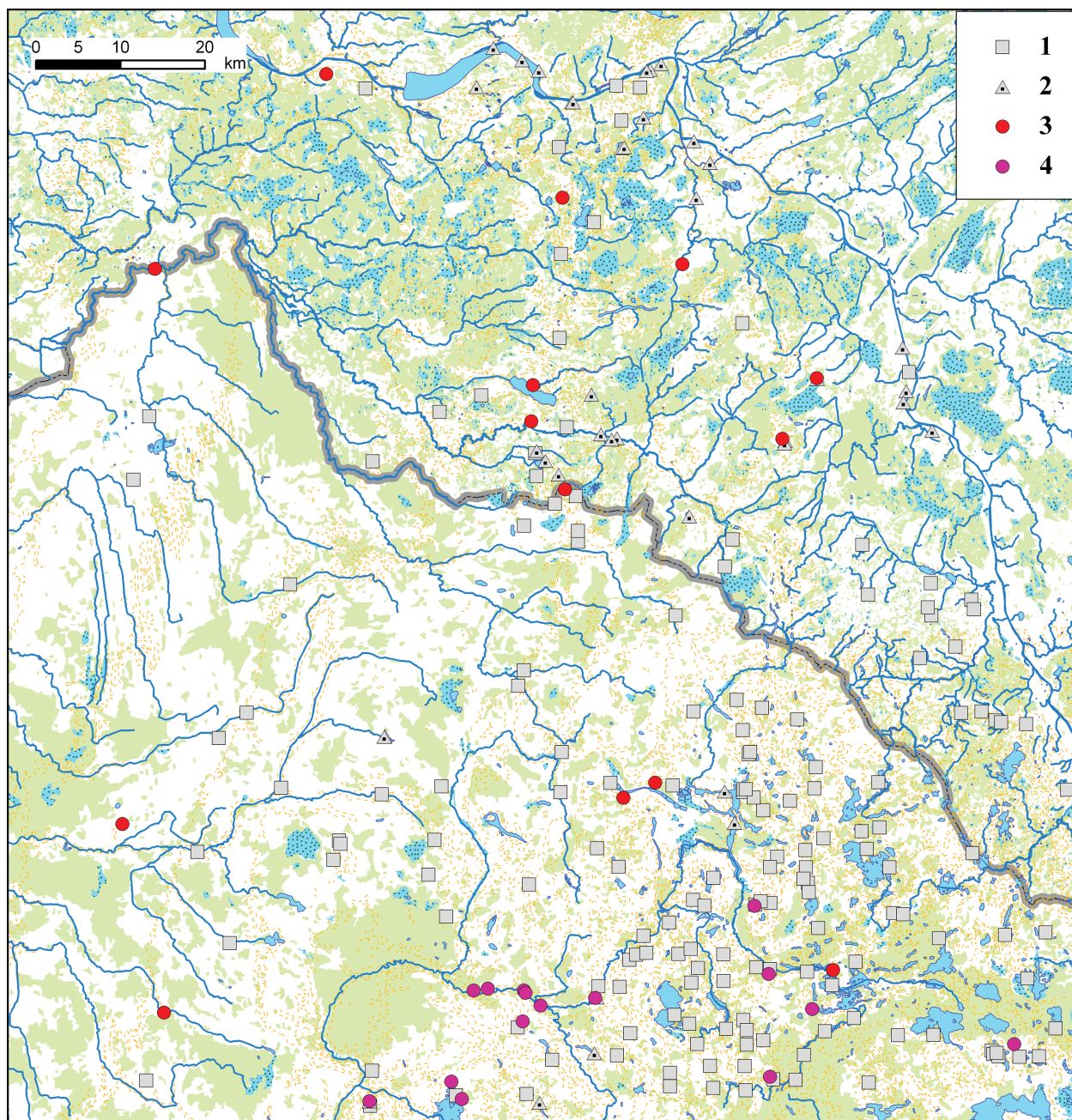
2 žemėl. Šiaurės rytų Lietuvos ir Pietryčių Latvijos gamtinis-geografinis žemėlapis (M 1:600 000) su savivaldybių ribomis ir archeologijos sąvade aprašytais vietomis

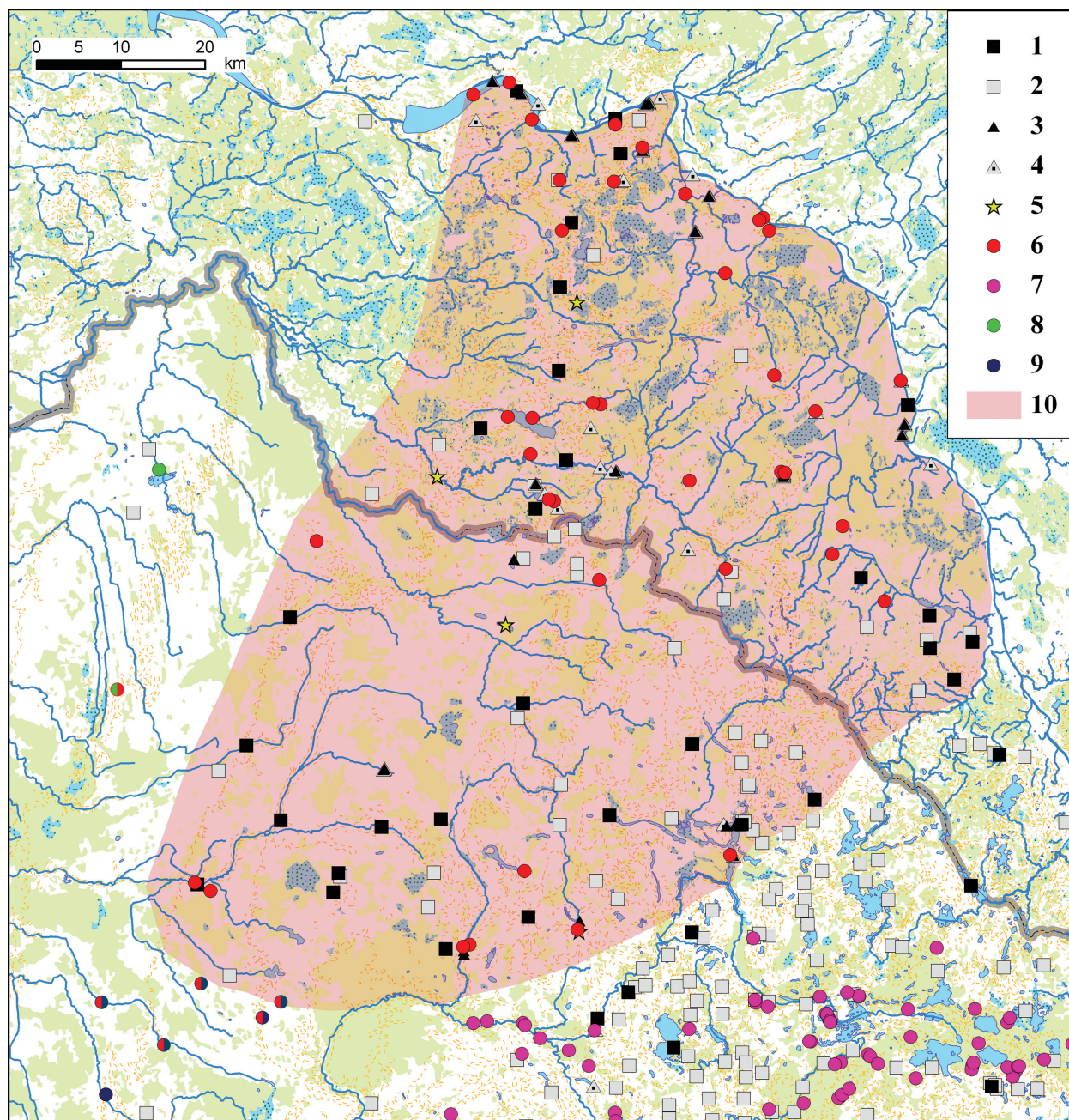
3 žemėl. Situacija I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. po. Kr. sandūroje: 1 – piliakalniai; 2 – piliakalniais vadinamos kalvos; 3 – gyvenvietės, kuriose rasta brūkšniuotosios keramikos; 4 – Brūkšniuotosios keramikos kultūros gyvenviečių pėdsakai vėlyvesnio laikotarpio pilkapių vietose; 5 – laidojimo paminklai

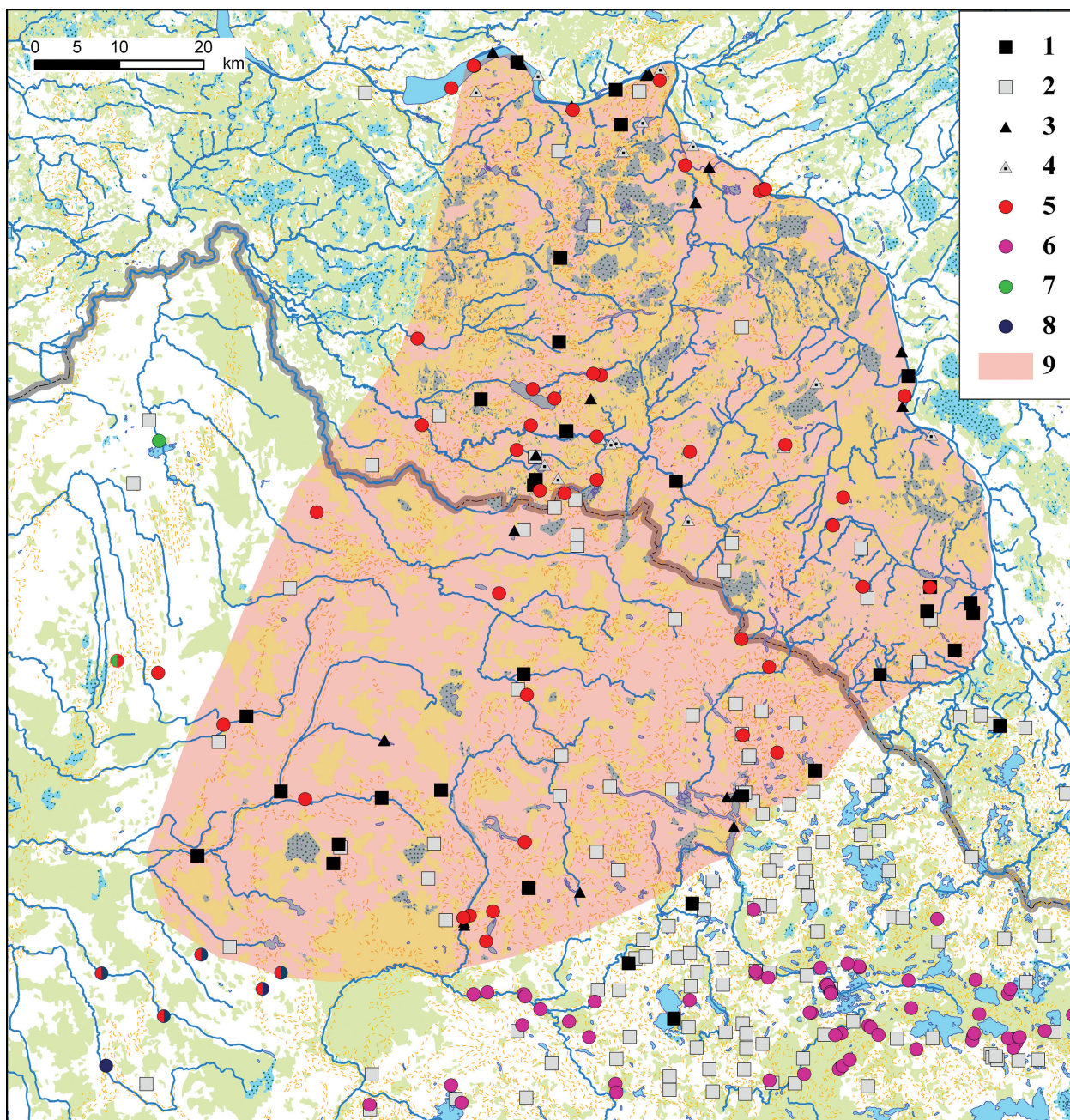
4 zemēl. Situacija I tūkst. 1-ojoje pusēje: 1 – piliakalņi ir jais vadinamos kalvos; 2 – geležies amžiaus gyvenvietēs; 3 – I tūkst. 1-osios pusēs gyvenvietēs; 4 – laidojimo paminklai (pilkapynai, spējami pilkapynai bei atsitiktiniai radiniai)

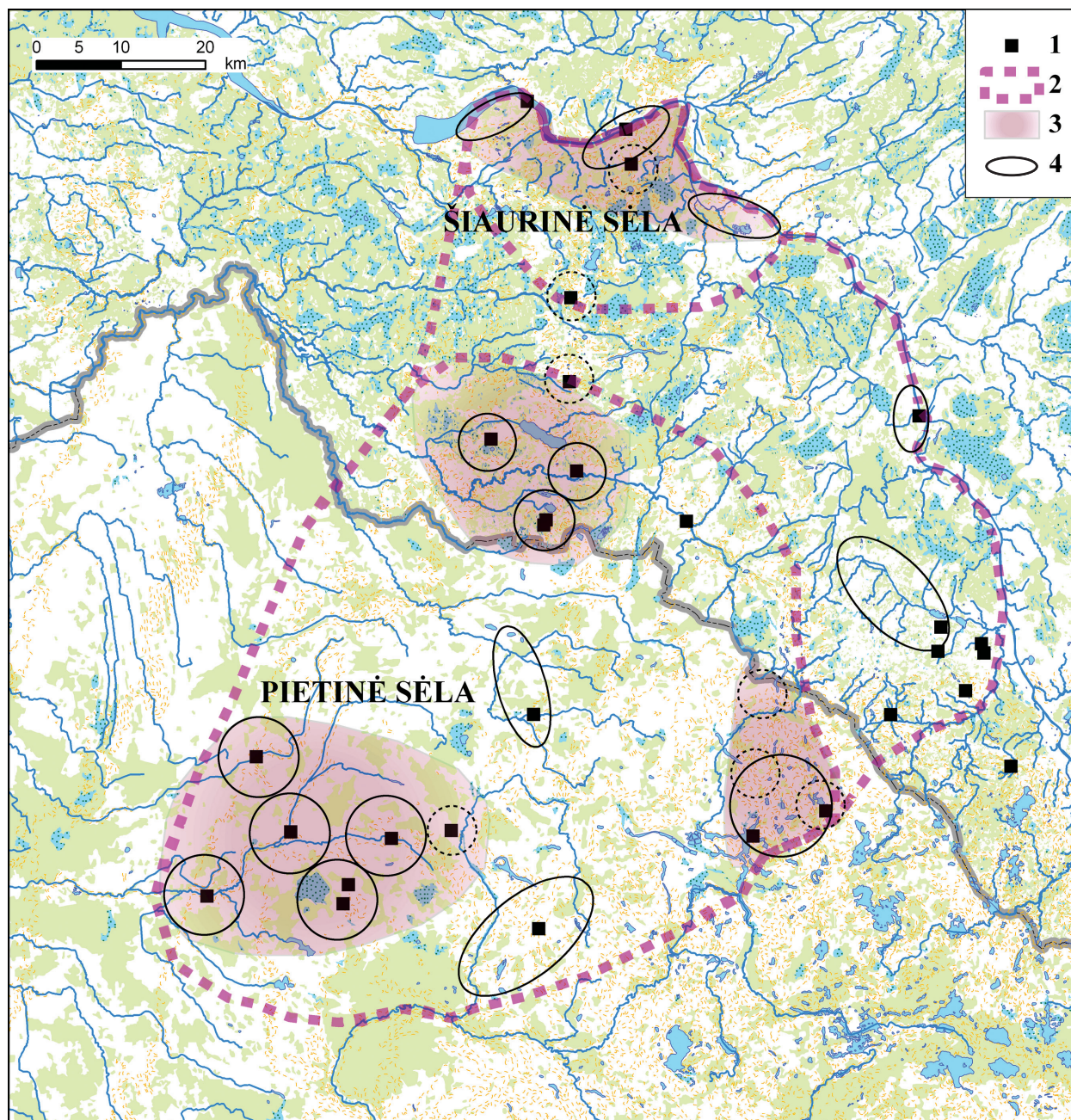
5 žemėl. Situacija I tūkst. viduryje: 1 – piliakalniai ir jais vadinamos kalvos; 2 – geležies amžiaus gyvenvietės; 3 – laidojimo paminklai (pilkapiai su akmenų vainikais, atsitiktiniai radiniai); 4 – laidojimo paminklai (ankstyvieji Rytų Lietuvos pilkapynai, spėjami pilkapynai bei atsitiktiniai radiniai)

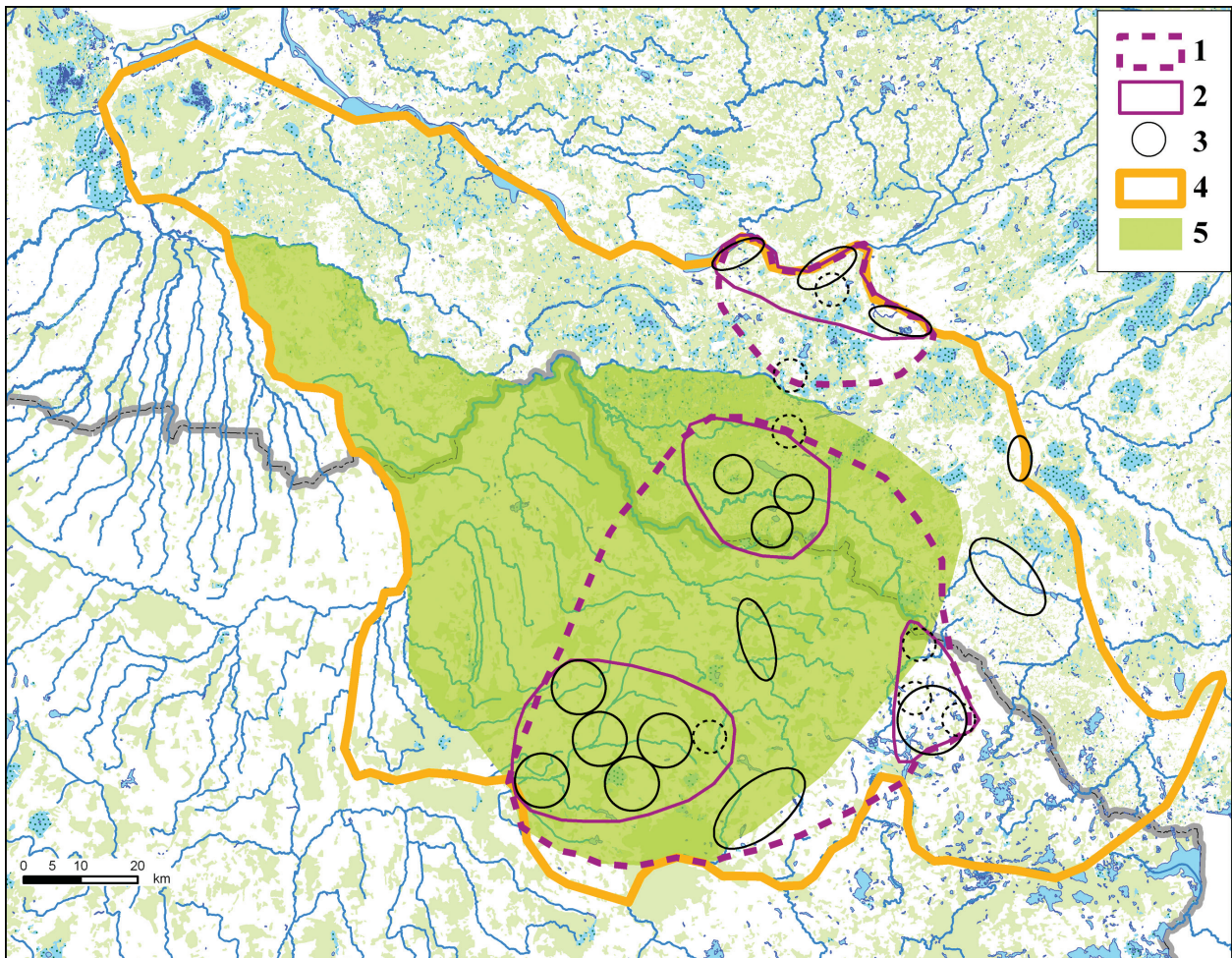
6 žemėl. Situacija I tūkst. 2-ojoje pusėje: 1 – piliakalniai su I tūkst. 2-osios pusės pėdsakais; 2 – piliakalniai ir kalvos; 3 – gyvenvietės su I tūkst. 2-osios pusės pėdsakais; 4 – geležies amžiaus gyvenvietės; 5 – lobiai; 6 – laidojimo paminklai (pilkapynai, spėjami pilkapynai, atsitiktiniai radiniai); 7 – Rytų Lietuvos pilkapynai (I tūkst. vidurys – II tūkst. pradžia); 8 – žiemgalių plokštiniai kapinynai; 9 – Vidurio Lietuvos laidojimo paminklai; 10 – gentinės Sėlos teritorija

7 zemēl. Situācija II tūkst. pradžiojē: 1 – piliakalni ar II tūkst. pradžios pēdsakais; 2 – piliakalni ir kalvas; 3 – gyvenvietēs ar II tūkst. pradžios pēdsakais; 4 – geležis amžiaus gyvenvietēs; 5 – laidojimo paminklai, atsiltiktiniai radiniai Sēlojē; 6 – Rytū Lietuvas pilkapyņai (I tūkst. vidurys – II tūkst. pradžia); 7 – žiemgalių plokštīnīai kapīņynai; 8 – Vidurio Lietuvas laidojimo paminklai; 9 – gentinēs Sēlos teritorija

8 žemėl. Sėlos teritorinė struktūra II tūkst. pradžioje: 1 – piliakalniai, turintys II tūkst. pradžios požymių; 2 – gentinės Sėlos teritorija; 3 – „mažųjų žemių“ tipo teritoriniai junginiai; 4 – piliakalnių apygardos (valsčiai)

9 žemėl. Sėlos žemės XIII–XIV a. (M 1:1100000): 1 – pietinės ir šiaurinės Sėlos ribos archeologiniais duomenimis; 2 – „mažųjų žemių“ tipo teritoriniai junginiai; 3 – piliakalnių apygardos (valsčiai); 4 – Sėlos teritorijos ribos pagal 1261 m. duomenis; 5 – Sėlos teritorijos ribos pagal 1392 m. duomenis

SĒLOS ARCHEOLOGIJOS SĄVADAS¹

Ābeļi (*liet.* Abeliai), **Jekabpilio sav., Abelių vls.**

1. Radimvietē

2 km į R nuo Jekabpilio, priešais Dauguvos Abelių salos Š galą, 1938 m. statant naujus Abelių mokyklos pastatus, rasta žmonių kaulų ir dirbinių. Ši vieta buvo si 3–4 m aukštumėleje, kurią potvynio vanduo dažnai apsemdavęs. Tada ir paplautas nestoras dirvožemio sluoksnis, slūgsantis virš dolomito. Į muziejus pateko pentinis siauraašmenis kirvis ir pasaginė segė. Datuojama VIGA2–VĖGA.

L. Latvijas 1974, 324.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 58811; JkM 832.

Ābeļu mežniecība → **Barankrogs**

Ādmiņāni (*liet.* Adminianai), **Salos sav., Salos vls.**

2. Gyvenvietē

Gyvenvietės likučiai yra 4 km į ŠV nuo Jekabpilio, Sakos salos Š pakraštyje, prie stataus Dauguvos terasos šlaito. Gyvenvietė ariama, intensyvaus kultūrinio sluoksnio nepastebėta, rastos kelios lipdytosios keramikos šukelės lygiu paviršiumi. Datuojama I tūkst.

Š. VKPAI.

Aināri (*liet.* Ainarai), **Jaunjelgavos sav., Secēs vls.**

3. Pirkapis (?)

1 km į R nuo Kuoknesės perkėlos, tarp Dauguvos ir Kuoknesės–Staburago kelio, yra pilkapį primenantį 18 m skersmens ir 1 m aukščio pakiluma, kurioje J. Grauduonis 1964 m. ištyrė 3 perkakas (iš viso 70 m²). Aptikti 4 suardyti kapai ir 12 radinių. Akmenų vainikas neminimas, tačiau kasant rasta daug akmenų.

Spėjama, kad čia buvusi sakralinė vieta, kurioje vėliau buvo laidojama. Datuojama VII–VIII a.

L. Graudonis, Apals 1965, 8.

Aizporāni (Strubenči) (*liet.* Aizpuoranai/Strubenčiai), **Salos sav., Sēlpilio vls.**

4. Pirkapis (?)

4 km į P nuo Sēlpilio glžk. stoties, aukštumose į P nuo Alinanų pelkių, 0,3 km iki Aizpuoranų, buvo 10 ar 20 m skersmens pilkapis su akmenų vainikais. Čia žinoma buvus kalkių degimo vietą. Latvijos istorijos muziejuje Rygoje saugomi šioje vietovėje 1892–1893 m. kasinėjusių P. Zelmerio ir H. Steino perduoti SEGA radiniai: antkaklė kūginiais galais, kelios briaunoto pjūvio lankeliu apyrankės siaurėjančiais ir suapvalintais galais, ratelinis smeigtukas, įvijiniai žiedai, ietigalis, pentinis siauraašmenis kirvis, peilis-pjautuvėlis.

L. RK 25 (nr. 340 – Selburg).

Š. VKPAI.

R. LNVM RDM III 41–47a.

Aknīste → **Susēja**

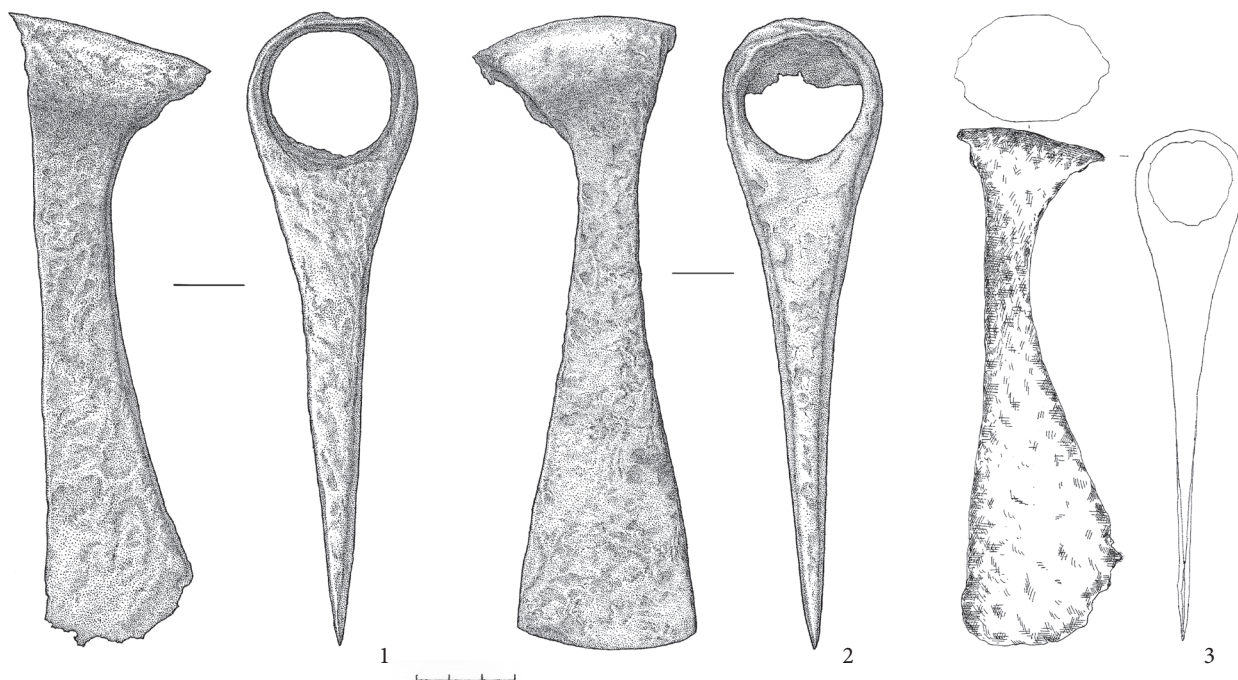
Aleksandravēlė, Rokiškio r.

5. Radinys

RKM saugomas siauraašmenis pentinis kirvis su apvalia skyde kotui iš Aleksandravėlės (74:1 pav.). Tikslesnės radimo aplinkybės nežinomos, artimiausi geležies amžiaus objektai – už 1,5 km Degučių radimvietė (↑59) ir 2,5 km – Joniškio pilkapis (↑101). Datuojamas I tūkst. 1-ąja puse.

Š. RKM A 266.

¹ Sąvade aprašomos I–XIII a. archeologinės vietos pažymėtos 2 žemėlapyje. Sąvado numeracija atitinka pateiktąją žemėlapyje. (N) – nelokaluoti, žemėlapyje nepažymėti objektai.

74 pav. Pentiniai siauraašmeniai kirviai: 1 – Aleksandravėlė, atsitikt. rad., RKM A(I) 266; 2 – Levicavai, atsitikt. rad., RKM 12969. I. Maciukaitės pieš.; 3 – Žiobiškis, atsitikt. rad., LNM AR 79:1.

Alināni (Altberģi) (liet. Alinanai/Altbergiai), Sa- los sav., Sēlpilio vls.

(N) Pilkapis

Dar XIX a. literatūroje Alinanų vietovėje, į P–PR nuo Sēlpilio glžk. stoties, į V nuo Baltinių ežero minimas pilkapis. 1858 m. rasta antkaklė trimitiniais galais. 1861 m. Foigtas (Voigt) čia rado dar kelis SEGA dirbinius: ritinį smeigtuką, šarnyrinę segę. Kai kurių tyrinėtojų nuomone, Alinanus reikėtų sieti su Juozupių (↑102) pilkapis.

L. RK 25–26 (nr. 342 – Alt und Neu Selburg); Ebert 1913, 533; Moora 1929, 129–130 (F. 154 – Sērpils, Selburg); Šnore 1930, 49; 1936, 13 (nr. 58); Latvijas 1974, 324; Urtāns 1988; Vasks 2001, 34; Sēliai 2007, 118.

R. LNVM RDM III 48–51.

Alksniai, Rokiškio r., Juodupės sen.

6. Piliakalnis

Piliakalnis, dar minimas ir Onušio vardu, yra prie Lietuvos–Latvijos sienos, 0,25 km į R, PR nuo Apvaliojo ežero (Apvalasai), į R nuo Onušio–Alksnių kelio. Aikštelė – ovali, kiek iškilusiu viduriu, pailga R–V

kryptimi, 40x30 m dydžio. Šlaitai statūs, 15 m aukščio, R šlaite 1,5 m žemiau aikštelės įrengta 7 m pločio terasa. P šlaitas apardytas žvyruobės. Aikštelę nuo likusios kalvos dalies skiria 20 m ilgio dabar jau beveik užslinkęs griovys. Piliakalnyje užfiksuotas sodrus iki 1 m storio kultūrinis sluoksnius. Rasta apie 30 lipdytosios keramikos šukių lygiu ir brūkšniuotu paviršiumi. Datuojama I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. pradžia.

L. Покровский 1899, 48 (Onuškis); Tarasenko 1928, 48; LAA 1975, 27 (nr. 8); Zabiela 1999; LPA 2005(II), 326–327; Vaitkevičius 2006, 529 (nr. 1154).

Š. Kulikauskas 1949š, 86; Tautavičius 1972š, 12; Simniškytė 2001š.

R. LNM AR 28018–28027, t.p. neinv.; RKM.

Alseta, Rokiškio r., Panemunėlio sen.

7. Kalva ir gyvenvietė (?)

Į P nuo Alsetos ežero, Šetekšnos slėnyje, jos dešiniame krante, yra Kopyčkalniu vadinama kalva. Ji žemesnė už aplinkines aukštumas, nuo jų atskirta plačios pelkėtos lygumos. P šlaitas nuplautas. Kalva pailga R–V kryptimi, nuolaidžiais 3–7 m aukščio šlaitais,

aikštelė neryški, apie 40x20 m dydžio. Nei įtvirtinimų, nei kultūrinio sluoksnio nepastebėta. Į ŠR nuo piliakalnio aukštumoje, 0,2 ha plote, rasta smulkių lipdytosios keramikos šukių. Chronologija neaiški.

Š. Tautavičius 1972š.

L. Elisonas 1925, 438; Tarasenko 1928, 92; LAA 1975, 27; Zabiela 1999, 49; LPA 2005(II), 328.

Altbergi → Alināni

Altene (*liet.* Altenē), **Jaunjelgavos sav., Secės vls.**

8. Piliakalnis

Aukštumos kyšulyje prie Dauguvos ir Altenės upelio santakos buvęs piliakalnis, kurio vietoje XIV a. įrengta mūrinė vokiečių ordino pilis, gyvavusi iki XVI a. Tyrimų metu (1963 ir 1964 m.) po mūrinės pilies laikotarpio horizontu aptikta ankstesnio, VI–VII a. – XII–XIII a. kultūrinio sluoksnio pėdsakų. Pastaciaus Pliavinių HE pilies vieta atsidūrė po vandeniu.

L. Graudonis 1983; Urtāns 2006b (čia – išsamus literatūros sąrašas).

R. LNVNVI 79.

Alt-Grünwald → Sulas

Aluotos (Druskiai), Kupiškio r., Šimonių sen.

9. Piliakalnis ir gyvenvietė (?)

Piliakalnis yra 1,6 km į ŠV nuo Andrioniškio–Vėsetiškių ir Utenos–Kupiškio kelių sankryžos, Šimonių girios pakraštyje, Iženos dešiniame krante esančiame aukštumos kampe, įsiterpusiame į Iženos slėnį, netoli jos santakos su bevardžiu upeliu. Iš PV, ŠV ir ŠR piliakalnį supa gilūs upelių slėniai, į kuriuos leidžiasi statūs, 20–22 m aukščio šlaitai. Aikštelė – ovali, orientuota PR–ŠV kryptimi, 25x35 m dydžio. Jos PR krašte supiltas 40 m ilgio, 1,5 m aukščio ir 10 m pločio pylimas, skiriantis piliakalnį nuo gretimos aukštumos. 3–3,5 m žemiau aikštelės visą piliakalnį juosia griovyvys 4 m pločio dugnu ir antras pylimas – 130 m ilgio, 1,2 m aukščio nuo griovio ir 8 m pločio. ŠR pusėje už šio pylimo iškastas griovyvys 2 m pločio dugnu, už kurio supiltas trečias pylimas – 0,3 m aukščio nuo griovio ir 5 m pločio. Aikštelėje kultūrinio sluoksnio nepastebėta. Piliakalnis datuojamas I tūkst.

Papėdėje 1 ha plote yra gyvenvietė, kurioje rasta

geležies gargažių (10 vnt.). LNM saugomos nebuitinės keramikos šukės.

0,15 km į PR nuo piliakalnio yra didoka mišku apaugusi kalva. Centrinėje jos dalyje pastebėta nemažai skaldytų akmenų, tarp kurių aptiktas ir titnaginis atrakštinis kirvis, datuojamas žalvario amžiumi.

L. Покровский 1899, 104; Tarasenko 1928, 92 (Alotos), 123 (Druskiai); LAA 1975, 27–28 (nr. 12); LPA 2005(I), 472–473.

Š. Tautavičius, Daugudis 1969š; Černiauskas, be metų.

R. LNM AR 11092–11095; RKM.

Anciši (Kriškāni) (*liet.* Ancyčiai/Kriškanai), **Aknystos sav., Aknystos vls.**

10. Pilkapiai

3,5 km į ŠR nuo Aknystos, į R nuo kelio Aknysta–Biržai (LV), kelio Ancyčiai/Kriškanai–Ulasai, vedančio link tilto per Radžupę, kairėje pusėje, maždaug 100 m nuo Radžupės upės, smėlingoje vietoje, netoli vienas kito buvę du 10–20 m skersmens pilkapiai su akmenų vainikais. Apie 1923 m. čia rastas ietigalis, patekęs į Jekabpilio muziejų. Datuojama SEGA–VIGA.

L. Latvijas 1974, 324; Urtāns 1988; 2004; Latvijas 2001, 379.

Š. VKPAI.

R. JkM 1558.

Anciškieiai (Unciškieiai), Biržų r., Vabalninko sen.

11. Radimvietė

XX a. 2–4 dešimtme. 4,5 km į V Vabalninko kasant žvyrą aptikta žmonių kaulų ir įvairių radinių. Muziejuje Kaune buvo saugoma antkaklė šaukštiniais galais ir ietigalis (nurašyti). 1936 m. E. Šneideraitis žvyruobės V krašte ištyrė 5x2 ir 6x2 m, o P krašte – 2x3 m dydžio perkasas, bet kapų nerado. 1976 m. A. Lisanka dar kartą bandė ieškoti kapų, bet taip pat nerezultatyviai.

L. Alseikaitė-Gimbutienė 1946, 196; LAA 1977, 21 (nr.12).

Š. Tautavičius, Daugudis 1969š; Lisanka 1976š; Girininkas ir kt. 1989š.

R. VDKM 1025, 1355.

Antakriaunis, Rokiškio r., Obelių sen.

12. Kapas

Prie Kriaunelio ežero, kasant molį vietos keliui

taisyti, 1828 m. rasti žmogaus griaučiai. Ant abiejų rankų buvo po 5 apyrankes, dalis – zoomorfiniais galais, taip pat aptikta grandinėlių, žiedų. Dalis radinių 1839 m. pateko į T. Narbuto rinkinį ir neišliko. Sprendžiant pagal kapo aprašymą jis datuotinas X–XII a. Ši vieta buvusi maždaug ties kelio Pakriauniai–Svobiškis vingiu, PV kelio pusėje, ties kelio į Antakriaunio dvarą atsišakojimu, Kriaunelio ežero ŠR krante. Čia dar išlikusios senojo kelio, ėjusio stačiu molingu ežero krantu, žymės.

L. LAA 1977, 127; Zabiela 1998, 43–44; 1999.

Š. 1838 (9?) m. lapkričio 10 d. Juzefo Pomarnackio laiškas Teodorui Narbutui. MAB RS, F.18–185, 153; Vaitkevičius 1999š.

Antuži [Weesen, Weessen, Weissen, Zasa] (liet. Antužiai), Jekabpilio sav., Zasos vls.

13. Pilkapis

Prancūzų apkasais vadinamas pilkapis su akmenų vainiku yra 2,4 km į P nuo Zasos, į V nuo kelio Slatė–Leimaniai, priešais Antužių sodybą. XIX a. pabaigoje pilkapis buvęs maždaug 2 m aukščio ir 60 m žingsnių perimetro. 1896 m. jį tyrinėjo S. Bogojavlenskis. Jau tada suardytame sampile jis rado 8 ar 9 kapus ir pavienių kaulų. Tik vienas kapas buvo išlikęs geriau, mirusysis palaidotas galva į ŠR, su pjautuvėliu ir kirviu. Kiti kapai, ypač arčiau centro, buvo gerokai suardyti, kaulai permaišyti. Aptikta apie 16 radinių, tarp kurių paminėtina segė trikampe kojele, apyrankė trikampe briauna, 5 ietigaliai, 5 siauraašmeniai pentiniai kirviai, pjautuvas, 2 peiliai.

1988 m. pilkapis buvo tyrinėtas pakartotinai (vad. J. Urtanas, A. Vilka), tuomet jo sampilas siekė vos 0,2 m. Aptikti akmenų vainiko likučiai ir dar 3 kapai, kurių vienas buvo vėlyvas, su alaviniu kryželiu, prie griaučių rastos kelios žiestosios keramikos šukės. Įkasant šį kapą suardytas ankstesnis, kuriame rasta ietigalis, peilis-pjautuvėlis, apyrankės fragmentas bei įmovinis kirvis. Spėjama, kad netoli centro aptiktas šis kapas yra ankstyviausias visame pilkapyje, datuojamas romėniškuoju periodu. Keli atsitiktiniai dirbiniai, pvz., storagalė apyrankė, S. Bogojavlenskio rastoji segė trikampe kojele yra kiek vėlyvesni ir datuojami I tūkst. viduriu.

L. Богоявленский 1900, 114–115 (Weissen); Haus-

mann 1909, 34 (Weessen); Ebert 1913, 546 (Weesen); Moora 1929, 165 (F. 210 – Zasa); Šnore 1936, 14 (nr. 81), 32 (nr. 26); Latvijas 1974, 324; Urtāns 1990b; 1995; Latvijas 2001, 379.

R. GIM 35564:1–16; LNV M A 588.

14. Gyvenvietė

Prie Antužių pilkapiro (↑13) 1987 m. aptikta gyvenvietė. Pilkapynas įrengtas pakilesnėje vietoje, gyvenvietė – šios pakilumos šlaite, netoli pelkėtos žemumos. Gyvenvietės pėdsakų aptikta maždaug 1,5 ha (150x100 m) plote. 1988 m. gyvenvietės PR dalyje iš-tirta 8 m². Po armeniu aptiktas 0,1–0,15 m storio kultūrinis sluoksnis, kuriame rasta degusių akmenų, keli titnagai, 3 geležies gargažės ir 31 lipdytosios keramikos šukė, iš jų 18 – lygiu paviršiumi ir 1 brūkšniuotu. Gyvenvietė laikoma vienalaikė su pilkapyne.

L. Urtāns 1990b; 1995; Latvijas 2001, 379.

R. LNV M.

Apšukalnis (liet. Apšukalnis), Daugpilio sav., Sventės vls.

15. Piliakalnis

Piliakalnis yra prie Rūkyčių (*Rūķīši*), upelio krante, miške, 12 m aukščio kalvelėje, kuri V pusėje nusileidžia į šlapią pievą. Piliakalnyje pastebimi griovio ir pylimo pėdsakai, pereinantys į terasą, žemiau kurios yra dar vienos terasos likučiai. Piliakalnio aikštelė – 20 m skersmens. Kultūrinis sluoksnis gana intensyvus, iki 0,5 m storio. R papėdėje pastebėtas kultūrinis sluoksnis, bet gyvenvietės plotas nenustatytas. Aikštelėje ir R šlaite rasta geležinė yla, lipdytosios keramikos šukių – 4 lygiu bei 3 brūkšniuotu paviršiumi. Datuojama I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. po Kr. pradžia.

L. Brastiņš 1926, 93–94; Граудонис 1967, рис. 57; Latvijas 1974, 324; Backs 1991, 132 (nr. 32); Graudonis 2001; Latvijas 2001, 379; Urtāns 2001; 2006b.

Š. VKPAI.

R. LNV M A 1728, 9090, 12960.

Arāji (liet. Arajai), Daugpilio sav., Sventės vls.

16. Piliakalnis

Pilimi vadinamas piliakalnis yra prie Ginovkos kaimo, Arajų sodybos, Šederės upelio dešiniajame krante, R–V kryptimi orientuotos aukštumos V gale,

14–18 m aukščio kalvelėje. Piliakalnio P papėdėje teka upelis, o ŠR pusėje, kur aikštelė su nedideliu nuolydžiu pereina į aukštumas, buvę (dabar jau sunaikinti) pylimas ir griovys. Aikštelė yra apie 45–50 m ilgio, 17–27 m pločio, kiek nuožulni V kryptimi. P šlaite yra 2–3 m pločio ir 25 m ilgio terasa, 2 m žemiau – dar viena 10x4 m dydžio terasa.

1968 m. aikštelėje iškasus 2 žvalgomoosius šurfus nustatyta, kad kultūrinis sluoksnis joje – apie 0,2–0,3 m, šlaituose ir 1-ojoje terasoje – iki 1 m storio. Rasta židinių vietos, trinamasis akmuo, tiglio ir liejimo formelės fragmentų, 3 geležies gargažės, 1 tinco gabalėlis, keli gyvulių kaulai bei per keliasdešimt lipdytosios keramikos šukių. Iš viso piliakalnyje rasta apie 70 šukių: 32 lygiu, 27 brūkšniuotu paviršiumi ir 11 nenustatytos tekstūros. Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. po Kr. 1-ąja puse.

L. Graudonis 1969, 38; 2001; Latvijas 1974, 324; Backc 1991, 132; Latvijas 2001, 379; Urtāns 2001; 2006b. Š. VKPAI.

R. LNVM A 12845, 12961, 13132, VI 156:45–49.

Arbidāni [Renneberg, Remberga] (*liet.* Arbida-nai), **Salos sav., Sėlpilio vls.**

17. Pilkapis

3,5 km į ŠV nuo Piksterės ežero, šalia kelio Sunakstė–Sala, jo dešinėje pusėje, Arbidanų kaimo laukuose, buvęs pilkapis, kurį 1862 m. tyrinėjo J. Šteinas, suradęs SEGA dirbinių: antkaklė kūginiais galais, ratelinį smeigtuką, 5 apyrankes, ietigalį, 3 pentinius siauraašmenius kirvius, peilį-pjautuvėlį, 6 peilius, taip pat kelias vėlyvąsias glazūruotas šukeles.

L. RK 25 (nr. 339 – Renneberg), Taf.13:5; Ebert 1913, 538; Moora 1929, 113–114 (F. 140 – Remberga); Šnore 1930, 97; 1936, 13 (nr. 59); Latvijas 1974, 324; Latvijas 2001, 379.

R. GIM; LNVM RDM III 130a–u.

Astravai → Likalaukiai

Aukštupėnai → Kupiškis

Aveni (*liet.* Avenai), **Salos sav., Sėlpilio vls.**

18. Pilkapiai (?)

2 km į PR nuo gerai žinomo Spietinių–Platerių

archeologinio komplekso, Padauguvyje abipus miško keliuko yra Kapeliais vadinami 2 spėjami pilkapiai. Vienas yra 10,5 m skersmens ir 1 m aukščio, kitas kiek mažesnis – 8 m skersmens ir 0,4 m aukščio. Abiejuose pilkapiuose žioji duobės. Nuomonės dėl datavimo išsiskiria: 1987 m. juos aplankiusio J. Urtano manymu, tai SEGA pilkapiai, o E. Šnuorė linkusi juos priskirti VĖGA, nes esą kadaise juose rasta karoliukų. Gali būti, kad romėniškuoju periodu supiltuose sampiluose buvo laidojama ir vėliau.

L. Latvijas 2001, 380.

Š. VKPAI.

Avotiņi (Dreimaņi) (*liet.* Avuotiniai/Dreimaniai), **Jekabpilio sav., Dunavos vls.**

19. Gyvenvietė

Ant Dauguvos kranto, priešais Dauguvos Pluonių salą, Alūkstos–Jekabpilio kelio dešinėje, 0,3 km į Š nuo Dignajos evangelikų liuteronų kapinių, į Š nuo II tūkst. pradžios Strautmalių kapinyno (↑268), tarp Avuotinių ir Dreimanių, žemėjančiame link upės šlaite, maždaug 60x30–40 m dydžio plote pastebimas iki 0,45 m storio gyvenvietės kultūrinis sluoksnis.

Gyvenvietėje rasta lipdytosios (10) ir žiestosios (48) keramikos. Tarp lipdytosios 1 šukė buvo brūkšniuotu paviršiumi, 1 – grublėtu, kitos – lygiu. Minima VI a. diržo saktis (II gr. 5 tipas pagal: Ciglis 2006a), taip pat rasta 4,5 cm skersmens pasaginė segė bei mėlyno stiklo karolis (LNVM 10210:1–2), galbūt sietini su netoliese esančiu Strautmalių kapinyne ar vėlesnių laikų kapeliais.

L. Backc 1991, 130; Latvijas 2001, 380; Ciglis 2006a, 160.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 10210:1–2, VI 263:103–104.

Babrāni (*liet.* Babranai), **Salos sav., Sėlpilio vls.**

20. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

Sėlpilio aukštumose, 2 km nuo Dauguvos ir 2,5 km į R nuo Sėlpilio piliakalnio, 6–7 m aukščio kalvoje stūkso piliakalnis su maždaug 50 m skersmens aikštele. Piliakalnio ŠR, R ir P šlaitai statūs, V ir ŠV – nuolaidūs. Piliakalnis gerokai nukentėjęs nuo arimo ir jame įrengtų karo tranšėjų. 1968 m. žvalgant piliakalnį, aikštelės viduryje ir šlaituose pastebėtas 0,6 m storio kultūrinis

sluoksnis. Jame rastos kelios šukelės brūkšniuotu ir lygiu paviršiumi. Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. pradžia.

Apie 50 m į R nuo piliakalnio yra nežymi pakiluma, kurioje 20x30 m plote nustatytas kultūrinis sluoksnis su degusiais akmenimis. Rasta lipdyta šukė lygiu paviršiumi.

L. Löwis of Menar 1922, 29 (nr. 15); Brastiņš 1926, 49–50; Urtāns 2001; 2006b.

Š. VKPAI.

R. LNVM 12797, 12963; JkM 1346, 1425.

Bajāri (*liet.* Bajarai), **Jaunjelgavos sav., Secēs vls.**

21. Gyvenvietė

6 km į Š nuo Secēs, 0,1 km nuo Dauguvos, 0,3 km nuo Bajarų, į Dauguvą ištekančio upelio kairiajame krante, miško pakraštyje, kasant smėlį keliams taisyti aptikta gyvenvietės pėdsakų. Gyvenvietės sluoksnis pastebėtas maždaug 40 m skersmens plote. 1960 m. čia rasta židinio liekanų, degusių akmenų, kaulų, keli tinko gabalėliai, gargažė, titnagėlis, taip pat molinis ornamentuotas verpstukas, tigluukas, geležinė yla, 1 įtviriamasis peilis, kažkokio dirbinio (ietigalio?) įmova. Aptikta keliasdešimt lipdytosios keramikos šukių, tarp jų 10 lygiu ir 10 grublėtu paviršiumi. Kelios šukės buvo puoštos gnaibymo ir geometriniu ornamentu. Gyvenvietė datuota I tūkst. 2-ąja puse.

Priešingame upelio krante rasta I tūkst. 2-osios pusės – XV a. kapų (↑22).

L. Graudonis, Urtāns 1961, 26; Latvijas 1974, 325; Atgāzis 2006a, 12.

R. LNVM 11706:1–7, 11905.

22. Radimvietė

1816 m. patvinusi Dauguva prie Bajarų, į Dauguvą ištekančio upelio dešiniajame krante, priešais I tūkst. 2-osios pusės gyvenvietę (↑21), paplovė upės krantą ir atidengė griautinį kapą su radiniais, aplink kurį buvo akmenų konstrukcijų (akmenų vainikas?). Latvijos istorijos muziejuje Rygoje saugoma VĒGA 27 cm skersmens vytinė antkaklė kilpeliniais galais. I tūkst. 2-osios pusės – XV a. dirbinių iš šios vietovės yra patekę į Britų muziejų Londone: apyrankės, pentinis siauraašmenis kirvis, platusis kovos peilis-kalavijas, pasaginės segės, kryželis ir kt.

R. Kruse 1842, tab. 63:II; Cigliš, Vilcāne 2012, 69–76.

R. LNVM RLB 734; BM.

Bajoriškiai, Kupišķio r., Noriūnų sen.

23. Pilkapynas

Bajoriškių kaimo žemėse buvęs pilkapynas, kuriame XX a. pradžioje senienų rinkėjas Masalitinovas iškasė 4 pilkapius su akmenų vainikais. Viena iš jų aptikęs kapą ir SEGA–VIGA radinių (antkaklę trimintiniais galais, plokštelines antsmilkinius, kryžinius smeigtukus, keliolika apyrankių, diržo sagtį su tutuliu, ietigalių ir kt.). Panašių radinių buvę ir antrajame pilkapyje. Dar du pilkapiai buvę tušti. Kasinėjimų medžiaga saugoma LNM.

Į Š nuo minėtų pilkapių Masalitinovas tyrinėjęs dar 26, kuriuose nieko nerado. Lieka neaišku, ar tai buvo Bajoriškių pilkapyno dalis, ar kito atokesnio pilkapyno, ar galbūt tik akmenų krūsių grupė. Artimiausias žinomas, buvęs maždaug 2 km į ŠV nuo Bajoriškių, – Skverbų pilkapynas (↑248), kuriame XX a. pradžioje buvo 11 pilkapių.

L. Makarenko 1910, 104, 107; Tarasenko 1928, 100; Alseikaitė-Gimbutienė 1946, 179; LLM 1958, pav. 157; Michelbertas 1972, 101; 2001, 47; LAA 1977, 25 (nr. 40); Daugudis, Tebelšķis 1997, 28; Sėliai 2007.

R. LNM AR 93:1–40.

Bakšėnai, Kupišķio r., Alizavos sen.

24. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

Piliakalnis įrengtas 1,8 km į PV nuo Pečiupio ir Pyvesos santakos, Pyvesos dešiniojo kranto aukštumos kyšulyje. Iš P piliakalnį juosia Pyvesos slėnis, iš R ir V į jį nusileidžiančios daubos, Š jis siekia aukštumą. Aikštelė – ovali, pailga P–Š kryptimi, 30x26 m dydžio, žemesniu R kraštu. Š aikštelės krašte supiltas pylimas ir už jo iškastas griovys (sunaikinti). Aikštelėje ryškus kultūrinis sluoksnis, kuriame rasta trinamosios garnos, kaulo dirbiny, per pusšimtį lipdytosios keramikos brūkšniuotu, lygiu ir grublėtu paviršiumi. Viena šukė buvo gnaibyta, o kelios apžiestos, puoštos bangelių ir tiesių linijų ornamentu. Pagal šiuos radinius piliakalnį galima datuoti I tūkst. – II tūkst. pradžia.

Š papėdėje 0,5 ha plote yra papėdės gyvenvietė. Už 1 km buvęs Nodiejiškių pilkapynas (↑187).

L. Покровский 1899, 51; Elisonas 1925, 438–439; Tarasenko 1928, 101; LAA 1975, 35 (nr. 57); Daugudis, Tebelškis 1997, 22; LPA 2005(I), 476–477.

Š. Kulikauskas 1949š; Tautavičius, Daugudis 1969š; Tautavičius 1972š.

R. LNM AR 3215–3233, 521:1, t.p. neinv.; KEM 8149; RKM.

Baltiņi (*liet.* Baltiniai I), **Salos sav., Sēlpilio vls.**

25. *Gyvenvietė I*

Dabartiniai Baltiniai yra įsikūrę priešistorinės gyvenvietės vietoje. Gyvenvietė – didelė, kultūrinis sluoksnis – juodas, jame rasta lipdytosios keramikos, degusių skilusių akmenų, geležies šlako. Gyvenvietėje yra Velnio akmuo (buvęs dar vienas akmuo išvežtas). Netoliese yra šventas šaltinis, romėniškojo periodo pilkapiai (↑102) ir dar viena gyvenvietė (↑26). Chronologija nenustatyta, bet sprendžiant pagal pilkapius kaimynystėje, čia turėtų būti SEGA gyvenvietė.

L. Urtāns 1988, 139.

Š. VKPAI.

26. *Gyvenvietė II*

0,1 km į R nuo Baltinių, į R nuo Baltinių I gyvenvietės (↑25), pievoje, maždaug 1 ha plote pastebėta dar vienos gyvenvietės pėdsakų, rasta viena keramikos šukė. Chronologija nenustatyta, bet sprendžiant pagal artimiausios aplinkos objektus (↑102) čia turėtų būti SEGA gyvenvietė.

L. Urtāns 1988, 139.

Š. VKPAI.

Baltkāji (*liet.* Baltkajai), **Daugpilio sav., Kalkūnės vls.**

27. *Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė*

Napoleono kalnu vadinamas piliakalnis yra į R nuo Birkinėlių, tarp Baltkajų ir Silmalių. Piliakalnis įrengtas atskiroje 12 m aukščio kalvoje. Aikštelė – pailga, 80x40 m dydžio, be ryškesnių įtvirtinimų požymių. Šlaitai statūs, išskyrus R šlaitą, kuriame įrengta terasa. Dar viena terasa identifikuota kaip įėjimo vieta. Nuo ŠR esančių kalvų piliakalnį skiria griova, o į P nuo jo yra nežymi kalvelė, kurią A. Bylenšteinas spėjo buvus kulto kalną.

1968 m. aikštelėje iškasus šurfą nustatyta, kad kultūrinis sluoksnis buvęs iki 0,6–0,7 m storio. Rasta 10 gyvulių kaulų, 28 brūkšniuotosios keramikos šukės, 5 šukės lygiu ir viena gludintu paviršiumi. Dar kelios šukelės (lygiu ir brūkšniuotu paviršiumi) rastos atsitiktinai.

Piliakalnį beveik iš visų pusių supa gyvenvietė su intensyviu kultūriniumi 0,4–1 m storio sluoksniu. Rasta lipdytosios keramikos lygiu (31) ir brūkšniuotu (12) paviršiumi bei keletas neidentifikuotos tekstūros pakraštėlių, tiglio ir liejamosios formelės fragmentas, molinis verpstukas. Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. 2-ąja puse – I tūkst. viduriu.

L. Bielenstein 1882, 626–627; Löwis of Menar 1922, 28 (nr. 2); Brastiņš 1926, 99–100; Граудонис 1967, 106, рис. 57; Graudonis 1969, 35; 2001; Latvijas 1974, 325; Баскк 1991, 133; Latvijas 2001, 380; Urtāns 1996a; 2001; 2006b.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 1730, 9082, 12031, 12389, 12949, 12966, 59073, VI 156:52–57.

Barankrogs (*liet.* Barankruogas), **Jekabpilio sav., Abelių vls.**

28. *Radimvietė*

4 km į R nuo Jekabpilio, Dunavos–Jekabpilio kelio kairėje pusėje, priešais Dauguvos Abelių salą, Abelių miškų girininkijos pastato (vad. Tomkomis, seniau – Barankruogas) vietoje, dešiniajame upelio, vadina mo „Barano griova“, krante, Prancūzkapiais vadintoje vietoje, rasta žmonių kaulų ir dirbinių. 1956 m. 13 dirbinių pateko į Jekabpilio muziejų: 5 ietigaliai (3 įmoviniai: keli – lauro lapo formos plunksnomis (viena – su briaunele) ir vienas – profiliuota plunksna bei 2 įtveriamieji lauro lapo formos plunksna), 4 pentiniai siauraašmeniai kirviai, pjautuvas, 2 trikampio formos kabučiai ir keli balnelinės antkaklės fragmentai. Radiniai datuojami I tūkst. 2-ąja puse.

L. Šnore 1979a, 81.

Š. VKPAI.

R. JkM 1614:1–13 (1103–1115).

Baši (*liet.* Bašiai), **Viesytės sav., Ritės vls.**

29. *Kalva*

Kryganų ežero P pakrantėje, priešais Kryganų eže-

ro salos gyvenvietę (↑136) yra Piliakalniu vadinamas 8–10 m aukščio, 100x80 m dydžio kalnas. Kultūrinio sluoksnio nepastebėta, tačiau kalvos aplinkoje rasta gyvenvietei ar piliakalniui būdingų radinių: kelios šukės (tarp jų 1 grublėtu ir 1 brūkšniuotu paviršiumi), gargažė, keli gyvulių kaulai. Apylinkėse aptikta ir vėlesnių laikų radinių (pvz., širdies formos sagtis) (LNVM 8097:1).

L. Urtāns, 2006b.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 8253, 10554:2.

Batarejas kalns → Rurāni

Baubliai (Indriūnai), Rokiškio r., Rokiškio sen.

30. Lobis

1935 m. ariant išdegusį durpyną rastos 3 (RKM archyvo byloje minimos 4) sidabrinės antkaklės balneliniais galais (54 pav.). Bendras svoris – 650 g: dvi iš jų sveria atitinkamai 313,7 ir 126,5 g. Tikslesnės radimo aplinkybės nežinomos. Lobis datuotas VI–VIII a.

L. Volkaitė-Kulikauskienė 1943; LAA 1977, 131 (nr. 1); Vaitkunsienė 1981; Sėliai 2007, 232, 259; Bliujienė 2010, 146, 157.

Š. RKM b. 63; VAK (LŽV) 40/187.

R. RKM 170–171 (S1–2); VDKM 1090:1, 2.

Baušiškiai, Rokiškio r., Kamajų sen.

31. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

Keliais vardais (Baušiškiai, Bogušiškės, Piliakalnis, Radiščiai) žinomas piliakalnis yra Audros dešiniojo kranto slėnio krašte (75 pav.). Tai nupjauto kūgio formos, 18 m aukščio kalva, kurios R šlaitas leidžiasi į Audros slėnį; iš P–PR ją riboja Audros intakas – mažas upelis, o ŠV – plati dauba. Šlaitai viršuje aplyginti, statūs, žemiau – nuolaidesni. V piliakalnio šlaite, 1,5 m žemiau aikštelės, yra 4 m pločio ir 0,2 m gylio griovys, už kurio supiltas 0,2 m aukščio ir 8 m pločio pylimas. Š–P šlaituose jų vietoje likusi 4 m pločio terasa. P šlaite, 4 m žemiau terasos, yra antra 12 m ilgio ir 30 m pločio terasa. Kalno viršuje – ovali R–V kryptimi, 55x30 m dydžio aikštelė. Joje ir R šlaite rasta lipdytosios keramikos daugiausia brūkšniuotu, taip pat lygiu, kelios – grublėtu paviršiumi. Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. viduriu.

75 pav. Baušiškių piliakalnis iš R, 1970 m. LIIR, ng. 24536

P–PR papėdėje, 0,5 ha plote, yra papėdės gyvenvietė, o į PR – Baušiškių pilkapiai (↑32, 33).

L. Покровский 1899, 42 (Radiščiai), 46 (Bogušiškės); Tarasenko 1928, 103, 220 (Radiščiai); Alseikaitė-Gimbutienė 1946, 182; Višinskis 1964, 403; LAA 1975, 38 (nr. 72); Zabiela 1999; LPA 2005(II), 328–329.

Š. Daugudis 1970š, 22; Tautavičius 1970š, 76.

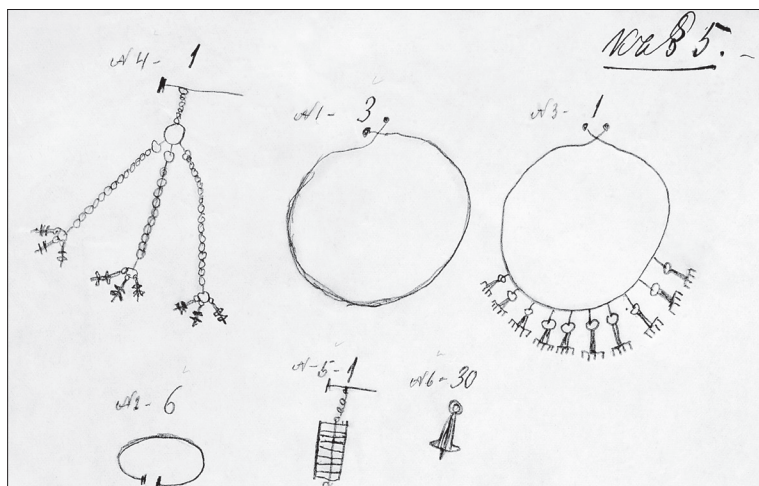
R. LNM; RKM.

32–33. Pilkapių grupės

0,1–0,2 km į PR nuo Baušiškių piliakalnio (↑31), 0,1–0,2 km atstumu viena nuo kitos buvo dvi grupės 3 ir 5 sampilų pilkapių (32 pav.), apdėtų laukų akmenimis. Pilkapiai – 5–9 m skersmens (pirmoje grupėje – didesni, antroje – mažesni), iki 1,5 m aukščio.

Apie 1882 m. vienas pilkapis mažesnėje 3 pilkapių grupėje arčiau kelio buvo kasinėtas, rasta žmonių kaulų ir SEGA papuošalų: keli ritiniai smektukai su grandinėlėmis ir kabučiais, trys antkaklės kūginiais galais, viena iš jų – su kryžiuko pavidalo (Akmenių tipo?) kabučiais, 30 pusmenulio formos kabučių su ataugėlėmis, 6 apyrankės ir kt. (76 pav.). Šiuos dirbinius tuometinis žemės savininkas M. Diržys pardavęs grafienei Pšezdeckai už 25 litus. Antroji pilkapių grupė plačiau nekasinėta, joje rastas geležinis įmovinis kirvis.

1932 ar 1933 m. dalis pilkapiuose rastų dirbinių pateko į RKM: antkaklė trimitiniais galais, statinėlinis smektukas, 6 juostinės apyrankės (19 pav.). To meto vietos gyventojų liudijimu, pilkapius XX a. pradžioje kasinėjo Rageliuose kunigavęs J. Žiogas.

76 pav. Baušiškiai, atsitiktiniai radiniai iš pilkapių (pagal: VUB RS, F. 35-181)

1939 m. du pilkapius (8–9 m skersmens ir 0,6–1 m aukščio) pirmoje grupėje ištyrė J. Puzinas. Vieno samplio žemė buvusi juoda, su anglimis, kurių ypač daug vidinėje akmenų vainiko pusėje, ties akmenimis. Rasta keli žmogaus kaulai ir grandinėlių fragmentai – viename, kitame 0,4 m gylyje nuo žemės paviršiaus – vaiko kapo pėdsakai, maža apskrito pjūvio apyrankė. Samplio taip pat pasitaikė keramikos šukių.

Dabar 0,1 km į P nuo Baušiškių piliakalnio tebėra žymios trijų pilkapių liekanos.

L. Tarasenko 1928, 103; Alseikaitė-Gimbutienė 1946, 182 (Piliakalnis); LAB 1961, 537 (Piliakalnis); LAA 1977, 26–27 (nr. 53); Tebelškis 1998a; Zabiela 1999.

Š. MAB RS, F. 92, TD 10; VUB RS F. 35–181; Puzinas 1939šb; Daugudis 1970š, 22; Tautavičius 1970š, 66–67.

R. RKM A 320–330.

Bebrene (liet. Bebreinė), **Alūkstos sav., Bebreinės vls.**

34. Radiniai

Iš Bebreinės apylinkių į muziejų yra patekę keli papuošalai: dvi juostinės apyrankės platėjančiais galais ir antkaklė plokščiais užkeistais galais. Radiniai datuojami VII–IX a. Radimo aplinkybės nežinomos.

R. LNVM A 3773–3775.

Bebri (liet. Bebrai), **Jaunjelgavos sav., Staburago vls.**

35. Pilkapis

„Apvaliuoju kalneliu“ vadinama vietovė yra į V nuo buv. Bebrų sodybos, 0,3 km į P nuo Krustpilio–

Jelgavos geležinkelio linijos, 0,8 km į Š nuo Saulkrastų (Kaudzyčių), kairiajame Piksterės upės krante, netoli „Stalanų griova“ vadinamo melioruoto upelio ištakų, 0,7–0,8 km į V nuo Lejaskiuzėnų pilkapyne (↑153). Tai maždaug 20x10 m dydžio sampilas su akmenų vainiku, kurio PV pusėje yra „ženklintas akmuo“. Archyviniais duomenimis, XX a. pradžioje čia kasęs baronas P. Zelmeris, radęs akmeninį kirvį, kovos peilį-kalaviją ir žalvarinę apyrankę. Chronologija nenustatyta. Ši vieta dažnai painiojama su prie Dauguvos žinomais Krustlyčiais/Bebrais (↑138).

L. Šnore 1936, 13 (nr. 60); Latvijas

1974, 325; Urtāns 1990a; Latvijas 2001, 381; Vasks 2001, 3.

Š. VKPAI.

Bērzāni (liet. Berzanai), **Jekabpilio sav., Dunavos vls.**

36. Gyvenvietė

1 km į R nuo Dunavos, 0,4 km nuo Dauguvos, laukuose maždaug 160x60 m teritorijoje pastebėtas 0,3–0,4 m storio kultūrinis sluoksnis, kuriame rastos 7 keramikos šukelės ir molinis tinklo pasvarėlis. Gyvenvietės chronologija neaiški.

Š. VKPAI.

Bērzkalni (liet. Bērzkalnīai), **Aknystos sav., Garšenės vls.**

37. Pilkapis

1,5 km į PV nuo Zujų ežerėlio, į V nuo kelio Daugpilis–Aknysta, kairėje nuo jo atsišakojančio kelio į Garsenę pusėje, dešiniajame Susėjos upės krante, 1 km į V nuo Paškanų kalvų, vadinamų piliakalniais (↑202), netoli Susėjos santakos su bevardžiu upeliu buvęs Milžinkapiu, „Mantos kalneliu“ (latv. *Mantu kalniņš*) vadinamas pilkapis. 1976 m. jį tyrinėjo E. Šnuorė. Pilkapis buvo 18–20 m skersmens ir 1 m aukščio, anksčiau buvęs padengtas laukų akmenimis. Samplio rasti 5 palaidojimai. Keliuose kapuose rasti puodeliai brūkšniuotu paviršiumi (10 pav.), pagal kuriuos kapai priskirti Brūkšniuotosios keramikos kultūrai (vieno iš vyriškos lyties individų nustatytas europidinis siauraveidžių antropologinis tipas). Pilkapyje laidota ir vėliau – rastas

vaiko kapas su būdingu VI–VII a. trikampio formas kabučiu ir ziedeliu, atsitiktinai – VI a. ietigalis.

L. Šnore 1977; 1979b; 1990; Backs 1991, 134–135; Latvijas 2001, 381.

R. LNVM.

Beteli (*liet.* Beteliai), **Viesytės sav., Elkšņu vls.**

38. Kapinynas

Kapinynas buvo Dienvidsusējos Š krante, 0,3 km nuo Elkšņu, prie tuometinēs fermos, 3 m aukšāio kalvelēje. Apie kapinynā sužinota 1965 m., kuomet kasant gruntā keliui taisyti kapinyno teritorijojē buvo iškasta 13x5 m dydāio duobē. Jojē aptikta įvairiū, daugiausia XI–XIII a. radiniū, iš kuriū per 20 pateko į Jekabpilio muziejū. Tai įvairiū tipū antkaklēs ir jū fragmentai (vytinēs antkaklēs kūginiais bei kilpeliniais galais, antkaklē plokščiais užkeistais galais su prikabintais trapecijas formas kabučiais, antkaklē ramentiniais galais, antkaklēs kampuotais galais dalis), apyrankēs zoomorfiniais galais, žvanguāiai, stiklo karoliai, ietigalis, peilio fragmentas, kauri kriauklēlēs. Keli dirbiniai vēlyvesni: pasaginē segē grybo formas galais, žiedinēs segēs, moneta.

1977–1978 m. kapinynā tyrinējo E. Šnuorē. Ištyrus 360 m² plotā (maždaug penktadalī kalvelēs) rasta 20 kapū, iš kuriū 9 datuoti XI–XII a.: 2 degintiniai ir 7 griautiniai. Vienamē žmogus palaidotas kartu su žirgu. VĒGA kapai aptikti kalvelēs viršujē, kiti 11, datuojami XVII a., rasti kalvelēs P pašlaitējē.

L. Latvijas 1974, 325; Šnore 1987a; Graudonis 2001; Latvijas 2001, 381; Sēļi 2005, 62–63; Vilcāne 2006; 123; Sēļi 2007.

Š. VKPAI.

R. JkM 199:1–23, 1361 (akmeninis kirvelis); LNVM VI 228.

39. Gyvenvietē (?)

Nepatikslintais duomenimis, 0,4–0,5 km į R nuo Beteliū kapinyno (↑38), prie Susējos ir į jā įtekanāio melioruoto upelio santakos, buvusi gyvenvietē.

Š. VKPAI.

Bidas (Vecpetri) (*liet.* Bidlos/Vecpetriai), **Viesytės sav., Viesytės vls.**

40. Pilkapis

4,5 km į ŠV nuo Viesytēs, 0,8 km į PR nuo Salū

pelkēs, buvę pilkapiū. LNVM saugomi keli radiniai su Bidlū/Vecpetriū metrika: pentinis siauraašmenis kirvis apvalia skylē kirviui ir įvijēlēs fragmentas. Į V nuo Vecpetriū, miškelyjē prie kelio yra 1 m aukšāio ir 10 m skersmens pilkapis, kuriame šie radiniai ir galējo būti aptikti. Pagal archyve saugomā schemā už 25 m buvēs dar vienas sampilas. Apylinkēsē žinoma taip pat pilkapiū Lejasmuceniekū (↑154) ir Tyrumū vardais (↑288). Sunku pasakyti, ar tai vienas ir tas pats, ar skirtingi pilkapynai. Datuojama SEGA laikotarpiu arba SEGA ir VIGA.

L. Šnore 1936, 14 (nr. 78); Latvijas 1974, 325; Latvijas 2001, 381.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 10596:1–2.

Bikernieki (*liet.* Bikerniekai), **Jaunjelgavos sav., Secēs vls.**

41. Pilkapynas

Archyviniais duomenimis, ant Dauguvos kranto buvę 3 ar 4 pilkapiai (kartais paminklas įvardijamas kapinynu – Latvijas 1974, 325). Apie akmenū vainikus neužsimenama. Du iš šiū pilkapiū buvo tarp upēs ir Vygantēs (Staburago)–Kuoknesēs kelio (Degliū apylinkēsē), treāias – kairiajame upelio, įtekanāio į Dauguvos upę ties Bikerniekais, krante. XIX a. pabaigojē ešā jie buvo kasinēti. Muziejujē saugomi keli radiniai: vienašmenis plaāiagalis kalavijas, keli kovos peiliai, 2 ietigaliai (įmovinis ir įtveriamasis su užbarzdomis), pentinis siauraašmenis kirvis su ovalia skylē kotui. Radiniai datuojami I tūkst. 2-aja puse.

L. Šnore 1936, 12 (nr. 53), 51 (nr. 208); Latvijas 1974, 325; Latvijas 2001, 381.

R. LNVM CVVM 3061–3067.

Birži (*liet.* Birāai), **Jekabpilio sav., Kalno vls.**

42. Kalva

Dešinējē Jekabpilio–Alūkstos kelio pusējē, 0,2 km į PR nuo Piliakalnio sodybos, yra Piliakalniu vadinama 10 m aukšāio kalva maždaug 100 m skersmens viršūnē. P pusējē kalnas leidžiasi į pelkē, o V nuo laukū atskirtas griovos. Kalnas visū piliakalnio požymiū neturi. Jį gerokai apardžiusi sunkioji technika, kasant griovius rasta akmenū. Galbūt tai laikinai naudota

slėptuvė. Latvijos istorijos muziejuje Rygoje saugomas akmeninis galūstuvus.

L. Brastiņš 1926, 103; Šnē 2000; Urtāns 2001, 48–49; 2006b.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 9831:3.

Birži [Gross-Buschhof] (*liet.* Biržai), **Salos sav., Salos vls.**

43. *Pilkapis (?)*

Literatūroje (Latvijas 1974) pateiktame paminklų sąrašė Biržų vietovėje nurodomi keli skirtingos chronologijos paminklai: SEGA *Birži* ir VIGA *Birži* (prie buv. Biržų klebonijos). Ankstesnėje literatūroje minima, kad netoli Biržų klebonijos buvęs 1 pilkapis su akmenų vainikais, kuriame rasti žmogaus griaučiai bei kelios tipiškos romėniškojo periodo apyrankės stačiakampiu lankeliu ir suapvalintais galais. Apyrankės saugotos Jelgavos muziejuje kartu su viduriniajam geležies amžiui būdinga diržo sagtimi. Neatmestina galimybė, kad tai – vienas paminklas, gyvavęs SEGA–VIGA.

Pilkapis galėjęs būti dešiniajame Biržupės (Puodvazės) krante, 0,3 km į P nuo kapinių, prie Muižinio sodybos. Klebonijos vietoje vėliau iškastas karjeras.

L. Aspelin 1877, 345 (nr. 1876); Moora 1929, 36 (F. 13 – Biržu muiža, Gross Buschhof); Šnore 1936, 12 (nr. 44), 30 (nr. 17); Latvijas 1974, 325; Latvijas 2001, 381.

Š. KPM 10 a, b, c.

Boķi (*liet.* Buokiai), **Salos sav., Salos vls.**

44. *Pilkapynas*

Buokių pilkapynas buvo 4 km į V nuo Jekabpilio, į R nuo Salos gyvenvietės, netoli Sakos ir Susėjos santakos, dešinėje Jekabpilio–Jaunjelgavos kelio pusėje, priešais kitapus kelio buvusį Priedniekų pilkapyną (↑213). 1922 m. vieną pilkapį iškasė A. Štokmanis ir rado 14 kapų. Dar vieną su 15 kapų 1925 m. tyrinėjo H. Mora. 1961 m. L. Vankina ištyrė likusius 7 pilkapius, rado 100 kapų ir 700 radinių. Iš viso 9-iuose pilkapiuose rasti 129 kapai (vienas jų – degintinis): 20 kapų datuoti SEGA, 95 – VIGA2, likusiųjų chronologija nenustatyta (45, 50, 51, 53 pav.). IX a. 2-ojoje pusėje šie pilkapiai apleisti, laidoti pradėta netoliese,

naujai supiltuose sampiluose Priedniekų pilkapynė (65 pav.).

L. Moora 1925, 1928; Štokmanis 1926; Šnore 1936, 12 (nr. 42), 30 (nr. 15) (čia – detalus ankstesnės literatūros sąrašas); Latvijas 1974, 325; Ванкина 1985; Latvijas 2001, 381; Sēļi 2005, 55–62; Radiņš 2006, 54; Sēļiai 2007.

Š. Vankina 1961š.

R. LNVM A 11777.

Bradesiai, Rokiškio r. Kriaunų sen.

45. *Kalva*

Kalva, dar žinoma Tilteliamiškio (Tiltaliamiškio) vardu pagal į V esančios daubos pavadinimą, yra 0,5 km į Š nuo Velikuškių piliakalnio, Sartų ežero įlankos Stintinės Š krante, 100 m į Š nuo kranto, aukštumos kyšulyje, esančiame 5–6 m žemiau aukštumos viršaus. Aikštelė – ovali, pailga Š–P kryptimi, 26x18 m, 1 m iškiliu viduriu. Šlaitai natūralūs, Š šlaitas nuolaidus, vos 1,5 m aukščio, kiti statūs, iki 13–14 m aukščio. Kalva figūruoja ir kaip piliakalnis, ir kaip istorinis-mitologinis objektas, datuojamas I tūkst. pr. Kr. pab. – I tūkst.

L. Tarasenska 1934a, 414–415; Gipiškis 1936, 30 (įvardijami du piliakalniai: Bradesiai ir Tilteliamiškis); LAA 1975, 42 (nr. 94); Gruzdas, Vaitkevičius 1998, 59–62; Zabiela 1998, 31; 1999, 49; LPA 2005(II), 330–331; Vaitkevičius 2006, 537–539 (nr. 1173).

Š. Kulikauskas 1949š, 22, 24; Tautavičius 1972š.

46. *Gyvenvietė (?)*

Į V nuo Bradesių „piliakalnio“ (↑45), Sartų ežero įlankos krante, yra kalva, kurios Š ir V šlaitai statūs, V – šaltiniuotas. 1949 m. žvalgant šią kalvą, jos V pašlaitėje pastebėta maišyta žemė, rasta geležies gargažių, Š šlaite – kelios šukės. Chronologija nenustatyta.

Š. Kulikauskas 1949š, 22, 24.

R. LNM AR 27885–27886; KVDM 959.

Brīdagi (*liet.* Brydagai), **Viesytės sav., Saukos vls.**

47. *Pilkapis (?)*

Saukos ežero V krašte, 0,3–0,4 km nuo ežero kranto, užliejamoje pievoje, netoli mažo upelio buvęs 10 m skersmens ir 1 m aukščio smėlio sampilas. Pilkapį ardė periodiškai pakylantis ežero vanduo, kasinėjo vietos

gyventojai. Radinių šioje vietoje būta nemažai, tačiau ī muziejū pateko tik gaubta siaurējančiais galais apyran- kē, datuojama VII–IX a.

L. Latvijas 1974, 326; Latvijas 2001, 382.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 11178:1.

Briedīši → Dignājas baznīca

Bryzgiai, Rokiškio r., Juodupės sen.

48. Piliakalnis

Kalva yra ī V nuo kelio Juodupė–Onuškis, ī ŠV nuo kelio Bryzgiai–Kiemiškiai, 0,2 km ī ŠV nuo Bryz- gių kaimo kapinių, miške. Kalva piliakalniu anksčiau nebuvo vadinta ir geriau žinoma joje esančios Velnio duobe vadinamos natūralios įdubos vardu, kurio- je, žmonių pasakojimu, prasmegusi bažnyčia. Kalvos šlaitai – vidutinio statumo, iki 10 m aukščio. Jos vir- šuje – trikampė aikštelė, pailga ŠV–PR kryptimi, 65 m ilgio ir 45 m pločio PR dalyje. PV šlaite, 2–3 m žemiau aikštelės, yra 25 m pločio terasa, esanti 4–5 m aukščiau Velnio duobės dugno. 2 m aukščiau PR ir PV šlaitai toliau pereina ī ožnugarius, juosiančius Velnio duobės šonus. Juose už įdubų yra 0,5–1 m aukščio ir 8 m plo- čio pylimai.

1996 m. P. Tebelškis aikštelėje ištyrė 70 m² plotą. Ryškaus kultūrinio sluoksnio neužfiksuota, rastos 2 stulpavietės ir židiny su 3 šukėmis lygiu ir brūkšniuotu paviršiumi. Datuojama I tūkst. pradžia.

L. Покровский 1899; Tebelškis 1998b; Zabiela 1999; LPA 2005(II), 332–333; Vaitkevičius 2006, 539–541 (nr. 1174); Sėliai 2007, 259.

R. RKM.

Bruģi (*liet.* Brugiai), Viesytės sav., Saukos vls.

49. Radimvietė

Archyviniais duomenimis, Saukos ežero ŠR gale, ten, kur Brugiupytė įteka ī ežerą, 0,1 km ī V nuo Aluo- tinių, yra Kapų kalnu vadinama vieta. Tai 50x50 m dy- džio nežymi pakiluma. Kapai rasti pašlaitėje ī Saukos ežero pusę. 1922 m. išarta apyrankių zoomorfinais galais, žvangučių, 2 ietigaliai bei balno kilpa. Radiniai datuojami XII–XIII a.

L. Latvijas 1974, 326.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 10622:1–4; 1596:1(888)–2(889); JkM 1635 (890).

Brunovski → Cerieši

Brūveri (*liet.* Brūveriai), Viesytės sav., Elkšnių vls.

50. Piliakapis (?)

Į PR nuo Saukos ežero, Brūverių ir Terbitanų miš- ke, 0,15 km ī P nuo nebeegzistuojančios Jaunterbitanų (↑285) sodybos pastato pamatų, buvęs vos įžiūrimas piliakapis, 15 m skersmens, su keliais vainiko akmeni- mis. E. Šnuorės vadovaujamai žvalgomajai ekspedicijai buvo perduotas sulenktas žalvarinės antkaklės lankelio fragmentas, rastas šiame piliapyje. Chronologija nenu- statyta, pagal bendrus duomenis, tai – SEGA piliakapis.

L. Šnore 1979a, 81.

Š. VKPAI.

Bugailišiai, Kupiškio r., Šimonių sen.

51. Kalva

3 km ī V nuo Adomynės, Šernupio dešiniajame krante, yra kalva, vadinama piliakalniu. Aikštelė – ova- li, pailga Š–P kryptimi, 36x22 m dydžio, kiek aukštes- ne R dalimi. P šlaite, 1,5 m žemiau aikštelės, yra 20 m ilgio, 15 m pločio terasa. Šlaitai – vidutinio statumo, 5–6 m aukščio. 1999 m. P. Tebelškis piliakalnyje ištyrė 60 m² dydžio plotą, kultūrinio sluoksnio nerado. Da- tuojamas I tūkst. pradžia.

L. Tarasenko 1928, 111; LAA 1975, 44 (nr. 103); LPA 2005(I), 478–479.

Š. Tautavičius, Daugudis 1969š; Tebelškis 1999š.

Cerieši (Brunovski) (*liet.* Ceriešiai/Brunovskiai), Jaunjelgavos sav., Daudzės vls.

52. Piliakapis

Laucės upės kairiajame krante, 0,5 km ī ŠV nuo jos ir Ellytės (*Elite*) upelio santakos, ties kelių Viesy- tē–Jaunjelgava ir ī Daudzę kryžkele, 0,07–0,08 km ī ŠV nuo Ceriešių, buvęs maždaug 1 m aukščio piliakapis, kurį žemės savininkas Brunovskis suaręs. Iš čia ī mu- ziejų pateko SEGA antkaklė kūginiais galais, apyrankė trikampio pjūvio lankeliu ir pentinis siauraašmenis kirvis apskrita skyle kotui.

L. Šnore 1936, 13 (nr. 56); Latvijas 1974, 326; Lat- vijas 2001, 382.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 7890:1–3.

Cirši (Staltāni) (liet. Ciršiai/Staltanai), **Jaunjelgavos sav., Sunakstės vls.**

53. *Pilkapis (?)*

Literatūroje nurodoma, kad Staltanų (nuo jų vėliau atsiskyrė Ciršiai) vietovėje buvę SEGA (?) pilkapių su akmenų vainikais. Archyviniais duomenimis, XX a. 1-ojoje pusėje čia kasinėta, akmenys išvežti. Dabar tai – nežymi 40x20 m dydžio ir 1,5 m aukščio pakiluma ŠV Piksterės ežero krante, miško pakraštyje, pelkėto ploto paribyje, 0,6 km į PR nuo arčiausiai esančių Ciršių.

L. Šnore 1936, 14 (nr. 76); Latvijas 1974, 340; Latvijas 2001, 408.

Š. VKPAI.

Čakstēni (liet. Čakstēnai), **Salos sav., Sēlpilio vls.**

54. *Pilkapis (?)*

2,8 km į PV nuo Sēlpilio miestelio, 0,2 km į R nuo Čakstēnų, Piksterės upės dešiniajame krante, yra maždaug 20–30 m skersmens ir apie 2 m aukščio kalnelis, aplink kurį pastebima įvairaus dydžio akmenų. Įvairiomis žiniomis, šiame kalnelyje rasta žmonių kaulų, monetų, geležinių ginklų. Žmonių kaulų ir monetų aptikta ir netoli esančioje žvyruobėje. Literatūroje kalnelis vadinamas pilkapiu ir priskiriamas SEGA arba SEGA–VIGA, galbūt jame laidota ir vėliau, jau istoriniais laikais.

L. Šnore 1936, 13 (nr. 61); Latvijas 1974, 326; Latvijas 2001, 383.

Š. VKPAI.

Čedasai, Rokiškio r., Čedasų sen.

55. *Gyvenvietė*

Gyvenvietė yra 0,5 km į PR nuo kelio Čedasai–Daliečiai, 0,8 km į Š nuo tos vietos, kur Minuva įteka į Čedaso ežerą, pastarojo ŠR kranto kylančiame šlaite. Gyvenvietės kultūrinis sluoksnis pastebėtas 100x30 m plote.

1997 m. gyvenvietėje ištirtas 8 m² plotas ir aptiktas 30–65 m storio kultūrinis sluoksnis su degusiais akmenimis ir gargažėmis, lipdytąja bei žiestąja keramika. Gyvenvietė datuojama I tūkst. 2-ąja puse – XII–XIII a.

L. Balčiūnas ir kt. 1994, 289; Ivanauskas 1998, 454.

R. LNM.

Čorskāni (liet. Čuorskanai), **Viesytės sav., Rītės vls.**

56. *Radinys*

0,5 km į ŠV nuo Petrukų piliakalnio (↑294), prie pat Lietuvos–Latvijos sienos, Čuorskanų laukuose rastas ietigalis (LNVM). Radimo aplinkybės ir datavimas nėra aiškūs.

L. Latvijas 1974, 326; Urtāns 1993, 2973; Latvijas 2001, 383.

R. LNVM A 10553.

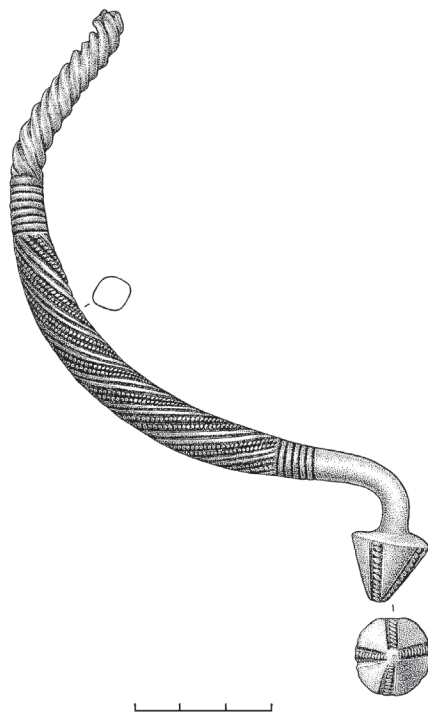
Daliečiai, Rokiškio r., Čedasų sen.

57. *Pilkapis*

Pilkapis buvęs 0,15 m į R nuo kelio Čedasai–Daliečiai, 0,7 km į Š nuo Čedasos ežero Š kranto. Kasant žvyrą čia rasta žalvarinių dirbinių. Vienas III–IV a. antkaklės kūginiais galais fragmentas pateko į RKM (77 pav.).

L. LAA 1977, 30 (nr. 81); Zabiela 1999.

R. RKM A 312.

77 pav. Daliečiai, antkaklė iš pilkapių, RKM A(I) 312.
I. Maciukaitės pieš.

Dauliūnai, Rokiškio r., Jūzintų sen.58. *Kalva ir gyvenvietė (?)*

Kaimo PV pakraštyje, prie ribos su Kalučiškių kaimu, prie kelio Kalučiškės–Dauliūnai, į P nuo Šetekšnos upės, yra Ožnugariu vadinama atitinkamos formos kalva. Piliakalniui vadinamas kalvos R galas, V nuo likusios dalies atskirtas 1,5 m gylio grioviu ir už jo buvusiu 0,2 m aukščio ir 6 m pločio pylimu. Š šlaitas – status, leidžiasi į pelkę ir yra 12 m, P – 7 m aukščio; R šlaitas nuolaidesnis, 0,8 m žemiau jo yra 35 m ilgio terasa. Aikštelė – pailgos formos, 35x15 m dydžio. Kalvos P papėdėje rasta geležies gargažių ir kelios šukės nežymiai brūkšniuotu paviršiumi. Datuojama I tūkst.

L. LAA 1975, 52 (nr.146); LPA(II), 2005, 332–333.

Š. Kulikauskas 1949š; Daugudis 1970š; Tautavičius 1970š, 68–69.

R. RKM.

Degučiai, Rokiškio r., Obelių sen.59. *Kapai*

1929 m. ties vieškeliu Aleksandravėlė–Keležeriai, 1,5 km į V nuo Aleksandravėlės, beariant rasti griaučiai su žalvariniais papuošalais. Dirbinius, svėrusius apie 4 kg, įsigijęs Aleksandravėlės mokyklos mokytojas. Dalis saugoma LNM, dalis – RKM (62 pav.).

Radinių aptikta ir vėliau, dirbant lauko darbus. Spėjamoje kapinyno vietoje RKM darbuotojai 1960 m. iškasė 3 perkasas (20 m² plotą), kapų nerado, tik kelias apyrankes zoomorfiniais galais. 1961 m. tyrinėjimai buvo tęsiami: 3 perkasos (18 m² plotas) iškastos greta spėjamos kapų vietos esančiame molingame kalnelyje, 1 (10 m² plotas) – Plytynčios kalnelyje, tačiau jokių kapų pėdsakų neaptikta. Nieko nerado ir P. Tebelškis, 1995 m. ištyręs čia 7 perkasas (64 m²).

Dauguma muziejuose saugomų radinių datuojami X–XII a., tarp jų viena – romėniškojo periodo antkaklė kūginiais galais (LNM AR 511:6). Jei tai – ne klaida, galima manyti, jog čia buvę pilkapių, kuriuose laidota VĖGA.

L. Mekuška 1931; LAA 1977, 32; Tebelškis 1996; Sėliai 2007.

Š. AP, 1958.VIII.20; Juodelis, Daunys 1960–1961š.

R. LNM AR 511:1–8; RKM A(I) 346–351.

Delvenieki (liet. Delveniekai), Jekabpilio sav., Abelių vls.60. *Radinys*

7 km į P nuo Jekabpilio, 4,5 km į R nuo Biržų, prie Mazsusėjos upės, netoli Delveniekų, pelkėtoje vietoje išsiskiria pakiluma, apaugusi ąžuolais ir liepomis, kurie formuoja lyg 6–7 m skersmens ratą. Jokių pilkapių požymių nepastebėta. Tik iš A. Štokmanio užrašų žinoma, kad kažkur čia buvo rasta VI–VII a. storagalė apyrankė, puošta tinkliniu rombelių ornamentu, saugoma Jekabpilio muziejuje.

Š. VKPAI.

R. JkM 1515 (678).

Dembai → Pakačinė**Didsodė, Rokiškio r., Juodupės sen.**61. *Pilkapis (?)*

F. Pokrovskis minėjęs XIX a. pabaigoje kaimo laukuose buvusį apardytą pilkapiį su akmenų vainiku. Archyviniais duomenimis, pilkapis buvęs Guzikauskų žemėje. Didsodės kaimo V pakraštyje menama Kapeliais vadinama vieta, kur anksčiau rasdavę žmonių kaulų. Duomenų apie radinius nėra.

L. Покровский 1899, 48; LAA 1977, 32 (nr. 103); Zabiela 1999.

Š. VAK (LŽV) 41/62; 2000 m. informaciją pateikė Bonifacas Stelionis (g. 1952 m. Didsodės k., gyv. Kaune).

Didžiagrašiai, Kupiškio r., Noriūnų sen.62. *Pilkapis (?)*

1,4 km į Š nuo plento Panevėžys–Kupiškis, apie 1,05 km į ŠR nuo Naktakės upelio, prie vieškeliu Noriūnai–Byčiai, apie 0,15 km į P nuo Puidoko sodybos, karjero ŠR pakraštyje aptikta keletas archeologinių radinių. 1988 m. P. Tebelškis ištyrė 6 perkasas (iš viso – 120 m²), vienoje iš jų (nr. 4) 0,4–0,78 m gylje surado 5 griautinius kapus. Mirusieji orientuoti į PV, viename kape aptiktas geležinis siauraašmenis pentinis kirvis, keletas SEGA būdingų dirbinių rasti atsitiktinai (45 cm ilgio žalvarinė grandinėle su brankteliu ir trikampio formos kabučiu trumpa ašele, siauraašmenis kirvis, įvija, grandėlė). Kadangi kapai rasti netoli vienas kito, galima manyti, kad čia buvęs pilkapis.

L. Kazakevičius 1989, 233 (minimi 6 kapai, kurie datuojami IX–XII a.); Daugudis, Tebelškis 1997, 30–31, pav. 10; Sėliai 2007, 143, 207, 260; Zabiela 2009, 74–75.

Š. Tebelškis 1988š.

R. KEM 11111–11115.

Didžprūdėliai, Kupiškio r., Antašavos sen.

63. Radiniai

Muziejuje saugomos dvi rankogalinės III a. apyrankės. Radiniai ugnies nepalieti, radimo aplinkybės nežinomos.

L. LLM 1958, pav. 342; LAA 1977, 33 (nr.106).

R. KVDM 1768:1–2.

Diemanti [Eķengrāve] (liet. Diemantai), Viesytės sav., Viesytės vls.

64. Pilkapiai

3,4 km į PR nuo Viesytės, miške prie Diemantų ir Zylyčių (↑312), 0,5–0,8 km atstumu buvusios dvi ar trys pilkapių grupės, žinomos bendru *Diemanti–Zilites* vardu.

Viena grupė buvusi 0,5 km ŠV nuo Diemantų. Prieš Antrąjį pasaulinį karą čia buvę 3–5 pilkapiai, dauguma 8–10 m, vienas – 15 m skersmens. Trys pilkapiai išsidėstę gana kompaktiškai, maždaug 10 m atstumu. Prie kelių sampilų buvo matyti akmenų vainikai. Juos kasęs sodybos šeimininkas J. Galvinis viename aptiko žmonių kaulų ir SEGA radinių (antkaklę kūginiais galais ir apyrankę trikampio pjūvio lankeliu).

Literatūroje Diemantų pilkapiai kartais priskiriami ir SEGA, ir VĖGA laikotarpiui (Latvijas 2001, 384), o kartais panašiais pavadinimais *Dimanti* ir *Diemanti* nurodomi du skirtingi, skirtingos chronologijos objektai (Latvijas 1974, 327).

L. Moora 1929, 161 (F. 200 – Viesite/Ieķengrāve); Šnore 1936, 14 (nr. 79), 26 (nr. 217), 52 (nr. 218); Latvijas 1974, 327; Latvijas 2001, 384 (Diemanti), 413 (Zilites).

Š. VKPAI.

R. LNVMLB 403, 404.

Dievales (Dīvules) (liet. Dievalės/Dyvulės), Viesytės sav., Ritės vls.

65. Kapinynas (?)

6 km į Š nuo Lietuvos–Latvijos sienos, 1,5 km į V

nuo Kryganų ežero, Salatės upės Š krante, ties kelių, vedančių iš Ritės ir Cyrulių, sankryža, Dyvulių kaime, XX a. 3-iojo dešimtme. pradžioje statant arklides vienoje duobėje aptikti žirgo ir žmogaus griaučiai. Šalia žmogaus griaučių rastas ietigalis. Galbūt toje pačioje vietoje XX a. 8 dešimtmetyje lyginant siloso duobes 0,5 m gylyje rasta daug žmonių kaulų, apyrankių, žiedų, „kaklo papuošalas su kabučiais“ (antkaklė plokščiais užkeistais galais?). Jekabpilio muziejuje saugoma pasaginė segė daugiakampiais galais ir paukščio formos kabutis (JkM 852 (1588), kuris kartais priskiriamas Indranams (↑97), maždaug 4–5 km į P nuo Dievalių. Radiniai datuojami XI–XIII a.

L. Latvijas 1974, 327; Šnore 1987, 78–79; Vilcāne 2006, 130; 2009, 259.

Š. VKPAI.

R. JkM 841, 852 (1588).

Dignāja (liet. Dignaja), Jekabpilio sav., Dignajos vls.

66. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

Dignajos piliakalnis yra kairiajame Dauguvos krante, apie 0,3 km nuo upės, priešais Jersikos piliakalnį. Piliakalnis įrengtas atskiroje kalvoje, kurios Š šlaitai nuo Dauguvos pusės – vos 3–5 m aukščio, o P – 13–15 m (78 pav.). Aikštelė – 65x25–35 m dydžio. Kalno ŠV pusėje – terasos pavidalo aikštelė – piliakalnio priešpilio vieta. Aplink piliakalnį gana šlapiose pievose driekiasi papėdės gyvenvietės kultūrinis sluoksnis.

Piliakalnio aikštelėje, šlaituose ir pašlaitėse 1939 m. tyrinėjo E. Šnuorė (ištirta 588 m²) (41 pav.). Aikštelės

78 pav. Dignajos piliakalnis iš PV, 2001 m. A. Simniškytės nuotr.

viduryje kultūrinis sluoksnis plonas, pakraščiuose siekė iki 2,5 m storio. Išskirti 4 horizontai, apimantys laikotarpį nuo I tūkst. pr. Kr. 1-osios pusės iki XIII a. Tyrimų metu surinkta apie 700 dirbinių: 65 – kaulo ir rago, 14 liejimo formelių, 54 tigluikai, 60 verpstukų, 41 stiklo ir molio karoliukas, 30 geležinių ylių, keletas akmenų, titnago dirbinių. 12 000 vnt. šukių kolekcijoje lipdytoji keramika lygiu paviršiumi sudarė 44,6%, grublėtu – 27,4%, gnaibytu – 5,9%, brūkšniuotu – 17,2%, gludintu – 0,6%, tekstilinė – 1,1%, apžiestoji – 3,4%.

1989–1990 m. A. Vaskas P gyvenvietės papėdėje ištyrė 898 m². Po 0,6–0,9 m storio kultūrinio sluoksnio aptiktas durpių sluoksnis, kuriame išliko pastatų pėdsakų, rentinės jų konstrukcijos. Siekiant apsaugoti nuo drėgmės rąstai ir lentos buvo padengiami beržo žieve ir aplipdomi moliu. Greta piliakalnio stovėjusios dvi eilės 3x4 m dydžio namų, šildomų kampuose įrengtų akmeninių, vėliau molinių krosnių bei atvirų židinių. 1939 m. gyvenvietės V dalyje atokiau nuo gyvenamųjų pastatų aptiktos geležies rūdos, šlako, gargažių sankaupos vietomis buvo net 30 cm storio. 1989–1990 m. aptikti 364 radiniai, daugiausia – darbo įrankiai. Užregistruotos 8083 šukės, iš kurių grublėtoji keramika sudarė 50%, lygiu paviršiumi – 39%, gludintu – 6,8%, gnaibytu – 1,6%, brūkšniuotu – 0,3%, tekstilinė – 0,1%, apžiestoji – 0,9%. Gyvenvietė datuota VI a. pab. – X a.

Dignajos piliakalnis nunykęs suklestėjus Jersikai kitoje Dauguvos pusėje.

L. Bielenstein 1892, 100, 447, 477; Löwis of Menar 1922, 28 (nr. 1); Brastiņš 1926, 73–74; Šnore 1939; Граудонис 1967, 14–15, Latvijas 1974, 136, 327, att. 35; Цимермане 1985; Backs 1991, 141; Vasks 1999, 57; 2006; Latvijas 2001, 241, 384; Urtāns, 2006b (čia – išsamus literatūros sąrašas).

Š. VKPAI.

R. LNVM A 1706, 8641, 9829:1–2, 12709, 12811, 12292:1–2, VI 297.

Dignājas baznīca (Briediši) (*liet.* Dignajos bažnyčia / Briedyčiai), **Jekabpilio sav., Dignajos vls.**

67. Radimvietė

Padauguvyje, netoli Dignajos evangelikų liuteronų bažnyčios, Briedyčių laukuose, 1937 m. rastas siaurašmenis pentinis kirvis ovalia skyde kotui, datuoja-

mas I tūkst. 2-ąja puse. 1939 m. prie bažnyčios tvoros netoli kelio Alūksta–Jekabpilis esančioje pakilumoje E. Šnuorė atliko žvalgomojus tyrinėjimus. Aptiko gyvenvietės pėdsakų (↑68), žmonių kaulų. Sodybos šeimininkai ekspedicijai dar perdavė VIGA2 juostinę apyrankę platėjančiais galais bei istorinių laikų dirbinių: širdelės formos sege, pasaginę segutę cilindriniais galais, XVI–XVIII a. monetų.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 9584, 10208:1, 10237:1–11.

68. Gyvenvietė

Tarp Dignajos evangelikų liuteronų bažnyčios ir Dauguvos upės (į R nuo bažnyčios) 80x40 m plote pastebėtas kultūrinis sluoksnis su lipdytąja ir žiestąja keramika. Sluoksnis neištisinis, išryškėjo atskiri ploteliai. Aptikta degusių akmenų, suarto židinio vieta. 1939 m. žvalgomųjų tyrimų metu (vad. E. Šnuorė) aptikta šiek tiek lipdytosios keramikos: lygiu (2 vnt.), grublėtu (2), brūkšniuotu (1) paviršiumi, taip pat žiestosios keramikos bei indas su kiauteliais molio masėje.

L. Urtāns 1988; Backs 1991, 174 (nr. 229).

Š. VKPAI.

R. LNVM A 10208:2.

Dirdos, Rokiškio r., Obelių sen.

69. Piliakalnis

Piliakalnis įrengtas Dirdu ežero V krante esančios aukštumos Š krašte. Aikštelė orientuota Š–P kryptimi, keturkampė, 75x45 m dydžio, iki 1 m aukštesnėmis R ir P pusėmis. Šlaitai vidutinio statumo – statūs, 1,5 (P) – 25 m (R) aukščio. Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. pradžia.

L. LPA(III), 2005, 492.

Dīvules → Dievales

Drąseikiai, Biržų r., Parovėjos sen.

70. Pilkapiai (?)

Drąseikių kaime minimi keli pilkapiai su akmenų vainikais. Tiksliai jų vieta nežinoma, manoma, jog tai kaimo P dalyje esanti aukštumėlė – Brintskapis, apsupta užaugančio Drąseikių ežero ir pavadinta Drąseikių senkapiu. Pilkapių vieta painiojama su klaidingai Brintskapiu vadinamu istorinių laikų senkapiu, esančiu

kaimo Š dalyje, tyrinėtų J. Markelevičiaus (1975 m.) ir R. Songailaitės (2000 m.).

L. Покровский 1899, 47.

Š. Markelevičius 1975š; Songailaitė 2000š.

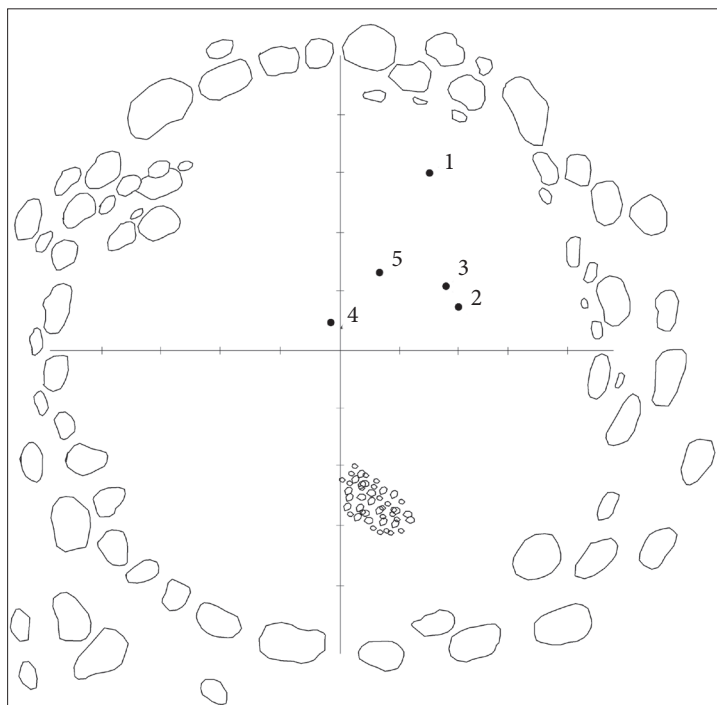
Dreimaņi → Avotiņi

Drūlėnai, Kupiškio r., Kupiškio sen.

71. Pilkapis

Dešiniajame Lėvens krante, 4,5 km į Š nuo Kupiškio, 1,9 km į Š nuo kelių Kupiškis–Alizava ir Drūlėnai–Salamiestis sankryžos, 0,06 km į V nuo kelio Kupiškis–Alizava, 0,12 km nuo upės buvęs 12 m skersmens, apie 0,7 m aukščio pilkapis su akmenų vainiku.

Ketinant užtvėnti Lėvenį pilkapį 1980 m. ištyrė S. Juodelis. Sampile vietomis aptikta angliukų, o ant pagrindo – 1,5x1,15 m dydžio akmenų sankrova (79 pav.). Rasta trijų palaidojimų pėdsakų. Du kapai įrengti ant pilkapio pagrindo, 0,5 m gylyje: vienas mirusysis palaidotas galva į PV, su antkakle kūginiais galais, 4-iomis juostinėmis apyrankėmis, ritiniu smeigtuku, kitame taip pat rasta antkaklė, kelios juostinės

79 pav. Drūlėnai, pilkapio I planas: 1 – geležinis kirvis, ietigalis, peilis; 2 – kirvis; 3 – ietigalis; 4 – antkaklė, apyrankės, smeigtukas; 5 – antkaklė, apyrankės (pagal Juodelis 1980š parengė A. Simniškytė)

apyrankės, kirvis ir ietigalis (80 pav.). Dar vienas kapas labai suardytas, jo įkapės (kirvis, ietigalis ir peilis) rastos sampile, 0,15–0,2 m gylyje. Pilkapis datuojamas IV–V a.

L. Juodelis 1982; Tautavičius 1981a, 165 (čia minimas dar vienas, vėlesnių laikų kapas); Daugudis, Tebelškis 1997, 29–30; Zabiela 2009, 74.

Š. Juodelis 1980š.

R. KEM.

Druskiai → Aluotos

Dukurāni (liet. Dukuranai), Viesytės sav., Elkšnių vls.

72. Pilkapis

Tarp Didžiojo ir Mažojo Klaucės ežerų, Klaucės upelio Š krante, į R nuo kelio Dukuranai–Viesytė, kaimo kapinaičių teritorijoje yra keliolikos metrų skersmens ir iki 1 m aukščio pilkapis, buvęs apdėtas akmenimis. Į Abelių mokyklą iš Dukuranų buvo patekęs pentinis siauraasmenis kirvis. Latvijos istorijos muziejuje Rygoje saugoma keletas vėlesnių laikų radinių: geležinio peilio dalis, grandis, skiltuvas. Literatūroje datuojama VĖGA.

L. Latvijas 1974, 327.

Š. VKPAI.

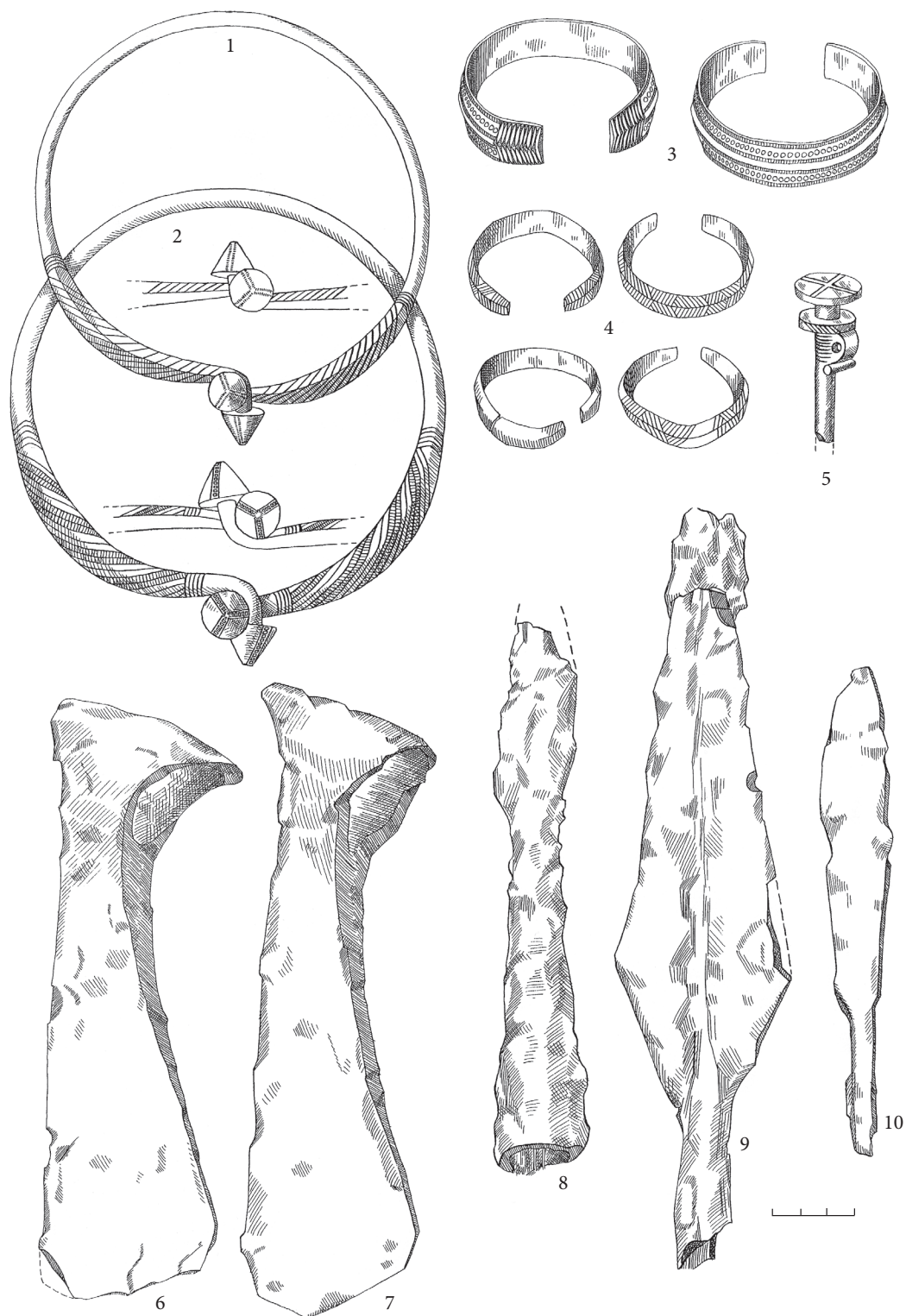
R. LNMV A 10621:1–3.

Dumblynė, Rokiškio r., Jūzintų sen.

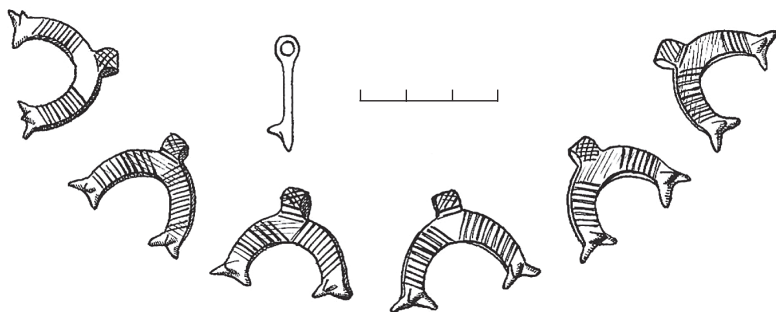
73. Radimvietė

1976 m. vietos gyventojas Alfonsas Šimonėlis į LNM pristatė Sartų ežero Dumblynės saloje rastus dirbinius, datuojamus maždaug X–XII a. Jie aptikti prie kranto, maždaug 20 m nuo salos ŠR krante esančios prieplaukos, maždaug 0,5 m gylyje. Kaip teigė radėjai, daiktai buvo suvynioti į audinį. Tai gintariniai ir mėlyno stiklo karoliai, apgalvio plokštelės, stambios įvijos, žvangučiai. Tais pačiais metais nuvykus į vietą buvo iškastas 9 m² plotas (V. Urbanavičius), aptikta dar 10 stambių įvijų.

Paieškos atnaujintos XX a. paskutiniajame dešimtmetyje. 1996–2000 m. tyrimų metu (G. Grižas) buvo lokalizuota ir iširta metalinių papuošalų vieta, rasta dar keli šimtai metalo dirbinių ir jų fragmentų, grandelių, įvijų, karolių, žvangučių, plokštelių – daugiausia

80 pav. Drūlēnai, radiniai iš pilkapiu 1: 1, 2 – antkaklės kūginiais galais; 3, 4 – apyrankės trikampio pjūvio lankeliu; 5 – ritinis smeigtukas; 6, 7 – pentiniai siauraašmeniai kirviai; 8, 9 – ietigaliai; 10 – peilis (Juodelis 1980š)

81 pav. Pשמנולio formos kabučiai iš Dusetų apyl., atsitikt. rad., VDKM 659:6-11. I. Keršulytės pieš.

galvos ir kaklo papuošimų detalių. Dirbiniai buvo pasklidę maždaug 10x10 m plote. Ši XI–XII a. kolekcija laikoma atskiru kompleksu – amatininko lobiu arba auka.

L. LIM 1977, 163; Grižas 1998; 2000; Gričiuvienė, Grižas 2002; Zabiela 1999, 56; Sėliai 2007, 234–237; Bliujienė 2010, 158.

R. LNM AR 590:1–53.

74. Gyvenvietė

Gyvenvietė aptikta 5 ha dydžio Sartų ežero Dumblynės saloje ieškant VĖGA „lobio“ vietos (↑73). 1996–2000 m. ištirta 348 m², aptiktas iki 0,8 m storio kultūrinis sluoksnis. Ankstyviausias buvo maždaug 0,2 m storio žalvario amžiaus (II tūkst. pr. Kr. pabaigos – I tūkst. pr. Kr. pradžios) horizontas su titnaginiais radiniais ir augalų priemaišomis liesinta tekstiline keramika. Vėlesnis horizontas datuojamas pirmaisiais amžiais po Kr. – VI a., tai – juodas 0,2–0,4 m storio sluoksnis, aptiktas visoje salos R dalyje. Tyrimų metu rasta keletas židinių, pastato sienos dalis, verpstukų, svorelis, molinis karolis, yla, tiglių, gargažių. Tarp keramikos dominavo lipdytoji lygiu paviršiumi, aptikta brūkšniuotosios. Taip pat rasta šiek tiek radinių iš I tūkst. 2-osios pusės, grublėtosios ir gnaibytosios keramikos lizdų.

L. Grižas 1998; 2000; Gričiuvienė, Grižas 2002; Sėliai 2007.

R. LNM.

75. Radimvietė

1996 m. Dumblynės kaimo gyventojas P. Drebulė Dumblynės salos gyvenvietę tyrinėjusiai ekspedicijai perdavė pentinį siauraašmenį 20 cm ilgio kirvį 7,4 cm

pločio ašmenimis, aptiktą ariant lauką Dumblynės kaime, prie Kibirškio vienkio (priešais Dumblynės salą). Tokie kirviai dažniausiai aptinkami VI–IX a. sėlių ir latgalių kapuose. Galbūt Dumblynės kaime būta to meto pilkapių arba kapinyno. Radėjo nurodytoje vietoje 1996 m. iškasta 2x4 m dydžio perkasa, bet jokių radinių neaptikta.

L. Zabiela 1999, 56.

Š. Grižas 1996š.

R. LNM.

Dusetos, apyl. Zarasų r., Dusetų sen.

(N) Radiniai

1931 m. A. Žmuidzinavičius VDKM perdavė III–IV a. dirbinius iš Dusetų apylinkių. Radimo aplinkybės nežinomos, tačiau įkapės beveik vienalaikės, todėl galima įtarti, kad jos iš vieno paminklo. Kolekciją sudaro antkaklė kūginiais galais, 9,1x8,5 cm dydžio antsmilkinis iš apskritos vielos vienu į spiralę susuktu galu, 6,7x10,6 cm dydžio emaliuotas ažūrinis pשמנולio formos kabutis (23:2 pav.), 2 stačiakampiai ažūriniai skirstikliai su išplotomis ataugėlėmis kampuose ir 6 pשמנולio formos kabučiai su ataugėlėmis (81 pav.).

L. Kulikauskas 1941, 45–46, lent. X:3, XII:1–2; LLM 1958, pav. 153, 247, 256; LAA 1977, 35 (nr. 126); Simniškytė 1998; 2002.

R. KVDM 659:1–11.

Dviete → Kalniški

Eķengrāve → Diemanti

Elkšņi (liet. Elkšņiai), Viesytės sav., Elkšņių vls. (?)

(N) Radinys

Jekabpilio muziejuje saugomas VI–VIII a. ietigalis iš Elkšņių (?). Radimo vieta ir aplinkybės nežinomos.

R. JkM 292.

Ērberģe → Svarēni

Ezerpurvs → Slate (↑255, 256)

Friedrichstadt → Jaunjelgava

Gaigaliai, Kupiškio r., Šimonių sen.**76. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė**

Piliakalnis yra 1,2 km į PV nuo plento Utena–Kupiškis sankryžos su keliu į Viešintas, atskiroje 9 m aukščio kalvoje stačiais šlaitais (82 pav.). Aikštelė – keturkampė, orientuota Š–P kryptimi, 29x27 m dydžio. ŠV, ŠR ir PR šlaituose 3 m žemiau aikštelės yra 5–8 m pločio terasa. Piliakalnio aikštelėje pastebimas intensyvus kultūrinis sluoksnis.

Š ir PV pašlaitėse, 0,7 ha plote, yra papėdės gyvenvietės 0,15–0,25 cm storio kultūrinis sluoksnis, slūgsantis 0,4–0,5 m gylyje. Rastos dviejų molinių verpstukų dalys, keliolika šukių, iš kurių dauguma buvo grublėtu, keletas lygiu paviršiumi, indo pakraštėlis gnaibytu paviršiumi ir keli apžiestosios keramikos fragmentai. Radiniai datuojami I tūkst. 2-ąja puse – II tūkst. pradžia.

L. Покровский 1899, 64; Tarasenko 1928, 129; LAA 1975, 58 (nr. 180); Daugudis, Tebelškis 1997, 23; LPA 2005(I), 480–481.

Š. Tautavičius, Daugudis 1969š, 6–7.

R. LNM; RKM.

Gailiši → Sunākste

Galenieki (Sudrabakalns) (*liet.* Galenieikai/Sudrabakalnis), **Jekabpilio sav., Dunavos vls.**

77. Gyvenvietė

Priešais Dauguvos Pluonės salos P galą, prie melioracijos griovio, tarp Dauguvos ir Galeniekų, aptikta gyvenvietė. Tamsios žemės sluoksnis palei Dauguvos upę driekiasi 110–120x20–25 m plote ir yra 0,4 m storio. Rasti keli gabalėliai lipdytosios lygiu paviršiumi ir žiestosios keramikos (VKPAI informacijoje minima ir grublėtoji), taip pat istorinių laikų žvangučiai bei 3 monetos.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 12749.

Galvāni (Galvēni) (*liet.* Galvanai/Galvēnai), **Viesytės sav., Viesytės vls.**

78. Pilkapis (?)

Archyviniais duomenimis, 2 km į V nuo Kugrės ežerėlio, 0,9 km į PR nuo Kūlinių piliakalnio (↑141), ties vieškelių sankryža buvęs maždaug 15 m skersmens pilkapis, apkrautas akmenimis. Jame esą rasta kaulų,

82 pav. Gaigalių piliakalnis iš PR, 2001 m. A. Simniškytės nuotr.

smeigtukų, antkaklė kūginiais galais ir geležinis kirvis. 1988 m. žvalgant jo vietas surasti jau nebepavykę. Jekabpilio muziejuje saugoma Kūlinių romėniškojo periodo apyrankė gali būti būtent iš šio pilkapio.

L. Šnore 1936, 14 (nr. 80); Latvijas 1974, 328; Latvijas 2001, 386.

Š. VKPAI.

R. JkM 1607.

Garšviai, Biržų r., Papilio sen.**79. Radimvietė**

Rovėjos dešiniajame krante, šalia kelio Papilys–Pavrovėja, kasant žvyrą buvo rasta kaulų ir įvairių geležinių bei žalvarinių dirbinių. Keletas jų pateko į RKM: 4 apyrankės zoomorfiniais galais, pasaginė segė aguoniniais galais, antkaklė tordiruotu lankeliu kampuotais galais, vytinės antkaklės su kilpele dalis ir 6 įvijų dalys (66 pav.). Radiniai datuojami X–XII a. 1962 m. RKM ištyrė 6 perkasas (70 m²). Kapų nerasta, aptikti tik keli žalvarinių įvijų fragmentai.

L. LAA 1977, 38 (nr. 147); Sėliai 2007, 119, 261.

Š. Tautavičius, Daugudis 1969š, 6–7; RKM, b. 64.

R. RKM A 332–345 (4845:1–14).

Gāršenieki (*liet.* Garsenieikai), **Jaunjelgavos sav., Secės vls.**

80. Pilkapynas

Prancūzų kapais, *Sudrabene* vadinamas pilkapytas yra Laucės upės dešiniajame krante, 2 km į Š nuo geležinkelio Krustpilis–Jelgava, 100 m nuo Dalbių–Keblių kelio, miško kampe. Pilkapyne yra maždaug 6

iki 1,5 m aukščio ir 8–12 m skersmens pilkapiai. Jie gerokai apardyti kasant smėlį. 1941 m. duomenimis, prie vieno pilkapio buvo matyti akmenų vainikas. Apie radinius neužsimenama. Pilkapiai datuojami SEGA–VIGA.

L. Šnore 1936, 12 (nr. 54); Latvijas 1974, 328; Latvijas 2001, 386.

Š. VKPAI.

Ėgidāni → Stūrageidāni

Gykiai, Anykščių r., Svėdasų sen.

81. Kapas

1925 m. 0,8 km į Š nuo Svėdaso (Beragio) ežero, maždaug 3 km į R nuo Miškinių pilkapyno (↑175), ariant rasti žmogaus griaučiai su X–XII a. žalvariniais papuošalais. Radiniai buvo atiduoti RKM, vėliau pateko į Šiaulių „Aušros“ muziejų: antkaklių plokščiais užkeistais galais su skylutėmis kabučiams įkabinti dalys (viena jų – su taisymo žymėmis) ir 4 juostinės plačios skardinės apyrankės (68 pav.) Dar keli dirbiniai (tarp jų apyrankė vijimą imituojančiu lankeliu) yra kiek vėlyvesni. Neaišku, ar visa ši kolekcija yra iš tos pačios, ar skirtingų vietų.

L. Sėliai 2007, 52–53, 255, 261.

Š. Tautavičius 1977š; Balčiūnas 1982š; Strimaitienė ir kt. 2000š.

R. ŠAM 974–979.

Gintautai (Palaidžia), Biržų r., Papilio sen.

82. Radinys

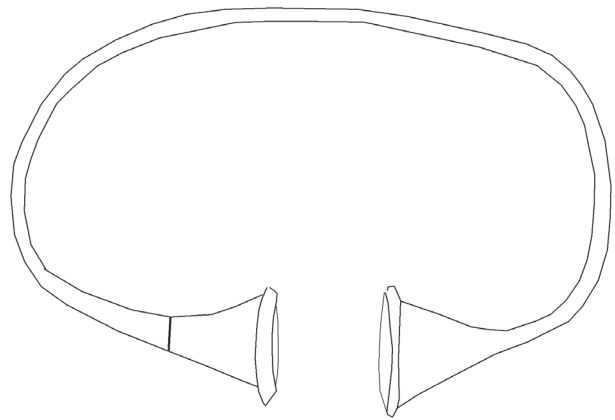
Archyviniais duomenimis, Rokiškio apskr., Panemunio vls., Gintautų laukuose, rasta II–III a. antkaklė trimitiniais galais (83 pav.). Radimo aplinkybės neaiškios. Gintautų sodyba su keliais kitais skirtingų vardų ūkiais sudarė Palaidžios kaimą, kuris yra Biržų r. sav., 9,5 km į R nuo Papilio, prie Nemunėlio upės. Šioje vietoje galėję būti vienas ar keli romėniškojo periodo pilkapiai.

Š. VAK (LŽV) 40/206.

Girbučiai, Kupiškio r., Alizavos sen.

83. Pilkapis

Pilkapis, vadinamas Kapmilžiu, Teklamilžiu, yra Lėvens pakrantėje, Kupiškio tvenkinio Š pakrantėje, į Š nuo Girbučių. Jis apie 14 m skersmens ir 1,5 m aukščio (84 pav.). Minimi 2 akmenų vainikai, kurių akme-

83 pav. Gintautai, antkaklė, atsitikt. rad. (pagal: VAK, b. 40/206 parengė A. Simniškytė).

84 pav. Girbučių pilkapis, 1969 m. (LIIR, ng. 23135).

nys nurinkti, žmonių kaulai ir „kardas“. Chronologija nenustatyta, bet pagal bendrus duomenis, tai – SEGA pilkapis.

L. LAA 1977, 41 (nr. 169).

Š. Tautavičius, Daugudis 1969š, 31; AP.

Girsteikiai, Kupiškio r., Alizavos sen.

84. Pilkapiai

Pyvesos dešiniajame krante, kaimo R dalyje, buvo 3 pilkapiai su akmenų vainikais. XIX a. pabaigoje juos kasinėjo vietos gyventojai, radę žmonių kaulų. 1963 m. belikęs tik vienas maždaug 8–9 m skersmens pilkapis (85 pav.). Iš Girsteikių į muziejų pateko romėniškojo periodo apyrankė stačiakampio pjūvio lankeliu siaurėjančiais ir suapvalintais galais.

L. Покровский 1899, 51; Tarasenko 1928, 134;

85 pav. Girsteikių pilkapiai, 1953 m. (KPD, F. 41, ap. 2, ng. 1569).

LAA 1977, 41 (nr. 173); Daugudis, Tebelškis 1997, pav. 9:2; Sėliai 2007, 152, 261.

Š. VAK (LŽV) 6/150; Tautavičius, Daugudis 1969š, 32.
R. KEM 8148.

Grantnieki (*liet.* Grantniekai), **Salos sav., Sėlpilio vls.**

85. *Gyvenvietė*

1962 m. 2 km į ŠR nuo Spietinių (↑261–264) aptikti gyvenvietės pėdsakai – lipdytosios keramikos šu-kių lygiu ir lygintu paviršiumi. Datuojama I tūkst.

L. Daiga, Atgāzis 1963, 7.

Gravāni (*liet.* Gravanai), **Salos sav., Salos vls.**

86. *Pilkapis*

2 km į V nuo Jekabpilio, 2 km į R nuo Buokių ir Priedniekų pilkapynų (↑44 ir 213), Sakos upės P krante, priešais Strautmalių (Jėrcėnų) gyvenvie- tę (↑269), buvęs maždaug 1 m aukščio pilkapis. 1921 m. jį tyrinėjo Jekabpilio mokyklos mokytojas A. Štokmanis. Kapų nerado, bet aptiko keliolika daugiausia romėniškojo periodo radinių: antkaklę kūginiais galais, 5 ar 6 apyrankes stačiakampio, ova- lo ir trikampio pjūvio lankeliais, ritinį smeigtuką nulūžusiu kotu, pentinį siauraašmenį kirvį. Pilkapyje aptikta ir keletas istorinių laikų radinių: žiedinė segė, pasaginė segutė suktu lankeliu cilindriniais ga- lais, įvijinis žiedelis, diržo sagtis. Su Gravanų met- rika saugomos žiestosios keramikos šukės, puoštos bangelėmis ir tiesiomis linijomis, greičiausiai taip pat rastos šiose apylinkėse.

L. Štokmanis 1927, 564; Moora 1929, 48–49 (F. 36); Šnore 1936, 12 (nr. 41); Latvijas 1974, 328; Lat- vijas 2001, 386.

R. JkM 1454:1–11 (88–98), 1538–1539 (720–721).

Gretes (*liet.* Gretės), **Salos sav., Sėlpilio vls.**

87. *Pilkapis*

Pilkapis yra 2,5 km į R nuo Sėlpilio glžk. stoties, 0,6 km į ŠR nuo Baltinių ežero, 0,06 km į Š nuo Krustpilio– Jelgavos geležinkelio linijos, 0,25 km į PR nuo Grečių Pirmojo pasaulinio karo karių kapų, lauko pakraštyje. Sampilas yra maždaug 8 m skersmens ir 1 m aukščio, akmenų vainiko akmenys išlupti ir išvežti. Apie radi- nius duomenų nėra. Datuojama SEGA–VIGA.

L. Urtāns 1988, 139; Latvijas 2001, 387.

Š. VKPAI.

Grīvnieki → **Priekšāni**

Gross-Buschhof → **Birži**

Gross-Sonnaxt → **Ruķi**

Grūbeles (*liet.* Grūbelės), **Jaunjelgavos sav., Sta- burago vls.**

88. *Piliakalnis*

Piliakalnis yra 5 km į P nuo Dauguvos, 3,5 km į Š nuo Piksterės dvaro, 1,5 km į ŠR nuo Staburago glžk. stoties, 0,3 km į V nuo Lejaskiuzėnų pilkapyno (↑153), į V nuo Piksterės upės, atskiroje 30 m aukščio kalvoje. ŠV, V ir PV šlaitai statūs, R pusėje jie nuožulnesni, to- dėl pastatinti 3 terasomis. Nei pylimų, nei griovių ne- pastebėta. Įėjimo vieta, regis, buvusi iš R ar PR pusės. Š šlaito papėdėje žymios karo apkasų vietos.

Aikštelė yra 60x45–50 m dydžio. 1924 m. E. Bras- tinis čia aptiko 0,25 m storio kultūrinį sluoksnį, o R krašte degėsingos žemės sluoksnis užfiksuotas 2 m gy- lyje. Radinių nedaug, muziejuje saugoma 1 šukė brūkš- niuotu paviršiumi. Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. pradžia.

Išlikę daugybė pasakojimų apie piliakalnyje nu- grimzdusią bažnyčią, iškastus pinigus, žmonių kaulus ir pan.

L. Löwis of Menar 1922, 29 (nr. 13); Brastiņš 1926, 53–54; Urtāns 1995; 2001, 49; 2006b.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 12975.

Grubos, Rokiškio r., Juodupės sen.

89. *Pilkapis* (?)

Archyviniais duomenimis, šalia kelio į Čedasus kaimo laukuose buvęs pilkapis, vadinamas Milžinkapiu. Jo V pusėje rastas sudaužytas rausvo akmens kirvis.

L. Zabiela 1999.

Š. VAK (LŽV) 40/207.

Gudiškės, Rokiškio r., Juodupės sen.

90. *Kalva*

Miške netoli Čedasų ežero yra apie 120 m ilgio puslankiu išlinkusi kalva. Piliakalniui vadinamas jos P kraštas. Šoniniai šlaitai gana statūs, 5–6 m aukščio, PR galas kiek aukštesnis. P šlaitas nuardytas kasant gruntą. Aikštelė – ovali, pailga Š–P kryptimi, 19x15 m dydžio, be įtvirtinimų ir kultūrinio sluoksnio.

L. Покровский 1899, 47, 48; Tarasenko 1928, 113 (Čedasai) ir 116 (Daliečiai); LAA 1975, 67 (nr. 232); LPA 2005(II), 334–335.

Š. Kulikauskas 1949š.

Ieķengrāve = Eķengrāve → Diemanti

Ievukalns → Piķēni (↑205)

Igauniai (Totorkalnis), Biržų r., Nemunėlio Radviliškio sen.

91. *Pilkapynas*

1,65 km į Š nuo Totorkalnio kaimo kapinių ir 0,8 km į ŠV nuo Asparsiškių kaimo centro, Nemunėlio kairiajame krante, 0,02 km nuo upės kranto, minimi 7–12 m skersmens 3 žemės sampilai (86 pav.). 1969 m. žvalgomajai ekspedicijai sodybos, šalia kurios tvarto buvo vienas iš pilkapių, savininkas perdavė pentinį siauraašmenį kirvį. Manoma, kad Totorkalnio antkaklė šaukštiniais galais, kuri apie 1929 m. buvo patekusi į Latvijos muziejų, o pokariu atiteko LNM, gali būti iš šių vietovių. 1974 m. pilkapius kasinėjo J. Markelevičius. Nustatyta, kad čia buvusi kalkių degimo vieta.

L. LAA 1977, 44; Tautavičius 1977, 175.

86 pav. Igaunių pilkapiai, 1969 m. LIIR, ng. 23147.

Š. Tautavičius, Daugudis 1969š, 8–9; Markelevičius 1974ša; Girininkas ir kt. 1989š.

R. LNM AR 435:1.

Ilčiūnai, Kupiškio r., Subačiaus sen.

92. *Pilkapiai*

Milžinų kapais vadinami pilkapiai yra Subačiaus girininkijos 20 kvartalo PR dalyje, 0,45 km į ŠR nuo kelio Ilčiūnai–Subačius. Tai du 7–9 m skersmens pilkapiai su akmenų vainikais, vienas nuo kito nutolę per 35–40 m. Vienas jų lyg su duobėmis prie pagrindo. LNM saugoma geležinio įtvieriamojo peilio dalis, patekusi galbūt iš šių pilkapių. Chronologija nenustatyta, pagal bendrus duomenis, tai – SEGA pilkapiai.

L. Tarasenko 1928, 173 (Ličiūnai); LAA 1977, 44 (nr. 202); Daugudis, Tebelškis 1997, 30, pav. 9.

Š. Tautavičius, Daugudis 1969š, 33.

R. LNM AR 56:1.

Ildzi → Ilzenbergas

Ilėnāni (liet. Ylenanai), Salos sav., Sėlpilio vls.

93. *Pilkapynas*

Švedų kapais vadinamas pilkapynas yra 3 km į PV nuo Sėlpilio glžk. stoties, 1,5 km į P nuo Nikmanio tvenkinio, 1 km į Š nuo Aizpuoranų (Strubenčių) pilkapių (↑4) vietos, Alinanų pelkių supamose aukštumose, miške. Pilkapyną sudaro 4 ar 5 maždaug 10 m skersmens pilkapiai. Sampilai iškasioti duobėmis, akmenų vainikų nematyti. Seniau šiose apylinkėse ariant laukus rasta žmonių kaulų. Nepatikslingais duomenimis, čia

rastras kovos peilis-kalavijas. Pilka-
pių chronologija neaiški.

L. Urtāns 1988, 139; Latvijas
2001, 387.

Š. VKPAI.

Ilze (*liet.* Ilzē), **Alūkstos sav.,
Bebrenēs vls.**

94. *Piliakalnis*

Ilzēs–Bebrenēs kelio dešīnėje
pusėje, 1 km į R nuo Ilzēs ežero,
yra kalva, vadinama piliakalniu. Jā
iš R ir V supa pelkingos pievos, už
kurių prasideda aukštumos. Kalva

yra 10 m aukščio, pailga Š–P kryptimi. Kalvos P, V ir
R šlaitai statoki, Š pusė lėkštesnė. Manoma, kad ten
galėjusi būti terasų vieta. Piliakalnis ilgą laiką artas. R
šlaite pastebėta kultūrinio sluoksnio likučių. Praeityje
čia greičiausiai buvęs tikras piliakalnis, kurio kultūri-
nis sluoksnis ir įtvirtinimai (jei tokie buvo) visiškai
nuarti.

L. Urtāns 2001, 48–49; 2006b, 177.

95. *Radiniai*

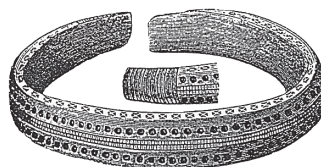
Prie Ilzēs ežero *Heranimow* vadinamame lauke
1893 m. rasta VĒGA papuošalų, kurie buvo patekę į
Kauno muziejų: 2 krūtinės papuošalai, 3 vytinės ant-
kaklės kūginiais galais ir 1 antkaklė tordiruotu lan-
keliu keturkampiais galais. Radimo aplinkybės neži-
nomos.

L. LS 1924, 203.

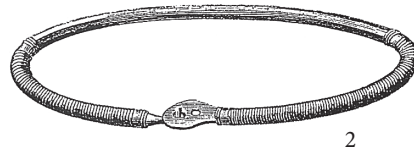
Ilzenbergas (*latv.* Ildzi, [Ilsenberg]), **Rokiškio r.,
Juodupės sen.**

96. *Radiniai*

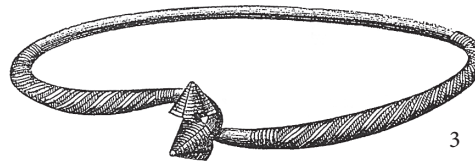
Iš Ilzenbergo apylinkių žinoma įvairios chronologi-
jos dirbinių, kurių radimo aplinkybės nežinomos: 3 ant-
kaklės kūginiais galais, antkaklė su plokštele ir kabliuku
(87 pav.), 4 romėniškojo periodo apyrankės, ratelinis
smeigtukas, keli peiliai-pjautuvėliai, viduriniojo geležies
amžiaus apyrankė su briauna, 6 pentiniai siauraašme-
niai kirviai, keli plačiaaašmeniai kirviai, 5 ietigaliai, taip
pat žirgo ir paukščio formos kabučiai. Dalis šių radinių
galėjo būti 1852 m. rasti Stupelių kalne (↑274) Latvijos
teritorijoje, 3,7 km į V (Ilzenbergas 1921 m. atiteko Lie-

1

2

3

87 pav. Atsitiktiniai radiniai iš Ilzenbergo apyl.: 1 – apyrankė kamuoto pjūvio lankeliu; 2 – antkaklė su plokštele ir kabliuku; 3 – antkaklė kūginiais galais (pagal: Aspelin 1877, 345, nr. 1873–1875).

tuvai), dalis – pilkapiuose jo R papėdėje ar apylinkių pil-
kapyuose (↑146, 166, 276).

Latvių literatūroje *Ildzi*, *Ildzos* radimvietės chro-
nologija apibrėžiama I tūkst. 2-ąja puse – II tūkst. pra-
džia (Latvijas 1974, 329; Latvijas 2001, 387).

L. Aspelin 1887, 345 (nr. 1873–1875 – Ilsenberg,
Stuppelkalne); RK 60 (nr. 482 – Ilsenberg); Moora
1929, 51, 52 (F. 44, 45 – Ildzi); Šnore 1936, 12 (nr. 48),
31 (nr. 19); Vorgeschichtlichen 1939, Taf. 8:4–8; Latvi-
jas 1974, 329; Urtāns 1993, 2974; Latvijas 2001, 387;
Virse 2011, 34.

R. BPM II 7342 a, b, II 7345 (F. Kruzės kolekcija);
KPM 43–79.

Indrāni (*liet.* Indranai), **Viesytės sav., Rītės vls.**

97. *Radimvietė*

Indranai yra 2 km į Š nuo Lietuvos–Latvijos sie-
nos, 1 km į P nuo Stupelių piliakalnio (↑274). Jakab-
pilio muziejuje saugoma pasaginė segė cilindriniais
galais ir paukščio formos kabutis (JkM 1588 (852),
kuris kartais priskiriamas Dievalėms (↑65), maždaug
4–5 km į Š nuo Indranų. Radimo aplinkybės neaiškios,
radiniai datuojami XII–XIII a. ar šiek tiek vėliau.

L. Latvijas 1974, 329.

R. JkM 1589 (857).

Indriūnai, Rokiškio r., Rokiškio sen.

98. *Kapinynas* (?)

Dumblio ežero Š–ŠV krante, Aukso kalneliu va-
dinamoje pakilumoje, XIX a. pabaigoje rasta X–XII a.
dirbinių (67 pav.). Dalis pateko į Sankt Peterburgą (5

apyrankės zoomorfiniais galais, keli fragmentai antkaklės plokščiais užkeistais galais, 3 fragmentai antkaklės tordiruotu lankeliu kampuotais galais). Keli dirbiniai – apyrankė ir pasaginė segė – saugomi Lietuvos muziejuose. 1999 m. čia buvo ištirta 60 m² (vad. A. Simniškytė). Rasta X–XII a. žvangučiai bei vėlyvosios keramikos.

L. Покровский 1899, Tarasenko 1928, 140; Zabieła 1999; Simniškytė 2000a; Sėliai 2007.

Š. AAK 1898, 272; Kulikauskas 1949š, 81.

R. RKM A310 (224); LNM AR 205, GRD 84992.

Indriūnai → Baubliai

Jara → Visėtiškės

Jaunjelgava [Friedrichstadt] (*liet.* Jaunjelgava), **Jaunjelgavos sav.**

99. Radimvietė

1837 m. patvinus Dauguvai Jaunjelgavos apylinkėse paplauta nemažai radinių. Tai 3 ovalios formos diržų sagtys, 3 ilgakojės segės, įmoninis ietigalis, ietigalis su užbarzdomis, kovos peilis-kalavijas, pjautuvėlis, stiklo ir gintaro karoliukų, įvijinis žiedas, storagalė apyrankė, antkaklė kilpiniais galais. Dauguma radinių datuojami V–VII a., bet literatūroje ši radimvietė priskiriama romėniškajam periodui (Latvijas 1974, 329), matyt, remiantis rozetiniu smeigtuku su tutuliu, puoštu presuota balto metalo plokštele (KPM 347). Tai romėniškajam periodui būdingas dirbinys, bet pasitaiko jų ir vėliau (Banytė-Rowell 2009).

L. RK 24 (nr. 335, 336 – Friedrichstadt); Ebert 1913, 543, 544; Moora 1929, 56 (F. 51 – Jaunjelgava); Šnore 1936, 51 (nr. 209); Latvijas 1974, 329.

R. KPM 13, 14, 144–146, 338–341, 343–349.

Jaunsėrene → Cerieši (Brunovski)

Jaunterbitāni → Terbitāni

Jėrcėni (*liet.* Jėrcėnai), **Salos sav., Sėlpilio vls.**

100. Pilkapis

Archyviniais duomenimis, prieš Antrąjį pasaulinį karą 1 km į ŠV nuo Sėlpilio glžk. stoties, Piksterės upės dešiniajame krante, tarp Jėrcėnų ir Sidrabinių, 1 km į P nuo Čakstėnų (↑54) spėjamo pilkapio, 0,6 km į PV nuo

Priekšanų (↑215) pilkapyno, buvęs pilkapis su akmenų vainiku, o jame esą rasta antkaklė. Pastaruoju metu pilkapis nulygintas, išlikę tik nežymūs 8 m skersmens ir 0,3 m aukščio sampilo kontūrai. Chronologija nenustatyta, pagal bendrus duomenis, tai – SEGA pilkapis. Š. VKPAI.

Jėrcėni → Strautmaļi

Joniškis, Zarasų r., Antazavės sen.

101. Pilkapis

Pilkapis yra 1,2 km į Š nuo Maniuliškių piliakalnio (↑160), kelio V pusėje, 1,2 km į ŠV nuo kelių Aleksandravėlė–Kumpuoliai ir Antazavė–Kumpuoliai sankirtos, 0,4 km į PV nuo Pakalnio ežero, pakilumėlėje. Sampilas yra 7–8 m skersmens, 0,6–0,7 m aukščio, su akmenų vainiku. Chronologija nenustatyta, pagal bendrus duomenis, tai – SEGA pilkapis.

Š. Tautavičius, Urbanavičius 1977–1978š, 51.

L. Balčiūnas 1986, 115.

Jozupji [Josuf, Neu Selburg] (*liet.* Juozupiai), **Salos sav., Sėlpilio vls.**

102. Pilkapis

0,6 km į PV nuo Baltinių ežero yra apie 20 m skersmens ir 2 m aukščio pilkapis su akmenų vainiku. Iš čia dar XIX a. žemės savininkas P. Zelmeris perdavęs muziejui SEGA dirbinių: ratelinį smeigtuką su grandinėlėmis ir 2 trikampaiais kabučiais, segės lankelį, antkaklę kūginiais galais, 2 ietigalius, pjautuvą, titnağą ir įviją. Apyrankė storėjančiais galais, kurios lankelio galai puošti pintu ornamentu, yra kiek vėlyvesnė, VI–VIII a. J. Urtano nuomone, Juozupių pilkapis ir literatūroje minimas Alinanų (Altbergių) pilkapis (↑) yra tas pats objektas.

L. RK 25 (nr. 341 – Neu Selburg); Ebert 1913, 538, 547; Moora 1929, 163 (F. 164 – Jaun Sėrpils); Šnore 1936, 13 (nr. 62); Latvijas 1974, 330; Urtāns 1988; Latvijas 2001, 389; Vasks 2001, 34.

Š. VKPAI.

R. LNVM.

Juljanava (Parupė), Biržų r., Nemunėlio Radviškio sen.

103. Pilkapiai

88 pav. Juljanavos (Parupės) pilkapiai, 1953 m. (KPD, F. 41, ap. 2, ng. 684)

XX a. pradžioje Nemunėlio kairiajame krante, 0,4 km į Š nuo kelio Nemunėlio Radviliškis–Germaniškis ir 1,37 km į V nuo Nemunėlio ir Apaščios santakos, 0,03 km į P nuo Nemunėlio upės buvę 3 pilkapiai, vadinami Milžinkapiais ir Švedkapiais (88 pav.). XX a. 7-ajame dešimtm. buvo likusios tik vieno pilkapio žymės. Nuskleistas sampilas buvo jau be akmenų vainiko, 10 m skersmens, 0,4 m aukščio. 1974–1975 m. pilkapį tyrinėjo J. Markelevičius, iškasęs kelias 2x10 m dydžio perkasas rado daug žmonių kaulų, bet nė vieno sveiko kapo. Dar vieną 20 m² dydžio perkasą ištyrė šalia pilkapio, joje nieko nerado. Tarp atsitiktinių dirbinių iš pilkapio paminėtini geležinis peiliukas, žiedas, grandinėlis fragmentai ir storagalės apyrankės dalis, datuojama I tūkst. viduriu.

L. LAA 1977, 47 (nr. 223); Tautavičius 1977, 172; Sėliai 2007.

Š. VAK (LŽV) 5/202; Tautavičius, Daugudis 1969š; Markelevičius 1974šb; Girininkas ir kt. 1989š.

R. LNM AR 512:1; BKM 7946–7949 (A 600–603).

Junkūnai, Rokiškio r., Obelių sen.

104. Piliakalnis

Piliakalnis yra 0,3 km į ŠV nuo Kryžinio ežero, 0,15 km į V nuo Kukninio ežero ir 0,1 km į R–ŠR nuo Antanašės–Dirbų kelio, buvusio dvaro parko PR krašte. Piliakalnis įrengtas kalvos PR gale. Šlaitai – vidutinio statumo, nuo 4,5 m (PR pusėje) iki 12 m (ŠR) aukščio. Aikštelė – ovali, pailga ŠV–PR kryptimi, 70x40 m dydžio, kiek iškiliu viduriu. Ją juosė 3 pylimų ir grio-

vių eilės, geriausiai išlikusios ŠV pusėje. Žvalgomųjų ekspedicijų metu buvo randama žiemosios keramikos šukių. Istorikas R. Batūra spėjo čia (arba Papiliuose) stovėjus Obelių pilį.

L. Покровский 1899, 44; Tarasenko 1928, 144 (Junkonys); LAA 1975, 71–72 (nr. 246); Pliuskevičienė, 1992; LPA 2005(II), 334–335.

Š. Kulikauskas 1949š, 58; Tautavičius 1972š; Pra-nešimai 1977, 54; Simniškytė 2001š.

R. LNM.

Juodeliai → Rinkuškiai

Juodonys, Rokiškio r., Kamajų sen.

105. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

Pečianyku vadinamas piliakalnis yra prie kelio Svėdasai–Kamajai, į P–PV nuo Kalvių ir į ŠR nuo Kunigiškių gyvenviečių, prie Maleišių kaimo. Įrengtas į melioruotą pelkėtą slėnį įsiterpusios kalvos aukštesnėje dalyje. P pusėje piliakalnio šlaitai yra 13–14 m, R – tik 4,5 m aukščio, aikštelė – 40x45 m dydžio. R papėdėje buvo įsikūrusi gyvenvietė.

Juodonių archeologinis kompleksas yra vienas plačiausiai tyrinėtų paminklų Šiaurės rytų Lietuvoje: 1958, 1959, 1989 m. papėdės gyvenvietėje ištirta 310 m², 1986 ir 1987 m. piliakalnyje – 228,5 m², iš viso – 538,5 m², kuriuos papildė 2002 m. papėdės gyvenvietėje ištirti 7,5 m² (25, 27, 28 pav., 5 lent.).

Ankstyvuojų etapu piliakalnyje aikštelės pakraščiu nuo nuolaidesnio šlaito pusės buvo iškastas 1,5 m pločio, 0,45 m gylio griovys, kurio vidinėje pusėje pastatyta medinė 8–9 cm skersmens kuolų tvora. Už jos buvę nedideli mediniai pastatai su akmeniniais židininiais. Ankstyviausiame kultūrinio sluoksnio horizonte rasta akmeninių kirvių dalių, kaulinių smeigtukų, molinis verpstukas, brūkšniuotosios keramikos.

Vėliau aikštelė buvo pertvarkyta: paviršius paaukštintas supylus žemių sluoksnį, griovys užpiltas, o jo vietoje supiltas 0,6 m aukščio, 3 m pločio pylimas, kurio viršuje įrengta akmenimis sutvirtinta gynybinė siena iš dviem eilėm įkastų 28–35 cm skersmens rąstų. Šio laikotarpio horizonte aptikta geležinių peilių, ylių, siauraašmenis kirvis, žalvarinės apyrankės dalis, įvijų, kabučių, molinių verpstukų, lygios ir grublėtosios keramikos. Radiniai datuojami I tūkst. 3-uoju ketvirčiu.

Vėlesnių rekonstrukcijų metu dar kartą buvo pastatinti šlaitai, aikštelė išgrįsta akmenimis, bet vienalaikių radinių piliakalnio aikštelėje faktiškai nerasta. Tuo metu veikla telkėsi papėdėje, kur aptiktas iki 2 m storio kultūrinis sluoksnis ir per 270 individualių radinių. Gyvenvietė datuojama nuo IV a. iki XI–XII a.

Į V nuo piliakalnio šlapiose pievose yra Valiulio kalneliu vadinama kalvelė. Juodonys dažnai siejami su XIII–XIV a. rašytiniuose šaltiniuose minima *Maleišinės* vietovė.

L. Покровский 1899, 104; Nakaitė 1959; Grigalavičienė 1992; Šatavičius 1994, 26; Simniškytė 2002; 2005c; Simniškytė ir kt. 2003; LPA(II), 336–337; Strimaitienė 2005; Vaitkevičius 2006, 554–555 (nr. 1204–1206); Sėliai 2007, 261–262.

R. LNM AR 722:1–44, 746:1–50, GRD 93901; RKM.

Jutkiai (Zamostė), Rokiškio r., Juodupės sen.

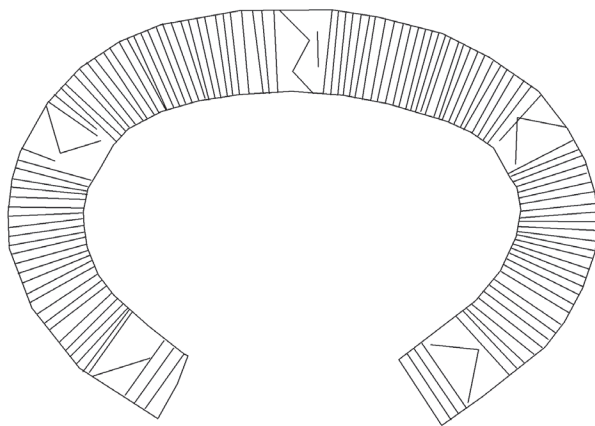
106–107. Pilkapynai

Apie 0,3 km į P nuo kelio Onuškis–Juodupė, apie 0,12 km į P–PR nuo Jutkių kaimo kapinių, į Š nuo Vyžuonos, Jutkių kaimo (106) ir buv. Zamostės dvaro (107) (dabar – Skridulių kaimas) laukuose, XX a. pradžioje buvo kelios grupės akmenimis apdėtų pilkapių.

Jutkių kaimo R gale, laukuose buvę 9 pilkapiai su akmenų vainikais, 4–12 m skersmens ir 1–1,5 m aukščio. Sampilai apdėti mažesniais akmenimis iš dirbamų laukų. Dalis jų galėję būti paprastos akmenų krūvos. Vienas pilkapių be akmenų kiauto vadintas Milže.

0,5 km atstumu į R, buv. Zamostės dvaro laukuose, buvę 3 pilkapiai. Vienas 13x13 m dydžio ir 1,5 m aukščio pilkapis Nikodemo Stelionio sklype, prie pat gyvenamojo namo V pusės, savininko buvo kasinėtas, bet jame nieko nerasta. Į ŠV buvę du mažesni, apie 4 m skersmens kauburiai, kuriuos ariant rasta žmonių kaulų bei žalvarinė apyrankė, būdinga I tūkst. 2-ajai pusei (89 pav.; literatūroje ji priskiriama romėniškajam periodui – LAA 1977, 49). Už 40–50 m į ŠV nuo išlikusio N. Stelionio sodybos tvarto tebėra didelė akmenų krūva – galbūt buvusio pilkapio vieta.

Netoliese žvyruobės vietoje buvęs senkapis, kuriame 1973 m. S. Juodelis ištyrė 116 m² ir rado 14 XVI–XVII a. kapų.

89 pav. Zamostės dvaro laukų pilkapiuose rasta apyrankė (pagal VAK, b. 40/209 parengė A. Simniškytė)

L. Покровский 1899, 49; Tarasenko 1928, 146, 265 (Zamostė); Tautavičius 1976, 203; LAA 1977, 49 (nr. 234); Zabiela 1999.

Š. VAK (LŽV) 40/208–209, 211, 41/82–86.

Jutkonys, Kupiškio r., Kupiškio sen.

108. Pilkapiai

Kairiajame Lėvens krante, netoli jo ir Mituvos santakos, XIX a. pabaigoje buvo keli ardomi pilkapiai. Vėliau čia aptikta žmonių kaulų, geležinių kirvių. Pastaruoju metu pilkapių pėdsakų nelikę. Chronologija nenustatyta, pagal bendrus duomenis, tai – SEGA pilkapiai.

L. Покровский 1899, 63; Tarasenko 1928, 146, LAA 1977, 49 (nr. 235).

Š. VAK (LŽV) 22/123; Tautavičius, Daugudis 1969š, 34.

Jūžintai → Skeiriai

Kaķiši (liet. Kakyčiai), Daugpilio sav., Sventės vls.

109. Piliakalnis

Piliakalnis yra 2,7 km į Š nuo Sventės ežero, 0,8 km į P nuo Sventės gyvenvietės, prie Perliškės upelio. Piliakalnis vadinamas piliakalnis buvęs sutvirtintas terasomis, taip pat pylimais ir grioviais. Piliakalnio aikštelė – netaisyklingo trikampio formos, plačiausioje vietoje – maždaug 90 m pločio. Didelė piliakalnio dalis apaugusi medžiais.

Kultūrinis sluoksnis išlikęs palei aikštelės Š ir V kraštą bei V šlaite, siekęs 0,5–1 m storio, rastos 29 šukės brūkšniuotu paviršiumi, 22 – lygiu ir 1 – grublėtu. Datuojamas I tūkst. pr. Kr. pabaiga – I tūkst. po Kr. pradžia.

L. Brastiņš 1926, 97–98; Graudonis 1969, 36; Latvijas 1974, 330; Backs 1991, 145; Graudonis 2001; Latvijas 2001, 390; Urtāns 2001; 2006b.

R. LNVM A 1734, 9085, 12030, 12950, VI 156:39.

Kaldabruņās (*liet.* Kaldabrunės), **Jekabpilio sav., Rubenės sav.**

110. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

Piliakalnis, dar žinomas Sėlių (*Sėļi*) vardu, yra į R nuo kelio Bebrėnė–Rubenė, prie Muktanų, į Š nuo Sėlių kapinių, 8–12 m aukščio kalvoje su 50 m skersmens aikštele. Piliakalnį iš ŠR, R ir P supa upelis, jo šlaituose įrengta iki 4 m pločio terasa, apimanti beveik visą piliakalnį. R šlaite jų buvusios dvi. Manoma, kad įėjimas buvęs iš ŠR pusės.

1968 m. aikštelėje iškasti keli šurfai (ŠR kampe – 4x1 m, P krašte – 1,5x1 m dydžio). Aikštelės P dalyje palei jos pakraštį išlikusios įtvirtinimų akmenų sankrovos. Kultūrinis sluoksnis aikštelės pakraštyje siekęs 0,2 m, šlaite – 0,6 m storio. Šurfuose rasta apie 40 lipdytosios keramikos šukių, tarp jų – 23 brūkšniuotu paviršiumi, 8 – lygiu, 3 – grublėtu, 4 – lygintu.

Piliakalnio P pusėje, žemumoje tarp piliakalnio ir Sėlių kapinių, maždaug 0,5 ha plote pastebėtas papėdės gyvenvietės kultūrinis sluoksnis, nusitęsiantis ir į kapinių teritoriją. Gyvenvietės pėdsakų pastebėta ir Š–ŠV piliakalnio papėdėje. Iškasus 1,5x1 m dydžio šurfą nustatyta, kad kultūrinis sluoksnis čia buvo iki 0,7 m storio. Rasta daug degusių akmenų ir maždaug 30 smulkių šukelių, tarp kurių vyravo keramika lygiu ir grublėtu paviršiumi.

E. Šnuorės nuomone, XIII a. čia galėjęs būti vienos iš Jersikos Kunigaikštystės žemių – Bebrėnės – centras, tačiau šio laikotarpio medžiagos Kaldabrunėse kol kas nerasta. Datuojama I tūkst. pr. Kr. 2-ąja puse – I tūkst. 2-ąja puse.

L. Brastiņš 1926, 75–76; Шноре 1961, 135; Graudonis 1969, 36; Latvijas 1974, 330; Backs 1991, 145 (nr. 79); Graudonis 2001, 55; Latvijas 2001, 390; Urtāns 2001; 2006b (čia – detalus literatūros sąrašas).

R. LNVM A 1718, 9091, VI 156:32–34.

Kalėji (*liet.* Kalėjai), **Jaunjelgavos sav., Secės vls.**

111. Piliakapis

Kairėje kelio, iš plento Jekabpilis–Jaunjelgava atsišakojančio ir vedančio Kuoknesės kryptimi, pusėje, 0,25 km į ŠV nuo Kalėjų yra Karių kapais vadinamas piliakapis. Akmenų vainikas išardytas. Sampilas – 12 m skersmens, iškasinėtas duobėmis, iškastose žemėse rastos kelios lipdytosios keramikos šukės lygiu paviršiumi. Muziejuje saugoma viena SEGA apyrankė briaunoto pjūvio lankeliu susiaurintais ir suapvalintais galais.

L. Šnore 1936, 13 (nr. 55); Latvijas 1974, 330; Latvijas 2001, 389.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 12306.

112. Gyvenvietės pėdsakai (?)

Kalėjų piliakapio sampilo žemėse rastos kelios lipdytosios keramikos šukės lygiu paviršiumi. Sampilas ne tyrinėtas, todėl neaišku, ar tai – prieš supilant piliakapį buvusios gyvenvietės pėdsakai.

Š. VKPAI.

Kalnadegļi (*liet.* Kalnadegļiai), **Viesytės sav., Viesytės vls.**

113. Piliakapynas

Į V nuo Viesytės, į ŠV nuo siaurojo geležinkelio Viesytė–Neretos, prie Dešūpytės buvęs 4 sampilų piliakapynas. Pastaruoju metu belikę vieno maždaug 18 m skersmens piliakapio su akmenų vainikais fragmentų, apardytų geležinkelio linijos. Keliolika dirbinių iš šių piliakapių saugoma muziejuje: antkaklė aukštais kūginiais galais, 3 apyrankės (briaunoto ir stačiakampio pjūvio suapvalintais galais bei trikampo pjūvio lankeliais), 2 pentiniai siauraašmeniai kirviai apskrita skyle kotui, ietigalis, peilis-pjautuvėlis, žirgo žąslai ir pentinas. Radiniai datuojami SEGA.

L. Moora 1929, 127 (F. 150 – Sauka); Šnore 1936, 12 (nr. 50), 25 (212); Latvijas 1974, 330; Latvijas 2001, 390.

Š. VKPAI.

R. LNVM RLB 370–375, 377, 378, 380, 381; SHM 19005:9, 10.

Kalnadekšņi (*liet.* Kalnadekšņiai), **Aknystos sav., Aknystos vls.**

114. Piliapiai

5 km į ŠR nuo Aknystos, Radžupės kairiajame

krante, 3 km į R nuo Stūrageidau (↑275), 2 km į ŠR nuo Ancyčių (Kriškanų) pilkapių (↑10), Kalnadekšnių apylinkėse F. Pokrovskis mini 2 pilkapius, apdėtus akmenimis. Juos kasinėjant aptikta žmonių griaučių ir metalinių radinių. Chronologija nenustatyta, pagal bendrus duomenis, tai – SEGA pilkapis.

L. Покровский 1899, 47; Urtāns 2004, 4042.

Kalnakalėji (*liet.* Kalnakalėjai), **Jaunjelgavos sav., Staburago vls.**

115. Pilkapynas

Į P nuo geležinkelio Krustpilis–Jelgava linijos, 2 km į R nuo Natrainės tvenkinio, 2,5 km į V nuo Piksterės upės, 1,7 km į R nuo Kalnakiuržių pilkapyo (↑116), prie nedidelio upelio miške buvęs 6 sampilų pilkapyas. Medžius iškirtus sampilai nulyginti, akmenų vainikų akmenys išvežti. Literatūroje minima, kad pilkapiuose rasta romėniškojo periodo dirbinių: kirvių, apyrankių, patekusių į Jekabpilio muziejų.

L. Šnore 1936, 13 (nr. 63); Latvijas 1974, 330; Latvijas 2001.

Š. VKPAI.

R. JkM.

Kalnaķurži (*liet.* Kalnakiuržiai), **Jaunjelgavos sav., Staburago vls.**

116. Pilkapynas

Prie pat geležinkelio Krustpilis–Jelgava linijos, Š jos pusėje, 1,3 km į ŠR nuo Natrainės tvenkinio, 1,7 km į V nuo buvusio Kalnakalėjų pilkapyo (↑115), miške buvę 3 sampilai su akmenų vainikais. Pastaruoju metu belikęs vienas 15 m skersmens ir 1 m aukščio pilkapis. Apie 1940 m. taisant geležinkelį rasta dirbinių: siaurašmenis pentinis kirvis, apyrankių, ietigalių. Pilkapyas datuojamas SEGA–VIGA.

L. Šnore 1936, 13 (nr. 64); Latvijas 1974, 330; Latvijas 2001, 390.

Š. VKPAI.

Kalniņi → **Vizbuļi**

Kalnišķi (Dviete) (*liet.* Kalnišķiai/Dvietė), **Alūksnos sav., Pilskalnės vls.**

117. Piliakalnis

Piliakalnis literatūroje neretai vadinamas Dvietės

vardu pagal Dvietės ežerą ir upę. Piliakalnis yra plataus Dvietės slėnio krašte, 10 m aukščio kalvoje. ŠV jo pašlaitėje telkšojęs nedidelis ežeriukas. Kasant žvyrą suardyta piliakalnio R dalis, kuri E. Brastinio plane buvo pavaizduota su pylimu ir grioviu. Dabar dar pastebimas nežymus 0,4–0,6 m aukščio ir 3–4 m pločio pylimas. PV pusėje šlaite būta terasos.

Aikštelėje 1968 m. užfiksuotas 0,2–0,3 m storio kultūrinis sluoksnis, rastos kelios šukės: 2 brūkšniuotu ir 4 lygiu paviršiumi, minima ir grublėtoji. Datuojama I tūkst. pr. Kr. pabaiga – I tūkst. viduriu.

L. Brastiņš 1926, 77–78; Graudonis 1969, 36; Latvijas 1974, 327; Backс 1991, 146; Graudonis 2001; Latvijas 2001, 390; Urtāns 2001; 2006b.

Š. VKPAI.

R. LNVМ A 1719, 9089, 9314, 9586, 12036, 12945, VI 156:69.

Radiniai

118. Latvijos istorijos muziejuje Rygoje su metrika „Dvietes Kalnišķi“ saugomi keli radiniai, būdingi II tūkst. pradžios laidojimo paminklams: įmovinis ir įtveriamasis ietigaliai, kryžiaus formos ir apvalus kabučiai, kelios kauri kriauklelės, stiklo karoliuko pusė, įvijėlė, grandelė (LNVМ A 10037:1–6). Jų radimo aplinkybės nežinomos, bet 1 km į ŠV nuo Dvietės piliakalnio (↑117), Grantinių apylinkėse, žinomos kelios vietos, kur aptikta radinių ir žmonių kaulų.

Grantiniai I – 0,2 km į ŠV nuo Grantinių, smėlingoje 60x30 m dydžio ir 8 m aukščio kalvelėje, kasant duobes bulvėms rasta žmonių kaulų ir kelios žalvarinės įvijėlės. Pašlaitėje rasta lipdyta šukė, bet kultūrinio sluoksnio nepastebėta. Į Daugpilio muziejų 1969 m. pateko XIII–XV a. daiktai iš „Bekerių kalnelio“: žalvarinė segė, žvangutis, įvijinis žiedas, kauri kriauklelės. 1980 m. žvalgant vietas dar aptikti 2 geležiniai plačiašmeniai kirviai, įvijėlė, įvijinis žiedas paplatintu priekiu, 2 kriauklelės, žalvarinės grandelės.

Grantiniai II (Varuoniai) – XX a. pradžioje 0,5 km į ŠV nuo Grantinių ir 0,5 km į ŠR nuo Varuonių nedidelėje pakilumėlėje prie upės rasta antkaklė, kiek anksčiau – kovos peilis-kalavijas. Tai maždaug 4 m aukščio, 100x150 m dydžio smėlinga pakiluma. Radinių bei žmonių kaulų čia aptikta ir vėliau, dirbant ūkio darbus,

čia kasusi Bebrenės mokyklos mokytoja. Radimvietės pobūdis ir chronologija lieka neaiškūs.

L. Urtāns, Radiņš, Čudars, 1980, 106.

R. LNVMA 10037:1–6

Kalnočiai, Rokiškio r., Obelių sen.

119. Piliakalnis

Kelio Obeliai–Dusetos kairėje pusėje esantis piliakalnis įrengtas aukščiausios apylinkėje didelės kalvos viršūnėje. Iš ŠV, PV ir PR jį juosia gilus upelio slėnis. Šlaitai statūs, suardyti ariant, 28 m aukščio. ŠR šlaitas nuolaidus, vos poros metrų aukščio, pereinantis į gretimas aukštumas. PV šlaito viduryje yra 6–20 m pločio terasa. Aikštelė – ovali, 50 m ilgio PV–ŠR kryptimi ir 25 m pločio, su kultūrinio sluoksniu, kuriame rasta keliolika akmeninių įtveriamųjų ir su skylė kirvių, keli kauliniai adikliai, keli moliniai verpstukai, per pusšimtį lipdytosios keramikos lygiu ir brūkšniuotu paviršiumi, geležies šlako, gargažių. Kelios šukės buvo žiestosios keramikos. Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. pradžia.

L. Višinskis 1964, 400; LAA 1975, 78 (nr. 286); LPA 2005(II), 338–339.

Š. Kulikauskas 1949š, Tautavičius 1972š, 16–17; Pranešimai, 1977, 52–53.

R. LNM AR 27960–27985; KVDM 1036, 1589:1–16; RKM.

120. Radiniai

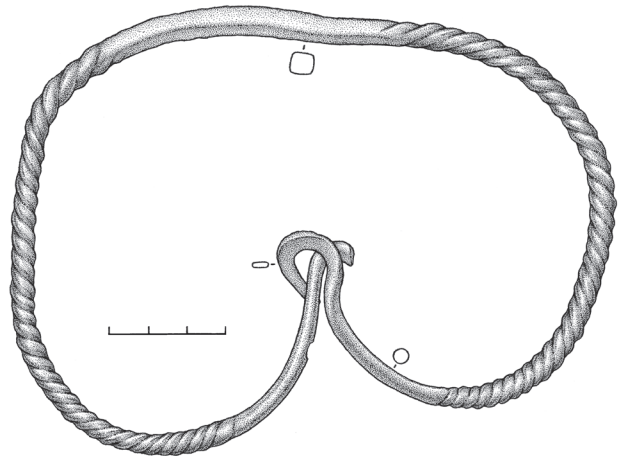
Muziejuje saugomi keli vėlyvesni radiniai (šiferinis verpstukas, žalvarinis trapecijos formos, 4,5x1–1,6 cm dydžio kabutis, puoštą išpaustų koncentrinį apskritimų eilę) su metrika „Kalnočiai“. Radiniai datuojami VĖGA, jų ryšys su ankstesniam laikotarpiui būdingu piliakalniu nenustatytas.

R. KVDM 1379; 1589:16.

Kalpokai, Rokiškio r., Kazlišio sen.

121. Pilkapiai

Pilkapių būta Obelių girininkijos 8-ojo kvartalo PV kampe, 0,15 km į R nuo Nemunėlio upės, priešais Šilų gyvenvietę. Iš šios vietos į RKM muziejų pateko kelios romėniškojo periodo žalvarinės antkaklės kūginiais galais ir viena vėlyvesnė antkaklė tordiruotu keturkampio pjūvio lankeliu su kabliuku ir kilpele galuose, datuojama VII–X a. (18, 90 pav.).

90 pav. Kalpokai, antkaklė iš pilkapių, atsitikt. rad. RKM A 313. I. Maciukaitės pieš.

L. LAA 1977, 50 (nr. 246).

R. RKM A 313–315 (165–167).

Kamajai → Skrebiškis

Kaniūkai, Utenos r., Užpalių sen.

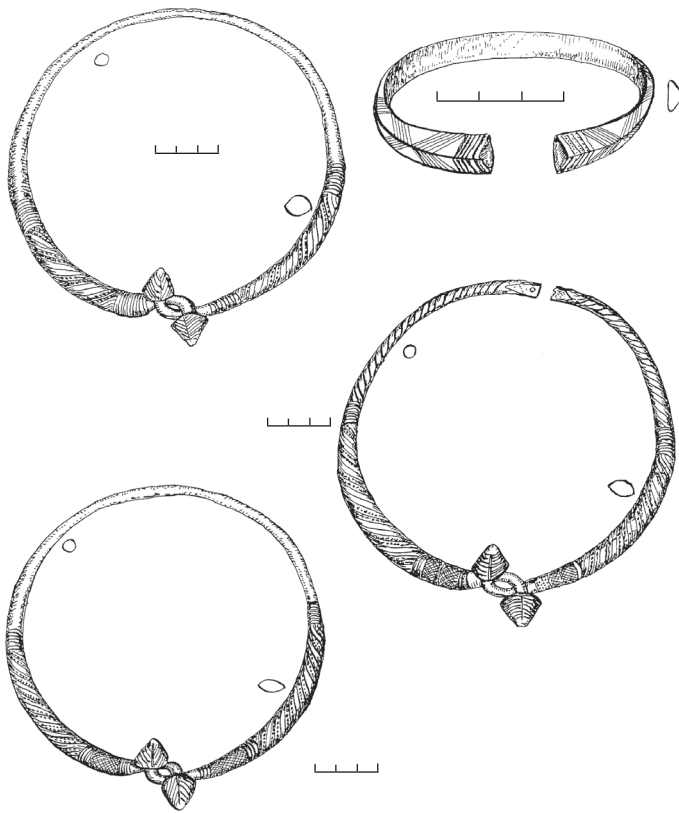
122. Pilkapynas

Kaniūkų kaimo PV dalyje, Ūdrokšlio upelio dešiniajame krante, 0,45 km į V nuo Ūdrokšlio ir Šventosios santakos, yra Kapų kalneliais vadinamas laukas, besileidžiantis Šventosios link. 1898 m. patvinęs upelis šioje vietoje atplovė dalį akmenų vainiko, griaučius ir radinius. Paaiškėjo, kad čia būta romėniškojo periodo pilkapių. Dalis surinktų radinių ir kaulų pateko į Varšuvą ir buvo aprašyti E. Majewskio bei J. Turo. Vėliau iš šios vietos į UKM pateko dar keletas SEGA radinių: antkaklės kūginiais galais, trikampio pjūvio apyrankė (91 pav.).

Ieškodamas pilkapyno liekanų 1988 m. D. Ribokas šioje vietoje iškasė 18 perkasų (apie 274 m²). Aptiko įvairiais laikotarpiais datuojamos gyvenvietės pėdsakus (↑124), bet pilkapių liekanų aptikti nepavykė.

L. Majewski 1901; Tur 1901; Tarasenska 1925, 63; 1927, 201, 203; 1928, 149; Šnore 1930, tab. II:20, III:18; Moora 1938, 177, 292, 392, 396; Alseikaitė-Gimbutienė 1946, 184; LAA 1977, 50 (nr. 251); Simniškytė (spaudoje).

Š. Daugudis 1970š, 47; Tautavičius 1970š, 141; Zabiela 1985š, 134–135.

91 pav. Kaniūkai, atsitiktiniai radiniai iš pilkapių: antkaklės kūginiais galais UKM 2249/A-263; 2249/A-264, 12888/A-381; apyrankė – UKM 2250/A-267. E. Zitikio pieš.

R. PMA 9281–9289; UKM 263–264 (2248–2249), 267 (2250), 381 (12.888).

123. Spėjamo pilkapyno vieta

Maždaug 2 km į š nuo Kaniūčių 1-ojo pilkapyno (↑122), Šilėnų miško P dalyje, netoli Šventosios ir Kraujo upe, Skerdimais vadinto upelio senvagės santakos, greičiausiai buvęs dar vienas pilkapyvas. Kasdami žvyrą vietos gyventojai aptiko žmonių griaučių su įkapėmis: viename – pentinį siauraašmenį kirvį, ietigalį, kitame – antkaklę, kaip spėjama, kūginiais galais. Kapai rasti prie pat upelio senvagės krašto.

2007–2008 m. minėtoje vietoje ir jos aplinkoje iškastos 5 perkasos, iš viso 90 m². Žvyringame grunte aptikti minėtų iškastų kapų perlaidojimai bei geležinės ylos ar smeigtuko fragmentas. Pilkapyvas datuotinas SEGA, greičiausiai buvęs nedidelis, vieno ar kelių sampilų.

L. Simniškytė 2008b; (spaudoje).

Š. Simniškytė 2007š; 2008š.

124. Gyvenvietė

Ieškodamas Kaniūčių pilkapyvo liekanų (↑122), kaimo P gale, dešiniajame Ūdrokšlio upelio krante, D. Ribokas 1988 m. iškasė 18 perkasų (apie 274 m²). Aptiko lipdytosios keramikos lygiu paviršiumi, kelias šukes gnaibytu paviršiumi, taip pat žiestų kaimavietės laikų šukių, kelios jų buvo ornamentuotos bangelėmis. Gyvenvietė datuota I tūkst. pabai-ga – II tūkst. Romėniškojo periodo pilkapyvui vienalaikės gyvenvietės pėdsakų nenustatyta. Galbūt ji buvo kitapus Ūdrokšlio upelio, kairiajame jo krante, kur 1985 m. buvo šurfuota kelių ha teritorija ir nustatytas kultūrinis sluoksnis, apimantis 100x50 m teritoriją. Kultūrinis sluoksnis tamsus, 5–20 cm storio (vietomis siekia 80 cm), su degusiais akmenimis, šukėmis, bet pagal tai gyvenvietės chronologija nepatikslinkta.

L. Ribokas 1990.

Š. Daugudis 1970š, 47; Tautavičius 1970š, 141–152; Zabiela 1985š, 133–134.

R. UKM.

Kauprenieki (liet. Kaupreniekai), Jekabpilio sav., Abelių vls.

125. Kapinyvas

Dauguvos Abelių salos ŠV dalyje, 250 m į PV nuo istorinių laikų įtvirtinimų – Kauprės piliakalnio, ties Kaupreniečių sodyba, būta II tūkst. pradžios kapinyvo. 1931 m. potvynio atplauta kapų liekanų. Maždaug 0,5 m gylyje rasta žmonių kaulų, grandinėlinių krūtinės papuošalų, apyrankių, antkaklė. Taip pat rasti 4 ietigaliai ir geležinės žirkės. Radiniai buvę Abelių mokykloje, datuojami XII–XIII a.

Š. VKPAI.

Kazupurvis (liet. Kazupurvis), Daugpilio sav., Sventės vls.

126. Piliakalnis

7,5 km į V nuo Alūkštos, tarp Niedrų ir Grikių (buv. Kazupurvio) sodybų, yra Piliakalniu vadinama kalva stačiais PV, V, ŠV šlaitais ir nuolaidžiais R. P ir PV papėdė šaltiniuota. Kalva – su 40x30 m aikštele, orientuota ŠR–PV kryptimi. ŠV ir R pašlaitėje yra lyg

ir buvusios terasos kontūrai. Kalva žvalgyta 1968 m., kultūrinio sluoksnio aikštelėje nepastebėta. 2002 m. piliakalnio šlaite aptikta brūkšniuotosios keramikos šukių, tai leidžia įtarti čia buvus tikrą piliakalnį su nuartu kultūriniu sluoksniu.

L. Graudonis 2001; Urtans 2006b.

LNVM A 13200.

Kebėnai → Ҙebėni

Kereliai, Kupiškio r., Skapiškio sen.

127. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

Piliakalnis yra 1,6 km į PR nuo Rokiškio–Panevėžio kelio ir 0,55 km į PV nuo Kupiškio–Rokiškio kelio, Kupos kairiajame krante, anksčiau pelkėmis apjuostoje 5–6 m aukščio kalvoje stačiais šlaitais, su 30x19 m dydžio keturkampe aikšte, orientuota ŠV–PR kryptimi (92 pav.). Kalvos galuose yra 1,2–1,5 m aukščio ir 11 m pločio pylimai. ŠV papėdėje 1,2 ha plote yra papėdės gyvenvietė.

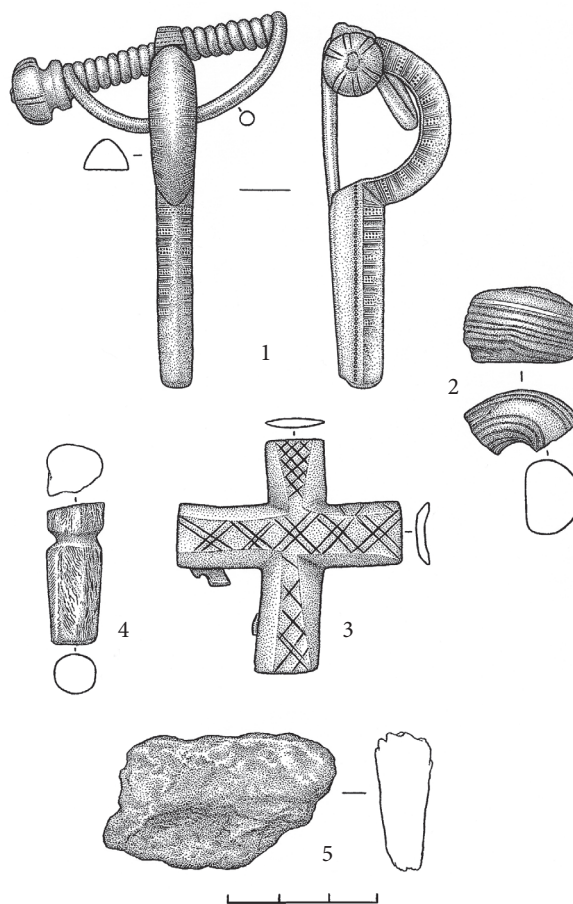
1984 m. V. Daugudis piliakalnio aikštelėje ištyrė 4 šurfus (4 m²) ir aptiko 0,45–0,7 m storio kultūrinių sluoksnį. 1985–1986 m. E. Grigalavičienė ištyrė beveik visą aikštelę (568 m²). Kultūrinis sluoksnis pakraščiuose siekė iki 1,8–2 m, centre – 0,25 m storio.

Kultūriniame sluoksnyje išskirti 3 horizontai. Apatinis susiformavo I tūkst. pr. Kr. 2-ojoje pusėje ir pirmaisiais amžiais po Kr. Tuo metu aikštelė buvo apjuosta 2 m pločio, 0,5 m gylio grioviu ir medine užtvara iš iki 30 cm skersmens sukastų stulpų, sutvirtintų akmenimis. Vėliau, plečiant aikštelę, griovys buvo užpiltas, o aikštelės kraštuose pastatyti stulpinės konstrukcijos pastatai. Šiame horizonte rasta akmeninių kirvelių fragmentų, molinių svorelių, kaulinių ylių, adiklių, strėlių, smeigtukų, žalvarinis kabutis, sagtelė, molinių liejimo formų ir lipdytosios keramikos brūkšniuotu bei lygiu paviršiumi.

Storiausias ir geriausiai išlikęs buvo vidurinis horizontas, nuo ankstyvojo atskirtas smėlio ir žvyro tarp sluoksniu ir datuotas I tūkst. 1-ąja puse. Aikštelėje tuo metu atsiradę naujų pastatų, jos viduryje rasta geležies lydymo krosnelė. Pastatų vietose rasta geležinių smeigtukų, sagčių, adatų, peilių-pjautuvėlių, žal-

92 pav. Kerelių piliakalnis iš ŠV, 1955 m. LIIR, ng. 13786.

93 pav. Radiniai iš Kerelių piliakalnio: 1- ilgakojė segė, KVDM 904:1; 2 - stiklinis karolis, KVDM 904:5; 3 - kryžiaus formos apkalas, KVDM 904:2; 4 - kaulinio dirbinio fragmentas, KVDM 904:4; 5 - šukė, KVDM 904:6. I. Maciukaitės pieš.

varinė apyrankė, verpstukas ir lipdytosios keramikos brūkšniuotu, lygiu bei grublėtu paviršiumi.

Vėlyviausiame etape, datuojamame I tūkst. 3-uoju ketvirčiu, aikštelės galuose supilti pylimai, atlikti jos pertvarkymo darbai. Šiam sluoksniui E. Grigalavičienė priskyrė pentinį siauraašmenį kirvį, pjautuvėlius, geležinius peilius, ylas, geležinį įtveriamąjį ietigalį, žalvarinius kabučius ir lipdytąją keramiką lygiu bei grublėtu paviršiumi. Teigiama, kad po VI a. gaisro piliakalnis buvo apleistas, tačiau prie jo gyvenimas tęsėsi, apie ką byloja I tūkst. 2-osios pusės – II tūkst. pradžios atsitiktiniai dirbiniai muziejuose (93 pav.) bei ir 2001 m. piliakalnio papėdėje rastos 2 žalvarinės apyrankės, datuojamos X a. (58:1 pav.).

L. Покровский 1899, 64–65; Tarasenko 1928, 155; LAA 1975, 83 (nr. 308); Grigalavičienė 1992b; Daugudis, Tebelškis 1997, 25–27; Skapiškis 1999, 11; Simniškytė 2002b; 2005, 35–36; LPA 2005(I), 482–483; Sėliai 2007; Zabiela 2002; 2009, 78.

Š. Daugudis, Tautavičius 1969š; Daugudis 1984š.

R. LNM AR 726:1–33, 785:1–2, GRD 77341; KEM 8150; VDKM 904:1–6.

Kiemiškiai, Rokiškio r., Juodupės sen.

128. Pilkapiai

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje kaimo laukuose būta 3 pilkapių su akmenų vainikais, vadinamų Milžės kapu. Chronologija nenustatyta, pagal bendrus duomenis, tai – SEGA pilkapiai.

L. Покровский 1899, 48; LAA, 1977, 54 (nr. 278); Zabiela 1999.

Kiunciai → Ūnci

Klausučiai, Biržų r., Širvėnos sen.

129. Kalva

Piliakalniu vadinama didelė kalva į PV nuo Biržų, prie Biržų–Vabalninko plento. Ji juosiamą pelkės, 3–4 m aukščio nuolaidžiais šlaitais. Kalvos V gale yra 30x20 m dydžio aikštelė, pailga PR–ŠV kryptimi. Įtvirtinimų ir kultūrinio sluoksnio nepastebėta. Datuojama I tūkst. pradžia.

L. LAA 1975, 86 (nr. 324); LPA 2005(I), 124–125.

Klauži (liet. Klaužiai), Viesytės sav., Elkšnių vls.

130. Gyvenvietė

Dienvidsusėjės dešiniajame krante, 2,7 km į R nuo Elkšnių, 0,7 km į V nuo Jaunzeimių, melioruotame lauke, 10x60–70 m plote yra senovės gyvenvietė, vadinama „Juoduoju lauku“. Aptiktos 3 lipdytosios keramikos šukės lygiu paviršiumi ir viena gargažė. Datuojama I tūkst. 2-ąja puse.

L. Dienvidsėlijas 1996, 58–59.

R. LNVM A 12735.

Kņāvukalns (liet. Kniavukalnis), Viesytės sav., Rietės vls.

131. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

3 km į V nuo Elkšnių, prie Dryzumų, Dienvidsusėjės slėnyje, dešiniajame krante, 20 m iškyla Kniavukalnio piliakalnis su 40x60 m dydžio aikštele (42 pav.). Piliakalnio Š pusėje, 4–6 m žemiau aikštelės, yra viena terasa. Š–ŠR papėdė šaltiniuota.

1968 m. piliakalnio aikštelės ŠR ir V krašte iškasti 2 šurfai (4,5x1 m ir 3x1,3 m dydžio). Kultūrinio sluoksnio storis siekė 0,4–0,6 m. Aikštelės V krašte aptikta pastato liekanų: keli židiniai (vienas jų – 1x1,15 m dydžio, 0,2 m įgilintas) ir stulpvietė. Rasti keli verpstukai, akmeniniai trintuvai, apie 50 keramikos šukių: 37 – lygiu paviršiumi, 8–10 – brūkšniuotu, 1 – tekstilinė. Kelios šukės buvo indų, kurių paviršius puoštas geometriniais ornamentais. Rasta ir apžiestosios keramikos šukių.

Papėdės gyvenvietės kultūrinis sluoksnis pastebėtas maždaug 25–30 m atstumu nuo piliakalnio, jo storis siekė 0,4–0,6 m. Rasta keletas verpstukų, trinaimų akmenų, galastuvų, tiglio, pjautuvo fragmentas. Surinkta per 150 šukių, iš jų 61 – lygiu paviršiumi, 33 – grublėtu, 6 – gludintu, 2 – gnaibytu, 6 – brūkšniuotu, taip pat kelios apžiestos šukės. 8 šukės puoštos geometriniais ornamentais, pirštų įgnybimais.

Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė datuojami I tūkst. pr. Kr. – II tūkst. pradžia.

0,2 km į ŠV nuo piliakalnio yra nedidelis 5 m aukščio „Mažasis piliakalnis“, kurį A. Bylenšteinas laikė kulto kalnu.

L. Bielenstein 1882, 586; 1883b; Löwis of Menar, 1922, 29 (nr. 7); Brastiņš 1926, 67–68; Graudonis 1969, 36; Latvijas 1974, 331; Backe 1991, 150 (nr. 99); Dienvidsėlijas 1996; Šne 2000; Graudonis 2001, 52–54,

3. att.; Latvijas 2001, 392; Urtāns 1996b, 7; 2001; 2006b (čia – išsamus literatūros sąrašas).

Š. VKPAI.

R. LNVMA 1713, 12038; 12952; VI 156:1–19; JkM 1599:1–23.

Krasti (liet. Krastai), Aknystos sav., Garsenės vls.

132. Gyvenvietė

Į V nuo Susėjos upės, Vecmuižos ežerėlio PR pakrantėje, prie Krastų, 50x80 m plote pastebėtas gyvenvietės kultūrinis sluoksnis. Rastos kelios lipdytos šukės. Gyvenvietės chronologija neaiški, sunku pasakyti, ar ji vienalaikė su už 0,4–0,5 km buvusiu Zeltinių (Sėjanų) pilkapiu (↑310).

L. Urtāns 1988, 139.

Š. VKPAI.

R. LNVMA 12711.

Kreipšiai, Kupiškio r., Skapiškio sen.

133. Ežero salos gyvenvietė

Mituvos ežere yra dvi salos – Didysis Alkas ir Mažasis Alkas arba Alkelis. Didžioji ežero sala, dar vadinama Skapiškio alkaliniu, yra pailga R–V kryptimi, apie 170 m ilgio ir 3–5 m aukščio šlaitais. 1923 m. Skapiškio mokyklos direktorius A. Namikas kasinėjo aukščiausioje salos vietoje ir aptiko degusių akmenų bei suanglėjusių grūdų. 2009 m. žvalgant 0,76 ha plote pastebėta gyvenvietės pėdsakų. Žemė visoje saloje – juosva, joje rasta 20 lipdytosios keramikos šukių grublėtu ir lygiu paviršiumi bei geležies gargažė. Gyvenvietė datuojama I tūkst. 2-ąja puse.

Į Š nuo jos, kitoje ežero saloje, taip pat rasta senovės gyvenvietės pėdsakų (↑176).

L. Skapiškis 1999, 12, 14–15; Stončius ir kt. 2010, 446.

R. LNM GRD 109 976/26.

Krėsliņi → Smiltiņi

Kreščionys, Rokiškio r., Obelių sen.

134. Radinys

K. Paunksnio ir P. Kulikausko susirašinėjimuose paminėta, kad Kreščionių kaimo laukuose rastas geležinis kalavijas su apskrita buože ir siauru rankenos skersiniu yra datuotinas maždaug XIII a. Radimo aplinkybės nenustatytos.

Š. 1953.05.13 LIEM rašto 223–67–30 K. Paunksnio užrašuose Duokiškio mokykloje V. Vaitkevičiaus nuorašas (1994 m.).

Kriaunos, Rokiškio r., Kriaunų sen.

135. Gyvenvietė

Į P nuo Kriaunų miestelio, Sartų ežero pakrantėje, stūkso masyvi kalva – sausumos kyšulys, formuojantis ežero vingį. Kalva vadinama Kraliko kalnu. Kalvos viršus virš vandens iškyla apie 17 metrų. PR, P ir PV–V ją supa ežeras. ŠR kalvos šlaitai status, leidžiasi į šlaپیą griovą, skiriančią kalvą nuo gretimų aukštumų, ŠV jie nuožulnesni. Kalvos paviršius nelygus, išgaubtas. 2003 m. jos viršuje iškasus 1 šurfą po armeniu aptikta 14 cm storio kieta pilkšva žemė su akmenukais. Rastos 2 lipdytos šukelės lygiu paviršiumi. Datuojama I tūkst.

Š. Strimaitienė 2003š.

R. LNM.

Krīgāni (liet. Kryganai), Viesytės sav., Ritės vls.

136. Ežero salos gyvenvietė

Kryganų ežeras yra 5 km nuo Lietuvos–Latvijos sienos. Jo R saloje esanti gyvenvietė užėmė maždaug 2700 m² plotą (50x54 m). Planuojant pakelti ežero vandens lygį iškilo grėsmė, kad sala atsidurs po vandeniu. Nors šie planai nebuvo įgyvendinti, saloje 1978–1979 m. A. Stubavas ištyrė 816 m².

Kultūrinis sluoksnis buvęs iki 0,4–0,6 m storio. Ankstyviausi pėdsakai datuoti neolito laikotarpiu – ankstyvuoju bronzos amžiumi. Rasti 4 kapai, priskiriami vėlyvojo neolito laikotarpiui.

Pagrindinis kultūrinis sluoksnis gyvenvietėje susiformavo I tūkst. viduryje – II tūkst. pradžioje. Pastatai buvę rentinės konstrukcijos, ant akmeninių pamatų. Dalis pastatų – su molinėmis aslomis. Gyvenamųjų pastatų vietose aptikti neįgilinti židiniai, taip pat akmenų krosnys. Greta stovėję ūkiniai pastatai, aptikta stulpaviečių, dalis kurių galėjo priklausyti apsauginei medinei užtvarei. Aptikta 1 m gylio vandens saugykla. Kai kurie objektai ir struktūros (įgilintas židinis, didesni akmenys), spėjama, galėjo būti atskirų šeimų aukurai.

Tarp radinių vyravo darbo įrankiai: verpstukai ir pasvarėliai, dalgis, pjautuvas, yla, akmeniniai skiltuvai, galastuvas. Aptikta taip pat ir papuošalų: lazdelinis

smeigtukas, apyrankė zoomorfiniais galais, pasaginė segė, stiklo karoliukų. Retas dirbinys – žalvarinis šukų pavidalo kabučio ruošinys. Surinkta apie 3000 keramikos šukių. Keramiką lygiu paviršiumi sudarė 48%, grublėtu – 27%, gnaibytu – 6%, gludintu – 5%, brūkšniuotu – 9%. Neolitinė keramika sudarė 2%. Keramikos sudėtis skirtinguose horizontuose buvo gana vienoda. Tai byloja, kad kultūrinis sluoksnis gyvenvietėje gerokai permaišytas. Saloje buvo lankomasi ir vėliau, čia aptiktos kelios XVI a. monetos.

L. Stubavs 1979; 1980; 1980a; Backs 1991, 150–151 (nr. 193); Vasks 1999; Latvijas 2001, 393.

R. LNVM VI 286.

Kryliai, Rokiškio r., Kamajų sen.

137. Radimvietė

Dviragio (Salų) ežero R galo ŠR krante, ties įtekančiu Krylių (Untupių) upeliu, kairiajame jo krante, 20x10 m dydžio aukštumėlėje, prie keliuko per Krylių kaimą kasant žvyrą rasta kaulų ir metalo dirbinių bei jų fragmentų, dalis kurių pateko į RKM: įtveriamasis ir įmovinis ietigaliai, siauraašmenis kirvis, 4 apyrankės (dviejų iš jų radimo vieta galutinai neaiški, tačiau pagal inventorinius numerius greičiausiai priklauso tai pačiai Krylių kolekcijai) (48 pav.). Radiniai datuojami VII–XI/XII a. 1994 m. spėjamo kapinyno vietoje P. Tebelškis ištyrė 6 perkasas (30 m²), bet kapų nerado.

L. Zabiela 1999.

Š. VAK (LŽV) 41/318–319, 103/377; Tebelškis 1994š.

R. RKM 3569, 15414, 16867–16871.

Kriškāni → Ancīši

Krustliči (Bebri) (*liet.* Krustlyčiai/Bebrai), **Salos sav., Sėlpilio vls.**

138. Pilkapis

Kapčiumi vadinamas pilkapis buvęs 1 km į P nuo Dauguvos, 2 km į ŠV nuo Sėlpilio, 0,05 km į ŠR nuo Krustlyčių. Sampilas buvo 15 m skersmens, jame kasant bulviarūsius aptikta radinių, keli jų pateko į muziejus: Latvijos istorijos muziejuje Rygoje saugomas pentinis siauraašmenis kirvis, Jakabpilio muzie-

juje – ratelinis smeigtukas. Radiniai datuojami romėniškuoju laikotarpiu. Ši vieta dažnai painiojama su Bebrais (↑35), esančiais atokiau Dauguvos, prie Krustpilio–Jelgavos geležinkelio linijos. Netoli Krustlyčių, už 0,3–0,4 km, buvo Saleniekių (Upytės) pilkapiai (↑233).

L. Latvijas 1974, 325; Latvijas 2001, 381.

Š. VKPAI.

R. LNVM 10591 (IV 33752); JkM, 1623 (1155).

Kubiliškis (Radišiai), Rokiškio r., Jūzintų sen.

139. Pilkapynas

Pilkapynas, vadinamas Senkapiais, yra į P nuo Audros upės, 0,8 km į PV nuo kelio Baušiškiai–Kuliai, Degimų miške, abipus miško keliuko, kadaise skyrusio Jaurų ir Kubiliškio kaimus (32 pav.).

Pilkapyne yra 20 pilkapių su akmenų vainikais, kurie banguotame reljefe išsidėstę aukštesnėse vietose, iki 50 m atstumu vienas nuo kito (29, 94 pav.). Daugelis – maži, vos 3–5 m skersmens, beveik visų jų sampiluose žioji didžiulės duobės, likusios po XX a. pradžios kunigo J. Žiogo kasinėjimų. 2003 m. pilkapyne 3 sampilų liekanas (vienas paaiškėjo nesantis pilkapis) ištyrė A. Simniškytė. Nustatyta, kad mirusieji sampiluose laidoti po vieną, duobėse po pilkapio pagrindu. Pilkapiai pagal radinius ir radiometriniu metodu datuoti I tūkst. viduriu.

L. Покровский 1899, 42; Tarasenko 1928, 220 (Radišiai); LAA 1977, 57 (nr. 298); Balčiūnas, Dakanis 1986, 114; Simniškytė 2005a.

94 pav. Kubiliškis (Radišiai), 2003 m. tyrimai, pilkapis 1. A. Simniškytės nuotr.

Š. VAK (LŽV) 41/205–210, 69/205; Kulikauskas 1949š; Daugudis 1970š.

R. LNM GRD 97033.

Kukuri (*liet.* Kukurai), **Jaunjelgavos sav., Secės vls.**
140. *Gyvenvietė*

Gyvenvietė buvusi 0,4 km į PR nuo Altenės pilies, į Š nuo Malkalną, įlomėje, kurią iš Š riboja Dauguva. Dubumos R dalyje tekėjo upelis. Pastačius Pliavinių HE gyvenvietę atsidūrė po vandeniu.

0,3–0,6 m storio gyvenvietės sluoksnis driekėsi maždaug 1 ha plote. 1964 m. J. Apalas gyvenvietėje ištyrė 2 perkasas (80 m²), nustatė 2 kultūrinio sluoksnio horizontus ir rado 19 individualių dirbinių, 195 gyvulių kaulus, apie 600 šukių (18% keramikos buvo žiestoji, 82% – lipdytoji: lygiu paviršiumi – 48%, grublėtu – 46% ir gludintu – 6%). Apatiniame horizonte radinių nedaug (peilio fragmentai, trinamojo akmens dalis), vyravo lipdytoji keramika lygiu paviršiumi, taip pat rasta grublėtosios. Jis datuotas I tūkst. 2-ąja puse. Vėlyvesnis horizontas glūdėjo vos 15–20 cm gylyje. Aptikta akmeninės krosnies pėdsakų, vyravo žiestoji keramika, pasitaikė įsimaišiusių lipdytosios keramikos šukių grublėtu bei lygiu paviršiumi, taip pat rasta II tūkst. vidurio – XVII a. dirbinių: strėlės antgalis, olandiškos pypkės kotas.

L. Graudonis, Apals 1965, 8; Latvijas 1974, 142; Vasks 1999, 58.

R. LNVM.

Kūlini (*liet.* Kūliniai), **Viesytės sav., Viesytės vls.**
141. *Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė*

3 km į PV nuo Viesytės, 2,3 km į V nuo pelkėjančio Kugrės ežerėlio, 0,6 km į V nuo Pilskalnių, netoli buvusio Ekengravės dvaro, yra medžiais apaugęs 34 m iškylantis piliakalnis. Šlaituose įrengtos dvi terasos, viena – 5–7 m žemiau aikštelės, antroji – 4–5 m žemiau pirmosios. Aikštelėje bei šlaituose matomas kultūrinis sluoksnis, kuriame rastos kelios žiestos ir lipdytos šukės lygiu paviršiumi.

Piliakalnio pašlaitėje rastas akmeninis kirvis. 0,04 km į PR nuo piliakalnio pastebimas gyvenvietės kultūrinis sluoksnis. Tamsi žemė išsiskiria ir 0,1 km į ŠV nuo piliakalnio, kur pievose stūkso stambus – 4x5 m dydžio ir 1 m aukščio akmuo.

1921 m. piliakalnį šiek tiek kasinėjo A. Štokmanis, rado kelias brūkšniuotosios keramikos šukeles ir kaulinių adiklį. Jekabpilio muziejuje, be lipdytosios ir žiestosios keramikos šukių, saugoma geležinė yla, pjautuvas, rasti piliakalnio P papėdėje, ir plačiaaušmenis kirvis iš piliakalnio aikštelės. SEGA apyrankė (JkM 1607) su nuoroda į Kūlinius gali būti rasta netoliese buvusiam Galvanų pilkapyje (↑78).

Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. – II tūkst. pradžia.

Į V nuo piliakalnio yra medžiais apaugęs kalnelis, vadinamas Mažuoju piliakalniu. Piliakalnio požymių jis neturi. Manoma, jog tai – kulto vieta. Kulto vieta kartais laikomas ir Buculanių kalnas, esantis 1 km į PV nuo piliakalnio.

L. Bielenstein 1882, 583, 585; Bilenstein 1883, nr. 3; Löwis of Menar 1922, 29 (nr. 10); Brastiņš 1926, 61–62; Moora 1929, 187, Taf. II:2; Граудонис 1967, 18; Latvijas 1974, 332; Вакс 1991, 152 (nr. 107); Latvijas 2001, 393; Urtāns 1996; 2001, 49; 2006b.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 1714, 1682, 12953; JkM 1330, 1342, 1472:1–3, 1597:1–5, 1599:1.

Kuokšiai, Rokiškio r., Kamajų sen.

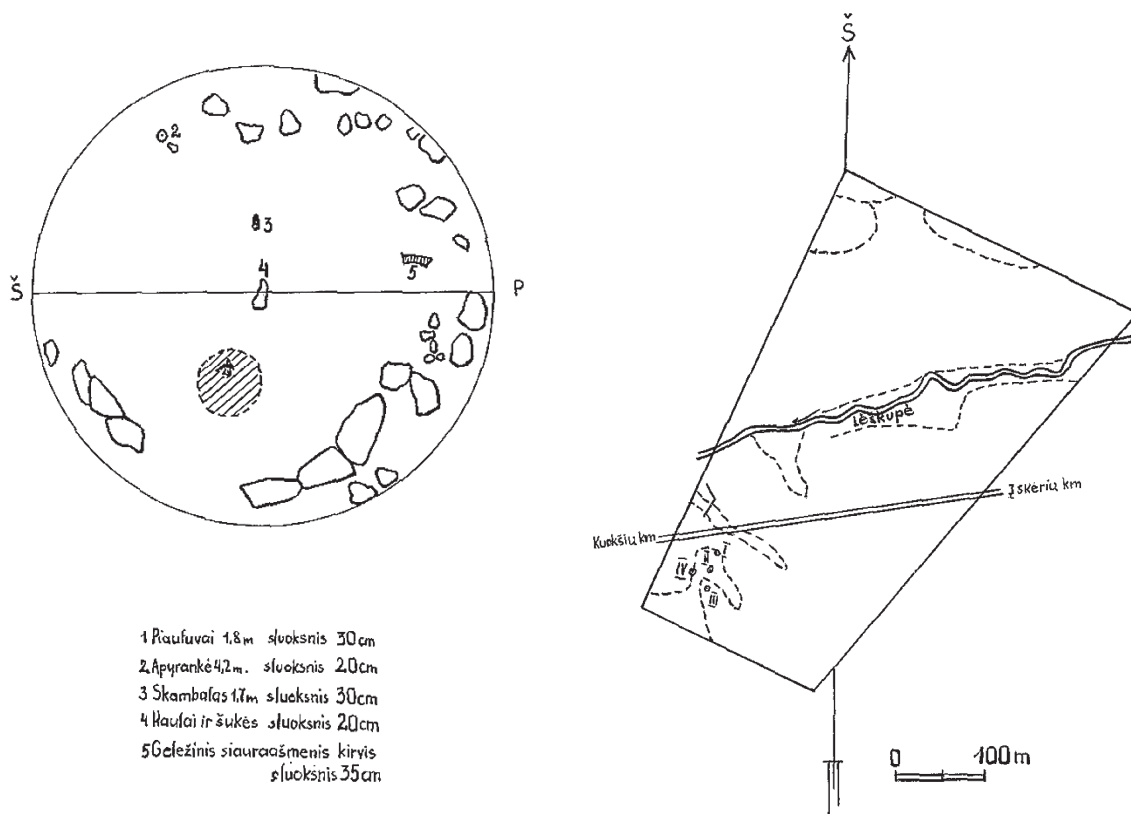
142. *Pilkapynas*

Pilkapynas buvęs 0,5 km į kairę nuo Kamajų–Jūžintų kelio, 0,65 km į ŠR nuo buv. Kuokšių gamybinio centro, 0,1 km į P nuo Lėškupio upelio ir jo intako Katmilžių upelio kairiojo kranto. Pilkapyne buvę 4 pilkapiai su akmenų vainikais, 9–12 m skersmens ir iki 1 m aukščio (95 pav.). XIX a. vainikų akmenys išrinkti, sampiluose įrengti bulviarūsiai, kuriuos kasant aptikta kaulų ir radinių.

1939 m. pilkapių liekanas ištyrė J. Puzinas. Sveikų kapų nerasta, tik atsitiktinių radinių iš romėniškojo periodo (2 juostinės apyrankės, pentinis siauraašmenis kirvis, keli ietigaliai) bei vėlesnių laikų (gintaro karolis, stambios įvijos, žvangutis, žvaigždinė segė, žiestosios keramikos, puoštos bangelėmis) (96 pav.). Pilkapiai supilti SEGA, juose laidota ir vėliau.

L. Покровский 1899, 104; Tarasenko 1928, 158; Alseikaitė-Gimbutienė 1946, 182; LAA 1977, 58 (nr. 306).

Š. VAK (LŽV) 41/326–332; Puzinas 1939ša; Daugudis 1970š; Tautavičius 1970š, 69.

95 pav. Kuokšių pilkapynas ir pilkapio 3 planas (pagal: Puzinas 1939ša)

R. RKM A 316–319 (148–151); VDKM 1023, 1489, 1805:1–8.

Kupiškis (Aukštupėnai), Kupiškio r., Kupiškio sen.

143. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

Piliakalnis yra Kupiškio miesto Š dalyje, Lėvens kairiajame krante, kalvoje (60 pav.). Iš Š jį juosia Aukštupio, iš V – Lėvens slėniai, iš R – dauba. Šlaitai – vidutinio statumo, 8–20 m aukščio. Aikštelė – ovali, pailga Š–P kryptimi, 110x40 m dydžio. Jos P gale žymūs pylimo pėdsakai. Š, R ir P šlaituose 4–4,5 m žemiau aikštelės krašto iškastas 3–4 m pločio, 2 m gylio griovys, už kurio supiltas 280 m ilgio, 1,8 m aukščio ir 7 m pločio pylimas (jo vietoje V šlaite išlikusi tik terasa). Aikštelėje buvęs intensyvus kultūrinis sluoksnis, tačiau ariant didelė jo dalis sunaikinta. Rasta 11 lipdytosios keramikos šukių grublėtu, lygiu, gnaibytu paviršiumi. Piliakalnio R ir P papėdėje, 5 ha plote, yra papėdės gyvenvietė, kurioje rasta lipdytosios grublėtosios ir

žiestosios keramikos. Piliakalnis datuojamas I tūkst. – II tūkst. pradžia. Čia galėjo būti vienas svarbiausių Sėlos žemių centrų.

2009 m. piliakalnio Š papėdėje buvo iškasta 1 perkasa, užfiksuota tik maišyta žemė, sukasta 1984 m. stant Lėvens upės užtvanką.

Š. Petruilienė 2009š.

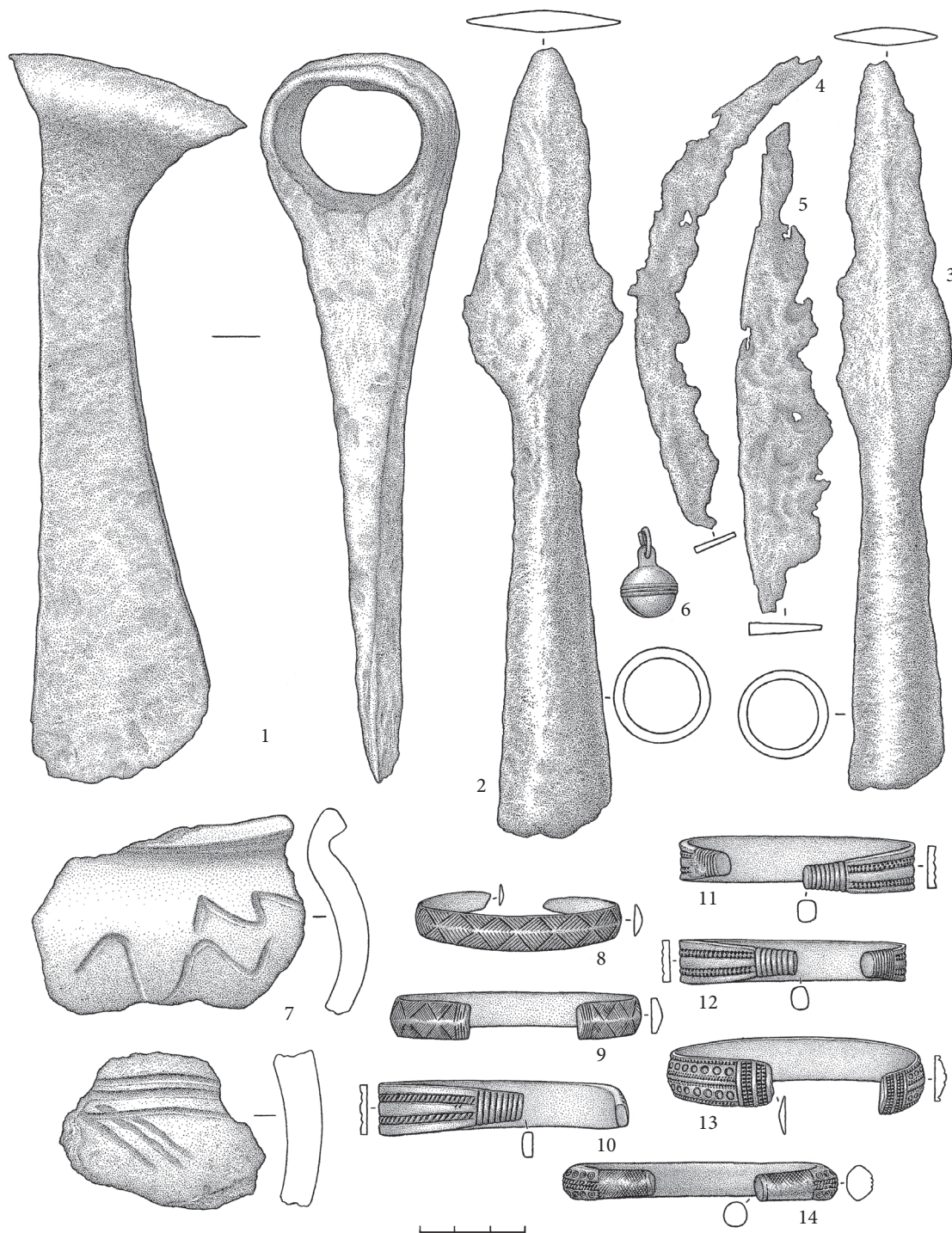
L. Покровский 1899, 63; Tarasenko 1928, 98 (Aukštupėnai), 163 (Kupiškis); LAA 1975, 90 (nr. 352); Daugudis, Tebelškis 1997, 24; LPA 2005(I), 472–475; Simniškytė 2005, pav. 3; Zabiela 2009, 78.

R. LNM; VDKM 488 (akmeninis kirvis).

Kupriai, Biržų r., Papilio sen.

144. Pilkapynas

0,3 km į Š nuo plento Biržai–Pandėlys ir 1,1 km nuo tilto per Apaščios upę, kelyje Kučgalys–Einoriai buvo keli pilkapiai su akmenų vainikais. 1893 m. S. Kaderis kasinėjo 3 pilkapius ir aptiko žmonių griaučių su

96 pav. Radiniai iš Kuokšių pilkapių, atsitikt. rad.: 1 – pentinis siaurašmenis kirvis, VDKM 1805:7; 2 – ietigalis rombo formos plunksna, VDKM 1023; 3 – ietigalis rombo formos plunksna, VDKM 1805:7; 4 – peilis-pjautuvėlis, VDKM 1805:7; 5 – peilis-pjautuvėlis, VDKM 1805:3; 6 – žvangutis, VDKM 1805:6; 7 – šukės, VDKM 1805:4; 8, 9 – apyrankės trikampio pjūvio lankeliu, VDKM 1805:2, 1489; 10 – apyrankė stačiakampio pjūvio lankeliu suapvalintais galais, VDKM 1805:5; 11, 12 – apyrankės stačiakampio pjūvio lankeliu suapvalintais galais, RKM A(I) 316(148), A(I) 317(149); 13 – apyrankė trikampio pjūvio lankeliu, RKM A(I) 318(150); 14 – apyrankė briaunoto pjūvio lankeliu, RKM A(I) 319 (151). I. Maciukaitės pieš.

II–III a. įkapėmis: antkakle kūginiais galais, įvijine apyranke, šarnyrine sege (21:2 pav.). Dabar pilkapių žymių nebelikę. 0,06 km į P nuo jų vietos yra akmenimis apjuostos 13x10 m dydžio kaimo kapinaitės. Galbūt jos įrengtos viename iš buvusių pilkapių.

L. Kader 1895, 135–136; KPM 1897, 32, Abb. 121; Tarasenko 1928, 164; Moora 1938, 282, 447; Alseikaitė-Gimbutienė 1946, 179; LAB 1961, 166, 535; LAA 1977, 58 (nr. 307); LAA 1978, 13.

Š. Tautavičius, Daugudis 1969š; Girininkas ir kt. 1989š.

Kurmiški (*liet.* Kurmiškiai), **Aknystos sav., Garšenės vls.**

145. Kalva

2 km nuo Lietuvos–Latvijos sienos užpelkėjusiame Susėjos slėnyje, dešiniajame jos krante, ties santaka su Lačiupytės upeliu, netoli Kurmiškių ir Abuolinių žinoma Piliakalniu vadinama 4–5 m aukščio kalva, kurios viršuje kultūrinio sluoksnio nepastebėta. Papėdėje žemė tamsi, bet tai nėra tikras kultūrinis sluoksnis. Kalva visų piliakalnio požymių neturi.

L. Šnore 1979b; Urtāns 2001, 48; 2006b.

Kustos, Utenos r., Užpalių sen.

(N) Pilkapynas

Jasonių dvarininkas Pranciškus Vilčinskis 1844–1845 m. tyrinėjo pilkapius tarp gretimų Vaineikių ir Kustų kaimų, buvusių skirtinguose valsčiuose – Kamajų ir Užpalių. Aptiko griautinių žmonių kapų su III–V a. radiniais. Dabar pilkapynas žinomas tik Vaineikiuose (↑297). Galima įtarti, kad tai buvęs vienas pilkapių masyvas ar kelios jį sudariusios grupės, kurių viena galėjusi pakliūti tarp vieno kaimo žemių, kita – tarp kito.

L. LAA 1977, 59 (nr. 316); Kulikauskas, Zabiela 1999, 29–30; Simniškytė 2011d.

Š. MAB RS, F. 18–189; Daugudis 1970š; Tautavičius 1970š, 147.

Ķebėni (*liet.* Ķebėnai), **Viesytės sav., Rītės vls.**

146. Pilkapynas

0,5 km į R nuo Viniukos ežero 0,6–1 km atstumu buvę keli pilkapynai Ķebėnuose, Melderiškiuose (↑166) bei Stūreliuose (↑276). 0,3 km į ŠR nuo Ķebė-

nų, vieškelį sankirtoje, aukštumėlėje buvę maždaug 10 ir 13,5x14,5 m skersmens, iki 1 m aukščio, vienas nuo kito nutolę maždaug 25 m 2 pilkapiai su akmenų vainikais.

1940 m. juos ištyrė E. Šnuorė. Viename pilkapyje rasta 19 kapų, iš jų 15 datuojami SEGA, keli – VIGA2 (pastarieji buvo akmenų vainiko ribose arba jo išorėje). Visi kapai rasti negiliai, 20–40 cm gylyje. Kapuose aptikta po 1–3 dirbinius, dažniausiai apyrankės ar ietigaliai, viena antkaklė ir viena kaklo apvarėlė. Ant rasis pilkapis iki tyrinėjimų visų pilkapiams būdingų požymių neturėjo (akmenų vainikas neminimas ir tyrinėjimų ataskaitoje). Jį ištyrus rasta 10 kapų, keli – SEGA (viename rastas peilis-pjautuvėlis, kitame – ietigalis), vienas – VĖGA, likusieji – istorinių laikų palaidojimai.

L. Šnore 1936, 12 (nr. 46); Latvijas 1974, 332; Šnore 1993, 13–16; Latvijas 2001, 393.

R. LNVM A 10521–10548.

147. Gyvenvietė

Ķebėnų pilkapių sampiluose (↑146) ir atskirų kapų aplinkoje rasta lipdytosios keramikos šukių. Pilkapyje 1 rastos 34 šukės lygiu paviršiumi, 28 – brūkšniuotu; pilkapyje 2 – 45 šukės lygiu paviršiumi, 19 – brūkšniuotu ir 10 – grublėtu. Datuojama pirmaisiais amžiais po Kr.

L. Шноре 1985; Бакс 1991, 147 (nr. 90); Šnore 1993, 13–16; Latvijas 2001, 393.

R. LNVM A 10539:1–2.

Ķunci (*liet.* Kiuncaiai), **Salos sav., Sėlpilio vls.**

148. Pilkapynas ir kapinynas

Kiuncų kapinynas yra 0,4 km į V nuo Vikių ežero. Kiek arčiau ežero yra greičiausiai vienalaikė Speldžių gyvenvietė (↑260).

1981 m. E. Šnuorė čia atliko tyrimus, kurių metu nustatyta, kad romėniškuoju periodu čia galėjo būti pilkapių – užfiksuota akmenų vainikų fragmentų, aptikti keli to laikotarpio radiniai: žalvarinė trikampio pjūvio apyrankė ir pentinis siauraašmenis kirvis.

Iš viso ištirti 73 kapai. Dauguma – XVII–XIX a. palaidojimai, keliasdešimt kapų priskiriami VIGA2. Juose rasta po 2–3 įkapes, daugiausia apyrankės, ietigalius, kirvius ar darbo įrankius (peilius, pjautuvė-

lius). Keli palaidojimai priskirti VĒGA, bet tā laika-tarpī datuojančių dirbinių nenustatyta, nepasitaikė jų ir tarp atsitiktinių radinių, kurių surinkta apie kelis šimtus.

L. Šnore 1936, 51 (nr. 207); Latvijas 1974, 332; Šnore 1993, 21–23; Latvijas 2001, 394.

R. LNVM A 7487:1–11, VI 240.

Lāči → Mazlāči

Lapsukalns (*liet.* Lapsukalnis), **Alūkstos sav., Pilskalnės vls.**

149. Piliakalnis

Piliakalnis, vadinamas „Lapių kalnu“, „Barsukų kalnu“, yra miške, kalvotoje vietovėje, Subatės–Alūkstos kelio kairėje pusėje, 0,8 km į V nuo šio kelio tilto per Lyčiupytės upę, 0,3 km į PV nuo Paradyzės.

Tai – vienas mažiausių Aukšžemės piliakalnių, įrengtų 17 m aukščio kalvoje su maždaug 30 m skersmens aikštele, 2 grioviais ir 2 pylimais V pusėje. Kalno P šlaite, 5 m žemiau aikštelės, yra terasa. Aikštelėje užfiksuotas 0,5–0,6 m, o kartais iki 1 m storio kultūrinis sluoksnis. 1996 m. žvalgant piliakalnį neseniai iškastoje duobėje rastos 46 šukės, 33 iš kurių buvo brūkšniuotos, 9 – lygiu paviršiumi. Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. pradžia.

L. Brastiņš 1926, 89–90; Graudonis 1969, 38; 2001; Latvijas 1974, 333; Backc 1991, 152 (nr. 109); Latvijas 2001, 394; Urtāns 1996a; 2001, 49; 2006b.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 1727, 12962:1–2, 59070.

Laši (*liet.* Lašiai), **Alūkstos sav., Eglainės vls.**

150. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

Piliakalnis buvo įrengtas 1 km į Š nuo Eglainės, atskiroje kalvoje tarp Lašių ir kito, bevardžio upelio stačiais šlaitais, su 80x100 m dydžio aikštele. Kalvoje vėliau pastatyti Lašių dvaro rūmai ir taip visiškai sunaikintas piliakalnio kultūrinis sluoksnis.

Piliakalnio papėdėje į Š–ŠV rasta keramikos (keli gabalėliai lipdytosios grublėtosios ir keli žiestosios). Kultūrinio sluoksnio pėdsakų pastebėta ir į R bei PR nuo piliakalnio. Pagal atsitiktinius radinius tai – I tūkst. – II tūkst. pradžios piliakalnis.

L. Bielenstein 1882, 629; Bielenstein 1883, nr. 7;

Lōwis of Menar 1922, 28 (nr. 7); Brastiņš 1926, 91–92; Graudonis 1969, 38; 2001; Pilskalni 1998, 20; Latvijas 2001, 394; Urtāns 2001, 48; 2006b.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 1726.

Lejasdopeles [Stabben] (*liet.* Lejasduopelės), **Jaunjelgavos sav., Staburago vls.**

151. Pilkapynas

Pilkapynas yra prie Dauguvos upės, tarp jos ir Pliavinių–Staburago (Vygantės) kelio. Pilkapyno P dalyje – senosios Ruobežkrugo kapinaitės. Pilkapynė suskaičiuoti 63 glaudžiai išsidėstę pilkapiai, 6–10 m skersmens ir 0,6–2 m aukščio (63 pav.).

Ankstesnėje literatūroje vyrauja senasis pilkapyno pavadinimas [Stabben, Staburags] pagal dvaro, kurio žemėse jis buvo, pavadinimą. 1830 m. čia kasinėjęs Vygantės dvaro savininkas Vitenheimas, 1839 m. liepą – Tartu universiteto profesorius F. Kruzė. A. Buchholco žiniomis, XIX a. pabaigoje čia kasinėjęs grafas Kamarinas, iškasęs 2 pilkapius, kuriuose radęs po kelis kapus. Viename 7,7x9,2 m dydžio ir 1 m aukščio pilkapyje aptiktas moters palaidojimas, vaiko kapas bei dar keli kapai, viename kurių rasta žirgo galva su žąslais, pentinas ir balnakilpė, antrame – tik atsitiktinių dirbinių. Dar 4 pilkapius XIX a. pabaigoje tyrinėjo pats A. Buchholcas. Viename 8,8 m skersmens ir 0,8 m aukščio, akmenimis nuklotame sampile, po pagrindu iškastoje duobėje, surado vyro kapą su plačiaaašmeniu kirviu, ietigaliu, peiliu, apyrankėmis bei pasagine sege. Kiti trys nedideli (5,3–7,6 m skersmens ir iki 1 m aukščio) pilkapiai buvo suardyti, juose rasta tik atsitiktinių dirbinių. 1899 m. vieną pilkapį ties kapinaičių tvora kasinėjo K. Liovis of Menaras. Duobėje po pilkapio pagrindu jis surado vyro kapą su dviašmeniu kalaviju prie dešiniojo šono, plačiaaašmeniu kirviu, ietigaliu bei žalvariniu pentinu ties kairiaja pėda.

Pilkapynas vėl buvo tyrinėtus iškilus grėsmei, kad pastačius Pliavinių HE daugelis prie Dauguvos esančių paminklų bus užtvindyti. 1960–1961 m. E. Šnuorė čia ištyrė 10 pilkapių ir rado 40 kapų (34 griautinius ir 6 degintinius), įrengtus po vieną (5 pilkapiai), po du (2 pilkapiai) ir daugiau (3 pilkapiai). Kapai datuojami X a. pabaiga – XIII a., keli palaidojimai gali būti vėlyvesni, XIV a.

Pilkapyno tyrimų metu 0,5 km į Š aptiktos ir tyrinėtos dvi Pigėnų gyvenvietės (↑**204**, **205**).

L. Kruse 1842; RK 60 (nr. 484); Buchholtz 1897; Löwis of Menar, 1900; Hausmann 1909, 34; Денисова 1964; 1974; Latvijas 1974, 226–229, 333; Šnore 1997; Latvijas 2001, 395.

R. LNVM VI.

Lejaskarnazi (*liet.* Lejaskarnazai), **Jaunjelgavos sav., Secės vls.**

152. *Gyvenvietė*

Dauguvos kairiajame krante, 2,3 km į PR nuo Kukurų senovės gyvenvietės (↑**140**), prie Lejaskarnazų, pastebėtas iki 0,3 m storio gyvenvietės kultūrinis sluoksnis, kuriame rasta lipdytosios keramikos šukė. Pastačius Pliavinių HE gyvenvietės vieta atsidūrė po vandeniu.

Š. VKPAI.

Lejaškuzēni (*liet.* Lejaskuzēnai), **Jaunjelgavos sav., Staburago vls.**

153. *Pilkapynas*

Prancūzkapiais vadinamas pilkapynas yra į Š nuo Jelgavos–Krustpilio geležinkelio linijos, 0,7 km į ŠR nuo Staburago geležinkelio stotelės, prie melioruoto Stalanų upelio ištakų, 0,2 km į R nuo Grūbelių piliakalnio (↑**88**) ir 0,8 km į V nuo Bebrų pilkapyno (↑**35**). Netoli pilkapyno esanti šlapynė vadinama „Kapų pelkė“. Archyviniais duomenimis, XIX–XX a. sandūroje čia buvęs 5–6 sampilų pilkapynas. Pastaruoju metu belikęs vienas 12 m skersmens ir 0,7 m aukščio pilkapis miške. Sampilo pakraščiuose pastebima akmenų vainiko pėdsakų. Pilkapyne kasęs baronas P. Zelmeris rado apyrankių, kirvį, vienašmenį kalaviją. Datuojama SEGA arba SEGA–VIGA.

L. Šnore 1936, 13 (nr. 66); Latvijas 1974, 333; Latvijas 2001, 395.

Š. VKPAI.

Lejasmucenieki (*liet.* Lejasmucenieikai), **Viesytės sav., Viesytės vls.**

154. *Pilkapis (?)*

Lejasmuceniekų vardu žinomas pilkapis lokalizuojamas į ŠV nuo Viesytės, šalia kelio į Viesytę, miškelyje. Čia taip pat lokalizuojamas Vecpetriuose buvęs pilka-

pis (↑**40**). Apylinkėse taip pat minima pilkapių Tyrumuose (↑**288**). Sunku pasakyti, ar tai vienas ir tas pats, ar skirtingi pilkapynai. Datuojami SEGA arba SEGA–VIGA.

L. Šnore 1936, 14 (nr. 73); Latvijas 1974, 333; Latvijas 2001, 395.

Š. VKPAI.

Lejas Plāteri → Plāteri

Levicavai, Rokiškio r. (?)

(N) *Radynis*

RKM saugomas siauraašmenis pentinis kirvis su apskrita skylė kotui (74:2 pav.). Rastas „pilkapiuose prie Levicavų kaimo“. Tikslesnės radimo aplinkybės nežinomos.

L. Zabiela 1999.

Š. RKM 12969.

Līdumnieki (Līdumi) (*liet.* Lydumniekai/Lyduimai), **Jekabpilio sav., Leimanių vls.**

155. *Radimvietė*

Lydumniekų apylinkėse, į R nuo Leimanių, nežymioje pakilumoje dirbant ūkio darbus rastas pentinis siauraašmenis kirvis ovalia skylė kotui, įtviriamasis ietigalis su užbarzdomis, dvi gaubtos apyrankės kiek siaurėjančiais galais. Tikslesnės radimo aplinkybės ir vieta – nežinomos. Dirbiniai datuojami VII–IX a.

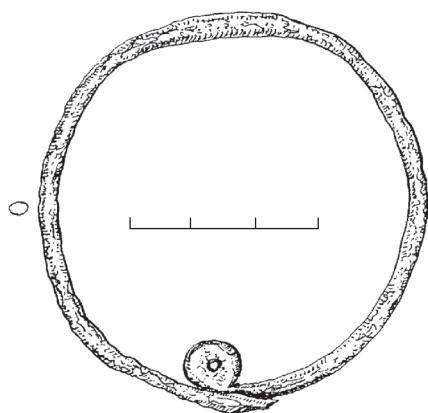
Š. VKPAI.

R. LNVM A 12859:1–2.

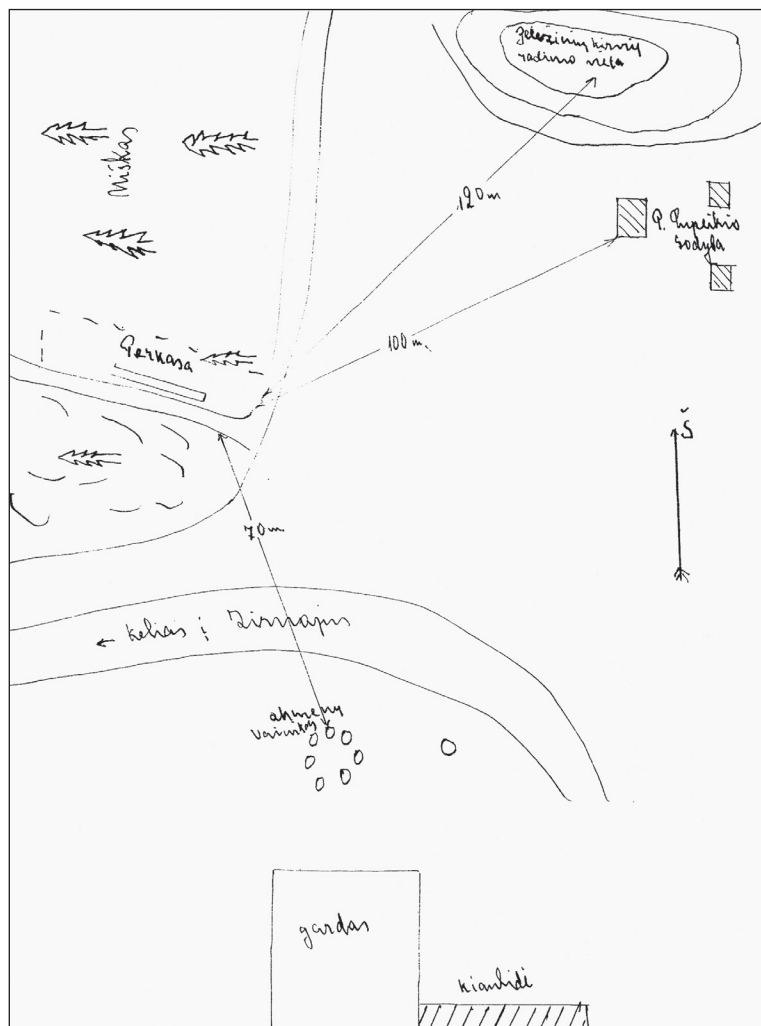
Lygalaukiai, Zarasų r., Antazavės sen.

156. *Pilkapynas*

Iš Kumpuolio ežero į Zirnajį tekančio Kumpuolės upelio dešiniajame krante, sovietmečiu pastatytų kiaulidžių vietoje, buvo keletas ar keliolika pilkapių su akmenų vainikais. Vieno iš išlikusių akmenų vainikų skersmuo – 7,5 m. Kasant žvyrą maždaug 0,5 m gylėje rasti kapai. Šalia vieno jų kaukolės buvęs žiedinis antsmilkinis, saugomas UKM (97 pav.). 1960–1961 m. 5 m² čia ištyrė S. Juodelis, tačiau kapų pėdsakų neaptiko. Į V nuo kasinėtoms vietoms, vietos gyventojų teigimu, esą buvo rasti 2 siauraašmeniai pentiniai kirviai (98 pav.). 1978 m. V. Urbanavičius čia ištyrė 70 m², rado

97 pav. Lygalaukiai, antsmilkinis iš pilkapių, atsitikt. rad., UKM 7091/A-331. E. Zitkio pieš.

98 pav. Lygalaukių pilkapiai, tyrimų 1960–1961 m. situacija (Juodelis, Daunys 1960–1961š).

vieną vėlyvų laikų moters kapą be įkapių. Buvusio sklypo savininko Pupeikio giminaitis bendrapavardis Pupeikis (gyv. Rokėnuose) privačioje kolekcijoje turi III–IV a. radinių iš šių pilkapių: antsmilkinį ir antkaklę kūginiais galais (16:2, 3 pav.). Maždaug 1 km į ŠR nuo pilkapyno vietos yra Magilniku vadinamas senkapis, kuriame iškasus 10 m² plotą rasti 4 XV–XVI a. kapai.

L. Senovės 1927; LAA 1977, 63 (nr. 345).

Š. Juodelis, Daunys 1960–1961š; Tautavičius 1972š; Tautavičius, Urbanavičius 1977–1978š.

R. UKM 7091/A-331; privati Pupeikio kolekcija Rokėnuose, Zarasų r. sav.

Likalaukiai (Astravai), Kupišio r., Kupišio sen.

157. Piliakalnis

Piliakalnis, vadinamas Sypsala, yra 0,7 km į PR nuo Didžprūdžio ir Pyvesos santakos, 0,1 km į ŠV nuo Likupio ir Didžprūdžio santakos, Didžprūdžio dešiniajame krante, Sypsalo miško R pakraštyje. Tai apskrita 3 m aukščio, 30 m skersmens piliakalnio aikštelė, juosiamą 1 m aukščio ir 12 m pločio pylimo. Kelios nenustatytos technologijos šukės, tinko gabalėlis saugomi muziejuose. Chronologija neaiški.

L. Покровский 1899, 63; Tarasenko 1928, 173; LAA 1975, 98 (nr. 388); LPA 2005(I), 484–485; Zabiela 2009, 78.

Š. Daugudis, Tautavičius, 1969š.

R. LNM; RKM.

Lukštai, Rokiškio r., Juodupės sen.

158. Piliakalnis su papėdės gyvenvieta

Piliakalnis yra į P nuo Lukštų, gilaus pelkėto slėnio R pakraštyje, aukštumos kyšulyje. Iš Š, V ir P jį juosia daubos. V šlaitas – aukščiausias, siekia 15 m. Piliakalnio aikštelė – 45x30 m dydžio. Jos ŠR krašte supiltas 0,4 m aukščio, 4 m pločio pylimas. Už jo yra 0,7 m gylio griovys. Už jo supiltas antras 35 m ilgio, 1,2 m aukščio ir 6 m pločio puslankio formos pylimas. PV–P šlaite, 5 m žemiau piliakalnio aikštelės, yra nuolaidi 2 m pločio,

PR šlaite – 15x8 m dydžio terasa. Žvalgant piliakalnio aikštelę rastos kelios smulkios šukės lygiu paviršiumi, kelios apžiestos ir geležies gargažė. R papėdėje, 0,5 ha plote, yra papėdės gyvenvietė, kurioje rastos 9 apžiestos (?) keramikos šukės lygiu paviršiumi. Literatūroje piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. – I tūkst.

L. LAA 1975, 100 (nr. 401); LPA 2005(III), 340–341.

Š. Tautavičius 1972š.

R. LNM; RKM.

Lukštai → Tumasonys

Maiziši (liet. Maizyčiai), Viesytės sav., Viesytės vls. 159. Piliakalnis

Piliakalnis yra 1 km į R nuo Piksterės ežero, 0,3 km į V nuo Maizyčių, mišku apaugusioje pelkėtoje vietovėje, 24 m aukščio kalvoje. ŠV ir V šlaitai statoki, priešingoje pusėje – nuožulnūs, čia pastebimi lyg ir nuartos terasos pėdsakai. Piliakalnio aikštelė – 50–60x20–30 m dydžio, kultūrinio sluoksnio nepastebėta. Jis ryškesnis šlaituose ir pašlaitėje, kur rasta apie 10 šukių, daugiausia lygiu paviršiumi, geležies gargažė ir tinko gabalėlis. Piliakalnis datuojamas I tūkst.

L. Bielenstein 1882, 578–579; Bielenstein 1883, nr. 3; Löwis of Menar 1922, 29, nr. 12; Brastiņš 1926, 57–58; Urtāns, 1996b; 2001, 49; 2006b.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 1710, 10624, 12955.

Maleišiai, Anykščių r., Svėdasų sen.

(N) Radinys

Muziejuje saugomas šiferinis X–XII a. verpstukas, kurio radimo aplinkybės neaiškios. Jis gali būti rastas netoliese esančiame Juodonių piliakalnyje (↑105).

L. Kuncienė 1972, 184–186, pav. 12:7.

R. LNM AR 89:1.

Maniuliškės, Zarasų r., Antazavės sen.

160. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

Piliakalnis yra 0,68 km į P nuo Kumpuolės upelio ištakos iš Kumpuolio ežero, 0,8 km į PV nuo kelių Dusetos–Aleksandravėlė–Kumpuoliai–Suviekas sankirtos.

Piliakalnis įrengtas aukštumos kyšulyje, iš PV, PR ir ŠR juosiamas daubų. Šlaitai statūs, iki 14 m aukščio.

ŠV gale nuo aukštumos supiltas 2 m aukščio, 20 m pločio pylimas. Aikštelė – trapecinė, pailga V–R kryptimi, 50x18–29 m dydžio. Aplink piliakalnį 3 ha plote yra papėdės gyvenvietė.

1933 m. P. Tarasenka įvairiose aikštelės vietose ištyrė 3 perkasas (iš viso – 28 m²), rado iki 0,8 m storio kultūrinį sluoksnį su brūkšniuota, lygia, grublėta ir gludinta keramika, kelias apžiestosios keramikos šukes, gyvulių kaulų, taip pat geležinį smeigtuką, kaulinę ylą, molinį verpstuką. Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. – II tūkst. pradžia.

L. Покровский 1899, 43; Tarasenka 1928, 178; Gipiškis 1936, 31–33; LAA 1975, 103 (nr. 414); Zabiela 1991; LPA 2005(III), 412–413; Vaitkevičius 2006, 628–629 (nr. 1385).

Š. Kulikauskas 1949š; Tautavičius 1972š.

R. LNM; RKM; VDKM 1379.

Mantagailiškis, Biržų r., Širvėnos sen.

161. Gyvenvietė (?)

Mantagailišio kaime netoli ribos su Kirkilų kaimu esanti vietovė, kurioje minimi degę akmenys, gyvulių kaulai. Vieta nėra lokalizuota, manoma, kad tai pelkių apsuptas pusiasalis 0,6 km į V nuo Kvietkelių ir 1,5 km į Š nuo kelio Biržai–Saločiai. 1996 m. R. Songailaitė čia ištyrė 50 m², aptiko XVI–XVII a. sodybos pėdsakų (žiestosios keramikos indų šukių, plytų).

L. Songailaitė 1998b.

Margaskalns (liet. Margaskalnis), Viesytės sav., Ritės vls.

162. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

Piliakalnis yra 3 km į ŠV nuo Ilzenbergo (↑96), 0,5 km į ŠR nuo Stupelių piliakalnio (↑274), Ziemelių žemėse. „Mergelės kalno“ vardas siejamas su padavimais apie vaidilutes, čia kūrenusias šventąją ugnį, todėl neretai Margaskalnis buvo laikomas kulto kalnu.

Piliakalnis įrengtas 21 m aukščio kalvoje, kiek pailgoje ŠV–PR kryptimi, stačiais šlaitais, su piliakalni juosiančiomis terasomis. Viena 3–6 m pločio terasa buvo 5,2 m žemiau aikštelės, antroji – 3,5–4 m žemiau pirmosios, vietomis – iki keliolikos metrų pločio, todėl ŠV pusėje atrodo lyg nedidelis priešpilis, nuo aplinkos pakilęs 6–7 m. Įėjimas į piliakalnį greičiausiai buvęs iš P pusės.

Piliakalnio aikštelė nedidelė, 24x30 m (720 m²). 1968 m. joje iškastas 5,5x1,3 m dydžio šurfas. Kultūrinis sluoksnis buvo 0,1–0,3 m storio, rastos 7 šukės lygiu, 1 šukė brūkšniuotu paviršiumi ir 1 tigluokas.

Šaltiniuotoje papėdėje 30–40 m pločio juosta kalvą juosia papėdės gyvenvietės kultūrinis sluoksnis, 0,2–0,6 m storio, su degusiais akmenimis. Rasti 6 verpstukai, trinamasis akmuo, 3 akmeniniai galštuvai, 17 gargažių, 1 tiglio. Surinkta apie 100 keramikos šukių, kelios buvo brūkšniuotu paviršiumi (5), žiestos (4), daugiausia pasitaikė lipdytosios grublėtu (43) ir lygiu paviršiumi (41), kelios puoštos geometriniu ornamentu. Jekabpilio muziejuje saugomas antkaklės fragmentas tordiruotu lankeliu kampuotais galais. Piliakalnis gyvavęs I tūkst., galbūt ir II tūkst. pradžioje.

L. Bielenstein 1882, 618–620; Bilenstein 1883, nr. 5; Löwis of Menar 1922, 28–29 (nr. 3); Brastiņš 1926, 69–70; Katalog 1930, 25, tab. 5–7; Graudonis 1969, 37; 2001, 54; Latvijas 1974, 335; Бакс 1991, 155 (nr. 128); Latvijas 2001, 398; Urtāns, 1996b; 2001; 2006b (čia – išsamus literatūros sąrašas).

Š. VKPAI.

R. LNVM A 1696, 1716, 8095:1–3, 8165:1–3, 12804:1–2, 12959, VI 156:20–29; JkM 943–945, 1377, 1601:1–3.

Martiniškėnai, Rokiškio r., Rokiškio sen.

163. Piliakalnis

Piliakalniu, Žydų kapais vadinama žemės konstrukcija yra 2 km į PV nuo Moškėnų piliakalnio (↑177). Piliakalnis įrengtas beveik lygioje vietoje. Tai 40 m skersmens, 1 m aukščio pakiluma, apjuosta 2 m pločio ir 0,5 m gylio grioviu, iš P pusės supama pelkės. PV pusėje yra 3 m pločio įvažiavimas. 1949 m. piliakalnyje iškasta keletas 1 m² dydžio šurfų, jokių kultūrinio sluoksnio požymių nepastebėta. RKM yra saugomi 2 akmeniniai kirvukai iš Martiniškėnų, bet neaišku, ar jie – iš šio „piliakalnio“. Literatūroje piliakalnis datuojamas I tūkst. Galbūt tai vienas iš piliakalnių-slėptuvių.

L. Покровский 1899, 50; Tarasenko 1928, 180; LAA 1975, 104 (nr. 420); Zabiela 1999, 50; 2009, 78; LPA 2005(II), 342–343; Simniškytė 2011b.

Š. Kulikauskas 1949š, 79.

R. RKM.

Mazlāči (Lāči) (liet. Mazlačiai/Lačiai), Jaunjelgavos sav., Sunakstės vls.

164. Pilkapiai

2 km į PV nuo Sunakstės, Sunytės upelio P krante, prie Mazlāčių sodybos, 40–50x60 m pakilumoje, yra 2 pilkapiai, kurių sampilai labai sunaikinti juose iškastų duobių. Iš čia į Jekabpilio muziejų pateko romėniškojo periodo briaunoto pjūvio apyrankė siaurėjančiais ir suapvalintais galais.

Š. VKPAI.

R. JkM 1576 (819).

Mazvēveri (liet. Mazvēveriai), Alūkstos sav., Bebrenės vls.

(N) Radinys

Mazvēveriuose, į PV nuo Kuoškenų, 1936 m. stant upės pylimą rastas geležinis pentinis siauraašmenis kirvis ovalia skyde kotui ir ietigalis, būdingi VIGA2. Tikslėsnė radimo vieta nenustatyta.

L. Urtāns 1970, 71.

Š. VKPAI.

R. LNVM V 9076 (17197), 11109.

Medumi (liet. Medumas), Daugpilio sav., Medumo vls.

165. Radimvietė

Laukeso ežero R pakrantėje, prie kelio Medumas–Zarasai, 0,5 km nuo Lietuvos–Latvijos sienos, 0,15 km į ŠV nuo Egiptės bažnyčios, nežymios pakilumos V šlaite, dirbant žemės ūkio darbus 1978 m. buvo rasta SEGA žalvarinė ornamentuota apyrankė briaunoto pjūvio lankeliu siaurėjančiais galais.

Š. VKPAI.

R. Saugota privačiai pas radėją A. Artiševskį.

Melderiški (liet. Melderiškiai), Viesytės sav., Rietės vls.

166. Pilkapynas

Į R nuo Viniukos ežero 0,6–1 km atstumu buvę keli pilkapynai Melderiškiuose, Kebėnuose (↑146) bei Stūreliuose (↑276). Melderiškių pilkapyną sudarė 2 sampilai palei kelią, vedantį nuo vieškelių sankryžos ties Viniukos ežero PR galu Ilgės ežero Lietuvoje pusėn. Pilkapiai buvo maždaug 12 ir 15 skersmens, iki 1,3 m aukščio, gerokai apardyti tvarkant kelią, todėl

1933 m. E. Šnuorė juos ištyrė. Rasta 15 kapų: septyni – pilkapyje I ir aštuoni – pilkapyje II. Dauguma kapų datuojami romėniškuoju periodu, tik pilkapyje I vienas palaidojimas buvo VI–VII a. (43 pav.), dar keli šio laikotarpio radiniai aptikti atsitiktinai. Kapuose aptikta iki 7 įkapių, dažniausiai – apyrankių, smeigtukų, kirvių bei ietigalių.

L. Šnore 1936, 12 (nr. 47), 31 (nr.18); Latvijas 1974, 99, 335; Šnore 1993, 8–12; Latvijas 2001, 399.

R. LNVM 8096:1–3, 8231–8249.

167. Gyvenvietė

Tyrinėjant Melderiškių pilkapį I sampile rastos 468 lipdytosios keramikos šukės. Dauguma jų – brūkšniuotu paviršiumi, kelios – lygiu ir gludintu. Šukės siejamos su ankstesnės už pilkapius gyvenvietės pėdsakais, kurie datuojami erų sandūra.

L. Граудонис 1967, 26; Latvijas 1974, 335; Backc 1991, 156 (nr. 133); Šnore 1993, 10; Latvijas 2001, 399.

R. LNVM A 8240:63.

Melnaiskalnis (liet. Melnaiskalnis), **Alūkstos sav., Pilskalnės vls.**

168. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

Piliakalnis yra 1,5 km į V nuo Alūkstos, į Š nuo Pilskalnės, įrengtas didelėje kalvoje, nuo jos dalies atskirtas 2 grioviais, iš V supamas upelio. Piliakalnio aikštelė – 60x30–50 m, itin stačiais P ir V šlaitais. Į R 5–10 m žemiau esanti 30x40 m dydžio antroji aikštelė laikoma papėdės gyvenvieta. Į Š nuo pagrindinės aikštelės yra pylimais atskirtas priešpilis.

Pagrindinėje aikštelėje 1968 m. iškasti 2 šurfai, aptiktas 0,45–0,9 m storio kultūrinis sluoksnis su dviem horizontalais. Viršutiniame rasta koklių duženų, plytų fragmentų, apatiniame – degusių akmenų, gyvulių kaulų, molio tinko ir indų šukių, daugiausia – lipdytosios keramikos (8 – brūkšniuotu, 15 – lygiu, 18 – grublėtu, 1 – gnaibytu paviršiumi).

Vienas šurfas iškastas papėdės gyvenvietėje. Iki 0,7 m storio kultūriniame sluoksnyje radinių nedaug, rasta keliasdešimt lipdytosios keramikos šukių (2 – brūkšniuotu, 10 – lygiu, 9 – grublėtu paviršiumi) bei keli žiestosios keramikos fragmentai. Tarp atsitiktinai surinktų muziejuje saugomų maždaug 80-ties šukių buvo brūkšniuotu (7), grublėtu ir lygiu (po 30) pavir-

šiumi bei tekstilinės (1). Kelios šukės puoštos išpaustu bei įrėžtu geometriniu ornamentu.

Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. pabaiga – II tūkst. po Kr. 1-ąja puse. Spėjama, kad čia galėjęs būti rašytiniuose šaltiniuose minimos *Nitczegale* žemės centras.

L. Löwis of Menar 1922, 28 (nr. 5); Brastiņš 1926, 87–88; Graudonis 1969, 37; 2001, 57; Latvijas 1974, 335; Backc 1991, 156; Latvijas 2001, 399; Ciglis 2002, 19; Urtāns 1996a 115; 2001; 2006b.

R. LNVM A 1720, 1725, 11917, 12032, 12290, 12964, 13131, 13201, VI 156:35–38.

Mičiūnai, Rokiškio r., Jūžintų sen.

169. Pilkapiai

Audros dešiniajame krante, dešinėje kelio iš Mičiūnų į Čivylius pusėje, buvę keli pilkapiai su akmenų vainikais (vienas jų tebėra) (99 pav.). 1906 m. rugsėjo 21 d. Mičiūnuose kasinėjo kunigas J. Žiogas. Jis ištyrė vieną 15 m skersmens ir 1,5 m aukščio sampilą, apkrautą akmenimis. Rado žmonių kaulų ir apie 40 įvairių dirbinių. Deja, iš J. Žiogo nebaigto rašinio apie Mičiūnų pilkapį nieko negalima pasakyti apie jų chronologiją.

1936 m. į VDKM iš Mičiūnų pateko keli XV–XVII a. dirbiniai. Tikėtina, kad pilkapiuose galėjo būti laidojama XV–XVII a. Apie ankstesnius radinius duomenų nėra.

L. LAA 1977, 69 (nr. 388); Ramanauskaitė 1999.

Š. Kulikauskas 1949š, 66; Daugudis 1970š; J. Žiogo

99 pav. Mičiūnų pilkapis, 1996 m. A. *Simniškytės nuotr.*

nebaigtas rašinys apie Mičiūnų kasinėjimus (pagal A. Tautavičiaus nuorašą).

R. KVDKM 1037:1–5.

Mičiūnai, Rokiškio r., Kriaunų sen.

170. Kalva

0,3 km į ŠR nuo Mielėnų piliakalnio (↑172), į R nuo Obelių–Dusetų kelio, Ratuokliško miške, yra piliakalniu vadinama kalva. Tai nuo Mielėnų piliakalnio besitęsiančios aukštumos dalis – 90 m ilgio ožnugaris, besileidžiantis į pelkėtas daubas. Prie vieno pylimo galo yra Š–P kryptimi pailga 40x30 m dydžio aikštelė, kurios R šlaitas statesnis, kiti nuolaidūs. Ši aikštelė ir vadinama Piliakalniu, o pats ožnugaris – Milžino kapu. Minima, kad anksčiau ariant aikštelę žemė buvusi juosva, dabar jokių kultūrinio sluoksnio pėdsakų nematyti.

RKM saugomas Mičiūnų kaime „ant majoko kalno“ rastas keturkampio skersinio pjūvio, 8 cm ilgio ir 4,5 cm pločio ašmenimis kirvelis.

Š. VAK (LŽV) 45/565 (Ratuokliškis); RKM b. 63; Tautavičius 1972š.

L. LAA 1975, 108 (nr. 438); Zabiela 1998, 30–32; 1999, 45, 50.

R. RKM 166.

Miegonyš, Biržų r., Papilio sen.

171. Pilkapiai (?)

Pilkapiai, vadinami Napoleono kapu, yra 0,53 km į P nuo Apaščios kairiojo kranto, 0,2 km į Š nuo kelio į Kupreliškį, 0,16 km į Š nuo Miegonių kaimavietės ŠR pakraščio. Tai trys sampilai, vienas kurių yra 19 m skersmens ir 0,5 m aukščio, lyg ir turintis akmenų vainiko pėdsakų; antrasis yra į ŠR nuo pirmojo, greta jo, 7 m skersmens ir 0,3 m aukščio; trečiasis – 20–25 m į ŠR nuo pirmojo, 8 m skersmens, 0,2 m aukščio. Nėra žinoma apie jokių radinius ar žmonių kaulus. Vietovė labai akmenuota, todėl neaišku, ar tai pilkapiai, ar laužo akmenų krūvos.

Š. Girininkas ir kt., 1989š.

Mielėnai, Rokiškio r., Kriaunų sen.

172. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

Piliakalnis, dar žinomas Piliakalnio, Bajorų vardais, yra 1 km į P–PR nuo Dusetų–Obelių ir kelio į

Bajorus kryžkelės, 0,7 km į V nuo Keležerio ežero. V ir ŠV piliakalnį supa pelkėta dauba, P–PV – įlomė, P–PR – upelis, ŠR – Obelių–Dusetų kelias.

Piliakalnis įrengtas atskiroje 23 m aukščio kalvoje stačiais šlaitais (išskyrus žemą, 2–3 m aukščio ŠR šlaitą). Aikštelė – ovali ŠR–PV kryptimi, 30x26 m dydžio. Piliakalnis buvęs apjuostas 2 grioviais ir šlaitų pylimais, iš kurių belikusios tik terasos, gerai matomos P šlaite.

Į ŠR nuo piliakalnio esančioje aukštumoje, 0,5 ha plote, pastebėta papėdės gyvenvietė. Ji tęsiasi 300 m į ŠR nuo piliakalnio iki jau Mičiūnuose (↑170) esančio ožnugario. Gyvenvietė labai suardyta 1962 m. tiesiant Obelių–Dusetų plentą.

1933 m. P. Tarasenska aikštelės Š pakraštyje ir šlaite ištyrė 40 m² dydžio plotą. Aikštelės pakraščiuose kultūrinis sluoksnis buvo 0,6–1,8 m storio. Paaiškėjo, kad ŠR pašlaitėje nuo likusios kalvos dalies piliakalnis buvęs atskirtas 2 m gylio ir 6 m pločio dabar visiškai užslinkusiu grioviu. Radinių nedaug, jie būdingi Brūkšniuotosios keramikos kultūrai: akmeninis įtveriamasis kirvis, kaulinio dirbinio fragmentas, galūstuvus. Taip pat aptikta šlako, gyvulių kaulų, lipdytosios keramikos (apie 100 šukių) brūkšniuotu (62%), grublėtu (23%) ir lygiu (15%) paviršiumi. R pašlaitėje rastos akmeninės trinamosios girmos. Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. po Kr. 1-ąja puse.

L. Tarasenska 1928, 212 (Piliakalnis); 1934b, 85–87; Višinskis 1964, 400 (nr. 6); LAA 1975, 108 (nr. 439); Grigalavičienė 1995, 34–35; Zabiela 1998, 32; 1999, 50; LPA 2005(II), 344–345.

Š. Kulikauskas 1949š; Tarasenska 1938š, 75; 1957š, 13–14; Tautavičius 1972š.

R. KVDM 1660, 1661, LNM AR 204, 27904–27959; RKM.

173. Pilkapiai (?)

Archyvinėje medžiagoje minima, kad Mielėnų „Krūminiuose“ yra akmenimis apdėti 8 „kapčiai“. Mikrotoponimas „Mielėnų krūmai“ 1980 m. įrašyti LKI Vardyno skyriaus abėcėliniame vietovardžių kataloge, tačiau vietos gyventojai vietos tokiu vardu neprišimena. Mielėnuose tarp B. Kavaliauskienės ir A. Kraliko sodybų yra Pakapine vadinami Mielėnų kapeliai, kuriuose tebestovi kryžius. Kapelius riboja iš didžiulių

riedulių su tarpais suformuota rombo formos tvora. Kapelių vietoje žiojėja duobės, o vidurinė jų dalis (maždaug 10–15 m skersmens) yra iškili ir primena pilkapijo sampilo kontūrus. 100 m į Š nuo šios vietos, prie A. Kraliko sodybos, yra maždaug 15 m skersmens akmenų krūva su įdubusia vidurine dalimi. Galima spėti, kad tai – kelių buvusių 8 „kapčių“, apdėtų akmenimis, vietos. Chronologija nenustatyta, pagal bendrą informaciją, tai – SEGA pilkapiai.

L. Zabiela 1998, 40; 1999, 54.

Š. RKM b. 63; LKI VS; Simniškytė 2006š.

Minsteri (liet. Minsteriai), Jekabpilio sav., Kalno vls.

174. Pilkapiai

Pilkapynas yra kelio, vedančio iš plento Elkšniai–Aknystė į Dubultus, kairėje pusėje, Aralytės upelio kairiajame krante, į V nuo Straumės sodybos. Pilkapyną sudaro 3 pilkapiai su akmenų vainikais, esantys vienas šalia kito. Jų skersmuo yra maždaug 10–12 m, aukštis – nuo 0,2 iki 1 m. Netoli pilkapių rastas akmeninis kirvis. Chronologija nenustatyta, pagal bendrus požymius, tai – SEGA pilkapiai.

Š. VKPAI.

Mironkalns → Slate (↑254)

Miškiniai, Anykščių r., Svėdasų sen.

175. Pilkapynas

Pilkapynas yra 4,5 km į V nuo Svėdasų, 0,25 km į ŠV nuo Miškinių, 0,18 km į PR nuo tilto per Jaros (Šetekšnos) upę kelyje Vaitkūnai–Visėtiškės, 0,2 km į R nuo upės kairiojo kranto, 0,7 km į R nuo Visėtiškių pilkapių (↑304), miške. Pilkapyne yra 7 pilkapiai su akmenų vainikais, išsidėstę iki 25 m atstumu vienas nuo kito, 6–11 m skersmens ir 0,4–1 m aukščio.

1989 m. vieną pilkapį ištyrė V. Kazakevičius, rado 14 griautinių kapų ir pavienių degintinių kauliukų. Palaikai rasti ir akmenų vainiko viduje (dažniausiai – sampile, 15–50 cm gylyje), ir jo išorėje, galvomis į Š–ŠV arba į P. Keli kapai datuojami VII–VIII a., kiti – XII–XIII a. ar net XIV a. (72 pav.).

Š. Balčiūnas 1982š.

L. Kazakevičius 2000a; Sėliai 2007.

R. LNM 739:1–60.

Mituva, Kupiško r., Skapiškio sen.

176. Ežero salos gyvenvietė

Mituvos ežere yra dvi salos – Didysis Alkas ir Mažasis Alkas arba Alkelis. Mažoji sala yra apie 50 m ilgio ir 40 m pločio, išgaubtu viršumi ir 1,5–2 m aukščio nuolaidžiais šlaitais. 2009 m. žvalgant 0,22 ha plotą pastebėta gyvenvietės pėdsakų. Juosvoje žemėje rasta 5 lipdytosios keramikos šukės lygiu paviršiumi bei geležies gargažė. Radiniai datuojami I tūkst.

Į P esančioje kitoje ežero saloje taip pat rasta gyvenvietės pėdsakų (↑133).

L. Stončius ir kt. 2010, 446.

R. LNM GRD 109 976 / 26.

Moškėnai (Laukupėnai), Rokiškio r., Rokiškio sen.

177. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

Piliakalnis yra prie Rokiškio–Pandėlio plento, Laukupės kairiajame krante, apylinkėse dominuojančioje atskiroje 20–30 m aukščio kalvoje. Piliakalnio aikštelė beveik keturkampė, 50x38 m dydžio, apjuosta pylimu, kuris geriausiai išlikęs V pusėje. Šlaituose piliakalnį juosė du griovių – pylimų žiedai: 3–3,5 m žemiau aikštelės yra 3 m pločio ir 0,5 m gylio griovys ir supiltas 210 m ilgio, 1,8 m aukščio bei 8 m pločio pylimas. Jo išorinis šlaitas leidžiasi į antrą 3 m pločio, 0,5 m gylio griovį, už kurio supiltas antras 275 m ilgio, 2 m aukščio ir 10 m pločio pylimas.

1909 ir 1911 m. L. Kšivickis ištyrė didesnę aikštelės dalį, daugiausia jos pakraščius (860 m²). Pakraščiuose kultūrinis sluoksnio storis siekė 1–1,2 m, centre – 0,2–0,3 m. Storiausia sluoksnio dalis priklausė ankstyviausiam piliakalnio etapui – Brūkšniuotosios keramikos kultūros laikotarpiui. Tuo metu piliakalnio aikštelė buvusi mažesnė – 32x20 m, apjuosta 1 m gylio ir 6 m pločio grioviu. Vėliau ji išplėsta užlyginant griovį. Aikštelės pakraščiuose aptikta akmenų grindinių. Ankstyviausiam piliakalnio etapui priklausė 75 akmens, 411 kaulo ir rago, keletas molio, dalis geležies ir žalvario dirbinių bei didelė dalis gyvulių kaulų ir keramikos.

Piliakalnyje taip pat rasta romėniškojo laikotarpio ir I tūkst. 3-jojo ketvirčio dirbinių. Galingi įtvirtinimai atsiradę vėlyviausiame piliakalnio gyvavimo etape, galbūt jau II tūkst. pradžioje. Moškėnuose galėjęs būti vienas Sėlos teritorinių centrų.

Piliakalnio papėdėje, 5 ha plote, yra gyvenvietė, kurią žvalgant rastas molinis verpstukas, lipdytosios keramikos lygiu ir grublėtu, šiek tiek brūkšniuotu paviršiumi, šlako, gyvulių kaulų. 1995 m. PR papėdėje P. Tebelškis ištyrė 12 m² plotą, tačiau tirtroje vietoje gyvenvietės pėdsakų nerado.

L. Krzywicki 1917 (vertimas į lietuvių k. – Kšivickis 2000); Tarasenska 1928, 170 (Laukupėnai); LAA 1975, 111–112 (nr. 456); Zabiela 1991, 30; Grigalavičienė 1995, 32; LPA 2005(II), 346–349; Simniškytė 2005c, 37, 42, 3 pav.; Vaitkevičius 2006, 569 (nr. 1239).

Š. Kulikauskas 1949š; Tautavičius 1972š; Tebelškis, 1995š.

R. VDKM 1501:1–365; RKM 57, 58, 145, 2662, 7835, 7836, 9492; LNM AR 535:1, 28007–28017, neinv.

Mucenieki → Lejasmucenieki

Muldnieki (*liet.* Muldniekai), **Neretų sav., Neretų vls.**

178. Kalva

„Aukų kalnu“ vadinama kalva yra 3,7 km į Š nuo Neretų, 2 km į R nuo kelio Neretos–Vallė, 0,4 km nuo Dumpių (Muldniekų) sodybos. Iš V į R orientuota kalva yra 7–8 m aukščio su 70–80x25–30 m dydžio aikštele, stačiu P šlaitu, kiti šlaitai – nuolaidūs. Kultūrinio sluoksnio nepastebėta, žvėrelių iškasiotose duobėse matyti molingas gruntas. Artimose apylinkėse buvo aptiktas akmeninis kirvis.

L. Urtāns 2001, 48–49; 2006b, 158–159; 2006c, 82.

Muoriškiai, Biržų r., Nemunėlio Radviliškio sen.

179. Pilkapynas

Nemunėlio kairiajame krante yra pilkapynas, kuriame buvo 5 sampilai. Vienas pilkapis – šalia kaimo kapelių, kitas – 350 m į ŠR nuo pirmojo, dirbamuose laukuose, trečias – 100 m į Š nuo antrojo, o dar du – 70 m į R nuo trečiojo, prie Nemunėlio, 10 m nuo jo vagos, greta vienas kito.

1974 ir 1975 m. pilkapius ištyrė J. Markelevičius. Sampilai buvo apjuosti 9–11 m skersmens akmenų vainikais, krautais iš 0,4–0,6 m dydžio akmenų (14, 100 pav.). Pilkapiuose rasta nuo 8 iki 17 kapų, iš viso 58

100 pav. Muoriškių pilkapis, 1969 m. KPD F.41, ap.2, ng. 5961.

palaidojimai, surinkti 163 dirbiniai. 45 kapai datuoti SEGA, taip pat aptikta XVII–XIX a. kapų.

L. Markelevičius, Morauskienė 1977; LAA 1977, 71 (nr. 402); Sėliai 2007.

Š. VAK (LŽV) 5/209; Tautavičius, Daugudis 1969š, 13–14; Girininkas ir kt. 1989š.

R. BKM.

180. Gyvenvietės pėdsakai

Muoriškių pilkapyje I rastos kelios lipdytosios keramikos šukės (2 – brūkšniuotu ir 1 – lygiu paviršiumi), titnago skeltelė, patekusios greičiausiai iš ankstesnių laikų gyvenvietės.

L. Markelevičius, Morauskienė 1977.

Mūrnieki (*liet.* Mūrniekai), Neretų sav., Neretų vls.

181. Lobis

Lobis rastas 1937 m. 1 km į ŠV nuo Neretų, Susėjos dešiniajame krante, priešais jos santaką su melioruotu bevardžiu upeliu, prie Mūrniekų, 20 m į ŠR nuo upės. Lobio aplinkoje minimos rastos šukės, keli titnagėliai, geležies gargažės, trinamojo akmens nuoskala, tačiau kultūrinio sluoksnio nepastebėta.

Lobį sudarė 2 sidabrinės antkaklės (55 pav.). Viena – balneliniais galais – 24,5 cm skersmens ir svėrė 245,7 g, antroji – pergniaužtiniais galais, jos skersmuo – 24x25 cm ir svėrė 308,2 g. Lobis datuojamas apie VII–VIII a.

L. Urtāns 1977, 157 (nr. 33), 65. att.; Latvijas 1974, 336; Latvijas 2001, 400.

R. LNVM CVVM 163258:1–2.

Naujasodė, Rokiškio r., Juodupės sen.*182. Kalva*

0,3 km į R nuo kelio Onuškis–Prūsėliai, 0,3 km į V nuo kelio Onuškis–Juodupė, 0,18 km į Š nuo kelio Naujasodė–Maneivos, yra Aukštakalniu vadinamas kalnas iškiliumi viršumi, apie 40x60 m dydžio stačiais, 7–12 m aukščio šlaitais. Padavimai mini kalne esantį įdubimą nuskendusios bažnyčios vietoje. Už 90 m į Š nuo jo minima buvus pilkapių (↑183).

1994 m. Aukštakalnio kalvoje bei jo V šlaite P. Tebelškis ištyrė 2 perkakas ir 2 šurfus (iš viso – 20 m²), archeologinių objektų nerado.

L. Vaitkevičius 2006, 570, pav. 1021.

Š. AP; Tebelškis 1994šb.

183. Pilkapis (?)

Aukštakalnio kalvos (↑182) Š papėdėje, už 90 m, buvo akmenimis apdėtas Milžės kapu vadinamas sam-pilas. Daugiau jokių žinių apie jį nelikę. Chronologija nenustatyta, pagal bendrą informaciją, tai – SEGA pilkapis.

L. Vaitkevičius 2006, 570, pav. 1021.

Š. VAK (LŽV) 41/98–103; Kulikauskas 1949š, 88; AP.

Nečionys, Rokiškio r., Kamajų sen.*184. Gyvenvietė*

Gyvenvietė buvusi į P nuo Duokiškio, Uosinto ežero ŠR krante, kur Uosijos upelis įteka į ežerą. Aukštesnėje vietoje dirvoje būdavo matomas 30–40 m skersmens tamsios žemės plotas, kuriame rasta keramikos grublėtu paviršiumi, geležies gargažių. Gyvenvietė datuojama I tūkst. 2-ąja puse.

L. LAA 1975, 191 (nr. 13).

Nečiūnai (Nečiūniškis), Rokiškio r., Kamajų sen.*185. Pilkapiai (?)*

K. Paunksnio duomenimis, Vazajo ežero ŠV parkrantėje, Nečiūnų (seniau – Nečiūniškio) kaime, buv. B. Kurkutienės sklype, kairėje kelio pusėje važiuojant į Raugus, prie Prašuvio upelio, buvo 5 pilkapiai. Nečiūniškio kaime minimi išarti žmogaus griaučiai (1958 m.), prie žmonių kaulų aptikti akmeninis kirvukas ir galąstuvėlis (1964 m.). Kaimo apylinkėse pastebėta vėlyvų žiestų šukių ir geležies gargažių. Sunku

pasakyti, ar yra koks visų šių radinių ryšys su minėtais pilkapiiais, neaiški ir pastarųjų chronologija.

Š. K. Paunksnio užrašai Duokiškio mokykloje (V. Vaitkevičiaus nuorašas, 1994 m.); RKM b 63 (Archeologija); LIIR, ng. 9244–9248.

Nemunėlio Radviliškis, Biržų r., Nemunėlio Radviliškio sen.*186. Pilkapiai (?)*

Buvusio dvaro laukuose būta pilkapių su akmenų vainikais. Vėliau akmenys nurinkti, pilkapiai pradėti arti ir sunaikinti. Iš čia į Krokuvos archeologijos muziejų buvo patekę keletas papuošalų, tarp kurių – II a. Pareinei būdingos emaliuotos segės (22 pav.). Nemunėlio Radviliškio mokyklos muziejuje buvo pentinis siaurrašmenis kirvis. LNM saugomas istorinių laikų žiedas pinta priekine dalimi (radimo aplinkybės nežinomos).

L. Aspelin 1877, 349, nr. 1883, 1884; Sabaliauskas 1910; LS 1927, 637, att. 15; Tarasenska 1928, 220; Ginters 1936, 56, att. 3:6, 5:2; Moora 1938, 177, 291, 382, 392; Kulikauskas 1941, 51, pav. 2; LAA 1977, 72 (nr. 412); Michelbertas 1972, 102; 1986, 153; 2001, 47, Taf. 9:1, 2.

Š. Tautavičius, Daugudis 1969š.

R. LNM AR 36:1; KVDM 1101.

Nodiejiškiai, Kupiškio r., Alizavos sen.*187. Pilkapiai*

1 km į PV nuo Bakšėnų piliakalnio (↑24), Pyvesos dešiniajame krante, dešinėje kelio Kupiškis–Vabalninkas pusėje, 0,3 km į R nuo jo buvę keli pilkapiai su akmenų vainikais. XIX a. pabaigoje vieną jų kasinėjo vietos smalsuoliai ir rado žmonių kaulų, apyrankę, ietigalį, kirvį. 1936 m. dar buvo išlikęs vienas pilkapis, bet pastaruoju metu jų nebėra nė žymės. Chronologija nenustatyta, pagal bendrus duomenis, tai – SEGA pilkapiai.

L. Покровский 1899, 51; Tarasenska 1928, 188; Petrusis 1969, 61; LAA 1977, 73 (nr. 417).

Š. VAK (LŽV) 6/185; Tautavičius, Daugudis 1969š, 41.

Norkūnai, Rokiškio r., Jūzintų sen.*188. Pilkapynas*

Norkūnų pilkapynas, vadinamas Krūsnimis, yra Norkūnų kaimo P dalyje, 1,5 km į ŠV nuo Lašų–Čivylių kelio tilto per Audrą, 0,55 km į Š nuo upės, už-

101 pav. Norkūnų pilkapiai, 1949 m. LIIR, ng. 1125.

liejamame Audros upės slėnyje (32 pav.). Pilkapyne minima buvus apie 40–50 pilkapių, ant jų buvo meta-ami akmenys, surinkti iš dirbamų laukų. Pilkapiai buvo apie 4,5–7 m skersmens, su akmenų vainikais, vienas jų akmuo dažnai didesnis ir iškilesnis. XX a. viduryje dar buvo matyti 17 sampilų. Pastaruoju metu 200x100 m teritorijoje yra pilkapių liekanų – stambių akmenų iš vainikų (101 pav.). Dar vienas pilkapis yra 0,15 km į V nuo pagrindinio pilkapyne masyvo, o 1 km į V buvusi dar viena pilkapių grupė (↑189).

XX a. pradžioje Norkūnų pilkapius kasinėjo kunigas J. Žiogas, bet apie tai jokių duomenų nelikę. Vėliau pilkapyną tyrinėjo RKM: A. Krasauskas – 1948 m. (pilkapis I), S. Juodelis – 1964 m. (pilkapis 10 ir viena perkasa), 1968 m. (pilkapiai 1, 4, 5, 16) ir 1970 m. (pilkapiai 7, 17). Iš viso tyrinėta 9-ių sampilų vietose. Geriau išlikusių kapų rasta 1948 m. tyrinėtame 4x5 m dydžio pilkapyje su stačiakampės formos (?) akmenų vainiku: 4 mirusieji palaidoti nesudeginti, galvomis į V (vienas – į R) su įkapėmis (paminėtini peilis, kirvis, ietigaliai, žalvarinė apyrankė storėjančiais galais ir segė trikampe kojele). Kituose tyrinėtuose pilkapiuose aptikta tik pavienių radinių: pilkapyje 10 – 2 geležiniai kirviai, ietigalis rombine plunksna bei sulaužyta sidabrinė antkaklė ruplėtais galais; pilkapyje 17 – karklo lapo formos ietigalis, peilis, kirvis. 1964 m. ariamoje dirvoje, spėjamo pilkapiro vietoje, ištyrus 4x2 m perkasą rasti 4 sidabrinės antkaklės (?) lankelio fragmentai. Sampiluose 1 ir 4 rasta tik pavienių žmonių kaulų, spėjami pilkapiai 5 ir 7 pasirodė nesantys pilkapiai, o pilkapyje 16 nieko nerasta. Lenktas 15 cm ilgio peilis rastas ties pilkapiu 8 (30, 31 pav.).

Pagal radinius pilkapyne datuotas V–VII a.

L. Покровский 1899, 48; Tarasenska 1928, 190; Alseikaitė-Gimbutienė 1946, 182; LAA 1977, 73 (nr. 423); Juodelis 1970; 1972; Zabiela 1999; Sėliai 2007.

Š. VAK (LŽV) 40/314, 318; Krasauskas 1948š; Kulikauskas 1949š, 63–64; Juodelis 1964–1970š.

R. RKM A 362–381.

189. Spėjamo pilkapyne vieta

Spėjama, kad 1,1 km į V nuo pagrindinio Norkūnų pilkapių masyvo, Audros slėnio pakraštyje, 0,5 km nuo upės buvusi dar viena pilkapių grupė. Vieta lokalizuota pagal XIX a. žemėlapiuose pažymėtas akmenų sankrovas, kurios natūroje žymėjo iš laukų surinktus ir į krūsnis sumestus akmenis. Pačių pilkapių reikėtų ieškoti 0,1 km į PV nuo šios vietos, pušynėlyje. Čia pastebėta keletas kiek taisyklingesnių žemės kauburių kontūrų su iškastomis duobėmis jų centre ir akmenimis jų pakraščiuose.

Š. V. Vaitkevičiaus ir J. Žikulino informacija.

Obonys, Kupiškio r., Puožo sen.

190. Piliakalnis

Piliakalnis įrengtas miške, pelkių apsuptoje neaukštoje kalvoje vidutinio statumo šlaitais. Aikštelė – ovali, pailga Š–P kryptimi, 24x30 m skersmens, pakraščiais juosia 0,3 m aukščio, 3 m pločio pylimo. 3 m žemiau jo, šlaite, piliakalnį juosia griovys ir 140 m ilgio, 0,6–0,8 m aukščio, 4 m pločio pylimas. Kultūrinio sluoksnio nepastebėta. Pasakojama, kad per pelkę į piliakalnį eina akmenų kelias.

L. LAA 1977, 118 (nr. 488); LPA 2005(I), 486–487.

Š. Tautavičius, Daugudis 1969š.

Ogas → Stūrėli

Ozolkalns → Zamečka

Pagriaumelė, Rokiškio r., Obelių sen.

191. Pilkapiai (?)

1961 m. S. Juodelio duomenimis, Pagriaumelės miške buvo du 8 m skersmens ir iki 1 m aukščio pilkapiai.

L: Zabiela 1998, 40; 1999, 54.

Š. Juodelis, Daunys 1960–1961š; Vaitkevičius 1999š.

Pakačinės (Dembai), Zarasų r., Antazavės sen.*192. Piliakalnis*

Piliakalnis yra 2,7 km į V nuo Antazavės, 1,6 km į PR nuo Dusetų–Obelių kelio, 1,1 km į PR nuo Zalvės įtakos į Zalvės ežerą, į P nuo Pakačinių kaimo ir į R nuo Dembų kaimo, Antazavės šilo miške, tarp 23 ir 27 kvartalo. Piliakalnis įrengtas 12 m aukščio kalvoje stačiais šlaitais (tik Š šlaitas – žemas, vos 3,5 m aukščio) su beveik apskrita 35 m skersmens aikšte. Š šlaite 2 m žemiau aikštelės buvęs 20 m ilgio griovys, už jo supiltas 0,5 m aukščio ir 4 m pločio pylimas bei iškastas antras 2,5 m pločio ir 0,2 m gylio griovys.

1933 m. aikštelės V pakraštyje P. Tarasenko ištyrė 30 m² plotą, aptiko iki 1,5 m storio kultūrinį sluoksnį. Rasta keli akmeniniai kirveliai, įtvieriamasis ir su skyde kotui, akmeninis galastuvas, kaulinė yla, adiklis, smeigtukas, taip pat šlako ir gyvulių kaulų. Surinkta 112 keramikos šukių brūkšniuotu (63 vnt.), lygiu (46 vnt.) ir grublėtu (3) paviršiumi.

2010 m. M. Mačiulis statomų terasinių laiptų vietoje piliakalnio P šlaite žvalgė 57 m ilgio atkarpą, kurioje išgręžti 32 1 m gylio gręžiniai laiptų poliams. Jokių vertingų archeologinių radinių neaptikta.

Piliakalnis datuotas I tūkst. pr. Kr. – II/III a. po Kr.

L. Покровский 1899, 43; Tarasenko 1928, 199; 1934a, 415; Gipiškis 1936, 30–31; Grigalavičienė 1995, 34; LPA 2005(III), 420–421.

Š. Mačiulis 2010ša.

R. KVDM 754, 1659, 1883:1–3.

Pakuļi (Patkule) (liet. Pakuliai, Patkulė), Neretų sav., Neretų vls.*193. Radinys*

4 km į ŠV nuo Neretų, prie Susėjos upės, dirbant laukus rasta žalvarinė antkaklė plokščiais užkeistais galais su trapeciniais kabučiais. Antkaklės lankelio skersmuo – 0,7 cm, galų plotis – 2,1 cm. Radimo aplinkybės nežinomos. Kitapus Susėjos žinoma esant istorinių laikų kapines, kuriose rasta sidabrinų papuošalų. Antkaklė datuojama X–XIII a.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 13044.

Pāki (liet. Pakiai), Jaunjelgavos sav., Staburago vls.*194. Piliakalnis*

Piksterės upės kairiajame krante, netoli jos santakos su Dauguva, 0,2 km į P nuo tilto kelyje Jekabpilis–Jaunjelgava, prie Mucos malūno, priešais Krygulių sodybą, buvo penki 9–15 m skersmens ir 0,25–0,3 m aukščio pilkapiai, kurių vainikų akmenys išlupti XX a. 4-ajame dešimtmetyje. Kilus grėsmei, kad pastačius Pliavinių HE pilkapynas bus užtvindytas, 1961 m. M. Bresava ištyrė visus penkis sampilus. Nė viename jų sveikų kapų nerado, tik pavienių žmonių kaulų ir dirbinių (apie 60 vnt.), datuojamų maždaug III–V a. viduriu. Tarp jų buvo ir retų, šiam regionui nebūdingų, pvz., apvalių (monetos formos) ir kryžiaus formos kabučių. Sampiluose taip pat rasta žirgo dantų, žalvarinė sraiginė įvija, kurie gali būti iš ankstesnio periodo, vienalaikiai su sampiluose aptiktais gyvenvietės likučiais (↑195).

L. Šnore 1936, 13 (nr. 68); Bresava 1966; Latvijas 1974, 336; Latvijas 2001, 401; Zemītis 2001, 12.

R. LNVM VI.

195. Gyvenvietė

Pakių pilkapių sampilai supilti iš tamsios, degėsinogės žemės, juose rasta 343 keramikos šukės lygiu paviršiumi ir 42 – brūkšniuotu, taip pat titnago skelčių. Šukės koncentravosi pilkapių pakraščiuose, degėsinogose dėmėse, galbūt ritualinės paskirties. Šalia pilkapio 1 rastas gludinimo akmuo, pilkapyje 2 – geležinis kaltelis. Pačios gyvenvietės šalia sampilų aptikti nepavyko (Bresava 1966, 48, išn. 9). Nors palei Piksterės upę nuo Mucos malūno iki Dauguvos pastebėtas juosvas sluoksnis, radinių čia neaptikta.

Datuojama I tūkst. pr. Kr. 2-ąja puse – pirmaisiais a. po Kr.

L. Bresava 1966; Граудонис 1967, 75; Васкс 1991, 159 (nr. 145); Šnore 1993, 10; Latvijas 2001, 401.

R. LNVM VI.

Palazdiņi (liet. Palazdiniai), Alūkstos sav., Pilskalnės vls.*196. Piliakalnis*

Piliakalnis yra 1,3 km į R nuo kelio Dvietė–Alūksa, prie Liellazdų sodybos, 1 km į P nuo Zamečkos (Uozuolkalnio) piliakalnio (↑309). Piliakalnis įrengtas siauros kalvos ŠV krašte, labai suardytas, buvęs įtvirtintas grioviu ir pylimu. Piliakalnis – su 30 m aukščio,

60x80 m dydžio aikštele, kuri į ŠV kiek žemėja. Kultūrinis sluoksnis nuartas, išlikęs tik pačiame Š pakraštyje, Š šlaite ir čia buvusioje terasoje, kur rasta 1 lipdytinė šukė lygiu paviršiumi. Muziejuje saugomos dar kelios šukės: 1 – gludinta, 3 – lygios, 2 – grublėtos ir 1 – brūkšniuota. Datuojama I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. po Kr.

L. Brastiņš 1926, 85–86; Graudonis 1969, 38; 2001; Latvijas 1974, 336; Backs 1991, 159 (nr. 146); Latvijas 2001, 401; Urtāns 2001; 2006b.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 1723, 8703, 8704:1–4, 12965.

Papiliai, Kupišio r., Kupišio sen.

197. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

Piliumi vadinamas piliakalnis yra 1,1 km į ŠR nuo Skodinio pralaidos Kupišio–Utenos kelyje, 0,95 km į ŠV nuo Graužupio pralaidos Papilių–Kinderių kelyje, į ŠV nuo kelio iš Papilių į Kupišio–Utenos kelią.

Piliakalnis įrengtas apylinkėje dominuojančioje 17 m aukščio kalvoje. ŠR jos šlaitas remiasi į nedidelę pelkę, iš kitų pusių ją juosia žemesni laukai. Aikštelė – ovali, pailga PR–ŠV kryptimi, 52x35 m dydžio, su intensyviu kultūriniu sluoksniu, kuriame rasta keletas šukių lygiu ir grublėtu paviršiumi, geležies gargažių. Į PR nuo piliakalnio 1 ha plote yra papėdės gyvenvietė, kurioje rastas akmeninis kirvukas, akmeninis trintuvas, geležies gargažė ir kelios šukės lygiu paviršiumi. Datuojama I tūkst. pr. Kr. pab. – I tūkst. po Kr.

L. Покровский 1899, 64; Tarasenko 1928, 204; LAA 1975, 127 (nr. 537); LPA 2005(I), 488–489; Zabiela 2009, 70–71.

Š. VAK (LŽV) 54/267; Daugudis, Tautavičius, 1969š; Simniškytė 2001š.

R. KEM 8147; LNM GRD – / 3, neinv.; VDKM 443.

198. Kalva ir gyvenvietė (?)

Apšutų kalnu vadinama kalva yra 0,9 km į ŠR nuo plento Utena–Kupiškis, 0,55 km į PR nuo Papilių piliakalnio (↑197), 0,45 km į ŠV nuo Graužupio kairiojo kranto.

Tai atskira kalva stačiais, iki 12 m aukščio šlaitais. Aikštelė – trikampio formos, 15x15 m dydžio. PV jos pakraštyje pastebimos lyg ir buvusio pylimo žymės, tačiau kalva visų piliakalnių požymių neturi. Š pilia-

kalnio papėdėje 0,2 ha plote rasta keramikos šukių. Datuojama I tūkst.

L. Dakanis 1994, 48 (nr. 35); Zabiela 1995, 243; 2009, 72.

Papiliai, Rokiškio r., Obelių sen.

199. Piliakalnis su papėdės gyvenvietė

Piliakalnis yra 1,4 km į P nuo Obelių–Matiekų ir kelio į Papilius kryžkelės, 0,4 km į V nuo Papilių kaimo kapinių, kaimo V pakraštyje, Kriaunos slėnio V krašte, atskiroje maždaug 10 m aukščio kalvoje. Šlaitai statūs, išlyginti, 5–6 m aukščio (102 pav.), žemiau į daubas leidžiasi natūralus šlaitas. Viršuje – lygi keturkampė, pailga R–V kryptimi 50x35 m dydžio aikštelė, kurios kraštuose buvęs pylimas, jo išlikęs tik 0,2 m aukščio ir 4 m pločio pakilimas. P pusėje yra 5–6 m pločio terasa. Aikštelės kultūriniame sluoksnyje rasta lipdytosios keramikos (apie 70 vnt.) lygiu ir brūkšniuotu paviršiumi (maždaug po keliasdešimt) bei po kelias šukeles grublėtu ir gnaibytu paviršiumi.

Piliakalnį 4,5 ha plote iš visų pusių juosia gyvenvietės kultūrinis sluoksnis, kurio storis siekia 0,7 m. Rastas akmeninis galastuvas, kaulinis adiklis, VI–VIII a. geležinis ietigalis bei keliolika lipdytų grublėtu, lygiu ir gludintu paviršiumi šukių, viena puošta geometriniais ornamentais.

Datuojama I tūkst. pr. Kr. pabaiga – I tūkst., galbūt II tūkst. pradžia.

L. Покровский 1899, 44; Tarasenko 1928, 204; LAA 1975, 127 (nr. 538); Balčiūnas, Dakanis 1986, 114; Zabiela 1998, 32–34; 1999; LPA 2005(II), 350–351; Vaitkevičius 2006, 577 (nr. 1252).

102 pav. Papilių piliakalnis iš P, 2001 m. A. Simniškytės nuotr.

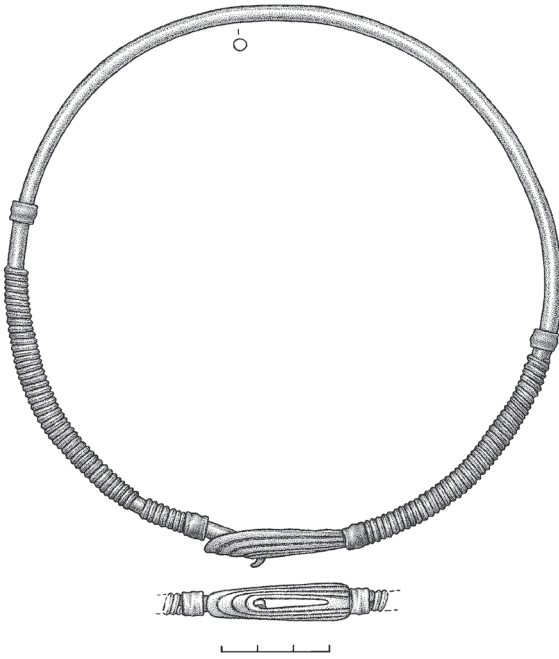
Š. Kulikauskas 1949š; RKM 63; Tautavičius 1972š; Pranešimai 1977, 53; Zabiela 1991š; Simniškytė 2001š. R. LNM AR 27986–28006; GRD – / 3; RKM.

Paryžė, Kupiškio r., Subačiaus sen.

200. Radinys

Muziejuje Kaune saugoma antkaklė šaukštiniiais galais, trikampio pjūvio vielute apvyniotu lankeliu (103 pav.). Ant lankelio užmaiti 4 statinaitės formos žiedeliai. Radimo aplinkybės nežinomos, datuojama III–IV a.

R. KVDM 981.

103 pav. Paryžė, antkaklė, atsikt. rad., VDKM 981.
I. Maciukaitės pieš.

Parovėja, Biržų r.

201. Pilkapiai (?)

Archyviniais duomenimis, Rovėjos upelio krante, 0,1 km nuo tilto per upelį kelyje Parovėja–Biržai ir 0,05 km į PV nuo kelio Parovėja–Medeikiai, buvę akmenimis apdėti pilkapiai. Chronologija nenustatyta.

Š. Songailaitė 2000š, 1.

Parupė → Juljanava

Paškāni (liet. Paškanai), Aknystos sav., Garsenės vls.

202. Kalvos

2 km į V nuo Garsenės, į Susėją įtekančio upe-

lio kairiajame krante, 0,3 km į V nuo kitapus upelio esančios Upytės sodybos, 1 km nuo Bėrzkalnių pilkapio (↑37), yra ŠV–PR kryptimi orientuota moreninė aukštumėlė. Šioje vietoje Piliakalniais vadinamos dvi kalvos. Viena jų – atskira 15–17 m aukščio kalva su neišlyginta 60x50 m viršūne, 0,3 km į P–PV nuo Upytės. Tai kalva be piliakalnio požymių: kultūrinio sluoksnio ar įtvirtinimų nėra. Kitas kalnelis, dar vadinamas Apšukalniu, yra į ŠV, už natūralaus griovio. 4–5 m žemiau kalno viršūnės pastebimi lyg terasos kontūrai, bet visų piliakalnio požymių ir ši kalva neturi.

L. Urtāns 2001, 48–49; 2006b.

Patkule → Pakuļi

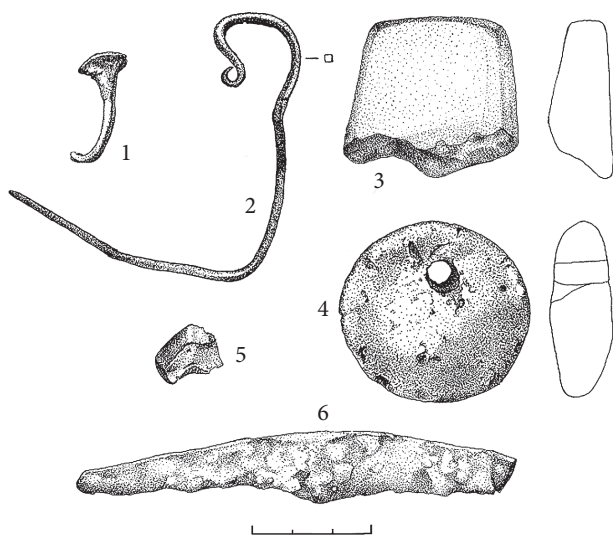
Petrešiūnai, Rokiškio r., Kriaunų sen.

203. Piliakalnis

Piliakalnis yra Audros slėnio atšakos pakraštyje, atskiroje kalvoje. Piliakalnio šlaitai statūs, 4–4,5 m aukščio, tik į upelio slėnį įsiterpęs ŠR galas – 15 m aukščio (104 pav.). Piliakalnio aikštelė – 48x25–27 m dydžio, ją beveik visą 1909–1910 m. ištyrė L. Krzywickis (915 m²). Aikštelę juosė 5–8 m pločio ir 1 m gylio griovys. Rasta Brūkšniuotosios keramikos kultūrai būdingų akmens ir titnago dirbinių, verpstukų, gludintų akmenų, kaulo ir rago dirbinių. Geležiniai peiliai-pjautuvėliai, meškerės kabliukai, ylos, lazdeliniai smeigtukai, moliniai tinko svoreliai yra kiek vėlyvesni, datuojami pirmaisiais amžiais po Kr. Tarp keramikos šukių vyravo brūkšniuotoji keramika, grublėtoji sudarė tik 3–4%. Varšuvos

104 pav. Petrešiūnų piliakalnis iš ŠV, 2003 m. A. Simniškytės nuotr.

105 pav. Petrešiūnai, radiniai iš 2003 m. tyrimų piliakalnio papėdėje: 1 – vēlyvų laikų vinis; 2 – žalvarinis lazdelinis smeigtukas; 3 – akmeninio dirbinio dalis; 4 – molinis svorelis; 5 – molinio verpsuko fragmentas; 6 – geležinis peilis-pjautuvēlis.
I. Burinskaitēs pieš.

arheologijas muziejūje saugoma per 30 lipdytosios keramikos šukių brūkšniotu paviršiumi ir apie 60 metalo dirbinių, kurių chronologija apima laikotarpī maždaug nuo X iki XV a.

Piliakalnio pašlaitēje 2003 m. (vad. A. Simniškytē) ištirta 2x8 m dydžio perkasa, aptiktas 3 m pločio ir iki 2 m gylis griovys, kuris buvo iškastas pirmajiemis amžiemis po Kr. (6–8 pav.). Griovys iš dalies užslinkēš XIII–XIV a. (datuota ¹⁴C) (1, 2 priedai). Likusi dubuma užarta, užpilde aptikta erų sandūra datuojamų radinių (105 pav.).

L. Покровский 1899, 46; Krzywicki 1914; Tarasenska 1928, 211; LAA 1975, 134 (nr. 574); Grigalavičienē 1995, 31–32; LPA 2005(II), 352–353; Simniškytē 2005b.

R. VDKM 415:1–14, 1500:1–330, 1505:1–83, SPE 799:1–11; LNM GRD – / 8, 97187; PMA.

Petruķi → Užubaliai

Piģēni (*liet.* Piģēnai), **Jaunjelgavos sav., Staburago vls.**

204. Gyvenvietē I

Gyvenvietēs pēdsakū aptikta Lejasduopeliū (**↑151**)

pilkapyno tyrimū metu 0,5 km ī Š nuo jo, Dauguvos pirmojoje terasoje, 0,2 km ī ŠR nuo Piģēnū (anksčiau – Sekstēnai) sodybos vietas, maždaug 4 ha plote. Vietoves uztvindžius gyvenvietē atsidūrē po vandeniu.

Sēliū I ekspedīcija 1961–1963 m. gyvenvietēje ištūrē 2924 m² plotā. Kultūrinio sluoksnio storis siekē 0,2–0,55 m. Namū kontūrū nustatyti nepavyko, rasti iš akmenū sukrauti židiniai ir kelios stulpaviečiū vietas, šalia kuriū rasti tinko gabalēliai byloja, kad namai buvo apdrēbti moliu. Gana nemažai su juvelyro darbu susijū darbū įrankiū, rasta suardytos rudnelēs liekanū.

Daugiausia radiniū aptikta iki 0,3 m gyljē. Vien 1962 m., ištirus 1638 m² plotā, aptikti 578 individualūs radiniai (tarp jų arbaletu strēlēs antgalis, pentinas, kryžiaus formas kabutis, pasaginē segē tordiruotu lankeliu ir kt.). 1962–1963 m. surinkta apie 7000 keramikos šukiū, apie 13–16% žiestosios ir 84–87% lipdytosios (51,2%–60,8% lygiu paviršiumi, 14–33,2% grublētu, 0,4–2,3% gludintu), keliasdešimt šukiū buvo brūkšniotu paviršiumi.

Pagrindinis gyvenvietēs gyvavimo laikotarpis – XI–XIII/XIV a., ji faktiškai vienalaikē su ī P esančiu Lejasduopeliū pilkapynu, bet rasta ir ankstesnio laikotarpio dirbiniū (ramentinis smeigtukas, ovalus akmeninis skiltuvus, siauraašmenis kirvis, dvigubas trikampis kabutis), o 1963 m. tyrimū metu – vēlyvesniū, XVI–XVII a. radiniū (viniū, monetū). Gyvenvietē īsikūrusi I tūkst. pr. Kr. laidojimo vietoje: 1962 m. čia rastas kapas akmenū konstrukcijoje, kurioje mirusysis palaidotas galva ī P ir dar apdētas akmenimis. Įkapiū nerasta. Šalia pastebētos dar kelios panašios akmenū konstrukcijas galējo būti panašiū palaidojimū liekanos.

L. Šnore 1962; 1963; Bresava 1964; Граудонис 1967, 62–63, рис. 47 (Lejasdopeles); Васкс 1991, 160 (nr. 150); Avotiņa 2007, 141.

R. LNVM VI.

205. Gyvenvietē II

1961 m. gyvenvietēs pēdsakū aptikta 0,5 km ī ŠR nuo Lejasduopeliū pilkapyno (**↑151**), ī R nuo Piģēnū gyvenvietēs I (**↑204**), kalvoje, ekspedīcijas metu pavadintoje Ievū kalnu, jos Š gale, beržynēlyje. Gyvenvietē buvusi antrojoje Dauguvos slēnio terasoje, 13 m aukščiau vandens lygio. Uztvindžius apylinkēs virš vandens liko tik pati kalvos viršūnē, dabar formuojanti Piģēnū

iškyšulį. Gyvenvietė šiek tiek tyrinėta, nustatyta, kad kultūrinis sluoksnis – tamsiai rudas smėlis buvo 11–16 cm storio. Rasta menkai išlikusios geležies lydimo krosnelės vieta: 1 m² plote aptikta keliasdešimt šlako gabalų ir molinės krosnies sienelės fragmentų (Daiga 1964). Gyvenvietėje surinkta 13 lipdytosios keramikos šukių (11 – lygiu ir 2 – grublėtu paviršiumi), pagal kurias ji datuojama I tūkst. 2-ąja puse.

L. Šnore 1962; Daiga 1964, 24–26; Avotiņa 2007, 137.

Pikstere (Zilaiskalns) (*liet.* Piksterė/Zilaiskalnis), **Jaunjelgavos sav., Sunakstės vls.**

206. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

„Mėlynuoju kalnu“ vadinamas piliakalnis yra 3 km į ŠV nuo Piksterės ežero, Piksterės–Staburago kelio dešinėje pusėje, keliasdešimt metrų į Š nuo buvusio Piksterės dvaro pastatų, prie Ruožkalnių (Rozenberg) sodybos. Tai atskira 20 m aukščio, ne itin stačiais šlaitais kalva. Aikštelė – 50x35 m dydžio, kiek žemėjanti P kryptimi. 3 m žemiau aikštelės lygio aplink visą piliakalnį eina terasa, žemiau jos – dar vienos terasos pėdsakai. Spėjama, kad įėjimas galėjo būti iš Š ar R pusės. ŠV kalno papėdėje buvęs nedidelis, 37x16 m vandens telkinys.

Aikštelėje kultūrinis sluoksnis intensyvus, iki 1 m storio, pastebėtas ir viršutinėje piliakalnio terasoje. Radinių nedaug, kelios lipdytosios keramikos šukės: 2 – brūkšniuotu, 3 – lygiu ir 3 – grublėtu paviršiumi.

PV piliakalnio papėdėje, maždaug iki 40 m atstumu nuo jo, pastebėtas gyvenvietės kultūrinis sluoksnis, kuriame rastos kelios apdegusios keramikos lygiu paviršiumi šukės ir akmeninis kirvis. Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. – I tūkst.

L. Bielenstein 1882, 577; Löwis of Menar 1922, 29 (nr. 13); Brastiņš 1926, 55–56; Backc 1991, 144 (nr. 72); Latvijas 2001, 413 (Zilaiskalns); Urtāns 2001; 2006b (čia – detalus literatūros sąrašas).

Š. VKPAI.

R. LNVM RLB 67, A 11783, 12107, 12956; JkM.

Pyragiai, Kupiškio r., Aukštupėnų sen.

207. Kapas

Kupiškio miesto ribose apie 0,1 km į Š nuo Kupos upės ir 0,5 km į P nuo Pyragių (Indubo) ežero, 1898 m.

kasant žvyrą rasti žmogaus griaučiai su X–XII a. papuošalais: antkakle plokščiais užkeistais galais ir trapeciniais kabučiais, 2 vytinėmis antkaklėmis kilpiniais galais, apyrankėmis (69 pav.). Pasak vietos gyventojų, visi radiniai aptikti vienoje vietoje, kitur jų nepasitaikė. Išskyrus kelis (pvz., 69:11, 12 pav.), dauguma jų per Imperatoriškąją archeologinę komisiją pateko į KVDM.

1984 m. P. Tebelškis ištyrė 100 m² (6 perkasas), tačiau nieko nerado. Žvyruobės vieta užtvindyta vandens.

L. Tarasenko 1928, 214; Dulaitienė 1958, 31; LLM 1958, pav. 381; LAB 1961, 553, pav. 330; Volkaitė-Kulikauskienė 1970, 285, pav. 17:4; Kuncienė 1972, 247; LAA 1977, 89 (nr. 545); Zabiela 2009, 76.

Š. AAK 1899/124, 1–20; Tebelškis 1984š; Černiauskas, be metų.

R. KVDM 1203:1–8.

Plāceņi (*liet.* Placeniai), **Viesytės sav., Elkšņu vls.**

208. Radinys

1937 m. į muziejų pateko lipdytosios keramikos puodelis horizontaliai brūkšniuotu paviršiumi. Radiamo aplinkybės nežinomos, manoma, kad jis gali būti iš vienalaikio suardyto palaidojimo, galbūt pilkapiro.

L. Backc 1991, 152 (nr. 111), табл. XXII: в.

A. LNVM A 9351.

Plāteri (Lejas Plāteri) (*liet.* Plateriai/Lejas Plateariai), **Salos sav., Sēlpils vls.**

209. Pilkapis

Platerių pilkapis buvo 0,4 km nuo Dauguvos, priešais Pliavinias, prie kelio iš Pliavinių į Sēlpilį, 0,1 km į P nuo Spietinių senovės gyvenvietės (↑263) ir 0,3 km į P nuo Spietinių pilkapių (↑261), aukštumėlėje, supamoje upelių griovų (12 pav.).

XX a. pradžioje pilkapis buvęs 0,5 m aukščio ir 11 m skersmens. Akmenų vainiko nelikę, tačiau, vietos gyventojų teigimu, jų buvę net keli. Apie 1892–1893 m. pilkapį kasinėjo Sēlpilio savininko A. Zelmerio brolis P. Zelmeris ir H. Šteinas. 1921 m. čia tyrinėjo A. Štokmanis, aptiko penkis geriau išlikusius kapus. Keturi iš jų buvo su II–V a. vidurio įkapėmis. Viename kape palaikai rasti be įkapių, ant šono ir greičiausiai yra vėlesnių laikų. Kiti kapai buvo suardyti. A. Štokmanio nuomone, sampile galėjo būti keliasdešimt palaidojimų.

1961 m. tą pačią pilkapį tyrinėję J. Daiga ir M. Atgāzis jau nerado nė vieno sveiko I tūkst. kapo, tik atsitiktinių III–VI a. ir istorinių laikų radinių bei vieną vyro kapą su 1571 m. moneta.

L. Štokmanis 1927, 561; Moora 1929, 90–92 (F. 96), 131–132 (F. 157 – Sērpils); Šnore 1936, 13 (nr. 67), 31 (nr. 21), 52 (nr. 210); Daiga, Atgāzis 1962, 5–6; Latvijas 1974, 75, 337; Latvijas 2001, 401; Atgāzis, 2006a; 2006b.

R. JkM; VI.

210. Gyvenvietē

Plateriū gyvenvietē 1961 m. aptikta tyrinējant jos vietoje vēlāu supiltā pilkapī (↑209). Dar keturius perkāso (bendro 140 m² ploto) buvo iškastos šalia sampilo. Gyvenvietē buvusi 0,4 km nuo Dauguvos upēs, upeliū griovū supamoje aukštumēlēje. Kultūriņio sluoksnio storis siekē iki 50 cm. Aptikti keturiū pastatū pēdsakai. Pastatai buvę 5x5, 7x7 ir 8x7 m dydžio, stulpinēs konstrukcijas, du iš jų – kiek ovalios formas ir su īgilintais 1–1,5 m skersmens židiniāis. Rasta titnago (strēliū antgaliū, rēztukū), akmens dirbiniū (kirviū, trintuvū), geležiniū yļū, meškerēs kabliukū. Surinktos 1273 lipdytosios keramikos šukēs: 76% – lygiu paviršiumi, 22% – brūkšniūotu.

Pagal radinius gyvenvietē datuota I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. pradžia. III a. gyvenvietēs vietoje supiltas pilkapis, o gyvenvietē persikēlē 100 m ī Š, ī žemesnē, erdvesnē, nuo vējū apsaugotā vietā Spietiniuose (↑263).

L. Daiga, Atgāzis 1962, 5–6; Граудонис 1967, 28; Latvijas 1974, 75, 337; Баскс 1991, 160–161; Vāskс 1996, 151; 2009, 90; Latvijas 2001, 192, 401.

R. JkM; VI.

Plikiai, Biržū r., Vabalninko sen.

211. Pilkapiai (?)

Kaimo laukuose buvo keli pilkapiai, kurie XIX a. pabaigoje buvo ariami ir sunaikinti. Vēlāu šiose apylinkēs rasta žmoniū kapū karstuose. Pavieniū žmoniū kaulū žemēs paviršiuje randama ir dabar. 2000 m. iškasta 10 m² perkasa (R. Songailaitē), kapū ar pilkapiū pēdsakū neaptikta.

L. Покровский 1899, 51; Tarasenska 1928, 215.

Š. KPD F. 41, ap. 2, ng. 695; Songailaitē 2000š.

Pormaļi (liet. Puormaliai), Salos sav., Salos vls.

212. Kapai

4 km ī V nuo Biržū, prie Puormaliū, 3 m atstumu viena nuo kitos rastos trys 0,8 m pločio ir 2 m ilgio akmens konstrukcijas. Jomis apdētos iškastos 1 m gylio duobēs, kuriose aptikta žmoniū griaučiū.

L. Граудонис 1967, 63.

Pormaļi → Sudrabkalns

Priednieki (liet. Priedniekai), Salos sav., Salos vls.

213. Pilkapynas

Pilkapynas buvo 4 km ī V nuo Jekabpilio, ī R nuo Salos miestelio, netoli Sakos ir Susējos santakos, Jekabpilio–Jaunjelgavos kelio kairēje pusēje, priešais kitapus kelio kiek ī V buvusī Buokiū pilkapynā (↑44). Pilkapynē minimi 3–6 sampilai, kuriuos gerokai suardē čia iškasti kariniai apkasai. Aplink vienā pilkapī dar buvo matyti vainiko akmenys. Pilkapyno vieta anksčiau buvusi apaugusi medžiais, kurie vēlāu iškirsti, o pilkapiū vieta suarta.

Du pilkapius (vienas jų buvo 8,5 m skersmens ir 0,4 m aukščio) 1942 m. ištyrē A. Štokmanis, kasdamas 3 m pločio perkāso per sampilū vidurines dalis (65 pav.). Duobēje po pilkapio pagrindu abiejuose rado po kapā. Mirusieji palaidoti galvomis ī R, maždaug 1,1–1,3 m gylyje nuo sampilo paviršiaus. Kapai datuojami XI a. 1-aja puse.

Dar vienas kapas iširtas 1961 m. (vad. L. Vankina). Vaiko (manoma, mergaitēs) kapas aptiktas kasant žvyrā suardyto pilkapyno aplinkoje. Mergaitē buvo palaidota su įvijiniu apgalviu, antkakle plokštiniāis užkeistais galais, kaklo apvara iš gintaro karoliukū ir įvijēliū, pasagine sege cilindriniais galais bei 3 įvijiniāis žiedeliais. Kapas datuotas X–XII a.

L. Štokmanis 1943; Latvijas 1974, 229, 337; Latvijas 2001, 402; Radiņš 2006, 54.

Š. Štokmanis 1942š; Vankina 1961š.

R. JkM 1560:1–7, 1572:1–3, 1592, 1595, 1612:1–18; LNVM A 10859:1–11, 11778:1–9, 12047:1–29.

Priednieki (liet. Priedniekai), Viesytēs sav., Elkšniū vls.

214. Gyvenvietē

Dienvidsusējos kairiajame krante, 2 km ī R nuo

Elkšnių, 0,5 km į R nuo Betelių kapinyno (↑38), 2 km į V nuo Klauzių senovės gyvenvietės (↑130), 0,5 km į Š nuo Priedniekų sodybos, „Juodąja sala“ vadinamame lauke pastebėta kultūrinio sluoksnio pėdsakų. Gyvenvietės chronologija nenustatyta.

Š. VKPAI.

Priekšāni (Grīvnieki) (*liet.* Priekšanai/Gryvniekai), **Salos sav., Sēlpilio vls.**

215. *Pilkapynas*

Aukštumoje į R nuo Piksterės upės, 1 km į Š nuo Sēlpilio glžk. st., 0,5 km į ŠR nuo Jercēnų pilkapiro (↑100), 0,25 km į ŠV nuo Gryvniekų (seniau – Lejaspriekšanai) yra 3 pilkapių liekanų su akmenų vainikais. Pilkapiai – 8–12 m skersmens ir 0,5 m aukščio. 1895 m. 2 sampilus kasinėjo baronas P. Zelmeris, vėliau – Priekšanų savininkas Zilberbergas. Vieną pilkapį 1921 m. tyrinėjo A. Štokmanis. Rado 2 kapus su kirviais ir ietigaliais bei atsiktinių dirbinių. Pilkapynas datuojamas IV–V a.

L. Štokmanis 1927, 563–564; Moora 1929, 110–111 (F. 134); Šnore 1936, 13 (nr. 69), 31 (nr. 22); Latvijas 1974, 337; Latvijas 2001, 402.

Š. VKPAI.

R. JkM 1452:1–5.

Puncuļeva (*liet.* Punculeva), **Alūkstos sav., Bebrēnės vls.**

(N) *Radiny*

Archyviniais duomenimis, rasta antkaklė plokščiais užkeistais galais, datuojama VĖGA. Tikslėsnė radimo vieta ir aplinkybės nenustatytos.

Š. VKPAI.

Pungas [Taurkalne, Tauerkaln] (*liet.* Pungos), **Jaunjelgavos sav., Sērenės vls.**

216. *Pilkapynas*

Pliavinių HE zonoje, į R nuo perkėlos per Dauguvą, XIX a. pabaigoje buvę 0,5–1 m aukščio ir 10–12 m skersmens 20 pilkapių su akmenų vainikais. 1896 m. 6-is pilkapius kasinėjo S. Bogojavlenskis. Trijuose aptiko pavienių dirbinių: ietigalių, įmovinių ir pentinių kirvių, šarnyrinę segę, apyrankę ir 3 šukes. Kituose pilkapiuose nerado nieko.

1960 m. M. Bresava ištyrė penkis sampilus. Dvie-

juose pilkapiuose 0,15–0,25 m gylyje aptiko tris apardytus kapus su galvūgaluose padėtais akmenimis. Tyrimų metu rasti 24 dirbiniai, datuojami SEGA.

L. Bielenstein 1883a; Богоявленский 1900, 112; Moora 1929, 152 (F. 156 – Taurkalne); Šnore 1936, 13 (nr. 57); Bresava 1966; Latvijas 1974, 337; Latvijas 2001, 403.

R. GIM 35564, VI.

217. *Gyvenvietė*

Gyvenvietės pėdsakų aptikta tiriant Pungų pilkapyne sampilus (↑216). Skirtingu metu juos tyrinėję S. Bogojavlenskis ir M. Bresava atkreipė dėmesį į 0,1–0,3 m gylyje išryškėjusį 0,2–0,4 m storio tamsų degėsingą žemės sluoksnį su kartais pasitaikančiomis šukėmis lygiu ir brūkšniuotu paviršiumi. 1960 m. M. Bresava pilkapyje 2 aptiko dar ir tigliuko fragmentą. Po pilkapiu 1 rastas židiny (tiesa, tyrėjų nuomone, priklausęs vėlesniems laikams). Apylinkės užtvindžius pilkapyne ir gyvenvietės vieta atsідūrė po vandeniu.

L. Bresava 1966; Backe 1991, 162; Latvijas 2001, 403.

Rācenāji (*liet.* Racenajai), **Aknystos sav., Aknystos vls.**

218. *Pilkapis (?)*

6,5 km į Š nuo Aknystos, į V nuo kelio Aknysta–Biržai, į P nuo Aknystos pelkių ir 2 km į Š nuo Stūrageidanų (↑275), greta kadaise buvusių Racenajų sodybos yra nedidelis sampilas, vadinamas „Maro kapeliais“. Savo forma jis primena romėniškojo periodo pilkapį ir yra datuojamas SEGA–VIGA.

L. Urtāns 1988; 2004; Latvijas 2001, 403.

Š. VKPAI.

Radišiai → Kubiliškis

Radžionys, Rokiškio r., Kamajų sen.

219. *Kalva ir gyvenvietė*

Piliakalniui vadinama kalvelė yra 6 km į PR nuo Kamajų, kairiajame Šetekšnos krante, aukštumos pakraštyje, šalia pelkėto slėnio. Aikštelė – ovali, pailga PR–ŠV kryptimi, 10x8 m dydžio, iškilu viduriu. Šlaitai – vidutinio statumo, 4–5 m aukščio. Kalva neturi visų piliakalniams būdingų bruožų: nėra įtvirtinimų, kultūrinio sluoksnio. P papėdėje 0,2 ha plote pastebė-

ta gyvenvietēs pēdsakū. Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. (?).

L. LAA 1975, 143 (nr. 621); LPA 2005(II), 354–355.
Š. Daugudis 1970š.

Ratulāni (*liet.* Ratulanai), **Viesytēs sav., Saukos vls.**

220. *Pilkapiai*

2,5 km nuo Saukos ežero P kranto, 0,3 km į Š nuo Dienvidsusėjos upės dešiniojo kranto, yra „Liepų kalnu“ vadinama smėlinga pakiluma, kurioje abipus senojo kelio buvę 2 pilkapiai. Vienas jų visiškai suardytas kasant žvyrą. Kitas išliko geriau, buvo maždaug 20 m skersmens ir 1 m aukščio. 1978–1979 m. pilkapį ištyrė E. Šnuorė. Rasti 76 kapai: 1 – SEGA, 1 – VIGA1, 12 – VIGA2, 5 – VĖGA, kiti – XIV–XVII a. (44, 52 pav.).

Prie pilkapio, iš PV pusės kasant žvyrą, rasti dar 4 kapai, datuoti XII–XIII a.

L. Šnore 1993, 17–21, 81, 82 (čia – išsamus literatūros sąrašas); Dienvidsėlijas 1996, 61, 63, 64; Latvijas 2001, 403; Vilcāne 2006, 124.

R. LVNM (VI) 229.

221. *Gyvenvietė*

Gyvenvietės pēdsakū aptikta tiriant Ratulanų pilkapio sampilą. 0,4 m storio kultūrinis sluoksnis gerokai suardytas vėlesnių palaidojimų. Surinkta 312 lipdytosios keramikos šukių: 84,3% – lygiu paviršiumi, 9,9% – brūkšniuotu, 5,8% – grublėtu. Datuojama I tūkst. pr. Kr. pabaiga – I tūkst. po Kr. pradžia.

L. Backc 1991, 162; Šnore 1993, 18; Vask 1996, 150.

R. VI 229.

Razbuki (*liet.* Razbukai), **Viesytēs sav., Elkšnių vls.**

222. *Pilkapis*

0,5 km į ŠV nuo Klaucės ežero, Klaucės upės slėnyje, į Š nuo kelio Klaucė–Sauka, 0,4 km į ŠR nuo Razbukų, buvęs apie 14 m skersmens pilkapis su akmenų vainiku.

1934 m. jį ištyrusi E. Šnuorė centre rado vieną turtingą vyro kapą su antkakle kūginiais galais, rateliniu vėlyvu smeigtuku bei 2 apyrankėmis siaurėjančiais galais. Kojūgalyje dešinėje pusėje aptikti 2 ietigaliai bei žalvarinis pentinas, kiek aukščiau – pentinis siauraašmenis

kirvis, o juosmens srityje – peilio fragmentas. Dauguma šio pilkapio radinių datuojami romėniškuoju periodu, tarp jų pasitaikė ir istorinių laikų žiedinė segė.

L. Moora 1929, 127–128 (F. 151 – Vec-Sauka); Šnore 1936, 12 (nr. 51); Latvijas 1974, 338; Šnore 1993, 13; Latvijas 2001, 403.

R. LNVN RLB 382–402; A 8542:1–9, 8543, 8544.

Reiņi (*liet.* Reiniai), **Jekabpilio sav., Abelių vls.**

223. *Radimvietė*

Priešais Reinių salą Dauguvoje, 0,15 km į PV nuo Reinių, 0,2 km nuo Dauguvos, į V nuo Reinių senovės gyvenviečių (↑224, 225), yra maždaug 60 m skersmens ir 1,5 m aukščio pakilumėlė, kurioje XIX a. buvo kaimo kapinės. A. Štokmanio duomenimis, čia 1907 m. rastas SEGA būdingas pentinis siauraašmenis kirvis bei 4 ietigaliai, kurių vienas datuojamas VI–VII a. Reiniuose aptikta ir vėlyvesnių, jau istorinio laikotarpio (latviškoje literatūroje – VĖGA) radinių: pasaginė segė tordiruotu lankeliu ir cilindriniais galais, 2 žvangučiai, žalvarinis kryželis, įvijinis žiedelis, grandis. 1980 m. kasant smėlį rasta 2 žalvarinės įvijinės apyrankės, diržo sagtis, skiltuvais ir brūkšniuotosios keramikos. Čia galėjusi būti ankstyvojo geležies amžiaus gyvenvietė, kurios vietoje SEGA supiltas pilkapis visiškai sunaikintas vėlesnių palaidojimų.

L. Šnore 1936, 25 (nr. 211); Latvijas 1974, 338; Latvijas 2001, 403.

Š. VKPAI.

R. LNVN A 8362:1–5; JkM 1569:1–5.

224. *Gyvenvietė I*

Reinių I gyvenvietė yra tarp Reinių ir Dregių, į P nuo Reinių gyvenvietės II (↑225), ties Dauguvos ir melioruoto Dregių upelio santaka. Kultūrinis sluoksnis ryškus, matomas maždaug 100x500 m plote (4–5 ha) palei Dauguvos kraštą, Dauguvos skardžio atodangose vietomis buvo net 1,5 m storio. Visoje gyvenvietėje – daug akmenų, taip pat šukių, rastas akmeninis kirvis, bet gyvenvietės chronologija nenustatyta.

L. Backc 1991, 163; Latvijas 2001, 403.

Š. VKPAI.

225. *Gyvenvietė II*

Reinių gyvenvietė II yra Reinių sodybos vietoje, į ŠR nuo Reinių radimvietės (↑223), maždaug 2,5–3 ha

plote. Iš ŠV gyvenvietę riboja melioruoto Reinių upelio griovys, iš PR – Dregių upelis, skiriantis Reinių gyvenvietę II nuo I. Gyvenvietės vietoje rasta keletas lipdytosios keramikos šukių lygiu (?) paviršiumi bei geležies gargažė, pagal kurias gyvenvietė priskiriama geležies amžiui.

L. Latvijas 2001, 403.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 12715.

Remberga, Renneberg → Arbidāni

Rinkušiai (Juodeliai), Biržų r., Širvėnos sen.

226. Piliakalnis

Velnio pilimi vadinamas piliakalnis yra Apaščios kairiajame krante esančioje atskiroje kalvoje stačiais 5 m aukščio šlaitais. Aikštelė – ovali Š–P kryptimi, 15x10 m dydžio. Kultūrinio sluoksnio nepastebėta. Papėdėje piliakalnį juosia 7–8 m pločio, 1 m gylio griovys. Chronologija nenustatyta.

L. Tarasenko 1928, 225; LAA 1975, 145–146 (nr. 636); LPA 2005(I), 256–257.

Š. Tautavičius, Daugudis 1969š.

Rokiškio apyl., Rokiškio r.

(N) Lobis

Muziejuje saugomos kelios sidabrinės antkaklės. Viena jų – VII a. pergniaužtinė, sverianti 856,5 g, kita – balnelinė VII–VIII a., sverianti 234 g. Radimo vieta ir aplinkybės nežinomos.

L. LLM 1958, pav. 374; LAB 1961, pav. 331; LAA 1977, 133 (nr. XXV); Vaitkunskienė 1981.

R. VDKM 1404:1–2.

Rubių sils (liet. Rubikių šilas), Jekabpilio sav., Rubenės sav.

227. Pirkapyvas

Pirkapyvas yra Dvietės upės aukštupyje, miške tarp Rubikių sodybos ir kapinių. Pirkapyve buvo 29 pilkapiai, kurie sudarė 2 grupes iš 8 ir 21 sampilo, viena nuo kitos nutolusių 50 m atstumu. Pilkapiai nedideli, 4,5–8 m skersmens, iki 0,85–1 m aukščio, dalis buvo su akmenų vainikais, dauguma – su duobėmis sampilų papėdėse (64 pav.). Vienas pilkapis buvęs kiek didesnis, 11 m skersmens, jo sampilą juosė akmenų vainikas.

1937 m. P. Stepinis ištyrė 4 pilkapius (I–III, XXVIII), sampile XIII rastas apgalvio fragmentas. Pirkapyje I neaiškios chronologijos sunykusio kapo pėdsakai, orientuoti R–V kryptimi, aptikti ant pagrindo. Pirkapyje II rastas turtingas moters kapas duobėje po pagrindu. Mirusioji orientuota į V–PV, bet anatominė tvarka rasti tik ilgieji kaulai – kaukolės viršutinė dalis be apatinio žandikaulio rasta tarp kojų. Kapas datuojamas XI a. Jis rastas ne pilkapio centre, todėl manoma, kad tai antrinis palaidojimas ankstesniame romėniškojo laikotarpio sampile. Kasant šį pilkapį aptikti 7 įvairaus dydžio akmenys. Pirkapis III buvo su akmenų vainiku. Jame rasti 4 kapai, iš kurių centrinis neišlikęs, o pagal kitų kapų fragmentus jo pakraštyje chronologijos patikslinti nepavyko. Viename šio pilkapių kapų rastas pjautuvėlis, kuris gali būti I tūkst. 1-osios pusės ar vidurio. Pirkapio XXVIII (spėjama, su akmenų vainiku) centrinėje dalyje aptikti vieno sunykusio kapo pėdsakai.

2011–2012 m. ištirti dar 3 suardyti pilkapiai (vad. E. Guščika, M. Lūsėnas). Viename rastas 1 kapas duobėje po sampilu, datuojamas VĖGA. Kituose dviejuose rasta po 3 ar 4 palaidojimus. Vienas jų buvęs su akmenų vainiku, jame visi kapai suardyti, geležinio smeigtuko fragmentas rastas atsitiktinai, kito pilkapio radiniai datuoti VIGA2.

L. Latvijas 1974, 338; Latvijas 2001, 404.

Š. Stepinš 1937š; Guščika 2011–2012š.

R. LNVM A 10272:1–29.

Rudžiai, Rokiškio r., Kamajų sen.

228. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

Smailakalni vadinamas piliakalnis yra 1 km į ŠV nuo Kamajų, 0,4 km į V nuo kelio Kamajai–Rudžiai, 0,15 km į R nuo Šetekšnos upės dešiniojo kranto. Piliakalnis įrengtas pailgos kalvos vidurinėje dalyje, skiriamoje natūralių įdubų. Šlaitai statūs, 4–7 m aukščio. Aikštelė – pailga Š–P kryptimi, 35x15 m dydžio. P gale buvęs pylimėlis. PV šlaite, 1,5 m žemiau aikštelės, yra 1,5 m pločio terasa. Piliakalnyje XIX a. įrengtos kapinės.

P, PR ir V papėdėse 0,3 ha plote pastebėtas kultūrinis sluoksnis, kuriame rasta brūkšniuotosios ir lygios keramikos. Piliakalnis literatūroje datuojamas I tūkst. pr. Kr. pabaiga – I tūkst. pradžia.

L. Balčiūnas, Dakanis 1986, 113; Dakanis 1994, 51 (nr. 44); Zabiela 1995, 248–249; 1999; 2001; LPA 2005(II), 354–355.

Ruķi [Gross–Sonnaxt, Ruttelberge] (liet. Rukiai), Jaunjelgavos sav., Sunakstēs vls.

229. *Pilkapynas*

2,8 km ī V–ŠV nuo Piksterēs ežero, 0,5 km nuo Rukių kaimo, „Ritinio kalnu“ (*Rutuļa kalns*) vadina-moje vietovēje, būta pilkapyno su akmeņu vainikais. 1862 m. J. Šteinas iškāsē 4 pilkapius. Du buvo maždaug 0,6 m aukščio ir 39–40 žingsnių perimetro. Viename jų radēs 1 pentinī siauraašmenī kirvī, 4 ietigalius, 2 peilius-pjautuvēlius ir 1 pjautuvēlī, kitame – 6 ietigalius, 2 pjautuvēlius, 2 kirvius, antkaklē kūginiais galais, ratelinī smeigtukā ir 2 apyrankes stačiakampiu lankeliu siaurējančiais suapvalintais galais. Kituose diviejuose, perpus mažesniuose sampiluose neradēs nieko. Datuojama SEGA–VIGA.

L. Aspelin 1877, 345, nr. 1880, 1881; RK 26 (nr. 343 – Gross-Sonnaxt); Moora 1929, 150, 151 (F. 183, 184 – Liel-Sunāksts); Šnore 1936, 14 (nr. 74), 31 (nr. 23); Latvijas 1974, 339; Latvijas 2001, 404.

R. LNVM RDM III 92–113.

Rupetos, Rokiškio r., Kriaunų sen.

230. *Gyvenvietē*

Rupetų kaime, Sartų ežero ŠV atšakos – Kriaunakampio – P krante, netoli jos susijungimo su Sartų „centrine ašimi“, 50x50 m plote pastebēta gyvenvietēs pēdsakų. Kultūrinis sluoksnis – iki 0,7 m storio, viršutinē dalis suardyta ariant. Rasta molio tinko gabaliukų, lipdytosios lygiu paviršiumi keramikos, geležinis lazdelinis smeigtukas. Gyvenvietē datuotina I tūkst.

L. Zabiela 1998, 39–40, 11 pav.; 1999, 52.

Rurāni (liet. Ruranai), Alūkstos sav., Pilskalnēs vls.

231. *Piliakalnis*

Batarējos kalnu vadinamas piliakalnis yra prie Ruranų (seniau – Moveliškių), ģrengtas 15–20 m aukščio pailgoje, ŠR–PV kryptimi orientuotoje, medžiais apaugusioje kalvoje, 1 km ī ŠV nuo Sidrabinių piliakalnio, vadinamo Šantēs kalnu (↑241). Piliakalnī sudaro divi aikštēlēs. PV aukštumos dalyje aikštēlē buvo 60x30 m dydžio, jos galuose buvo po 2 pylimus ir griovius.

Aikštēlēje aptiktas skurdus 0,2–0,3 m storio sluoksnis, sustumtas ī R galā ir čia siekē iki 1,25 m storio. 1968 m. žvalgomųjų tyrimų metu rasta keramikos brūkšniuotu ir lygiu paviršiumi. Mažesnioji aikštēlē (50x20 m) – priešpilis – buvo apie 8 m žemiau didžiosios, ŠR gale taip pat ģtvirtinta 2 pylimais ir grioviais. Joje kultūrinis sluoksnis pastebētas tik ties pylimu. Be keramikos, piliakalnyje rasta keletas geležies gargažių, molio gabalēlių bei geležinē yla. Šie radiniai datuojami Brūkšniuotosios keramikos kultūros laikotarpiu. ģtvirtinimai yra vēlesnių laikų, bet to meto gyvenimo pēdsakų piliakalnyje neaptikta. Spējama, kad tuo metu čia nebuvo gyvenama ir jis naudotas kaip slēptuvē.

L. Brastiņš 1926, 79–80; Graudonis 1969, 35; Latvijas 1974, 325 (Batarejas kalns); Backs 1991, 133 (nr. 21); Graudonis 2001, 56; Latvijas 2001, 380 (Batarejas kalns); Urtāns 2001; 2006b.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 1721, 9084, 12035, 12944, VI 156:67, 68.

Salasanči (liet. Salasančiai), Jaunjelgavos sav., Secēs vls.

232. *Kapinynas*

Kapinynas buvēs prie Salasančių ir Kalvyčių sodžių, Dauguvos krante. Kasant kalkakmenī buvo aptikta žmonių kaulų bei radinių (minimi kirvis ir ietigalis). 1938 m. P. Stepinis ištūrē apie 75 m², rado 2 kapus maždaug 0,7 m gylje, kalkakmenio pagrinde iškirstose duobēse. Vienas kapas – visiškai sunykęs, be ģkapių, kitas išlikęs kiek geriau, orientuotas PV–ŠR kryptimi. Moteris jame buvo palaidota su kaklo papuošalu iš kauri kriaukdelių, žiedeliu, sagtele, o kojų srityje rastos geležinės žirklēs, yla ir pjautuvas. Kapas datuotas XI–XIII a. Pastačius Pliavinių HE kapinyno vieta buvo užtvindyta.

L. Latvijas 1974, 339; Latvijas 2001, 405; Vilcāne 2006, 123–124.

Š. Stepinš 1938š.

R. LNVM A 9564:1–9, 9565:1–10, 9566, 9567:1–3.

Salenieki (Upītes) (liet. Salenieki/Upytēs), Salos sav., Sēlpilio vls.

233. *Pilkapiai*

Saleniekų pilkapynas buvēs 1 km ī PV nuo Sēlpilio bažnyčios. Netoliese buvē Krustlyčių (Bebrų) pilkapiai (↑138). Sēlpilio baronui P. Zelmeriui priklausēs

senasis Upyčių kaimas po Pirmojo pasaulinio karo padalintas į Upytes ir Saleniekus. Čia buvę keli pilkapiai (vienas vieno ūkio žemėse, kitas – kito). Vienas jų visiškai suardytas, jokių duomenų nelikę. Buvusio Saleniekų žemėse likučius 1966 m. ištyrė E. Šnuorė. Pilkapis buvęs 9x10 m skersmens ir apie 2 m aukščio, su gana gerai išlikusiu akmenų vainiku, sampile žiojėjo 3 m skersmens ir 1,5 m gylio duobė. Tyrimų metu rasti 2 suardyti kapai, kuriuose aptikta po geležinį siauraašmenį kirvį ir peilį-pjautuvėlį bei ietigalis viename iš jų. Pilkapis datuotas SEGA.

L. Štokmanis 1927, 564; Šnore 1936, 13 (nr. 70); Latvijas 1974, 99, 339; Šnore 1993, 16–17; Latvijas 2001, 405.

Š. VKPAI.

R. LNVM VI 273:1–8.

Sauka (*liet.* Sauka), **Viesytės sav., Saukos vls.**

234. Piliakalnis

Piliakalnis, vadintas „Dievo kalnu“ ir „Velnio kašnio“ kalnu, stūkso Saukos ežero R pakrantėje, 11 m aukščio kalvoje. Jo V pakraštį nuskaļavęs ežeras. Įtvirtinimų nematyti, kultūrinis sluoksnis plonas, rastos kelios šukelės (4 – brūkšniuotu paviršiumi, 3 – lygiu).

Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. pradžia.

Į R nuo piliakalnio, už šlapios pievos, yra 7–8 m aukščio kalvelė, orientuota R–V kryptimi, nuolaidžiais šlaitais ir neišlyginta aikštele, kurią A. Bylenšteinas manė esant kulto kalną.

L. Bielenstein 1882, 585–586; Bielenstein 1883, nr. 3; Löwis of Menar 1922, 29; Brastiņš 1926, 65–66; Graudonis 1969, 38; Latvijas 1974, 339; Backs 1991, 166 (nr. 180); Dienvidsēlijas 1996, 53; Šnē 2000; Latvijas 2001, 406; Graudonis 2001; Urtāns 2001; 2006b.

Š. VKPAI.

R. LNVM 1711 (CVVM 59055), A 10623, 12734, 12954.

Sauka (Vecsauka) (*liet.* Vecsauka/Sauka), **Viesytės sav., Saukos vls.**

235. Radiniai

Muziejuose saugomi radiniai su nuoroda „Sauka“, datuojami nuo I tūkst. vidurio iki II tūkst. pradžios (lankinė segė trikampė kojele, gaubta apyrankė platė-

jančiais galais, puošta tinklelio ornamentu, antkaklė plokščiais užkeistais galais). Jų radimo aplinkybės nežinomos. Š apyežeryje prie Vecsaukos geležies amžiaus radimviečių nežinoma, tik Plūmių Švedų kapais vadinamas kalnelis, kuriame aptikta XIV–XV a. radinių.

L. Latvijas 1974, 339; Latvijas 2001, 406.

R. LNVM 1758–1760, JkM 1507(658).

Saulītes (*liet.* Saulytės), **Viesytės sav., Viesytės vls.** *236. Lobis*

Lobis aptiktas 1882 m. 2 km į P nuo Varnavos, Ruožų pelkės Š pakraštyje kasant duobę linams merkti. Lobį sudarė 3 sidabrinės antkaklės, gulėjusios viena ant kitos 45 cm gylyje. Bendras lobio svoris – 1438,8 g. Dvi antkaklės buvo pergniaužtiniais galais, 23,7x29,6 cm ir 23,8x32,7 cm skersmens, svėrė atitinkamai 702,65 ir 430,20 g. Trečia antkaklė buvo su kilpele ir kabliuku galuose, 24,3x27,2 cm ir svėrė 305,95 g. Lobis datuojamas VII–VIII a.

L. RK 485; Ebert 1913, 544; Šnore 1936, 46 (nr. 131); Urtāns 1977, 157–158 (nr. 34), 66 att.; Latvijas 1974, 339; Latvijas 2001, 406.

R. LNVM (CVVM) 58211–58213.

Sējāni → **Zeltiņi**

Sēlpils (*liet.* Sēlpilis), **Salos sav., Sēlpilio vls.**

237. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

Piliakalnis buvęs kairiajame Dauguvos krante. Pastaciaus Pliavinių HE ir užtvindžius apylinkes jis atsidūrė upės saloje. A. Bylenšteinas čia lokalizavo H. Latvijo minimą Sėlių pilį (*castrum selonum*), kuri, jo manymu, pastatyta ankstesnių laikų piliakalnio vietoje. Tai patvirtino ir 1963–1965 m. tyrinėjimai (vad. E. Šnuorė ir A. Zarinia).

Piliakalnis buvo įrengtas pailgoje prie Dauguvos priglundančioje kalvoje, 250 m ilgio, 60–120 m pločio ir 15–20 m aukščio. Piliakalnio aikštelė buvusi apie 4000 m². Tyrinėjimų metu aptikti 2 kultūrinio sluoksnio horizontai. Apatinis, datuojamas VI–XIII a., buvo labai sunaikintas. Jam priskirtinas 0,6 m aukščio ir 3,6 m pločio žemių pylimas, aptikta 5x5 m dydžio gyvenamųjų ir 3x3 m dydžio ūkinių rentinių pastatų, akmeninių židinių, molio ir akmeninių krosnių pėdsakų. 60% šio horizonto keramikos buvo lipdytinė.

1373 m. piliakalnio vietoje pastatyta mūrinė vokiečių ordino pilis, kuri buvo perstatyta XVI a., o 1704 m. usprogdinta švedų ir apleista.

Priešistorinio laikotarpio pėdsakų aptikta ir priešpilyje į ŠR nuo piliakalnio. Čia nustatyti 4 horizontai, kurių apatinis buvo iš piliakalnio laikotarpio (VĖGA). Į P ir PR nuo piliakalnio aptikta gyvenvietės pėdsakų. Joje epizodiškai gyventa nuo pat akmens amžiaus, nuolat prie piliakalnio įsikurta I tūkst. viduryje.

L. Bielenstein 1892, 168–174; Šnore Zariņa 1980; Urtāns 2006b (čia – išsamus literatūros sąrašas).

R. LNVM A 1707, 1142; VI 83, 87.

Sėlpils (prie Sėlpilio bažnyčios) → Vizbuli

Sėrene (*liet.* Sėrenė), **Jaunjelgavos sav., Sėrenės vls.**
238. *Kalva*

2 km nuo Dauguvos, 0,5 km nuo Sėrenės–Jaunjelgavos kelio, prie Pilskalnių yra mišku apaugusi kalva, vadinama Piliakalniu. XX a. 1-ojoje pusėje buvo iškelta hipotezė, kad rašytiniuose šaltiniuose minima Sėlių pilis (Sėlpilis) buvusi priešais Aizkrauklės vokiečių pilį, netoli Sėrenės. Piliakalniu vadinama kalva visų piliakalnio požymių neturi, kultūrinio sluoksnio ar įtvirtinimų nepastebėta, bet apie ją randama labai daug pasakojimų. Šalia yra kalva, vadinama Bažnyčios kalnu.

L. Löwis of Menar 1922, 29 (nr. 18); Brastiņš 1926, 103; Urtāns 2001, 48–49; 2006b; 2006c, 82.

Sėrpiņi (*liet.* Sėrpiniai), **Viesytės sav., Viesytės vls.**
239. *Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė*

Piliakalnis yra 4 km į P nuo Piksterės ežero, 1,5 km į V nuo Varnavos. Tai atskira 36 m aukščio kalva, kurios viršuje įrengta maždaug 100 m² aikštelė. P ir R piliakalnio šlaituose yra 2 terasos, 4 ir 9 m žemiau piliakalnio aikštelės. P šlaite galėjęs būti įėjimas į piliakalnį. Kultūrinis sluoksnis aptinkamas visoje aikštelėje, šlaituose ir siekia pirmąją terasą, o PR pusėje – ir antrąją. Radinių nedaug – kelios šukelės, viena kurių – grublėta, kita – lygi (?). XIX a. pabaigoje piliakalnį šiek tiek kasinėjo A. Bylenšteinas.

Į ŠR nuo piliakalnio už nežymios daubelės 1 ha plote yra papėdės gyvenvietė. Rasta apie 50 keramikos šukių, 17 – lygiu paviršiumi, 10 – grublėtu bei 23 neišskios faktūros fragmentėliai, taip pat pjautuvo galas,

keli tinko gabalėliai, tiglio fragmentas. Gyvenvietės Š dalyje prie pelkėtos daubos aptikta geležies gargažių. Už kelių šimtų metrų į PR nuo piliakalnio yra vadinas Aukų kalnas.

Datuojama I tūkst.

L. Bielenstein 1882, 579–580; Bielenstein 1883, nr. 3; Löwis of Menar 1922, 29 (nr. 11); Brastiņš 1926, 59–60; Urtāns 1996a, 115; 1996b; 2001, 49; 2006b.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 1715; 12957:1–2.

Sidabrinė, Rokiškio r., Juodupės sen.

240. *Kalva*

Piliakalniu vadinama kalva yra į dešinę nuo kelio Juodupė–Onuškis, į Š nuo Bryzgių. Piliakalnis (minimas ir Valiūniškio vardu) 4–12 m aukščio šlaitais įrengtas atskiroje kalvoje. Aikštelė – pailga ŠR–PV kryptimi, 40x15–25 m dydžio, visų piliakalnio požymių neturi. Kalvą gerokai suardė karjerai.

L. Покровский 1899, 48; Tarasenko 1928, 161, 256; LPA 2005(II), 356–357; Vaitkevičius 2006, 585–586 (nr. 1273).

Š. Tautavičius 1972š.

Sidrabiņi (*liet.* Sidrabiniai), **Alūkstos sav., Pilskalnės vls.**

241. *Piliakalnis*

Šantės kalnu vadinamas piliakalnis yra 0,5 km į P nuo Sidrabinių (buv. *Kankari*), 1 km į PR nuo Ruranų piliakalnio (↑231). Piliakalnis įrengtas ŠV–PR kryptimi orientuotos moreninės kalvos vidurinėje 20–30 m aukščio dalyje. Š pusėje nuo likusios kalno dalies jį skiria griovys, o žemesnėje P pusėje – 2 grioviai ir pylimai. Šlaitai apaugę medžiais. V šlaite matyti nežymūs terasos požymiai. P dalyje per pylimus ir griovius eina senojo įėjimo vieta.

Aikštelė – 40–50x100 m dydžio, pailga, iškiliumi viršumi. Piliakalnis daug metų artas, kultūrinio sluoksnio nerasta, tik 2 brūkšniuotosios ir 1 grioveliais ornamentuota šukė, būdinga I tūkst. 2-ajai pusei.

Literatūroje datuojamas I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. po Kr.

L. Brastiņš 1926, 81–82; Graudonis 1969, 38; 2001; Latvijas 1974, 341; Backs 1991, 166 (nr. 183); Latvijas 2001, 409; Urtāns 2001; 2006b.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 1724, 8705:1–2.

Sīli (*liet.* Syliai), **Viesytės sav., Elkšnių vls.**

242. Radimvietė

Į R nuo kelio Elkšniai–Viesytė, prie Klaucės ežero, į R nuo Sylių, yra Maro kapeliais vadinama maždaug 75x75 m dydžio ir 2,5 m aukščio pakiluma. Tai aukščiausia vieta apylinkėse, nuo kurios atsiveria gražus vaizdas į Klaucės ežerą. Galbūt iš čia yra VIGA–VĖGA radiniai: ietigalis profiliuota plunksna, pentinis siaurašmenis kirvis, pjautuvėlis ir įvijinė apyrankė trikampio pjūvio lankeliu.

L. Latvijas 1974, 340.

Š. VKPAI.

R. LNVM 8554–1–4.

Skeiriai (Jūžintai), Rokiškio r., Jūžintų sen.

243. Pilkapiai

2 km į V nuo Jūžintų, Skynimų miško pakraštyje, 0,3 km į Š nuo kelio Jūžintai–Dauliūnai, yra 2 pilkapiai. Vienas – miško pakraštyje, 8 m skersmens, 1,2 m aukščio, apjuostas stambių akmenų vainiku. Tame pačiame miške 0,25 km į ŠR yra antrasis, Raganos arba Ragavos kapčiumi vadinamas. Sampilas yra šalia miško keliuko, jo V pusėje, ant kalvos, kiek pailgos formos, maždaug 12 m skersmens ir 1 m aukščio, lyg ir su akmenų vainiku. Kadangi jis buvęs Jūžintų miestelio lauke, todėl kartais vadinamas Jūžintų pilkapiu (106 pav.). Juos kasė žemės savininkas Jonas Barkaus-

106 pav. Skeirių pilkapis, 1949 m., LIIR, ng. 1127.

kas, vietos kraštotyrininkas Antanas Sirvydas, radęs žmonių kaulų, apyrankių, taip pat minimos balnakilpės bei pentinai. Radinių likimas ir chronologija – nenustatyti.

L. LAA 1977, 104 (nr. 645); Zabiela 1999; Vaitkevičius 2006, 588 (nr. 1277).

Š. VAK (LŽV) 41/197; Kulikauskas 1949š, 69–70; Daugudis 1970š, 27; Tautavičius 1970š, 72–73.

Skosi (*liet.* Skuosai), **Viesytės sav., Saukos vls.**

244. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

Piliakalnis yra 3 km į PV nuo Luonės, pelkėtos vietovės Š pakraštyje, prie kelio Viesytė–Neretos, netoli Skuosų sodybos. Piliakalnis – 15 m aukščio, su 2 terasomis PR ir ŠV šlaituose. Aikštelėje rasta 1 šukė brūkšniuotu ir 2 – lygiu paviršiumi.

Aplink piliakalnį maždaug 0,2 ha plote pastebima tamsios žemės, kurioje rasta 1 šukė brūkšniuotu paviršiumi, 2 lygiu (?) ir 3 žiestosios (?) keramikos šukės.

Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. – I tūkst., galbūt II tūkst. pradžia.

Į ŠV nuo jo yra nedidelė, 6 m aukščio kalvelė, kurią A. Bylenšteinas manė esant kulto kalneliu.

L. Bielenstein 1882, 586–587; Löwis of Menar 1922, 29 (nr. 9); Brastiņš 1926, 63–64; Latvijas 1974, 340; Backs 1991, 167 (nr. 186); Šne 2000; Latvijas 2001, 407; Urtāns 1996; 2001; 2006b.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 1712, 12958.

Skrebiškiai, Biržų r., Papilio sen.

245. Pilkapiai

Keli Kačmilžiais, Milžinų kapais vadinami pilkapiai su akmenų vainikais buvę 0,75 km į PR nuo Skrebiškių kaimavietės centro, 0,05 km į V nuo buvusio gamybos centro, į R nuo kaimo kapinaičių.

1932 m. juos kasinėjo Biržų muziejus (M. Staškevičius). Tikslėsių duomenų apie tyrimų apimtį ir rezultatus neišlikę, minima tik, kad 25–35 cm gylyje rasta pavienių žalvarinių papuošalų. Apie 30 radinių saugoma BKM. Dalis – SEGA: antkaklė kūginiais galais, 2 apyrankės apskrito pjūvio lankeliu, puoštos akycių ornamentu, 2 juostinės trikampio pjūvio apyrankės, puoštos eglutės ornamentu, 2 apyrankės stačiakampio pjūvio lankeliu siaurėjančiais ir suapvalintais galais,

įvijos, ritinis smeigtukas su grandinėle, trikampio formos kabučiai. Kiti – vėlyvesni, VĖGA (pasaginė segė daugiakampiais galais, 2 lankinės aguoninės segės, 3 kryžiniai smeigtukai), taip pat istorinių laikų dirbiniai (širdies formos kabutis ir smeigtukas-stilius širdies formos galvute).

Tikslinant pilkapyno vietą 1989 m. 0,47 km į R nuo kelio Skrebiškiai–Sližiai ir 0,5 km į P nuo kelio Mikeliai–Papilys aptikta akmenų krūsnis, galbūt – buvusio sampilo vieta.

L. BŽ, 1932.XI.13; Moora 1938, 177, 187, 392; Alseikaitė-Gimbutienė 1946, 179; LAB 1961, 537; LAA 1977, 104 (nr. 649); Puzinas 1983, 324–325.

Š. VAK (LŽV) 5/362–364; Tautavičius, Daugudis 1969š, 18–19; Girininkas ir kt. 1989š.

R. BKM 214, 394–417, 590.

Skrebiškis (Kamajai), Rokiškio r., Jūžintų sen.

246. Radiniai

Netoli Kamajų, Skrebiškio palivarko žemėse, XX a. pradžioje Masalitinovas radęs kelis II–III a. žalvarinius pentinus (107 pav.). Radimo aplinkybės ir vieta nežinomos. Skrebiškio apylinkėse Šermukšnynės, Pempiškio, Skrobliškio (Skrebiškio) vardais minimas tik Kopolyčkalnis – 70 m į R nuo kelio Rokiškis–Kamajai. Tai – Š–P kryptimi pailgo gūbrio P gale esantis netaisyklingas 8x10 m dydžio paaukštėjimas, aplink juosiamas vidutinio dydžio (apie 20x30x15 cm) iš žemės kyšančių akmenų. Paaukštėjimo centre žiojėja 2,4 m gylio išmūryto koplyčios (?) rūšio duobė, į kurią suvirтусios raudonų plytų ir akmenų griuvenos.

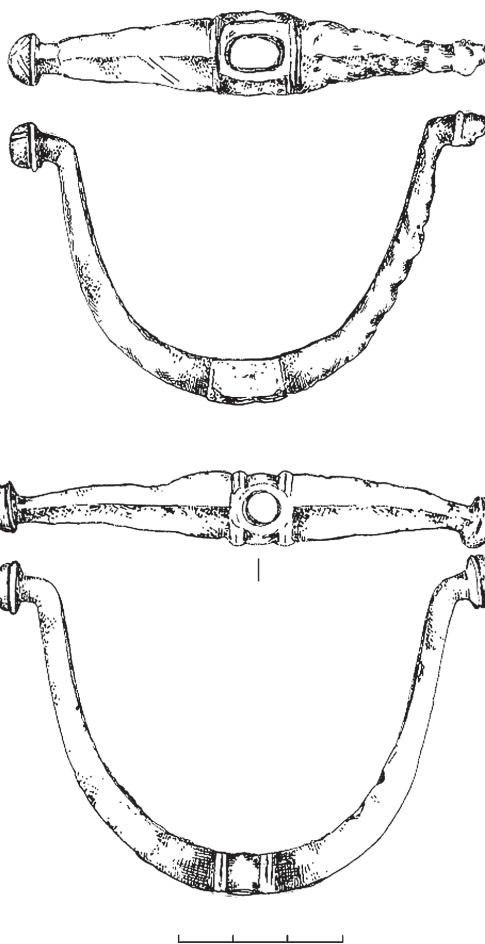
Skrebiškio apylinkėse Milžinkapiu vadinama vietovė, akmenų eilės, kartais – pilkapiai minimi Pužonyse, Peštynės lauke bei Vidumiškio lauke, tačiau žvalgant jokių archeologinių objektų nenustatyta.

Skrebiškio palivarko valdos apėmė kelis kaimus, taip pat ir Baušiškis, kur buvo pilkapių su akmenų vainikais (↑32, 33) (Baušiškiai nuo Kamajų nutolę 5, Skrebiškis – 6 km). Nepatvirtintais duomenimis, XX a. pradžioje Baušiškiuose kasinėjęs kun. J. Žiogas, kuris galėjo būti painiojamas su šiose apylinkėse besilankiusiu Masalitinovu.

L. Makarenko 1910, 105.

Š. Strimaitienė 2003š.

R. LNM AR 55:1–2.

107 pav. Skrebiškis (Kamajai), pentiniai, atsitikt. rad., LNM AR 55:1–2.

Skujaini [Pikstere, Pixten] (liet. Skujainiai), Jaunjelgavos sav., Staburago vls.

247. Pilkapis

Piksterės upės kilpos ribojamoje aukštumoje, 1,5 km į PR nuo Burtniekų geležinkelio stoties, tarp Saleniekių ir Skujainių sodybų (į V nuo jos), „Žvyro kalneliu“ vadinamoje vietoje buvęs pilkapis su akmenų vainiku. Akmenys dar XIX a. pabaigoje išlupti, pilkapis ariant gerokai nulygintas. Rasta daug dirbinių: antkaklės kūginiais galais, briaunoto ir trikampio pjūvio apyrankės, ritinis smeigtukas, siauraašmeniai pentiniai kirviai, įmoviniai ietigaliai. Dauguma jų datuojami SEGA. Viena ar kelios apyrankės gali būti I tūkst. vidurio.

L. RK 338; Ebert 1913, 538 (Pixten); Moora

1929, 89–90 (F. 93 – Pikstere, Pixten); Šnore 1936, 14 (nr. 75), 31 (nr. 23); Latvijas 1974, 340; Latvijas 2001, 407.

Š. VKPAI.

R. LNVN RDM 52–73.

Skverbai, Kupiškio r., Subačiaus sen.

248. Pilkapynas

4,5 km į R nuo Subačiaus glžk. stoties, Lėvens kairiajame krante, 0,1–0,15 km nuo upės, į ŠV nuo Stirniškio piliakalnio (↑266), už Pilupio upelio, buvo 11 pilkapių. Pilkapiai – 4,3–8,4 m skersmens, 0,5–1,4 m aukščio, kai kurie sampilai apkrauti laukų akmenimis. A. Daniliausko 1959 m. duomenimis, pilkapiai buvo išsidėstę 3 grupėmis. Pirmoji trijų pilkapių grupė buvusi šalia Stirniškių piliakalnio, apie 0,15 km į ŠV nuo jo bei 0,1 km nuo Lėvens. Antroji Milžinų kapais vadinama grupė buvo 0,3–0,4 km į V nuo pirmosios Šimonių sklypuose. Joje buvo žymūs dviejų pilkapių su stambiais vainikų akmenimis pėdsakai, viename jų rasta žmogaus kaukolė. Trečioji trijų pilkapių grupė buvusi Pakapiu vadinamame lauke, 0,15 km į ŠV nuo kaimo kapinių ir maždaug 1 km nuo pirmosios pilkapių grupės. 1969 m. ekspedicija nė vienos šios pilkapių grupės nebeaptiko.

1909 m. 4 pilkapius ištyrė I. Abramovas, trijuose iš jų aptiko po kapą be radinių. KEM saugoma keletas atsitiktinių radinių iš Skverbų pilkapių: dvi IV–V a. apyrankės trikampio pjūvio lankeliu, puoštu eglutės ornamentu, įvijos dalis, VI–VII a. storagalės apyrankės fragmentas, puoštas keliomis skersinių linijų grupelėmis, bei istorinių laikų žiedinis antsmilkinis su trim kabučiais. Pilkapiai buvo supilti I tūkst. 1-ojoje pusėje, juose laidota ir vėlesniais laikais.

L. Tarasenko 1928, 235; Alseikaitė-Gimbutienė 1946, 181; LAA 1977, 105 (nr. 654); Daugudis, Tebelškis 1997, 29, 8:1, 3–6 pav.; Sėliai 2007; Simniškytė 2011a, 191, 194.

Š. AAK 1909, 62; VAK (LŽV) 22/508, 525, 528, 529, 137/105, 136/382; Tautavičius, Daugudis 1969š.

R. KEM 8118–8122.

Skverbai → Stirniškis

Slate [Schlottenhof] (liet. Slatė), Jekabpilio sav., Rubenės vls.

249–253. I–V pilkapių grupės

Mežgalės girininkijoje, 2–3x3–4 km mikroregione yra tuo pačiu Slatės vardu vadinamas archeologinis kompleksas, kurį sudaro 5 pilkapių grupės², kapinynas (↑254) ir dvi gyvenvietės (↑256, 257), keli mitologiniai akmenys, spėjamos senųjų laukų sistemų akmenų konstrukcijos. Vietovė labai nunio-kota: šalia archeologinių paminklų eksploatuojami žvyro karjerai, prieš keletą metų pilkapių vietoje iš-kirsti medžiai, kirtimas suartas sunkiąja technika ir užaugęs brūzgynais, todėl kai kurie pilkapiai sunkiai atpažįstami.

249. I grupė, vietos gyventojų dar vadinama „Ėrglių kapais“, yra 0,5 km į P nuo Ėrglių ir Uošanų, miško pakrastyje prie Slatės lauko. XX a. pradžioje čia suskaičiuota 18 sampilų, vienas nuo kito nutolusių iki keliasdešimties metrų (108 pav.).

250. II grupė – 11 pilkapių yra 2 km į R nuo pirmosios, 1 km į PV nuo senosios Beržo (Bērza) smuklės, mišriame miške, abipus miško keliuko, kadaise jungusio Slatę su Mažslate, kurį tiesiant keli sampilai buvo sunaikinti (108 pav.).

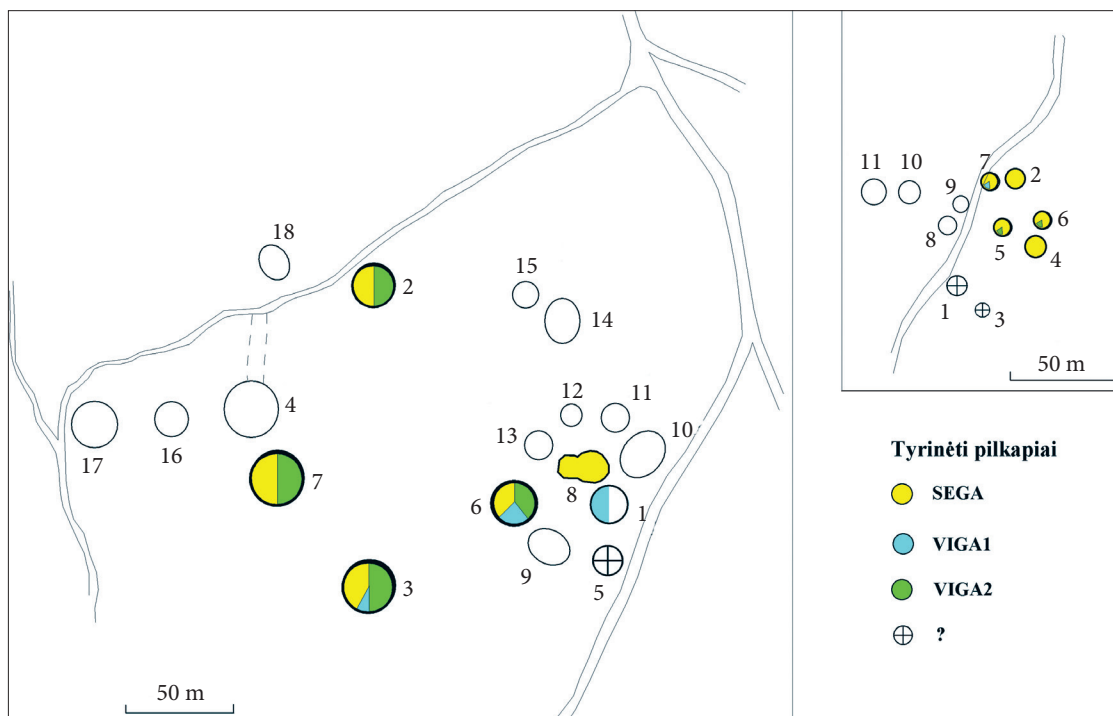
251. III grupė buvusi prie Miruonkalnio kapiny-no (↑254), į ŠV nuo jo. Anksčiau čia buvo 9 pilkapiai, dabar jų žymių nelikę ir pilkapių grupės vieta tik apytiksliai numanoma. Netoliese kasant duobę aptikti žmogaus kaulai, kita vieta vadinama Maro kapeliais.

252. IV grupė 1 km į PR nuo Dūcarės sodybos, prie „Šilo kelio“, aptikta 2004 m. Joje yra 3 sampilai, 0,3–0,5 m aukščio, 3,5–6 m skersmens, du iš jų – greta vienas kito, trečiasis nutolęs keliasdešimt metrų. Sampilai iškasioti duobėmis, vieno jų papėdėje, kiek nuvažinėtoje miško keliuko, matyti akmenys.

253. V grupė atrasta 2010 m. 0,3 km į ŠV nuo II ir 0,8 km nuo IV grupės. Pasak vietos gyventojų, joje buvę keli sampilai, bet nustatytas tik vienas, 1,5 m aukščio ir 15–20 m skersmens, su duobe, antras sampilas turėjęs būti maždaug už 0,1 km į ŠV nuo pirmojo.

1896 m. tyrinėjimus, greičiausiai I grupėje, vyk-

² Pastaraisiais metais aptikta dar viena grupė.

108 pav. Slatē pilskapiju grupēs I (kairēje) ir II (dešīnēje) (pagal: Šnore 1933 parengē A. Simniškūtē)

dē S. Bogojavlenskis. Jis tyrinēja „patī didžiausią“, 15 žingsnių skersmens, 1,5–2 m aukščio pilskapi, kuriame „keliais sluoksniais“ rado 11 kapų. Iki 1 m gylyje kapai išlikę prastai, žemesni palaidojimai, maždaug 2 m gylyje, – geriau. S. Bogojavlenskis tyrinėjo ir kitus pilskapius, bet iš jų paminėjęs tik pavienius radinius.

1925 m. H. Mora ištyrė keturis I grupės pilskapius: Nr. 1–4 ir du – II grupės: Nr. 1, 2. 1927 m. dar 12 samplių edukaciniais tikslais (organizuota praktika Latvijos universiteto studentams) ištyrė F. Baluodis (šešis – Slatėje I: Nr. 5–8, keturis – Slatėje II: Nr. 3–8 ir du Slatėje III: Nr. 1, 2) (108 pav.).

Iš viso 1925 ir 1927 m. ištirta 18 samplių: po 8-īs I ir II grupēs ir 2 – III grupēs. Rasta 88 kapai ir jų pēdsakų. Net 31 kapas buvo be įkapių, dar 15 datuoti nepavyko dėl medžiagos stokos. Tarp likusiųjų 22 kapai priklausė SEGA, 3 – VIGA1 ir 16 – VI–VII a. Skirtingos chronologijos kapai Slatēs pilskapiju grupēs pasiskirstę nevienodai. I grupėje rasti 55 kapai, tarp kurių 9 – SEGA, 3 – VIGA1 ir 12 – VI–VII a. II grupėje kapų perpus mažiau – 23; iš jų datuoti pavyko tik 13, visi – SEGA. Dviejuose III grupēs sampiluose aptikti 9

kapai, iš jų 4 ar 5 – VIGA2, kitų chronologija neaiški. Pakartotinis laidojimas ardė kapus, apie tai byloja ir atsitiktinių radinių skaičius: II grupėje aptikti tik 4 atsitiktiniai radiniai, o I grupēs pilskapiuose, kuriuose gan intensyviai laidota ir VI–VII a., jų rasta apie 70 vnt., dauguma – VIGA2.

L. БОГОЯВЛЕНСКИЙ 1900, 112–114; Hausmann 1909, 34 (Schlottenhof); Moora 1925; 1928; 1929, 136–139 (F. 170–171 – Schlottenhof), 139 (F. 172–176 – Slatē); 1938, 707–716; 1952, 76–78; Šnore E. 1933; 1993, 84–85; Šnore R. 1936, 13–14 (nr. 72), 31 (nr. 23), čia – detalus ankstesnēs literatūros sąrašas; Urtāns V. 1970, 71; Latvijas 1974, 340, 105–106; Latvijas 2001, 207–208; 407; Urtāns J. 2012; 2013.

R. GIM; LNVM.

254. Kapinynas

Miruonkalniu (Numirēliju kalnu) vadinamas kapi-nynas yra 2–3 m aukščio, 200–300 m ilgio, 40–60 m pločio Š–P kryptimi orientuotoje pakilumoje, kurioje kasant žvyrą randama žmonių kaulų ir dirbinių. Kalvos P dalis nukasta dar sovietmečiu. Žvyro karjeras

eksploatuojamas ir dabar, jo Š kraštas siekia aukščiausią kalvos vietą, kur, manoma, ir buvęs kapinynas. Per kalvą veda mažai naudojamas „Mokyklos keliu“ vadinamas keliukas, šalia kurio kasant žvyrą rasta žmonių kaulų, kita vieta šalia keliuko vadinama „Maro kapeliais“. Netoliese būta III grupės (↑251) Slatės pilkapių.

1937 m. Miruonkalnio kapinyno kalvoje iškastos žvyruobės vietoje P. Stepinis ištyrė du kapus. Viena nesudegintas mirusysis palaidotas Š–P kryptimi, kitame – orientuotas į V. Abiejų galvūgalyje aptikta akmenų konstrukcijų. Mirusieji palaidoti su VĖGA būdingomis įkapėmis: įvijiniais žiedais, pasagine sege, geležiniu peiliu, kauri kriauklelių papuošalu, metalu išpuoštu diržu, alavu puoštos galvos dangos fragmentais – viename, antkakle tordiruotu lankeliu ir kampuotais galais, geležiniu smeigtuku – kitame. 2008 m. kasant žvyrą ir plečiant karjerą buvo atlikti archeologiniai žvalgymai, bet jokių radinių ar struktūrų neaptikta.

L. Šnore 1936, 52 (nr. 213); Vilcāne 2006, 124; Urtāns 2013.

255, 256. *Gyvenvietės I ir II*

Abipus padavimuose dažnai minimos Ezerpurvo pelkės aptiktos 2 gyvenvietės.

255. *I gyvenvietė* aptikta prie eksploatuojamo Slatės III karjero, tarp jo ir Ezerpurvo pelkės P pakraščio, maždaug 100x100 m plote. Gyvenvietė gerokai suardyta stumdant viršutinį sluoksnį žvyro kasimo metu. Karjero dar nesuardytoje gyvenvietės dalyje iškirstas miškas, kirtimas išvažinėtas sunkiosios technikos. Siuojant perstumdytas žemes aptiktos 6 lipdytosios keramikos šukės (3 – lygiu ir 3 – grublėtu paviršiumi), tiglio fragmentas, geležies šlako ir tinko. Gyvenvietė datuojama I tūkst. galbūt 2-ąja puse. Netoliese, senos žvyruobės rajone, yra padavimais apipintas „Velnio akmuo“.

256. *II gyvenvietė* yra Ezerpurvo pelkės Š pakraštyje, kur žinoma padavimų apie joje nugrimzdusius turtus. Netoliese buvusių sodybų daržuose, maždaug 100x100 m plote, pastebimas juodos žemės sluoksnis, kuriame rastos kelios lipdytosios keramikos šukės. Iškastas vienas šūrfas, užfiksuotas 0,3–0,4 m storio kultūrinis sluoksnis su degusiais akmenimis, geležies

šlaku. Rastos 8 lipdytosios keramikos šukės (viena jų – brūkšniuotu paviršiumi). Toliau į Š nuo gyvenvietės yra Slatės I pilkapių grupė bei 2 akmenys, vadinami „Dievo stalu“ ir „Dievo krėslu“.

L. Urtāns 2008; 2010; 2012; 2013.

Slikšāni (*liet.* Slykšanai), **Viesytės sav., Viesytės vls.**

257. *Pilkapiai*

Archyviniais duomenimis, 0,8 km į PV nuo Piksterės ežero, į 0,5 km į PR nuo Slykšanų kaimo, 0,3 km į P nuo Vilcinių sodžiaus, laukuose prie tilto ties karjeru, kurio pėdsakai tebėra žymūs, buvę keli pilkapiai su akmenų vainikais, kurių akmenys išvežti. Čia raudavę žmonių kaulų, ginklų, darbo įrankių, papuošalų. Chronologija nenustatyta, pagal bendrus duomenis, tai – SEGA pilkapiai.

L. Šnore 1936, 14 (nr. 77); Latvijas 1974, 340; Latvijas 2001, 407.

Š. VKPAI.

R. 12732:1–3.

Smeltes (*liet.* Smeltės), **Viesytės sav., Elkšnių vls.**

258. *Gyvenvietė*

Šalia kelio Elkšniai–Viesytė pervažos per melioruotą upelį ties Smelčių sodyba, į R nuo jos, 20x30 m dydžio plote pastebėtas gyvenvietės kultūrinis sluoksnis. Rasta titnago skeltė, tinko gabalėlis (?), 1 lipdytinės (?) keramikos priedugnis ir kelios žiestos šukės, viena ornamentuota bangelėmis. Gyvenvietė gali būti datuojama I tūkst. – II tūkst. pradžia.

Š. VKPAI.

R. LNVM 12732:1–3.

Smiltiņi (Krēsliņi) (*liet.* Smiltiniai/Krēsliniai), **Jekabpilio sav., Abelių vls.**

259. *Pilkapynas*

Pilkapiai yra Dunavos–Jekabpilio kelio dešinėje pusėje, miško pakraštyje, šalia Smiltinių (Smiltinių, Smiltniekų) (Krēsliņių nebelikę), 0,7 km į PV nuo Abelių mokyklos. Planuose čia pažymėta ir natūroje apribota kapinių teritorija. Žemės paviršius čia nelygus, pastebima maždaug 5 pilkapių kontūrų. Sampilai – netaisyklingi ir nedideli, iki 10 m (kitais duomenimis – vos 3,5 m) skersmens.

Pagal senuosius paminklų pasus, šioje vietovėje

buvęs VĒGA pilkapiņš. Jekabpils muzejā saugomi dirbiniņi yra ne tik VĒGA (plačaašmeniai kirviai), bet ir kiek ankstesnio laikotarpio (siauraašmenis pentinis kirvis, ietigalis su briauna). Tai gali būtī SEGA arba VIGA pilkapiņi, kuriuose laidota ilgā laikā.

Š. VKPAI.

R. JkM 1571: 807–810.

Speldži (*liet.* Speldžiai), **Salos sav., Sēlpilio vls.**

260. Gyvenvietē

Ī R nuo Sēlpilio mstl., Vykių ežero V krante, 0,1–0,2 km atstumu nuo vandens, nežymioje lomoje tarp ežero ir Kiuncų kapinyno (↑**148**), 200x250 m plote yra gyvenvietē, ŠR ribojama upelio. Rastos 4 geležies gargažēs ir 16 lipdytosios keramikos šukių (iš jų 3 pakraštēliai ir keli priedugniai), daugelis lygiu paviršiumi. Gyvenvietē turētū būtī vienalaikē su Kiuncų kapinynu ir datuojama I tūkst. 2-aja puse.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 12713.

Spietini (*liet.* Spietiniai), **Salos sav., Sēlpilio vls.**

261. Pīlkapiņi

Prie Dauguvos, Spietinių kaime, buvo išlikę du Karių kapais vadinami pilkapiņi, 7 m atstumu vienas nuo kito. Netoliese galējo būtī dar keli, vienas jų – 40 m ĩ R, Maguonēs žemēsē (šioje vietoje minima radus žmonių kaulų bei stiklo karoliukų). Spietinių pilkapiņi yra maždaug 0,3 km ĩ Š nuo Platerių pilkapiņo (↑**209**) (12 pav.).

1892–1893 m. juos kasinējo P. Zelmeris, 1921 m. – A. Štokmanis. Vienas pilkapiņų buvēs 12 m skersmens, kitas – ovalus, 9x6 m. Akmenių vainiko fragmentų buvo likę tik didesniajame, vienas akmenių – net 1,5 m dydžio, šalia jo, pilkapiņo vidinēje pusēje, aptikta nedidelių akmenių sankrova. Pirmajame pilkapiņy A. Štokmanis neradēs nē vieno sveiko kapo, tik keliasdešimt atsitiktinių dirbinių iš suardytų kapų, tarp jų 6 kirvius, kelis įtveriamuosius ietigalius (vienas jų – su užbarzdomis), 2 pjautuvēlius. Šie radiniai datuoti SEGA–VIGA. Kartu rasta ir vēlesnių laikų nedidelē pasaginė segē tor-diruotu lankeliu atrietais galais. Antrajame pilkapiņy jokių radinių neaptikta.

1961 ir 1963 m. pilkapiņi vēl buvo tyrinēti (vad. J. Daiga, M. Atgāzis). Pīlkapiņy 1 aptikti 3 vyrų kapai

(1 kapas – SEGA ir 2 – VI–VII a.) ir 178 atsitiktiniai radiniai. Pīlkapiņy 2 rastas VI a. kapas ir 13 atsitiktinių dirbinių.

L. Štokmanis 1927, 559–561; Šnore 1936, 30 (nr. 16); Daiga, Atgāzis 1962; Latvijas 1974, 337; Vasks 1999, 44–45; 2009, 90; Latvijas 2001, 192, 401; Atgāzis 2006b.

R. JkM 71–84 (Jc8–Jc21); LNVM VI.

262. Gyvenvietēs pēdsakai

Tyrinējant Spietinių pilkapiņus viename iš jų (pīlkapiņy 1) rastos 273 ankstesnio laikotarpio keramikos šukēs, dauguma 10–20 cm gylyje – 233 šukēs (87 – lygiu, 44 – gludintu, 11 – brūkšniuotu paviršiumi, 2 – žiestos, dar 89 šukių tekstūra nenustatyta). Pusē visu šukių koncentravosi vienoje vietoje akmenių vainiko išorēje.

Ieškant galbūt šioje vietoje buvusios gyvenvietēs, ĩ P nuo pilkapiņo 1 buvo iškasta 4,5x7 m dydžio perkasa. Nei kultūrinio sluoksnio, nei kapų čia nerasta, tik kelios šukelēs (5 lipdytos lygiu paviršiumi, 3 – gludintu ir 2 – žiestos) bei 6 tinko gabaliukai.

L. Atgāzis 2006b; Vasks 2009, 90.

R. LNVM VI.

263. Gyvenvietē

Gyvenvietē aptikta žvalgant teritorijā tarp Spietinių ir Platerių pilkapiņų, maždaug 0,4 km nuo Dauguvos upēs, 0,1 km ĩ Š nuo Platerių gyvenvietēs ir pilkapiņo (↑**209**, **210**), nuo pastarųjų atskirta upelio griovos, ir 0,1 km ĩ P nuo Spietinių pilkapiņų (↑**261**).

Gyvenvietēs pēdsakų pastebēta maždaug 2 ha plote. 1961–1963 m. čia iširta 2252 m². Nestratifikuotas kultūrinis sluoksnis buvo 0,2–0,6 m storio, o dolomito ĩdubose siekēs 1,1–1,8 m. Pastatų kontūrai nenustatyti, su jais siejama intensyvaus kultūrinio sluoksnio juosta Š–P kryptimi su akmenių „grindiniais“ ir antžeminiais ar kiek įgilintais akmenių židiniai (iš viso rasti 63 židiniai). PV gyvenvietēs pakraštyje, atokiau nuo gyvenamosios zonos, maždaug 400 m² plote nustatyta su metalurgija susijusios veiklos zona. Vietomis sluoksnio su geležies šlaku storis siekē 20–25 cm, iš viso surinkta 1,5 t šlako. Šioje gyvenvietēs dalyje aptiktos 6 geležies gavybos krosnelēs. Rastas geležies kalimo ruošinys, o šalia kai kurių židinių aptikta ir tigliukų – spalvotosios metalurgijos pēdsakų.

Surinkta 13 429 keramikos fragmentų: 96,4% sudarė šukės lygiu ir gludintu paviršiumi, 2,5% – brūkšniuotu, 0,7% – grublėtu, 0,1% – gnaibytu paviršiumi, tekstilinės – 0,3%, taip pat kelios žiostosios keramikos šukės. Iš viso aptikta 513 radinių, daugiausia SEGA periodo (21:1 pav.), keli VIGA radiniai byloja, kad buvo gyventa ir I tūkst. 2-ojoje pusėje.

L. Daiga, *Atgāzis* 1962; 1963; 1964; Daiga 1964; Latvijas 1974, 100, 101, 348; Backs 1991, 160–161; Vasks 1999, 44–45; Latvijas 2001, 196–197, 242, 407; *Atgāzis* 2006a.

R. LNVM VI.

Spietīni-Plāteri (*liet.* Spietiniai-Plateriai), **Salos sav., Sēlpilio vls.**

264. Gyvenvietė

1961 m. 2-oji sėlių ekspedicija, ieškodama XII–XIII a. kapinyno, 0,6 km į V nuo Platerių ir Spietinių pilkapių (↑209, 261), prie Dauguvos ir Platerių upelio santakos, miške aptiko gyvenvietės pėdsakų. 1961–1962 m. ištirtas apie 366 m² plotas, rastas 15–30 cm storio kultūrinis sluoksnis, glūdintis po 1 m storio supustyto smėliu. Vienoje iš perkasų (3) aptikta būsto vieta su židiniu. Rasta geležinių peilių, akmeninis trintuvas ir lipdytosios keramikos lygiu paviršiumi, pagal kuriuos gyvenvietė datuota I tūkst. 2-ąja puse – II tūkst. pradžia.

L. Daiga, *Atgāzis* 1962, 6–7; 1963, 7; Latvijas 1974, 348; Latvijas 2001, 407; *Atgāzis* 2006b, 1. att.

R. LNVM VI.

Staltāni → Cirši

Stasiūnai, Rokiškio r., Obelių sen.

265. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

1,3 km į P nuo Obelių–Šapelių kelio ir 0,9 km į Š nuo Antanašės–Dirbų kelio, Degsnės miško Š pakraštyje, bevardžio upelio dešiniajame krante, atskiroje kalvoje yra piliakalnis. Š, ŠV ir P jį juosia upelio slėnio daubos. Šlaitai statoki, apie 10 m aukščio, tik PR – žemas ir nuolaidus. 1,5 m žemiau aikštelės, ŠV šlaite, yra 4 m pločio, 0,2 m gylio griovys, už jo supiltas 30 m ilgio, 0,2 m aukščio ir 4 m pločio pylimas, kurio išorėje yra 5 m pločio terasa, einanti ir P–PR šlaitais. Aikštelė – pailga ŠR–PV kryptimi, 42x26 m dydžio, joje pas-

tebima kultūrinio sluoksnio likučių, rasta 1 brūkšniuotosios keramikos šukė.

Piliakalnio P papėdėje 0,4 ha plote pastebėtas kultūrinis sluoksnis. 2001 m. čia ištirti 3 šurfai (6 m²). Viename jų aptiktas 0,18–0,3 m storio neintensyvus, pilkšvas žemės sluoksnis su degėsiais, perdegusiais akmenukais. Rasta 16 lipdytosios keramikos šukių (iš jų 7 – lygiu paviršiumi, 1 – gnaibytu?, kitų faktūra neaiški). Papėdės gyvenvietė ¹⁴C datuota XI–XIII a. viduriu.

L. LAA 1975, 155–156 (nr. 684); Balčiūnas, Dakanis 1986, 14; Simniškytė 2002b; LPA 2005(II), 358–359. Š. Tautavičius 1972š; Pranešimai 1977š, 53.

R. LNM GRD – / 16.

Stirniškis (Skverbai), Kupiškio r., Subačiaus sen.

266. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

Piliakalnis yra šalia kelio Kupiškis–Panevėžys, Lėvens kairiajame krante, aukštumos kyšulyje ties Lėvens ir Pilupio santaka, Stirniškio ir Skverbų kaimų riboje, todėl vadinamas abiem vardais, kartais dar ir Palėvene. Piliakalnio aikštelė keturkampė, pailga R–V kryptimi, 50x30 m. Piliakalnio šlaitai statūs, 14–16 m aukščio. Iš R aukštumos pusės supiltas 36 m ilgio, 1,5 m aukščio, 16 m pločio pylimas, kurio išorinis šlaitas leidžiasi į 2,5 m gylio griovį, iškastą ir piliakalnio Š šlaite, 4 m žemiau aikštelės. Už griovio yra dar vienas 2,5 m aukščio, 8 m pločio pylimas, kuris Š šlaite yra 90 m ilgio, 6 m pločio ir 1 m aukščio. Aikštelės P pusėje supiltas 1 m aukščio, 5 m pločio pylimas.

Esama duomenų, kad piliakalnį XX a. pradžioje kiek kasinėjo I. Abramovas, bet jokios detalesnės informacijos neišlikę. Rasta lipdytosios ir žiostosios keramikos. Piliakalnis datuojamas I tūkst. – II tūkst. pradžia.

Į R–PR ir Š nuo piliakalnio 1,3 ha plote yra papėdės gyvenvietė, kurioje rasta lygios ir grublėtosios keramikos. 0,3 km į V buvęs Skverbų pilkapynas (↑248).

L. Покровский 1899, 65; Tarasenko 1928, 236 (Skverbai), 201 (Palėvenė); LAA 1975, 156 (nr. 688); Daugudis, Tebelškis 1997, 24; LPA 2005(I), 490–491; Simniškytė 2011a, 186.

Š. Daugudis, Tautavičius 1969š.

R. LNM GRD 77341, t.p. neinv.

Stocenieki (*liet.* Stuocenieikai), **Viesytės sav., Viesytės sav.**267. *Pilkapis (?)*

Archyviniais duomenimis, Stuoceniekuose buvęs pilkapis, apdėtas akmenimis. Pastaruoju metu tiksliai jo vieta nežinoma. 0,9 km į P nuo Stuoceniekų yra Kalnadeglių pilkapytas (↑113). Galbūt dviem vardais įvardytas tas pats objektas.

L. Šnore 1936, 12 (nr. 52); Latvijas 1974, 341; Latvijas 2001, 408.

Š. VKPAI.

Strautmaļi (*liet.* Strautmaliai), **Jekabpilio sav., Dunavos vls.**268. *Kapinynas*

Kapinynas yra Dauguvos krante, kelio Alūksta–Jekabpilis dešinėje pusėje, 2,7 km į P nuo Dignajos piliakalnio (↑66), į Š nuo Dignajos evangelikų liuteronų kapinių. Į Š nuo kapinyno, tarp Avuotinių ir Dreimanių (↑19), pastebėta gyvenvietės kultūrinio sluoksnio pėdsakų.

1939 m. E. Šnuorė kapinyne ištyrė 13 kapų, kurie rasti 0,15–0,4 m gylyje, keli iš jų buvo be įkapių, viename rastas romėniškojo laikotarpio peilis-pjautuvėlis, 10 kapų – su XII–XIII a. įkapėmis.

L. Šnore 1939, 61–62; Latvijas 1974, 226, 341, 64 tab.:1, 14; Latvijas 2001, 408; Radiņš 2006, 57–58; Vilcāne 2006, 123.

Š. Šnore 1939š.

L. LNVM 25435–25531.

Strautmaļi (Jērcēni) (*liet.* Strautmaliai/Jērcēnai), **Salos sav., Salos vls.**269. *Gyvenvietė*

Gyvenvietė buvusi 1,8 km į V nuo Jekabpilio, Sakos salos PR pakraštyje, tarp Jērcēnų ir Strautmaļių, prie Sakos upės. Gyvenvietė aptikta kartu su I tūkst. pr. Kr. Raganukalnio kapinyne potvynio metu upei paplovus skardį ir yra 0,2 km nuo jo. 1961 m. gyvenvietėje ištirtos 3 perkasos (bendras plotas – 440 m²). Aptiktas kultūrinis sluoksnis su kelių pastatų vietomis, vienas jų – su akmenų židiniu, kitas – su akmenų krosnimi. Aptikti 9 individualūs radiniai, surinkta apie 900 šukių, lipdytosios lygiu ir grublėtu paviršiumi keramikos, kelios šukės buvo puoštose geometriniais ornamentais. Gyvenvietė datuota I tūkst.

2-ąja puse. Čia taip pat rasta ir XVII a. monetų bei žiestošios keramikos.

L. Шноре 1961, 114; Graudonis 1962, 11; Ozols 1969.

Strēļi (*liet.* Strēļiai), **Viesytės sav., Rītės vls.**270. *Kapas*

Maždaug 7 km į Š nuo Lietuvos–Latvijos sienos, 1,5 km į ŠV nuo Kryganų ežero, kasant žvyrą 1929 m. rastas palaidojimas su žalvariniais šaukšto formos antsmilkiniais įvijine vidurine dalimi. Tikslinės radimo aplinkybės nežinomos. Kapas datuojamas tūkstantmečių sandūra.

L. Граудонис 1967, 75, табл. XXI:10; Latvijas 1974, 341; Latvijas 2001, 408; Ciglis 2011, 54.

R. LNVM A 8255, 8257.

Strobuķi (*liet.* Strobukiai), **Neretų sav., Pilskalnės vls.**271. *Kalva ir gyvenvietė*

Netoli Lietuvos–Latvijos sienos, 0,8 km į V nuo Pilskalnės, 0,3 km į V nuo Strobukių, yra piliakalniu vadinama kalva, kurią dar XIX a. minėjo A. Bylenšteinas. ŠV–PR kryptimi orientuota 70 m ilgio kalva visų piliakalnio požymių neturi, kultūrinio sluoksnio nepastebėta. 1996 m. į Š nuo piliakalnio 30x40 m plote buvo aptiktas gyvenvietės kultūrinis sluoksnis. Dar sovietmečiu dirbant laukus pašlaitėje tarp kalvos ir Gricgalių kelio buvo rasta šukių ir geležinis strėlės antgalis su užbarzdomis.

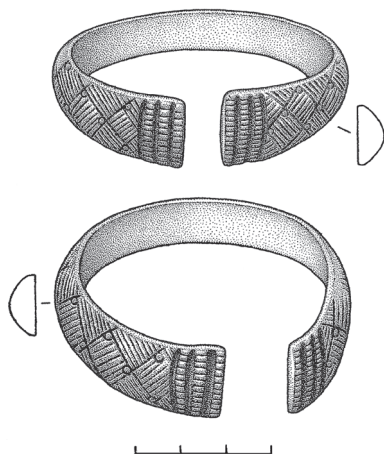
L. Bielenstein 1882, 621; Bilenstein 1883, nr. 6; Löwis of Menar 1922, 29 (nr. 5); Brastiņš 1926, 103; Urtāns 2001, 48–49; 2006b; 2006c.

Strubenči → Aizporāni**Stuburai, Kupišķio r., Antašavos sen.**272. *Pilkapiai*

Pyvesos slėnyje, dešiniajame jos krante, buvę keli pilkapiai su akmenų vainikais (109 pav.). Vienas jų – 0,5 km į V nuo Pyvesos ir Vijūnytės upelių santakos, 0,55 km į R nuo kelio Antašava–Salamiestis. Prie Vilčinsko sodybos kluono, pakilumoje, rasti žalvariniai dirbiniai atiteko Salamiesčio mokyklos mokytojui Vėjeliui, vėliau kolekcija dingo. Kitas akmenimis apdėtas kauburys, vadinamas Švedo

109 pav. Stuburai, pilkapių (•) situacija (M 1:10000)

110 pav. Stuburai, apyrankės platėjančiais galais, atsitikt. rad., KEM 8168:1–2. I. Maciukaitės pieš.

kapu, buvęs už Muralio sodybos, 0,8 km į PV nuo pirmojo pilkapiro ir apie 0,3–0,4 km į R nuo kelio Antašava–Salamiestis vingio. Čia kasęs jau minėtas mokytojas Vėjelis, radęs palaidojimą su įkapėmis. Pilkapių akmenys vėliau buvo išvežti, o vieta suly-

ginta ariant. Kelios X a. apyrankės (kitur datuojamos III–IV a.) saugomos KEM (110 pav.).

L. LAA 1977, 108 (nr. 677).

R. KEM 8168/1–2.

Stuburi (*liet.* Stuburai), **Salos sav., Salos vls.**

273. *Gyvenvietė*

4,5 km į PV nuo Jekabpilio, 1 km į Š nuo Uošanų, 0,1–0,15 km nuo Susėjos upės, jos dešiniajame krante, 2 ha plote, pastebėtas gyvenvietės kultūrinis sluoksnis. Jame rasta keramikos šukių: viena – apžiesta (?) ir kelios lipdytos lygiu paviršiumi bei lygintu paviršiumi su briauna. Datuojama I tūkst. 2-ąja puse – II tūkst. pradžia.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 12733.

Stupeļi (*liet.* Stupeliai), **Viesytės sav., Ritės vls.**

274. *Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė*

Stupelių piliakalnis yra 1,7 km į P nuo Viniakaus ežero, 2 km į Š nuo Lietuvos–Latvijos sienos. Piliakalnis įrengtas didelėje, apie 30 m aukščio kalvoje su 85x55 m dydžio aikštele. Viršuje kalvos šlaitai pasta-tinti, žemiau – natūralūs, nuolaidūs. Kalvos šlaituose viena žemiau už kitą buvusios kelios terasos. Prie piliakalnio 3 ha plote pastebėtas gyvenvietės kultūrinis sluoksnis, V papėdėje guli didžiulis akmuo.

Dar XIX a. pabaigoje nedidelius tyrinėjimus kalne atlikęs A. Bylenšteinas. 1968 m. piliakalnio aikštelės P pakraštyje iškastas 1,3x5 m šurfas (vad. J. Grauduonis). Rengiantis netoli piliakalnio tiesti dujotiekį 1976–1979 m. A. Stubavas ištyrė 160 m² plotą piliakalnio aikštelėje bei 720 m² jo papėdėje. Piliakalnyje, aikštelės pakraštyje, kultūrinis sluoksnis buvęs 0,8–1,6 m storio, išskirti 7 jo horizontai, priskirti dviem piliakalnio gyvavimo etapams: erų sandūros (apatiniai 6–7 horizontai) ir X–XIII a. pradžios (1–5 horizontai). Papėdėje, 0,6–0,8 m gilyje, aptiktas intensyvus 0,25–0,5 m storio II tūkst. pradžios kultūrinis sluoksnis su 2 horizontais: X–XI a. vid. ir XI a. vid. – XII a.

L. Bielenstein 1882, 615–618; Bilenstein 1883, nr. 5; Löwis of Menar, 1922, 28–29; Brastiņš 1926, 71–72; Graudonis 1969, 37; Latvijas 1974, 341; Stubavs, 1977, 1978, 1979a, 1980; Бебра 1988, 24, 88, рис. 20:13; Anteiņš 1991; Backs 1991, 168–169 (nr. 197); Dienvidsēlijas 1996; Graudonis 2001; Latvijas 2001, 408, Urtāns 1996a; 2001; 2006b (čia – išsamus literatūros saraksts).

R. LNVM A 1717, 2570, 8164, 8254:1–3, 10252:1–7, 10552:1–7, 11918:1–2, 33495–33502; VI 156:30–31, 227; JkM 1600:1–16; 838, 925, 941.

(N) Radiniai

Su Stupeliais (*Stuppelkalm bei Isenberg*) siejama nemažai skirtingų laikotarpių radinių, tarp jų ir SEGA papuošalų. Spėjama, jog jie gali būti iš buvusių pilkapių piliakalnio R papėdėje, kuriuos 1852 m. kasinėjęs V. Rutenbergas (↑96).

Š. VKPAI.

Stūrageidāni/Ģeidāni (*liet.* Stūrageidanai/Geidanai), **Aknystos sav., Aknystos vls.**

275. Radimvietė

5 km į Š nuo Aknystos, į V nuo Radžupės, 1,5 km į V nuo kelio Aknysta–Biržai, 0,3 km į ŠV nuo Stūrageidanų, apaugusi mišku ir tankiu pomiškiu yra Kapūkalnu arba Prancūzkapiais vadinama vieta. Ją dar XIX a. minėjo F. Pokrovskis, įvardijęs pavieniu pilkapiu. Tai – maždaug 3 m aukščio ir apie 40 m skersmens pakiluma, akmenų vainiko nematyti. F. Pokrovskio duomenimis, čia rasta plokštinė antkaklė (plokščiais užkeistais galais?). Muziejuje saugomi keli VIGA2 būdingi papuošalai: žalvarinis ramentinis smeigtukas su vielute apsuksa viršutinę kotelio dalimi, 3 apvijų žiedas iš trikampio pjūvio vielutės ir gaubta apyrankė siaurėjančiais galais, puošta skersiniu ornamentu ir akutėmis.

L. Покровский 1899, 47; Urtāns 2004.

Š. VKPAI.

R. JkM 1516(679)–1518(681).

Stūreļi → Ucēni

Stūreļi (Ogas) (*liet.* Stūreļi/Uogos), **Viesytės sav., Ritės vls.**

276. Pilkapynas

Į R nuo Viniaukos ežero 0,6–1 km atstumu buvę

keli pilkapynai Stūreliuose, Melderiškiuose (↑166) ir Kebēnuose (↑146). Prie Stūrelių sodybos (vėliau – Uogos) minimi 5 sampilai su akmenų vainikais. XX a. 1-ojoje pusėje buvo likę du 10 metrų atstumu vienas nuo kito nutolę pilkapiai. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą pilkapyną kasinėjo mokytojas Vagneris, sodybos savininkas Žuravskis. 1941 m. vieną 10 m skersmens pilkapį ištyrė E. Šnuorė. Aptiko 3 kapus, du iš jų – su SEGA būdingomis įkapėmis, trečiame įkapių nerado.

Stūrelių sodybos nebėra, netoliese yra Ucėnų sodyba. Jekabpilio muziejuje saugomi 3 daiktai iš pilkapių su metrika „Ucēni“: keli pentiniai siauraašmeniai kirviai ir trikampio pjūvio apyrankė, kurie gali būti iš tų pačių Stūrelių pilkapių.

L. Šnore 1936, 12 (nr. 49); Latvijas 1974, 99, 341; Šnore 1993, 12; Latvijas 2001, 408.

R. LNVM A 10549–10551; JkM 545–546 (1478:1–2), 547.

Sudmaļi (*liet.* Sudmaliai), **Daugpilio sav., Sventės vls.**

277. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė

„Pilimi“ vadinamas piliakalnis yra 0,3 km nuo Sudmalių, kairėje kelio Kasparai–Mežsėtos pusėje, prie nedidelio upelio, įrengtas ŠR–PV kryptimi orientuotoje 22 m aukščio kalvoje stačiais šlaitais. Piliakalnio aikštelė – 60x45 m dydžio, 8 m žemiau jos yra piliakalnį juosianti maždaug 3 m pločio terasa. Iš ŠR pusės piliakalnis įtvirtintas 2 grioviais ir 2 pylimais. Vienas griovys – 1,5 m, antrasis, skiriantis piliakalnį nuo likusios kalvos dalies, – 5 m gylio, išlikę iki 1 m aukščio pylimai.

1968 m. ištirti 3 šurfai (1x1,5 m, 0,7x1 m ir 3x1–1,5 m), nustatyta, kad kultūrinis sluoksnis iš kelių horizontų siekė iki 1,8 m. Piliakalnyje rastos kelios židinių vietos ir per 150 keramikos šukių: 115 brūkšniuotu bei 41 lygiu paviršiumi. Datuojama I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. pradžia.

Piliakalnio papėdės gyvenvietė aptikta 1995 m. Ji pastebėta maždaug 0,2–0,3 ha plote į PR ir R nuo piliakalnio, tarp piliakalnio ir nedidelio upelio. Rasta viena šukė lygiu paviršiumi (LNVM 12968).

L. Bielenstein 1882, 632–633; Bilenstein 1883, nr. 7; Löwis of Menar 1922, 28 (nr. 3); Brastiņš 1926, 95–96; Graudonis 1969, 37; 2001; Latvijas 1974, 341; Backs 1991, 143 (nr. 67); Latvijas 2001, 409; Urtāns 2001; 2006b.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 1729, 9086, 12033, 12841, 12967, 12968, VI 156:40–44.

Sudrabakalns → Galenieki

Sudrabakalns (Pormali) (*liet.* Sudrabkalnis/Puormaliai), **Salos sav., Sēlpilio vls.**

278. *Piliakalnis ir papēdēs gyvenvietē*

1 km ī P nuo Sēlpilio mstl. ir 4 km ī P nuo Sēlpilio piliakalnio, 0,4 km nuo Puormaliū (Laicēnū), stūkso 25 m aukščio piliakalnis stačiais, P pusėje neapaugusiais šlaitais (111 pav.). Š šlaite buvusi 3 m pločio ir maždaug 10 m ilgio terasa. Piliakalnio aikštelė – 45x50 m dydžio, joje ir šlaituose pastebimas kultūrinis sluoksnis, rastos 2 gargažės, keli molio karoliukai ir lipdytosios keramikos: 1 šukė brūkšniuotu, 13 – lygiu, 15 – grublėtu, 1 – gnaibytu paviršiumi. Keli pakraštėliai ornamentuoti skylutėmis ir geometriniu ornamentu.

2 ha dydžio papēdēs gyvenvietės kultūrinis sluoksnis juosia visą piliakalnį. Jo storis – apie 0,5–0,6 m, rasta 1 gludinta, 1 grublėta, 2 lygios, 2 neaiškios faktūros šukės, minima ir žiestoji keramika, taip pat tinko gabalėlis, geležies gargažės, o 1999 m. rastas pentinis siauraašmenis kirvis.

Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. – II tūkst. pradžia.

L. Löwis of Menar 1922, 29 (nr. 14); Braštinš 1926,

111 pav. Sudrabkalnio (Puormaliū) piliakalnis iš P, 2001 m. A. Simniškytės nuotr.

51–52; Latvijas 1974, 341; Backs 1991, 169 (nr. 198); Latvijas 2001, 409; Urtāns 1996; 2001; 2006b.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 1709, 11595, 11596:1–3, 12034, 12744, 12767, 12947:1–3. 13112, 13113, 13160; VI 157:18.

Sulas [Sulle, Alt-Grünwald; Vecgrīnvalde] (*liet.* Sulos), **Alūkstos sav., Eglainės vls.**

279. *Radiniai*

XIX a. Sulū laukuose iškasta keletas pentinių siauraašmenių kirvių, peilio fragmentas bei 2 briaunoto pjūvio apyrankės siaurėjančiais ir suapvalintais galais – SEGA ir VIGA radiniai.

L. Moora 1929, 49 (F. 37 – Alt-Grünwald; Vecgrīnvalde); Šnore 1936, 25 (nr. 210), 51 (nr. 205); Latvijas 1974, 341; Latvijas 2001, 409.

R. LNVM 949–959.

Sunākste (Gailiši) (*liet.* Sunakstē/Gailyčiai), **Viesytės sav., Viesytės vls.**

280. *Radiniai*

Literatūroje nurodomi atsitiktiniai dirbiniai prie Sunakstės klebonijos. Čia XX a. pradžioje buvo steigiamas muziejus, į kurį pateko 1903–1929 m. surinkti dirbiniai, literatūroje paminėtos 3 antkaklės kūginiais galais, psmėnulio formos kabutis, keli siauraašmeniai kirviai, ietigalis. Radiniai buvo kaupiami daržinėje, kuri 1936 m. sudegė su visais eksponatais.

Dalis Sunakstei priskiriamų dirbinių, regis, gali būti kilę iš pilkapiu prie Gailyčių sodybos, 0,2 m ī PV nuo jos. Tai 15 m skersmens, 0,8 m aukščio pilkapis su akmenų vainiku, apie 50 metrų nuo kelių sankryžos ties „Stenderių kalneliu“ ir „Bažnyčios kalnu“. Archyviniais duomenimis, 1938 m. jame išartos 2 SEGA apyrankės, 1940 m. už kelių šimtų metrų nuo šios vietos rastas ietigalis.

L. Moora 1929, 151 (F. 185); Šnore 1936, 26 (nr. 216); Latvijas 1974, 341; Latvijas 2001, 409.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 10597:1–2.

Susēja (Aknīste) (*liet.* Susēja/Aknysta), **Aknystos sav.**

281. *Piliakalnis*

Piliakalnis, vadinamas Prancūzų, Švedų įtvirtiniais, yra Aknystos mstl. ŠV krašte, Susėjos upės kai-

riajame krante. Piliakalnis įrengtas 15–20 m aukščio aukštumos kampe, tarp Susėjos slėnio ir kairiojo intako Saltupės. Šioje pusėje piliakalnio šlaitai natūraliai statūs. Iš kitų pusių nuo prieinančių aukštumų piliakalnis atskirtas 2 paraleliais 0,5 m gylio ir 3–5 m pločio grioviais ir 3 pylimais. Vidinis 0,75 m aukščio pylimas supiltas ant aikštelės krašto. Aikštelė – 40x40 m dydžio, beveik keturkampio plano, į š kiek nuolaidėjanti, kur buvusi įėjimo vieta. Piliakalnyje rastas kultūrinis sluoksnius su žiestąja keramika. Kai kurie tyrinėtojai piliakalnio papėdėje mini ir papėdės gyvenvietę. Pagal įtvirtinimus ir keramiką jis priskiriamas II tūkst. 1-ajai pusei.

L. Покровский 1899, 47; Šnė 2000; Graudonis 2001, 59; Urtāns 1995a; 1995b, 48; 2001; 2004; 2006b.

Svarėni [Ērberģe, Ērbēģe, Herbergen] (liet. Svarėnai), **Neretų sav., Mazzalvės vls.**

282. *Pilkapynas*

Prie Lietuvos–Latvijos sienos, prie Nemunėlio, priešais Sandariškius Lietuvoje, apie 300 m į ŠV nuo Svarėnų, buvę 5 pilkapiai su akmenų vainikais, 9 m skersmens ir 0,6–1,2 m aukščio. 1866 m. pilkapyną kasinėjęs F. Freiheris fon Hanas aptiko žmonių kaulų bei radinių: dvi profiliuotas seges su skydeliais, apvalaus pjūvio apyrankę, antkaklę trimitiniais galais, įmovinį ir pentinį siauraašmenį kirvius, kelis ietigalius (vienas jų su briauna) bei peilį (20 pav.). Radiniai datuojami SEGA.

L. Aspelin 1877, 345, nr. 1877–1879 (Herbergen); RK, 24–25 (nr. 337 – Herbergen); Moora 1929, 45–46 (F. 32 – Ērberģe); Šnore 1936, 12 (nr. 45 – Ērbēģe); Vorgeschichtlichen, 1939, Taf. 7:3, 4, 7, 11; Latvijas 1974, 341; Latvijas 2001, 409.

R. KPM 15–26.

Svėdasai, Anykščių r., Svėdasų sen.

283. *Radimvietė*

Svėdasų miestelio ŠV dalyje, Kalno g. 42, į P nuo Svėdaso ežero, Svėdasos upelio, įtekančio į ežerą, dešiniajame krante, metalo ieškikliu rasta dirbinių (diržo skirstiklis, apyrankės zoomorfiniais galais fragmentas). Radimvietė yra aukštumos, kurią iš ŠV–Š juosia pelkėtas Svėdasos slėnis, o iš Š – pelkė, V papėdėje. Radiniai aptikti dabar ariamoje dirvoje gana žemoje

vietoje ir galėjo patekti iš aukščiau esančio šlaito. Datuojama II tūkst. pradžia.

R. LNM GRD 114 119.

Svilbāni (liet. Svilbanai), **Viesytės sav., Ritės vls.**

284. *Gyvenvietė (?)*

Į ŠR nuo Viniukos ežero, 0,6–0,7 km į R nuo Svilbanų, 0,9 km į ŠV nuo Kebėnų pilkapių (↑146), kelio Neretos–Aknystė dešinėje pusėje, kalvos šlaite, 80x50 m dydžio plote (E. Šnuorės duomenimis, – 2–3 ha), pastebėti gyvenvietės pėdsakai. Rasta viena lipdytinė šukė lygiu paviršiumi. Datuojama I tūkst.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 12759.

Šantes kalns → Sidrabiņi

Terbitāni (Jaunterbitāni) (liet. Terbitanai/Naujieji Terbitanai), **Viesytės sav., Elkšnių vls.**

285. *Pilkapiai (?)*

Terbitanai ir Naujieji Terbitanai buvę 1,7–2,2 km į R nuo Saukos ežero. Apie 1948 m. prie Terbitanų buvo rasta apyrankė. Iš čia esą dar 1937 m. į Jekabpilio muziejų patekę keli SEGA radiniai: pentinis siauraašmenis kirvis ir antkaklė kūginiais galais tordiruotu lankeliu. Jie galėjo būti rasti XX a. 4 dešimtmetyje Terbitanų savininkui kuriant naują sodybą – Naujuosius Terbitanus. Kasant pastato pamatus ir aptikti į muziejų patekę radiniai. Šiose vietovėse buvę keli pilkapiai: vienas – jau minėtoje vietoje, kitas kiek atokiau, už 150 m „Koplyčia“ vadinamoje vietoje (↑50). Nepatikrintais duomenimis, dar vienas ar keli pilkapiai galėjo būti netoliese, Gribtanų vietovėje.

L. Šnore 1979a, 81.

Š. VKPAI.

R. JkM 1554 (754), 1555 (755).

Timšāni (liet. Timšanai), **Daugpilio sav., Sventės vls.**

286. *Piliakalnis*

„Pilimi“ vadinamas piliakalnis yra prie Timšanų, kairėje kelio Šarlotė–Alūksta pusėje. Piliakalnis įrengtas 55–60x25–30 m dydžio moreninėje kalvelėje, orientuotoje ŠR–PV kryptimi. Š pusėje kalva yra 8 m, P – vos 3–4 m aukščio. Ryškesnių įtvirtinimų pėdsakų nepastebėta, piliakalnio R šlaitas – status skardis, V

gale matomi pylimo ir griovio pėdsakai, Š ir P – nedidelės terasos. Piliakalnis labai suardytas apkasų. Aikštelėje kultūrinio sluoksnio nepastebėta. Chronologija nenustatyta.

L. Graudonis 1969, 37; 2001; Urtāns 2001; 2006b.

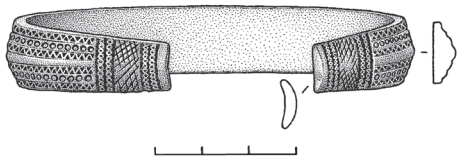
Tindžiuliai, Rokiškio r., Panemunėlio sen.

287. Radinys

RKM saugoma III–IV a. žalvarinė apyrankė trikampio pjūvio formos lankeliu (112 pav.), rasta 1945 m. ariant prie Tindžiulių šilėlio (metrikoje nurodyta „Panemunio bažnytkaimio dvaro žemėje“). Tindžiuliai yra į Š nuo Panemunėlio miestelio, prie Nemunėlio upės. Galbūt kažkur čia buvę romėniškojo periodo pilkapiai arba apyrankė gali būti pakliuvusi iš Turdvario pilkapių (↑290), už kelių kilometrų į Š.

L. Simniškytė 2011b, 87, pav. 13.

R. RKM A 309 (2587).

112 pav. Tindžiuliai, apyrankė, atsitikt. rad., RKM A-309 (2587). I. Maciukaitės pieš.

Tirumi (liet. Tyrumai), Viesytės sav., Viesytės vls.

288. Pilkapiai

Archyviniais duomenimis, 0,25–0,3 km į V nuo Tyrumų buvę keli Maro kalneliais vadinami pilkapiai su akmenų vainikais, kurių akmenys išvežti apie 1932 m. Už 0,9 km į ŠV buvęs dar vienas ar keli pilkapynai, žinomi Bidlų (Vecpetrių) (↑40) ir Lejasmuceniekų vardais (↑154). Dabar šioje vietoje – melioruotas laukas, kuriam vos žymūs lėkšti pakilimai. Šiuose pilkapiuose rasta žmonių kaulų, kirvių, ietigalių, apyrankių. Dalis radinių buvo patekę į Sunakstės mokyklą, keli saugomi Latvijos istorijos muziejuje Rygoje (pentiniai siauraašmeniai kirviai ir trikampio pjūvio apyrankė).

Š. VKPAI.

R. LNVM A 10595:1–4.

Totorkalnis → Igauniai

Tumasonys (Lukštai), Rokiškio r., Obelių sen.

289. Pilkapynas

4 km į R nuo Lukštų, į R nuo Gediškių, Tumasonių kaimo laukuose, buvo 4 Švedkapiiais vadinami pilkapiai su akmenų vainikais, 10–12 m skersmens ir iki 1 m aukščio, vienas nuo kito nutolę 0,05–0,4 km atstumu (13 pav.). Juos kasinėjant rasta žmonių kaulų, ietigalių, kirvių, keletas apyrankių, bet radiniai neišlikę. Pastaruoju metu belikęs 1 pilkapis, antrojo likučiai buvo ištirti 1997 m. (vad. A. Simniškytė). Aptiktas iš didelių riedulių sukrautas suardytas akmenų vainikas (113, 114 pav.). Sampilą visiškai suardė didžiulė duobė, kapų ar atsitiktinių radinių nerasta. Chronologija

113 pav. Tumasonys, pilkapio vieta, 1972 m. LIIR, ng. 30341.

nenustatyta, bet pagal bendrus duomenis, tai – SEGA pilkapis.

L. LAA 1977, 115 (nr. 736); Zabiela 1999.

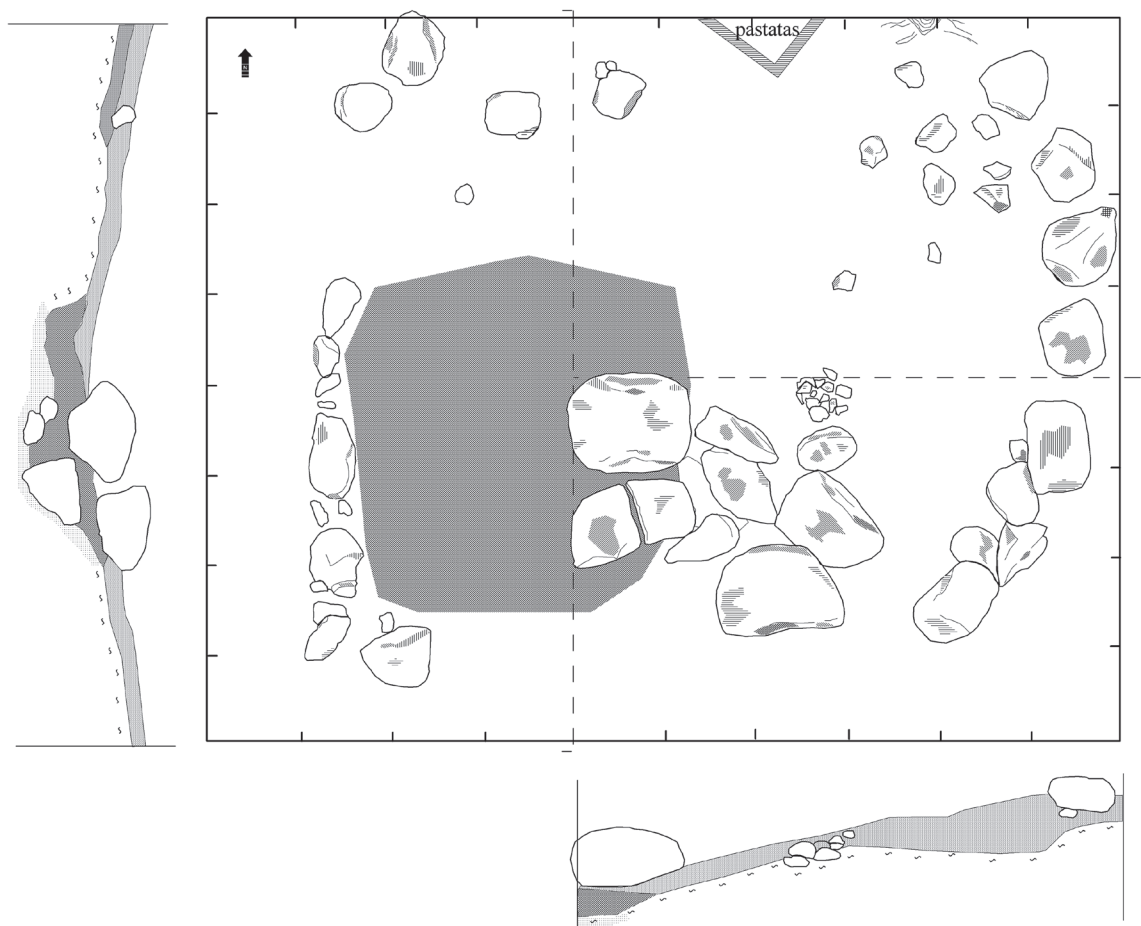
Š. VAK (LŽV) 41/581; Tautavičius 1972š, 25; Simniškytė 1997š.

Turdvaris, Rokiškio r., Panemunėlio sen.

290. Pilkapiai (?)

Pilkapių (?) vieta yra 3 km į P nuo Moškėnų (Laukupėnų) piliakalnio (↑177), maždaug 0,35 km į ŠR nuo kelio į Augustinavą atsišakojimo nuo Tindžiulių–Cibelių kelio, į Š nuo Turdvario dvaro, 0,3 km į R nuo Nemunėlio, dešiniajame jo krante, prie Nemunėlio ir bevardžio upelio santakos.

Ariant ir kasant siloso duobes buvo aptinkama žmonių kaulų, puodų šukių ir radinių, kurių dalis pateko į RKM. Sprendžiant pagal III–IV a. radinius (pusmenulio formos kabutį, apyrankę) čia buvę romėniško-

114 pav. Tumasonys, pilkapijs planas, 1997 m. tyrimai. A. Simniškýtés brēž.

jo laikotarpio pilkapijs. Juose pakartotinai laidota X–XII a. – rasta keletas to laikotarpio papuošalų (pasaginē segē platējančiu lankeliu, antkaklē užkeistais plokščiais galais ir apyrankēs zoomorfiniais galais) (61 pav.).

1958 m. L. Nakaitē ištýrē 24 m² plotā, 0,2–0,3 m gylyje aptiko žmonių kaulų ir kelis VĒGA radinius. 2009 m. A. Simniškýtē ištýrē 7 perkasas (iš viso – 60 m²), surado tik istorinių laikų kaimavietēs indų šukių.

L. LAA 1977, 115 (nr. 737); Zabiela 1999; Simniškýtē 2011b, 86–87; 2011c.

Š. Nakaitē 1958š; Simniškýtē 2009š.

R. RKM A(I) 382–394.

Ucēni (Stūreļi) (*liet.* Ucēnai/Stūreļiai), **Viesytēs sav., Ritēs vls.**

291. *Gyvenvietē (?)*

Prie Ucēnu, Stūreļiu ir Uogu sodybų 1930 m. rasta 16 šukių brūkšniuotu paviršiumi ir 6 – lygiu, tai leidžia manyti čia buvus gyvenvietē. Nežinia, koks šių radinių ryšys su romēniškojo periodo Stūreļiu pilkapijs (↑276), ar šukēs rastos pilkapiuose, ar prie jų, ar kitoje vietoje.

L. Latvijas 1974, 342; Backc 1991, 171 (nr. 209); Latvijas 2001, 410.

R. LNVM A 8255, 8257.

Uncišķiai → Ancišķiai

Upelniēki (*liet.* Upelniekai), **Viesytēs sav., Elkšņiu vls.**

292. *Kapas*

Ī V nuo kelio Upelniekai–Elkšņiai, ties posūkiu,

užpelkėjančio Dumblio ežero Š krante, tarp Puoriešų Upelniekų ir Štalo Upelniekų, arčiau pastarosios sodybos buvęs 5 m aukščio ir 50 m skersmens „Beržų kalnelis“. Kasant duobes bulvėms 1924 m. maždaug 1,2 m gylyje, po akmenų sluoksniu, skobtiniame karste aptiktas moters kapas. Mirusioji buvo palaidota su apgalviu su žvangučiais, stiklo karolių ir kauri kriauklelių apvaromis, keliomis apyrankėmis zoomorfiniais galais, 2 antkaklėmis (viena – tordiruotu lankeliu kampuotais galais, kita – vytinė kilpiniais galais, vienas kurių nulūžęs). Radinių Upelniekų apylinkėse buvo aptinkama ir anksčiau, jie datuojami XII–XIII a.

L. Latvijas 1974, 341.

Š. VKPAI.

R. LNVM 720–733.

Upītes → Salenieki

Upjāņi (*liet.* Upjaniai), Jaunjelgavos sav., Secės vls.

293. *Gyvenvietė*

Prie Dauguvos, 1 km į V nuo Kuoknesės perkėlos, į Dauguvą įtekančio upelio dešiniajame krante, 120x200 m plote buvusi gyvenvietė, kurioje kultūrinis sluoksnis siekė 0,4–0,5 m. Pastačius Pliavinių HE gyvenvietės vieta atsidūrė po vandeniu.

1964 m. J. Apalas ištyrė apie 75 m² plotą: aptiko židinių liekanų, gyvulių kaulų, trinamųjų akmenų. Radiniai koncentravosi iki 0,2–0,3 m gylio sluoksniu viršutinėje dalyje. Rastos 126 šukės – 34 % žiestosios ir 66 % lipdytosios keramikos (85 šukės lygiu paviršiumi, 15 – grublėtu). Gyvenvietė datuojama I tūkst. 2-ąja puse – II tūkst. 1-ąja puse.

L. Graudonis, Apals 1965, 8–9; Latvijas 1974, 142, 342; Vasks 1999, 58; Latvijas 2001, 410.

R. LNVM (VI).

Užubaliai (Petruki, *liet.* Petrukaĩ), Rokiškio r. sav., Juodupės sen. (LT), Viesytės sav., Ritės vls. (LV)

294. *Kalva*

Kartuvių kalnu vadinamas piliakalnis, įrengtas apylinkėje dominuojančioje 30 m aukščio kalvoje prie sienos su Latvija. ¾ kalno priklauso Lietuvai, ¼ – Latvijai. Latvijoje piliakalnis žinomas Petrukų (Petriukų) vardu.

Aikštelė – ovali, pailga ŠR–PV kryptimi, 26x13 m

dydžio, kultūrinio sluoksniu nepastebėta. ŠV šlaite 2 m žemiau aikštelės yra 2 m pločio terasa. Šlaitai – statūs, iki 35 m aukščio, viršutinėje dalyje kiek pastatinti. Latvijos pusėje papėdėje 1937 m. rastas akmeninis kirvelis. Apytikriai ties valstybių siena kadaise buvęs Maros lova vadinamas akmuo su įduba. Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. pradžia. Latvijos archeologai jo nelaiko tikruoju piliakalniu.

L. Urtāns 1993, 2973–2974; 2006b; 2006c, 79; LPA 2005(II), 358–359; Vaitkevičius 2006, 593 (nr. 1290).

Vabalninkas, Biržų r., Vabalninko sen.

295. *Pilkapiai (?)*

F. Pokrovskio duomenimis, XIX a. pabaigoje prie Vabalninko ir Strazdžių kaimų laukų ribos buvo keli jau tuo metu ariami pilkapiai. Greičiausiai iš jų į muziejus pateko romėniškojo periodo ir IX–XII a. radiniai (57 pav.). Strazdžių kaimas yra 3 km į V nuo Vabalninko, o archyvinėje medžiagoje pilkapiai minimi „netoli Musės (Muselės – A.S.) upelio, kuris įteka į Pyvesą...“; t.y. 14 km į P nuo Vabalninko. Pilkapių vieta ligi šiol nėra nustatyta, vargu ar tai – ta pati vieta, kaip ir ne kartą tyrinėto istorinių laikų senkapio Vabalninko miestelio P dalyje. 1936 m. E. Šneideraitis čia iškasė 10 m² perkasą ir rado 2 turtingus žmonių kapus (nei aprašymo, nei radinių neišliko); 1974 m. J. Markelevičius ištyrė 30 m² plotą ir rado 2 XVII a. kapus; 1999 m. I. Vaškevičiūtė ištyrė 300 m², rado kelias XVIII–XIX a. monetas.

L. Покровский 1899, 51; Tarasenko 1928, 238 (Strazdžiai); Šnore 1930, Tab. II:24, 28; Puzinas 1938, 268; Moora 1938, 244, Abb. 31:7; Alseikaitė-Gimbutienė 1946, 179, 186, 196; LLM 1958, pav. 214, 215, 370; LAB 1961, 555, pav. 140; Volkaitė-Kulikauskienė 1970, 289; LAA 1977, 117; Tautavičius 1977, 174; ATL 2000, 627.

Š. VAK (LŽV) 6/80–86, 279–300; Markelevičius 1974šc; Girininkas ir kt. 1989š; Vaškevičiūtė 1999š.

R. KVDM 716:1–6, 812:1–2; BKM (XVII a. radiniai).

Vaduvos, Kupiškio r., Skapiškio sen.

296. *Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė*

Piliakalnis įrengtas atskiroje kalvoje, Vaduvos kairiajame krante, netoli jos santakos su Šetekšna (Jara). Šlaitai – vidutinio statumo, 5–10 m aukščio. Š, R ir PR

aikštelės pakraštyje galėjęs būti pylimas. Aikštelė – apskrita, 40 m skersmens su iki 1 m storio kultūriniu sluoksniu. Rasti 2 verpstukai, kaulinis adiklis, kelios lipdytosios keramikos šukės lygiu ir grublėtu, viena – brūkšniuotu paviršiumi ir kelios apžiestos. Piliakalnyje įrengtos veikiančios kapinės. Į P–PR nuo piliakalnio 1,6 ha plote yra papėdės gyvenvietė. Datuojama I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. po Kr., galbūt II tūkst. pradžia.

L. Покровский 1899, 62; Tarasenko 1928, 254; LAA 1975, 173 (nr. 772); Daugudis, Tebelškis 1997, 22; LPA 2005(I), 492–493.

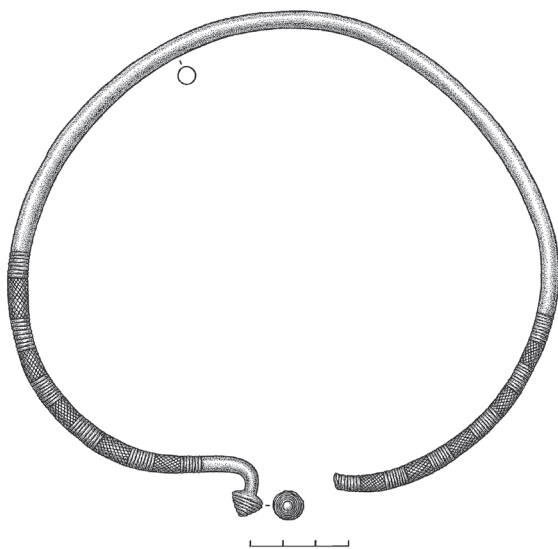
Š. Daugudis, Tautavičius 1969š.

R. LNM; RKM.

(N) Radinys

Muziejuje saugoma III a. antkaklė kūginiais galais (2 gr.). Radimo aplinkybės nežinomos (115 pav.).

R. KVDM 680:1.

115 pav. Vaduvos antkaklė, atsitikt. rad. VDKM 680:1.
I. Maciukaitės pieš.

Vaineikiai, Rokiškio r., Kamajų sen.

297. Pilkapynas

Pilkapynas yra 1,5 km į P nuo Duokiškio, abipus kelio Duokiškis–Vilučiai, prie Liūnelio ežero V kranto, miškelyje. Literatūroje minima čia buvus apie 50 pilkapių. Pastaruoju metu jų buvo likę 12 (6 – spėjami). Vainikų akmenys panaudoti statant bažnyčią, sampilai išskaidyti. Keli geriau išlikę yra 8–10 m skersmens, 0,5 m aukščio.

1844 m. pilkapyną „tarp Kustų ir Vaineikių kaimų“ tyrinėjo Jasonių dvarininkas Pr. Vilčinskis, rado romėniškojo laikotarpio dirbinių: 2 antkaklės kūginiais galais, ratelinių smeigtukų, siauraašmenių pentinių kirvių ir kt. Greičiausiai šį pilkapyną jis tyrinėjo ir 1845 m., tik įvardijo jį Kustų vardu (↑). 1939 m. Vaineikių pilkapyne vieną pilkapį kasinėjo Kunigiškių pradžios mokyklos mokytojas. Tais pačiais metais to paties pilkapio dalį ištyrė J. Puzinas, rado apardytą kapą, kuriame mirusysis palaidotas galva į PV su ietigaliu kojūgalyje. 1997–1998 m. A. Simniškytė ištyrė 3 pilkapius, rado 15 griautinių kapų. Dauguma yra datuoti III–IV a. (16:1, 17 pav.), keli – VI–VII a. (49:1 pav.), vienas vaiko kapas – vėlyvesnis, istorinių laikų palaidojimas.

L. Alseikaitė-Gimbutienė 1946, 182; LAA 1977, 117 (nr. 757); Kulikauskas, Zabiela 1999, 29–30; Zabiela 1999; Simniškytė 1998b; 2000b; 2011d.

Š. MAB RS. F. 18–189/1; Puzinas 1939šc; Daugudis 1970š, 28; Tautavičius 1970š, 74.

R. LNM AR:1–23.

298. Lobis

1943 m. ariant nusaustiną durpyną rastos 3 sidabrinės „suktos“ antkaklės. Jos pateko į privačią kolekciją ir tolesnis jų likimas ar radimo vieta nežinomi. Greičiausiai tai – I tūkst. 2-osios pusės lobis.

L. LAA 1977, 133 (nr. XXI); Zabiela 1999; Bliujienė 2010, 146, 161.

Š. LNB, F. 52–129 (1943.VI.26 K. Paunksnio laiškas J. Puzinui).

Vanagi (liet. Vanagai), Jaunjelgavos sav., Secės vls.

299. Radimvietė

Vanagų vardu vadinama radimvietė yra netoli kelio, iš plento Jekabpilis–Jaunjelgava atsišakojančio į Š ir vedančio Kuoknesės kryptimi, į R nuo jo, 0,15 km į P nuo Virsaičių. Tai nedidelis, 3–4 m aukščio ir apie 50 m skersmens kalnelis. Jo Š šlaite aptikta radinių. Muziejuje saugoma SEGA briaunoto pjūvio apyrankė siaurėjančiais ir suapvalintais galais.

L. Šnore 1936, 25 (nr. 213); Latvijas 1974, 342; Latvijas 2001, 411.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 7417.

Vecgrīnvalde → Sulas**Vecpetri → Bidlas****Vecsauka → Sauka****Velikuškės, Zarasų r., Antazavės sen.***300. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė I*

Piliakalnis yra Sartų ežero Bradesių (Stintinės) įlankos P krante, atskiroje kalvoje. Šlaitai – statūs, 18–19 m aukščio, tik PV šlaitas nuo aukštumos pusės – 4 m aukščio. PV–ŠR šlaituose piliakalnis buvo apjuostas keliomis griovių linijomis, aptiktomis tyrinėjimų metu. 5 m žemiau aikštelės iškastas 2 m pločio, 0,3 m gylio, 1,5 m žemiau jo – antras 2,5 m pločio ir 1 m gylio, toliau – trečias 4 m pločio, 0,8 m gylio griovys, dar toliau rastos ketvirto 2 m pločio, 0,3 m gylio griovio liekanos. Aikštelė – ovali, pailga ŠR–PV kryptimi, 48x26 m dydžio. Jos š krašte supiltas 0,4 m aukščio ir 2,5 m pločio pylimas. P ir R papėdėje yra 1,5 ha gyvenvietė.

1933 m. P. Tarasenska ištyrė PV aikštelės dalį, padarė 9 PV ir R šlaitų pjūvius, taip išstirdamas 1400 m² plotą, dar 164 m² – papėdėje. Kultūrinis sluoksnis aikštelėje siekė iki 80 cm storio. Jame aptiktus židinius tyrinėtojas interpretavo kaip degintinius kapus, tai tapo hipotezės apie apeiginę piliakalnio paskirtį pagrindu. Aikštelės P pusėje vienas ant kito rasti dveji griaučiai. Manoma, kad tai medinės pilaitės užpuolimo metu XIII a. žuvę kariai.

Tyrimų metu rasta kaulinių adiklių ir smeigtukų, molinių verpstukų, geležinių peilių, peilių-pjautuvėlių, ylių, smeigtukų, akmeninių galastuvų, ietigalių, kabliukas, žalvarinių kabučių, segių (23:1, 24 pav.), sidabrinės antkaklės fragmentas, šukų apkaustai, daug gyvulių kaulų bei sudegusių grūdų. Surinkta didelė keramikos kolekcija: lipdytų puodų šukės brūkšniuotu, lygiu, gludintu, grublėtu paviršiumi, taip pat apžiestų indų fragmentai.

Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. – XIII a.

L. Tarasenska 1934a; LAA 1975, 178–179 (nr. 803) (čia t.p. kt. literatūra); LLM 1958, pav. 200, 201; Zabiela 1994; 1998, 36–39; LPA 2005(III), 432–435.

Š. Tarasenska 1935š; Kulikauskas 1949š.

R. KVDM 877:1–51, 53–115, 958, 973:1–45, 1201:1–2, 1658:1–10, 1688:1–10, 1713, 1758:1–6; LNM AR 206.

301. Piliakalnis ir papėdės gyvenvietė II

Piliakalnis, vadinamas Sala, yra 1,4 į PR nuo pirmojo Velikuškių piliakalnio (↑300), Sartų ežero Bradesių (Stintinės) įlankos R galo PR krante, sąsmaukoje tarp įlankos ir Zalvės ežero esančioje kalvoje, Zalvės upelio kairiajame krante. Šlaitai – statūs, 20–25 m aukščio. Aikštelė – netaisyklingo keturkampio formos, pailga ŠV–PR kryptimi, 150x73 m dydžio. Joje ryškus kultūrinis sluoksnis, kuriame rasta akmeninių kirvių, lipdytosios keramikos lygiu paviršiumi, geležies gargažių, gyvulių kaulų. ŠV papėdėje yra 1 ha dydžio papėdės gyvenvietė.

2010 m. M. Mačiulis statomų terasinių laiptų vietoje piliakalnio PR šlaite žvalgė 65 m ilgio atkarpą, kurioje išgręžti 32 1 m gylio gręžiniai laiptų poliams. Jokių archeologiškai vertingų radinių neaptikta.

Piliakalnis datuojamas I tūkst. pr. Kr. – I tūkst. po Kr.

L. LAA 1975, 178–179 (nr. 803); Zabiela 1998, 36–39; LPA 2005(III), 436–437.

Š. Kulikauskas 1949š; Mačiulis 2010šb.

R. RKM.

302. Ežero salos gyvenvietė

Sartų ežere ties Velikuškių kaimu esančioje apie 5 ha ploto saloje yra didelė neįtvirtinta gyvenvietė. Ją 1933 m. aptiko P. Tarasenska. Iki 0,7 m storio pilkas kultūrinis sluoksnis geriausiai išlikęs salos pakraščiuose, aukštesnėje centrinėje dalyje jis sunaikintas ariant. Aptikta apdegusių ir skilusių akmenų, gyvulių kaulų, geležinis lazdelinis smeigtukas, yla, geležies gargažių, lipdytosios brūkšniuotosios bei lygiu paviršiumi keramikos. Gyvenvietė datuojama I tūkst.

L. Zabiela 1998, 39–40, pav. 11; 1999.

Š. Tarasenska 1935š, 13.

Vinkšniniai, Biržų r., Parovėjos sen.*303. Pirkapis (?)*

4 km į PR nuo Parovėjos, dešinėje Parovėjos–Papiro kelio pusėje, Rovėjos slėnyje, 0,07 km į ŠR nuo tilto per Rovėjos upę, apie 1925 m. ariant kaimo laukus buvo randama žmonių kaulų, ietigalių. Šioje vietoje yra pastebėtas 7 m skersmens ir 0,5 m aukščio kauburėlis, buvęs apdėtas akmenimis. Neaišku, ar tai – pilkapis, jo chronologija nenustatyta.

L. BŽ, 1925.II.01.

Š. Tautavičius, Daugudis 1969š; Girininkas ir kt. 1989š, 17.

Visėtiškės, Anykščių r., Svėdasų sen.

304. Pilkapynas

Pilkapynas yra 5 km į V nuo Svėdasų, 0,7 km į ŠR nuo kelio Utena–Kupiškis, 0,2 km į V nuo Jaros (Šetekšnos) upės dešiniojo kranto, į P nuo Aluočio upelio ir Jaros santakos, 0,7 km į V nuo Miškinių pilkapių (↑175). Pilkapyne buvo 15 pilkapių, 10–18 m skersmens, iki 1,5 m aukščio. Jie paplitę keliomis grupėmis: vienoje 8 sampilai išsidėstę glaudžia eile, antroji 6 sampilų grupė nuo pirmosios į PV nutolusi 50 m. Dar vienas pilkapis buvęs atokiau, už 100 m (9 pav.).

1985–1989 m. V. Kazakevičius ištyrė visus pilkapius, rado 64 griautinius ir 2 degintinius kapus. Pirmosios grupės sampilai ir pavienis pilkapis buvo be akmenų vainikų, juose rasta daug bronzos ir ankstyvojo geležies amžiaus gyvenvietės pėdsakų, vos keliuose – kapų (tik pilkapyje VIII rasti 6 griautiniai kapai, datuojami I tūkst. 2-ąja puse). Antroji sampilų grupė buvo su akmenų vainikais, juose aptikta nuo 4 iki 13 kapų (57 kapai): pilkapyje IX – 4 kapai, pilkapyje X – 13, pilkapyje XI – 13 (vienas jų laikomas lobiu), pilkapyje XII – 8, pilkapyje XIII – 12, pilkapyje XIV – 6 kapai. Keliolika kapų datuojami VII–IX a., tiek pat buvo vėlyvesnių, X–XI a. (46, 47 pav.). Vėliausi kapai datuojami XIII–XIV a.

Š. Balčiūnas 1982š.

L. Simniškytė 1999; Brazaitis 2000; Kazakevičius 2000c; Sėliai 2007.

R. LNM AR 729:1–356.

305. Gyvenvietė

Dešiniajame Jaros krante, 0,4 km į P nuo Visėtiškių pilkapyne (↑304), 0,1 km į V nuo upės, priešais buvusį malūną ir Bajorupio žiotis (9 pav.), čia buvusios pakilumėlės šlaite A. Girininkas 1975 m. ištyrė 32 m² plotą. 35–40 cm gylyje aptiktas 15 cm storio kultūrinis sluoksnis su apdegusiais akmenimis, gyvulių kaulais. Rasta grublėtų puodų šukių, dalis – su gnaibytu ornamentu. 1985 m. ieškodamas šios gyvenvietės V. Kaza-

kevičius ištyrė kelis šurfus ir perkasas (iš viso 172 m²). Rado kelias šukes grublėtu paviršiumi ir verpstuko dalį. Gyvenvietė datuojama I tūkst. 2-ąja puse.

L. Girininkas 1978, 3.

Š. Kazakevičius 1985š.

R. LNM.

Weessen, Weisen → Antuži

Vizbuli (Sėlpils, Kalniņi) (*liet.* Vizbuliai, Sėlpilis, Kalniniai), **Salos sav., Sėlpilio vls.**

306. Pilkapiai

0,5 km į Š nuo Sėlpilio bažnyčios ir į V nuo senųjų kaimo kapinių, Jaunjelgavos–Pliavinių kelio dešinėje pusėje, ties kelio į Sėlpilio kleboniją atsišakojimu buvę pilkapių su akmenų vainikais. 1892 m. juos kasinėjęs baronas P. Zelmeris. XX a. pradžioje čia belikusios tik vieno maždaug 1 m aukščio pilkapiro liekanos, kurias 1921 m. ištyrė A. Štokmanis. Kapų nerado, tik atsitiktinių dirbinių: antkaklę kūginiais galais, juostinių apyrankių, kelis ietigalius, kirvius, peilius, siauraašmenius pentinius kirvius. Dauguma dirbinių yra romėniškojo periodo. Keli ietigaliai ir kirvis gali būti kiek vėlyvesni – VI–VIII a.

L. Štokmanis 1927, 563; Moora 1929, 130 (F. 155 – Sėrpils); Šnore 1936, 13 (nr. 65), 31 (nr. 20); Latvijas 1974, 339 (Kalniņi – 331); Latvijas 2001, 406; Vasks 2001, 35.

Š. VKPAI.

R. JkM 1451:1–22; LNVM A 10592:1–2.

Zakēni (*liet.* Zakēnai), **Salos sav., Sėlpilio vls.**

307. Pilkapis

2,3 km į ŠV nuo Piksterės ežero, šalia kelio Sunaktė–Sala, kairėje jo pusėje, 0,3 km į P nuo Zakėnų, kaimo kapinaičių teritorijoje yra išlikęs 7 m skersmens, 0,6 m aukščio pilkapis. Akmenų vainiko nematyti. Sampile anksčiau aptikdavę radinių, istorinių laikų kirvis saugomas muziejuje. Pilkapis galėjo būti supiltas romėniškuoju periodu, vėliau jo vietoje įkurti kaimo kapeliai.

L. Šnore 1936, 13 (nr. 71).

Š. VKPAI.

R. LNVM 10594.

Zalve (*liet.* Zalvė), **Neretų sav., Zalvės vls.****308. Radiniai**

Muziejuje saugomi keli radiniai: 2 apyrankės zoomorfiniais galais ir įvijinis žiedas. Radimo aplinkybės neaiškios. Radiniai datuojami XI–XIII a.

R. LNVM 12242:1–3.

Zamečka (*liet.* Zamečka), **Alūkstos sav., Pilskalnės vls.****309. Piliakalnis**

Piliakalnis, vadinamas Šantės kalnu, Uozolkalniu, yra 1 km į R nuo kelio Dvietė–Alūksta, prie Avuotinių ir Stadinių, 1 km į Š nuo Palazdinių piliakalnio (↑196). Įrengtas 18 m aukščio kalvoje su 100x90 m dydžio aikštele, įtvirtinta dviem pylimais ir dviem grioviais. Vienas 3 m aukščio pylimas ir 2 m gylio griovys iš visų pusių supo piliakalnio aikštelę (116 pav.). V pusėje buvusi įėjimo vieta.

1968 m. iškasus kelis šurfus buvo nustatyta, kad kultūrinis sluoksnis aikštelėje siekė 0,6–0,7 m, pakraščiuose – iki 1,3 m gylio. Rastas kaulinis kaltas, keli trinamieji akmenys, surinkta apie 50 lipdytosios keramikos šukių: 20 – lygiu paviršiumi, 20 – brūkšniuotu, 2 – grublėtu ir 5 – neaiškios faktūros. Šie radiniai yra iš ankstyvojo piliakalnio egzistavimo etapo, datuojamo I tūkst. pr. Kr. pabaiga – I tūkst. pradžia. Vėlyvesnio sluoksnio, vienalaikio su galingais įtvirtinimais, nerasta.

L. Bielenstein 1882, 631–632; Bielenstein 1883, nr. 7; Löwis of Menar 1922, 28; Brastiņš 1926, 83–84; Graudonis 1969, 38; 2001, 54; Latvijas 1974, 343; Backs 1991, 143 (nr. 66); Latvijas 2001, 413; Urtāns 2001; 2006b.

116 pav. Zamečkos piliakalnio šlaito įtvirtinimai, 2001 m. A. Simniškytės nuotr.

Š. VKPAI.

R. LNVM A 1722, 8710, 8711, 12946, 13130; VI 156:50–51.

Zamoks → **Sudmaļi****Zamostė** → **Jutkiai****Zeltiņi (Sējāni)** (*liet.* Zeltiniai/Sėjanai), **Aknystos sav., Garsenės vls.****310. Piliakapis**

Kelyje Garsenė–Aknysta, į PR nuo Vecmuižos ežero, 0,5 km nuo Krastų senovės gyvenvietės (↑132), jo PR krante, Sėjanų laukuose, 0,1 km nuo Zeltinių buvęs piliakapis su 5 m skersmens akmenų vainiku. Čia kasinėjo Subatės vidurinės mokyklos mokiniai, rado žmonių kaulų, radinių. Mirusieji esą buvo palaidoti radialiai. Latvių literatūroje datuojami SEGA–VIGA.

L. Latvijas 1974, 339; Šnore 1979b; Latvijas 2001, 406. Š. VKPAI.

Zesercelmi (*liet.* Zesercelmai), **Jekabpilio sav., Rubenės vls.****311. Piliakapis**

Dešinėje Rubenės–Kaldabrunių kelio pusėje buvo piliakapis su 5,6 m skersmens akmenų vainiku. Jį 1934 m. ištyrė E. Šnuorė, rado 5 kapus. Vienas mirusysis buvo palaidotas duobėje po pagrindu, jo likusi tik kaukolė, įvijėlė šalia jos ir grandinėlės fragmentas. Dar 4 kapai buvo už akmenų vainiko ribų. Nors literatūroje kapas centre datuojamas SEGA, sprendžiant pagal piliakapio konstrukciją bei kapo įrengimą (duobė po sampilu) sampilas greičiausiai supiltas jau I tūkst. 2-ojoje pusėje. Tarp atsitiktinių radinių SEGA dirbinių taip pat nenustatyta. Kapai, įrengti akmenų vainiko išorėje, datuoti VIGA2.

L. Šnore 1936, 11 (nr. 39), 30 (nr. 14), 36 (nr. 59); Latvijas 1974, 344; Šnore 1993, 23–25; Latvijas 2001, 413.

R. LNVM A 8535–8541.

Zilaiskalns → **Pikstere****Zilites** (*liet.* Zylytės), **Viesytės sav., Viesytės vls.****312. Piliakapiai**

3,4 km į PR nuo Viesytės, miške prie Zylyčių ir

Diemantų (↑64), 0,8–1 km atstumu buvusios dvi ar trys pilkapių grupės, žinomos bendru *Diemanti–Zilītes* vardu.

Viena iš šių grupių buvusi netoli Zylyčių sodybos, maždaug 0,8 km nutolusios nuo Diemantų. Archyviniais duomenimis, čia buvę 4 pilkapiai, XX a. 8 dešimtm. likęs vienas kiek pailgos formos sampilas, tarsi keli susilieję sampilai. Akmenų vainiko aplink šį pilkapį nepastebėta.

Dar vienas pilkapis, spėjama, priklausęs Zylyčių grupei, bet gerokai nutolęs nuo jos, buvęs miške prie pelkės (arčiausiai jo buvo Mežvidai (buv. Aizpurviai). „Apvaliuoju kalneliu“ vadinamas pilkapis buvo 20 m skersmens, 1,5 m aukščio. Chronologija nenustatyta, bet pagal bendrus duomenis, tai – SEGA pilkapiai.

L. Moora 1929, 161 (F. 200 – Viesīte/Ieķengrāve); Šnore 1936, 14 (nr. 79); Latvijas 1974, 327; Latvijas 2001, 384 (Diemanti), 413 (Zilītes).

Š. VKPAI.

Zoviškiai, Anykščių r., Svėdasų sen.

313. Gyvenvietė

Gyvenvietė yra 0,25 km į ŠR nuo tilto per Jaros upę kelyje Utena–Kupiškis, 0,33 km į PV nuo Jaros ir Bajorupio santakos, Jaros kairiajame krante, 60 m skersmens, 4–5 m aukščio kalvelėje. Priešistorinio laikotarpio kultūrinį sluoksnį dengė vėlesnis Pajario dvarelis sluoksnis su XVI a. 2-osios pusės – XIX a. radiniais.

1994 m. gyvenvietėje ištirta 180 m² (vad. E. Ivanauskas). Apatinėje sluoksnio dalyje rastos židinio liekanos, duobė ir peilis-pjautuvėlis joje, kelios lipdytos šukės grublėtu paviršiumi ir 2 moliniai verpstukai. Gyvenvietė datuota I tūkst. 2-ąja puse.

L. Zabiela 1990, 205; Ivanauskas 1996.

Š. Zabiela 1988š; Ivanauskas 1994š.

R. LNM.

Zvanitāji (liet. Zvanytajai), Jekabpilio mstl.

314. Pilkapis

Jekabpilio mieste, Š jo pakraštyje, buvęs 14 m skersmens pilkapis, kuriame vėliau įrengtos XVII a. kapinės. 1974 m. E. Šnuorė čia ištyrė 93 XVII a. kapus. Kapelių akmeninei tvorai buvo panaudoti akmenų vainikų rieduliai. Iš priešistorinio laikotarpio radinių aptikti tik 2 ietigaliai ir pjautuvėlis. Pilkapio chronologija nenustatyta, pagal bendrus duomenis, jis galėjo būti supiltas SEGA ar VIGA, čia laidota ir vėliau.

L. Šnore R. 1936, 12 (nr. 43); Latvijas 1974, 344; Šnore E. 1993, 17.

R. VI 272:161, 162; JkM 1513.

Žadeikiai, Kupiškio r., Alizavos sen.

315. Pilkapiai

Kaime netoli Pyvesos dešiniojo kranto buvo 3 pilkapiai su 6–7 m skersmens akmenų vainikais. Statant sodybą pilkapiai apardyti. Chronologija nenustatyta, pagal bendrus duomenis, tai – SEGA pilkapiai (117 pav.).

L. Tarasenko 1928, 266; LAA 1977, 125 (nr. 816).

Š. Tautavičius, Daugudis 1969š.

117 pav. Žadeikių pilkapių vieta, 1953 m. (KPD F. 41, ap. 2, ng. 1571).

Žiobiškis, Rokiškio r.

Radinys

LNM saugomas siauraašmenis pentinis kirvis su apskrita skyle kotui iš Lietuvių mokslo draugijos (LMD) rinkinio (74:3 pav.). Radimo aplinkybės nežinomos.

Š. LNM AR 79:1.

Žiobos, Biržų r., Papilio sen.

316. Piliakalnis

Piliakalnis yra kaimo V dalyje, Apaščios dešiniajame krante. P ir R jį juosia upė, šlaitai statūs, 5 m aukščio. Š ir V piliakalnis siekė aukštumą, nuo kurios buvęs apie 40 m ilgio ir maždaug 4 m aukščio pylimas. Ariant jis išsklaidytas, vos pastebimas. Griovys už pylimo taip pat baigiamas sulyginti. Aikštelė – apie 25–28 m skersmens, buvęs kultūrinis sluoksnis. Piliakalnis datuojamas I tūkst.

Š. Tautavičius, Daugudis 1969š.

L. Покровский 1899, 54; Tarasenko 1928, 266 (Žabiškės); Zabiela 1991, 28; LPA 2005(I), 126–127.

GEOGRAFINĖ RODYKLĖ

- Abeliai, *Ābeļi* 226, 232, 239, 242, 256, 283, 292
Abuoliniai 264
Adminianai, *Ādmiņāni* 226
Adomynė 237
Ainarai, *Aināri* 35, 115, 226
Aiviekstė 29, 49, 51, 136, 158, 171, 178
Aizkrauklė 19, 23, 35, 139, 176, 179, 287
Aizpuoranai (Strubenciai), *Aizporāni (Strubenči)* 34, 53, 226, 248, 295
Aizpurviai 307
Aknysta → Susėja
Aknysta 20, 23, 34, 228, 234, 253, 259, 264, 272, 278, 282, 297–299, 306
Aleksandravėlė 19, 226, 227, 239, 250, 268
Alinanai 20, 226, 227, 248
Alinanai (Altbergiai), *Alināni (Altberģi)* 53, 56, 66, 67, 76, 77, 227, 228, 250
Alizava 22, 231, 242, 246, 274, 307
Alksniai 227
Allciten 22, 26
Allecten 22, 26, 27, 176
Alseta 23, 43, 227
Altbergiai → Alinanai
Altenė, *Altene* 22, 35, 144, 176, 179, 228, 261
Alt-Grünwald → Sulas
Aluotiniai 237
Aluotis 305
Aluotos (Druskiai) 42, 228, 242
Alūksta 20, 22, 23, 26, 50, 132, 174, 230, 234, 235, 241, 249, 254, 256, 265, 269, 270, 276, 282, 285, 287, 295, 298, 299, 306
Alze 22, 26
Ancyčiai (Kriškanai), *Anciši (Kriškāni)* 228, 253, 254, 260
Ančiškiai (Unčiškiai) 31, 32, 228, 301
Andrioniškis 228
Anglija 137
Anykščiai 19, 23, 27, 32, 42, 46, 134, 177, 178, 246, 268, 272, 299, 305, 307
Antakriaunis 145, 150, 169, 228
Antalgė 46
Antalieptė 134
Antanašė 251, 294
Antašava 240, 295, 296
Antazavė 250, 266, 268, 276
Antužiai, *Antuži [Weesen, Weessen, Weissen, Zasa]* 33, 36, 56, 60, 61, 63, 68, 69, 75, 86, 144, 173, 174, 229, 305
Apaščia 20, 77, 102, 136, 177, 251, 262, 271, 284, 307
Apšukalnis, *Apšukalns* 174, 229
Apvalasai 227
Arajai, *Arāji* 174, 229
Aralytė 272
Arbidanai, *Arbidāni [Renneberg, Remberga]* 33, 53, 174, 230, 284
Artimieji Rytai 129, 159
Aspariškiai 248
Astravai → Likalaukiai
Astravas 32, 33, 136
Asuotė 29, 138, 139, 165
Audra 91, 102, 233, 260, 270, 274, 275
Augustinava 300
Aukštupėnai → Kupiškis
Aukštupėnai 280
Aukštupys 262
Aukšžemė, *Augšzeme, Oberland* 9, 20, 28, 29, 33–36, 42, 49, 51, 56, 59, 81, 145, 175, 265
Aukškuržemė, *Augskurzeme* 9
Aukštaitija, Aukštaičių aukštuma, Vakarų aukštaičių plynaukštė, aukštaičiai 9, 19, 20, 28, 33, 50, 51, 59, 82, 136
Avenai, *Aveni* 53, 230
Aviniuosta 134
Avuotiniai 306
Avuotiniai (Dreimaniai), *Avotiņi (Dreimaņi)* 103, 104, 140, 230, 242, 295
Azija 79
Ąžualausis (Antandraja) 134
Babytė 175
Babranai, *Babrāni* 53, 108, 230
Bajarai, *Bajāri* 22, 35, 98, 103, 104, 231
Bajorai 271
Bajoriškiai 31, 54, 64, 66, 68, 76, 77, 231
Bajorupis 305, 307
Bakšėnai 54, 96, 140, 145, 146, 231, 274
Balninkai 178
Baltarusija 30, 37
Baltija 19, 20, 51, 77, 82, 93, 130, 132, 145, 169
Baltiniai, *Baltiņi* 56, 227, 232, 247, 250
Baltkajai, *Baltkāji* 232
Bancerovas 37, 93
Barankruogas, *Barankrogs* 226, 232
Barbelė 23
Bašiai, *Baši* 232
Batarejas kalns → Ruranai
Baubliai (Indriūnai) 126, 127, 144, 233, 250

- Baušiškiai 30, 31, 41, 53, 54, 60, 66, 68, 76, 77, 91, 233, 234, 260, 289
Bebernine 174, 253
 Bebrai → Krustlyčiai
 Bebrai, *Bebri* 34, 54, 234, 260
 Bebrenė, *Bebrene* 102, 144, 174, 177, 234, 249, 253, 255, 269, 282
 Berčiūnai 80
 Berklainiai 59
 Berzanai, *Bērzāni* 234
 Bērzkalniai, *Bērzkalni* 35, 47, 115, 128, 234, 278
 Beteliai, *Betėļi* 35, 103, 150, 151, 153, 154, 156–159, 162–170, 235, 282
 Byčiai 239
 Bidlos (*Vecpetriai*), *Bidlas (Vecpetri)* 53, 59, 235, 266, 300, 304
 Bikerniekai, *Biķernieki* 34, 114, 235
 Birkinėliai 232
Birsenfelt 177
 Biržai 19, 20, 22, 23, 27, 30–32, 42, 50, 67, 136, 177, 228, 241, 246, 248, 250, 258, 262, 268, 271, 273, 274, 278, 281, 284, 288, 302, 304, 307
 Biržai, *Birži* 228, 235, 239, 281, 282, 297
 Biržai, *Birži* [*Gross-Buschhof*] 236
 Biržupė (*Puodvazė*) 236
 Bizantija 93, 159
 Bogušiškės 233
Boķi → Buokiai
 Bradesiai 42, 236, 304
 Breslauja 132, 178
 Brydagai, *Briđagi* 102, 114, 236
 Briedyčiai → Dignajos bažnyčia
 Bryzgiai 32, 43, 53, 54, 237, 287
 Brugiai, *Bruģi* 157, 237
 Brugiupytė 237
 Brukna 34
 Brunovskiai → Ceriešiai
 Brūveriai, *Brūveri* 42, 54, 237
 Bugailiškiai 32, 42, 237
 Bugas 21
 Buivėnai 174
 Buokiai, *Boķi* 34, 35, 60, 62–64, 68, 71, 72, 75, 76, 110–112, 115–120, 122–131, 151, 169, 214, 215, 236, 247, 281
 Burtniekai 289
 Butėnai 52
- Calve, Calven* 22, 26, 27, 176
 Ceriešiai (*Brunovskiai*), *Cerieši (Brunovski)* 237, 250
 Cibeliai 300
 Ciršiai (*Staltanai*), *Cirši (Staltāni)* 53, 238, 294
 Cyruliai 240
- Čakstėnai, *Čakstēni* 53, 238, 250
 Čedasai 19, 32, 103, 104, 140, 178, 238, 248
 Čedasas 103, 238
 Čepeliškės 134
 Čiupliai 174
 Čivyliai 270, 274
 Čuorskanai, *Čorskāni* 238
- Dalbės 245
 Daliečiai 238, 248
 Danija 131
 Daudžė 20, 237
 Daugilis 52
 Dauglaukis 74
 Daugmalė 140
 Daugpilis 19, 22, 23, 26, 27, 42, 132, 156, 171, 175, 229, 232, 234, 252, 256, 269, 297, 299
 Dauguva, *Padauguvys* 20, 21, 23, 25, 27–30, 34, 35, 48, 49, 51, 54–56, 76–78, 80, 86, 102, 103, 109, 117, 124, 128–130, 132, 136, 141, 144–146, 156–158, 162–165, 169, 171, 174–178, 183, 185, 226, 228, 230–232, 234, 235, 240, 241, 245, 247, 250, 260, 261, 265, 266, 276, 279, 280–283, 285–287, 293, 294, 295, 302
- Daujėnai 59, 70
 Dauliūnai 42, 53, 239, 288
 Degimai 260
 Degliai 235
 Degsnė 294
 Degučiai 32, 54, 145, 147, 149, 226, 239
 Deltuva 108, 143
 Delveniekai, *Delvenieki* 239
 Dembai → Pakačinė
 Dešupytė 253
 Didsodė 53, 239
 Didžiagrašiai 32, 53, 213, 239
 Didžprūdėliai 240
 Didžprūdis 267
 Diemantai, *Diemanti, Dimanti (Eķengrāve)* 53, 240, 244, 248, 261, 307
 Dienvidsusēja → Susēja
 Dievalės (*Dyvulės*), *Dievales (Dīvules)* 150, 157, 169, 240, 249
 Dignaja, *Dignāja* 29, 34, 35, 38, 39, 45, 52, 54, 81, 94–98, 102–107, 109, 132, 140, 144, 145, 146, 151, 174–177, 185, 230, 237, 240, 241, 295
 Dignajos bažnyčia (*Briedyčiai*), *Dignājas baznīca (Briediši)* 35, 103, 104, 140, 237, 241
 Dirdos 132, 241, 251, 294
 Dysna 175
 Dyvulės → Dievalės
 Donas 21

- Dniepras 21, 93
 Drageliškės 52
 Drąseikiai 33, 241
 Dregiai 283, 284
 Dreimaniai → Avuotiniai
 Dryzumai 258
 Drūlėnai 32, 53, 60, 61, 63, 73, 75, 242, 243
 Druskiai → Aluotos
 Dubysa 76
 Dubna 157, 158
 Dubultai 272
 Dūcarė 290
 Dūkštas 134
 Dukuranai, *Dukurāni* 174, 242
 Dumblynė 32, 42, 96, 103, 104, 115, 242, 244
 Dumblis (LV) 302
 Dumblis (LT) 249
 Dunava 132, 230, 232, 245, 292, 295
 Duokiškis 145, 259, 274, 303
 Dusetas 134
 Dusetos 64, 78, 244, 255, 268, 271, 276
 Dvietė → Kalniškiai
 Dvietė 52, 102, 132, 144, 174, 254, 276, 284, 306
 Dvietė (Munciai) 103
 Dviragis 102, 145, 260
- Egiptė** 269
 Eglainė 23, 52, 132, 175, 176, 265, 298
 Eikotiškis 78
 Einoriai 262
 Eitulionys 41
Eķengrāve → Diemantai
 Elbė 93
 Elkšniai, *Elkšņi* 235, 237, 242, 244, 258, 272, 280–283,
 288, 292, 299, 301
 Ellytė, *Ellite* 237
Ērberģe → Svarėnai
 Ērgļi 290
 Estija 105
 Europa 17, 44, 76, 79, 93, 127, 131, 136, 172, 180
Eviasta, *Ewst* → Aiviekstė
 Ezerpurvas, *Ezerpurvs* 104, 244, 292
- Faltopai** 132
Friedrichstadt → Jaunjelgava
 Gaigaliai 98, 102, 105, 108, 140, 145, 146, 245
 Gailičiai → Sunakstė
 Gailiutiškė 134
 Galeniekai (Sudrabkalnis), *Galenieki (Sudrabkalns)* 245, 298
 Galiniai 52
 Galminiai 134
- Galvanai (Galvėnai), *Galvāni (Galvėni)* 53, 54, 245, 261
 Garsenė 234, 259, 264, 278, 306
 Garseniekai, *Gārsenieki* 245
 Garšviai 32, 150, 152, 169, 245
 Gauja 158, 162, 165
 Gediškiai 300
 Geidanai → Stūrageidanai
 Germaniškis 251
 Giedraičiai 178
 Gykiai 150, 154, 169, 246
 Gikonys 42
 Gindviliai 42
 Gintautai (Palaidžia) 66, 76, 77, 246
 Ginovka 229
 Gipėnai 109
 Girbučiai 61, 246
 Girsteikiai 246, 247
 Giteniškė 134
 Gyvakarai 46
 Grantiniai 174, 254
 Grantniekai, *Grantnieki* 247
 Graužupys 277
 Gravanai, *Gravāni* 34, 60, 173, 247
 Gretės, *Gretes* 53, 247
 Gribtanai 299
 Gricgalė 295
 Grikliai 256
 Grikiapeliai 52
 Gryvniekai → Priekšānai
Gross-Buschhof → Biržai
Gross-Sonnaxt → Rukiai
 Grūbelės, *Grūbeles* 54, 108, 247, 266
 Grubos 248
 Gruobinia 109
 Gudiškės 42, 248
Ķeidāni → Stūrageidanai
- Hedeby** 109
Hypanis 21
- Ieķengrāve* → Diemantai
 Ievukalnis → Piģėnai
 Igauniai (Totorkalnis) 32, 66, 77, 248, 300
 Ignalina 23, 27
 Ikškilė 23
 Ilčiūnai 248
Ildzi → Ilzenbergas
 Ylenānai, *Īlenāni* 53, 248
 Ilģė 269
Ilūkste → Alūksta
 Ilzė, *Ilze* 144, 249

- Ilzenbergas, *Ildzi, Ilsenberg* 77, 86, 147, 248, 249, 268, 297
 Indranai, *Indrāni* 240, 249
 Indriūnai 33, 144, 150, 153, 169, 249,
 Indriūnai → Baubliai
 Indubas 280
 Iru 140
 Italija 131
 Ižena 228
- Jakšiškis 134
 Janomolė 132
 Jara → Visėtiškės
 Jara 32, 43, 46, 49, 102, 103, 109, 145, 177, 272, 302, 305, 307
 Jasonys 30, 264, 303
 Jauneikiai 124
 Jaunjelgava, *Jaunjelgava [Friedrichstadt]* 23, 86, 144, 226,
 228, 231, 234–238, 244, 245, 247, 250, 253, 254, 261,
 265, 266, 269, 276, 279–282, 285, 287, 289, 302, 303, 305
 Jaunsėrenė, *Jaunsėrene* → Ceriešiai (Brunovskiai)
 Jaunterbitanai → Terbitanai
 Jaunzemiai 258
 Jaurai 260
 Jekabpilis 19, 22, 23, 26, 34, 35, 48, 144, 226, 228–230, 232,
 234, 235, 239–241, 244, 245, 247, 249, 253, 254, 256,
 260, 261, 266, 269, 272, 276, 281, 283, 284, 290, 292,
 293, 295, 296, 299, 303, 306, 307
 Jelgava 236, 245, 247, 254, 260, 266
 Jėrcėnai → Strautmaliai
 Jėrcėnai, *Jėrcėni* 53, 250, 282
 Jersika 23, 29, 140, 146, 157, 174, 175, 240, 241, 253
 Joniškis 53, 226, 250
Jozupji → Juozupiai
 Judinys 134
 Juljanava (Parupė) 32, 60, 86, 111, 250, 251, 278
 Junkūnai 251
 Juodeliai → Rinkuškiai
 Juodoji jūra 93, 127
 Juodonys 17, 32, 33, 37–39, 43–45, 52–54, 56, 81, 82, 83,
 85, 86, 92–101, 104–106, 109, 139, 141–143, 145–147,
 171, 172, 177, 179, 211, 212, 251, 252, 268
 Juodupė 227, 237, 239, 248, 249, 252, 258, 267, 274, 287, 302
 Juozupiai, *Jozupji [Josuf, Neu Selburg]* 34, 53, 56, 66, 67,
 227, 250
 Jutkiai (Zamostė) 53, 114, 252, 306
 Jutkonys 252
 Jūžintai → Skeiriai
 Jūžintai 19, 53, 102, 239, 242, 261, 270, 274, 288, 289
 Jūžintas 19
- Kakyčiai, *Kakīši* 174, 252
 Kaldabrunės, *Kaldabrunas* 144, 174, 253, 306
 Kalėjai, *Kalėji* 41, 253
 Kalkūnė 22, 232
 Kalnadegliai, *Kalnadeglī* 53, 59, 69, 157, 253, 295
 Kalnadekšniai, *Kalnadekšni* 253, 254
 Kalnakalėjai, *Kalnakalėji* 254
 Kalnakiuržiai, *Kalnaķurži* 254
 Kalnas 235, 272
 Kalniniai → Vizbuliai
 Kalniškiai (Dvietė), *Kalniški (Dviete)* 144, 244, 254
 Kalnočiai 255
 Kalpokai 66, 77, 118, 255
 Kalučiškės 239
 Kalvanai 23
 Kalviai, Utenos r. 23
 Kalviai, Rokiškio r. 109, 174, 251
 Kalvyčiai 285
 Kamajai → Skrebiškis
 Kamajai 82, 109, 179, 233, 251, 260, 261, 264, 274, 284,
 289, 303
 Kaniūkai 32, 33, 52, 134, 255, 256
 Kaniūkai (Lūžos) 52
Kankari → Sidrabiniai (Šantės kalnas)
 Kasparai 297
 Katmilžiai 261
 Kaunas 249, 278
 Kaupas 109
 Kauprė 176, 256
 Kaupreniekai, *Kauprenieki* 150, 256
 Kazliškis 255
 Kazupurvis, *Kazupurvs* 256
 Kebėnai, *ķebēni* 34, 41, 54, 60, 62, 63, 68, 71, 75, 76, 110,
 115, 128, 129, 147, 170, 173, 257, 264, 269, 297, 299
 Kebliai 245
 Keležeriai 239
 Keležeris 271
 Kereliai 32, 38, 40, 45, 52–54, 57, 58, 81, 85, 102, 104, 105,
 108, 109, 138, 139, 145, 146, 257
 Kernavė 58
 Kiemiškiai 54, 237, 258
 Kinderiai 277
 Kiočiai 174
 Kirkilai 268
 Kiuncai, *ķunci* 35, 96, 110, 111, 115–117, 122, 125, 128–
 130, 132, 174, 258, 264, 293
 Klaucė 20, 242, 283, 288
 Klausučiai 42, 258
 Klaužiai, *Klauži* 103, 104, 258, 282
 Kloviškiai 52
 Kniavukalnis, *Kņāvukalns* 96, 98, 105, 107–109, 140, 144,
 145, 258
 Kraslava 178

- Krastai, *Krasti* 56, 259, 306
 Kreipšiai 31, 103, 259
 Krėsliniai → Smiltiniai
 Kreščionys 145, 259
 Kriauna 109, 277
 Kriaunakampis 285
 Kriaunelis 228
 Kriaunos 236, 259, 271, 278, 285
 Kryganai, *Krigāni* 35, 42, 45, 47, 50, 81, 94–98, 103, 104, 139, 140, 232, 240, 259, 295
 Kryguliai 276
 Kryliai 32, 102, 115, 260
 Kriškanai → Ancyčiai
 Kryžinis 251
 Krokuva 274
 Krustlyčiai (Bebrai), *Krustlīči (Bebri)* 59, 234, 260, 285
 Krustpilis 176, 234, 245, 247, 254, 260, 266
 Kubiliškis (Radišiai) 30, 33, 53, 87–92, 102, 211–213, 260
 Kučgalys 262
 Kugrė 245, 261
 Kukninis 251
 Kuktiškės 23, 27
 Kukurai, *Kukurai* 35, 94, 95, 97, 103, 104, 261, 266
 Kuliai 260
 Kūliniai, *Kūliņi* 34, 53, 54, 108, 140, 245, 261
 Kumpuolė 266, 268
 Kumpuoliai 250, 268
 Kumpuolis 132, 266, 268
 Kunigiškiai 31, 251, 303
 Kuoknesė 21, 22, 23, 29, 139, 175, 176, 226, 235, 253, 302, 303
 Kuokšiai 31, 53, 60, 62, 173, 261–263
 Kuoškenos 269
 Kupa 109, 257, 280
 Kupiškis 19, 27, 31, 32, 42, 50, 144, 178, 179, 228, 230, 231, 237, 239, 240, 242, 245, 246, 248, 252, 257, 259, 262, 267, 272, 274, 275, 277, 278, 280, 290, 294, 295, 302, 305, 307
 Kupiškis (Aukštupėnai) 23, 33, 53, 102, 105, 108, 109, 140, 144, 146, 177–179, 185, 262
 Kupreliškis 136, 271
 Kupriai 30, 54, 67, 77, 262
 Kurcumas 178
 Kurklių šilas 134
 Kurmelė 23
 Kurmiškiai, *Kurmiški* 264
 Kuršas, Kuršzėmė, kuršiai 9, 21, 33, 131, 143, 174, 179
 Kustos 30, 264, 303
 Kvietkeliai 268
Ķebēni → Kebėnai
Ķunci → Kiuncai
- Lačiai → Mazlačiai
 Lačiupytė 264
 Laičiai 177
 Lapsukalnis, *Lapsukalns* 265
 Lašai 17, 86, 274
 Lašiai, *Laši* 23, 175, 265
 Latava 177
 Latgala, latgaliai 9, 10, 21, 28–30, 114, 116, 117, 123, 130–132, 136, 137, 156, 157, 159, 162–164, 169, 174, 175, 184
 Latvija → Pietų, Pietvakarių Latvija; Pietryčių Latvija; Rytų Latvija
 Laucė 20, 144, 237, 245
 Laukesas 52, 269
 Laukupė 109, 144, 272
 Leimaniai 229, 266
 Leitava 177
 Lejasbitėnai 109
 Lejasduopelės, *Lejasdopeles [Stabben]* 28, 29, 33, 35, 48, 147, 148, 150, 153, 154, 156–170, 173, 213, 214, 265, 279
 Lejaskarnazai, *Lejaskarnazi* 266
 Lejaskiuzėnai, *Lejaskuzēni* 34, 54, 234, 247, 266
 Lejasmucenieki, *Lejasmucenieki* 53, 59, 235, 266, 273, 300
 Lejas Plateriai → Plateriai
 Lejaspriekšānai → Priekšānai
 Lejasžagarai 157
 Lenkija 132
 Leliūnai 102
 Lėškupys 261
 Levicavai 227, 266
 Lėvuo 20, 77, 80, 102, 109, 134, 144, 146, 242, 246, 252, 262, 290, 294
 Lyčiupytė 265
 Lydumniekai (Lydumai), *Līdumnieki (Līdumi)* 144, 266
 Liellazdos 276
 Lielupė 77, 175
 Lielzālvė 23
 Lieporiai 57
 Lietuva → Pietų Lietuva; Rytų Lietuva; Šiaurės rytų Lietuva; Vakarų Lietuva; Vidurio Lietuva
 Lygalaukiai 32, 53, 64, 65, 78, 174, 266, 267
 Lygamiškis 23
 Likalaukiai (Astravai) 230, 267
 Likupys 267
 Linkmenys 178
 Lipė 175
 Liudiškės 41
 Liūnelis 303
 Livonija, lyviai, lybiai 9, 21, 25, 26, 156, 162, 171, 175–179, 185

- Londonas 231
 Lukštai 47, 267, 300
 Lukštai → Tumasonys
 Luodis 134
 Luokstenė 29
 Luonė 23, 288

 Maguonė 293
 Maizyčiai, *Maiziši* 53, 108, 268
 Maldeikiai 134
Maleisine, Maleysine, Maleyzine, Malesine, Mallaysen, Mallaisen, Meleysine 22, 26, 145, 176, 177, 252
 Maleiša 82
 Maleišiai, Anykščių r. 23, 27, 145, 177, 251, 268
 Maleišiai, Biržų r. 22, 23
 Maleišiai, Ignalinos r. 23
 Malkalnai 22, 261
 Maneivos 274
 Maniuliškės 31, 37, 53, 54, 145, 250, 268
 Mantagailiškis 268
 Margaskalnis, *Margaskalns* 53, 105, 108, 140, 144, 145, 268
 Martiniškėnai 269
 Marvelė 74
 Matiekai 277
 Mazlačiai (Lačiai), *Mazlāči (Lāči)* 265, 269
 Mazsusėja 239
 Mazvēveriai, *Mazvēveri* 102, 144, 269
 Mazzalvė 299
 Mažslatė 290
 Medeikiai 22, 27, 278
Medene, Meddene, Meddenen, Medennen, Medone 22, 26, 27, 144, 176, 177
 Medeniai 23, 27
 Medumas, *Medumi* 22, 23, 26, 27, 52, 269
 Melderiškiai, *Melderiški* 34, 41, 54, 60, 62, 63, 69, 71, 72, 75–77, 110, 115, 128, 129, 264, 269, 270, 297
Meleysine → *Maleisine*
 Melnaiskalnis, *Melnaiskalns* 23, 96, 98, 140, 175, 270
 Mežgalė 290
 Mežsėtos 297
 Mežuotnė 140, 175
 Mežvidai 307
 Mičiūnai, Jūžintų sen. 30, 54, 173, 270, 271
 Mičiūnai, Kriaunų sen. 42, 271
 Miegonyš 54, 271
 Mieleikiai 46
 Mielėnai 31, 38, 40, 54, 59, 271
 Miežmalos 29
 Mikeliai 289
 Mindūnai 23, 27

 Minsteriai, *Minsteri* 272
 Minuva 238
 Miškiniai 32, 102, 113, 115, 117, 128, 129, 147, 148, 153, 156, 158, 159, 167, 169, 170, 173, 213, 246, 305
 Mituva 31, 42, 103, 252, 259, 272, 272
 Moldova 21
 Molėtai 23
 Moravija 132
 Morkūnai 42
 Moškėnai (Laukupėnai) 31, 32, 37, 40, 45, 52, 54, 57, 67, 77, 104, 105, 109, 144, 147, 177, 179, 269, 272, 300
 Mozūrija 76, 127
 Muca 276
 Mucenieikai → Lejasmucenieikai
 Muižiniai 236
 Muktanai 253
 Muldniekai, *Muldnieki* 43, 273
 Muoriškiai 32, 41, 59, 60–63, 67, 68, 70, 72, 75–77, 174, 214, 273
 Mūrniekai, *Mūrnieki* 126, 127, 273
 Muselė, Musė 302
 Mūša 20, 22, 51, 135, 177, 178

 Naktakė 239
 Našia 22, 23, 108, 143, 177
 Narkūnai 58, 178
 Naršėnai 109
 Natrainė 254
 Naugardas 159
 Naujasodė 32, 53, 274
 Naujinis 156
 Nečionys 103, 104, 274
 Nečiūnai (Nečiūniškis) 53, 274
 Nemenčinė 178
 Nemunas 76, 78
 Nemunėlis 20, 22, 77, 102, 144, 177, 178, 246, 248, 251, 255, 273, 299, 300
 Nemunėlio Radviliškis 67, 77, 248, 250, 251, 273, 274
 Neretos 23, 144, 179, 253, 273, 276, 288, 295, 299, 306
 Neris 76
 Nevėžis 51, 76, 80, 134
 Nyčgalė 22
 Niedros 256
 Nikmanis 248
 Niperai (Libiešiai)
Nitczegale 22, 26, 27, 175, 176, 270
 Nodiejiškiai 54, 231, 274
 Noliškis 22, 177
 Noreliai 135
 Noriūnai 231, 239
 Norkūnai 30, 31, 54, 86, 87, 89–92, 102, 274, 275

- Norvegija 131
 Notigala 19
 Novgorodas 165
Nucasus 21
 Nuogailenė 177
- Obeliai 228, 239, 241, 251, 255, 259, 271, 275–277, 294, 300
 Obonys 275
 Oderis 93
Ogas → Stūreliai
 Oka 93
 Onuškis 227, 237, 252, 274, 287
Ozolkalns → Zamečka
- Pabaltijys 28, 76, 79, 127
 Padauguvys → Dauguva
 Padnieprė 78, 79, 127
 Padunojė 76, 79, 127
 Pagriaumelė 275
 Pajaris 307
 Pajuostis 41, 47, 59, 111, 134
 Pakačinės (Dembai) 31, 33, 38, 239, 276
 Pakalnis 250
 Pakiai, *Pāķi* 35, 41, 47, 53, 60, 63, 75, 276
 Pakriauniai 229
 Pakuliai (Patkulė), *Pakuļi (Patkule)* 276, 278
 Palanga 131, 170
 Palazdiniai, *Palazdiņi* 174, 276, 306
 Palėvenė 294
 Paluonė 23
 Pamarnakiai 80
 Pamiškiai 135
 Pandėlys 262, 272
 Panemunėlis 227, 300
 Panemunis 246, 300
 Papilys 136, 245, 246, 262, 271, 288, 289, 304, 307
 Papiliai, Kupiškio r. 42, 102, 105, 108, 145, 146, 277
 Papiliai, Rokiškio r. 96, 105, 108, 109, 145, 251, 277
 Panevėžys 19, 239, 257, 294
 Paradyžė 265
 Paragaudis 74
 Pareinė 77, 274
 Paryžė 66, 77, 278
 Parovėja 241, 245, 278, 304
 Parupė → Juljanava
 Pasvalys 19
 Pašiliai 80
 Paškanai, *Paškāni* 234, 278
 Pašvenčiai → Šventoji
 Patkulė → Pakuliai
- Pavyslis → Vysla
 Pečiupys 231
Pelone, Polone 22, 26, 27, 175, 176
 Pempiškis 289
 Perliškė 252
 Petrešiūnai 17, 31, 33, 38–40, 43–45, 52–54, 57, 76, 86, 96, 172, 211, 212, 278, 279
 Petruikai → Užubaliai
 Pietų Lietuva 79
 Pietryčių Latvija 20, 38, 49, 50
 Pietų, Pietvakarių Latvija 77, 80
 Pigėnai, *Pigēni* 35, 48, 103, 104, 106, 107, 140, 248, 266, 279
 Piksterė 20, 144, 230, 234, 238, 247, 250, 254, 268, 276, 280, 282, 285, 287, 289, 292, 305
 Piksterė (Zilaiskalnis), *Pikstere (Zilaiskalns)* 53, 108, 280, 306
 Piliakalnis (LV) 235
 Piliakalnis, Kamajų sen. 233
 Piliakalnis, Kriaunų sen. 271
 Pilkalnai 42
 Pilskalnė, Alūkstos sav. 254, 265, 270, 276, 285, 287, 306
 Pilskalnė, Neretų sav. 295
 Pilskaliai 261, 287
 Pilupis 290, 294
 Pilviškės 58
 Pyragiai 32, 144, 150, 155, 169, 280
 Pyvesa 20, 231, 246, 274, 295, 302, 307
 Placeniai, *Plāceņi* 47, 280
 Plateriai (Lejas Plateriai), *Plāteri (Lejas Plāteri)* 34, 35, 41, 53–55, 59–61, 63, 75, 76, 174, 230, 266, 280, 281, 293, 294
 Pliavinios 35, 103, 228, 261, 265, 266, 276, 280, 282, 285, 286, 302, 305
 Plikiai 33, 281
 Pliksniai 20
 Plūdai 174
 Plūmės 174, 286
 Pluonė 22, 230, 245
 Podvinkai 132
 Polockas 21, 141, 159, 178
Pormaļi → Puormaliai
 Prancūzija 131
 Prašuvis 274
 Priedniekai, *Priednieki* (Salos sav.) 35, 112, 147, 148, 150, 151, 153, 158, 159, 162–165, 167–170, 236, 247, 281
 Priedniekai, *Priednieki* (Viesytės sav.) 103, 281, 282
 Priekšalai (Gryvniekai), *Priekšāni (Grīvnieki)* 34, 53, 60, 63, 75, 86, 247, 250, 282
 Prūsaliai 274
 Prūsija, prūsų žemės 108, 165, 171

- Pumpėnai 135
 Punculeva, *Punculeva* 282
 Pungos, *Pungas* [*Taurkalne, Tauerkaln*] 33, 35, 41, 60, 63, 67, 68, 75–77, 282
 Puoriešai → Upelniekiai
 Puormaliai, *Pormaļi* 48, 281
 Puormaliai → Sudrabkalnis
 Puožas 275
 Pužonys 289
- Racenajai, *Rācenāji* 282
 Radeikiai 52
 Radiščiai 233
 Radišiai → Kubiliškis
 Radžionys 42
 Radžupė 228, 253, 297
 Rageliai 30, 233
 Raginėnai 31, 80, 87
 Rašai 132
 Ratulanai, *Ratulāni* 35, 41, 60, 63, 64, 75, 86, 110, 111, 115, 116, 118, 119, 121–125, 128–130, 147, 148, 150, 153, 157, 164, 16, 173, 174
 Ratuokliškis 271
 Raugai 274
 Rave 177
 Razbukai, *Razbuki* 34, 60, 62–64, 67, 69, 72, 75, 77, 157, 173, 283
 Reiniai, *Reiņi* 56, 103, 104, 283, 284
 Rėkučiai 178
Remberga, Renneberg → Arbidanai
 Rezeknė 156
 Ribe 109
 Ryga 33, 34, 175, 176, 226, 231, 236, 242, 254, 260, 300
 Rinkušiai (Juodeliai) 40, 251, 284
 Ritė 23, 232, 238, 240, 249, 258, 259, 264, 268, 269, 295–297, 299, 301, 302
 Rytų Latvija 37, 49, 136, 138, 169
 Rytų Lietuva, Rytų Lietuvos pilkapių kultūra, lietuviai 16, 21, 37, 49, 50, 52, 62, 64, 78, 79, 97, 102, 131, 133, 134, 136, 141, 147, 156, 157, 164, 165, 167, 169, 170–172, 174–178, 185, 222, 223
 Ryuge 140
 Rokėnai 65, 267
 Rokiškis 19, 23, 30–32, 42, 50, 82, 126, 178, 179, 226–228, 233, 236–239, 241, 242, 246, 248, 249, 251, 252, 255, 257–261, 266, 267, 269–272, 274, 275, 277, 278, 284, 285, 287–289, 294, 300, 302, 303, 307
 Roma 20, 76, 79, 93, 131
 Rovėja 136, 177, 245, 278, 304
 Rubenė 102, 253, 284, 290, 306
 Rubikiai 134
 Rubikiai, *Rubiķi* 34, 36, 102, 113, 144, 147, 148, 151, 153, 154, 158, 164, 165, 168–170, 284
 Rudikai 42
 Rudžiai 284
 Rukiai, *Ruķi* [*Gross-Sonnaxt, Ruttelberge*] 33, 53, 285
 Rūkyčiai, *Rūķiši* 229
 Rumunija 21
 Ruobežkrugogas 265
 Ruožai 286
 Ruožkalniai 280
 Rupetos 103, 285
 Ruranai (Batarėjos kalnas), *Rurāni (Batarejas kalns)* 174, 233, 285, 287
 Rusia (Kijevo Rusia) 21, 28, 126, 131, 141, 147
 Rusija 33
- Saka 103, 226, 236, 281, 295
 Sala 226, 227, 230, 232, 236, 238, 247, 248, 250, 260, 264, 280, 281, 282, 285, 286, 293, 294–296, 298, 305
 Salakas 134
 Salamiestis 31, 242, 295, 296
 Salasančiai, *Salasanči* 34, 150, 152, 158, 159, 164, 165, 170, 285
 Salenieikai (Staburago vls.) 289
 Salenieikai (Upytės), *Salenieiki (Upītes)* 35, 59–61, 63, 75, 260, 285, 286, 302
 Saločiai 268
 Salos (LV) 235
 Salos (LT) 19
 Sandariškiai 299
 Saltupė 299
 Samaniai 132
 Samavas 134
 Sankt Peterburgas 30, 249
 Santaka 87
 Sartai 19, 31–33, 42, 78, 102, 103, 109, 134, 145, 177, 236, 242, 244, 259, 285, 304
 Sauka, *Sauka* 20, 23, 49, 53, 54, 102, 144, 236, 237, 283, 286, 288
 Sauka (Vecsauka), *Vecsauka (Sauka)* 86, 102, 283, 286, 304
 Saulytės, *Saulītes* 126, 286
 Saulkrastai (Kaudzytės) 234
 Secė 20, 102, 144, 226, 228, 231, 235, 245, 253, 261, 266, 285, 302, 303
 Sėjanai → Zeltiniai
 Sekstėnai 279
Selen, Selenland, Selonia, Zelen 21, 22, 144, 176
 Sėlė 23, 134
 Sėliai, *Sēļi* 253
 Sėlynė 9
 Sėlių kalvynas 19, 20, 22, 49, 53, 59, 77, 102, 108, 185

- Sėliupis 9
 Sėliupys 9
Selliani, fl. 20, 21
Seloniensis, episcopatus 24, 175
Selonum, castrum (Sėlių pilis) 21, 22, 25, 175, 286, 287
 Sėlpilis, *Sėlpils* → Vizbuliai
 Sėlpilis, *Sėlpils* [*Selburg*] 20, 22, 23, 29, 35, 53, 54, 94, 95, 108, 109, 140, 141, 144, 145, 175–179, 185, 226, 227, 230, 232, 238, 247, 248, 250, 260, 264, 280, 282, 285, 286, 293, 294, 298, 305
 Sėrenė, *Sėrene* 22, 23, 43, 282, 287
 Sėrpiniai, *Sėrpiņi* 33, 108, 287
 Sidabrinė 287
 Sidrabiniai 250
 Sidrabiniai, *Sidrabiņi* (Šantės kalnas) 98, 174, 285, 287, 299
 Syliai, *Sīļi* 288
 Silmaliai 232
 Sypsala 267
 Skaistis 144
 Skaistašilis 134
 Skaistkalnė 34
 Skandinavija 108
 Skapiškis 19, 31, 102, 138, 257, 259, 272, 302
 Skeiriai (Jūžintai) 31, 53, 59, 157, 252, 288
 Skineikiai 52
 Skynimai 288
Skosi → Skuosai
 Skrebiškiai 31, 64, 77, 78, 119, 136, 174, 288, 289
 Skrebiškis (Kamajai) 31, 69, 157, 255, 289
 Skriduliai 252
 Skrobliškis 289
 Skrudaliena 132
 Skujainiai, *Skujaiņi* [*Pikstere, Pixten*] 289, 290
 Skuosai, *Skosi* 108, 140, 144, 145, 288
 Skverbai 31, 54, 59, 62, 102, 173, 231, 290, 294
 Skverbai → Stirniškis
 Slatė, *Slate* [*Schlottenhof*] 28, 33, 34, 36, 60–64, 66, 68–71, 73, 75, 76, 86, 87, 89–91, 110, 115–117, 125, 128, 129, 144, 150, 229, 244, 272, 290–292
 Slykšanai, *Slikšāni* 53, 292
 Sližiai 289
 Skodinys 277
 Smardė, *Smarden* 177
 Smeltės, *Smeltes* 140, 292
 Smiltiniai (Krėsliniai), Smilktiniai, Smiltniekai, *Smiltiņi* (*Krėsliņi*), 147, 259, 292
 Smolenskas 159
 Speldžiai, *Speldži* 95, 103, 104, 264, 293
 Spietiniai, *Spietiņi* 34, 35, 41, 53–61, 63, 67, 75–77, 103, 106, 107, 110, 112, 115, 117, 123, 128, 129, 140, 173, 213, 230, 247, 280, 281, 293, 294
 Spietiniai–Plateriai, *Spietiņi–Plāteri* 103, 294
Stabben → Lejasduopelės
 Staburagas 226, 234, 235, 247, 254, 265, 266, 276, 279, 280, 289
 Stadiniai 306
 Stalanai 266
 Staltanai → Ciršiai
 Stasiūnai 39, 138, 140, 141, 145, 211, 212, 294
 Staviškės 41, 58
 Stelmužė 19
 Steponava 46
 Stintinė 236, 304
 Stirniškis (Skverbai) 54, 102, 109, 145, 146, 290, 294
Stocenieki → Stuocenieikai
 Strautmaliai, *Strautmaļi* 35, 150–153, 158, 162–164, 167, 170, 213, 230, 295
 Strautmaliai (Jėrcėnai), *Strautmaļi (Jėrcėni)* 103, 104, 247, 250, 295
 Strazdžiai 302
 Strėliai, *Strėļi* 47, 295
 Strobukiai, *Strobuķi* 42, 295
 Strubenčiai → Aizpuoranai
 Stuburai 31, 59, 295, 296
 Stuburai, *Stuburi* 103, 104, 140, 296
 Stuocenieikai, *Stocenieki* 53, 59, 295
 Stupeliai, *Stupeļi* 33, 35, 38, 39, 50, 53, 139–141, 144–147, 157, 177–179, 185, 249, 268, 296, 297
 Stūrageidanai (Geidanai), *Stūraģeidāni (Ģeidāni)* 246, 253, 254, 282, 297
 Stūreliai → Ucėnai
 Stūreliai (Uogos), *Stūreļi (Ogas)* 34, 54, 60, 63, 64, 75, 264, 269, 275, 297, 301
 Subačius 31, 248, 278, 290, 294
 Subatė 178, 265, 306
 Sudmaliai, *Sudmaļi* 174, 175, 297, 306
 Sudrabakalnis → Galenieikai
 Sudrabkalnis (Puormaliai), *Sudrabkalns (Pormaļi)* 53, 96, 98, 108, 144, 281, 298
 Sulos, *Sulas* [*Sulle, Alt-Grünwald; Vecgrīnvalde*] 228, 298, 304
 Sunakstė 230, 238, 269, 280, 298, 300, 305
 Sunakstė (Gailyčiai), *Sunākste (Gailiši)* 245, 298
 Sunytė 269
 Surdegis 134
 Susėja, Dienvidsusėja 20, 41, 77, 102, 103, 109, 144, 145, 178, 185, 234–236, 258, 259, 264, 273, 276, 278, 281, 283, 296, 298, 299
 Susėja (Aknysta), *Susėja (Aknīste)* 34, 226, 298
 Suvalkai 79
 Suviekas 268
 Svarėnai, *Svarēni* [*Ērberģe, Ērbērģe, Herbergen*] 66–68, 76, 77, 244, 299

- Svėdasas 299
 Svėdasai 82, 109, 134, 179, 246, 251, 268, 272, 299, 305, 307
 Svėdasas (Beragis) 246, 299
 Sventė 174, 229, 252, 256, 297, 299
 Svilbanai, *Svilbāni* 299
 Svobiškis 229
- Šaltiniai 52
 Šantes kalns → Sidrabiniai
 Šapeliai 294
 Šarlotė 299
 Šederė 229
 Šeimyniškeliai 178
 Šeimyniškiei 30, 52, 178
 Šermukšnynė 289
 Šernupys 237
 Šetekšna 227, 239, 272, 284, 302, 305
 Šiaudiniai 31
 Šiauliai 246
 Šiaurės Lietuva 31, 51, 77, 80
 Šiaurės rytų Lietuva 33, 46, 251
 Šilai 255
 Šilėnai 256
 Šimonys 102, 228, 237, 245, 290
 Širvėna 136, 258, 268, 284
 Štalas → Upelniekai
 Štaronys 42, 174
 Šventas 134
 Šventoji 23, 46, 51, 52, 77, 78, 134, 177, 255, 256
 Šventupys 52
- Talsiai 140
Tanais 21
 Tartu 28, 33, 265
 Tatula, *Tatola* 177
 Tauragnai 22, 23, 26, 134
 Tauragnas 134
 Taurapilis 131, 134, 178
Taurkalne → Pungos
 Taurkalnė 20, 22, 23, 26, 27, 51, 136, 174, 176
 Taurožė 23, 27
 Terbitanai (Naujieji Terbitanai), *Terbitāni (Jaunterbitāni)*
 54, 237, 250, 299
 Tervetė 139, 140
Theuraxe, Thovrage, Thovraxė, Thowraggen, Touwraxe,
Tovraks, Towracken 22, 26, 176
 Tilteliamiškis, Tiltaliamiškis 236
 Timšanai, *Timšāni* 174, 299
 Tindžiuliai 300
 Tyrumai, *Tīrumi* 59, 235, 266, 300
 Titeikiai 134
- Totorkalnis → Igauniai
Touwraxe, Tovraks, Towracken → *Theuraxe*
 Truso 109
 Tumasonys (Lukštai) 33, 59, 60, 61, 268, 300, 301
 Turdvaris 32, 33, 54, 144, 147, 148, 300
 Tušemiai 93
- Ucėnai (Stūreliai), *Ucēni (Stūreļi)* 297, 301
 Ūdrokšlis 255, 256
 Ukmergė 178
 Ukraina 21
 Ulasai 228
 Unciškiei → Ančiškiai
 Uogos → Stūreliai
 Uogrė 158
 Uolinkalnis 29
 Uormankalnis 20, 102
 Uosija 274
 Uosintas 103, 274
 Uošanai 290, 296
 Uozuolkalnis, *Ozolkalns* → Zamečka
 Upelniekai, *Upelnieki* 150, 301, 302
 Upytė (LV) 278
 Upytės → Saleniekai
 Upjaniai, *Upjāni* 35, 103, 104, 302
 Upmalė 23, 27, 144, 177
Uspal, Uszpal 22, 26
 Utena 19, 23, 27, 30, 31, 46, 77, 177, 228, 245, 255, 264,
 277, 305, 307
Utten 22, 26
 Uvainiai 42
 Užnemunė 79
 Užpaliai 23, 30, 109, 171, 177, 178, 255, 264
 Užubaliai (Petrukai, *Petruki*) 238, 279, 302
- Vabalninkas 20, 31–33, 77, 135, 136, 147, 228, 258, 274,
 281, 302
 Vaduvos 302, 303
 Vaineikiai 30, 31, 33, 60–65, 71, 75, 76, 78, 86, 110, 115,
 117, 126, 128, 129, 145, 174, 211–213, 264, 303
 Vaitkūnai 42, 272
 Vakarų aukštaičių plynaukštė → Aukštaitija
 Vakarų Lietuva 50, 51, 61, 76, 77, 87, 123, 170
 Valiūniškis 287
 Vallė 22, 23, 273
 Vanagai, *Vanagi* 303
 Varkujai 52
 Varnava 286, 287
 Varnovičiai 132
 Varšuva 172, 255, 278
 Varuoniai 174, 254

- Vašuoka 134
 Vazajis 274
Vecgrīnvalde → Sulos
 Vecmuiža 259, 306
 Vecpetriai → Bidlos
 Vecsauka → Sauka
 Vecsēlpilis 34
 Velikuškės 31, 33, 37, 40, 42, 45, 52, 54, 64, 78, 80, 98,
 103–105, 108, 109, 140, 145–147, 177, 185, 236,
 304
 Vengrija 131
 Vidumiškis 289
 Vidurio Lietuva 19, 20, 51, 64, 76, 82, 108, 134, 136, 143,
 165, 222, 223
 Vidžemė 28, 29, 51, 80, 114, 136
 Viesytė 20, 22, 23, 53, 77, 102, 108, 177, 178, 185, 232,
 235–238, 240, 242, 244, 245, 249, 253, 258, 259, 261,
 264, 266, 268, 269, 280, 281, 286–288, 292, 295–302,
 306, 307
 Viešinta 134
 Viešintos 19, 102, 245
 Vygantė 33, 235, 265
 Vijūnytė 295
 Vikiai 264, 293
 Vilciniai 292
 Vilučiai 303
 Viniauka 264, 269, 296, 297, 299
 Vinkšniniai 304
 Virbaliūnai 57
 Virsaičiai 303
 Visėtiškės 32, 46, 47, 102, 112–120, 122–125, 128, 129,
 147, 148, 153, 156, 158, 159, 163, 164, 166–170, 173,
 211, 212, 228, 272, 305
 Visėtiškės (Jara) 32, 98, 102, 103, 250
 Viskiautai 109
 Vysla (Vistula), Pavyslis 21, 76, 79, 93
 Vitaniškiai 132
 Vizbuliai (Sēlpilis, Kalniniai), *Vizbuļi (Sēlpils, Kalniņi)* 34,
 54, 60, 254, 287, 305
 Vyžuona 20, 144, 252
 Vyžuonos 134
 Vokietija 131
 Volga 93
 Voruta 178
 Vosgėliai 177, 178

Weesen, Weessen, Weissen → Antužiai

 Zakėnai, *Zakėni* 53, 174, 305
 Zalvė 276, 304
 Zalvė, *Zalve* 20, 22, 23, 306
 Zamečka (Uozuolkalnis), *Zamečka (Ozolkalns)* 174, 275,
 276, 306
Zamoks → Sudmaliai
 Zamostė → Jutkiai
 Zarasai 19, 32, 65, 244, 250, 266–269, 276
 Zasa, *Zasa* 229
Zelen → *Selenland*
 Zeltiniai (Sėjanai), *Zeltiņi (Sējāni)* 56, 259, 286, 306
 Zesercelmai, *Zesercelmi* 34, 102, 113, 115, 125, 129, 144,
 147, 306
 Ziemeļi 268
 Zilaiskalnis → Piksterė
 Zylytės, *Zilītes* 53, 240, 306, 307
 Zirnajys 266
 Zoviškiai 32, 102, 103, 104, 307
 Zvanytajai, *Zvanītāji* 35, 60, 174, 307
 Zujai 234

 Žadavainiai 77
 Žadeikiai 54, 307
 Žardė 57
 Želmeniškė 87
 Žemaitija, Žemaičių aukštuma, žemaičiai 9, 28, 51, 59, 80,
 108, 116, 123, 132, 136
 Žiemgala, žiemgaliai 9, 21, 28, 32, 51, 59, 80, 108, 114,
 116, 123, 132, 134–136, 143, 157, 164, 175, 177, 179,
 222, 223
 Žiobiškis 227, 307
 Žiobos 54, 307

THE IRON AGE IN SELONIA

Summary

INTRODUCTION

The historical land of Selonia, which was divided between Lithuania and Latvia, has to this day remained one of the least known in the territory inhabited by the Balts. In Latvia, since the period of the Livonian state, this land has generally been referred to as *Augšzeme* [Upland] (Lith. *Augšžemė*, Ger. Oberland) and sometimes *Augskurzeme* [Upper Courland] as it is the eastern upland part of the Duchy of Courland. Selonia did not acquire a status as a historical – ethnographic region in Lithuania, where it is simply part of Aukštaitija.

The land, culture, and history of Selonia have never been a separate object of scientific research. An integral perspective is missing as Lithuanian and Latvian investigators usually limit themselves to the cultural heritage of the part of Selonia lying in their own state, and disciplinary research rarely crosses the boundaries of its own field. Neither Lithuanian nor Latvian investigators, even after a century of searching, have managed to define who the Selonians were, what their culture was like, and whether they even existed. Therefore this region has been avoided, the attempted justification being the excuse that the land was sparsely inhabited.

This work does not undertake to provide unambiguous answers to all of the relevant questions. Sometimes it limits itself to formulating the problem with the hope that the appearance of new empirical data will allow it to be answered in the future. This monograph delves into the regularity of the changes in the archaeological material from a long-term perspective. It integrally investigates the territory, economy, and society, compares the diachronic development of these components, and analyses causal connections. The book's aim is, in a monographic manner, to describe the Iron Age processes that occurred in the Selonian region from the beginning of this era to the formation of the Livonian and Lithuanian states and the changes in the cultural forms that occurred there.

Although the region was territorially divided roughly equally between Latvia and Lithuania, the amount of archaeological material and the number of investigations were not divided equally, the greater share falling to Latvia. The results of the research are, unfortunately, usually not published, leaving investigators in the other country poorly informed. Therefore in pursuing the unity of this divided historical region, a digest of the Selonian region's archaeology has been published in the second part of this book. Because Selonia has long been considered a sparsely inhabited land, it was necessary to use not only information about the current situation, but also to consider all of the data about the region's archaeological sites and what remains of what once existed. The body of sources consisted of published archival information as well as the collections of artefacts and ecofacts in Lithuanian and Latvian scientific and cultural institutions (in Lithuania – LII, LNM, RKM, VDKM, KEM, BKM, ŠAM; in Latvia – LNVM, VI, JkM, VKPAI).

I. INVESTIGATIONS OF THE SELONIAN REGION AS A REGIONAL STUDY

Problems of change and continuity have long interested investigators of the past. All archaeological periodization is based on the principle of change. The more intensive the period is, the more cultural traces exist and the more precise is its chronology. But the living conditions change, the rhythm of life beats, and the periods of bustling activities are replaced by ebb stages, which are also called 'crises', 'catastrophes', 'regressions', and 'dark ages', usually reflecting a change of the socio-economic and cultural traditions.

The Iron Age was marked by rapid changes in socio-cultural forms; therefore it is important to see the problems of this period from a perspective of short-term intervals. The dynamics of these processes should not be considered a synonym of evolution, lin-

ear progress. Unevenness, rises, drops, and gaps are also accentuated in the development of a phenomenon or process. This conception of the dynamics of changes approaches the concept of development cycles, the essence of which is the idea that humanity and culture develop rhythmically by passing through birth, rise, decline, and decay stages. Cyclic fluctuations are characteristic of many phenomena in the universe. Over 500 such phenomena have been distinguished in 36 natural, physical, and social science areas. In analysing the archaeological material, attention is also paid to the fluctuation of the cultural forms, which are like 'life histories' or 'biographies' of phenomena with birth, development, and death phases.

The appearance of new phenomena and diversity are characteristic of a cycle's birth stages. These are considered to be a symptom of social instability, when, after the inheritance mechanism that existed up until then breaks down, various 'social spectacle' forms and measures are employed: architecture, feasts, complex burial rituals, affluence, and imported exotic items. Ties are formed with distant lands, the economy develops rapidly, and the cultural landscape expands. Unlike the earlier phase, the stability phase is characterised by a 'calmer' cultural manifestation, a slower growth rate, continuity, and traditions. Cultural stability is ensured in part by the strong power structures where the elite no longer need to emphasise themselves, more wealth is allowed to circulate, and in part that the lower strata copy the earlier 'prestige' attributes in accordance with their resources. Eventually the negative consequences of the economic upsurge begin to be felt: the external ties are severed, unexhausted plots of arable land become harder to find, fertile fields become heath, the threat of erosion arises, and the land's productivity decreases. A 'decline' stage or 'regression', i.e. an archaeologically expressionless, 'empty' stage begins. The rituals also change, e.g. attention to funeral rites declines and burials are modest and made in earlier cemeteries. An effort is made to no longer waste assets needlessly and to keep them in circulation as long as possible. At precisely such times an intensification of the economic activities is noticed, which is prompted by the aspiration to survive now that the conditions have become worse. After the appearance of such conditions there

is a need to reform the system and create new socially-meaningful symbols, i.e. a new cycle begins.

Modern regional studies, unlike the strictly disciplinary earlier investigations, are characterised by an interdisciplinary nature. In order to integrally investigate the territory, economy, and society of the Selonian region, it was essential not to be restricted to one type of material. An analysis was made of the data obtained from burial sites, hillforts, settlements, and chance find spots. The diverse nature of the data and the raised questions also dictated the appropriate investigation method, each group of sources requiring a different approach.

To investigate short-term changes, a comprehensive chronology is an essential condition. Ordinary chronotypological studies in the cultural-historical manner prevail the archaeology of Selonia, yet they are not always sufficiently revealing, so it was necessary to conduct radiometric testing, i.e. the age of nineteen samples from six different sites was measured (Annex 1, 2): 14 from archaeological sites and 5 in their vicinity for palaeobotanical testing.

Habitation questions were resolved by mapping the archaeological sites and evaluating the context of their environment. In the spatial arrangement, among other things, lies information about the ties between communities, the nature of their territorial organisation, and an isolated or more centralised life style. General problems of the archaeological map's representativity were unavoidable: the correspondence of the archaeological material to past realia, the influence of the intensity of the scale of the surveying and excavation, and the chronology and contemporaneity of the objects. Even after considering the influence of these factors it is seen that the habitation geography is recreated only partially if it is based only on burial site data. Sometimes the burial sites are unknown where settlements existed, but problems of dating them usually arise then. In such cases an additional lever is used, i.e. nearby objects, although this greatly increases the danger of connecting non-contemporaneous objects.

The dating problem is not always solved through investigations. This is especially true of the early hillfort and settlement investigations, when the stratigraphy was not especially heeded. The finds are mass ma-

terial with limited possibilities of precise dating; they are generalised in the unstratified cultural layer. This can be explained by the palimpsest concept, which stresses that the material culture is not from a single context, but intertwines life's individual events with episodes usually vanishing in a chronological period that encompasses several or more centuries. Therefore the data obtained from the hillfort and settlement investigations have up until now been insufficient for solving the problems of short-term changes. On the other hand, it is one of the most objective and sensitive indicators of changing living conditions. Therefore in analysing the material from inhabited sites special attention was paid to the stratigraphy. It mostly uses material from the Juodonys hillfort and settlement complex. It was guided by the assumption that a 'vertical' cross-section of a long-term object can be an uprighted element of a 'horizontal' chronological series resulting from the proliferation of objects.

The principle of comparison is also followed in determining the relationship between palaeobotanical and archaeological data. The environmental sediments are an independent source, objectively reflecting the changing intensity of the anthropogenic effects on the environment. Palaeobotanical data are valuable not only in investigating specific questions about the economic structure or the development of the landscape, but also in solving general cultural problems, especially in elaborating on their chronology. They also helped a great deal in solving the problems of the settlement of Selonia. The investigations were conducted during interdisciplinary projects. Their purpose was to evaluate the correlation (or lack thereof) of the development of the culture's material forms with the intensity of the anthropogenic activity cycles in the pollen chronostratigraphic diagrams.

The habitation development as well as the cultural and social changes is learned about from the actual material from the burial sites. The dating possibilities they provide determined that for a long time the data obtained from burial sites was trusted more than those from settlements or hillforts, and an attempt was made to explain the dynamics of the burial numbers on the basis of the geopolitical situation or the environmental causes. But it is necessary to acknowledge that the ma-

terial from this region's burial sites has not been systematically analysed, not even in morphological terms. Questions of burial site type, their situation in respect to other objects, the burial locations and construction, grave good assemblages, and their position in the grave, not to mention an analysis of their development, are frequently discussed differently. The book looks at this more carefully in an effort to reveal the most characteristic, i.e. regional, burial customs as well as local and exceptional ones and their dynamics in the long-term perspective. Through this funeral rite prism, the book seeks to evaluate the degree of the region's homogeneity and reveal the unevenness of the socio-cultural development at different locations in the region. It also looks for the connection of the funeral rites to the various biological and social categories: sex, age or status, which in turn depended on the changing cultural situation. Due to a lack of data there was no possibility of checking the correlation of the archaeological and osteological data in terms of sex and age (Annex 3) and all of the material from the adult burials was divided into several groups: with spearheads and axes (or without axes), without either spearheads or axes, and only with axes, in order to determine the funeral rite differences in the first two groups and the connection of the third group with them. The social factors and the inherited or acquired status, which determine the funeral rites, are even harder to define. Their recognition depends on the data, the manner of the data's analysis, and the investigator's attitude towards the codes hidden in them. In analysing the material from the Selonian burials an effort was made to consider several indicators: the number of grave good types (RRS), the number of grave goods (RS) in the burials, the grave good combinations, the value of the grave goods determined on the basis of their rarity, and the spatial distribution. All of the aforementioned measures are procedural actions and the obtained grouping results are not comparable to palaeosociological groups. The assumption that such groups can be reflected in the funeral rites is likely, but the time factor can never be forgotten since the changes could have been faster and more frequent so that it would be possible to construe them as a contemporaneous structural phenomenon.

The spatial coverage of the investigations was not

selected in advance. After reviewing the data from about 500 sites, a territory, which changed somewhat in respect to space, was gradually distinguished and the data from it were perceived as representative of the Iron Age culture in the Selonian lands and of its development (Map 1). According to the present-day administrative division this territory encompasses Rokiškis, Kupiškis, and Biržai District municipalities and some of the elderships in Anykščiai, Utena, and Zarasai District municipalities in Lithuania and Jaunjelgava, Nereta, Viesīte, Sala, Jēkabpils, Aknīste, Ilūkste, Daugavpils (partially) municipalities in Latvia. The Iron Age objects of the aforementioned administrative divisions (with some exceptions) are described in the digest (Map 2).

The Selonian territory in Lithuania encompasses part of the Baltic Upland and the West Aukštaičiai Plateau and catches the Middle Lithuanian Plain in the west and the Aukštaičiai Upland in the east. It is possible to essentially speak of two geomorphic areas: the east or upland rising to 140–150 m above sea level and the west or plains lying at a height of 90–110 m. In southeast Latvia, Selonia encompasses the Augšzeme Upland area of the Baltic Upland. The Selonian ridge, a 60–70 km long, 8–20 km wide, and 100–110 m high geomorphically distinct chain of hills, runs 7 km in Lithuania. In the west it descends to the forest-covered Taurkalne Plain and in the east the Dauguva Lowlands and the Aknīste Plateau extending along the Dauguva. On the south-east it is bounded by the Ilūkste Upland, which is an organic part of the Baltic Upland in Lithuania. The separate genetic types of the Selonian region's relief, the different topography, the hydregime, and topsoil mosaic determined the spectrum of the diverse landscape. The good water drainage and comparatively fertile topsoil characteristic of moraine elevations determined that the hilly areas, where meadows and secondary birch, fir, and alder forests have now replaced the fields, were inhabited the earliest and the most densely. The monotonous lowlands and limnoglacial plains are characterised more by continuous wet and boggy forests and significantly fewer traces of human activity.

The main written sources recognised for the region's history are 13th–14th century chronicles and documents (Table 1). These are documents about

the brief existence of the Diocese of Selonia during 1218–1226, the mid-13th century so-called Selonian gift acts, and the transumpt of 1392. These documents name 12 localities, which investigators are inclined to associate with Selonia. The questions of their historical geography are being resolved even today (Figs. 2–5).

During the 19th – early 20th century the people conducting the archaeological excavations (F. Kruse, P. Vilčinskis, J. Stein, F. Hahn, A. Buchholtz, P. Sellmer, K. Löwis of Menar, S. Bogojavlenskis, J. Žiogas) were mostly concerned with the finds, while non-archaeologists (A. Bielenstein, M. Skruzītis, K. Būga) began to look for the region's unity. Even in the late 19th century many similarities in the material culture of the Selonians and the Latgalians were noted. This similarity soon became the main puzzle for archaeologists searching for specific features of Selonian culture and became especially important for the young Latvian state founded during the interwar period. The investigation of the burial sites became particularly active at that time (A. Štokmanis, F. Balodis, E. Šnore, H. Moora). After noting the similarities of the material culture of the Selonians and the Latgalians, the inhabitants on the left bank of the Dauguva were called Latgalians due to the inspiration of F. Balodis. Those objecting to this (F. Jakobsons, E. Šturms) pointed out the lack of a typochronological connection between the cultures of the 'Latgalian period' and the Roman period, the territory of which coincided with the range of rising 'Selonian' dialect. Thus the cultural convergence of the inhabitants of the right and left banks of the Dauguva was moved to the second half of the 1st millennium, but the question of the distinctive Selonian culture was not resolved by this, which is shown by the frequent use of the concept of 'Selonian–Latgalian' to describe this culture. During the Soviet era, ethnic problems were somewhat set aside. In the 1960s electrical resources became a concern. After deciding to build the Pļaviņas HE a danger arose for the archaeological sites near the River Dauguva, a large percentage of which would later end up under the water. Therefore as much information as possible needed to be quickly rescued. The majority of the country's archaeologists were involved in this work and so-called the first and second Selonian expeditions were organised (E. Šnore,

M. Bresava, M. Atgāzis, J. Daiga, J. Apals, J. Graudonis). Work also occurred at other locations in Selonian region. During the 1960s–1980s field surveys and broad scale excavations were conducted at many of the burial sites (E. Šnore, L. Vankina) as well as at hillfort and settlement sites (J. Graudonis, A. Stubavs, A. Vasks, J. Urtāns).

In Lithuania the question of the specific features of the Selonian culture was not widely discussed. The southern (Lithuanian) part of the historical Selonian region was not bounded by Latgalia and so the problem naturally dropped out. The hillforts and settlements had long been excavated in this region (L. Krzywicki, P. Tarasenko, E. Grigalavičienė, P. Tebelškis, L. Vaitkunskienė) but only in the 1970s–1980s were more thorough excavations made of the burial sites (J. Markelevičius, V. Kazakevičius, S. Juodelis, P. Tebelškis). The first summarisation of the Iron Age cultural development of the region only appeared in the 1970s (A. Tautavičius) and was long almost the only such work in Lithuania.

The Iron Age Selonian culture essentially exists thanks to an infinite desire to retrospectively find archaeological arguments for the Selonians mentioned in historical sources. In the confused Selonian ethnogenesis scheme, the '(proto-)Selonians → Latgalians (or Latgalians / Selonians) → Selonians' progression from one 'state' to another remains unexplained in greater detail, and the constant accent on the similarity of the material cultures of the Selonians and Latgalians shows that the question remains open and hardly resolved. As a consequence after interest in the prehistory of the regions essentially increased again in recent decades, the earlier ethnocultural mystery is cautiously being examined and other topics are generally being undertaken without analysing it (G. Zabiela, A. Vasks, J. Urtāns, A. Simniškytė).

II. THE LEGACY OF THE BRUSHED POTTERY CULTURE

One of the most important changes that occurred at the beginning of the 1st millennium AD was the disappearance of the Brushed Pottery culture, which had existed since the 2nd millennium BC, and the appearance of the Barrows with stone circles culture. Dur-

ing the late 2nd – early 3rd century barrows spread in the Selonian landscape as a consequence of the process which occurred in the late 1st millennium BC, in which different communities could have become involved at different times. The first symptoms were changes in the economic sphere, which are invisible archaeologically, but which were recorded in palaeobotanical diagrams. These attest to the inhabitants' activities, which spread especially in the hillforts at the turn of the era and the effect of these activities on the environment. Chronologically this stage coincides with the beginning of the production of iron, which is considered to be a stimulant for many systemic changes. Certain changes in the fortification of the hillforts were recorded at that time: in order to expand the habitation zone inside the enclosures, the ditch on their edge was filled in and a new ditch dug at the foot of the hill (Figs. 6–8). This can be treated as one of the measures for improving life. Another change in the settlement system, the relocation of the communities away from hillforts, also occurred virtually at the same time. Along with the change in the settlement form and location, the pottery production traditions also changed. The brushed pottery disappeared and the Selonian barrow communities used pottery with smooth surfaces. Very little is known about the settlements, which are attested to by the barrows widespread in the landscape during the 2nd–3rd centuries (Map 3). The increase in their number is frequently seen as a sign of a demographic explosion, but this was probably the result of a habitation dispersion process: with the break-up of the main hillfort communities, individual family farmsteads were created. Due to the decrease in the concentration of economic activities in a single location, palaeobotanists record a regression of economic activities in the vicinity of the hillforts during the spread of the barrows. The number of worked fields and pastures at a distance from the hillforts increased and the mosaic of an agrarian landscape spread. The first barrows were created (Figs. 9, 10), one of the functions of which could have been to ensure the stability of the living ties with the land through the ancestors buried in it. The situation at the turn of the era could be called a hidden phase when changes were occurring in the sociocultural and economic systems.

III. THE CULTURAL LANDSCAPE AND THE SOCIETY DURING THE ROMAN PERIOD

As the value of the worked land increased, the competition between the families increased, due to which the number of barrows increased massively (Map 4, Figs. 11–14, Annex 8). The massive spread of burials during the Roman period is sometimes called the second *landnam* (the first encompassed the colonisation of most of the land), which expressed the changes in the relationship between humankind and the land in terms of ownership and inheritance rights. The number of agriculturally related tools (for example, knife-sickles, axes) in burials and the indistinct gender differences in the funeral rites (Fig. 15) force one to think that the main concern of the inhabitants was economic activities, farming, and husbandry, which involved both men and women. It is interesting to note that the differences between adult and subadult funeral rites during this period, compared to those during other periods, was the greatest. Essentially, these were fairly isolated, self-reliant communities, the basis of the ties between them perhaps lying in a need for certain communal work or events. Although the majority of the earlier settlements on the hills were abandoned, hillforts still existed at distinct and frequently visited locations in the landscape. This phase at the turn of the 3rd century can be called a stage of cultural expansion. This was a period of the massive spread and dispersion of barrows in the landscape, during which the most interregional cultural features are noticed (Figs. 19–22).

After the network of barrows arose, it survived without significant changes throughout the 4th century and up until the very middle of the 5th century. During that time the rate of settlement slowed: the creation of new barrow mounds became important only for individual newly-founded communities. This was a sort of a Roman period stability stage in Selonia, during which the funeral rites, artefacts, and assemblages characteristic of the eastern area of the Barrow culture crystallised (Figs. 16–18).

According to the incidence of barrows, Selonia is considered one of the most densely populated areas in Lithuanian and Latvian territory and therefore it would be natural to find a region of economically active, in-

novative communities and its centres. Nevertheless the archaeological material has not confirmed this version. The integration of Selonia into the interregional network can be called only episodic, characteristic of only an earlier expansion phase. The innovative neighbours (for example, the Žadavainiai–Dusetos microregion) (Fig. 23) did not have any influence, the short-term connections did not result in large reverberations, the new ideas and examples were not accepted, and the local fashions predominated. It is virtually impossible to distinguish the principal and peripheral communities in the dense barrow network, the grave goods, their numbers, and their combinations were almost identical independent of the geographic position (Table 2–4). The reason for this is so far not clear. After dismissing the technical inability version, the possibility of an isolation caused by a distinctive aesthetic understanding and a tendency to conservatism remains. A dispersed habitation system and an absence of larger centres assembling production, commerce, and knowledge created favourable conditions for these characteristics to develop.

IV. THE ‘DEPOPULATION’ PERIOD

After the stable period, in the mid-1st millennium the Selonian communities underwent a suspected crisis, which manifested itself in a decline in mid-5th–6th century data from burial sites (Map 5, Fig. 26, Annex 8). This regression period in Selonia is fairly paradoxical because exceptionally rich burials with rare, imported ornaments as well as ritual and military grave goods appear at that time in Lithuania.

According to the palaeobotanical data, extensive dispersion still predominated in the region's habitation in the 5th century, but some changes occurred. As a consistent sign of economic recovery can be observed shifts settlement system, e.g. some of the communities were founded at the foot of a hillfort (Figs. 25, 27, 28). At that time they were not yet distinguished by economic or political weight, an intense cultural layer, or traces of concentrated diverse activities and pottery with smooth surfaces still predominated in the household use. Though sparse the evidences from settlement stratigraphy and the palaeobotanical investigations showed the decline in data from burial sites should not be accepted as an indisput-

able sign of depopulation, but more connected with the transformation of the sociocultural system.

Although the total number of burials fell considerably, at the same time new barrows were created in some places at that time (Fig. 29–32). In creating them the old customs were followed in part (mounds, stone circles, inhumations), but new elements are also noted, e.g. only one burial in a pit under each separate mound. It is difficult to say whether any connection exists between the individual funeral rites and the decline in the number of burials. This latter tendency began to become noticeable already in the early 5th century or even the 4th century. This was perhaps in no way due to demographic changes, but due to a reduced need to demonstrate territoriality. In addition, the attitude towards the earlier collective burials could have shifted towards rejection; they became a sort of symbolic obstacle to social differentiation.

V. SELONIA IN THE SECOND HALF OF THE MIDDLE IRON AGE

The mid-1st millennium phase prepared the soil for a new upheaval, the result of which was, beginning in the late 6th century, a substantially altered cultural form in respect to the material culture, the habitation geography, the settlement system, and the territorial organisation. The communities which had previously inhabited the uplands moved in the second half of the 1st millennium downwards to the river valleys and the lake shores (Map 6). This was caused not just by technological progress, but also the increased need for exchanges and communications as well as the significance of waterways in expanding their network. The communication factor grew together with the changing settlement system, in which territorial centres, i.e. hillfort – foot settlement (GP) complexes, began their ascension at that time (Figs. 41–42). These complexes were distinguished from ordinary farming communities by the diversity of their functions: hillforts with an indistinct cultural layer in the enclosures could have been used as hiding places, refuges, assembly points, and ceremonial sites while everyday and production activities occurred at their feet. These complexes developed a hillfort district or territory with a zone of

influence encompassing an area of roughly 50–100 m². Around 15–20 of these districts can be counted in Selonia on the basis of the number of GP that existed in the second half of the 1st millennium.

The shift in the habitation geography and the settlement system during the late 6th–7th centuries was accompanied by the spread of pottery with rough surfaces (Figs. 33–40) and a ‘Latgalian style’ material culture. In mapping the latter it is possible to fairly precisely determine Selonia’s territorial boundary with all of its neighbours except the Latgalians. In analysing the data it was discovered that the cultural individuality of the Selonians in respect to the Latgalians was manifested not through a cultural empiricism, which was identical in both Latgalia and Selonia, but by ‘group habits’, e.g. the funeral rite customs and their conservatism. The Latgalian funeral rite customs crystallised in Latvia circa the 7th century: changing to burials in flat cemeteries with males and females laid in opposite directions and the weapons placed at the foot in male burials (Annex. 4, 5). While Latgalian style material culture was spreading in Selonia (Figs. 48, 49), a return was made to the funeral rite traditions from the Roman period: burials were again made in barrows with stone circles, in some places in previous mounds, in others by creating a new mound in the old style and using it for several or over ten burials (Figs. 43–47). This ‘rebuff’ of the funeral rite traditions in respect to the Latgalian artefact culture is contemporary with the ‘elite competition’ stage recorded in the burial material. To it are assigned the richest Middle Iron Age burials (Figs. 50–52) which date to the late 6th–7th centuries and were made in Roman period barrows in accordance with the old customs. In summarising the late 6th–7th century period it is possible to describe it as a stage of the spread of new cultural forms according to both the settlement and the burial site data. The return to old burial sites and funeral rite customs is somewhat conflicting in this context, but can be a good argument in discussing questions of the inhabitants’ ethnocultural identity.

During the 8th – first half of the 9th centuries no changes are noticeable in the habitation geography, the settlement system, or the economic activities. The signs of luxury or exclusivity of the earlier stage no longer remain in the burials, especially the male bu-

rials, and the inventory becomes uniform (Fig. 53). The standardisation of that time is universal, not just a phenomenon characteristic to Selonia. It is frequently connected with the stability of the power and social structure, when the competition that predominated under the conditions of the mobile social system ebbs and the structure of a stricter society becomes established. Society itself, of course, was not static, but its dynamics are reflected only in intense contact zones, i.e. in the Padauguvys region (Table 6, Annex. 6). The Latgalian burial customs stopped being foreign for the communities that existed there and so this zone became more remote from the Selonian inland. The split of the Selonian territory into two parts: the Daugava region and the inland (Table 7), began to be visible during the 8th – early 9th centuries.

The mature or stable phase of the cycle ended in the second half of the 9th century when another blank period developed in the periodization of Selonian prehistory and lasted until the mid-10th century. This could have been a difficult to grasp transformation phase that prepared the soil for the next spurt of new cultural forms in the 10th century.

VI. SELONIA IN THE EARLY 2ND MILLENNIUM

In the early 2nd millennium all of the features of the prehistoric territorial organisation had already formed: territory, centres of power, and a structural hierarchy. The higher ranking central locations, i.e. the hillfort – settlement system (PG), where traces of economic, production, and domestic activities are encountered not only in the settlements at their feet but also in the hillfort enclosures, stand out among the earlier territorial centres. There are more signs of exchange and commerce in the hillfort – settlement complexes than in foot settlement – hillfort complexes (GP), which latter probably performed the role of lower level location centres in respect to PG centres. The hierarchical relationship of the centres was a stimulus for the territory's structural hierarchy. On the basis of the archaeological data, in Selonia it is possible to distinguish three or four larger complex territorial units (~400 km² in size) with possible centres in Sēlpilis, Stupelīai, Kupiškis, and Velikuškės and six or seven small-

er, perhaps independent, districts (~100–200 km² in size) (Maps 7, 8, Figs. 58–60).

The funeral rites in the early 2nd millennium were characterised by the diversity of the customs (Figs. 61–71). Flat cemeteries sprang up alongside the barrow cemeteries in the region and the mounds contain both individual and collective burials, usually with uncremated (90%), but sometimes cremated remains (10%), with various grave good assemblages. They are not completely contemporaneous phenomena, which can be connected with the society's different structures or separate social groups. The diversity of the customs is the result of different chronological episodes.

Some of the old burial sites were abandoned at some time in the second half of the 10th century and new ones appeared with rich, if they were in barrows, individual burials (Table 8). Their appearance coincided with the most developed economic activities and the formation of higher ranking central locations (PG) and therefore the 10th–11th centuries can be considered the cycle's expansion phase. Soon the sociocultural development became more moderate, luxury grave goods were no longer left in the burials, more modest grave good assemblages being supplied, and a return was even made to collective burials in barrows.

By the late 12th century all of the Selonian territorial centres had disappeared. Some were abandoned after the 10th–11th century uprising. This dynamic essentially repeats the situation at the turn of the era when the Brushed Pottery culture hillforts were also abandoned after a rapid economic spurt. The 12th century regression could have developed naturally due to overextended resources and economic possibilities, some of the centres could have vanished through the operation of satellite assimilation processes, but their fall could have also been connected with changes in the political arena and the awakening statehood of their nearest neighbours, the Lithuanians.

VII. THE FATE OF THE SELONIAN REGION IN THE 13TH–15TH CENTURIES

This cycle's regression phase dates to roughly the 13th – first half of the 15th century and chronologically coincides with the period of the struggle against

the Livonian Order and therefore should be seen as a coerced and of an unnatural nature. The problem of the land's depopulation is one of important issues, but its significance is greatly exaggerated in historiography. The statements are based on the absence of certain cultural forms representing the higher strata of society. But the political processes influenced the ordinary parts of society far less. The pollen diagrams confirm that in agrarian locations life and farming continued. The Christianisation processes penetrated slowly; the local inhabitants continued to bury their dead in ancient barrows (Fig. 72). The main change in the Medieval Ages was the disappearance of Selonian territorial integrity. The land was politically divided into North Selonia which fell to the Livonia and the South Selonia or inland Selonia which was annexed by the GDL (Map 9). With the occurrence of the political reorganisations during the 13th–15th centuries, the division became permanent and what had begun to form in the second half of the 1st millennium on the basis of differences in the sociocultural development became set in law. The ancient boundary, the sparsely inhabited the Viesīte River valley, divided them. In 'planning' colonisation directions, the earlier territorial order was heeded in two ways: through its maintenance in North Selonia and through its disregard in South Selonia. The old administrative order in the Dauguva region in the 14th century became the guide for the Livonian state. The colonisation that began in South Selonia in the 15th century was directed towards the living areas that had been sparsely inhabited up until then, avoiding the earlier territorial centres.

VIII. THE IRON AGE DYNAMICS IN THE SELONIAN REGION

It has long been noted that a pulsation, i.e. risings and ebbs of sociocultural development are characteristic of the history of larger and smaller regions. The cultural changes in Europe in the 1st millennium were naturally recorded roughly every two centuries. After reviewing the over-a-millennium-long history of the Selonian region it was determined that the cultural development occurred here also in stages that encompass contrasting development, stability, and decline phases,

which could have been caused by both internal and external factors (Fig. 73).

As was possible to expect, mostly short-term changes were recorded in the burial site material and the grave good assemblages. The funeral rites changed as if fluctuating between new impulses and traditions. The stages, which are characterised by new burial customs, rich burials, and unusual grave goods, are called cultural development phases. They could have also been influenced by escalated social relationships, increased competition, and perhaps changes in ideological attitudes, when new measures and methods are sought in order to reinforce their positions both in the local medium and in forming ties with other lands. The domination of inter-regional cultural signs is characteristic of precisely this cycle phase. Theoretically these aggressive cultural upsurge stages were probably the shortest, lasting one or several generations, but in the given periodization they differ little from other phases and it is thus far possible to talk about development stages lasting around 100 years. The demonstrativity characteristic of these phases gradually calmed down in the following stages of stability: distancing itself from inter-regional fashions, retreating into the local medium, progressing to more moderate burial assemblages, a more uniform inventory, and in part even returning to the old burial customs or sites. Rather than a rejection of the new ideas, this probably meant an adaptation of the ideas born in the aristocracy in a broader medium in terms of both social groups and geography, i.e. spreading from foci to the periphery. These are the biggest cultural expansion stages when the elite are no longer interested in becoming massively available to everyone. Together this can signify at least the temporary stability of a successional mechanism, perhaps the establishment of power structures. In such a situation the need to stress the social identity decreases together with a decrease in the material investments. This in turn causes decreasing methodical possibilities of archaeologically determining burials from one or another period. Procedurally these stages are usually called decline or crisis periods and are very frequently connected with demographic changes of a corresponding scale.

Selonia underwent such cycle change phases more than once during its roughly 1000 year history, and

their chronology shows that the region's society developed in accordance with changing inter-regional tendencies of sociocultural development. In comparison with other regions the material forms of this process were not especially distinct, sometimes appearing to be somewhat late, therefore it is possible to think that external impulses affected the region more frequently than indirect ones, the cultural structure being influenced more by silent internal development processes, prompted in one form or another by pan-European events.

Not all of the burial groups were chronologically equally sensitive. This depended on the individual's sex and age, which in turn determined the change that occurred in the different intensity of the social relationship symbols conveyed by the grave goods. The reflection of gender identity was not constant in male and female funeral rites throughout the Iron Age which can show a difference in gender roles and their change in the society. If there were no other possibilities of recognising the gender aside from the principle of the division of the work, then weaponry, which was considered the main attribute of male status and a male's connection with warriorhood, was selected as the criterion. Nevertheless in evaluating the weaponry and the connection of its presence / absence with gender, it is impossible to ignore the cultural context, where direct weapon function could be somewhat transformed. The weapons and axes in the Selonian burials from the Roman period very frequently overstepped the 'own' gender boundaries. No other signs of gender identity were noticed in the funeral rites or in the meaning of the kinds and even types of grave goods in the inventory. Later the military motif became clearer, more connected with biological sex and military activities. Gender began not so much to assign specific types of grave goods as to alter their meaning. The ornaments in female burials remain decorative elements while in male burials they transformed from decorations to signs of social status. Even later kinds of weapons became definitely connected with biological sex, but not necessarily so, i.e. weapons have been discovered in only some of the male burials, the sex being identified using other means such as the orientation of the body, a kind of grave good characteristic of one sex, and their

assemblages. It is difficult to say what influence age had on male funeral rites. That only an adult male could be buried with a spearhead reflected the differences between adults and subadults, supposedly, in male funeral rites throughout the Iron Age. Judging from the very small series of Late Iron Age data, adult status was more determined not by age but by the individual qualities which were not necessarily related to physical strength. The funeral rites of burials with weapons were essentially more defined and regulated, and perhaps had the purpose of highlighting the individual's position in the social system and therefore it depended more on the era's changes and can be considered an indicator of the transformations that occurred in the social life of the entire society.

The diversity of the inventory of the burials without weapons shows that the relationships of women were not strictly regulated and the connection with the important issues of a specific period was not so distinct in this case. A desire to demonstrate the family's status and, even more likely, to convey the reproductive possibilities could have determined the funeral rites' content. This is shown by the examples of the rich burials of young females but the differences in the burial inventories of adult and subadult (child and adolescent female) burials were somewhat smaller than those of male burials. Despite the diversity of the grave good assemblages, the symbolic meaning of the grave goods in the burials without weapons during the entire Iron Age changed somewhat less than those in burials with weapons. Ornaments and their corresponding types could have been able to symbolise biological sex and perhaps reproductive possibilities that change with age. The symbolic content of tools could be deeper than the simple naming of spheres of activity. From the Roman period itself tools are discovered in richer burials since tools, especially sickles, small knives, and even axes, which are connected with agriculture, apparently symbolised a female's position in society, i.e. her status as the owner of land or the owner's wife (daughter).

The recreation of the dynamics of funeral rites and the social relationships based on them do not reflect other spheres of life (settlement, economic, or household) and the development of the environment,

but these could have definitely had even a causal connection. The number and incidence of archaeological objects changed several times in Selonia over the thousand years, the breaks essentially coinciding with reflecting funeral rite customs. This can explain the fact that the data are drawn from the same burial sites, only with different component parts: funeral rite analysis and spatial. In perceiving the settlement process in terms of increasing and decreasing density, the reasons for these changes are usually sought in fluctuations in population size. Less frequently considered is the habitation's economic and territorial content, which in Selonia encompasses opposite processes: the essence of settlement in the beginning was essentially dispersion, i.e. a territorial dispersion of small groups, prompted by economic and perhaps demographic motives and directed to the ideological assimilation of the territory in the form of the spread of barrows in the more easily worked land. In later times, the settlement network became more evenly but more sparsely populated in a geographic sense. This was achieved during the process of political satellite formation through the joining of the communities. The amorphous habitation network became more structured, separate territorial units formed, and their amalgamation occurred. All of this accelerated the appearance of a hierarchical settlement system, which was contemporaneous to the social differentiation and was highlighted in the burial material.

The archaeological layers and natural sediments, which formed due to everyday human activities, created an alternative possibility of investigating the short-term changes and resolving questions of the continuity of the region's habitation. It is natural that the stages of funeral rite changes did not always occur in the economy, farming, and domestic life, which developed independently of the frequently changing social relationships and ideology. This helped to determine that the stages in the funeral rite 'style' were not necessarily connected with depopulation, the steady development of the material culture is no guarantee of economic evenness; and the asynchronicity of the development of the different cultural dimensions can signify not opposing processes, but rather different sides of the same phenomenon, and even reveal certain causal connec-

tions (for example, due to the abandonment of the hillforts and the spread of the barrows).

It is impossible to summarise the entire region's sociocultural dynamics. The differences among the neighbours frequently appear to be more marked than among more remote communities. After eliminating the chronological and methodical errors, this could have been determined by their socioeconomic and territorial – political status as well as their geographic position, which latter was, in fact, not uniformly important during different periods: during the Roman period both in the Dauguva region and the more remote communities did not differ excessively in either cultural or socioeconomic terms. In the second half of the 1st millennium the advantages of waterways were already felt more. The proximity of the Dauguva gradually became one of the main structural axes determining the differences in the sociocultural development between North Selonia – the Dauguva region and South or the inland Selonia.

LIST OF TABLES AND ILLUSTRATIONS

TABLES

Table 1. Historical geography of localities mentioned in written sources and conjecturally assigned to Selonia. The localities are marked using different symbols, the numeration of which corresponds to that in Fig. 2.

Table 2. Attempts to group burials with weapons. The burials on the left have been grouped by RRS group, on the right by the presence/absence of separate find types (abbreviations: antk. – neck-ring; apv. – necklace; apyr. – bracelet; k. – axe; p. – knife; p-p. – knife-sickle; smeigt. – pin; kita – varia).

Table 3. An attempt to group burials without weapons/axes by RRS group (abbreviations: for an explanation, see Table 2).

Table 4. Distribution of the burials by RRS. Adult burials: G – with weapons, B – without weapons, K – only with axes.

Table 5. The cultural layer horizons of the settlement at the foot of Juodoniai hillfort and their dating.

Table 6. The changes in the conditional value of the grave goods in the adult burials at Bokšiai barrow cemetery.

Table 7. Distribution of the burials by RRS (abbreviations: for an explanation, see Table 4).

Table 8. Distribution of the burials by RRS (abbreviations: for an explanation, see Table 4).

ILLUSTRATIONS

Fig. 1. A fragment of the *Tabula Peutingeriana*.

Fig. 2. Geography of the localities that are mentioned in the historical sources and ascribed to the Selonians.

The place names are marked using different symbols, the numeration of which corresponds to the numeration in Table 1. An approximate location is marked by question marks (after Simniškytė 2005c).

Fig. 3. Selonia and the historical geography of its lands (after Richter 1857).

Fig. 4. Selonia and the historical geography of its lands (after Latkowski 1892).

Fig. 5. Selonia and the historical geography of its lands (after Kętrzyński 1907, table IV).

Fig. 6. Petrešiūnai, the 2003 investigation at the hillfort's NW foot.

Fig. 7. Petrešiūnai, 2003 investigation at the hillfort's NW foot, E wall of the ditch section.

Fig. 8. Petrešiūnai. Section of the ditch discovered on the hillfort's foot: 1 – topsoil; 2 – slipped cultural layer; 3 – yellowish sand; 4 – layer of dark soil; 5 – yellowish greyish sand. A pot fragment found in the bottom of the ditch.

Fig. 9. Situation of the Visėtiškės barrows and Iron Age settlement to the S of them (1:6000 scale).

Fig. 10. Bėrzkalni, cups found in barrow burials (after Backc 1991).

Fig. 11. Skineikiai, barrow and its section, investigation in 1938 (after Kulikauskas 1938š).

Fig. 12. Spietini-Plāteri, excavations of the barrows and settlement: I – Spietini settlement; II – Spietini barrows; III – Plāteri settlement and barrow (after Daiga 1964).

Fig. 13. Tumasonys (Lukštai), situation of the barrows (1:5000 scale) (after AP data and the 1997 investigation – Simniškytė 1997š).

Fig. 14. Muoriškiai, plan of barrow IV (BKM).

Fig. 15. Location of the burials in the barrow.

Fig. 16. Temple ornaments (1–2) and a neck-ring with conical terminals (3). 1 – Vaineikiai, barrow III, a chance find, 1998 investigation; 2–3 – Lygalaukiai barrows, chance finds (Pupeikis's private collection in Rokėnai, Zarasai District).

Fig. 17. Grave-goods from Vaineikiai barrow cemetery, 1998 investigation, burial II/1 (1–4) and burial III/4 (5–7): 1 – a necklace; 2 – an angular cross-section bracelet; 3–4 – rectangular cross-section bracelets with rounded terminals; 5 – a triangular cross-section bracelet; 6 – a pin with a spool-shaped head; 7 – fragments of spirals.

Fig. 18. Neck-rings with conical terminals from Kalpokai barrows.

Fig. 19. Baušiškiai, chance grave-goods from the barrows: 1 – a pin with a barrel-shaped head; 2 – a neck-ring with trumpet-shaped terminals; 3–6 – rectangular cross-section bracelets with rounded terminals; 7 – a round cross-section bracelet; 8 – pieces of spiral rings; 9 – an angular cross-section bracelet.

Fig. 20. Svarėni, chance grave-goods from the barrows: 1 – a neck-ring with trumpet-shaped terminals; 2 – a profiled brooch; 3 – a round cross-section bracelet (after Aspelin 1877).

Fig. 21. A ladder brooch from Spietini settlement – 1 (after Sėliai 2007) and a brooch with a triangular foot from the Kupriai barrows – 2 (after Kader 1895).

Fig. 22. Brooches from the vicinity of Nemunėlio Radvilėškis, chance finds (after Michelbertas 2001).

Fig. 23. Ornaments with enamel: 1 – a penannular brooch from Velikuškės hillfort (after Sėliai 2007); 2 – a pendant from the vicinity of Dusetos (LIIR, neg. 36714).

Fig. 24. A brooch with a triangular foot from Velikuškės hillfort (after Sėliai 2007).

Fig. 25. Geomorphological diagram of the vicinity of Juodonys hillfort: 1 – Juodonys hillfort, 2 – geological core (after Stanėikaitė et al. 2004); at the bottom – a 3D topographic image of Juodonys hillfort (as seen from the SE).

Fig. 26. A diagram of the development of the anthropogenic activities according to the archaeological and palaeobotanical data.

Fig. 27. Situation of the areas excavated at the settlement site at the foot of Juodonys hillfort and the stratigraphy of the cultural layer according to the 2002 excavation data (A – sod; B, C – bulk layers; D – mixed soil; E – a blackish cultural layer layer; F1 – layer of yellowish sand and gravel; F2 – grey sand with small pieces of charcoal). (• – distribution of VIGA2 – VĖGA artefacts and a potsherd discovered at the bottom of the layer).

Fig. 28. The stratigraphy of the cultural layer at the foot settlement site of Juodonys hillfort, 2002.

Fig. 29. Kubiliškis (Radišiai) barrow cemetery and the 2003 investigation. The situation of the barrow cemetery; a plan of barrow 3 and grave-goods from a disturbed burial.

Fig. 30. Norkūnai, grave-goods from the barrow excavations (1 – a silver neck-ring with with faceted terminals; 2 – fragments of a silver neck-ring; 3 – a brooch with a triangular foot; 4 – a bracelet with thickened terminals; 5 – a spiral).

Fig. 31. Norkūnai, grave-goods from the barrows: 1–5 – narrow-bladed axes; 6 – a knife, RKM A 371, 7–10 – spearheads; 11 – a chisel.

Fig. 32. The situation of barrow cemeteries and hillforts in the Audra valley (1:45000 scale). Cartographic basis: a topographic map (1:42 000 scale) issued on the basis of the 1882–1907 Imperial Russian instrumental topographic photograph (1:21 000 scale); ■ – hillforts, ● – barrow cemeteries, ◆ – geological investigation site.

Fig. 33. Pottery with rough surfaces from the Juodonys hillfort's foot settlement, area I (1958 investigation).

Fig. 34. Pottery with smooth surfaces from the Juodonys hillfort's foot settlement, areas I and IV (1958 and 1989 investigations).

Fig. 35. Pottery with pinched surfaces from the Juodonys hillfort's foot settlement, area IV (1989 investigation).

Fig. 36. Burnished pottery from the Juodonys hillfort's foot settlement, area IV (1989 investigation).

Fig. 37. Pottery with bands of pinched decorations from the Juodonys hillfort's foot settlement, area I (1958 investigation).

Fig. 38. Decorated pottery from the Juodonys hillfort's foot settlement, area I (1958 investigation).

Fig. 39. Pottery with smooth surfaces decorated with impressed geometric designs from the Juodonys hillfort's foot settlement, area IV (1989 investigation).

Fig. 40. Distribution of the pottery types in the cultural layer at the settlement site at the foot of Juodonys hillfort, in area I (at the top) and in area V (at the bottom) (apž – partly wheel-made; gl – burnished; gn – pinched; gr – with rough surfaces; kr – with grainy surfaces; l – with smooth surfaces; ? – indeterminate nature).

Fig. 41. Situation of the 1939 and 1989–1990 investigations at Dignāja hillfort and the settlement at its foot. 1989–1990 investigations: 1 – the contours of a building; 2 – hearths; 3 – ovens; 4 – pits; 5 – a clayey loam earthen floor; 6 – an iron ore concentration; 7 – the periphery of the peaty layer (after Vasks 2006).

Fig. 42. Kņāvukalns, as seen from the S, 2001.

Fig. 43. Burials from different periods in Melderiški barrow I (after Šnore 1993) (for an explanation, see Fig. 44).

Fig. 44. Burials from different periods in Ratulāni barrow I. Historical period burials are shown without any colour (after Šnore 1993).

Fig. 45. Burials from different periods in Boķi barrow VIII (after Sēli 2005).

Fig. 46. Burials from different periods in Visėtiškės barrow X (after Kazakevičius 2000c) (for an explanation, see Fig. 44).

Fig. 47. Burials from different periods in Visėtiškės barrow XI (after Kazakevičius 2000c) (for an explanation, see Fig. 44).

Fig. 48. Kryliai, a collection of chance finds: 1 – a hollow bracelet with flaring terminals; 2 – a bracelet with thickened terminals; 3 – a hollow bracelet; 4 – a massive bracelet with a triangular cross-section; 5 – a tanged spearhead; 6 – an narrow-bladed axe; a socketed spearhead with a leaf-shaped blade.

Fig. 49. VIGA2 finds from barrow burials: 1 – a necklace from Vaineikiai, burial III/5; 2 – a crutch-shaped pin from Visėtiškės, burial XIII/2; 3 – a bracelet with thickened terminals from Visėtiškės, barrow XIII, a chance find; 4 – a sash-like bracelet with flaring terminals from Miškiniai, burial I/12; 5 – a bracelet with thickened terminals from Visėtiškės, burial X/3; 6 – a hollow bracelet with narrowed terminals from

Visėtiškės, burial IX/2; 7 – a hollow bracelet with flaring terminals from Visėtiškės, burial IX/1; 8 – a neck-ring with overlapping flat terminals from Visėtiškės, burial VIII/2.

Fig. 50. Grave goods from Boži burial IV/12: 1 – a brooch with a long foot; 2 – a silver neck-ring with saddle terminals; 3 – a spearhead with a lozenge-shaped blade; 4 – a knife; 5 – iron tweezers; 6 – an narrow-bladed axe; 7 – spirals (after Sėži 2005).

Fig. 51. Grave goods from Boži burial III/23: 1 – a bracelet with thickened terminals; 2 – a bow fibula; 3 – an narrow-bladed axe; 4 – small buckles; 5 – a small sheet metal decoration; 6 – a fragments of spirals; 8 – iron tweezers; 8 – a fighting knife with bronze decorations on the wooden handle (after Sėži 2005).

Fig. 52. Grave goods from Ratulėni burial I/27: 1 – a head covering (cap) ornament; 2, 3 – spearheads with a lozenge-shaped blade (2) and with a profiled blade (3); 4 – a crossbow brooch with a cruciform foot; 5 – bracelets; 6 – belt fittings; 7, 8 – bronze spurs; 9 – a single-edged sword; 10 – an narrow-bladed axe; 11 – metal decorative elements for clothing; 12 – part of a bone polygonal cylinder (after Šnore 1993).

Fig. 53. Grave goods from Boži burial VIII/4: 1 – a hollow profiled bracelet with narrowed terminals; 2 – a belt buckle; 3 – spiral rings; 4 – an narrow-bladed axe; 5 – a broad battle knife–sword; 6–7 – tanged spearheads with leaf-shaped blades (after Vankina 1961š).

Fig. 54. Silver neck-rings with saddle terminals from the Baubliai hoard.

Fig. 55. Silver neck-rings from the Mūrnieki hoard: 1 – with saddle terminals; 2 – with faceted terminals (Urtāns 1977, Fig. 65).

Fig. 56. Territory of Selonia according to archaeological data (at the top). The spread of archaeological sites on the upper Šventoji (at the bottom): the burial sites in Selonian territory: ● – mid – third quarter 1st millennium; ● – late 1st – early 2nd millennium; the burial sites in East Lithuanian barrow culture territory: ○ – mid – third quarter 1st millennium; ⊙ – late 1st – early 2nd millennium.

Fig. 57. Vabalninkas, a collection of chance finds: 1 – a pin with a wheel-shaped head, chains, and pendants; 2 – a chain with end bars; 3 – a spearhead; 4 – a neck-ring with overlapping flat terminals; 5 – a neck-

ring with crutch-shaped terminals; 6 – a neck-ring with overlapping flat terminals; 7 – a convex bracelet; 8 – a semicircular cross-section bracelet.

Fig. 58. Bracelets from the foot of Kereliai hillfort (1) and the Asote hillfort hoard (2).

Fig. 59. The settlement at the foot of Juodoniai hillfort, partly wheel-made pottery from area IV (1989 investigation).

Fig. 60. Kupiškis (Aukštupėnai) hillfort from the W (2005).

Fig. 61. Turdvaris, finds from the 1958 excavation and chance finds: 1 – a knife – sickle; 2 – a triangular cross-section bracelet; 3 – a crescent-shaped pendant; 4 – indeterminate fragment; 5 – a metal decoration; 6 – part of a neck-ring with flat terminals; 7 – a penannular brooch with thickened terminals; 8 – a semicircular cross-section bracelet; 9 – a chain; 10 – a bracelet with zoomorphic terminals; 11 – a bracelet with zoomorphic terminals; 12 – an amber bead; 13 – a blue glass bead.

Fig. 62. Degučiai, a collection of chance finds: 1 – a neck-ring with overlapping flat terminals and pendants; 2–5 – bracelets with zoomorphic terminals; 6 – part of a sheet metal decoration; 7 – part of a headdress or chest ornament; 8, 9 – spiral bracelets; 10, 11 – neck-rings with twisted shanks and square cross-section zoomorphic terminals; 12 – a neck-ring with conical terminals; 13, 14 – bracelets with twisted shanks and zoomorphic terminals.

Fig. 63. Situation of the Lejasdopeles barrows (barrows excavated during 1960–1961 are marked with numbers, barrows with more than 2 burials are black; on top right – a plan of barrow 2) (after Latvijas 1974).

Fig. 64. A barrow in Rubiži barrow cemetery, 2001.

Fig. 65. Situation of Boži and Priednieki barrow cemeteries. Priednieki, a male burial in barrow 2 (1 – soil with small pieces of charcoal; 2 – boundaries of the excavation trenches (after Vankina 1961š, Radiņš, 2006, Fig. 1, and VKPAI data).

Fig. 66. Garšviai, a collection of chance finds: 1 – a twisted wire neck-ring with loop terminals; 2 – a neck-ring with a twisted shank and angular terminals; 3 – fragments of coil beads (a headdress?); 4 – a penannular brooch with faceted terminals; 5–7 – bracelets with zoomorphic terminals.

Fig. 67. Indriūnai, a collection of chance finds: 1 – a bracelet with zoomorphic terminals; 2 – a penannular brooch with zoomorphic terminals; 3 – a crotal; 4 – pieces of a neck-ring with a twisted shank; 5 – pieces of neck-rings with overlapping flat terminals.

Fig. 68. Gykiai, a collection of chance finds: 1–5 – sash-like bracelets; 6 – a bracelet with an imitation twisted wire shank and flattened terminals; 7 – pieces of neck-rings with overlapping flat terminals.

Fig. 69. Pyragiai, a collection of chance finds: 1 – twisted wire neck-rings with loop terminals; 2 – a neck-ring with overlapping flat terminals; 3, 4 – convex bracelets; 5, 6 – spirals; 7–9 – coil bracelets; 10 – a necklace; 11 – part of a braided shank; 12 – a penannular brooch with cylindrical terminals.

Fig. 70. The inventory of Lejasdopeles male burial V/1: 1, 14 – penannular brooches; 2 – a headdress (cap) decoration; 3 – a ladder brooch; 4, 7, 9, 10, 13 – bracelets with zoomorphic terminals, 5 – bracelet with massive terminals; 6 – a ‘warrior’ bracelet; 8 – spiral rings; 11 – pieces of a bronze scale; 12 – pieces of a leather belt with bronze decorations; 15 – a neck-ring with saddle terminals; 16 – spiral bracelets; 17 – spearheads; 18 – a broad axe; 19 – a knife with the remnants of a sheath; 20 – nails (Šnore 1997, Fig. 5).

Fig. 71. Lejasdopeles female burial II/17 and its inventory: 1 – a pin with a chain; 2 – chaplets; 3 – cowrie shells; 4 – neck-rings with overlapping flat terminals, with loop terminals, and with saddle terminals; 5 – spiral bracelets; 6 – spiral rings, 7 – a star-shaped brooch and a penannular brooch; 8 – scissors; 9 – an awl; 10 – a sickle (after Sėliai 2007; Šnore 1997, Fig. 3).

Fig. 72. Miškiniai, grave goods from burial I/10 (after Sėliai 2007).

Fig. 73. Iron Age dynamics in the Selonian region.

Transformation stages – , expansion stages – , stability stages – \Rightarrow .

Fig. 74. Narrow-bladed axes, chance finds: 1 – Aleksandravėlė; 2 – Levicavai; 3 – Žiobiškis.

Fig. 75. Baušiškiai hillfort, from the E, 1970. LIIR, neg. 24536.

Fig. 76. Baušiškiai, chance finds from the barrows (after VUB RS, F. 35–181).

Fig. 77. Daliečiai, a neck-ring from the barrows.

Fig. 78. Dignāja hillfort, from the SW, 2001.

Fig. 79. Drūlėnai, a plan of barrow I: 1 – an iron axe, a spearhead, and a knife; 2 – an axe; 3 – a spearhead; 4 – a neck-ring, bracelets, and a pin; 5 – a neck-ring and bracelets (after Juodelis 1980š).

Fig. 80. Drūlėnai, finds from barrow 1: 1, 2 – neck-rings with conical terminals; 3, 4 – triangular cross-section bracelets; 5 – a pin with a spool-shaped head; 6, 7 – narrow-bladed axes; 8, 9 – spearheads; 10 – a knife (after Juodelis 1980š).

Fig. 81. Crescent-shaped pendants from the vicinity of Dusetos, chance finds.

Fig. 82. Gaigaliai hillfort from the SE, 2001.

Fig. 83. Gintautai, a neck-ring, a chance find (after VAK, b. 40/206).

Fig. 84. Girbučiai barrow, 1969 (LIIR, neg. 23135).

Fig. 85. Girsteikiai barrows, 1953 (KPD, f.41, ap. 2, neg. 1569).

Fig. 86. Igauniai barrows, 1969. LIIR, neg. 23147.

Fig. 87. Chance finds from the vicinity of Ilzenbergas: 1 – an angular cross-section a bracelet; 2 – a neck-ring with a hook and plate clasp; 3 – a neck-ring with conical terminals (after Aspelin 1877, 345, nos. 1873–1875).

Fig. 88. Juljanava (Parupė) barrows, 1953 (KPD, f.41, ap. 2, neg. 684).

Fig. 89. A bracelet found in barrows in the fields of Zamostė manor (after VAK, b. 40/209).

Fig. 90. Kalpokai, a neck-ring from the barrows, a chance find.

Fig. 91. Kaniūkai, chance finds from the barrows: neck-rings with conical terminals and a bracelet.

Fig. 92. Kereliai hillfort, from the NW, 1955, LIIR, neg. 13786.

Fig. 93. Artefacts from Kereliai hillfort: 1 – a brooch with a long foot; 2 – a glass bead; 3 – a cruciform metal decoration; 4 – a fragment of a bone artefact; 5 – a potsherd.

Fig. 94. Kubiliškis (Radiškiai), 2003 investigation, barrow 1.

Fig. 95. Kuokšiai barrow cemetery and a plan of barrow 3 (after Puzinas 1939ša).

Fig. 96. Artefacts from the Kuokšiai barrows: 1 – an narrow-bladed axe; 2 – a spearhead with a lozenge-shaped blade; 3 – a spearhead with a lozenge-shaped blade; 4–5 – knife – sickles; 6 – a crotal; 7 – a potsherds;

8, 9 – triangular cross-section bracelets; 10-12 – rectangular cross-section bracelets with rounded terminals; 13 – a triangular cross-section bracelet; 14 – a bracelet with a ribbed cross-section shank.

Fig. 97. Lygalaukiai, a temple ornament from the barrows, a chance find.

Fig. 98. Lygalaukiai barrows, situation of the 1960–1961 investigations (Juodelis, Daunys 1960–1961š).

Fig. 99. The Mičiūnai barrow, 1996.

Fig. 100. Muoriškiai barrow, 1969, KPD F.41, ap.2, neg. 5961.

Fig. 101. Norkūnai barrows, 1949. LIIR, neg. 1125.

Fig. 102. Papiliai hillfort, from the S, 2001.

Fig. 103. Paryžė, a neck-ring, a chance find, VDKM 981.

Fig. 104. Petrešiūnai hillfort, from the NW, 2003.

Fig. 105. Petrešiūnai, finds from the 2003 investigation at the hillfort's foot: 1 – a nail, 2 – a bronze crook-shaped pin, 3 – a fragment of stone artefact; 4 – a clay net-weight, 5 – a fragment of a clay spindle whorl, 6 – an iron knife – sickle.

Fig. 106. Skeiriai barrow, 1949, LIIR, neg. 1127.

Fig. 107. Spurs from Skrebiškis (Kamajai), chance finds.

Fig. 108. Slate barrow groups I (on the left) and II (on the right) (after Šnore 1933).

Fig. 109. Stuburai, situation of the barrows (1:10 000 scale).

Fig. 110. Stuburai, bracelets with flaring terminals, chance finds.

Fig. 111. Sudrabkalns (Pormaļi) hillfort from the S, 2001.

Fig. 112. Tindžiuliai, a bracelet, a chance find.

Fig. 113. Tumasonys, barrow location, 1972. LIIR, neg. 30341.

Fig. 114. Tumasonys, a barrow plan, 1997 investigation.

Fig. 115. Vaduvos, a neck-ring, a chance find.

Fig. 116. The fortifications of Zamečka hillfort, 2001.

Fig. 117. Location of the Žadeikiai barrows 1953 (KPD, F.41, ap.2, neg. 1571).

ANNEXES

Annex 1. The radiometric uncalibrated ¹⁴C (BP) and calibrated (cal AD/cal BC) dates

Annex 2. Summary of the ¹⁴C dates

Annex 3. The sex and age of the osteologically studied remains and their connection with the grave good assemblages

Annex 4. Deceased orientation according to the points of the compass (G – burials with weapons, B – burials without weapons, K – burials with only axes; n.i. – subadult burials)

Annex 5. Spearhead and axe locations in Iron Age burials (Gv. – at the head; Kj. – at the foot; Š. – at the sides; d. – on the right, k. – on the left, ? – undetermined location)

Annex 6. Spearhead and axe locations in Boķi burials (for an explanation, see Annex 5)

Annex 7. Knife and sickle locations in Iron Age burials (for an explanation, see Annex 5)

Annex 8. Chronological fluctuation in the number of investigated barrows

MAPS

1. Present-day administrative division of the territory discussed in the book by district municipalities and elderships in Lithuania and districts (municipalities from 2009) and parishes in Latvia. 1 – Territorial range of the archaeological sites described in the Selonian archaeological digest.

2. Natural – geographic map (1:600 000 scale) of Northeast Lithuania and Southeast Latvia including the municipal boundaries and the sites described in the archaeological digest.

3. Situation at the turn of the 1st millennium: 1 – hillforts; 2 – hills called hillforts; 3 – settlements where brushed pottery has been found; 4 – traces of Brushed Pottery culture settlements at the site of later barrows; 5 – burial sites.

4. Situation during the first half of the 1st millennium: 1 – hillforts and hills called hillforts; 2 – Iron

Age settlements; 3 – settlements from the first half of the 1st millennium; 4 – burial sites (barrow cemeteries, suspected barrow cemeteries, and chance finds).

5. Situation in the mid-1st millennium: 1 – hillforts and hills called hillforts; 2 – Iron Age settlements; 3 – burial sites (barrows with stone circles and chance finds); 4 – burial sites (early East Lithuanian barrow cemeteries, suspected barrow cemeteries, and chance finds).

6. Situation during the second half of the 1st millennium: 1 – hillforts with traces from the second half of the 1st millennium; 2 – hillforts and hills; 3 – settlements with traces from the second half of the 1st millennium; 4 – Iron Age settlements; 5 – hoards; 6 – burial sites (barrow cemeteries, suspected barrow cemeteries, and chance finds); 7 – East Lithuanian barrow cemeteries (mid-1st – early 2nd millennium); 8 – Semigallian flat cemeteries; 9 – Central Lithuanian burial sites; 10 – territory of Selonia.

7. Situation during the early 2nd millennium: 1 –

hillforts with traces from the early 2nd millennium; 2 – hillforts and hills; 3 – settlements with traces from the early 2nd millennium; 4 – Iron Age settlements; 5 – burial sites, chance finds from destroyed burials in Selonia; 6 – East Lithuanian barrow cemeteries (mid-1st – early 2nd millennium); 7 – Semigallian flat cemeteries; 8 – Central Lithuanian burial sites; 9 – territory of Selonia.

8. Territory of Selonia in the early 2nd millennium: 1 – hillforts with early 2nd millennium traces; 2 – Selonian tribal territory; 3 – ‘small land’ type territorial units; 4 – hillfort districts.

9. The Selonian lands during the 13–14th centuries (1:1 100 000 scale): 1 – the southern and northern Selonian boundaries according to the archaeological data; 2 – ‘small land’ type territorial units; 3 – hillfort districts; 4 – the boundaries of the Selonian territory according to the 1261 data; 5 – the boundaries of the Selonian territory according to the 1392 data.

Translated by A. Bakanauskas

UDK 903/904(474.5)
St332

Strimaitienė, Andra

St332 Geležies amžius Sėloje / Andra Simniškytė. – Vilnius :
„Diemedžio“ leidykla, 2013. – 336 p. : iliustr.
Santr. angl. – Geogr. r-klė: p. 308–318
ISBN 978-9986-23-182-0

Monografija „Geležies amžius Sėloje“ skirta tarp Lietuvos ir Latvijos esančiam istoriniam Sėlos kraštui, kuris ligi šiol yra vienas mažiausiai pažįstamų baltų teritorijoje. Knyga susideda iš dviejų dalių. Pirmoji skirta geležies amžiaus procesams, istorijos ir kultūros raidos dėsningumams atskleisti. Antroje pateikiamas archeologijos sąvadas, kuriame aprašoma per 316 archeologinių objektų ir vietų, esančių dabartinėse Lietuvos ir Latvijos teritorijose.

UDK 903/904(474.5)

Andra Simniškytė

GELEŽIES AMŽIUS SĖLOJE

1-ajame viršelio p.: Sėlos žemės I tūkst. 2-os pusės – II tūkst. pradžios archeologiniais duomenimis ir pagal A. Richterį (1857).

Leidėjas:

DIEMEDŽIO leidykla (neperiodinės spaudos redakcija). Vyr. redaktorius Danas Kaukėnas. Tel. (8 5) 273 5344, mob. +370 686 511 00, el. p. diemedzioleidykla@gmail.com. Pasirašyta spaudai 2013 12 03. 42 sąlyg. sp. l. Tiražas 400 egz. Spausdino *Standartų spaustuvė*, S. Dariaus ir S. Girėno g. 39, Vilnius. Užsakymo Nr. 2309.